

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

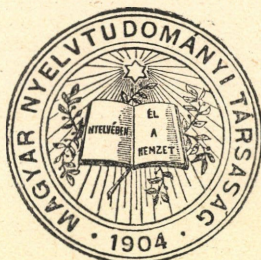
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

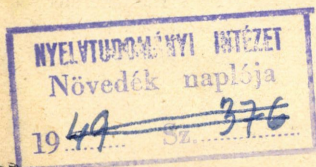
XXXIII. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1937

FL 192/75

Leit.
1980.

3/1. 1949

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1937-ben.

	† Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921)	2000	korona
	† Baksay Sándor, Kunszentmiklós (1914)	200	„
	Balogh Jenő, Nagylózs (1921—1937)	80'02	pengő
	Balogh József, Budapest (1924)	100000	korona
5	Baranyai Béla, Debrecen (1924—1925)	270000	„
	Baranyai Zoltán, Budapest (1922—1931)	60'00	pengő
	† Bárdos Remig, Pannonhalma (1920—1932)	58'68	„
	† Bartóky József, Budapest (1923)	2000	korona
	Bátky Zsigmond, Budapest (1924—1937)	138'00	pengő
10	Becker Henrik, Lipcse (1926—1931)	115'70	„
	† Bedő Albert, Budapest (1918)	200	korona
	Benkő József, Budapest (1923)	1000	„
	† Berczik Árpád, Budapest (1906)	200	„
	Bogdányi Ödön, Budapest (1919—1926)	150000	„
15	Boldisár Kálmán, Debrecen (1921—1922)	1000	„
	Bonkáló Sándor, Budapest (1920—1924)	10000	„
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000	„
	Budapest: Déli Vaspálya Társaság (1917)	200	„
	Budapest: Első M. Ált. Bizt. Társaság (1912—1918)	300	„
20	Budapest: Hazai Bank (1928)	200	pengő
	Budapest: József Műgyetem könyvtára (1916—1922)	2000	korona
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200	„
	Budapest: Orsz. Közp. Takarékpénztár (1908)	200	„
	Budapest: Osztrák-Magyar Bank (1921)	3000	„
25	Budapest: Székesfőv. Közlek. R. T. (1929—1937)	700	pengő
	Cegléd: áll. gimn. önképzőköre (I. r. 1937)	50'00	„
	Chorin Ferenc, Budapest (1924)	850000	korona
	† Csánki Dezső, Budapest (1923)	1000	„
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905—1922)	2000	„
30	Csűry Bálint, Debrecen (1922—1937)	200'00	pengő
	Debrecen városa (1922)	10000	korona
	† Dongó Gyárfás Géza, Sátoraljaújhely (1924—1926)	218000	„
	Ecséri Lajos, Szentés (1923—1924)	100000	„
	Eger: Gárdonyi Géza könyvtára (1926)	1000000	„
35	† Erdélyi Lajos, Budapest (1923—1932)	54'00	pengő
	† Erdős János, Rákosszentmihály (1917—1923)	1000	korona
	Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600	„
	Esterházy hercegi könyvtár (1923—1937)	1116'00	pengő
	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200	korona
40	† Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200	„
	† Frencz Géza, Budapest (1923—1924)	10000	„
	Gálos Rezső, Győr (1921—1934)	23'28	pengő
	† Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300	korona
	Gombássy Imre, Budapest (1924)	100000	„
45	† Gombocz Zoltán, Budapest (1908—1934)	153'00	pengő
	Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1908—1923)	1200	korona
	Győr: Női felső kereskedelmi iskola (1921—1936)	72'04	pengő

	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200	korona
	Halász Dénes, Sárospatak (1920—1923)	500	„
50	Hartyáni Zoltán, Cegléd (1922)	2000	„
	† Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200	„
	Heltai Lajos, Budapest (1923)	100000	„
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200	„
	† Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200	„
55	Hóman Bálint, Budapest (1923—1924)	12000	„
	Horger Antal, Szeged (1915—1926)	700000	„
	Horger Antal neje emlékezetére (1916—1926)	700000	„
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400	„
	† Hornyánszky Viktor, Budapest (1904—1923)	6000	„
60	Horváth Endre, Budapest (1922—1932)	708	pengő
	Horváth János, Budapest (1915—1921)	400	korona
	Pálóczi Horváth Zoltán, Budapest (1923)	2000	„
	† Jakubovich Emil, Budapest (1921—1930)	4000	pengő
	Jambrekovich László, Budapest (1919)	200	korona
65	Ifj. Jambrekovich László, Budapest (1923)	5000	„
	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200	„
	Jánosi József, Veszprém (1925—1937)	15000	pengő
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200	korona
	József főherceg Ó Fensége (1921)	2000	„
70	† Karácsonyi János, Nagyvárad (1925)	1000000	„
	† Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919)	200	„
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200	„
	Kecskemét városa (1923)	10000	„
	Kis-Erős Ferenc, Kalocsa (1920)	300	„
75	Klemm Antal, Pécs (1920—1934)	12700	pengő
	† Kollányi Ferenc, Budapest (1920—1931)	108'16	pengő
	Báró Kornfeld Móric, Budapest (1926)	2000	ar. kor.
	† Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200	korona
	† Gróf Kuun Géza, Marosnémedi (1904)	200	„
80	† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200	„
	† Lehr Albert, Budapest (1910)	200	„
	† Lengyel Lajos, Budapest (1919)	200	„
	† Lenk Adolf, Budapest (1919)	200	„
	Losonczy Zoltán, Budapest (1923—1937)	20000	pengő
85	Mader Béla, Budapest (1923)	2000	korona
	Gróf Majláth Gusztáv, Gyulafehérvár (1908)	200	„
	† Majovszky Pál, Budapest (1920)	300	„
	Manninger Vilmos, Budapest (1919—1921)	700	„
	Manninger Vilmosné, Budapest (1919—1921)	700	„
90	Melich János, Budapest (1916—1933)	20000	pengő
	† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200	korona
	† Nátly József, Budapest (1921—1922)	1500	„
	Neményi Sándor, Budapest (1924)	100000	„
	Ország Sándor, Budapest (1924)	850000	„
	95 Óváry Ferenc, Veszprém (1905—1920)	300	„
	Palkovics Sándor, Egervár (1922—1930)	10'96	pengő
	Pannonhalma: Szt Benedek-rend főkönyvtára (1922)	2000	korona
	† Pápay József, Debrecen (1922—1927)	22'24	pengő
	Pázmán József, Budapest (1923—1930)	10'16	„
100	Pécs: Ciszt. főgimnáziumi önképzőkör (1906)	200	korona
	† Péller Pál, Veszprém (1905)	200	„
	Perczel György, Budapest (1921—1929)	77'60	pengő
	Pintér Jenő, Budapest (1913—1928)	45'36	„
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	korona
105	Putnoky Imre, Budapest (1923)	5000	„
	Quittner Ervin, Budapest (1925)	850000	„
	† Rada István, Veszprém (1905—1927)	208'02	pengő

	Radó Antal, Budapest (1918)	200	korona
	Ifj. Radványi Sándor, Kótaj (1923).....	2000	"
110	Rásonyi László, Budapest (1923—1937)	32'00	pengő
	† Réthei Prikkel Marián, Győr (1922)	1000	korona
	Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000	"
	† Rust József, Budapest (1906)	500	"
	Sági István, Budapest (1923—1937)	64'00	pengő
115	† Semsey Andor, Budapest (1904—1912)	4000	korona
	Simon György, Veszprém (1922—1928)	25'24	pengő
	Sopron városa (1922)	5000	korona
	† Stoll Ernő, Nyiregyháza (1922)	1000	"
	Szabó Béla, Soroksár (1918—1937)	38'01	pengő
120	Szacelláry György, Budapest (1921).....	2000	korona
	Szeged: Tud.-egyet. m. nyelv. szeminárium (1908).....	200	"
	† Székely István, Budapest (1921—1925)	235700	"
	Szendrey Zsigmond, Budapest (1923—1924)	15000	"
	† Szily Kálmán, Budapest (1904—1924)	100000	"
125	† Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922—1928)	18'16	pengő
	Szinnyei József, Budapest (1906—1937)	208'08	"
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	korona
	† Szócs Ferenc, Hajdunánás (1904—1935)	98'08	pengő
	† Tagányi Károly, Budapest (1920—1924)	26000	korona
130	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916—1918).....	400	"
	† Toinai Vilmos, Pécs (1917—1934)	120'00	pengő
	Tóth László, Pécs (1923—1924)	23000	korona
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200	"
	Vargha Damján. Pécs (1912—1928)	60'22	pengő
135	† Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000	korona
	Varsányi Emil, Budapest (1920)	200	"
	Veszprém: Papnevelő könyvtára (1906)	200	"
	Veszprém városa (1922)	2000	"
	Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000	"
140	† Gróf Vigyázó Ferenc, Budapest (1923)	200000	"
	Vikár Béla, Budapest (1920—1925)	61700	"
	Viszota Gyula, Budapest (1919—1937)	100'02	pengő
	† Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920—1921)	3600	korona
	† Wodianer Artúr, Budapest (1904)	200	"
145	† Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000	"
	Gróf Zichy István, Budapest (1919—1932)	95'13	pengő
	† Gróf Zichy Nándor, Adony (1916—1921)	2000	korona
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905—1927)	8'16	pengő
	Zlinszky Aladár, Budapest (1918—1921)	500	korona
150	Zolnai Gyula, Budapest (1913—1927)	200'00	pengő
	Zsirai Miklós, Budapest (1922—1924)	100000	korona
	Zsíros Lajos, Nagykikinda (1919)	200	"

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXIII. ÉVF.

1937. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

Reguly, Hunfalvy, Budenz és nyelvészeti irodalmunk megindulása.¹

Az elmúlt évben jelent meg a Nyelvtudományi Közlemények ötvenedik kötete, Budenz József századik születése napjára, az ő nagy emlékének szentelve. Benne a mester késő utódainak, hálás tisztelőinek nagy tábora sorakozott fel. A több mint 500 lapnyi terjedelmű kötetben nem kevesebb mint 57 szerző dolgozata jelent meg, pedig még így is kiszorult belőle egy-két tanulmány, mindenekelőtt magának a szerkesztőnek, ZSIRAI MIKLÓSNak, Budenz munkásságát és jelentőségét méltató ünnepi előadása (MNY. XXXII, 145). De a legfeltűnőbb mégis az, hogy külföldi nyelvészek — ha ugyan ezekhez mint idegenekhez kell számítanunk pl. a finneket, észteket — milyen nagy számban tették le hódolatuk zálogát Budenz József emléke előtt. Magyar részről felvonultak a nyelvészeken kívül az antropológia, archeológia, bizantinológia, folklóre, néprajz s az irodalom- és tudománytörténet művelői is, mely utóbbiak között természetesen több cikkíró foglalkozott az ünnepelt Budenz személyével. A mester emléke körül, 44 évvel halála után, találkoztak s kezét adtak egymásnak azok a rokonépek s tudományszakok, amelyek reá úgy tekintenek, mint e nyelvi rokonság kimutatásának egyik bajnokára, s e tudományszakok együttműködésének múlttá gyökeresedett egyik fő biztosítékára.

A magyar nyelvészet ma több mint egyik tudomány a többiek között. Vezéri helyet tölt be a rokon szakok sorában. Köszönheti ezt általában a nyelvészet úttörő jellegű szerepének az őstörténet és a művelődéstörténet mindennemű kérdéseiben, de köszönheti különösebben azoknak, akik e tudományt, a szomszédos szakoknál talán hamarabb és teljesebben, eredményeiben viszonylag megállapodott, módszerében kimagasló fokra fejlesztették.

Ha múltját visszafelé követjük, körülbelül az 1850-es évek talajáig nyomozhatjuk a jelenkorral még kapcsolatban levő legrégebb gyökérszárait. Azóta van folytonosság, szakadatlan fejlődés nyelvészeti irodalmunkban, amióta Hunfalvy mozgalmat kezdeményezett a magyar nyelvészet összehasonlító alapokra való helyezése érdekében. A nyelvhasználat egyedül

¹ Felolvasás a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1937. január 26 án tartott közgyűlésén.

célravezető fontosságát, alkalmazásának elmellőzhetetlen szükségességét véglegesen neki sikerült nálunk meggyökereztetnie; ő volt az, aki a közvélemény ellenállását megtörte; joggal számítják tehát tőle az újabb magyar nyelvészeti irodalom megindulását. De jóllehet fellépéséhez köthető a fellendülés kezdete, történeti szempontból nem választható el előzményétől: Regulytól. Éppúgy függ tőle, mint ahogy Budenz csak Hunfalvyval kapcsolatban értékelhető és érthető meg helyesen. A három nagy név a történeti szemléletben össze van kapcsolódva az egymásra utaltság szálaival. Újabbkori nyelvészetünk megalapítása kétségkívül közös érdemük volt, s együtvéve, vagyis inkább történeti egymásutánjukban voltak biztosítékai a korszakos nagy fellendülésnek. A korszak, amit együtt képviselnek, a negyvenes években kezdődött s a hatvanas-nyolcvanas években ért fel magaslatára. Akkorára értek meg törekvései könyvekké, eredményekké. A szakemberek tudják, mik ezek az eredmények; a Budenz- emlékkönyv is bőven foglalkozik velük. Bennünket itt most nem ezek, hanem főként a történeti kérdések fognak érdekelni. Hogyan indult meg a mai nyelvészeti irodalom? Hogyan viszonylanak egymáshoz Reguly, Hunfalvy, Budenz? Nincs vonzóbb történeti feladat, mint valamely mozgalom vagy irányzat keletkezését, térhódítását vizsgálni. A kezdetek kutatásának mindig van mondani valója a jelen számára is. A nélkül, hogy vázlatnál többet ígérhetnénk, felvetjük a kérdést: iránymutató első nagy nyelvészeink hogyan indultak el?

Reguly Antal előtt nem voltak határozott célok, amikor húsz éves korában, az egyetemi padokból elindult világot látni. Csak lassanként, egyre gyorsuló ütemben bontakozott ki lelkivilágában a finnugor tudományok problematikája. De azt azután olyan teljességgel élte át, mint nálunk utána senki s a finnek között is csak nagy kortársa: Castrén. Jelentősége: hogy felismert és kijelölt addig meg nem látott feladatokat, s rokonynyelvi gyűjtéseivel előkészítette az összehasonlító nyelvészeti munkálatokat. Tragikum: hogy tapogatózó célkeresésének nem tudván korlátot vetni, hovatovább maga a vágy, hogy tudományos céljait elérje, döntötte romba nélkülözésektől és a munka robotjától elcsigázott testét-lelkét.

Érdekes megfigyelnünk, milyen romantikusan sokszínű, költői és történeti vonzalmakkal átszőtt nyelvi irányú érdeklődése már utazása első éveiben is. TOLDY szerint egyebek között Skandinávia regényesen sötét mitoszai, történeti emlékei, szabad intézményei s az északi fény vonták volna észak felé.¹ Ekkor még nyelvészettel nem foglalkozott. Útjából bizonyára vissza is fordult volna hamar, ha Stockholmban össze nem hozza a sorsa Arwidssonnal, a nemzeti érzelmű finnek

¹ Reguly-album (1850.) XXIII. l.

Finnországból kiutasított egykori vezérével. Ez a találkozás adott útjának határozott irányt s kötelezte el a nyelvtudomány számára. Stockholmban kezdte forgatni Sajnovicsot, Gyarmathit,¹ s egy hónapi ottartózkodás után 1839. november 8-án lépett finn földre. Innen kezdve naplója számol be szerzett benyomásairól s tesz tanúságot pl. arról, hogy a finn népköltészetre vonatkozó vizsgálódásai valósággal központi helyet foglaltak el másfél évnél hosszabb időre nyúlt finnországi tanulmányaiban. 1840 nyarán Karjalában utazgatván egész sereg verses ráolvasást jegyzett fel naplójába; ha énekesekkel találkozott, nem mulasztotta el, hogy le ne írja tapasztalatait. Onnan a lappok közé is ellátogatott. Itt — úgy látszik — különösen a lappok mitológiája kötötte le figyelmét. Majd visszatérve Helsinkibe, PÁPAY JÓZSEF szerint a következő év tavaszán fordította le a Kalevalának néhány énekét,² mely ha valóban ekkor készült fordítás, — ami igen valószínű, — a legelső kísérletek közé tartozik az eposz idegennyelvű átültetésére.

Finnországban kialakult tudományos érdeklődése és programja Oroszországban és Szibériában sokszorosan nagyobb viszonylatok közé került. Valódi nagyságukban a feladatok Szentpétervárott bontakoztak ki előtte. Itt készült fel elméletileg a vogulokhoz és osztjákokhoz teendő útjára, s általános nyelvészeti munkák olvasásán kívül nagy buzgalommal tanulta annak a szinte áttekinthetetlen nagyságú, Kínáig és Perzsiáig terjedő földrésznek történelmét, néprajzát és földrajzát, amelyen a magyarsággal valamikor érintkező nyelvek és műveltségek vándorlását, hatását akarta kikutatni. Hol volt a finnugor népek őshazája: alighanem ez volt valamennyi között a főkérdés, melyet a nyelvtudomány segítségével kívánt eldönteni; s hogy Európa határán volt, nem pedig, mint CASTRÉN hitte, Közép-Ázsiában, abban a nézetében a tudomány igazat is adott neki. Az őshaza-kereső Kőrösi Csoma Sándorhoz bizonyára nem ok nélkül hasonlította őt egyik kortársa.³ Az őshaza kérdése azonban csak gyújtópontja volt egy igen kiterjedt kérdéscsoportnak, amelyhez a nyelvi rokonság felkutatásán kívül, az Akadémiához 1842-ben benyújtott jelentése szerint, hozzátartozott a rokonnépek „külsőjét, alkotását, karakterét, életmódját, öltözetét, szokásait, superstícióit, mitológiáját, régiségeit“ illető ismeretek gyűjtése is.⁴ A sokféle feladatok kijelölésében az Akadémia járt elől részletes utasításaival, mégis Regulyt ismerné félre, aki nem első sorban

¹ MNy. I, 100.

² Antal Reguly Kalevalankäännös: Valvoja XXIX, 280 (1909.).

³ BAER orosz államtanácsos, akinek a róla írt cikke magyarra fordítva „K. Cs. és R. A., őseik eredeti lakhelyét kutató magyarok“ címen jelent meg (Világ 1843. 4—7. sz.).

⁴ MNy. I, 101.

az ő hivatása magasztos tudatától áthatott egyéniségének tulajdonítaná, hogy annyit és oly sokfélét vállalt, s hogy mindezt egyedül s egyetlen utazáson akarta elvégezni.

Nem érthette be a vogulok és osztjások felkeresésével: visszafelé jövet a cseremiszek, a csuvasok, a mordvinok között is gyűjtött és kutatott. Nem elégedett meg azzal, hogy meggyőződött a voguloknak és osztjásoknak a magyarsághoz való nyelvi közelállásáról: képzeletét sokáig foglalkoztatta az osztják hősköltészet világa. Végzett antropológiai méréseket; összeszedett egy kis tárgyi néprajzi gyűjteményt, a legrégeb- bet, amelyet a később megalapított Néprajzi Múzeumhoz csatoltak. S hogy „Reguly magyar utazó“-nak a földrajz is mennyire szívéhez nőtt tudománya volt, bizonyítja uráli térképe, amelyet az orosz földrajzi társaság felszólítására és támogatásával, a társaság iránt való hála érzésétől is kész- tetve éppen utazásának befejeztével, 1847-ben készített és adott ki, akkor, amikor még lett volna ereje hozzá, hogy el- kezdje kéziratos anyagának rendszeres feldolgozását.

Számára a legkülönbébb történeti és népismereti kérdé- sek egyetlen nagy közös élményben kapcsolódtak együvé. Ha az egyik oldalról közelített egy kérdéshez, okvetlenül feléb- redtek azok a vonzalmak is, amelyekkel le volt kötve más tudományszakokhoz. A rokonság kérdését a maga teljességében fogta fel és tette magáévá. Ebben az egymástól távolabb eső jelenségeknek, pl. a nyelvnek és a költészetnek, a faj és a műveltség kérdéseinek egymáshoz való viszonylásai nem okoz- tak nehézséget, mert mindezeket szerves kapcsolatban képzelte el. A költészet fejlődése ugyanolyan, mint a nyelvé; a vogul faj és műveltség körülbelül az ősmagyarral egyenlő; hogy nyelvünk urál-altaji, tehát a törökkel is rokon, azt ez a kor szintén magától értetődőnek vette. A rokonsági problémának ennyire leegyszerűsített látásmódja mellett nem csoda, ha nem egyszer úgy érezhette, hogy már-már feléje hajlik munkájának gyümölcse, s egy ilyen alkalommal bizakodóan jegyezte meg: az egész finn néptörzsnek régi művelődéséről és vallásáról raj- zolandó helyes kép nem tartozik többé a legnehezebb felada- tok közé.¹

Ilyenféle volt az a szellemi talaj, amelyen az ötvenes évek nyelvészeti mozgalma megindult. Kezdődött egy külföldön utazó fiatalember magános elhatározásával s folytatódott egy közéleti férfiú feladat-vállaló, táborba-szólító kiállításával. Reguly érdeklődést támasztott a nyelvrokonság ügye iránt; elhallgatásával az Akadémia tette magáévá az ügyet, s kéz- irati hagyatékának kiadása és feldolgozása vált a következő évtizedek legelső nyelvészeti feladatává. Egyrészt a finnekkel való kapcsolatok, másrészt a legközelebbi rokonnépek tüzetes

¹ MNy. I, 108.

tanulmányozása felé kétségkívül az ő példája irányította Hunfalvy figyelmét, s tragikus életáldozatának fellobbanó lángja volt a fény, amely a vele meginduló korszakot valami ragyogó, hősi színbe vonta. Ő volt a kezdet, a példa, az áldozat, de egyszersmind a forrása is az őt követő kezdeményezéseknek. A magyar nyelvtudomány úttörői: Sajnovics, Gyarmathi, Révai nyelvészeti mozgalmat nem indíthattak meg. Az első lappföldi utazásának meglepő eredményeit dolgozta fel; a második Göttingában felébredt lelkesedéssel az irodalomból hozzáférhető adatokat fogta vallatóra, hogy nyelvünknek a többi finnugor nyelvekkel való rokonságát bebizonyítsa; a harmadik addig ismert kevésszámú nyelvemlékünket tette alapjává nyelvtörténeti kutatásainak. Amit nagyhírű munkáikban nyújthattak, az csak egyszeri összefoglalásra alkalmas forrásanyag volt; de elhatározó lépés addig nem történhetett a magyar nyelvtudomány fellendítésére, amíg valaki új, élő forrásokat meg nem nyitott az összehasonlító kutatásnak, egy másik nagy nyelvészünk a lehetőségeit meg nem teremtette a feltárt forrásanyag feldolgozásának, s egy harmadik nyelvész, valamennyi közül a legnagyobb, oda nem áldozta egész élete munkásságát annak a célnak, hogy a magyarság nyelvi hovatartozását vizsgálja.

Még nem hamvadt el Reguly tüze, amikor nemsokára a szabadságharc leveretése után, melynek küzdelmeiben mint az első nemzetgyűlés képviselője vett részt, a kézsmárki jogakadémia volt tanára és igazgatója, Hunfalvy Pál vette kezébe nyelvészetünk feltámasztását. 1851. január 18-án tartotta az Akadémiában azt az első nyelvészeti felolvasását, amelyet azután szakadatlan láncolatban követtek kisebb-nagyobb mértékben hovatovább az egész finnugor tudománykört felölelő dolgozatai. Szemben Regulyval, aki egy kis alkalmi értekezésen kívül semmit sem adott nyomtatásba, s a jövő korok feladatait átélő fogékonyságával egyelőre csak mint előzmény jöhetett számításba a későbbi fejleményekhez: Hunfalvy fellépésével a nyelvészeti irodalomban már valóban kezdett tért foglalni az összehasonlító szempont. De hogyan is jutott ez a filozófiai hajlamú jogtanár és politikus arra a gondolatra, hogy negyven éves korában hirtelenül pályát változtasson és alig számbajöhető nyelvészeti és történeti előtanulmányok után szószólójává szegődjék a magyarszemponturnak? E nagy horderejű kérdésre adandó felelet alkalmasnak látszik Hunfalvy történeti helyzetének — Reguly és Budenz közt — valamelyes jellemzésére.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk a kérdés megvilágításához, hogy Hunfalvy lelki alkatát tekintve lényegesen különbözött mind az egyiktől, mind a másiktól. Reguly külső mozgásban, nyugtalan utazgatásban élte ki a maga belső élettartalmát s találta meg azt az élményi táplálékot, amelyre mint

embernek és kutatónak szüksége volt. Budenzben, ellenkezőleg, a cselekvési ösztön tisztán az összpontosított szellemi munkára korlátozódott. Hunfalvyt lelki berendezettsége arra képessítette, hogy szellemi téren tegyen utazásokat, s olykor az egyik tudomány tárgyköréből a másikba lépve át, ritka tárgyilagosságával és körültekintésével ott is kiválót mutathasson fel, ahol talán éppen ő tette meg a kezdeményező lépést.

Másfelől figyelembeveendő az a rendkívüli akarásoktól feszülő kor, amelyre fellépése esik. A magyarság eredete, nyelvi hovatarozása sohasem lehetett égetőbb kérdés, mint amikor jövője veszni látszott: a szabadságharc leveretése után. Ekkor a történeti tudományok egyszerre erős lendületet vettek. Hunfalvyval egyidőben léptek fel, mint tudjuk, nagyszabású irodalomtörténeti, történeti, történetfilozófiai munkáikkal Toldy Ferenc, Szalay László, Eötvös József, — hogy csak a legnagyobb neveket említsük. Am kevesen látták nála világosabban a politikai elnyomatás lelki szorongattatásaiból kivezető utat, aki „Igaz aranybulla“ című nagyhatású program-értekezésében, — mely kevéssel nyelvészeti fellépése előtt, az Új Magyar Múzeum első számának az élén 1850 októberében jelent meg, — felsorolva nyelvünk, történelmünk, művészetünk és bölcséletünk körül elvégzendő tennivalóinkat, aki mindezeknek kutatását, illetőleg előmozdítását azért sürgette, hogy valamikor régiségtani kérdéssé ne váljék, hogy volt-e valaha s hol és milyen volt a magyar nemzet.

Hunfalvyt kétségkívül a történeti felelősség tudata állította arra a helyre, amelyet ő maga jelölt ki a nemzeti önismeret őrhelyéül. Ez a történeti felelősség hívta az első nemzetgyűlésbe, s ez szólította egyszer a magyar összehasonlító nyelvészet élére, másszor a Literarische Berichte aus Ungarn című folyóirat szerkesztőjének tisztébe, s emelte élete végén az újonnan alakult Néprajzi Társaság elnöki székébe. Fentemlített elhatározására azonban hatással lehettek egyéni körülményei is. Nevezetesen az a tény, hogy a szabadságharc bukásával egyelőre állás és foglalkozás nélkül maradt. 1850 nyarán feljőve Pestre, kegyelmet kapott és elhelyezkedés után nézett. A következő évben, mint ismeretes, elnyerte az Akadémia főkönyvtárnoki állását. A közbeeső idő egy része tapogatózással telt el. Első gondolata az volt, hogy egyetemi magántanár lesz. 1850. szeptember 2-án folyamodványt terjesztett fel Thun Leo gróf osztrák kultuszministerhez, hogy a pesti egyetemen a görög és a latin nyelv magántanárává habilitáltassa magát. Ez olvasható abban a folyamodványában, amely a felkai Tára-múzeumban megőrzött kézirati hagyatékában maradt fenn. Amde a kísérlet nem járt eredménnyel. A folyamodvány hátlapjára rávezetett miniszteri végzés értelmében Thun október 7-én elutasította kérését politikai szereplése miatt. Ez az eddig ismeretlen életrajzi adat is több

tekintetben megvilágítja döntésének indítékait. Mutatja, hogy Hunfalvynak korántsem az egyedül lehetséges választása volt az, hogy nyelvészetünk ügyének váljék képviselőjévé, s tanúsítja, hogy a nagyjelentőségű fordulat 1850 végén, magántanári folyamodványának elutasítását követően, aránylag meglepően rövid idő alatt, s ki tudja, részben talán éppen a miniszteri végzés következtében ment végbe.

Az első években akadémiai felolvasásai s az akadémiai folyóiratokban kiadott tanulmányai függetlenek voltak Reguly feljegyzéseitől. Egyelőre beérte az alapfogalmak tisztázásával, a magyar nyelv típus-rendszerének a finn és a török nyelv rendszerével való általános összehasonlításával, vagyis előkészítő, összefoglaló és propagandisztikus jellegű, a nyelvi kérdést ébrentartó, előítéleteket szétoszlató dolgozatokkal. Csak mikor már magát kiképezte Reguly utódjává, akkor kapcsolódott bele valóságosabban történeti előzményeibe. 1857-ben kezdett összejárni vele, s rövid ideig tartó együttműködéséből született „Egy vogul monda“ című szövegmagyarázata; majd a Regulyval megkezdett vogul tanulmányoknak magyarányú betetőződéseként jelent meg 1864-ben összefoglaló szövegközlő és magyarázó, továbbá őstörténeti monografiája: „A vogul föld és nép“.

Alighogy megütötte azt a hangnemet, mely az újabb magyar nyelvészetben attól fogva csakhamar uralkodó lett, körütekintett a rokonszellemű külföldi nyelvészek és történészek sorában, hogy támogatásukat kérje. Schottal, az altaji nyelvtudomány vezérével, már 1851-ben kezdett levelezni, Lönnrottal először 1853-ban váltott levelet. A finn tudósokkal mindvégig a legszorosabb kapcsolatban állott.¹ Nem tartozott a magános nyelvészek közé, inkább azon volt, hogy az első szöveget vihesse a nyelvészek összjátékában. Ha tudományos programról, a magyarság külföldi megismertetéséről volt szó: elemében érezte magát. Önzetlen hazafiságát egyesítette igazi európaisággal. 1856-ban megindítva a Magyar Nyelvészet című első nyelvészeti folyóiratunkat s ennek folytatásaként 1862-ben megalapítva az Akadémia nyelvtudományi bizottságának kiadásában megjelenő Nyelvtudományi Közleményeket, ezekkel nemcsak új munkalehetőségeket teremtett, hanem iskolát is nevelt, mely későbbi vezérének, Budenznek szárnyai alatt a nyolcvanas évek végén nemzetközi viszonylatban is kimagasló tekintélyre tett szert.

Mint nyelvész mindenekelőtt az obi-ugor nyelvek alapos ismertetőjeként szerzett nevet a nyelvtudomány történetében, hazai szempontból azonban sokkal több volt, mint nyelvész:

¹ Finn levelezését WICHMANN GYÖRGY dolgozta fel: Paavali Hunfalvyn suomalaista kirjeenvaihtoa. Vähäisiä kirjelmäiä LIII. (1923.). — H. levelezését, így pl. Schottnak hozzá intézett számos levelét a felkai Tatra-múzeum őrzi.

őstörténetünkkel kapcsolatos mindennemű tudományoknak a maga korában egyedülálló ismerője és művelője. Sokoldalúságáról Magyarország Ethnographiája (1876.) című máig használható műve tesz legszebb bizonyosságot. Ez a sokoldalúság nem volt azonos Reguly romantikus műtsóvárgásával, hiszen pl. a magyar hunmonda, Anonymus hitelessége, a székelyek, az oláhok eredetének kérdéseiben éppen ő volt az első egyike, aki pálcát tört a történeti kritikátlanság felett. Mégis vannak nyomok, melyek azt mutatják, hogy kivált nyelvészeti pályáján való elindulásakor, ő sem volt, nem is lehetett érzéketlen a romantika lelkének áramlása iránt.

S itt van a helye, hogy még egy vonással kiegészítsük a pályafordulat lelki mozdulatának fentebb vázolt rajzát. Úgy látom, a Kalevalának is jutott szerep az őt elindító mozzanatok között. S ebben nincs semmi különös: Castrénról közismert, hogy a Kalevala fordítása, magyarázása közben s e magyarázatok, kutatások céljából tett gyűjtő-útjain kezdett azokhoz a széleskörű tanulmányokhoz, melyeknek folytatásaként kész volt Szibériába követni a finnek őseinek és rokonainak nyomait; Regulyról pedig PÁPAY JÓZSEF fejezte ki azt a meggyőződését, hogy a Kalevalától nyerte az első gondolatot és ösztönzést, hogy későbbi hosszú és fáradságos útjaira induljon.¹ Hunfalvy higgadtabb egyéniség volt, de a Kalevala értékelése tekintetében megmaradt romantikusnak. Már az a tény, hogy 1853-ban, tehát a nyelvészpálya kezdetén hosszú ismertetést közölt a finn eposzról a Szépirodalmi Lapokban, sejteti velünk azt a nagy jelentőséget, amit ő ennek a műnek a rokoni kapcsolatok kimélyítése szempontjából tulajdonított. Azonban az ő szemében a Kalevala nemcsak kiváló költői alkotás volt, hanem benne, mint sokan kortársai közül, ő is az egész finnugor szellemiség eposzi megnyilatkozását s ilyenformán a finnugor népek szellemi kiválóságának hatalmas bizonyítékát tisztelte. Elfogadva egy divatos e'méletet, mely szerint népeposz csupán kivételes képességekkel felruházott népeknek jut osztályrészül, fegyverül is használta e művet azok ellen, akik előtt csak az árja nyelvek és népek számítottak valamit.² Aki ilyen érzelmekkel volt eltelve a tudvalevően Lönnrottól a népiesség hitében összeállított, de végeredményében, eposzi mivoltában mégis csak műköltői eredetű Kalevala iránt,³ annál éppenséggel nem volt feltűnő, ha azt nyelvtudományi munkásságában már a kezdet kezdetén az eposzsal való megismerkedése serkentette, lelkesítette.

¹ I. m.: Valvoja XXIX, 277.

² L. különösen Lönnrot Illés felett mondott akadémiai emlékbeszédét (1885.) s az „Utazás a Balt-tenger vidékein“ (1871.) Kalevala-fejezetét.

³ Erre nézve l. „A Kalevala keletkezése“ című dolgozatomat: Budapesti Szemle 1935.

Es valóban ez így is volt, erre van bizonyítékunk. Egyik visszaemlékezésében Hunfalvy mondotta el, hogy nyelvészeti elindulásakor mily nagy jelentősége volt rá nézve megismerkedésének SCHOTT „Über das Altaische Sprachengeschlecht“ című (1849.) művével és Grimm Jakabnak a Kalevalát ismerető híres értekezésével (1845.). SCHOTT a magyar nyelv kiterjedt rokonságát mutatta meg neki, GRIMM pedig a Kalevalát halmozta el dícséretekkel. „Megvallom az említett füzetet (Grimm értekezését) olvasván, s a finn nyelvtant kissé forgatván, kedvetlenség borult belsőmre“ — idézi első felolvasásának szavait. „Sajnovics és Révai óta meglehetősen sokat beszéltek a mieink a magyar, finn és lapp nyelvek rokonságairól: de annyi sok nyilatkozó s itélni bátorkodó közt nem volt egy sem, ki tanulás által győződött volna meg arról, mi nyilatkozásának vagy éppen ítéletének tárgya vala.“¹

Ez a megállapítás is közelebb hozza Hunfalvyt Regulyhoz. Egy kornak voltak a gyermekei. Cselekedeteik indítékai között sok volt a közös; leginkább csak életstílusukban volt köztük a nagy különbség. Hunfalvyt is sokirányú érdeklődés vezette: már első felolvasásában nyelvészeti tennivalóinkat az „altaji népek régiségének“ háttéréből jelölte ki; de iskolázott fejjel válogatta a szempontjait. Ő is az altaji nyelvrokonság tételéből indult ki, de Budenzcel együtt később a finnugor nyelvegység szűkebb határai között állapodott meg. Ő is a költészet és a nyelv azonos eredetének s párhuzamos fejlődésének elvét látszott követni, de nem ment tovább a versforma összehasonlításánál. Csupán a magyar mitológia nyomozásában lépett túl a reális határokon, azt tanítva, hogy az „Ukkonpohár“ kifejezésben a finnek istenének, Ukkonak a neve őrződött volna meg, ám ezt a felfogását azzal magyarázhatjuk, hogy a magyarság elválását a finnugor népektől igen késői időre, a Krisztus utáni VII—VIII. századba képzelte.²

Kettőjükhöz képest a hatvanas évek folyamán új színeket, új szempontokat vitt bele nyelvészetünk fejlődésébe a fiatal göttingai indogermán nyelvész: Budenz József. Ismeretese a körülmények, melyek között Hunfalvy 1858-ban Magyarországra hívta. Huszonkét éves korában Göttingában kiadott egy doktori értekezést a görög nyelvnek egy indogermán összehasonlító alapon tárgyalt alaktani kérdéséről, s kedve támadt, hogy nyelvészeti tanultságát nem-indogermán nyelvekre alkalmazza, kipróbálja. A véletlen folytán már előbb alkalma volt magyar diáktársaitól tanulgatni magyarul, eljött tehát hazánkba nyelvismeretének gyakorlati tökéletesítése végett. Itt ragadt, magyarrá vált, annyira, hogy azontúl alig írt más nyelven, mint magyarul, s Lugossy Józseftől lelkes

¹ Literarische Berichte aus Ungarn I, 97—8 (1877.).

² Magyarország Ethnographiája 245.

szavakkal bevezetve a magyar nyelvtudósok sorába,¹ Hunfalvytól meg támogatva, irányítva, csakhamar elfoglalta a neki már-már előkészített helyet.

Úgy értsük ezt a helyfoglalást, hogy hamarosan olyan tanulmányokba kezdett, amelyek őt későbbi munkáinak problémakörébe ragadták. Az indogermanista eleinte még egy-két kisebb cikkben jelt adott magáról; a magyar tájszólások tanulmányozásáról tettek vallomást első magyar tárgyú, kitűnőknek elismert értekezései. Majd 1861-ban Pesten, Hunfalvy oldalán, az Akadémia könyvtárában helyezkedvén el, ettől kezdve ő is a Reguly-hagyaték feldolgozására központosította fő érdeklődését. Törökül jól tudott, hiszen előbb tanulta meg a török, mint a finn nyelvet; tehát a csuvas anyagon kezdte „közléseit“. Azután folytatta a cseremisszel és a mordvinnal, míg Hunfalvy a vogul és az osztják anyag kiadását vállalta el. Saját munkája árán, de részben Reguly szöveggyűjtő érdeméből, ekként emelkedett egyre feljebb a finnugor nyelvek ismeretében. Az évtized végén kiadva Szóegyezéseit, azokban már főművének, Összehasonlító Szótárának alapjait rakta le annak az alapvető igazságnak egyidejű felismerésével, hogy a magyar nyelvnek csak a finnugor nyelvekkel egyező szavai mutatnak ősrokonyságra, mert a török eredetű elemek zöme jövevényként került nyelvünkbe történeti érintkezések folyamán.

Az után, amit születésének fordulója alkalmából az elmúlt esztendőben megírtak róla, nem látszik szükségesnek, hogy bővebben ismertessük pályafutását, jelentőségét. Tudjuk, hogy a korszak nyelvészeti eredményei javarészt az ő műveiben fejeződtek ki a Nyelvtudományi Közleményekben, amelyeknek Hunfalvy visszalépése után, 1878-ban átvette a szerkesztését. Mint aki az altaji nyelvészetnek Európában 1872-től kezdve első tanára volt, mint aki egyaránt tarthatott előadásokat az összes finnugor nyelvekből, a törökből vagy akár a mandzsúból, mongolból, jakutból is, nyitva állt előtte valóban minden akkor felhasználható ismeretforrás, hogy nyelvünk helyét a többi nyelvek rokoni szövedékében tudományos szabadsággal és hozzáértéssel meghatározhassa. Míg Hunfalvy, ha nem adott leíró forrásanyagot, sokszor nyelvészetünk külső határain szeretett mozogni, — gondoljunk a dravida, az újperzsa nyelvekről közölt ismertetései, vagy finnugor érdekű külföldi őstörténeti munkákról írt bírálataira, — Budenznek az lett a hivatása, hogy mikor időtől, tértől csaknem függetlenítette magát, egyedül saját belső fejlődésének sugallatát követte, munkássága a magyar összehasonlító nyelvtudománynak első monumentális arányú életműve legyen.

Hogy új szellemet vitt be nyelvészetünk fejlődésébe, az természetesnek tűnik fel már azoknál az elődjeitől különböző,

¹ Magyar Nyelvészet 1859: 132.

másféle előzményeknél fogva is, amelyek után bekapcsolódott nyelvészeti irodalmunkba. Azok közül egyik sem készült nyelvészeti pályára: ő nyelvésznek készült és az is maradt végig. Úgyszólván egyszer sem lépett ki a nyelvtudomány fegyverzetéből; kezdő összehasonlító mitológiai dolgozatai sem egyebek szófejtéseknél. Azok a hazai földben gyökereztek: ő külföldről jött és külföldi szempontokat hozott magával. Elődjeinek végső célja a magyar múlt megismerése volt: az ő különlegesen nyelvészeti érdeklődését, mint egyszer elmondotta, nyelvünk meglepő világa ragadta ellenállhatatlanul magához.¹ Nem élte át a szabadságharc bukásának következményeit, a távoli, sejtelmes magyar múltnak nem lehetett rá ihlető hatása; de beletemetkezve ebbe a meglepő nyelvi világba, abban elég megfejtésre váró rejtélyt talált, hogy vizsgálatával s pályatársainál elvontabb szemléletével beérje. Reguly és Hunfalvy sok tekintetben meghatározatlan, komplex érdeklődéstől vezéreltetve mindazt megismerni törekedtek, ami csak eredetükről, rokoni kapcsolatainkról, ősi történetünkől a rendelkezésre álló eszközökkel kikutatható volt: Budenz tudatosan zárkózott el a nyelvészeti segédtudományok felhasználása elől,² csak azért, hogy a legtöbbet mondó nyelvi tények vallatása révén mennél módszeresebb eredményeket érhessen el.

Munkásságának ez a központosítása fejlődéstörténeti szempontból eléggé fel nem becsülhető eredménnyel járt a magyar nyelvtudományra nézve. Nyelvészetünk Budenz munkásságában teljesen kibontakozott, kitisztult abból a meghatározatlan, komplex érdeklődésből, amely, mint láttuk, éltető talaja volt nyelvészeti irodalmunk megindulásának. Reguly műtársóvargását, Hunfalvy célszerű sokoldalúságát nála nyelvészeti-egykülönült egyoldalú alaposság váltotta fel. Ennek volt következménye, hogy nyelvészetünk minden más tudománytól függetlenítette magát és ráléphetett arra a módszeres ismeretekkel kikövezett útra, amelyen azután fejlődése csakhamar gyors léptekkel haladt előre.

Ma, körülbelül félszázaddal később, megváltozott a nyelvtudomány viszonya a szomszéd tudományszakokhoz. A mai nyelvésznek nincs oka idegenkednie a rokon szakok közeledésétől. Ellenkezőleg rá kellett mutatni arra, hogy a magyar nyelvészet sem egyszerre állt elő, mintegy varázsütésre, hanem a vele rokon néprajzi és történeti tudományok testvéri közöségéből vált ki és önállósodott. Erre a kiválásra szüksége volt, hogy a maga lábára állhasson és biztos alapot nyújthasson a többi testvértudománynak. De ez a megerősödés, önállósodás folyamata már régen befejeződött. Az a romantikus látásmód, mely irigylésremélt teljességben látta együtt a különböző

¹ ZSIRAI MIKLÓS: MNy. XXXII, 148.

² Vö. SETÁLA E.: NyK. XXIII, 336.

feladatokat, de nem rendelkezett azokkal az eszközökkel, hogy ezt az összszemléletét továbbadhatóan, tudományos kutatások alapjául megrögzítse: ma nincs többé. Senki sem tarthat attól, hogy a fejlődés útja visszafordulhatna és visszaesés következhetnék be oda, ahonnan az elindult: vissza a különböző szempontoknak egymás rovására való érvényesítéséig, némely esetben tagadhatatlanul termékeny egyesítéséig. Éppen Budenznek és tanítványainak kora az a hid, amely a mi korunkat összeköti, de külön is tartja a nyolcvan év előtti kezdeményektől. Ma bizvást remélhetjük ismét, hogy a nyelvészetnek a szomszédos történeti szakokkal való együttműködéséből előny származik mindegyik tudományra nézve. A módszerek különbözők, de az eredmények kiegészíthetik egymást. Az elmúlt évek kimagasló teljesítményei ezen a téren csak még több remény-nyel biztathatnak. Az irány kijelöltnek látszik. Budenz hatalmas alakja mögött Reguly és Hunfalvy érdemei, törekvései újra nyerne fényben, időszerűségben. — Talán nem fognak csalódni, akik a Nyelvtudományi Közlemények legutóbbi kötetéből már egy új korszak előszelét érzik.

KROMPECHER BERTALAN.

Csokonai nyelvi forrásai.¹

VI.

Az eddig tárgyalt csoportok során már meglehetősen sok olyan új szó fordult elő, amelynél nehéz vagy teljesen lehetetlen volna határozottan megállapítani, hogy kitől vette át Csokonai. Sok olyan nyelvújítási szó szerepel t. i. nála, amely akkoriban már többé-kevésbé közkincsévé vált az irodalmi nyelvnek (pl. *felvonás, játékszín, közhasznú, könyvtár, szótár, tűzijáték, újdon*); ezeket mind talán szükségtelen volna felsorolnunk, hiszen a fentiek után alig jelentenének új eredményt. Van azonban néhány olyan szó, amelyet Csokonaival már valamilyen vonatkozásba hoztak, s ezért tárgyalása elkerülhetetlen. Ilyen elsősorban a *robaj*. WIDDER (Nyr. XXXVII, 345) nyomán TOLNAI is azt írja (98), hogy ezt a népi szót Csokonai hozta be irodalmi nyelvünkbe. Nem lehetetlen ugyan, hogy Csokonai valóban a népnyelvből vette, de az irodalmi nyelvben már előtte is megvolt (1695: *roppaj* Gyöngyösinél; 1777: *robaj* Molnár Jánosnál stb.; l. NyÚSz.). — Csokonainak tulajdonítják az említett források a *felken* összetételt is. Bár Csokonai előttről valóban nem idézhetünk sok példát a szóra, egy-kettő azért akad. A legjellemzőbb Kazinczy egy leveléből való (ifj. Szilágy Sámuelhez 1790-ben: Lev. III, 134), amelyről azonban

¹ L. MNy. XXXII, 110—7, 180—7, 237—48, 311—7.

nem tudnám bebizonyítani, hogy Csokonai ismerte: „mint egyik . . . *Fel-kenttje* a' Magyar Litteraturának“. Más adatok: Horváth Adámnál 1787-ből (megjelent 1793. Hol-mi II, 270): *fel-kenetett*; Baróti Szabónál 1792-ből (Kassai M. Mus. II, 258; más példákat l. MNy. X, 367). — Ugyanilyen, a nyelv természetes fejlődése során szinte várható összetétel volt abban az időben az *észrevétel* (t. i. az *észrevenni* igei összetétel már valamivel előbb is megvolt), amit TOLNAI (98) szintén Csokonai nevéhez fűz. Első adatunk 1788-ból való (MNy. IX, 90), majd 1794-ből (Kaz: Lev. II, 388); 1800-ban Baróti Szabó már könyvcímbe is használja: „Orthographiai és grammatikai *észrevételek*.“ — Talán valamikéval több lehetősége van az irodalmi átvételnek a *sírbolt* szónál. TOLNAI (98) szerint ez is Csokonai összetétele. Korábbi adatot csupán kettőt ismerek; az első Szilágy Sámuel Henriásából való, 1789-ből (169), a második Horváth Adám egy 1791-ben írt verséből (Hol-mi III, 121; vö. KUBÁSS M., P. Horváth Á. és a nyelvújítás. Bp., 1910. 19); azt pedig láttuk fentebb, hogy mindketten hatással voltak Csokonai nyelvére. Mégsem kell azonban Csokonainál feltétlenül kölcsönzésre gondolnunk, mert ez az összetétel — a *sírhalom*, *sírhant* analogiájára — egy időben egymástól függetlenül több írónál is kialakulhatott. — Csokonai egyik legismertebb elvonása az *arc* (l. TOLNAI 98, EtSz. stb.). A XVIII. század hetvenes éveitől azonban az *arera*, *arccal* stb. ragos alakok annyira elszaporodtak az irodalmi nyelvben, hogy az ezekből elvont *arc* szóalak — szemben a régi *orca*, *arca* alakkal — már világosan élt a nyelvtudatban.¹ Földi írja kéziratosa verstanában (M. N. Múz. Kézíratt.: Quart. Hung. 984; MIXICH 45), hogy ha Rájnis és Baróti Szabó a szókezdő *h* hangot a versmérték szempontjából nem veszi figyelembe, akkor náluk a *hartz*, *hiv*, *hideg* szavakból *artz*, *iv*, *ideg* lesz. Földi tehát már vagy másfél évtizeddel Csokonai előtt értelmes szónak érzi az *arc*-ot. Különbözően ez a ragtalan alak Csokonainál is csak a magyarázó jegyzetek (I, 689; készültek 1804-ben) címszavai közt fordul elő, egybűt csak ragosan. Érdekes, hogy néhány év múlva ezt az új *arc* alakot mint tájszót Kazinczy védelmezi az ortológusok ellen (vö. MNy. III, 54). — Csokonai összetételei között említi Gesztesi (29) a *gyökérszó*-t is. Földi *törzsökszó*-ja helyén azonban mindig ezt olvassuk az 1795-i Debreceni Grammatikában, sőt Kovács Ferenc leveleiben már 1792-ben is ezt használja (Kaz: Lev. II, 279 stb.), s így a szó talán még régibb.

¹ Az EtSz. idézte ragos alakokon kívül, melyek e korban számtalan adatból ismeretesek, megemlítem még az *artzon*-t (ríme: *hartzon*; Kovács Sámuel versében, Mind. Gyűjt. 1789. II, 269) és főleg az *artzunk* birtokos személyragos alakot (egy pozsonyi kispap versében, i. h. I, 425).

WIDDER SALAMON (Nyr. XXXVII, 404) s az ő nyomán TOLNAI VILMOS (i. h.) és az EtSz. (I, 1575) Csokonai képzésének tartják az *enyhős* 'mild' szót, s külön választják a népnyelvi *enyhős* 'lau, langyos' szótól. Ez a megkülönböztetés valószínűleg főként azon alapul, hogy a népi szó és Csokonai szava csak hangalakban egyeznek, jelentésükben pedig nem. A két jelentés azonban nem esik annyira messze egymástól, hogy összetartozásukat határozottan tagadhatnánk. E kérdés tisztázásához azt is figyelembe kell vennünk, hogy az irodalmi nyelvben nem is Csokonai használja először az *enyhős*-t, hanem Döme Károly („*enyhős*b ostor“ Kassai M. Mus. 1789. I, 390). Nem valószínű, hogy a szó Döme képzése volna, mert ő a nyelvújításban nem vett aktív részt. Feltehető tehát, hogy Csokonai is, Döme is a népnyelvből vették a szót, s annak egy már kiveszett, ugyancsak népi jelentésárnyalatát őrizték meg.

Csokonai felújításának mondja GESZTESI (21) a *perec* 'Zirkel' szót, sőt szerinte ép ez a szó bizonyítja azt is, hogy költőnk a Debreceni Kódexet olvasta (20). A NySz. adatai azonban azt mutatják, hogy e szó sohasem tűnt el teljesen nyelvünkben. De használják Csokonai korában a költők is: Orczy Lőrinc (Révai kiad. 184), Gyöngyössi János (Magyar Versei. Bétsben 1790. 75), Horváth Ádám stb. Általában az eddigi tanulmányok, főleg GESZTESIÉ, elhamarkodottan olyan sok szóról állapították meg, hogy azok Csokonai újításai, hogy szinte lehetetlen valamennyivel foglalkoznunk. Nem tekinthető Csokonai elvonásának a *pír* szó (vö. GESZTESI 28); a NyÚSz. 1783 óta ismeri, s Csokonai idejében már versben is előfordul (l. Bartzafalvi költeményét Mind. Gyűjt. 1790. III, 268). — A *fellengős* szót (vagy csak poétikai műszóként való alkalmazását?) Csokonai újításának mondja WIDDER (Nyr. XXXVII, 402) és GESZTESI (17, 28), bár az utóbbi másutt azt írja (32), hogy Csokonai a *fellengős*-t Baróti Szabótól vette át, egy harmadik helyütt (32) pedig azt, hogy Márton Józseftől. Hogy mindhárom megállapítás gyenge lábon áll, arra elég Batsányi egy helyét idéznünk, ahol a *fellengős* szintén előfordul: „... mitsoda *fellengős* vagy alatt-járó hangozattal légyen az egész költemény el-kézfíttve.“ (Kassai M. Mus. I, 121; vö. NyF. II, 17). — Csokonai alkotta GESZTESI szerint a *rabbilincs* összetételt is (29); 1790-ben Földi egy versében azonban már ez is előfordul: „Félre tőlem szép kevély! — *Rabbilints*ed áldozatja, — Légyen ám akárki fattyja...“ (Kaz: Lev. II, 121). Mindamellet nem merném határozottan állítani azt sem, hogy Földi alkotta a szót (bár régibb adatom nincs). A *rablánc*, *rabszif* stb. összetétel t. i. e kor íróinál oly gyakran fordul elő, hogy ezek analogiájára bármelyiküknél előbukkanhatna a *rabbilincs* is. Hasonlókép kimutatható Csokonai előttről a *képviseelő* összetétel is (GESZTESI 29; de vö. MNy.

VII, 123 és NyÚSz.). A *hangejtés* (GESZTESI 29) is megvan már Kazinczynál (MNY. VII, 23). Nem Csokonai képzése a *gombolyag* szó sem (GESZTESI 22); elég Kazinczy korábbi adattaira utalnunk (Gessner Id. 103, Lev. I, 98, 114 stb.).

Egyik-másik szónál még csak el sem tudom gondolni, hogy miért tartották Csokonai alkotásának. Láttuk fentebb, hogy GESZTESI Csokonai képzésének mondja a *babér* vagy a *ciráda* szót is; az ő összetételének tartja pl. a *lakóhely* kifejezést (de l. már a NySz.-ban), a *locs-pocs*-ot (bizonytalán népi alakulás; az ikerszók közt említi 1790-ben Földi János: RMK. XXVIII, 115 s az ő nyomán 1795-ben a Debreceni Grammatika 178). A NySz. is ismeri a *jeslettség*-et, melyet GESZTESI (22) Csokonai képzésének tart. Nem az ő alkotása a *cafrangoz* sem (l. EtSz.). Nem Csokonai elvonása a *korcs* (l. GESZTESI 28; vö. HORGER: MNY. XXIX, 179), sem a *csillám* (l. EtSz., NyÚSz.; vö. még 1788-ból: „hogy kevés idő alatt a' Világiak-is ízebb 's tisztább derültre kapnának, hogyszem az a' homályos *csillám* vala, mellyet eddig a' Papi rendnél a' legtisztább nap-fény gyanánt árultanak“ Kassai M. Mus. I, XI).

Még furcsább, hogy GESZTESI (28) Csokonainak tulajdonítja a *csecsem* szóalakot is, mint elvonást, a helyett, hogy sajátmagának tulajdonítaná. Az a Csokonai-idézet t. i., amellyel GESZTESI e szót igazolni akarja, így hangzik: „Selyp nyelve mintha csak most — Vált volna *csecsemtől*, — Édes kotyogva szólong.“ Világos, hogy itt költőnk a *csecs* alapszó -m birtokos személyragos alakját használja.

SIMONYI (Nyr. XXXVII, 468) a *nagyít* szót Csokonai felújításaként említi. Igaz ugyan, hogy ez az ige a felújulás korában csak lassan vált általánosan használttá, de azért a költők már Csokonai előtt is éltek vele. Főleg Horváth Ádám-ból van sok adatom rá (az első 1788-ból, Kaz: Lev. I, 221), de másnál is előfordul (pl. Rádaynál 1790-ben, i. h. II, 61 stb.). A *nagyító üveg* kapcsolat sem fűzhető Csokonai nevéhez (l. GESZTESI 30; de vö. 1789-ben Földinél: Kaz: Lev. I, 443; 1792-ben Baróti Szabó: KisdSz.² és gróf Teleki József: Kassai M. Mus. II, 277).

Itt említem meg a *negéd* szót, amelynek az eredete nincs véglegesen tisztázva. Kazinczy 1814-ben azt írja, hogy Verseghy szava (talán elvonás a *negédes*-ből, jelentése 'stolz'; l. NyÚSz. 51). De Verseghy (l. Nyr. XLI, 310) csak 1804-ben kezdte használni e szót, Csokonai pedig már a Lilla-dalokban alkalmazza: „Lelke kegyes; de *negédjétől* — Ójlatok irgalmas egek!“ (I, 470). Még ha valóban Verseghyt illetné is az elvonás érdeme, akkor sem volna valószínű, hogy Csokonai tőle vette.¹ LEHR ALBERT említi ugyanis (MNY. IX, 458), hogy a

¹ Igen valószínű viszont, hogy Verseghytől vette a *központ* szót; vö. GESZTESI 30, NyÚSz. 512.

népnyelvben is él a *negéd* szóalak. Innen kerülhetett be Baróti Szabó verseibe 1779-ben (PMaj. I. szójegyzék, II, 92, 125); hogy Csokonai és Verseghy a népnyelvből vette-e, nem tudjuk. Érdekes különben, hogy a nyelvújítás költőinél még egy *negéd* elvonás található, amelynek azonban melléknévi szerepe volt: „Minek a 'Múza, ha mord, 's makats? — Hah' mint dümmög, irigykedik! — Kárhoztattya *negéd* fzive tanátsomat“ (Virág B. i. m. 77). — Nem Csokonai felújítása az *istenaszszony* (vö. GESZTESI 21); vö. pl. Mátyási i. m. I, 3 (l. fentebb). — A *remekel* igét sem ő alkotta (vö. GESZTESI 22), hanem Révai (l. SIMAI: MNY. VII, 258). Nem Csokonai rövidítése a *nyugát* (< *napnyugat*) szó sem (l. NYŰSZ. 539; vö. GESZTESI 28). — A *hordá*-t ugyan Csokonai elvonásnak nézte (< *hordozóskodó* nép), de ezzel komolyan nem is érdemes foglalkozni (GESZTESI 28).

Csokonainak egyik érdekes, azonban eddig figyelemre nem méltatott szava a *cinábor* ~ *cinabár*. Erre az ismeretlen eredetű tájszavunkra csak CzF. óta volt adatunk (jelentése 'cingár, vézna, sovány' EtSz.) A XVIII. század vége irodalmából öt adatom van rá; ezek azonban jelentésük, illetőleg hangalakjuk alapján egymástól függetleneknek látszanak, noha íróik egymással kapcsolatban álltak. Az első 1790-ből való, Görög és Kerekes Hadi és Más Nevezetes Történetek című hírlapjából: „Soha sem vólt felesége; majd 6 lányi magaffágú, *tzinábör* hoffzas képü, keveset fzóll...“ (II, 89). A következő két adat 1791-ből: „Az Arábiai Ló... madár húsú, vékony, és *tzinabar* [!] lábú...“ (Nagyvái i. m. II, 293); „A Ló... egész feje kitsiny, *tzinabár*...“ (i. h. II, 309). Csokonai 1799—1800 táján készült, sokáig kéziratban hevert Georgicon-fordításában használja: „... a *cinábor* szőlöket kötni, rekettye fákat [faragnak]“ (II, 277). A sor latin megfelelője: „... Amerina parant lentae retinacula viti.“ E szerint a *cinábor* jelentése itt inkább a. m. 'hajlékony, zsenge' (e jelentést az EtSz. nem ismeri). Édes Gergely 1803-ban megjelent „Iramat'i és danái“-ban más alakváltozatban használja: „Óh Pirrha! téged melly *czinabár* suhanc—szorongat a' fok róza között, fzagos—vízzel leöntött fzeép ruhánn...“ (158; vö. Hor: Carm. I, 5: „Quis multa *gracilis* te puer in rosa — Perfusus liquidis urget odoribus — Grato Pyrrha, sub antro?“). — Csokonai említett munkájában a ritkább szavakhoz sem fűz megjegyzést, s így ő maga semmiféle útmutatást sem ad arra, hogy honnan vette a szót. Mivel Csokonai adata az idézett többi adattal nincs összefüggésben, fel kell tennünk, hogy közvetlenül a népnyelvből vette a szót. — Érdekes, hogy Csokonainak ugyanabban a munkájában, ahonnan a *cinábor*-t idéztük, még egy ritka népi szó kerül elő: a *díbol*. S míg a *cinábor*-nál a jelentés áll magában nyelvészeti irodalmunkban, ennél az alakváltozat (*débol*) egyszeri olvasat: „Itt... sem a kígyó

nem csavarog temérdek karikával, — Se nem *débolja* a földet öl számra nyúlt farkával“ (II, 288; vö. EtSz.).

VII.

Miután Csokonai szókészletének, szólamkincsének forrásait nagyjában áttekintettük, könnyen megállapíthatjuk helyét a magyar költői nyelv fejlődésében. Láttuk, hogy ismeri és használja korának teljes magyar szókészletét. Az akkori köznyelv többé-kevésbé megszokott szavai mellett megtaláljuk nála azokat az új, ritkább szavakat is, amelyek a nyelv természetes fejlődése során koráig — szinte azt mondhatnánk: napjaiig — kialakultak: *arc, észrevétel, felken, rabbilincs, sírdomb* stb. Szívesen átveszi azonban a tudatosan alkotott új szavakat is, a nélkül, hogy a képzésmód helyességével törődne. Így jutnak be nyelvébe a nyelvújítás sikerült alkotásai: *tünemény, tüzijáték, könyvtár* stb. a többé-kevésbé erőltetett szavakkal együtt: *pír, véd, henger, láthatár, óreb, védangyal*. Hihetetlen fogékonyságot mutat a ritkább szavak iránt; legyen az új vagy régi, tudatosan alkotott vagy népi eredetű szó, ami egyszer valamilyen úton eljutott hozzá, azt felveszi szókincsébe, s az első jó alkalommal irodalmi nyelvünkbe is beviszi.

Ez a rendkívüli fogékonyság teszi számunkra lehetővé, hogy szóanyagában megkeressük azokat az elemeket, amelyek irodalmi olvasmányaiból származnak. S ha ezeket az átvételeket összegezzük, azonnal szembetűnik, hogy forrásai főként az idegen minták után induló, újabb irodalmi iskolákhoz tartozó költők alkotásai. Semmiképen sem fogadható el SIMAI ÖDÖN nézete, ki a debreceniek csoportjához tartozó Mátyási József nyelvi hatását még Kazinczyénál is jobban kiemeli (MNY. IX, 268). Bizonyos általános költői szólamokon kívül nincs egyezés közte és Csokonai közt. Kimutathatólag legfeljebb az egyetlen *emberbarát* szót vette tőle. Mátyási különben nyílt ellensége volt az idegen szavaknak (l. MNY. IX, 410), míg Csokonai e ponton is kétségtelenül Kazinczyt követi (l. NyK. L, 439—50). Még jelentéktelenebb a debreceniek többi kedvelt költőjének (Pócs, Gyöngyössi János) a hatása. Persze a dolog természetéből következik, hogy az úgynevezett magyaros iskola követőinél — az egy Dugonicsot kivéve — kevesebb olyan feltűnő szó akad, amely Csokonaira való hatásukat bizonyíthatná. Érdekes, hogy minél jobban távolodunk az ortológus Debrecen köré csoportosuló költőktől, a nyelvi hatás Csokonainál annál világosabban kimutatható. A franciás Szilágy Sámuel és Pézeli József a határozottan református, tehát Debrecen irányához közelálló költőkhöz tartoznak ugyan, de nem érzéketlenek a nyelvújítás iránt, s hatásuknak kétségtelen nyomai vannak Csokonai nyelvében is. A piarista Dugo-

nics, aki a magyaros-népies iskolához sorolható, de — minden hagyományszeretete mellett — nyelvi téren a legmerészebb újítók egyike, Csokonai nyelvére bizonyíthatóan szintén erős hatást gyakorolt. Horváth Adám ugyan Debrecenben nevelkedett, de iskoláit elvégezve visszakerült a Dunántúlra, s ott baráti és irodalmi kapcsolatai inkább Kazinczy köréhez fűzték: természetes, hogy nyelvileg is meglehetősen elszakadt Debrecentől, s inkább a nyelvújítók mellé állt. Nagyjában ugyanez mondható Szentjóni Szabóról, Daykáról s magáról Földiről is. Hatásuk Csokonai nyelvére igen erős; nemcsak a nyelvújítás eredményei jutottak közelebb rajtuk keresztül Csokonaihoz, hanem az újabb költői nyelv szólamai is. A nyelvújítással kapcsolatban elvi téren főleg Földi befolyása lényeges, aki egyébként is irányítólag hatott a fiatal költőre. A deákosok közül első sorban Baróti Szabó költészete gazdagította Csokonai költői nyelvét (közvetlenül és közvetve is); Virág Benedeknél világos átvételekről már alig beszélhetünk. Költőink közül általában Kazinczy volt a legnagyobb hatással Csokonaira (Földi befolyása részben baráti jellegű), s ez Csokonainál nemcsak abban nyilvánul meg, hogy egyes szavakat átvesz tőle, hanem abban is, hogy híven követi mesterének nyelvestétikai szempontjait.

Az említett irodalmi közvetítések eredményeképp alakul ki Csokonainál az a szólamkincs, amely főként a szentimentális költőknél lett általános, s még évtizedeken át jellemezte műköltészetünket: *bágyadt, bágyadtság, bágyadoz, lankad, lankadt, lankadoz, (édes) enyelgés, andalog, andalodik, édes andalgás, szendereg, szenderedik, borong, búsong, bájol, piheg, örömkönnny, könnyhullatás, martalék, kaján, zeng, zengzet, zengő liget, hangzat, mormol, csalogány, csermely, csergeteg, csörgő (cseregdedző) patak, lenge, lengeteg, lengedez, lengedező szellő, fülemüle (philomela), fuvall, fuvallat, lövell, lomb, halvány hold, nyögdécsel* stb.

A neológus költők uralkodó felfogása látszik Csokonainál abban is, hogy tudatosan és szívesen használja a nyelvújítás által felszínre vetett rövid szavakat: *nő, hölgy, véd, enyh, pír, dal, lomb, köz, tér, szeg 'barna', szirt, henger, kellem, lenge, nádor, negéd* stb. S ezek mintájára maga is alkot néhány merész rövidítést: *hars, halmaz, szomj* stb., amint összetételeiben is Kazinczyékat követi (vö. MNy. IX, 269 stb.). Érdekes, hogy a NyÚSz. szerint a *szomj* Verseghy elvonása 1805-ből; uo. olvassuk Kisfaludy Sándor egy megjegyzését: „Mintha gyémántra találtam volna, úgy megörültem én, midőn Kazinczyban legelőször *kellemet*, Verseghyben *magányt, szomjat, éhet, gúnyt* . . . találtam“ (vö. TOLNAI 145). Ugyanez a költői ízlés Csokonainál már 1795-ben megteremtette a *szomj* elvonást: „A tőle megaszalt természetnek *szomja*, — A rétek haldokló virágát lenyomja“ (I, 62; vö. Nyr. XXXVII, 404).

Tudjuk, hogy Kazinczy rendkívül ügyelt a szavak szép hangzására (vö. GOMBOCZ, Jelentéstan 23—5; TOLNAI 112). Bizonyára nem véletlen, hogy Csokonainál is gyakran érezzük a tudatos tövekvést arra, hogy szép hangzású szavakkal kellemesen csengő verssorokat alkosson: „Ah legezgessétek, — Míg ott andalog, — Lengve rengessétek. — Míg nyugodni fog“ (I, 498) | „Pihegő fuvallatoktól — Habozva lengedeznek — A gyöngyvirág-barázdák“ (I, 397) | „Mint egy megért boróka, — Mely tiszta hóra hullott...“ (I, 496) | „Nékem már a rét hímetlen, — A mező kisült, — A zengő liget kietlen, — A nap éjbe dült“ (I, 534). Eljárásának tudatosságát bizonyítja egy Kazinczyhoz írt levele is, melyben arról szól, hogy a *fülemüle* szó helyett inkább szeretne *fülmül*-t, *filmil*-t használni, mert ez „lágýabb, engedelmesebb szó, cseng is, hajlik is“ (II, 747).

Hogyan lehetséges mégis, hogy Kazinczy, kinek az akkori költők közt vitathatatlanul leginkább volt érzéke a szavak zenei és hangulati szépsége iránt, s ki a nyelvújítás vezéralakja volt, gúnyolódva, szinte becsmérően beszél Csokonai nyelvéről? „Csokonai írásainak csínra van szükségük“ — írja költőnk halála után (Lev. III, 275); más helyütt azt mondja, hogy nyelve Daykáéhoz képest alacsony és közönséges (i. h. VI, 49). Szerinte: Csokonai költészetében van „holmi le nem vetkezhető *Kálvínistaság*, és a' mi a' *Kálvínistaságnál* még veszedelmesebb: *Debrecezenység!*“ (i. h. III, 278); „rajta nagyon kitetszik az a' fatalis izlés, a mit *Mendikáságnak* nevezünk“ (i. h. VIII, 381); „akarátja ellen is sokszor kitért a *Debrecezenység* [belőle] és... a' *Mendikási tónus*“ (i. h. IV, 137); stb.

Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy Kazinczy igen sokszor ír róla dicsérő hangon is: „Csokonayt maga a' Természet szülte Poetának“ (i. h. III, 308); „Litteraturánknak egy felejthetetlen dífze...“ (Magyar Kurir 1805. I, 236). Az is igaz, hogy Csokonai ifjúkori munkáiban nem egyszer érezzük mi is a fűzfapoéták, diákköltők hatását, szóval azt, amit Kazinczy „mendikási tónus“-nak nevez: „Vígán ma barátom! és ha pitizálunk, — Manciról egykét sort dallarizálunk“ (Diaetai M. M. I, 74). Az alkalmi (születésnap, névnap stb.) üdvözlő verseket, amelyeket Csokonai Gyöngyössi János és Mátyási nyomán szintén igen kedvelt, Kazinczy mélységesen lenézte: „Mind a' pápisták, mind a' *Kálvínisták* között, 's a' t. annyi a' *Versfaragó*, hogy! — szüntelen tsak ezt vonnyák: »czina, czina, Péter bátsi, neked hegedűlök«, alig van egy kettő, a' kinek jó gustussa légyen“ (Lev. II, 469); az ilyenféle versektől Csokonait is óvta (i. h. 390).

Még mélyebb szakadékot alkot Csokonai és Kazinczyék költészete közt az, hogy Csokonai verseinek legtöbbször átélt, erős érzelmi alapjuk van. Bár Csokonain is

meglátszik a szentimentális költészetnek minden reális érzést elmosó hatása, s kifejezési formáiban is ott találjuk a kor általános költői szólamait, költészete mégis érzékelhetőbb, igazabb élményeken nyugszik, mint bármelyik költőtársáé. Gondoljunk csak Kazinczy eljárásának tudatoságára, midőn egy-egy helyzetdal alkotásához lát: „Tegnap a' szekereken egy Mimer lied írásához fogtam. Az ideám benne ez: Jerusálemi András idejekor egy Magyar Keresztúr a' szent Földön sópánkodik itt hagyott kedvese után. A' Tónus, expressio, és poetikai [így, nem poetai!] képeknek simplexeknek kellvén benne lenni, én gerlitzét, kis kertet (az az virágos kertet), pártát, guzsllyot akarok benne emlegetni“ (Lev. I, 302). Bizonyos, hogy Csokonainak még népies helyzetdallai is sokkal természetesebben születtek (és nem „készültek“), mint Kazinczy lírai versei, s ez a határozott érzelmi alap aligha jelentett érdemet a fellegekben járó Kazinczy litterátori szemében. — Ugyanígy áll a dolog a költői kifejezésekkel is. Kazinczy és követői ügyeltek a szavak szép hangzására s a hozzájuk fűződő finom hangulati elemekre, de e választékos költői kifejezések mögött alig találunk reális tartalmat: ez elködösödött, a jelentés határozott körvonalai lecsiszolódtak, s a költők nem is igen ügyeltek erre. A számtalan példából csak egyet idézek: „Az *elszenderítve*: nem teszi ezt *Gelockt*: de meg kell neki maradni, mert igen szép szó és illik *a' patak mormolásához*“ — írja Kazinczy egy fordításáról (Lev. II, 477). Ezzel szemben Csokonai szívesen felhasználja ugyan a szép hangzású költői szólamkincset, de nála ezek mögött is rendszeren érezhető a képzetek sokszor „vaskosan reális“ tartalma, mely esetleg megvilágítja a szép hasonlatok alapját.¹ Ezért is nem ragaszkodik költőnk feltétlenül a hagyományosan szépek elismert költői kifejezésekhez, hanem ha az értelem vagy lelkének erős ihlető lendülete úgy kívánja, felhasznál bármilyen köznépi vagy akár triviális szót is. Ezért tartja pillanatnyi ihlet szülte, újszerű költői kifejezéseit a széphalmi mester (aki a költészet terén nem több, csak ép „mester“) alacsonyoknak, reálisoknak, köznapiaknak, s ezért nem tekinti érzelmeit sem eléggé lángolóknak, felfokozottaknak. Csokonainak nincs szüksége arra, hogy jelentéktelen érzelmeket tudatosan felfokozzon, ihlete e nélkül is erős, alkotó ihlet. Ez a magyarázata annak, hogy Daykához viszonyítva, kinek érzelmei szerintünk erőltetettek, nyelve fellengős, Kazinczy ezt írja Csokonairól: „nur waren seine Gefühle nicht so glühend, seine Sprache nicht so edel, oft wohl uncorrect und niedrig“ (Lev. VI, 49). Kazinczy Csokonai „debreceniség“-én ép a finomkodásnak ezt a hiányát érti. Úgy látszik, Kazinczyt meg túlságos keresettsége, „selypí-

¹ Csokonai nyelvének realizmusára l. részletesebben MADAI GYULA, A költői nyelv és Csokonai. Bp., 1910.

tése“ miatt gúnyolták a debreceniek. 1803-ban méltatlankodva írja: „Debreczenben . . . ezek a' fertelmes hentesek', szappanosok' 's sulyomkófák' nyelvén beszéllő péritanusok nem is gyanítják, hogy nekik minden selypítéstől ment verseik 's prózák nem ér-fel ezzel a' selypítéssel“ (Lev. III, 28).

Kazinczy irodalmi művekben nem szenvedhette a közönségesebb szavakat, kifejezéseket; 1803-ban megbotránkozva utasítja rendre Édes Gergelyt: „*Nagy bába*, Diána! és *csecs* oly nemtelen szók, a' melyekkel élni még a' durva theocritusi nyelvben sem szabad“ (Lev. III, 93). Prózai szövegekben is szigorúan kritizálja az efféléket: „kedvetlenek, sőt néhol fzenyvedhetetlenek azok a' populáris alatsony fzőllások . . . Ilyen az igen sok helyekenn elő-forduló *goromba* szándék, *goromba* tselekedet, *goromba* szó . . . egy *kitsit* gondolkodott, az az eggy *kevés* ideig, vagy, egy *kevés*sé — eggy *tsepp* pénzem sints . . .“ (Kassai M. Mus. I, 52). — Ezzel szemben Csokonainál a népies szerelmi költészet aránylag még finom nyelvtől a deákos, helyenként drasztikus szavakig jóformán mindenféle hangulatú kifejezésárnyalatot megtalálunk. Már „A csókok“ finoman érzéki rokokó nyelvében a *csecsszikkácska* (II, 445; a *csecs* maga is gyakori szava) sem lehetett Kazinczy számára elég költői, hát még az „Óda az árnyékszékhez“ vagy a „Milítat omnis amans“ helyenként még burkolt, de helyenként természet-szerűleg triviális nyelve!

Igen érzékenyen vigyázott Kazinczy arra is, hogy a költői nyelv szavai nem emlékeztetnek-e valami közönségesebb csoportnyelvre, nem hordanak-e magukban valami prózai hangulati elemet. A *babér* szót Csokonai valószínűleg költői munkában (Szilágy Henriás-fordításában, l. fentebb) kedvelte meg; szép hangzásúnak is találhatta, tehát 'laurus nobilis' értelemben (l. I, 337) igen sokszor használja. Kazinczy azonban módfelett ízléstelennek tartotta, mert az az ő képzetében a konyha, a fűszerüzlet, a patika szavaként élt: „Babér jó szó igenis, de csak a' Konyhába és a' Rickl boltjába való. Adelong már megmondta, hogy Wörter aus der Küchel gehören nicht in Aesthetische Werke“ (Lev. IV, 137). Ugyancsak nyilván Csokonaira vonatkozik következő megjegyzése: „*Repkény* = hederá. A »borostyán« nevezet örökre a laurusé. A »babér« iszonyú nevével csak az fog élni, a ki tompa érzeni, hogy a patikai és konyhai szókkal szép munkákban élni nem szabad“ (l. NyÚSz. I, 273). Ez a választékosságot szinte hajhászó finomkodás teszi ellenszenvéssé Kazinczy és társai előtt Csokonai népi szavait is. Hiszen egy-egy szép hangzású és kellemetlen hangulati elemektől mentes tájszót maga Kazinczy is felvesz költői nyelvébe (vö. MNy. VI. 221), de Csokonai kétség-telenül egész népi szóáradatot zúdított be az irodalmi nyelvbe. Kölesey bírálata, mint láttuk, ezt találja Csokonai legnagyobb hibájának: „A *popular* (köznyelvi) és a *pöbelhaft* (községi)

közt [ma talán a *népies* és a *parasztos, közönséges* fedi legtalálóbban e két fogalmat] nagy a különbség... az alacsony kifejezések... sok darabjait elrútítják... Bürgernek szertelen követése, s a rossz úton vezetett popularitás maníája sohasem engedte őtet azon útra lépni, melyen Báróczy és Dayka koszorút szedtenek, s melyen indulván el a németeknél Wieland és Matthisson, a legbájolóbb szépségű nyelvet mutatták elő írásaikban.“

Világos, hogy ez a vélemény ép olyan egyoldalú, mint az, amely Csokonait (és Földit) a nyelvújítás ellenségének monddta. Részleteiben is láttuk, mennyire igyekezett költőnk az újonnan kialakult szép és hangzatos költői nyelvet átvenni, utánozni, sőt túlszárnyalni. S Szemere el is ismeri, hogy ez helyenként sikerült neki: „Eszembe jut Csokonai dala is valahol, mely Zephyrt a rózsákban hálni mondja... Bújálgodik benne a' legkedvesebb képek sokasága és a' ki Matthissont olvasta, szereti, mint ragadtatik-el itt lelvén azt a' mi őket erre emlékeztetheti. Melly szép versek! Csak ez is: Hölgy mellett olvad hús berekben... kéz kéz után“ (Kaz: Lev. IX, 241). A dicséret azonban rögtön elnémul, ha Csokonai olyan szavakat használ, amelyekről Kazinczy idegenkedett. Ismeretes az a gyűlölet, amellyel Kazinczy költőnk *pillangó* szavát emlegette. Csokonai híres ódáját annak halála után nem is nevezte másképp, csak a maga kedvelt szavával: „... a' Lepében, mellyet [Csokonai] ízetlenül és nagyon αποιτικως *Pillangónak* nevezett...“ (Lev. III, 280). Pedig a *pillangó*-t a költői nyelvbe nem is Csokonai vitte be, hanem Bessenyei György (1772. Delfén című versében), Orczy Lőrinc (Révai kiad. 156), Baróti Szabó (1779. PMaj. 168); másrészt meg Kazinczy *lepe* szavát a Csokonai versét megelőző időszakból nem is ismerjük (vö. NyÚSz.). És Kazinczy mégis komoly vitát kezdett a debreceniekkel Csokonainak erről az „ízetlen“ kifejezőmódjáról (l. KARDOS A.: Nyr. LXI, 55).

Számtalan bizonyítékunk van arra, hogy a Kazinczy baráti köréhez tartozó írók — tehát bizonytal maga Kazinczy is — rossz szemmel nézték Csokonai népies szólamai közül a *kincsem*-et. Szemere írja Kazinczynak: „Régen akartam kérdezni... mint tetszik Poétáinkban a' Kincsem? Csokonainál. Híjjába már Kincsem, híjjába... Ez közel olyan fog lenni, mint a rózsaszál Daykánál“ (Kaz: Lev. IX, 241). Kölcsey recensiójában ezt olvassuk: „[Csokonai] az iskolai tónust, az alföldi provincialismust levetkezni nem igyekezett. Még ma is ott állanak sok szép dalaiban a *Gyöngyalak*, a *Kincsem*, a *Csócsi*, s más számtalan köz expressiók, mellyek a legszebb sorokat elrútítják...“ — E szavak igen értékes tanulságot nyújthatnak nekünk Csokonai költői nyelvére vonatkozólag. Csokonai a népköltészet szólamkincseiből valóban átvette a *kincsem*-et, ami különben Kazinczy idejében már más köl-

töknél is megvolt: Orczynál (Révai kiad. 182), kinek műveire ép Kazinczy irányítja 1793-ban (Lev. II, 327) Csokonai figyelmét; 1789-ben Szilágy Sámuelnél (Henriás 175) stb. Átvette onnan az *angyalok*-at, *galambom*-at egész a *gyöngykincsem*-félekig (I. 511). De époly szívesen kapja fel Dayka *rózsaszál*-ját is: „Hadd szakasszalak le, édes — *Rózsaszál*: szép vagy te már“ (I, 465) | „Drága *rózsaszálba* lelte — Életét e *rózsaszál*“ (I, 464) | „Tudod pedig szép *rózsaszál!* — Szivem csupán tenálad áll“ (I, 499) | „Néked is szép *rózsaszálam* . . .“ (I, 501; l. még I, 313, 324, 434, 480, 505 stb.). S hogy mennyire igyekezett költői nyelvét a kazinczyánusok finomkodásai szerint díszíteni, azt igazolja száz meg száz — régebbi, vagy a pillanatnyi költői ihlet szülte — összetétele: *liliomszál* (I, 404), *babérszál* (I, 399), *rózság* (II, 448), *rózsajak* (II, 434), *rózsabokor* (I, 128, 433), *rózsaboltozat* (II, 429), *rózsafa* (I, 433), *rózsailat* (I, 313), *rózsakáva* (I, 397), *rózsakosár* (II, 444), *rózsalánc* (I, 472), *rózsalepel* (II, 446), *rózsalevél* (I, 408, II, 94), *rózsaliqet* (I, 522), *rózsakoszorúcska* (II, 445), *rózsalyugas* (II, 715), *rózsaméz* (I, 468), *rózsanyak* (I, 421), *rózsanyüg* (I, 277), *rózsaszáj* (I, 277, 479), *rózsatekintetű* (I, 404). *rózsazápor* (I, 509), — hogy csak ezt az egy csoportot említjük. (*Rózsalepel*, *rózsakoszorúzat* stb. van Kazinczynál is, l. MNy. VII, 125.)

Ma már lehetetlen volna pontosan megállapítani, hogy kinek az ösztönzésére, vagy akár csak kinek a hatására merített Csokonai annyit a népnyelvből. Gondolhatnánk Földire, Horváth Ádámra, Dugonicsra, esetleg Baróti Szabóra, vagy akár magára Kazinczyra is (vö. MNy. VI, 221); másfelől szóba jöhetne a Debreceni Grammatika és ennek hívei is, pl. Beszenczy Sándor (vö. Csokonai II, 545 és MNy. IX, 268 kk.). Csokonai azonban mindannyiuknál merészebb (talán csak Dugonicsnál nem). Hiszen Csokonai ritkább népi szavait kortársai nemcsak esztétikai szempontból kifogásolták (mint Kazinczy, Szemere, Kölcsey), hanem azért is, mert miattuk költeményei gyakran homályossá vagy épen érthetlenné váltak. Aranka Györgynek, Kazinczy erdélyi költőbarátjának egy Csokonaihoz írt levelében olvassuk: „Az úr neve köztünk de meliori ismeretes, szeretik munkáit. *De azt az egynehány szót benne nem érti senki, az iránt panaszolnak is, haragusznak is, de csak azokra a hitvány szókra; az Urat szeretik.*“ (id. GESZTESI 23). E megjegyzés nem túlzás. Csokonai szóanyaga még a nyelvész számára is többé-kevésbé terra incognita. A szótörténeti kutatások során még ma is sok érdekes, nem egy igen fontos adatot találunk műveiben, s a nyelvészeti tanulmányok lépten-nyomon utalnak ritka szavaira.

Kazinczy és a debreceni népies-realista írók között nemcsak irodalmi, hanem személyes ellenségeskedés is volt (vö.

MNy. IX, 405 stb.). Ezért a „mester“ Csokonai nyelvének népi elemeiben kétségtelenül Debrecen hatását látta. Szerinte a debreceniek már születésüknél fogva „impestálva“ vannak ezzel a stílussal: „Még Csokonai sem rázhatta le egészen, a mi lerázni való volt, pedig neki nagy mértékben adta meg a' Múzsza az ore rotundo loqui-t“ (Lev. IV, 59). A későbbi nyelvújítási harcok során ez a véleménye mindinkább terjed. Egyre kevésbbé látják már, hogy Csokonai elvileg is védi a nyelvújítást, a gyakorlatban pedig használja a legmerészebb neologizmusokat, sőt ő maga is tudatosan alkot új szavakat. Nem érzik, hogy az új költői nyelv szavait ép oly kritikátlan lelkesedéssel veszi át, mint a népi szavakat; nem ügyelnek rá, hogy a Mondolatban hibáztatott új szók tekintélyes része megtalálható nála is (l. GESZTESI 35—6). Így alakult ki azután lassan az a téves beállítás, amely Csokonaiban csak a népnyelv rajongóját látja, s amely végül Kölcsény idézett bírálatában ölt formát. Ne gondoljuk azonban, hogy csak Kazinczy és neológus barátai ítélték meg tévesen Csokonait. Mikor a debreceniek Kazinczy első, valóságos és képzelt támadásával szemben (árkádiái pör) védelmükbe veszik a halott Csokonait, mintegy maguk közül valónak ismerik el, s olyan szélső ortológus elveket tulajdonítanak neki, amilyeneket Csokonai sohasem hangoztatott. Rőla, ki a nyelvújítás szükségességéről annyit írt, azt mondják, hogy „anyai nyelvének fzüik voltáról fo ha fem panafzolkodott“; elfelejtik, hogy az idegen szavak használatában Kazinczy nyomán jár s így emlékeznek meg róla: „az . . . elegendes befzédük a' kik Deákat, 's máft kevernek befzédjekbe, kezdik fze gyelleni, hogy idegen főkkal elegendes befzédre fzoktak . . . Magyar nem befzél (irt) még olyan magyaroffan mint ez . . .“, s már nem veszik észre nyelvében a nyelvújítás szavait sem: „Mikor már a' neki bőfzült fél-túdósok, az idétlen fzők faragásaival, magunkat is tsak nem zürzavarba hoztak; hogy el ne ondorodjunk tulajdon nyelvünk-től, Csokonait kellett fzülni a' Hazának.“ (Magyar Kurir 1805. I, 388—90.)

Nem csodálkozhatunk azon, hogy kortársai behúnyt szemmel tapogatóznak Csokonai nyelvi álláspontját illetőleg. Hiszen az ortológusok és neológusok személyeskedő harcainak zürzavarában higgadt ítéletet nem is várhatunk. Ma a történeti nyelvészlelet nyugodt távlata tisztább képet mutat. Csokonaira is szóról-szóra ráillik mindaz, amit TOLNAI VILMOS Kazinczy működésének első korszakáról (1801-ig) mond: „a nyelv teljes szó- és szóláskészletével dolgozik: befogadja kora irodalmának új szavait, keresi a ritkát s a szokatlant, ha színes és kifejező; kedveli a régiség és a népnyelv szavait; a német eredeti új magyar összetételek szerkesztésére bírja, különösen változatos és újszerű a jelzős összetételekben“, s az is, hogy nyelvében feltűnő sok az idegen szó (102).

Láttuk, hogy Kazinczy és Csokonai között nagy ellentétek voltak; az itt felsorolt egyezések azonban azt bizonyítják, hogy Csokonai nyelvileg végeredményben a műköltészet taláiban gyökerezik, s nyelvi népiessége épúgy csak új színnel gazdagítja a magyar költői nyelvet, mint ahogy költészete is a műköltői hagyományokon épül fel, s a népköltészet hangja benne csak művészi motívum, illetőleg megnyilatkozási forma.

TECHERT JÓZSEF.

A magyar konyha története.

A magyar parasztház eredetének kérdésében a *konyhá*-nak (mind a tárgynak, mind a szónak), úgy látszik, igen jelentős szerepe van.

A német házbúvárok szinte kivétel nélkül azt hangoztatják, hogy a magyar parasztház német eredetű. A régebbi feltevés szerint az úgynevezett felnémet háztól származnék; újabban azonban azt mondják (SCHIER BRUNÓ, Hauslandschaften, SPAMER, Volkskunde), hogy a középnémet istálló-lakóház körébe tartozik. De mivel SCHIER és mások ennek a középnémet istállólakóháznak az eredetét és fejlődését tisztán nyelvi alapon állapították meg, ezért azt hiszem, ugyanolyan joggal megkísérelhetjük mi is nyelvi alapon bebizonyítani, hogy sem SCHIERnek, sem a többi német házkutatónak ebben a kérdésben nincsen igaza.

A középnémet istálló-lakóháznak ősalakja egyesített volt. Ebben az egy helyiségben laktak és főztek, s ebben voltak, valami alacsony cserénnyel elválasztott sarokban, az állatok is. Idővel egyik oldalon fallal elválasztottak egy részt a helyiségből, s ez a külön rész volt a *kamra*. Mikor ebbe bevezették a fűtőkemencét vagy kályhát, a kamrából *Stube* = *szoba* lett. A régi tűzhelyes helyiség másik oldalán szintén elválasztottak fallal egy részt, s ez lett az *istálló*, amelybe a most már középen fekvő tűzhelyes ősi helyiségből ajtó vezetett. Ilyen osztódás útján keletkezett a háromsejtű középnémet istálló-lakóház, amelyben az egykori főhelyiség lefokozódott alárendelt szerepű előszobává, átjáróvá, s ennek belső, hátsó részéből idővel *konyha* lett. Hogy e német háztípusnak ez volt a fejlődésmenete, bizonyítja az a nyelvi tény, hogy ennek a ma már előszoba-konyha-féle helyiségnek egyes német nyelvjárásokban még ma is *Haus* (vagy *Eren*) a neve. Ha t. i. egy elnevezés egyidejűleg az egész házra és a háznak egy bizonyos részére vonatkozik, akkor ezt a részt, illetőleg helyiséget kell a ház nésmagjának tekinteni. Svájc bizonyos vidékein pl. *Hütte* nemcsak 'ház, kunyhó', hanem egyúttal a háznak tűzhelyes előtere is. És ugyanilyen kettős jelentésű egyes vidékeken a francia *maison* és az olasz

la ca is. Közép-Németország legnagyobb részében is a *Haus* szó nemcsak az egész házat jelenti, hanem ennek az istálló-lakóház típusú háznak a tűzhelyes előterét is, s ezért bizonyos, hogy ez a mai előszoba-konyha-féle helyiség volt a háztípus őshelyisége és a házfejlődés kristályosodási pontja.

A mi magyar parasztházunk újabb, de ma már legjobban (különösen az Alföldön) elterjedt formája alaprajzban feltűnően hasonlít erre a középnémet házra, mert szintén három helyiségből áll, mégpedig egy középső előszoba-féléből, amelynek hátulsó részében van a konyha, azonkívül két lakóhelyiségből, az előszoba-konyhától jobbra-balra. Az egyik lakószoba helyett néha kamra szokott lenni az előszoba-konyha egyik oldalán. E német és magyar háztípusok között azonban lényeges különbség az, hogy a magyar ház harmadik helyisége sohasem istálló és a múltban sem volt az. Ez a tárgyi bizonyíték már egymagában is kizárja azt a feltevést, hogy a magyar ház a középnémet istálló-lakóháztól származnék. De ennél is meggyőzőbben kizárja ezt egy nyelvi bizonyíték.

A mi parasztházunk is eredetileg egysejtű volt, tehát egy helyisége volt, amelyben főztek is, laktak is, de állatot valószínűleg nem tartottak benne. (Fűtés és főzés céljára valószínűleg valami kemenceféle szolgált, amelynek a szája belül volt a házban.) Ezt a házat és természetesen ezt az egyetlen helyiséget is a magyarok *ház*-nak nevezték. Volt azonban a háznak valamiféle fedeles, de eredetileg valószínűleg teljesen nyitott, vagy csak részben elzárt előtér-féléje is, amelyet már igen régen *pitvar*-nak neveztek. (Ilyen egysejtű, régi pitvaros házak nyomait az Ormánságban megtalálta GUNDA BÉLA, Ethnogeographiai problémák az Ormánságban 6—7.)

Rendkívül fontos most már nézetem szerint az a körülmény, hogy a mai háromosztátú magyar házban a középső helyiséget, amelynek (mint a középnémet istálló-lakóháznak is) fele előszoba, fele konyha, sehol és soha sem nevezik *ház*-nak, hanem az ország minden részében mindig *pitvar*-nak, *pitar*-nak. S bár újabb szemlátomást tért hódít e helyiségnek *konyha* elnevezése, meg lehet állapítani, hogy a múltban, parasztházon, valószínűleg mindenütt és általánosan csak *pitvar*-nak hívták ezt a helyiséget. A ház másik egy vagy két helyiségét azonban, megint az ország legkülönbébb vidékein, *ház*-nak mondják. A szerint, hogy milyen célra használják a szobát vagy milyen a fekvése az utcához vagy az udvarhoz viszonyítva, *nagyház*, *tisztaház*, *elsőház*, *vendégház*, *külsőház*, *kisház*, *lakóház*, *másház*, *hátulsó ház*, *belső ház* a neve. A parasztház lakóhelyiségeinek *szoba* neve kimutathatólag újabb eredetű, s csak városi hatás következtében terjed el egyre jobban, mégpedig olyan gyorsan, hogy előre látható az az idő, amikor a régi és eredeti *ház* elnevezést egészen ki fogja szorítani.

Mit következtethetünk abból, hogy a 'Haus, domus' jelentésű magyar szónak második jelentése nem ez a 'pitvar-konyha céljára szolgáló helyiség' (mint a németben), hanem 'szoba'?

Azt, hogy a többszátatú magyar háznak soha sem lehetett a mai *pitvar-konyha* a magja, a kristályosodási pontja. BÁTKY is téved, amikor ezt mondja: „Az étkezés nem is a házban, hanem hagyományosan a pitvarban vagy konyhában, az eredeti házban... megy végbe“ (A Magyarság Néprajza I, 111). Ez a helyiség, bár ma a ház közepén van, régen kizárólag csak előtere, előszobája volt a háznak. Ellenben *ház* elnevezéséből nyilván az következik, hogy a mai *szoba* volt a magyar ház eredeti őshelyisége, amelyben valamikor nemcsak laktak, hanem főztek is. Ha a magyar parasztháznak még egy második szobája vagy kamrája is van, akkor ez csak hozzáttoldás az eredeti *ház*-hoz, s nem osztódás útján keletkezett, mint a középnémet házban. A magyar parasztház tehát éppen ellenkezően fejlődött, mint a középnémet istálló-lakóház, s e miatt nem lehet ennek leszármazottja, de még rokona sem.

De most azt kérdezzük, hogyan lett a magyar ház előteréből, a *pitvar*-ból idővel a mai *konyha*, s hogyan lett belőle a ház középső helyisége.

Az egysejtű ősház előtere, a régi *pitvar* — mint már fentebb említettem, — eleinte valószínűleg teljesen nyitott volt. Olyan előrehúzott féltető lehetett, amely néhány oszlopon nyugodott (BÁTKY: NéprÉrt. XXII, 78—9 ezt a *sëni*-vel veti össze; vö. SCHIER i. m. 163—4). Eleinte bizonyosan csak a ház ajtajának védelméül szolgált; megvédte a becsapó eső és hó ellen. De később körülkerítették, falakkal vették körül a fedett előteret, s akkor már előszoba-féle lett belőle, amelyben mindenfélét el is raktak, de tűzhely semmiesetre sem volt benne. Aztán egyszer csak, nem tudjuk, mikor, de valószínűleg városi hatás alatt lényeges változás történt a magyar parasztház belsejében. Ez abból állott, hogy a *ház*-beli (vagyis lakószobabeli) kemencét megfordították: lyukat vágtak a falba, a kemence száját ezen át kifelé, a *pitvar* felé fordították s onnan fütötték, úgyhogy a szoba ennek következtében füstmentes lett. A kemence szája előtti *pitvar*beli padkán pedig főztek. Csak ilyen időközi változással lehet azt megérteni, hogy ennek a helyiségnek mégis *pitvar* maradt a neve, bár ezentúl állandóan főztek benne. Megjegyzem, hogy a ház fütésének és a főzés helyének a fent vázolt technikai változása nem vonatkozik az ország egész területére. Különösen a széleken vagy egyébként is elkülönült vidékeken a tűzhely és fűtőberendezés részint egyáltalán nem változott, részint pedig a változása másként is történhetett. A magyar Alföldön és a Dunántúl egy részén azonban igen valószínűleg a fent vázolt módon ment végbe a változás. Hogy ez a változás a nép élet-

viszonyainak alapos változása következtében vagy csupán a városi ház utánzása révén keletkezett-e, azt nem tudjuk bizonyosan, de én az utóbbit tartom valószínűnek.

Ez a *pitvar* nevű helyiség akkor, mikor a kemencét innen kezdték fűteni és a főzőpadka is ide került, már teljesen körül volt kerítve és el volt látva ajtóval, de még osztatlan volt (vö. BÁTKY: NNy. VI, 10). A fejlődés azonban nem állt meg itt, hanem tovább folytatódott. Annak ugyanis, hogy a magyar háznak azt a helyiségét, melyet régebben csak *pitvar*-nak neveztek, később *konyhá*-nak kezdték nevezni, szerintem újabb fejlődés az oka. Ez t. i. akkor következett be, amikor elhagyták a kemence előtti padkán való főzést, és e célra beállították a *pitvar* hátsó részébe a városi, polgári házakban régebben dívott asztalmagasságú nagy nyitott tűzhelyet. A parasztháznak addig nem volt kéménye. Most már, miután a városi ház utánzásaképen főző-tűzhely került a *pitvar*ába, ugyancsak városi mintára kéményt is készítettek a nagy tűzhely fölé. Ennek kedvéért meg kellett nyitni a mennyezetet, s mivel a ház mestergerendája úgyis két egyenlő részre osztotta a *pitvar* mennyezetét, meghagyván a *pitvar* mennyezetének elülső részét, csak a hátsó részét nyitották meg, s erre állították rá a piramisalakú vagy tölcészerű füstfogót vagy kürtőt, tetején az elég széles belsejű kéménnyel. Ahol nem volt kő vagy nem telt téglára, ott (az ország legnagyobb részén, főleg az Alföldön) vályogból készült a kürtő és a kémény, sőt igen gyakran a magyar parasztság kedvelt építőanyagából, vesszőfonásból, amelyet belül kisároztak. Most ezzel megvolt a városi *hideg konyhá*-nak teljesen megfelelő *konyha* a magyar parasztházban is. (Ezt a városiak azért hívták *hideg konyhá*-nak, mert nyitott nagyöblű kéménye miatt télen még főzéskor is hideg volt benne.)

Eleinte a helyiséget továbbra is csak *pitvar*-nak nevezték. De később a kürtő súlyának tartása végett sok helyen keskenyebb oldalfalat építettek a mestergerenda alá, s ezáltal már némileg el volt választva az egykori *pitvar*nak továbbra is előszobául szolgáló elülső és *konyhá*ul szolgáló hátsó része. Ekkor a főzés céljára szolgáló hátsó részt (városi hatás alatt) sok helyen *konyhá*-nak kezdték nevezni, s csak az elülső részen maradt rajta a régi *pitvar* elnevezés. Így Borsod megyében, a palócság körében, Kassa vidékén, Tokajban, a Matyóföldön, Nyitra megyében, a Balaton mellékén, Komárom és Esztergom megyében, az Érmelléken, Szatmár és Hunyad megyében. Az országnak igen nagy, talán nagyobb részén azonban, — bár ma már mindenütt, ahol ez a háromosztatú háztípus honos, tűzhely van e helyiség hátsó részében; tehát köznyelvi értelemben vett *konyhá*-ul szolgál, — ezt is csak *pitvar*-nak vagy *pitvar*-nak nevezik. Így a Felvidéken: Borsod, Hont, Nógrád megyében és általában a palócság körében; a

Tiszántúl: Tokajban, az Érmelléken, a Hajdúságban, Debrecenben, Mezőtúron, Túrkevéen, Bihar és Békés megyében, Szentesen, Szegváron és Hódmezővásárhelyen; a Duna-Tisza-közén: Kecskeméten, Kunszentmiklóson, Csongrád megyében, Szege-den és Bács megyében; a Duna felső részén: a Csallóközben, Komárom megyében és Tatatóvároson; Erdélyben: Aranyos-széken, Alsófehér megyében, Kalotaszegen és a Székelyföldön. Igen tanulságos ebből a szempontból, hogy az elülső részt Aranyosszéken a *pitár udvará*-nak mondják, Kalotaszegen pedig a *pitár világosságá*-nak.

De miért hívták a háznak ezt a főzés céljára szolgáló helyiségét (előbb csak városi házakban, később parasztházakban is) *konyhá*-nak?

Azért, mert *konyha* áll benne. A *konyha* szónak ugyanis eredetileg nem 'főzőhelyiség, Küche', hanem 'tűzhely, Herd' volt a jelentése. TAKÁTS SÁNDORNAK „Rajzok a török világból“ című könyvében (III, 214) olvasható, hogy a XVIII. században „pitvarban vagyon, kémény alatt fából rakatott, földdel töltetett tűzhely, avagy *konyha*, kéménye sövényből, tapasztos“. A NySz.-nak egy adata így szól: „Hertzei *konyhákat* és asztalokat üttetsz...“ A nép nyelvében különben sokféle még ma is ezt jelenti. Mezőtúron pl. a *szabad-konyha* a. m. 'a konyha közepén álló nyitott tűzhely' (MTsz.). Az Érmelléken „a népnél a pitvarban van a *konyha* is (a szabad tűzhely).“ (Nyr. XXIX, 576). Békés megyében a *konyha* a. m. 'a sütőkemence fölötti tüzelő a pitvarban' (MTsz.). Szegváron, régi házban van a „kímény ajja“, közepén néhol a fehérre meszelt *lakodalmi konyha*, valószínűleg a régi középső szabad-tűzhely maradványa. Ma csak lakodalomkor használják, vagy találás-kor az ételt rakják rá (BARTUCZ L.: NéprÉrt. XI, 43). Debrecenben régebb időben „a pitvarban *hideg konyha* áll“ (ZELIZY D., Debrecen egyet. leírása. 1882. 269). Egy másik feljegyzés szerint Debrecenben *szabad konyha* a neve a konyha közepén álló, asztalmagasságú nyitott tűzhelynek, a nyitott kémény alatt. Ez a sárból épített alkotmány a pitvar túlnyomó nagy részét foglalja el, 1—1'50 m. széles, 1—2 m. hosszú (NéprÉrt. XIII, 175, 181). Megjegyzendő, hogy ott még a pléhkályhát is *konyhá*-nak nevezik (Nyr. XLV, 138). Hajduszováton a pitvar közepén álló félig fehérre, félig kékre vagy sárgára mázolt nagy agyaghalmaz, amelynek a tetején tűz ég, a *konyha* (NéprÉrt. I, 99). A borsodmegyei Dorogma községben a pitvarban van közepén a *szabad konyha* a katlanhellyel (Népr. Ért. I, 72). Torockón *konyha* a sütőkemence a konyhában (JANKÓ JÁNOS, Torda, Aranyosszék, Toroczkó 107). GYÖRFFY mondja: „*Konyha* alatt sok helyen [a Nagy-kunságban] nemcsak a kémény alját, hanem a pitart is értik, mások pedig csak a tüzelőpatkát“ (NéprÉrt. X, 67).

Ezekből az adatokból látjuk, hogy *konyha* eredetileg a pitvar hátulsó részének közepén álló asztal magasságú nyitott tűzhelynek volt a neve, nem pedig annak a helyiségnek, amelyben ez a tűzhely állott. Mai köznyelvi 'Küche' jelentésével bizonyára jelentéstapadás útján vált ki az egykori *konyha-ház* összetételből, ez utóbbi pedig éppen úgy a benne levő valamitől kapta minőségi jelzőjét, mint pl. az *áru-ház*, *bordély-ház*, *élés-ház*, *fejver-ház*, *fürdő-ház*, *galamb-ház*, *gomb-ház* stb. összetételek.

Igy válnak most már érthetővé azok a régi szólások is, melyekben nem a *-ba*, *-be* ragos *konyhába*, tehát 'helyiségbe', hanem mindig a *-ra*, *-re* ragos *konyhára* határozó szerepel: *Nem hoz a konyhára. Nem hajt a konyhára. Nem sokat hoz a tánc a konyhára. Semmit sem hoz, nem hajt a konyhára.* A NySz. adata is nem *konyhába való*, hanem *konyhához való leány*-ról szól, tehát 'tűzhelyhez való'-ról. „Üöttem az uram *konháira* egrest.“ „*Konhára* ualo pinnata.“ (OklSz.)

Most már az a kérdés, honnan és hogyan került hozzánk ez a *konyha* nevű, kétségtelenül idegen eredetű tűzhely és főzőhelyiség. Az ilyen fajtájú tűzhely, mint *konyha* neve mutatja (l. erről MOÓR ELEMÉR: NNY. VIII, 78) kerülhetett hozzánk a honfoglaláskori (főleg dunántúli) szlávoktól is, de a háznak ez a főzés céljára használt külön helyisége, melyet a magyarok az odahelyezett *konyha* nevű tűzhelyről előbb *konyhaház*-nak, majd ennek rövidülésével egyszerűen csak *konyhá*-nak nevezték, semmiesetre sem lehetett a szlávok lakóházának része. A konyha ugyanis — mint magasabbrendű életberendezés — nálunk először csakis kolostorok és várkastélyok háztartásaiban volt meg (vö. NéprÉrt. XXIII, 80—1), s csak innen került előbb a városi lakossághoz, s végül — de nagy sokára — a földművelő néphez is. Ide azonban szerintem nem kerülhetett előbb a XVII. századnál.

Ha tehát a *konyha* nevű külön főzőhelyiség nálunk nem a parasztházba, hanem kolostorokba és kastélyokba került először, akkor oda nyilván nem a szlovének és nem a tótok közvetítették. Ezt csakis nyugatról vehették át azok a honi kolostorok és várkastélyok, amelyekben először építették. Az én nézetem szerint ez a főzőhelyiség, — mivel eredetileg nem a parasztháznak volt egyik része, de még a polgári házá sem, hanem csak kolostoroké és várkastélyoké, — közvetlenül azoktól a németektől kerülhetett hozzánk, akik első királyaink idejében jöttek be az országba, és akiknek olyan kiváló részük volt a városok és várkastélyok építésében és az ipar fejlesztésében. Szerintem az építészetre vonatkozó német jövevényszavaink közül a *torony*, *erkély*, *pillér* és *zszindely* szavak sem a házépítésre vonatkoznak, mert az akkori lakóházaknak sem tornyuk, sem erkélyük, sem zszindelyes tetejük nem volt és pillért sem alkalmaztak hozzájuk. Ezek a szavak is csak a

várkastélyok építésével kapcsolatban honosodhattak meg nálunk. Mert tornyuk, erkélyük, pillérük és zsindeyes tetejük csak ezeknek volt. S mivel tudjuk, hogy minden középkori várkastélynak külön *konyha-háza* volt,¹ joggal tehetjük fel, hogy a ma *konyha* nevű főzőhelyiség is e magasabbrendű német művelődési hatás útján került hozzánk.

CS. SEBESTYÉN KÁROLY.

Hányféle *h* hang van a magyarban?

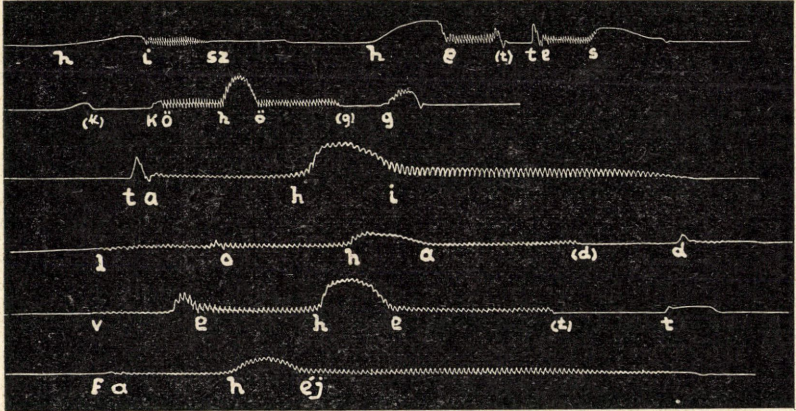
Az 1936. év nyarán DR. JUNKER HENRIK professzor mellett, a lipcsei egyetem indogermán intézetének a fonetikai osztályán dolgoztam, és alkalmam nyílt arra, hogy a magyar *h* hangra vonatkozó megfigyeléseimet kísérleti úton is ellenőrizzem. Saját kiejtésem megfigyelése közben ugyanis az a benyomásom támadt, hogy az én *h* hangjaim magánhangzóközi helyzetben zöngés hangok.

BALASSA JÓZSEF zöngétlennek tekintette a *h*-t. Magyar Fonetikájában (2. kiad. Bp., 1904. 84. l.) ezt írja: „A gégenek másik spiráns hangja a *hehezet*, amit írásunk a *h* betűvel jelöl. Ez úgy keletkezik, hogy a hangszalagok közelednek ugyan egymáshoz, de nem annyira, hogy zöngé jöhessen létre... A magyarban csak magánhangzó előtt ejtjük: *ház, hó, heves*; s ilyenkor a szájüreg már a *h* ejtése alkalmával a rákövetkező magánhangzónak megfelelő helyzetben van. Vagyis a *h* ebben *ház* nem egyéb, mint *hehezettel* ejtett *á*, ebben *hó* *hehezettel* ejtett *ó*, és így tovább. S ezért némely fonetikusok szerint csak a magánhangzók kezdetének egy különös módja...”

HORGER ANTAL Általános Fonetikájában (Bp., 1929.) ezt olvassuk (46. l.): „Mivel... a levegő a [*h*] keletkezésekor általában csak súrolja a hangszalagokat, de nem rezegteti meg őket, azért a *h* zöngétlen hangszalag — réshang. Vannak azonban nyelvek, melyekben a [*h*] állandóan, vagy egyes esetekben mégis közeledik a zöngésséghez... Így a németben két magánhangzó közt, pl. *woher, daheim*, a finnben pedig általában zöngés hangok között, pl. *puhdas* »tiszta«, *lehmä* »tehén«. Ilyenkor nyilván valamivel szűkebb a hangrés, úgyhogy a levegő keresztültódulásakor erősen súrolja a hangszalagok széleit. A magyarban mindig csak a teljesen zöngétlen *h*-t használjuk, s ezt is csak szó- vagy szótagkezdő helyzetben, pl. *ház, juhok, dühös*...” — A szintén itt található táblázaton (111. l.) a *h* meghatározása ez: szájhang, mégpedig egrésű, folytonos, zöngétlen gégehang.

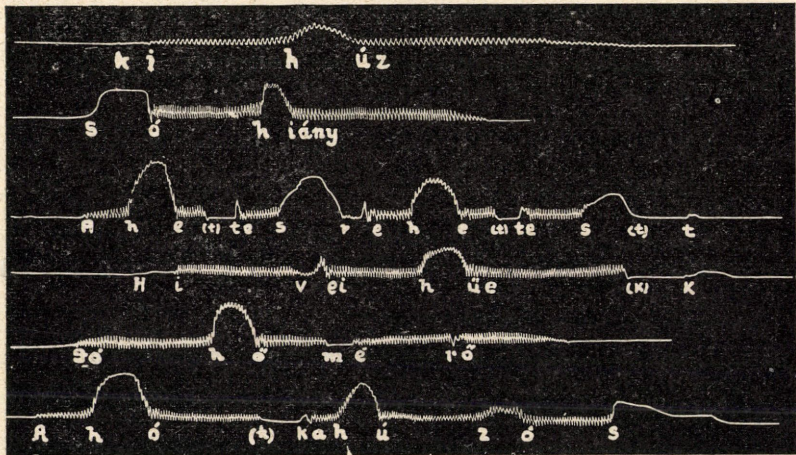
¹ Vö. LUX KÁLMÁN, A budai várpalota Mátyás király korában. 1921. 10—5.

BALASSA voltaképpen csak a szókezdő *h*-t tárgyalta; HORGER pedig határozottan megállapítja, hogy a magyarban mindig csak a zöngétlen *h*-t használjuk, és azt is csak szó- vagy szótagkezdő helyzetben. HORGER megemlíti, hogy a né-

I. tábla.

75., 77., 74., 39., 53., 43., 48. felvétel.

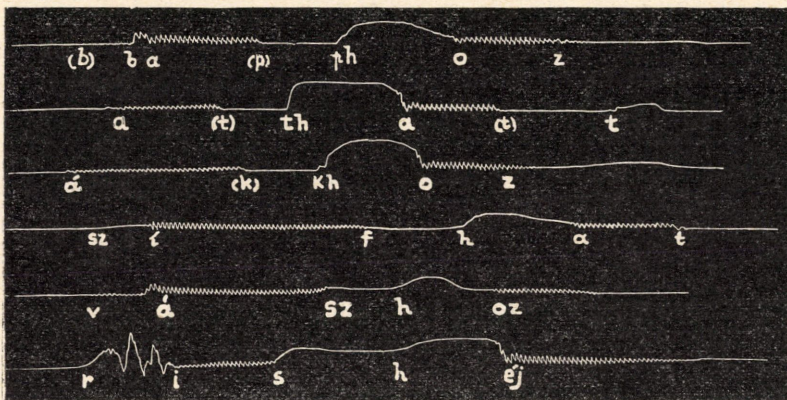
II. tábla.

47., 90., 84., 88., 81., 79. felvétel.

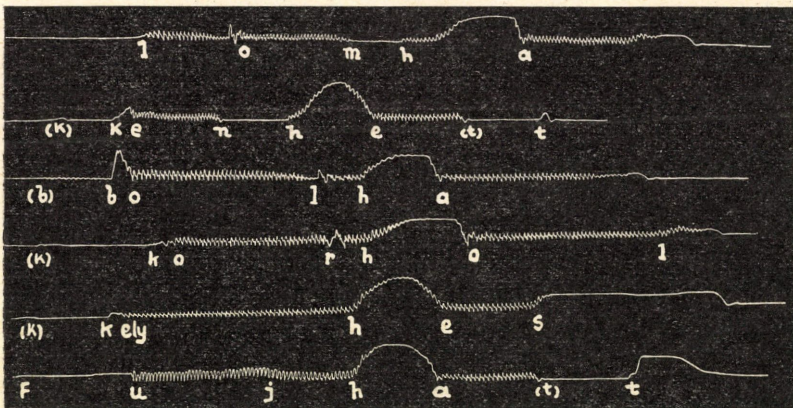
metben két magánhangzó közt, a finnben pedig általában zöngés hangok közt a *h* is zöngéssé válik, de a magyar *h* hangot csak olyan szempontból vizsgálja, hogy szótagkezdő-e, vagy szótag végén áll.

Tudjuk, hogy az élő beszéd belső tagozódása nem szótagok szerint történik, hanem a beszéd üteme, a hangsúly sze-

rint. Az így keletkezett szólamokon belül eső *h* hang minden esetben hangok közötti *h*-nak számít, még akkor is, ha különben szókezdő vagy szóvégző is. Szavak határán belül eső *h* hang csak abban az esetben nem hangok közötti, ha a szót

III. tábla. 22., 24., 27., 37., 34., 30. felvétel.

IV. tábla. 66., 71., 56., 59., 60., 63. felvétel.

szótagolással részekre bontjuk. Ez esetben a *h* természetesen szótagkezdő (zöngétlen). Ellenkező esetben az alább következő szabályok érvényesülnek.

Felvételeim során minden szóról, mondatról legalább két, de a legtöbbről három felvételt készítettem, hogy biztos megállapításokat tehessek. Azonban egyrészt mivel a felvételek egy része a kormos papír szétvágásakor áldozatul esett, másrészt technikai korlátozások miatt mindegyikből csak egyet-

egyedül közölhetek. Lelkiismeretesen állíthatom azonban, hogy többi, nem közölt felvételeim is ugyanilyen *h*-hangképeket tartalmaznak, mint az itt közöltek.

Hogy felvételeimet egységesen és következetesen tárgyalhassam, új elnevezéseket is kellett alkotnom. Így keletkezett a zöngétlen levegőkiáramlást jelölő síma és a zöngés levegőkiáramlást jelölő rezgő vonalrész elnevezés, továbbá az egy hangnak megfelelő hangkép és a több hangot magába foglaló hangcsoportképek elnevezés.

I. A *hisz* ɔ: *his* szó kezdetén (I. t. 75. f.) a hangcsoportkép első vonalfaja síma, a 0 vonaltól lassan felfelé emelkedő vonal. Ez a *h*-val járó, zöngétlen levegőkiáramlást jelzi. Utána az *i* egyenletes, zöngés képzésének megfelelő, szabályosan rezgő, a 0 vonallal párhuzamosan haladó hangkép kezdődik. A zöngétartam állandóan fogy, végül megszűnik, és megkezdődik az *sz* zöngétlen, egyenletes levegőárama. Ezt jelöli az *i* hangképe után következő, síma vonalrész.

A *hetes* ɔ: *hetes* szó (I. t. 77. f.) kezdő *h*-ja nagyobb levegőkiáramlással képződött, mint a *hisz*-é. A szókezdő *h*-nak megfelelő vonalrész itt is síma; tehát zöngétlen levegőkiáramlást jelöl.

A *Hivei hűek* ɔ: *hívei hűek* hangcsoportkép (II. t. 88. f.) kezdő *h* hangja csekély erejű kileheléssel képződött. Ennek megfelelően a *tú* alig lendült ki a 0 vonalról. De itt is látszik, hogy a szólamkezdő, zöngétlen *h*-t síma vonalrész jelöli. Ha még ehhez a *hetes*, *hisz* stb. hangcsoportképek szövegi *s*, *sz*, tehát zöngétlen réshangjainak megfelelő, síma vonalrészeket is megfigyeljük, megállapíthatjuk, hogy felvételeinken a zöngétlen réshangoknak általában a 0 vonaltól eltérő, síma vonalrész felel meg.

A fentiekből az is bebizonyosodott, hogy a szólam- (szó-) kezdő magyar *h* hang zöngétlen hang.

II. A magánhangzók között kiejtett *h* képe azonban nem síma, hanem a zöngés hangoknak megfelelő, rezgő vonal.

A *köhög* ɔ: *köhög* szó (I. t. 74. f.) hangcsoportképe a következő artikulációs sajáttságok bizonyítékait tárja elénk: a 0 vonalról történő rövid kilendülés egy kis levegőlöketnek felel meg, amely az ajkaknak a *k* előtti nyelvtörés képzésével egyidejű, gyors felnyitásokor keletkezik. A zárójelbe tett (*k*) a zár képzését, tehát a *k* artikulálásának a kezdetét jelöli. A *k* csekély erejű, zöngétlen exploziója után az *ö* egyenletes, zöngés levegőáramának megfelelő, rezgő vonalrész következik. Ez hirtelen emelkedni kezd, annak jeléül, hogy a *tú* egy új, erős levegőkiáramlás miatt kilendült a 0 vonalról. Ez a hangkép azonban már nem síma vonal, mint a szókezdő *h*-é, hanem rezgő vonal. A zöngé tehát nem szűnt meg, hanem a *h*-nak nevezett erős levegőkitörés alatt is tovább zeng. Aztán megszűnik ez a rendestől eltérő levegőáramlás, a *tú* visszatér

a 0 vonal fölé és ezzel párhuzamosan rezegve továbbhalad. Ez a második *ö*. A *g* zárának a képzésekor természetesen hirtelen elnémul az *ö* zöngéje, azonban nem teljesen, mert — mint a *g* zárának megfelelő, a 0 vonalon haladó, de kissé hullámos, rezgő vonalrész mutatja, — a zöngé továbbtartott, csak levegőkiáramlás nem történt. (Ez esetre példa még a *lohad* $\circ$: *lohád* szó [I. t. 53. f.] végén levő *d* zára is.) Aztán a *tü* ismét kilendül a 0 vonalról, és rezegve felfelé tart, jelezve, hogy a *g* zöngés exploziója megtörtént. A *g* hangképéből is látjuk, hogy a zöngetartalommal kitóduló, erősödő levegőáramlást a 0 vonaltól felfelé tartó, rezgő vonalrész jelzi.

A fenti jelenséget tapasztaljuk a *Tahi* $\circ$: *táhi* (I. t. 39. f.), *lohad* $\circ$: *lohád* (I. t. 53. f.), *vehet* $\circ$: *vehet'* (I. t. 43. f.), *fahéj* $\circ$: *fáhéj* (I. t. 48. f.), *kihúz* $\circ$: *kihúz* (II. t. 47. f.), *sóhiány* $\circ$: *šohiān'* (II. t. 90. f.) szavakban is. A magánhangzók közt levő *h* minden egyes esetben zöngés hang.

Hogy a *h* magánhangzóközi helyzetben nemcsak egy szó belsejében zöngés, hanem két, egy szólam (vagy mondat) keretében, szünet nélkül kiejtett szó közt is, bizonyítják a következő példák. A *hetesre hetest* $\circ$: *á hetesre hētešt'* (II. t. 84. f.) hangsoportképben levő két *h*-hangkép világosan bizonyítja, mennyire különbözik a *hetes* szó zöngétlen, szókezdő *h*-ja a fenti mondat zöngés, magánhangzóközi *h*-jaitól. A magánhangzóközi *h* zöngés voltát bizonyítják a *Hivei hűek* $\circ$: *hīvei hūek'* (II. t. 88. f.), *Jó hőmérő* $\circ$: *jō hōmērō* (II. t. 81. f.), A *hóka húzós* $\circ$: *ā hōkā hūzōš* (II. t. 79. f.) hangsoportképekben a *h*-nak megfelelő, a 0 vonaltól felemelkedő, rezgő vonalrészek is.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar *h* hang magánhangzóközi helyzetben zöngés hang. Képzésének a körülményeit tekintve pedig felfogásom szerint a két szomszéd magánhangzó közötti hehezetes átmenő kapocs. Új zönganyagot ugyanis a *h* képzésekor nem bocsátunk ki, hanem a két magánhangzó képzése közötti időt a *h*-nak nevezett erős kilehelésre is felhasználjuk.

III. Zöngés explosiva és magánhangzó közt a *h* visszafelé ható hasonulással zöngétlenné teszi a zöngés zárhangot. A *bához* $\circ$: *bāphoz* hangsoportképében (III. t. 22. f.) világosan látszik, hogy a *b* és a rezgő hangképe, majd az ezt követő, hirtelen zárképzés után a *b* kiáramló levegője zöngétlen, (tehát *p* t ejtettem), aztán az egyszer kiáramló levegő újabb erővel árad ki: az ennek megfelelő síma vonalrész a *h*-t jelöli.

Az *adhat* $\circ$: *áthāt'* hangsoportképében (III. t. 24. f.) a *d* zára ismét síma (vö. a *lohad* szó *d*-jének a zárával), a zár felpattanásakor is zöngétlen levegőkiáramlás történt, tehát *d* helyett *t*-t ejtettem. A *t* egyenes vonalának újabb, síma emelkedése a *t*-t követő *h* zöngétlen levegőáramának felel meg.

Az *ághoz* ɔ: *ākhoz* hangcsoportképében (III. t. 27. f.) ugyanezt látjuk: a *g* helyett a *k*-nak megfelelő síma vonalrész következik a zár után és még a *g* zára alatt továbbzengő zöngé nyomait sem találjuk meg, mert a zárt jelző, egyenes vonalrész síma. (Vö. a *köhög* szó *g* hangjában látható zár képével.)

Ugyanez a jelenség történik még akkor is, ha a *h* zöngés spirans és magánhangzó közé kerül.

A *szívhat* ɔ: *sīfhāt* hangcsoportképében (III. t. 37. f.) világosan látszik, hogy az *i* zöngéjének megfelelő, rezgő vonalrész után először az *f* mérsékelt, majd a *h* erősebb, egyformán zöngétlen levegőáramának megfelelő, síma vonalrészek következnek.

Ugyanez tapasztalható a *vázhoz* ɔ: *vāshoz* (III. t. 34. f.) és a *rizshéj* ɔ: *rišhēj* (III. t. 30. f.) hangcsoportképeiben is.

HORGER (i. m. 125. l.) erről a hangtani jelenségről a következőket írja: „Mindazon zöngés mássalhangzók, amelyeknek nyelvünkben zöngétlen párjuk is van, elvesztik zöngéjüket, ha zöngétlen mássalhangzó következik utánuk. Pl. *dob*, *dobol*, *dobás*,... stb., de *doptam*...“ „Ebben az esetben tehát az történik, hogy elmaradt a hangszalagok rezgése s a hangszalagok már előre, az első hang képzésekor elfoglalják azt a helyzetüket, melyet a következő hang képzésekor úgyszólván el kell foglalniok. Ez a magyarban és a legtöbb más nyelvben is... kivétel nélküli hangtörvény...“

HORGER e megállapításait az előbb tárgyalt fonetikai helyzetet illetőleg is szabályként fogadhatjuk el.

IV. A többi zöngés mássalhangzó és magánhangzó között a *h* a zöngésedésnek kissé különböző erősségű, de kétségtelen meglételét mutatja.

A *lomha* ɔ: *lomhā* hangcsoportképében (IV. t. 66. f.) a *h* levegőárama egy darabig teljes zöngéanyagot visz magával, aztán elzöngétlenedik és csak az *a* kezdőkapcsában mutatkoznak újabb zöngésedés nyomai. Ez a szó, hasonlóképpen az alábbiak is, bizonyítja, hogy a *h* a két szomszéd hang közti hehezetes átmenő kapocs, mert — amint az ábrákon is látszik, — egy darabig tart az előző hang zöngéje, majd pedig rövid, zöngétlen kilehelés után megindul a következő hang zöngéanyaga. A zöngétlen kilehelés azonban — különösen a következő felvételeken — nem oly jelentős, hogy a *h*-t zöngétlen hangnak kellene tekintenünk.

A *kénhet* ɔ: *kēnhet* hangcsoportképében (IV. t. 71. f.) ugyanezt látjuk, csak a *h* zöngésedése jóval erősebb. (Ezt a szót különben a nyelvjárásomban általános kiejtéstől [*kēhjet*] eltérően *kēnhet*-nek ejtettem, hogy a kísérletet erre a hangtani helyzetre vonatkozólag is elvégezhessem.)

A *bolha* ∴ *bōlhá* hangcsoportképében (IV. t. 56. f.) a *h* egész tartama alatt a zöngésnek először csökkenő, majd ismét erősödő, de meg nem szűnő nyomait láthatjuk.

A *korhol* ∴ *kōrhōl* hangcsoportképében (IV. t. 59. f.) szintén az átmenő kapocs hehezetességeként jelentkezik a *h*.

A palatalis zöngés spirans és magánhangzó közt levő *h*-t két szóban vizsgáltam. Kiejtésemben ugyan csak a praepalatalis zöngés spirans van meg, azonban — mivel mindkét felvételem egyenlő értékű — egyformán közlésre érdemesnek ítéltém őket.

A *kelyhes* ∴ *kējhēs* hangcsoportképében (IV. t. 60. f.) a *h* egész terjedelmében zöngés hang, a *fujhat* ∴ *fūjhāt* hangcsoportképében (IV. t. 63. f.) pedig erős elzöngésedés nyomai látszanak.

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a *h* hang mindazon zöngés mássalhangzók, amelyeknek a magyar nyelvben zöngétlen párjuk nincs + magánhangzók között a zöngésedés olyan erős fokát mutatja, hogy zöngés hangnak tekinthető.

Megemlítem még, hogy nemcsak az én kiejtésemben, hanem HEGEDŰS LAJOS kiejtésében is zöngés a *h* magánhangzóközi helyzetben. A „Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása“ (Bp., 1930.) című könyvéhez mellékelt felvételei közt sok példát találunk a szókezdő és a zöngétlen mássalhangzó után következő zöngétlen, továbbá a magánhangzóközi és a fentemlített helyzetekben zöngés *h*-ra is.

Zöngés *h* magánhangzóközi helyzetben: Lehetetlen! (17. és 16. ábra) Behozzam a levelet? (31. á.) Behozzam-e a levelet? (50. á.). A levelet behozzam? (32. á.) Nahát de haszontalan! (60. á.) Szállsz le hamar onnan! (65. á.) Dehogy adom ilyen embernek a lányomat! (55. á.) Úgy úgy csak törd el azt a poharat! (71. á.) Stb.

Zöngés mássalhangzó és magánhangzó között: A kalapom hová titted? (47. á.) Jaj! hogy ily panaszra kell nyitnom a számat! (56. á.) Hej, *ha* én is én is köztetek lehetnék. (57. á.) Elhozd a könyvet! (62. á.)

Megfigyeltem, hogy HEGEDŰS felvételei minden esetben igazolták az én megállapításaimat, nemcsak a *h* magánhangzóközi, hanem a III. alatt leírt hangkörnyezetben való helyzetét illetően is.

Bár e két felvétel még nem elég bizonyíték, — hiszen többre is szükség volna, — ezen egymástól függetlenül, különböző időben, helyen és különböző magyar nyelvjárásokhoz tartozó kísérleti személyekkel történt, mindenben azonos eredményű felvételek arra engednek következtetni, hogy a *h*-ra vo-

natkozó fent megállapított hangtörvények az egész magyar nyelvterületre vonatkozólag érvényesek. A további kutatások megkönnyítése céljából megemlítem, hogy Bihar vármegye Konyár községéből származom, anyanyelvem tehát az északkeleti nyelvjáráshoz tartozik.¹ BAKÓ ELEMÉR.

A főnévi igenév fejlődéstörténetéhez.

Alábbi gondolataim szorosan símulnak SZINNYEI JÓZSEF-nek ahhoz a pompás írásához, amely a MNy. egyik legutóbbi számában (XXXII, 217 kk.) jelent meg. Kitűnő tudósunk a tőle megszokott éles logikával veszi itt bonckés alá MELICH JÁNOSnak a Budenz-émlékkönyvben a főnévi igenévről kifejtett felfogását, s kritikai fejtegetéseinek végére jutván előadja a maga ötletét a magyar főnévi igenév keletkezéséről. Felfogásának magva az, hogy a *-ni* végű főnévi igenévtől külön kell választanunk azokat az alakokat, amelyeket eddig a főnévi igenév személyragos formáinak tartottunk. Az *-n* képzős deverbális névszóból szerinte kétféle alakulat keletkezett: *-i* lativusraggal a főnévi igenév: **oydoni, kētni* 'oldani, kötni', másrészt a személyragos csoport: **oydonum, kētnüm* 'oldásom, kötésem' stb. Ez utóbbi sor harmadik személyű formáiban alakvegyülés hozta létre szerinte a ma használatos *oldania, kötnie, oldaniuk, kötniük* alakokat.

Ez az elmés ötlet első tekintetre meggyőző és világosságot áraszt nyelvrendszerünknek erre a mindezideig homályban maradt pontjára. Helyességét és termékeny voltát talán az olvasása közben támadt gondolataim is igazolják némileg: ezért bátorkodom azokat itt röviden előadni.

Legelső megjegyzésem a finn *-mise-* képzős igenévhez fűződik. SZINNYEIT ennek az igei főnévnek sajátos használata vezette a magyar főnévi igenév új magyarozatára. A finnben előfordul ilyenféle szerkezet: *sinun on sinne meneminen* 'neked van odamenés', azaz 'neked oda kell menned', továbbá *sinun ei ole sinne menemistä* 'neked nincs odamenés', azaz 'neked nem szabad (jó, tanácsos) odamenned'. SZINNYEI most már a példákkal s egyes nyelvtanok meghatározásával összhangban olyanféleképpen fogalmazza meg a szabályt, hogy az *on* ige mellett a *-mise-* képzős nomen actionisnak az alanyesete, az

¹ A kefelevonat átnézése közben értesültem, hogy WICHMANN GYÖRGY is megtalálta a magánhangzóközi zöngés *h*-t egy magyar nyelvjárásban, a hétfalusi csángók nyelvében. Egyik jegyzetében ezt írja: „*lehel = läähättää* ('keuchen'); *kehe = köhä* ('rauhes Husten') (d. h. Csángó *h* in dieser Stellung = finnischem *h*).“ (YRJÖ WICHMANN'S Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes . . . Herausgegeben von BÁLINT CSÜRY und ARTTURI KANNISTO. Helsinki, 1936. XIII. l.)

ei ole tagadó ige mellett pedig a partitivusa jelöl kellest, illetőleg annak a tagadását.

Ez a rövidségre törekvő fogalmazás azt a látszatot keltetheti a dologgal közelebről nem ismerősök körében, mintha a *-mise-* végű igenév partitivusa csak az *ei ole* tagadó ige mellett fordulna elő. Pedig az más összefüggésben is előfordul. Ezt olvassuk például a Sanastaja című tájszógyűjtő lap 12. számában (1. l.): „Voisimme nimetä pitkästi neljättäsataa kansalaista, jotka näinä kuutena vuotena ovat uskollisesti vastanneet kaikkiin Sanastajan kyselyihin, *joihin vastaamista on ollut*, ja sen ohessa moniin muihin Sanakirjasäätiön usein varsin laajoihinkin tiedustelukirjasiin.“ Dőlt szedéssel emeltük ki ebben az idézetben a szóbanforgó szerkezetet, amely jelentésénél fogva is megérdemli a figyelmet. Körülbelül így adhatnánk vissza magyarul: '(válaszoltak a Sanastaja-nak mindazon kérdéseire,) melyekre válaszolnivaló volt'. Mint látjuk, e szerkezet jelentésében a kellés és a lehetőség csak csírájában van meg: nem különült el még egymástól a következő hármas jelentéstartalom: '(amelyekre) felelet (egyáltalában) volt + felelni lehetett + felelni kellett'.¹

I. Ilyen természetű és jelentésű lehetett ez az ősmagyar szerkezet is: *ouidonum van 'oldanivalóm van'. De e mellett a névszós kifejezés mellett megjelentek egy későbbi korban a hasonló szerepű, de határozottabb jelentésű igés szerkesztések is: *nekem oudoni kell* vagy *nekem oudoni lehet*. Volt idő, amikor a beszélők nyelvtudatában a két különböző fejlődési fokot képviselő kifejezéssor egymás mellé került: ugyanazt a gondolatot kétféle módon is kifejezhatték. Szemléltetésül vegyük a *vár* ige kétféle szerkesztésmódját — a könnyebb áttekintés kedvéért a lehetőséghez képest mai hangalakban:

1. <i>várnom van</i>	2. <i>nekem várni kell</i> vagy <i>lehet</i>
<i>várnod van</i>	<i>neked várni kell</i>
<i>várna van</i>	<i>neki várni kell</i>
<i>várnunk van</i>	<i>nekünk várni kell</i>
<i>várnotok van</i>	<i>nektek várni kell</i>
<i>várnuk van</i>	<i>nekik várni kell</i>

E két sor közül csak a második típus: *nekem várni kell* maradt meg mind a mai napig a nép nyelvhasználatában. Az

¹ SETÄLÄ (Suomen kielen lauseoppi¹¹ 116—7. l.) az ú. n. IV. infinitivus használatára vonatkozólag azt írja, hogy annak nominativusát a személytelenül használt *olla*, *käydä* igék mellett alkalmazzuk oly cselekvés jelölésére, amelyet valakinek meg kell tenni vagy illik megtenni, a partitivusát pedig tagadást vagy kételyt tartalmazó mondatokban, s idéz olyan mondatot is — *Onkohan sinne menemistä?* — amelyben a *-mise-* végű igenév partitivusa az *on*, tehát nem az *ei ole* mellett áll. A fent idézett Sanastaja-beli szerkezet teljes megértéséhez azonban még azt is tudnunk kell, hogy a IV. infinitivus a finnben egyszerű főnévi használatban is előfordul, s ilyenkor természetesen a partitivus használatának általános szabályai érvényesek reá.

első típusban: *vårnom van* tükröződő primitivebb, összefoglalóbb gondolkodásmód végérvényesen átadta helyét a fejlettebb, pontosabban tagoló gondolkodásnak. Az egyértelmű, határozott ígés kifejezés — ha körülíróbb is — jobban megfelelt a fejlettebb szellemi igényeknek, mint az eredeti tömörebb szerkezet. Az igei gondolkodás javára való eltolódás akkor vált teljessé, amikor a névszós kifejezés teljesen kikopott a használatból. Kikopott, de nem nyom nélkül. Ilyen nyomra — igaz, csak egyre — rá is tudunk mutatni. Az Ó-magyar Mária-siralom szövegében ejtett bennünket gondolkodóba már régebben ez a hely: *Tuled ualmun de num ualallal*. A magyarázók itt íráshibát tesznek fel, továbbá kiegészítik a kifejezés első részét a *kell* igével, ilyenféleképpen: *Tuled ualnum kell* . . . Az íráshiba feltevését mi is elfogadjuk — jobb magyarázat híján; ami azonban a kiegészítést illeti, azt ebben a formában nehézkesnek s a magyar nyelv szellemével ellenkezőnek tartjuk. A *kell* ígét a magyar nem szokta elhagyni még a költői nyelvben sem; annál közönségesebb azonban a *van* mellőzése. Mi tehát azt gondoljuk, hogy a Mária-siralom kérdéses helyét így kell értenünk: *Tuled ualnum van*, s ez annyit jelentett: 'tőled válasom van'. Ha azonban így áll a dolog, akkor a legrégebb magyar vers egyebek közt a *vårnom van* kifejezés-típust is megmentette számunkra, mégpedig *vårnom* redukált alakban, amely talán szándékos kihagyás révén született meg a költői nyelvben, de az sem lehetetlen, hogy a tartalmára nézve névszós kifejezés itt ősi, formailag is névszós mivoltában jelenik meg előttünk.¹

II. A fenti két kifejezéssor megfelelő tagjai érintkezésbe kerültek egymással a beszélő nyelvközösség tudatában, s vegyülés jött létre köztük. Ez a *contaminatio* kettős volt: szerkezeti és hangalaki. A szerkezeti vegyülés ilyen alakulatokat hozott létre:

1. <i>nekem várni van</i> <i>neked várni van</i> <i>neki várni van</i> <i>nekünk várni van</i> <i>nektek várni van</i> <i>nekik várni van</i>	2. <i>(nekem) vårnom kell</i> <i>(neked) várnod kell</i> <i>(neki) várna kell</i> <i>(nekünk) várnunk kell</i> <i>(nektek) várnotok kell</i> <i>(nekik) várnuik kell</i>

E két típus közül a második: *vårnom kell* a mai köz-, illetőleg irodalmi nyelvnek megszokottabb szerkesztésmódja, míg az első: *nekem várni van* — úgy látszik — sem az emlékek nyelvében, sem a mai nyelvhasználatban nem él. Mindamellett

¹ A *Tuled ualnum* kifejezésnek tökéletes szerkezeti megfelelője a finnben ez az *on 'van'* nélkül szerkesztett régi közmondás: *Sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto* 'azt a fenyőt hallgatás (= kell hallgatnunk), melynek tövében (van) a lakás(unk)'.

valamikor élő formának kellett lennie. Kétségtelen jele ennek a *várnivaló* kifejezésünk. Először ugyanis a *nekem várni van* mondatot kellett a beszélő közösségnek megalkotnia, s csak azután sűrűthette e mondattagolás eredményét ebbe az egységes, de szerkezetének tanúsága szerint másodlagos keletkezésű képbe: *várnivaló(m)*. Az utóbbi kifejezés egyszerű mondattag-funkcióval újabb mondatstruktúrákba léphetett: így állott elő többek közt a *(nekem) várnivalóm van* mondatfajta, amely a maga pleonaszusával nyomatékot adott a gondolatnak. Ez az értelmi nyomatékosság, egyben pedig a figura etymologicában — *-való van* — nyilatkozó hangzatosság: a régi típus rovására rögzítette az újabbat. Innen van, hogy a *nekem várni van* szerkezetfajta csak a *várnivalóm van* kifejezésfajtákban él tovább.

III. Az eddigiek alapján azonban kimondhatjuk, hogy mindössze két életrevaló szerkesztésmód alakult ki nyelvünkben a szóbanforgó gondolatforma kifejezésére. Ezek:

1. <i>nekem várni kell</i>	2. <i>(nekem) várnom kell</i>
<i>neked várni kell</i>	<i>(neked) várnod kell</i>
<i>neki várni kell</i>	<i>(neki) várna kell</i>
<i>nekünk várni kell</i>	<i>(nekünk) várnunk kell</i>
<i>nektek várni kell</i>	<i>(nektek) várnotok kell</i>
<i>nekik várni kell</i>	<i>(nekik) várnuk kell</i>

E sorok tagjai mondatstruktúrák szempontból fedik egymást, jelentésük is azonos; nem csoda, ha a contaminatio a kifejezés-sor hangalakjában is megnyilatkozott. Az alakvegyülés eredményeképpen a második sor így módosult:

3. *(nekem) várniom kell*
(neked) várniod kell
(neki) várnia kell
(nekünk) várniunk kell
(nektek) várniotok kell
(nekik) várniuk kell

E vegyülék-alakok közül azonban csak a harmadik személy alakjai: *várnia*, *várniuk* váltak általánosakká, a többiek egyéni, alkalmi contaminációk maradtak, olyanok, amelyeket a hang-nyelvi beszédmód lépten-nyomon termel, de amelyek utánzásra nem találnak s nem terjednek el.

Joggal kérdezhetjük most már, hogy miért éppen csak a harmadik személy vegyülék-alakjai állandósultak, a többiek nem. SZINNYEI maga is ezt a pontot tartja magyarázatában továbbra is nyílt kérdésnek, s csak úgy tudja magyarázatát mégis fenntartani, hogy ezt a kérdést a nyelv életének kifürkészhetetlen titkai közé utalja. Mi ellenben úgy látjuk, hogy ez a kérdés nem tartozik a nyelvészet legnehezebb miértjei közé, legfeljebb a nézőpontunk fog egyesek előtt különösnek,

szokatlanoknak feltűnni. A kérdést ugyanis így állítjuk fel: miféle célszerűség nyilatkozott meg a *várnia*, *várniuk* vegyülék-alakok elfogadásában? Más szóval: miféle szellemi szükségletet elégítettek ki ezek — de csakis ezek — a contaminációs formák?

Vizsgáljuk meg először az egyes harmadik személyű *várnia*, *kérnie* vegyülék-alakokat az eredeti *várna*, *kérne* alakokkal kapcsolatban. Megállapíthatjuk, hogy a régi, hibátlanak látszó *várna*, *kérne* formáknak volt egy hiányosságuk, az, hogy kettős funkciójuk volt: szerepeltek igenévként: *várna kell*, *kérne kell* és feltételes módú határozott igealakként: *várna* vagy *kérne* (*ha tudna*). A beszélő közönség a kifejezőeszközöknek ilyenféle hiányosságait élénken érzi abban az esetben, ha a két functio nem áll nagyon távol egymástól (mint ahogy távol van pl. a *sír* főnév és a *sír* ige esetében), s így könnyen félreértés támadhat. A jelen esetben — legalább bizonyos körülmények közt — fennállott a félreértés lehetősége. A *várna kell* szókapcsolatot ugyanis a beszédszünetekre nem sok gondot fordító beszédmódban kétféleképpen lehetett érteni; először így: *várna* ('várnia') *kell* 'er muss warten', másodsorú így: *várna*, *kell* ... 'er würde warten, muss (aber) ...'. A *várnia* vegyülék-alak elfogadása ezt a kétértelműséget egy csapásra megszüntette: a functio-elkülönülés maga után vonta az alaki elkülönülést. Ime, ezért szentesítette a nyelvhasználat a *várnia*, *kérnie* vegyülék-alakokat; azért, mert ezek egy minden közönségben meglevő szellemi szükségletnek, az érthetőségre való törekvésnek tettek hathatós szolgálatot.

A többes harmadik személy *várniuk*, *kérniük* alakjainak elfogadásában már másfajta szükségletek nyertek kielégülést. Mindenek előtt arra kell rámutatnunk, hogy itt több oldalról való alaki érintkezés teremtette meg és erősítette ugyanazt a vegyülék-formát. Vegyült először is a régibb fokon álló hangalak az újabb hangtani fejleménnyel: *várnik* × *várnuk* = *várniuk* és *kérnik* × *kérnük* = *kérniük*. Megvolt továbbá itt is az a vegyülés, amelyről fentebb szoltunk: *várni* × *várnuk* = *várniuk* és *kérni* × *kérnük* = *kérniük*. Végül bizonyos, hogy a harmadik személy egyes számában már állandósult *-i*-s forma is hatott a harmadik személy többes számának alakjára: *várnia* × *várnuk* = *várniuk* és *kérnie* × *kérnük* = *kérniük*. Nyilvánvaló, hogy e több oldalról ugyanabban az irányban munkálkodó contaminatio már magában véve is meglehetősen állandó alakulatokat volt képes létrehozni. Aligha tévedünk azonban, ha a *várniuk*, *kérniük* véglegesítésében szellemtörténeti tényezőknak ítéljük a döntő szerepet. Említettük, hogy a többes harmadik személyben az *-ik* végződés volt az eredeti, az *-uk*, *-ük* későbbi fejlemény. A *várniuk*, *kérniük* vegyülék-alakok annak a nemzedéknek az ajkán születhettek meg először, amely nemzedék még a *várnik*, *kérnik* formákat hallotta apaitól, de amelyeket maga már hangtörvényszerű változtatás-

sal *várnuk*, *kérniük* formában szeretett mondani. Nos, ez a nemzedék a pillanatnyi contaminatióképpen feltűnő *várniük*, *kérniük* alakot szentesítette, mert beszédmódjában egyfelől a régihez is akart ragaszkodni, másfelől az új kor, a haladás követelményeinek is eleget akart tenni. Az egészséges nemzedék-váltás szellemtörténeti ténye, t. i. a régihez való konzervatív ragaszkodás, egyben az újnak, a változtatásnak akarása alkotja azt a szellemi háttérrel, amelyben a *várniük*, *kérniük* vegyülék-alakok célt, értelmet és szentesítést nyertek.

*

A kutatók többségének nyelvszemlélete — jól tudjuk — ma még húzódozik a szellemi szükségletekre építő magyarázatoktól, s nem tud kibontakozni a fiziológiai-lélektani kényserúségek magyarázó elvrendszeréből. Pedig a tudományos vizsgálódásokban nem lehet megállás; a módszernek, a nézőpontnak megmerevedése megöli a kutatás lelkét. A nyelvtudomány rendszere nem valami tökéletesen zárt építmény: a régi munkásoknak készakarva rést kell hagyniuk, hogy azon az új szellem majd bevonuljon az épületbe. Ezért örvendetes már önmagában is az a tény, ha nyelvtudományunk jelesei pusztá ötleteiket is előadják. A jövő nyelvtudománya hálás lesz nekik ezekért az ötletekért, ha t. i. azok a pozitív nyelvtényeknek éppoly intuitív szemléletéből fakadtak, mint a SZINNYEI JÓZSEFÉ a főnévi igenévről. A jövő ezeknek a nyelvtudományú és becsületos nyíltságú tudósoknak az eredményeire fog építeni, s azokra a pontokra fog keresni — és talán találni is — magyarázatot, amelyek az ő pozitív felkészültségük, éles logikájuk és finom lényeglátásuk előtt is homályban maradtak.

PAPP ISTVÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Túl. HORGER ANTAL „Pá! és táj!” című cikkében (Népünk és Nyelvünk VIII, 138) röviden a *túl* határozószó eredetéről is szól. Ez nyilván ugyanannak az ősi mutatónévmástőnek, a **to*-nak a származéka, amelyből a világosan elemezhető *tova* (eredetileg *tová*, vö. *tová-bb*, *tétová-z*) is származott. Míg azonban ez utóbbinak alakján a *-vá* raelem mellett világosan láthatjuk a **to*- tövet, addig a *túl*-ban a **to*- már nem mutatkozik, s ezt HORGER úgy magyarázza, hogy benne a *tő* rövid *o* hangja „a rákövetkező hosszú magánhangzó előtti helyzete miatt kiesett”. Ebből a megjegyzésből kifolyólag ő a *túl* szót, úgy látszik, eredetibb **to-úl* alakból származottnak képzei, amelyből a *tő* *o*-ja a rag hosszú magánhangzója előtti helyzet miatt kiesett volna. Az alakfejlődés kérdése azonban nem intézhető el ilyen egyszerűen. E szerint mindenekelőtt azt kellene föltennünk, hogy a *túl* szóban az ablativusi ragnak *-úl* ejtése volt volna meg, vagyis hogy a *túl*

eredetibb *to-ül-ből keletkezett volna a tövégi *o*-nak a hosszú magánhangzó (-*ú*) előtti helyzet következtében történt kiesése folytán. Ebben a fölfogásban azonban egy kis kortévesztés volna. Az *o* tövéghangzó hiánya ugyanis nyilván nem akkor keletkezett, mikor az ablativusi ragnak alakja már *-ül*-lá vált. Ragunk előbb valószínűleg *-ól, -öl* volt, mint ahogy az *alól, fölől, belől* stb. határozószók mutatják, amelyeknek végződése később szintén zártabb hangúvá lett: *alúl, félül* v. *fölül* stb. (írva: *alul, felül* stb.), és ahogy pl. a *hazúl* határozószónak régebbi *hazól* alakja is bizonyítja. A *túl* szó tehát a fejlődésnek ebben a régebbi szakában *to-ól-nak hangozhatott, ha t. i. — ami nem egészen bizonyos — valóban ez volt a fejlődés menete. Ha azonban ilyen egykori *toól fejlődési fokot föltehetünk, akkor ez az alak a kiejtésben csakhamar *tól-lá vált, mert hiszen a beszélő emlékezetében az eredetibb *toól ejtés hangképe egészen egyszerűen *tól*-lá alakulhatott át, elmosódhatott ugyanis az egymás mellett álló és hangképzésileg igen rokon két hang, a rövid *o* és a hosszú *ó* külön-külön megvoltának képe; rövidebben, de képletesen szólva az egymás mellett levő *o* és *ó* egybeolvadt. Itt olyanforma jelenség mehetett végbe, mint a *jól* határozószó fejlődésében, amely eredetileg bizonyára *jó-ól-nak hangzott, s a két azonos hosszú magánhangzó összeolvadása következtében *jól*-lá rövidült (l. Nyr. XLIII, 426, ahol a „*hálá* legyen“ kifejezésbeli föltűnő *hálá* alakot is hasonló módon, eredetibb *hálá-á legyen“ ejtésből magyaráztam volt). A *túl* szó ilyen elképzelés szerinti fejlődésének *tól* ejtésű fokát azonban határozószavunknak a nyelvtörténetben való megjelenésekor és azontúl is csaknem három századon át hiában keressük, csupán egyetlenegyszer, Gvadányiban (1790.) találjuk a *tél-tól* alakot (l. NySz.); a mai népnyelvben való meglétéről sincsen eddig tudomásunk. Hogy ebből a mégis föltehető eredetibb *tól*-ból a *túl* ejtés egészen szabályszerű hangfejlődés volna, bizonyítanunk sem kell (vö. *alól* > *alúl* > *alul*; régi *gonoszól* > ma *gonoszul*; régi *tanól* > ma *tanul* stb.).

A *túl* határozószó keletkezésének most előadott elképzelése természetesen csak úgy állja meg helyét, ha föltesszük, hogy az ablativusi ragnak *-ól, -öl* volt a kezdetbeli, eredeti alakja. Ámde tudjuk, hogy ragunk keletkezése más módon is elképzelhető, úgy t. i., ahogyan SZINNYEI több ízben is magyarázta, hogy ragunk eredetileg puszta *l* hang volt, amely nem egyéb, mint az egyszerű finnugor *t ~ *ð ablativusi rag folytatója, az előtte föllépett *ó, ő* magánhangzó pedig nem volna más, mint a valamilyen okból megnyúlt tövégi magánhangzó (l. legutóbb MNy. XXII, 254). E szerint az elképzelés szerint aztán a *túl* szóban az *o* tömagánhangzónak kieséséről egyáltalán nem is lehet szó, mert akkor azt kell föltennünk, hogy a **to-* névmástöbből az ősi, egyszerű ablativusi *-l* raggal *tol alak származott, s ennek magánhangzója épúgy megnyúlt, mint ahogy a **hazo-l, *alo-l* stb. eredetibb ragos alakokban is történhetett. E szerint az alak fejlődésének menete így volna elgondolható: *to-l > *tól > *túl*. A *túl* határozószó fejlődéstörténetében tehát egyik elképzelés szerint sem beszélhetünk a tövégi *o* magánhangzó igazi kieséséről.

ZOLNAI GYULA.

A székesfehérvári keresztesek javainak 1193. évi megerősítőleveléhez. A MNy. 1935. évi folyamában értékes tanulmányt olvashattunk MIKOS JÓZSEFTŐL a jelzett megerősítőlevélnek mint magyar nyelvemléknek a jelentőségéről. Tanulságosnak látszik, ha az oklevél hányatott sorsáról is röviden megemlékezünk, és ezzel kiegészítjük MIKOS ezirányú adatait.

Való tény, hogy Dalmadi Sebestyén székesfehérvári praepceptor 1543-ban Székesfehérvárnak a török által való elfoglalása után a lovagrend levéltárát előbb Győrbe, majd utóbb Pozsonyba mentette, és itt a káptalani levéltárban helyezte el letétbe. Amikor azonban Dalmadi 1544-ben a soproni lovagház javadalmát elnyerte, akkor a letétbe elhelyezett anyagból körülbelül 35 oklevelet, melyek nagyrészt a soproni lovagházra vonatkoztak, kiemelt és Sopronba vitt magával. Ez oklevelek között volt az 1193. évi megerősítőlevél is. Idők folyamán a soproni keresztes javadalom világi papok kezére került, míg végül Draskovich György győri püspök Nyéki Vörös Mátyás győri kanonoktól azt megszerezte, és 1637-ben az általa előző évben Sopronban alapított jezsuita residentianak adományozta. Amikor 1773-ban a soproni jezsuita rendházat feloszlatták, a felosztást végrehajtó vegyes — egyházi és világi — bizottság leltárba¹ foglalta a keresztes javadalomra vonatkozó — időközben 271 darabra felszaporodott — levéltárat is. A leltár 35. sorszáma alatt a szóbanforgó 1193. évi oklevélre nézve ezt olvashatjuk: „1193. Privilegium Belaie regis super bonis ad ecclesiam beati regis Stephani de Alba spectantibus originale una cum transumpto capitulari, prout et simplici papiri et aureo numismate.“

Igy került az oklevél a kir. kamara birtokába a többivel együtt, innen pedig az Orsz. Levéltár állományába ment át, ahol Dl. 27. szám alatt most is őriztetik. Igazán nagy szerencse, hogy annyi viszontagság után nem veszett el.

VITÉZ HÁZI JENŐ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Haranga.² A Besztercei Szójegyzék madárnevei között olvasuk a következő adatot: 1159: *nola*—*haranga*. Vö. Schlägli Szójegyzék 1745: *noda*—*harangia*. FINÁLY szerint: „*nola* csakugyan harang, de nem madár“. SZAMOTA pedig csak ennyit jegyez meg: „Úgy a magyar, mint a latin szó ismeretlen.“ Rejtélyes adatunk megfejtése végett elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy a *haranga* ~ *harangia* értelmezés nem általában a madárnevek, hanem pontosabban a vadászásra használt sólyomféle madarak felsorolásában fordul elő. Hogy erről meggyőződjunk, elég egy pillantást vetnünk környezetére: 1156: *falco*—*zoliom* | 1157: *accipiter*—*elu* (*ölyű*) | 1158: „*fufus*—*karul* (SchlSzój. 1744: *nifus*—*carul*) | 1159: *nola*—*haranga* | 1160: *erodius*—*karo* (helyesebben *ráró*,

¹ E leltár egy példányát Kollár Adám iratai közül megszereztem a Soproni Városi Levéltár részére.

² Mutatvány a Besztercei Szójegyzék készülő magyarázatából.

l. SchlSzőj. 1746) | 1161: *grifalco*—*zongor* (vö. francia *gerfaut* stb. REW.³ 3713). — A karvalyt, melyet szójegyzékünk közvetlenül a *haranga* előtt említ, kétségtelenül használták vadászati célokra, legalább is a középkori Franciaországban: „Est-il une plus jolie chasse, quand dames, chevaliers et damoiselles s'en vont chevauchant, *chacune l'épervier sur le poing?*“ (VIOLETTE-DUC, Dictionnaire raisonné du mobilier français II, 434). Az is közismert, hogy „a rárókat, mint ragadozó madarakat, épp úgy használták vadászásra, mint a sólymokat“ (l. SchlSzőj. 1746-hoz SZAMOTA jegyz.) Az *erodius* feltétlenül sólyomfajta madarat jelöl, hiszen egy XVIII. századi latin-francia szójegyzékben is ezt olvassuk: „*Herodius*—*faucons*“ (vö. L. A. CHASSANT, Petit dictionnaire latin-français du XIIIe siècle. Paris, 1857. 15). A vadászmadarak felsorolása a középkori szójegyzékeknek állandó fejezete lehetett, mert ugyanezek a madárnevek együtt fordulnak elő a XV. századi, tehát a BesztSzőj.-kel majdnem egykorú liverpooli latin-angol „Nominale“-ban is a „Nomina volatiliū incomedibilem“ fejezetben: „hic grifes — a grefyne, hic falco — a fawkon, hic erodius — a jar fawkon, hic ancipiter — a goshawke, hic tercellus — a tercelle (vö. francia tiercelet), hic nisus — a sperhawk“ (vö. WRIGHT—WÜLCKER, Anglo-Saxon and Old English Vocab. London, 1884. I, 701).

Feltevésünk már most az, hogy a madárnevek közt előforduló *nola* eredeti jelentése szerint *harango*t, pontosabban a sólyom vagy más vadászmadár lábára akasztott csengőt jelöl. Tehát *haranga*, illetőleg *harangja* nem más, mint a sólyom vagy más sólyomfajta, vadászásra használt madár *harangja*, csengője. A birtokosraggal ellátott értelmezés, melynek birtokosa az előbbi szóban keresendő, tökéletesen megfelel az olyan típusú adatoknak, amilyen BesztSzőj. 1059–60: *ursus*—*medve* | *ursa*—*neve* (t. i. a medve neje).

Magyar adaként idevehető 1545: „Keet *zaz harang* madar labara walo“ (OklSz.). Ebből azonban nem derül ki, mire szolgált tulajdonképpen ez a csengő. Felvilágosításért a középkori solymászati munkákhoz kell fordulnunk, melyek közül néhányat nemrég G. TILANDER elemzett behatóan (Étude sur les traductions en vieux-français du traité de fauconnerie de l'empereur Frédéric II.: Zschr. f. rom. Phil. 1926. XLVI, 211 kk.). TILANDER szerint ezekben a kézikönyvekben a *camponelle*, *campanelle* szó jelentése a következő: „La petite cloche qu'on attachait à l'un des pieds, parfois à l'une des penes du faucon (usage que proscrit l'empereur), pour que le fauconnier puisse entendre si le faucon s'inquiétait ou s'envolait.“ Ez a meghatározás pontosan a francia fordítás szövegén alapszik: „Le prouffit de la camponelle est plusieurs, car par le son de ly on parchoit tost se le faucon se debat en son siege . . . et s'il avient que on le perde, on l'oit plus tost de loing et peut estre plus legierement recouvrez“ (i. m. 247). Tehát a csengő egyrészt a sólyom nyugtalanságát jelzi, másrészt könnyen a madár nyomára vezet. ha az vadászat alkalmával el is tűnt gazdája szeme elől. Azt is tudjuk, hogy a csengő mérete mindig a madár nagyságához igazodott, valószínűleg azért, hogy a repülésben ne gátolja: „La camponelle est d'arain et doit estre sonnang et grans ou petite

selonc la grantei dou facon“ (Zschr. f. rom. Phil. XLVI, 247). Mennyire általános volt az efféle csengő alkalmazása, arra E. ROLLAND is utal egyik ismert munkájában: „Armer un faucon c'est lui *attacher les sonnettes*, les vervelles, lui mettre le chaperon“ (La faune populaire VI, 196). Ugyanitt a *sonnettes* címszónál ezt olvassuk: „Grelots qu'on attache aux pieds du faucon pour savoir ou il se trouve quand on l'a perdu de vue“ (i. h. 218). Ezt a csengőt olaszul *sonagli*-nak, spanyolul *cascabeles*-nek, katalánul pedig *cascavell*-nek nevezték. Katalóniában különösen divatos lehetett a csengővel ellátott sólyom, mert AGUILO szótárában seregestől lehet példákat találni: „A Juan Guchillo, colteller, per IIII *cascavells* a *falcó* per trametre a dona Joana“ (II, 125). Így tehát a tárgytörténeti háttér teljesen tisztázottnak tekinthető.

Még csak azt kell igazolnunk, hogy a sólyom csengőjét latinul nemcsak *campanella*-nak vagy *campanula*-nak nevezték, hanem *nola*-nak is. Véletlenül épp a II. (Barbarossa) Frigyes számára írt és fentebb idézett munkából ez is kimutatható. Itt ugyanis a 41. fejezet — melynek már címe is jellemző: „De campanula quae falconum pedibus alligari solet“ — így kezdődik: „Sequitur de campanella quae etiam *nola* dicitur“, vagyis ó-franciául: „Il s'ensieut de la camponelle qui est autrement appelee *nole*“ (Zschr. f. rom. Phil. XLVI, 273). A *nola* szónak jelentése ilyen alkalmazást feltétlenül megenged, hiszen középkori szótárírók, pl. Joannes de Janua szerint „illud tintinnabulum, quod appenditur collis canum, vel pedibus avium“ (DU CANGE).

Megemlítjük még, hogy a késő latinságban felbukkanó *nola* szót a legtöbben az ismeretlen eredetű szavak közé sorozzák (WALDE, ERNOUT—MEILLET). Már HOLTHAUSEN germán etymonnal próbálkozott (Indogerm. Forsch. XX, 325), legújabbán pedig TILANDER a germán *hnol* tövel próbálja kapcsolatba hozni, amire vö. angol *noll* 'the top or the crown of the head' (Zschr. f. rom. Phil. XLVI, 273). Jelentéstani nehézségek miatt valószínűbb, hogy UGUTIONAK és JOANNES DE JANUANAK van igaza, kik a *nola* 'harang' szót *Nola*, campagnai város nevével azonosítják: „Et dicitur a Nola civitate, quia ibi primum inventum et factum fuit tale instrumentum“ (DU CANGE). A *campana* szó jelentésfejlődése ezt a feltevést mindenben megerősíteni látszik, mert ismeretes, hogy „a regione Italiae (Campagna) nomen accepit, ubi primum usus eius repertus est“ (Isid. Or. 16. 25. 6.; vö. ERNOUT—MEILLET, REW.³ 1556).

Mindent összevéve, kétségtelen tehát, hogy *nola*—*haranga* (*harangia*) oly csengőt jelöl, melyet a sólyom lábára akasztottak, hogy ha a vadász elveszti is szem elől a madarat, mindig könnyen meg tudja állapítani a hollétét. TAKÁCS SÁNDOR szerint a solymár tartotta volna a csengőt, hogy a madarat betanítás közben visszahívja (I. Rajzok a török világból II, 61), de ez a fenti középkori adatokkal egybevetve, teljesen valószínűtlennek látszik.

GÁLDI LÁSZLÓ.

Randevú. Első előfordulásakor még teljesen franciás írású. Kazinczy használja: 1791: „a' legalatsonyabb rendü Legényeknek *rendez voust* adott“ (Kaz. Lev. II, 225). A XIX. század

elején Kisfaludy Sándornál is még így: 1816–1820: „Ennél csak ugyan okosabb *rendévous-ra tehattünk volna szert“ (Dárday-ház: KisfS. V, 92). De már 1803-ban Gaálnál többször találjuk magyarosított formáját, pl.: „a' izép Muzlika Izó alatt ott [a templomban] tartotta a' *Raudevut [!] a' mellette térédeplő leányainak és máfoknak jeles példájára“ (TudPal. II, 9). — A szó kezdettől fogva leginkább szerelmi találkozóra vonatkozott, de jelenthetett más előre megbeszélt összejövetelt is. Tágabbkörű jelentése pl. Gaálnál: 1804: „a' difzes világ... (a Városmajorban) tartja — a' napi s éjeli *Randevút*“ (TudPal. V, 9) | „A' Ruha tsinálló 's Sarú Insellér Urak is jó Kedvvel tartották a' *Randevút, 's magukat jól mulatták mert pénzbe is játszottak“ (i. h. 15). Az Ungarisches Magazin 1787. IV. kötetében megjelent pozsonyvidéki német nyelvjárási szógyűjtemény hasonló értelemben jegyzi fel: „*Rändiwo*, eine muntere Unterhaltung.“ A MÁRTON 1823. feljegyezte jelentésre: „ein Ort, wo man mit jem. zusammen kommen, sprechen will“, — amely a franciában s a németben is gyakran szerepel (vö. Dict. de l'Acad.; W. FELDMANN, Fremdwörter und Verdeutschungen des XVIII. Jhs.: Zschr. f. d. Wortf. VIII, 92 stb.), magyar adatot nem ismerik.

A pozsonyi szójegyzék mintegy utat mutat a tulajdonképeni átdadó nyelv, a bécsi köznyelv felé. Itt a XVIII. század utolsó két évtizedének társadalmi életében nagyon gyakori a kifejezés. Pl.: 1781: „(Das junge Mädchen) folgt getreu dem Beyspiele der theueren Mama, welche... *rendez vous* in Kirchen hält“ Anekd. der Beiträge zur Schilderung Wiens 19 || J. Newald, 1787: „Die Kirchen... sind hier der Bestimmungsort für *Rendezvous*...“ (l. Alt-Wien V, 106). A bécsi nyelvből GARTNER szótározza (Zschr. f. hd. Maa. V, 99). — A megjelölés valójában a XVII. században került át a franciából a németbe. Ekkor a katonák hadi gyülekezésére vonatkozott; első adata 'Versammlung der Soldaten' 1616-ból való (l. KLUGE—GÖTZE, EtWb.). A XVIII. században a társaság szava lett, s főként szerelmesek találkozója értelemben lett általános; hasonló jelentése van a Campe alkotta s Jean Paul nyomán elterjedt német megfelelőnek is: *Stelldichein* (1791.).

Már Kazinczy magyar szóval igyekezett helyettesíteni, a *légyott* kifejezéssel. Ez Vörösmarty rosszállása ellenére is elterjedt (Vörösmarty tréfás ajánlatát l. NyÚSz.), s a *találka* (BALLAGI 1854.) mellett ma is gyakori. A *randevu* magyar szó-tározásai: KUNOSS, Gyal.: „*rendes vous (rand'vú)*: légyott; összejövet; találkozat“; Magyarító Szót.; MAGYAR L., A mo.-i franciaság. A „pesti“ nyelv *randi* formában is ismeri (BÁRCZI: MNy. XXVIII, 90). HARTNAGEL ERZSÉBET.

Alkonyodik. E szavunk BUDENZ (MUSz.) szerint az *alszik* ige származéka volna, de ezt a feltevést az EtSz. szerzői elfogadhatatlannak tartják, és magam is annak tartom.¹ Szerintük

¹ BUDENZ (i. h.) az *alkonyodik* igével együtt a *ledldozik a nap* kifejezésbeli *ldozik* igét is a 'dormire' jelentésű *al-* igetökhöz kapcsolja, s az EtSz. szerzői ezt sem tartják elfogadhatónak. De ebben a kérdésben már nem vagyok velük egy nézeten. Én ugyanis elég valószínűnek tartom, hogy ez csakugyan az *alszik* ige (R. ol- >) R. al- (l. erről az *alszik*: olt-féle hangviszonyról

„elfogadható magyarázata nincs“. Én azonban azt hiszem, hogy bátran elfogadható az a magyarázatom, hogy *alkonyodik* — az *alkuszik* ige származéka! Nézzük ezen, első pillanatra mindenestre meglepő fejtévésemnek előbb jelentéstani, aztán alakítani megokolását.

Alkuszik < R. *alkoszik* igénknek mai jelentése csak 'feilschen, handeln' (az EtSz. szerzői ezt meg sem említik), de ez a különleges jelentése, amely nyilván a kereskedelem körében fejlődött ki, nagyon is új. Régebben sokkal általánosabb volt a jelentése: 'convenire, übereinkommen'. De műveltető *alkot* származékának eredeti 'aptare, anpassen' (→ 'construere, parare, herstellen') jelentése alapján joggal következtethetünk arra, hogy az *alkot* alapszavának, a nem-műveltető R. *alkoszik* (> *alkuszik*) igének is kellett valamikor konkrét *'se aptare, sich anpassen' jelentésének lennie. Azt hiszem mármint, hogy *alkonyodik* igénk ezen 'se aptare, sich anpassen' jelentésű R. *alkoszik* igének inchoativ funkciójú *-amodik*, *-emédik* képzős származéka és eredeti jelentése e miatt ez volt: 'coepit se aptare, beginnt sich anzupassen'. Ezt (egyebek közt) persze a napról is mondhatták őseink akkor, mikor este felé (látszat szerint) mind jobban közeledett a földhöz, mikor kezdett hozzá illeszkedni a föld (látszólagos) pereméhez. De mivel ugyanakkor egyszersmind sötétedni is kezdett, ezért ehhez az igéhez természetesen még a 'contenebrare, advesperare' jelentés is hozzáfűződött. Mivel pedig ily módon keletkezett két jelentése közül az elsőt az akkor még 'se aptare, sich anpassen' jelentésű R. *alkoszik* (> *alkuszik*) igével is ki lehetett fejezni, ezért ez az első jelentése, mint sok száz más hasonló esetben is, szabályosan (l. erről HORGER: N Ny. VII, 105) elavult, és csak másodlagos 'contenebrare, advesperare' jelentése maradt meg. — Teljesen hasonló ehhez különben még a szintén 'contenebrare, advesperare' jelentésű R. *alkolmazik* ige jelentéstörténete is. Ennek magyarázatában szintén abból kell kiindulnunk, hogy a R. *alkoszik* (> *alkuszik*) igéből származó *alkolom (> *alkalom*) főnevünknek is eredetileg konkrét *'hozzáilleszkedés' volt a jelentése. (Innen: *alkalmas* l. 'aptus, congruus' → 2. 'célszerű'.) Ebből aztán igésítő *-z* képzővel iktelenül *alkalmaz* (l. 'apto, accomodo, illeszt, hinzufügen, anlegen' → 2. 'verwenden. anstellen'), ikesen pedig (TMNy. 460) R. *alkalmazik* *'hozzáilleszkedik' és (másodlagosan, a lenyugvó nappal kapcsolatban) → 'contenebrare, advesperare'.¹ És ebben az esetben is már korán elavult az első jelentés, úgyhogy nyelvemlékben már csak a másodiknak maradt nyoma.

szóló fejtegetéseimet: MNy. XXXI, 47) tövéből való gyakorító *-doz*, *-dez*, *-döz* képzős származék. Az első szótagbeli *a* megnyúlása a hangsúlyos helyzetnek lehet a következménye, mint pl. a (török) *árok*, *árpa*, *ártány*, *bársony*, *csákány*, (szláv) *bárány*, *drága*, *Dráva*, *hála*, *jávor*, *kádár*, *málna*, (latin) *Abrahám*, *Adám*, *ádvént*, *április*, *árbóc*, *árkus*, *Bálint*, *grádics*, *hártya*, (német) *gránát*, *hámor*, *jázmin*, *káplár*, *kvártély*-féle esetekben is. — Hogy ez az *áldozik* ige az 'opfern' jelentésű *áldoz* ~ *áldozik* igével volna azonos, ezt egyáltalán nem tartom valószínűnek.

¹ Az EtSz. szerzői a SermDom. *alkolmazikh* írású adatát *alkolmazsikh*-nak olvassák, tehát *melegszik*, *öregszik*, *gazdagszik*-féle igének tartják. Nem mondom, hogy ez teljesen lehetetlen, de az ilyen képzésű igék jelentése miatt ezt az olvasást kevésbé valószínűnek tartom.

Alkonyodik igénk tehát e szerint R. *alkoszik* (> *alkuszik*) igéknék olyan inchoatív képzős származéka volna, mint amilyenek pl. *fut* mellett *futamodik* 'kezd futni' vagy *él* mellett *élemődik* 'kezd élni, föléledni'. Hogy ez utóbbiaknak a képző előtti nyílt *a*, *e* hangjával szemben az *alkonyodik* esetében *o* van, ez egészen természetes, mert hiszen a R. *alkoszik* (> *alkuszik*) és *alkot* igéknék töve *alko-* volt. Hogy pedig az *alkonyodik* mai *ny* hangja helyén eredetileg csakugyan *m* volt, vagyis hogy ezen igéknék **alkomodik* volt az eredeti hangalakja, annak emlékét máig őrzik N. *akomodik* és *uakomodik* (olv. *uakomodik*, l. erről HORGER, MNy. 208. §.) változatai. Az *m* helyébe előbb *n* lépett (vö. N. *okonodik*), a magánhangzók közötti *n* helyébe pedig aztán, mint igen sok más esetben is (l. erről HORGER, MNy. 254–6. §.), *ny*. Az a körülmény, hogy a *futamodik*, *élemődik*-féle kezdő igék egyikében sem történt *m* > *n* > *ny* változás, egyáltalán nem lehet érv ezen alaktani feltevésém ellen. Régi tapasztalatuk ugyanis a nyelvészeknek, hogy a családalan vagy családjuktól teljesen elszigetelődött szavak hangalakja sokkal könnyebben változik, mint a családosoké. A *futamodik*, *élemődik*-féle igék hangalakja pl. azért nem változott, mert alapszavukhoz való tartozásuk (és e miatt képzőjüknek funkciója is) világosan érezhető. De az egykori **alkomodik* ige, miután eredeti 'hozzáilleszkedik' jelentésének elavulása után már csak másodlagos 'contenere, advesperare' jelentésben volt használatos, teljesen elszigetelődött 'se aptare, sich anpassen' → 'convenire, übereinkommen' → 'feilschen, handeln' jelentésű alapszavától, s ezért nagyon könnyen változhatott az alakja. Teljes és tökéletes párja ebben a tekintetben a *kanyarodik* ige, amely etimológiaiilag a *kampó* főnév családjába tartozik, csak hogy erről a nyelvész magyar embernek sejtelve sínesen. A *kampó* *p* hangja ugyanis járulékhang (l. erről HORGER: MNy. XXIX, 263); eredeti alakja a N. *kamó*, ez pedig melléknévi igeneve egy 'görbül' jelentésű *kam-* igetőnek, melynek gyakorító *-r* képzős származékai: **kamar*: N. *kamarodik* és **kamarít* (> N. *karamitt*). De ezekben is, mert közös alapszavuk már rég elavult ami miatt a N. *kamó* > *kampó* főnévtől elszigetelődtek, *m* > *n* > *ny* változás történt, s ma a magyar nyelvterület legnagyobb részén már *ny* hangú (N. *kanyar* és) *kanyarodik*, *kanyarít* (*kanyarog*, *kanyarulat*) alakjaik használatosak. És ugyanilyen hangváltozás észlelhető a teljesen családalan *kanyaró* főnév hangtörténetében is. A bolgár-török *kírami*-nak ugyanis szabályos hangfejlődéssel ma **kiramó* alakja volna nyelvünkben. De családalanul egymagára álló szó lévén, többféle hangváltozást szenvedett: *i* hangja helyébe a rákövetkező *a* hátraható hasonító hatása következtében *o*, majd *a* lépett, a *r* és *m* hangok helyet cseréltek, a *m* helyébe pedig, talán éppen a *kanyarog* hatása alatt, (? *n* >) *ny* lépett. Az **alkomodik* > **alkonodik* > *alkonyodik* hangváltozást is, és főleg ennek igen nagy területen való elterjedését, e szónak családjától való teljes elszigetelődése teszi érthetővé.¹

¹ MELICH az EtSz.-ban a magyar nyelvészeknek azt a régi véleményét, hogy *evickél* igénk korábbi *evezkél* (vö: *eveszkél*) változata, tehát az *evez* ige

Megemlítem még végül, hogy *alkonyat* az én nézetem szerint a korábbi *alkonyodat*-nak az *eted* > *et* típus (l. erről HORGER: MNy. XXX, 70) szerint való egyszerejtéses rövidülése. *Alkony* tudvalevőleg nyelvújításkori tudatos elvonás az *alkonyat*-ból.

HORGER ANTAL.

Dzsenti — **gentry**. Szeretnék e szónak pusztán a magyar nyelv történetében való életéről szólni, első előfordulásáról, használatáról, — de óvhatatlan, hogy ne érintsem jelentését is, a társadalom történetében való értékelését és súlyát.

A szó hazája Anglia, ahol általában az „alsóbb nemességet” (the lower nobility) jelenti, a főnemesség alsó vonalának a bárót véve (ezért még Tóth Béla ellenében is hiszem, hogy sem Metternich, sem Windisch-grätz nem volt szerzője az egykor sokat idézett szállóigének: „Az ember a bárónál kezdődik”, hanem a bécsi kongresszus valamely angol vendége). Ez az angol *gentry* volt: 1. 'gentleman of blood and coatarmour (vér szerint és ősi címerű nemes)'; 2. 'of paper and wax (papírossal és viaszpecséttel, aki nem viselhette színeit a címeres kabátban: coatarmour)'; 3. 'a közélet egyéb előkelőségei, honorációrai, akik nem voltak nemesek, de mint tudósok, egyházi emberek, kiváló katonák odaszámítottak'.

Ezt az angol *gentry*-t magyar szövegből idéznem nincs módomban 1848 előttről; szótárban azonban már idézi a Heckenast-féle Idegenszótár (Pest, 1846.: „*Gentry*, ang. (dzsenti) az angol nemesség”. A XIX. század második felében már minden idegen-szótár és lexikon idézi.

Hogyan és mikor és mért került ez az angol szó nyelvünkbe, szinte épp olyan furcsa eset, ahogy a spanyol *kortes* magyar szóvá lett. A multszázadi regény tárgyalása közben felhívtam rá hallgatóim figyelmét. A minap figyelmeztetésemnek eredménye is volt, egyik hallgatóm, Síros Éva, egyik leg-dzsentribb írónkban, Krúdy Gyulában („A tegnapiak ködlovagjai” című gyűjteményében, Tevan-kiadás, 1931.) a Szemere Miklósról írt képmás sorai közt a következő érdekes részletet találta: „a téglási (hajdúmegyei) Dégenfeld-kastélyban, ahonnan Tisza Kálmánné származott, hangzott el legelőször ez a szó: *gentry*, amelyet Magyarországon mindenki fölkarolt. *Gentry* volt a vármegyei útmester, ha ypszilonnal írta a nevét és *gentry* a földesuraság, aki még megmentett valamit ősei vagyonából. Ebben az egy szóban sikerült a szertehúzó magyar középosztályt Tisza Kálmánnak egyesíteni, hogy azután úgy megnyergelje, mint se azelőtt, se azután nem sikerült senkinek... Tisza Kálmán is megmaradt halála napjáig a *gentry* vezérének, mert nem fogadta el sem a többször felkínált grófságot, sem báró-

származéka, azért tartja elfogadhatatlannak, mert *evickel*, *ebickel*, *ebickél*, *epickél*, *övicikél* alakváltozatai is vannak. s ezek miatt hangutánzó eredetűnek tartja. De én a fentebb közöltek alapján azt hiszem, hogy mindezen alakváltozatok azért keletkeztek (és terjedtek el a magyar nyelvterületnek kisebb-nagyobb vidékein), mert az *evezkél* ige, jelentésének 'gyorsan evez' → 'fickándozik, vergődik' változása miatt teljesen elszigetelődött alapszavától, az *evez* igtől.

ságot. — Bár a műveltebb emberek már akkor is tudják Magyarországon, hogy Angliában, ahonnan ez a szó eredt: egészen más jelentősége van a *gentry*-nek, már javában alakulóban van az Országos Kaszinó, amelyet manapság is rövidesen *Gentry* Kaszinónak szokás nevezni.“ Bár szépíró ritkán használható biztos adatforrásnak, Krúdy, a nyírségi *gentry* tudhatott egyetmást a téglási kastély dolgaiból, s nem lehetetlen, hogy a szó onnan kelt szárnyra. SZEKFŰ GVULA „A három nemzedék“ című művében behatóan foglalkozik a *gentry* „természetrajzával“ (1934. 316. és 407. l.) Azt mondja, hogy a *gentry* elnevezés a nyolcvanas években merül fel. Én azt hiszem, talán egy évtizeddel előbb, Tisza Kálmán uralmának kezdetével, mert Berzeviczy Albert már 1884-ben tanulmányt ír róluk (l. Beszédek és tanulmányok II, 234), Mikszáth pedig ugyanakkor egy csokor rajzot ad ki: „Az apró *gentry* és a nép“ címen. Arra meg magam emlékezem, hogy a nyolcvanas évek elején már javában járta a *gentry*-nek jó értelemben vett emlegetése, pedig az aradi megyeháza s az állami hivatalok már nagyon megteltek a talajukat vesztett középnemességgel. Erősen mutatkozott a szigorú zárkozottság, melyre SZEKFŰ találóan idézi ezt a meghatározást: „Az igazi *gentry* csak *gentry*-társaságban érzi jól magát s a magánéletben ilyen társaságot keres, nem lát ott szívesen semmiféle más elemet, legyen az gróf, bankár, hivatalnok vagy polgár.“

A szótörténeti teendők mármost: 1. az angol jelentésű *gentry* első megjelenése magyar szövegben; — 2. első szótári följegyzése (talán az említetttem Heckenast-szótárban); — 3. első magyar jelentésű feltűnése magyar szövegben s vele együtt talán a jövevényszó meghonosodásának megokolása; — 4. esetleg a már valószínű utolsó megjelenés.¹ TOLNAI VILMOS.

Báb. BEKE ÖDÖN: Nyr. LXV, 156 egy szolnok-dobokai meséből a következő mondatot idézi: „A csunya ládába hozatt vót ú valami szíp, de szíp ruhákat, s felvötte azokat, s a lábojira papucsakat húzatt, s ajan szípen kicsinasította vót magát, hogy ajan vót, mind égy *báb*, még grófnénak is beillett vóna“ (Nyr. XII, 563). Ő úgy véli, hogy ebben a mondatban a *báb* szónak 'kép' a jelentése, azt jelentené tehát, amit ez a szó a régi Tájszótár szerint a székelyeknél száz esztendővel ezelőtt állítólag jelentett. A *báb* szónak ilyen 'kép' jelentése ugyanis ezen az egyetlen, CSEREY ELEK közlésén alapuló megállapításon kívül semmi más adattal sincs igazolva. Véleményem szerint sokkal valószínűbb, hogy az idézett mondatban a *báb* szónak egyszerűen 'bábú', német szóval 'Puppe', vagyis 'játék-baba' a jelentése. Ez a jelentése ugyanis a szónak már a régiségben is (l. NySz.), ahonnan más értelmét nem is ismerjük, és ezt jelenti köztudomásúlag ma is általában a köznyelvben és a népnyelvben. A 'játék-baba' jelentés valóban bele is illik a mese-

¹ Irodalom az említettekén kívül: CONCHA GYÖZÖ, *Gentry*: BSzemle 142, 1910. — SZÜCSI JÓZSEF: Turul 1910. — SZEMERE MIKLÓS: Cél 1912—3. — SZABÓ ERVIN, Társadalmi és pártharcok: Bécsi Magyar Kiadó. 1921. — DÉKÁNY ISTVÁN a *gentry*ről, HÓMAN, A m. történetírás útjai-ban. 1931.

beli mondat szövegébe. Az ilyen bábukat ugyanis ríktó színű öltözettel, sokféle cícomákkal szokták fölékesíteni, hogy a gyermeki lélekben nagyobb hatást és örömet keltsenek. A mese személye is hasonló módon csinosította ki magát, el lehetett tehát mondani róla, hogy olyan volt, mint egy *báb*, vagyis mint egy cifra játékbaba. A CSEREY-féle 'kép' jelentést pedig már azért sem lehet készpénzül elfogadni, mert nincs mondatidézéssel megvilágítva, és igen könnyen lehet a gyűjtőnek sebtében történt, egyoldalú és hibás megállapítása.

ZOLNAI GYULA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szegedi Dániel levele 1617-ből.

Istentől kezdnek minden jokat kevanok, es alazatos zolgalatomat ajanlom etc.

Böchwletes uram es kegyes Patronusom, mivel mind azonyom w Naga kegyelmes jo akarattyabol zarmazot hivatallya, s mind az kegd jo tetzese es az Varanai uraimnakis, kivaltkeppen Azonyom w Naga rezeröl akkik vadnak tisztosseges hivatalynk zerent: Istennek chodalatos tanacha egygywt munkalkodvan; ennekem ide Varanora kelletet tiztem zerent valo zolgalatra magamat köteleznem: akarom kegdet magam es ennek az gywleközetnek jelen valo sokasa felöl certifiálnom. En hazamtul uram Patakrol, azonyom w Naga, alam zekeret küldven, Kaposi Istvan urammal az Kiraly Helmei Praedicatorral meg indulvan 9. Februarý; zombaton az kegd innen valo elmenetele utan, hora 12, érkeztem Varanora. Mely napon mindgyarast az itt valo nemes uraim es az Polgarok varos pechetý alat valo levelek es bizonyos atyokfiak által, az itt valo Praedicatorsagnak tiztíre, hivatalt tettenek tiztössegössen: az Parochialis hazban pedig, 13. Febr. be zallitottanak, es az Ecclesia jozogat kezemben commendáltak ordine et processu legitimo. — Holot mely zomoru legyen az Ecclesianak allapattya ertette kegd itt való leteben alkalmason; az utan pedig mi következőt legyen, akaram kegdnek breviter jelentenem. Meg uram, az templom lakat alat vagyon, az Isteni szolgalat meg gatoltatot, es az Isten hivei nyögnek. De az felet az ördög mas fraskatis gondolt. Mert az mint nyilván constal, az itt valo emberek nagy rezből azon igyeköznek, hogy ha zerit tehetnek, Lutherana confession levó tanitotis akarnanak colloálni; mely igyeközetöknek vegben vitelere, Homonnai György Uramnetis w Nagat supplicatiojuk által az mint hallyuk meg akarjak találni.

Mely minemó confusionak fundamentoma legyen, kegd bölcshitelete zerent perpendalhattya. Annak okajert uram en kegdet alazatosan kerem, hogy az dolog felöl es az templomnakis felzabadulasa felwl azonyomat w Nagat informallya ugy, hogy valami abusos es inconveniencia cum scandalo ebben az Ecclesiaban ne jwjön be. Melyert Isten kegdet sok javaival megaldgya, es enis alazatos halaadosagommal igyeközöm meg zolgalnom. Eltesse Isten kegdet, minden kegdhez tartozokkal egyetömben sokaig kedves egessegben, w felszegenek az mi kegyel-

mes zent Istenw̄nknek Anyazent egyhazanak örömere es eppw̄le-
tere Amen.

Ex Varano, 13. Febr. A^o 1617.

Kegdnek jo zivel es
Zeretettel zolgal
Zeghedi Daniel

[Kívül:] Generoso ac egregio Domino, Ambrosio Csicseri
bonorum spectabilis ac Magnificae Dominae, Dominae Cath-
erinae Vardai, relictæ quondam spectabilis et Magnifici Domini
Pauli Nyari de Bedeg, prefecto dignissimo etc, domino et pat-
rono observandissimo.

[Zsély, Miss.]

† LUKSICS PÁL.

NÉPNYELV.

Jelentés a Szigetközben végzett nyelvjáráskutatásról.

A M. Tud. Akadémia támogatásával lehetővé tette számomra,
hogy bejárjam Szigetköz valamennyi helységét és hat hétig:
1936. július 9-től augusztus 20-ig nyelvjáráskutatást végezzek ott.

Kettős célt tűztem magam elé: egyrészt feldolgozni azon
helységek nyelvjárását, ahol kutató eddig még nem járt, más-
részt ellenőrizni azokat a feljegyzéseket, amelyek már megjelen-
tek e területről a tudományos folyóiratokban. Külföldi, különö-
sen pedig a finn és észti nyelvjáráskutatási módszerek át tanul-
mányozása után indultam útnak, kidolgozott kutatási tervet
vive magammal.

Kutatási területül azért választottam Szigetközt, mert jól-
lehet már ismert volt tiszta magyarságáról, mindeddig mostoha-
gyerekként szerepelt, kutató a Győr szomszédságában fekvő hét
falu: Bácsa, Vének, Szógye, Nagybajcs, Kisbajcs, Szabadi. Vá-
mos kivételével itt soha nem járt. Elszórva jelentek ugyan meg
kisebb szógyűjtemények a Győr körüli szigetközi falukból (a
Nyr.-ben), ezek azonban az ottani nyelvjárás teljes képét a leg-
kevésbé sem voltak képesek megadni. Ezek és különösen a
Nyr. VI, 186–90 lapjain megjelent kisbajcsi szövegközlés alap-
ján BALASSA az egész Szigetközt a felsődunántúli nyelvjárás-
területbe sorozta be. Később SZABÓ SÁNDOR 1907-ben megjelent
értekezésével szentesítette is ezt a megállapítást, dolgozata cí-
mül ugyanis „A szigetközi nyelvjárás”-t választotta (NyF. 38.
sz.). Maga bevallja azonban, hogy csak a már fentebb említett
hét Győr melletti faluban járt. Még zavarosabbá tette e hely-
zetet azon állításával, hogy minden bizonytalanság nélkül a többi sziget-
közi községben is ezt a nyelvjárást beszélik (i. h. 3). Legújab-
ban HORGER szerint már két nyelvjárást beszélnek a Szigeten:
a dunántúlit és a nyugatit. Nyelvjáráshatár Győr megye kö-
zigazgatási határa. Látván tehát, hogy a tudósok e terü-
letre vonatkozó közlések hiányában csak találgatásokra vannak
utalva, elhatároztam, hogy kutatóutamat itt teszem meg.

Székhelyül Kisbodak (Moson megye) kisközséget választot-
tam. Kis falu (500 lakos, se pap, se jegyző a faluban), a „fő-
táj” központi fekvésű (Kiliti, Ásványráró egyaránt elérhető

kerékpáron), lakói a legtisztábban beszélik a „főtáji” nyelvet. Itt végeztem el a munka legnagyobb részét, és innen mentem kiegészítő tanulmányutakra a környező helységekre. Ezek az utak eredményezték az egyes nyelvi jelenségek földrajzi határainak megállapítását. A munkát szükségképpen szógyűjtéssel kezdtem, és folytatódott is ez az egész tanulmányi idő alatt. Legjobb kisbodaki nyelvi kalauzaim Czafik Ferenc 83 éves, némes Karácsony József 79 éves, Világi József 56 éves gazdák voltak. Legelőször is a ház körüli dolgok: ház és részei, udvar, szekér, iga, eke, kasza, szerszámok stb. után érdeklődtem, majd a halászás, kenderművelés, rokka, gazdasági élet, növények, állatok, aranyászás szókincsét kérdeztem ki. Az első másfél héten szöveget nem írtam, mert, mivel még nem ismertem jól a nyelvjárást, nem hallottam jól a beszédjüket, illetőleg nem tudtam pontosan lejegyezni. Július harmadik hetében azután megkezdtem a szövegírást is. Kenderművelésről, boszorkányokról, búbájosságokról, népi regulákról, a „garaboncsás” deákról, Tündér Ilonáról, a tüzes emberről, ijesztőkről, az igézésről, az igricről, ördögökről, *Markáf*-ről, babonáságokról stb. jegyeztem fel szövegeket. Közben elkezdtem a MTsz. alapján szavakat kérdezni, hogy a fogalmi csoportok szerinti szógyűjtést szótár alapján való kérdéssel is kiegészítsem (szóföldrajz miatt fontos). A gyűjtés, különösen pedig a szógyűjtés igen lassan halad, mert a munka irama a felelő alanytól függ.

Augusztusban elkezdtem járni a falukat. Voltam Remete, Lipót, Sérfenyő, Cikolasziget, Halászi, Arak, Püski, Asványráró, Hedervár, Feketeerdő, Dunakiliti, Tejfalu, Doborgaz, Dunaszentpál, Dunaszeg. Darnózseli falukban. Mindenütt megismerkedtem több családdal, és szövegeket, dalokat írtam le tőlük. Augusztus harmadik hetében bejártam Ladamért, Zámolyt, Újfalut, valamint ellenőrzésképpen Bácsa, Kisbajcs, Nagybajcs, Vámos, Szabadi. Szögye, Vének falukat.

Eredményeim a következők: gyűjtöttem körülbelül 160 írott füzetlapnyi szöveget, körülbelül 800 szót, ezek azonban nagyrészt már ismert szavak, de sajátos nyelvjárási formában szerepelnek. Megállapítottam, hogy Szigetköz 22 falujában sem dunántúli, sem nyugati tájszólást nem beszélnek, hanem mindenütt a csallóközi területhez tartozó nyelvjárás dívik, amint valamikor földrajzilag is Csallóközhöz tartoztak. 8 Győr körüli faluban ma a győri nyelvjárás él, vannak azonban nyomok, melyek arra utalnak, hogy valaha ezekben a falukban is a főbbi 22 falu nyelvét beszélték. Szemléltetésül térképet is melléklek (csak néhány sajátoságot tüntetek fel rajta). Ez jól mutatja, hogy a szigetközi tájnyelvbe milyen mértékben tolakodott be a győri nyelvjárás.

A felkutatott területen azonban még nagyon sok feljegyzendő maradt hátra. Az idő rövidege, a felkeresett faluk sokasága, a kerékpározás erő- és időrablása miatt éppen a legkönnyebben összegyűjthető dolgok feljegyzetlenül maradtak, így a család- és gúnynevek, dülőnevek, gyermekversek stb., de még a már feljegyzett tárgykörök is kiegészítésre várnak. Fel kellene még egyszer keresni e területet és pótolni a hiányokat. Ennek elvégzése után, Csallóközt nem is említve, a Kisdunától délre

Kutatási területül azért választottam a Felsőőrvidéket, mert egyrészt hallottam, hogy osztrák uralom alá kerülve, nehezen bírja a küzdelmet a körülvevő némentséggel szemben (Jobbágyiban az egymás közt magyarul beszélők száma ma már csak 60, és ezek közül húsz éven aluli csak 5), és így menteni kellett, ami menthető. Másrészt magam is a nyugati végeken születtem, és vonzott ez a nyelvjárás meglepő különösségeivel. Az egyetlen komolyabb feljegyzés erről a területről VARGA IGNÁC tanulmánya (NyF. IX.), aki azonban valószínűleg csak rövid ideig járt a helyszínen és a négy község közül csak kettőben volt.

Székhelyet nem választottam, mert mindegyik község úgy szólván más nyelvjárást beszél, ami egyrészt a vallási különbséggel magyarázható (Alsóőr és a felsőőri Alszeg katolikus, a felsőőri Felszeg református, Órisziget és Vasjobbágyi magyar része evangélikus). Munkámat szögyűjtéssel kezdtem és ezt folytattam is az egész tanulmányút alatt. Óriszigeten töltöttem két hetet, Felsőőron egyet, Alsóőron ismét kettőt. Jobbágyiban háromszor voltam kerékpáron, minden alkalommal félnapos szó- és szöveggyűjtő, illetőleg ellenőrző kiránduláson. Legfontosabb nyelvi kalauzaim a következők voltak: nemes Pathy Samuné Imrek Julianna 67 éves, özv. Tallián Károlyné Pathy Mária 80 éves, nemes Miklós Györgyné Imrek Eszter 78 éves Óriszigeten; nemes Gaál Lajos 73 éves (kat.), nemes Benkő Sándor 65 éves (ref.) Felsőőron; Seper Mihály 82 éves, nemes Moór Mihály 82 éves, Franciscs János 58 éves, Benedek József 59 éves Alsóőron; nemes Thék János 60 éves Jobbágyiban. A szókérdésben néprajzi és tárgyi csoportok szerint haladtam. Szöveget a következőket jegyeztem fel: lakodalmas szokások, gyermekversek, mesék, garboncásdiák, falucsúfolók, boszorkányságok, tüzes emberek, zöld dolmányosok, mesék, babonaságok, ludére, önéletrajz.

Gyűjtöttem körülbelül 180 írott füzetlapnyi szöveget és körülbelül 800 szót; a szók nagyrésze természetesen egyrészt a MTsz.-ban, másrészt VARGA IGNÁC már említett tanulmányában fel van jegyezve, és eddig teljesen ismeretlen csak mintegy 20–25. A már előbb is ismert szavak feljegyzése szóföldrajzi okból fontos. Még nem jutott időm arra, és most még egy évig katonai szolgálatom miatt nem is fog időm jutni, hogy eredményeimet végleg rendszerezem és formába öntsem. Valószínűnek tartom azonban, hogy ismét olyan adalékokat találtam, amelyek megerősítik azt a feltevést, hogy a Felsőőrvidék székel telepítés. VARGA IGNÁCTól eltérően, aki hosszú *ó, é, ő* hangokat ír, én egy-két kivétellel, ezek helyett *ua, iĕ* és *üĕ*, illetőleg *üĕ* kettőshangzókat hallottam, pedig lehetetlen, hogy ez 35–40 év fejleménye lenne.

Még a feldolgozás után mutatkozó hiányok pótlására néhány napos ellenőrző kirándulást kell tennem.

Ez a kutató út kezdete annak a nyelvjáráskutatásnak, amelyet SZABÓ DÉNES okl. középiskolai tanár barátommal óhajtunk megindítani, s amelyről már említést tettünk a M. Tud. Akadémiához folyó évi június hó folyamán beadott kérelmünkben.

Kőszeg, 1936. október 2.

KÁLMÁN BÉLA
okl. középiskolai tanár.

Állatbeszélgetés. A néplélek érdekes megnyilvánulása az, hogy a nép a megfigyelése körébe eső állatok hangjait emberi mondások alakjába tudja öltöztetni. Az ilyen állatbeszélgetésekben emberi jellemvonásokat tükröztet a népszellem, és némelyikükben a humor is megnyilatkozik. CsÖRNY BALINT „A népnyelvi bűvárlat módszere” című tanulmányának 29. lapján közölt ilyen adatokat. Éppen ezeknek a példáknak az olvasása juttatta eszembe azt az érdekes és humoros állatbeszélgetést, amelyet boldogult anyám nem egyszer előhozott és mint szilágy megyei, zilahi származású nő, nyilván e vidék népnyelvéből tanulhatott. A *libák* (a *lúd* szót a nagybányai népnyelv tudtommal nem használja) mikor a mezőre kimennek, így beszélgetnek: „Ketten eszünk egy száron! Ketten eszünk egy száron!” (Az aláhúzott szótagokon magassági hangsúly van, amely a mondásnak hanglejtést ad.) Mikor aztán kiérték és mohón neki esnek a táplálékuknak, így beszélgetnek: „Kiki magának! Kiki magának!” Két emberi vonásnak: az üres ígéretésben nyilvánuló képmutatásnak és az önzésnek találó jellemzése ez az eddig aligha ismeretes népnyelvi adat.

ZOLNAI GYULA.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Laziczius Gyula: A magyar nyelvjárások. Budapest, 1936. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. kötet 11. füzet. 8° 58 l.

LAZICZIUS GYULA fonológiai tanulmányaival tűnt fel először nyelvtudományunkban. Ő az első megszólaltatója és első tudatos alkalmazója nálunk a modern nyelvészet ez új szempontjának, mely a funkció gondolatát vitte be a beszédhangok vizsgálati módszerébe. „Bevezetés a fonológiába” című mélyenjáró tanulmányában nemcsak a magyar nyelv fonémrendszerét állítja össze, nemcsak a magyar nyelv történeti fonológiájának veti meg az alapját, hanem a rövid és hosszú magánhangzó fonémek rendszere alapján nyelvjárásaink fonológiai osztályozását is megalkotja. Már ebben az első nagy tanulmányában néhány igen figyelemreméltó megállapítása van különösen köznyelvünk és népnyelvünk viszonyáról nyelvjárásaink területi elhelyezkedése tekintetében.

„A magyar nyelvjárások” című összefoglaló munkája első részében a nyelvjárásbűvárlat történetével foglalkozik. Eleinte mindenütt irodalmi szempontú a nyelvjárások iránti érdeklődés. Vagy a népköltési gyűjtés, vagy a nemzeti szókincset gyarapító célzat fordítja a figyelmet a népnyelv felé. Csak lassankint válik a népnyelv tudományos szempontú bűvárlat tárgyává. A magyar népnyelvbűvárlat történetében is végigkísérhetőek ugyanezek a fejlődési fokozatok, de a századforduló után a mi népnyelvbűvárlatunk ellankad, s míg a külföldön a népnyelvbűvárlat egyre nagyobb lendületű és mélyrehatóbb lesz, a mi nyelvjárásbűvárlatunk „nem tud eljutni a harmadik korszakhoz” (18. l.).

A munka második része a magyar nyelvjárásai sajtóságoknak valóságos oknyomozó bemutatása. Szól az ós-magyarban és

ó-magyarban föltehető, de már nem élő ősi nyelvjárásokról. A mai magyar népnyelv szülőanyja a közép-magyar nyelv. A közép-magyarban történt meg az az egyszerűsödési folyamat, melynek eredménye mai nyelvjárásaink magánhangzórendszere (31. l.), s a népnyelvi mássalhangzórendszer alakulása is a közép-magyarra megy vissza (33. l.). Tehát a magyar nyelv történeti korszakai közül a közép-magyar döntő hatással volt mai népnyelvünk kialakulására.

A nyelvföldrajz terén is van néhány fontos megállapítása. Mint fejtegetéseiből látjuk, a mi nyelvföldrajzunkra is alkalmazható a BARTOLITól kifejtett ú. n. „szélső területek elve“ (Vö. még PAPP ISTVÁN, A területi elvek és a magyar nyelvjárások: Bp. Szemle, 1935. szept., 342—64.) LAZICZIUS most már tételként megállapítja, hogy „a magyar népnyelv szélei nyelvtanilag archaikusabbak, mint a középfekvésű területek“ (40. l.). Nyelvjárásaink területi elhelyezkedése alapján a neolingvistáknak egy másik nevezetes tételét is igazolja LAZICZIUS, s ezt „Bevezetés a fonológiába“ című művében fejti ki először részletesen, t. i., hogy a magyar népnyelv „egy belső magra és az azt körülvevő periferiális övre bontható“, s hogy köznyelvünk vocalismusa a népnyelvnek e belső magjával függ szorosan össze.

A mű III. fejezete nyelvjárásaink osztályozásával foglalkozik. Ezzel az osztályozással már találkozunk a szerzőnek „Bevezetés a fonológiába“ című művében, s mint láttuk, a rövid és hosszú magánhangzó-fonémek rendszerére van építve. E fonológiai alapon való csoportosítás egyebek közt azzal az érdekes eredménnyel járt, hogy fonológiailag egy típusba kapcsol földrajzilag egymástól egészen távoleső területeket. Így pl. egy fonológiai típusba tartozik a középső palóc és középszekély terület; egy másikba pl. a nyugati nyelvjáróterület, a palócság jó része és Kalotaszeg; egy harmadikba pl. az alsódunántúli, a bácskai nyelvjárás, a Tiszántúl katolikus községei, valamint a marosszéki és keleti székely terület. E csoportosítás alapján most már az volna a további feladat, hogy az ilyen azonos fonológiai típusú területek nyelvét további alapos összehasonlító vizsgálat tárgyává tegyük.

A részletekre vonatkozólag csupán két apró észrevételt óhajtok tenni. Egyik az *l*, *r* és *j* nyújtó hatásával kapcsolatos. E hangokról tudjuk, hogy a magyar nyelvterület bizonyos részén az előttük álló rövid magánhangzót bizonyos fonétikai helyzetben (ha szótagot zárnak) megnyújtják: *élmegy*, *ölvas*, *ördög*, *tílt*, *sújt*. Ezzel a nyúlással egy kategóriába szoktak venni ilyen példákat is: *körte*, *sokszó* (= *sokszor*), *órod*, *hót*, *szóma* (34—5). A szabatosság és szemléletesség kedvéért is jobb volna az utóbbi példákat külön típusba venni, minthogy ezekben az *l*, *r*, *j* előtt már előzőleg megnyúlt hangok zártabbakká váltak, tehát olyan másodlagos változás történt bennük, melyhez az *l*, *r*, *j*-nek nincs köze. — A másik észrevételem a kettőshangzókra vonatkozik (35—6). Tudomásom szerint a legtöbb helyen nem *uo*, *űö*, *ou*, *öü* stb. diftongus van, hanem *uó*, *űő*, *óu*, *öü*. A Szamosháton, Tiszaháton és Ugocsában magam is megfigyeltem az *ou*, *öü* kettőshangzót. Ezért jó lett volna ezeket is megemlíteni.

LAZICZIUS összefoglaló tanulmánya szerzőjének nagy áttekintő képességéről, kritikai szelleméről, szép készülttségéről tanúskodik. Ha ezentúl tisztábban látjuk a magyar népnyelv fejlődéstörténetét, az sok tekintetben LAZICZIUS könyvének köszönhető. Két ilyen jeles összefoglaló könyv hatásától, mint HORGER és LAZICZIUS könyve, méltán várhatnók majdnem teljesen ellenyhult népnyelvi bűvárlatunk újraéledését. CSÜRY BÁLINT.

Horváth János egyetemi előadásaiból. Csokonai (Csokonai költő-barátai. Földi és Fazekas). 84 l. — Kisfaludy Sándor. 84 l. — Katona József. 103 l. — Kisfaludy Károly. 81 l. — Kisfaludy Károly évtizede (az 1820-as évek kisebb írói). 74 l. Kókai Lajos kiadása. Bp., 1936.

Öt kis könyv jelent meg HORVÁTH JÁNOS egyetemi előadásai-ból, öt fejezet a magyar irodalom fejlődéstörténetéből. Négy közülök egy-egy író munkásságával foglalkozik, egy kötet pedig Kisfaludy Károly kisebb kortársait tárgyalja. Négy teljes, páratlan tömörségű írói arckép, magvas, magas szempontú összefoglalás íróról és írói munkásságról. Minden kötet magában is zárt egész, de valamennyin szálak húzódnak keresztül, olykor csak röpke utalások formájában, melyek az egyes írókat és munkásságukat minden oldalról összekötik, belekapcsolják az egész fejlődés áramába. Minden írot az egész irodalom, az irodalmi élet fejlődésének sodrában szemlélhetünk. HORVÁTH JÁNOS irodalomtörténetírásának legsajátabb lényege a fejlődés szempontja. Minden egyes kérdés tárgyalásakor végigtekint annak egész történetén, megkeresi az előzményeket és elődöket, s néha csak vázlatosan utal a további fejlődésre, az utódokra, tehát gyökértől viráig megírja egy-egy irodalmi kérdés természetrajzát. — Nem lehet cglunk, hogy itt a munkák irodalomtörténeti jelentőségével foglalkozunk, bizonyos szempontból való tárgyalásuk azonban ennek a folyóiratnak a lapjaira kívánkozik.

A Kazinczy-korszak legfőbb irodalmi kérdései közt is az első sorban áll a nyelv. Majd minden írónak vannak nyelvi és stílusproblémái. Most teremtik meg az új magyar irodalmi nyelvet. HORVÁTH JÁNOS az azon korbéli irodalomfelfogás szellemének megfelelően részletesen, a kérdés egész irodalmát ismerő szakember alaposságával, a legkülönbélebb stílusfajokat ízelő és élvező olvasó művészi érzékenységgel foglalkozik a nyelv és stílus minden vonatkozásával. Szinte a legapróbb részletekig hatoló teljességgel állítja össze és ismerteti az egyes írók felfogását a nyelv és stílus kérdésében a saját megjegyzéseik és nyilatkozataik alapján. S mivel ezt a többi irodalmi elvek és törekvések tárgyalása közben teszi, tiszta és helyes arányú képet kapunk, helyesebbet, mint hogyha egy szakember csupán egy szempont alapján foglalkoznék ezekkel a problémákkal. — De nem csupán az elméleti jellegű nyilatkozatokat kíséri figyelemmel, hanem kezdeményező jelentőségű vizsgálatokat végez az irodalmi nyelvvel és stílussal kapcsolatban is. Összefoglaló munka nem tárgyalta még ezt a kérdéses csoportot, néhány részlet-tanulmány jelent meg, egy-egy nagy írónk nyelve részeseült csupán figyelemben. Leggyakrabban semmitmondó megjegyzéseket, olykor önképzőköri színvonalú általánosságokat olvashat-

tunk nyelvről és stílusról az egy-egy íróval foglalkozó tanulmányokban. — HORVÁTH JÁNOSNAK ezekről is vannak mondani-valói.

Csokonai nyelvről szólva megállapítja, hogy Csokonait nemcsak a „nyelv szerelme“ jellemzi, hanem „a nyelvben magában rejlő költői sugalmaknak addig páratlan megérezése és tudata“ is (21). Beszél a költő „szó-ízlelő inycenségéről“. Vannak némelyik versében „el nem koptatott, ki nem sikált »termés«-szavak, mintha csak most születtek volna az érzéklés nyomán, vagy mintha hangulattá finomodtak volna maguk is“ (41). Felhívja a figyelmet Kisfaludy Sándor pompás prózájára, melyhez ebben a korban csak a Kármáné fogható, de „mondatformáit nézve az is németes az övéhez képest“ (66). Katona költészetét tárgyalva alkalma van a magyar drámai nyelv kialakulását vizsgálni. Katona kezdettől fogva az igazi drámai nyelv felé haladt, s ahhoz jutott el végül a Bánk bánnal, annak ellenére, hogy „neki az iránt, mit »irodalmi« nyelvnek és alaknak nevezünk, nincsen is érzéke“ (88). Elgondolkodtató megjegyzés az is, amit a Bánk bán nyelvről mond: „Nyelve, bár szókincsében nem idegenkedik a nyelvújítás divatjától, olvasva (!) darabos, nyers, csiszolatlan benyomást tesz: csak színpadon derülhet ki drámai remeksege“ (46). Katona nyelve az élet nyelve, nem az irodalomé. Egészen más a Kisfaludy Károly gyakorlata. Az ő nyelve drámáiban „végig ugyanaz a választékos könyvnyelv“, „folyton irodalmi színvonalra törekvő“ (29). A Kemény Simonban a nyelv „állandó fellengzésben lebeg, olykor már-már a hőrsvers mértékében“ (34). Kisfaludy Károly „az igazi drámai nyelv kiképzésére nem volt hivatott; de egy korszerű áramlathoz csatlakozva, jelentékenyen hozzájárult a színpadi magyar nyelv választékos, irodalmi színvonalra való felemeléséhez, sőt hovatovább elköltőiesítéséhez, s e tekintetben már Vörösmarty számára törte az utat“ (45). Vígjátékaiban pedig tudott „kellő előzmény nélkül magyar társalgási nyelvet teremteni a színpadon“, mely „tud folyamatos maradni, élénk lenni s alkalmazkodni színvonallal a személyek helyzetéhez és jelleméhez, s tud talpraesetten magyaros is lenni“ (55—6). — Nemcsak az egyes írók nyelvét vizsgálja, hanem egy-egy ízes új kifejezés, stílusfordulat további életére, későbbi költőknél való felmerülésére is utal (vö. pl. Kisfaludy K. 34).

Néhány megjegyzést idézhettünk csak, mintegy mutatónak, de ezeknek a megjegyzéseknek, utalásoknak s az egész szemléletnek (mely a fejlődéstörténet régebben megjelent köteteiből is kisugárzik) mint útjelzőknek és irányítóknak az alapján hozzá lehetne és kellene is fogni a magyar irodalmi nyelv és stílus fejlődéstörténetének megírásához.

PAIS KÁROLY.

Csúry Bálint: A népnyelvi bűvarlat módszere. Bp., 1936. (A Turul-Szövetség kiadása.)

Csúry BÁLINTNAK ez a munkája nagyon jó tájékoztató azok számára, akik tudományos célú népnyelvi kutatást akarnak végezni. A szerző nyelvjárásaink irodalmának és a maga gazdag tapasztalatainak tanulságai alapján írta ezt a hasznos tanácsadót. Először is ismerteti a magyar népnyelv tanulmányozásá-

nak történetét, különösen kiemelve azokat az értékes munkákat, amelyeket ma is haszonnal forgathatunk. Meleg tárgyszeretettel fejtegeti a népryelvi kutatásnak a nemzeti önismeret mélyítésében való fontosságát, a nyelvtörténeti vizsgálattal való szoros kapcsolatot, s rámutat azokra a tanulságokra, amelyeket a népryelv tudományos ismeretéből a településtörténet és a néprajz is meríthet. Hivatkozik más nemzeteknek hatalmas iramban fejlődő dialektológiájára, a hazai idegen nyelvjárásokról készült mintaszerű dolgozatokra s a finneknek a népryelvi gyűjtés szervezésében végzett tanulságos munkájára. Felsorolja a kevéssé vagy egyáltalán nem ismert magyar népryelvi területeket, és hangsúlyozza, hogy régebbi gyűjtéseink közül is igen sok nem felel meg a mai követelményeknek. Mindezen okok miatt szükséges volna a rendszeres magyar nyelvjárás kutatás megszervezése. Csűrny BALINT a gyűjtést és feldolgozást természetesen nem műkedvelő gyűjtőkkel, hanem képzett nyelvészekkel szeretné végeztetni. Ez a bevezető, tájékoztató munkája is tudományos feladatokat tűz a kutató elé. A szó- és szöveggyűjtő eljárásokról, a feljegyzés módjáról, a gyűjtött anyag nyelvtani feldolgozásának leíró és történeti módszeréről adott értékes gyakorlati tanácsai, példái és irodalmi utalásai mind azt a célt szolgálják, hogy a népryelvi kutató olyan munkát végezzen, amely gyarapítja nyelvünk tudományos megismerését.

SÁGI ISTVÁN.

Guoth Kálmán: Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon. A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai. Bp., 1936. 75 l. — Fölösleges hangoztatni, hogy a nyelvész számára mennyire fontos nálunk az egyes korok okleveles gyakorlatának bizonyos ismerete, mert így sokkal biztosabban tudja megítélni az oklevelek nyújtotta nyelvi anyag értékét, hogy mit fogadjon el belőlük valóban nyelvi tényként, s mit tartson oklevélírói sajtóságnak (pl. helyesírási kérdésekben). Már ebből a szempontból is haszonnal forgathatja a nyelvész e tanulmányt. Fontosabbak azonban ennél a hazai latinság kutatói számára levonható tanulságok. A szerző történeti fejlődésben mutatja be az oklevél bizonyító erejének megnövekedését az írásbeliség fellépésétől az okleveles bizonyítás teljes kibontakozásáig, beiktatva e fejlődést a magyar általános társadalmi viszonyok keretébe. Így megtudjuk, hogy a magyar okleveles gyakorlat nem csupán függvénye volt a nyugaton kifejlődött hasonló írásbeliségnek, hanem az idegen hatások mellett fellendülésének vagy hanyatlásának okai a mindenkori magyar viszonyokban is keresendők. Így ama latin stereotyp kifejezések mögött, melyek néha csak szövirágoknak látszanak, legtöbbször tárgyi szükségszerűség áll, pl. mikor az oklevelek az emberi emlékezet helyett a tényeknek írásban való megörökítését hangoztatják. Éppen a latin oklevélstílusra vonatkozó megjegyzései és a stílus mögötti jogtörténeti háttér megmagyarázása által szolgáltat becses adatokat a hazai közép-latin filológiának e munka. Ilyen pl. a *testimonium* magyarázata. E kifejezés jelenthette a hiteleshelyi embert is, nemcsak az oklevelet. Hasonlóképpen tanulságos a *pristaldus* szó, valamint ennek letünetével a *homo regius* és *notarius* kifejezé-

sek jelentéskörének magyarázata. Már e kis munkából is látszik, hogy a hazai latinság kutatásának mennyire karöltve kell haladnia a történelmi segédtudományokkal. Kár, hogy a szerző nem szerkesztett értékeséhez mutatót, használhatóságát ez sokban elősegítette volna.

HADROVICS LÁSZLÓ.

Tápay-Szabó László: Az emberiség története. (Pesti Napló Könyvek. Év nélkül.) — Túlzás volna ha a tudomány eredményeit az úgynevezett művelt nagyközönség széles rétegei számára összefoglaló művektől valami különös szakszerűséget váránk. Közismert tények, szilárdnak bizonyult igazságok ismeretét azonban minden olvasó meg minden olvasó a népszerűsítő szerzőtől is, kivált, ha az a mi nemzetünk és nyelvünk eredetének számunkra mindennél fontosabb kérdéseiről ír. TÁPAY-SZABÓ LÁSZLÓ könyve — legalább nyelvészeti vonatkozásaiban — a maga minden gátlás nélkül odavetett, sokszor a legnagyobb pongyolasággal szövegezett megállapításaival a hozzáértőt bosszantja vagy mulattatja, a laikus közönséget viszont súlyosan megtévesztheti. Pl. „Indogermán nép vagy nyelv sohasem volt“ (34). „A magyarság eredete“ című fejezetben a szerző közli „a mai hivatalos tudomány“ fellevesését, „hogy a finn-ugor népek egy közös törzsből származnak“, hogy aztán rátérjen „a török pártnak, melyet a világhírű VÁMBÉRY ÁRMIN vezetett... igen erős érvei“ ismertetésére. (Tájékoztatlanság vagy...!?) Egy példa a sok kategórikus kijelentés közül: „Nem vitás... hogy a finn-ugor népek és a török népek, sőt a japáni is egymással közelebbi-távolabbi rokonságban levő nyelven beszél, amennyiben ezeket mint ragozó (agglutináló) nyelveket az összes többi nyelvektől el kell különíteni és szerkezeti rokonságukat nem lehet vita tárgyává tenni.“ (181.) Határozottan modernségre vall, hogy TÁPAY-SZABÓ előtt nyelvészeti kérdésekben HEVESY VILMOS a fő szaktekintély. — Öszintén kívánjuk, hogy ez a könyv, melyet idehaza bizonyára sok ezren olvasnak, ne kerüljön külföldi ellenségeink, de barátaink kezébe se.

HARTNAGEL SÁNDOR.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Mahmud Al-Kasgari írja: MESKÓ LAJOSNAK folyóiratunk legutóbbi füzetében (MNY. XXXII, 328—9) megjelent „Bendeguz“ című cikkével kapcsolatban MOROS ELLA a Népünk és Nyelvünk ez évi januári füzetében (30—2) bizonyos oldalról intézményesített paprikás vehemenciával ront neki „az egész pesti nyelvészeti irány módszerbeli sajátosságainak“. A megrovási kalandban egyebek közt ezt írja ÖNAGYSÁGA: „Pais Dezsőnek azonban egyéb »bűnei« is vannak a *Bunger* név magyarázata körül, az t. i., hogy valami török *bün* »leves« szó semmiféle török szótárban sem akad. Ő ugyanis ezt a szóalakot csak kikövetkeztette a Radloff szótárban is olvasható *min* > *mün* szóból: egyes török nyelvekben ugyanis nem ritka a *m* > *b*-hangváltozás. Azonban a *mün*-nek jelentése megint nem »leves«, hanem »Fischbrühe«, »Fischsuppe«. De ez a szó is csak az Altáji és Szajáni hegységeknél vidékén élő törzsecskék nyelvében van meg, akikről pedig közismert, hogy eredetileg szamojédok

voltak és csak a közelmúltban törökösödtek el. Egy hasonló hangalakú »Fischsuppe« jelentésű szó azonban a kamasszini szamojédban is van; ez *mî, mijä* (vö. Castren, Samojed. Wörterverz. 221), amellyel az idézett áltörök szó nyilván összefügg. — Arra kérném Mészáros Gyula tanár urat, legyen szíves Moros Ella úrhölgy turkológiai tájékozottságát egy kissé kitágítani azzal, hogy a török szokásnak a Radloff-szótáron kívül vannak még egyéb lelőhelyei is, pl. az én szerény szójegyzékem, már mint a Mahmud Al-Kasgarié. Ennek Brockelmann-féle feldolgozásában („Mitteltürkischer Wortschatz“ címen megjelent mint a Bibliotheca Orientalis Hungarica sorozat I. száma. Budapest—Leipzig, 1928.) a 123. lapon ott található: „*mün* (R. IV, 222) Suppe I, 32, 12; 39, 8; 71, 11; stb.“ | „*münlämäk* Suppe schlürfen III, 222, 16“. Azután, minthogy a Pais-féle *bün* alakkal szemben is némi aggályai vannak Moros Ellának, az idézett kiadás 47. lapján ezt olvashatja: „*bün* = *mün* Brühe (ruzz. yfč. suvaryn) I, 32, 12“. — Én nem akarok minden lében, levesben kanál lenni, ezért szeretném, ha a szegedi halászlé-szakértők valamelyike, mondjuk, pl. a Népünk és Nyelvünk ezidei egyik nagyérdemű szerkesztője, Moór Elemér úr megjelölné, hogy az ujjur *mün* ~ ruzz stb. *bün* 'leves, lé' feltalálása után milyen álláspontra helyezkedjünk az ujjur-ruzz stb. leveskultúra szamojéd eredetének kérdésében. No meg azt is örömmel látnám, sőt fizetnék vagy két kamasszini áltörök halászlévet is a szegedi Kassban, ha ugyancsak Moór Elemér úr a Paistól lehetőségeként felvetett magyarázat helyett a *Bunger* névre vonatkozólag egy szamojedoszlavisztikai — természetesen, ahogy azt tőle megszoktuk: garantáltan biztos — megfejtéssel állna elő. — „Igy etimologizálnak ők...“ — fejezi be népies és nyelvies halászlé-tanulmányát Moros Ella. Íme egy eset a sok közül, hogyan kritizálnak Moros Elláék, — fejezhetném be talán én: Mahmud Al-Kasgari.

K. E.-nek: A Johnson-féle angol szótárhoz hasonló, de jóval nagyobb terjedelmű magyar mű a Magyar Nyelv Szótára hat kötetben (az Előbeszéddel és Végszóval együtt több mint 4500 lap, majdnem 111.000 cikk). A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Czuczor Gergely a költő és Fogarasi János nyelvtudós készítette. Megjelent 1862-től 1874-ig. Nemcsak a maga korában, hanem azóta is a legérdemesebb magyar munkateljesítmények közé tartozik. Ennek az „értelmező“ szótárnak a magyarázataiban megnyilvánuló nyelvtudományi felfogás és módszer, főképen az elvont gyökök felvételével való erőszakos szószármaztatásnak, szerinte „szócsaládosítás“nak elve a megjelenés idejében is sokban téves és elavult. Mindamellet mint az akkor járatos magyar irodalmi és köznyelvnek, továbbá bizonyos népnyelvi körzetek anyagának nagyszabású és gondos gyűjteménye a magyar nyelvészeti vizsgáldásnak most is igen értékes forrása, és magyarázataiban is nagyon sok jó észrevétel, ötletet tartalmaz.

P. D.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXIII. ÉVF.

1937. MÁRC.—ÁPR.

3—4. SZÁM

A főnévi igenévképzőről.

I.

Ismeretes, hogy a személytelen igék¹ mellett a főnévi igenévet birtokos személyragokkal látjuk el, tehát azt mondjuk: *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod, neki kell dolgoznia* (vagy: *dolgozni*), *nekünk kell dolgozunk, nektek kell dolgoznotok, nekik kell dolgozniok* (vagy: *dolgozni*). Az emlékekkel igazolt korban ez a ragozás a személyes igék mellett álló igenevekben is ott volt; tehát így volt: *akaroc adnom* (MünchK. 50) | „nem *merem* kegyelmedet *bantanom*, de *kévántam* volna *látnom*“ (Bornemisza Péter levele 1580., l. ProtSzemle XLVI, 53) | „enghegy *ennekem* te hozyad *jwnem*“ (ThewrK. 238) | „te lezez barát ez zerzetben Es halalatost *fogz zolgalnod* ystennek“ (JókK. 145) | „Te Irgalmassagodnak kut feyeben. nem *zñnel lakaznad*“ (GömK. 76) | „odut hotolm *ovdonia*. es *ketnie*“ (HB.) (vagy: „mire *engedi* raytad *teñi*“ [MiskTör. 8]) | „közéc *vagonc meghalnonc* (Bécsi K. 86) | „*merezkőtőc* leánomat *elvinnőtőc*“ (TelK. 205) | „*mégakurnac* okét *fognioc*“ (Bécsi K. 18) (vagy: „az több sidooc *oloni mennec*“ [MiskTör. 10]).

Minthogy kétségtelen, hogy a főnévi igenév a mondatban eredetileg cél- és véghatározó, tehát: *fog dolgozni* a. m. 'hozzáfog a dolgozashoz'; *elmegy kaszálni* a. m. 'elmegy a kaszálashoz'; *harcolni jött* a. m. 'harcolásra jött'; *hervadni indul* a. m. 'hervadásnak indul' stb. (l. SIMONYI, MHat. II, 292), s minden egyéb szerepe, tehát tárgyul, alanyul, állítmányul való használata a határozóból fejlődött, azért a főnévi igenévképző *-ni*-jében deverbális névszóképző és viszonyítást jelölő határozói rag van. Ilyen viszonyragos nomen verbalék az összes finnugor infinitivusok is. De ha ez így van, felmerül a kérdés, hogyan viszonylik alaktanilag a *dolgozni* stb. *-ni*-je a *dolgozno-m*, *dolgozno-d* stb. *no*-jához. Hol van e *no*-ban a viszonyítást jelölő alaki elem, hol van a határozó rag?

Erre a kérdésre próbáltam „A főnévi igenév képzőjéről“ szóló értekezésemben (NyK. L, 266: Budenz-Emlékkönyv) megfelelni.

Feleletem SZINNYEI JÓZSEF kedves tanáromat s atyai jóbarátomat nem elégitette ki. Sajnálattal állapítja meg, hogy

¹ Sit venia verbo! Egyébként vö. SZÉKELY ÁBRAHÁM, Alanytalan mondataink alanyáról: NyF. XII, 46—7.

nem érthet vele egyet. Új megfejtést kísérel meg, amelyet ugyan ötletnek nevez, amelyről azonban mégis azt hiszi, hogy „talán nem is olyan nagy képtelenség, amilyennek első tekintetre látszik“ (A főnévi igenév: MNy. XXXII, 221). Finn analógiára hivatkozik, s ennek segítségével próbálja a magyar főnévi igenév személyragos alakjait megfejtteni. „A finnben ugyanis azt, hogy valamit tenni kell vagy nem kell, nem szabad, nem tanácsos, nem jó, nem érdemes, egyebek között olyan mondatszerkezettel fejezik ki, amelynek az állítmánya az *on* 'van' ige, alanya meg a *-mise-* képzős nomen actionis alanyesete (*-minen*), illetőleg *ei ole* 'nincs' állítmány mellett a partitivusa (*-mistä, mistä*). Pl. . . . . *Sinun on sinne meneminen* 'neked oda kell menned', szóról-szóra: 'neked van odamenés'. *Sinun ei ole sinne menemistä* 'neked nem szabad (jó, tanácsos) odamenned', szóról-szóra: 'neked nincs odamenés'."

Ezen finn analógia alapján SZINNYEI felteszi, hogy a magyarban az *-n* képzős deverbális névszóból kétféle alakulat volt egykor használatban. Az egyik alakulat az *-n* képzős nomen verbale, amilyen a *vagyon, haszon, hason* stb. Ezt birtokos személyragokkal használták, tehát SZINNYEI példáit véve így: ősm. egyes l. **oudonum(u)* 'oldásom', **kētnüm(ü)* 'kötésem'; 2. **oudonud(u)* 'oldásod', **kētnüd(ü)* 'kötésed'; 3. **oudonā* 'oldása', **kētne* 'kötése'; — többes l. **oudonumuk* 'oldásunk', **kētnümük* 'kötésünk'; 2. **oudonutuk* 'oldástok', **kētnütük* 'kötéstek'; 3. **oudonik* > **oudonuk* 'oldásuk' **kētnik* > **kētnük* 'kötésük'. A másik alakulat az *-i* lativus-raggal ellátott nomen verbale, s ez a főnévi igenév (infinitivus).

„A fönnebbi finn szerkezetet tekintetbe véve talán feltehetjük,“ — írja SZINNYEI — „hogy egykoron a 'nekem oldanom, kötnöm kell, lehet stb., neked oldanod, kötnöd kell, lehet stb.'-féléket így is fejezték ki: 'nekem oldásom, kötésem (**oudonum[u]*, **kētnüm[ü]*) kell, lehet stb., neked oldásod, kötésed (**oudonud[u]*, **kētnüd[ü]*) kell, lehet stb., neki oldása, kötése (**oudonā*, **kētne*) kell, lehet stb. Ezek mellett azonban minden bizonnyal megvolt a főnévi igenévvel való szerkezet is: 'nekem, neked, neki stb. **oudoni*, **kētni* kell, lehet stb. Így megvolt a lehetősége annak, hogy a főnévi igenév *-ni* végzete hathasson a személyragos alakokra. Szerintem ez részben meg is történt, s így jöttek létre a mai 3. személyi *-nia*, *-nie*, *-niuk*, *-niük* (*-niok*, *-niök*) végű vegyülék-alakok előzői... A *-niā*, *-nie*, *-niuk*, *-niük* (*-niok*, *-niök*) végű alakok kiszorították a **-nā*, **-ne*, **-nuk*, **-nük* végű eredetibb csakis személyragos alakokat. A fejlődés további menete aztán az volt, hogy a *-nia*, *-nie*, *-niok*, *-niök* végű alakok és velük együtt az 1. és a 2. személy ragjaival ellátottak is a *-ni* végű infinitivus rovására terjeszkedtek“ (l. MNy. XXXII, 222).

SZINNYEI feltevése szerint tehát az *oldanom, kötnöm, oldanod, kötnöd, oldanunk, kötnünk, oldanotok, kötnötök* alaktani-

lag nem infinitivusok, alaktanilag csak a 3. személyben maradt fel az infinitivus képzője, de itt az egyesben vegyülék- és nem vegyülék-, a többesben meg csakis vegyülék-alakban (vö. *oldania* = *oldani* × *oldaná*; *oldani*; — *kötnie* = *kötni* × *kötne*; *kötni*; — *oldaniok* = *oldanik* > *oldanuk* × *oldani*; *kötniök* = *kötnik* > *kötnük × *kötni*). Fejtegetése végén meg ezt írja: „Elmondtam az ötletemet, Valeat, quantum valere potest!”

Első hallásra és első olvasásra SZINNYEI feltevése igen tetszetős, határozottan megvesztegető. Kezdetben én is azt hittem, hogy talán el is fogadható. Mikor azonban a cikket újból és újból elolvastam s ráészméltem arra a sok tényre, amelyekkel a feltevés ellenkezik, akkor meggyőződtem róla, hogy az első halláskor, első olvasáskor szerzett benyomások igazságul el nem fogadhatók. S bizonyosnak tartom, hogy SZINNYEI előtt is az alább felsorolandó tények egyike-másika lebeghetett, azok hatása alatt nevezi feltevéseit ötletnek, és mondja magyarázata végén, hogy ötlete: „Valeat, quantum valere potest!”

Hadd soroljam el e lelkem elé tolult tényeket, amelyek miatt a megfejtést nem fogadhatom el.

SZINNYEI magyarázatát egyesegyedül a személytelen mondatok egy olyan csoportjára építi: a „valamit tenni kell vagy nem kell, nem szabad, nem tanácsos, nem érdemes”-csoportra, amelyek ú. n. személytelenekké csak az idő folyamán váltak. Ezekről felteszi, hogy kétféle szerkezetben voltak járatosak, mégpedig: 1. *Nekem kell oldanom, kötnöm; neked kell oldanod, kötnöd; neki kell *oldaná, *kötné* stb. — Ezekben az *oldanom, kötnöm, oldanod, kötnöd, *oldaná, *kötné* stb. tag *-n* képzős nomen verbale, tehát a. m. 'oldásom, kötéssem, oldásod, kötésed, oldása, kötése stb.', amilyen *-n* képzős nomen verbale: *haszon: hasznom, hasznod* stb., *vagyon: vagyonom, vagyonod* stb. — 2. *Nekem kell oldani, kötni; neked kell oldani, kötni; neki kell oldani, kötni* stb. — Ezekben az *oldani, kötni* a. m. 'oldásra, kötésre'.

Nem tesz azonban SZINNYEI említést a sok átnemható és átható ígéről, amelyik mellett a főnévi igenév cél- vagy vég-határozó, illetőleg ebből fejlődött tárgy. Ilyen igék, hogy csak egyet-kettőt említsek: *jön, megy, jár, indul, készül, siet, fut, áll, marad, ül, ráér, igyekszik, törekszik; vmije van; fog, kezd, akar, kíván, enged, ereszt, enged, hagy, ad, szokik ~ szokott, mer, talál, szeret, tilt* stb. (I. SIMONYI, MHat. II, 289—301; SZEGLETI ISTVÁN, A főnévi igenév Arany Jánosnál: NyF. XXIII, 11—24). Az ezek mellett álló főnévi igenevet annál inkább meg kellett volna említeni, mert hiszn a főnévi igenév velük való viszonyításban eredetileg szintén személyragos alakú, tehát: „*akartam* ystennek *zolgálnom*“ (JókK. 98) | „*enghegy ennekem* te *hozyad jvnem*“ (ThewrK. 238) | „*ennekem* semegykeppen *ellenem* ne *mery mondanod*“ (JókK. 103) | „*iđuenc imadnonc* ötet“

(MüncK. 16) | „kit *nekönc* aggón *megtanulnonc*“ (NádK. 33) | stb. (más példákat l. fentebb és NyK. L. 269). E szerkezetekről biztosan tudjuk, hogy bennük a személyragos főnévi igenév a személyrag nélküli alak javára tűnőben, pusztulóban van, ahogy kiveszett, kipusztult, elavult a *-va*, *-ve* határozói igenév személyragos alakja. GYARMATHI SÁMUEL az első pusztulásának az okát is igyekezett megjelölni (l. erről SIMONYI: Nyr. LIV. 93). S hogy a személyragos főnévi igenév elavulóban, pusztulóban van, bizonyítja az is, hogy egyes nyelvjárások még a *nekem kell dolgoznom*, *neked kell dolgoznod* stb. szerkezetben sem használják a személyragos főnévi igenevet, vagyis bennük így beszélnek: *nekem kell dolgozni*, *neked kell dolgozni* stb. (l. NyK. L. 268).

Az, hogy kicsiny magból terebélyes fa nőhet, a nyelvi életben is ismert jelenség. Elvileg tehát nem volna helytelen az a feltevés, hogy a főnévi igenévnek személyragos alakjai eredetileg csakis a *nekem kell dolgoznom*, *neked kell dolgoznod* stb. személytelen mondatokban voltak meg, s ezekben eredetileg a *dolgoznom*, *dolgoznod* stb. nem főnévi igenév, hanem deverbális *-n* képzős főnév, azaz olyan főnév, amilyen más képzővel pl. a *dolgozás* stb. Tehát gondolhatnánk arra, hogy ilyen *nekem kell dolgoznom*, *neked kell dolgoznod* stb. szerkezetekből terjedt volna át a *-nom*, *-nod* stb. az olyan szerkezetekre, ahol eredetileg csak a főnévi igenév, tehát *-n + viszonyragos* alak állt: *jövék imádkozni*, *szünél lakozni* stb. helyett: *jövék imádkoznom*, *szünél lakoznod* stb.

E feltevés ellen szól azonban már az a nyelvtörténeti tény is, hogy a személyragos főnévi igenevek nem hogy terjednének, hanem lassan, fokozatosan kivesznek. A köz- és az irodalmi nyelvben a *nekem kell dolgoznom*, *neked kell dolgoznod* stb. személytelen mondatokban élnek még, azonban itt is a pusztulás, a használatból kikopás útján vannak.

Vannak más súlyos tények is, amelyek a kétféle keveredés lehetősége ellen szólnak. A *jövék imádkoznom*, *szünél lakoznod*, *íjatsz szolgálnod* stb. mondatokban a *imádkoznom*, *lakoznod*, *szolgálnod* stb. világosan cél- és véghatározó, illetőleg ebből fejlődött tárgy, míg a *nekem kell dolgoznom*, *neked kell dolgoznod* stb. személytelen mondatokban a *dolgoznom*, *dolgoznod* stb. mai nyelvérzékünk szerint alany. Ha mármost a *nekem kell dolgoznom*, *neked kell dolgoznod* stb. mondatokban a *dolgoznom*, *dolgoznod* stb. alaktanilag is határozórag nélküli főnév, melynek jelentése 'dolgozásom, dolgozásod stb.', akkor ebből az alany-szerepből a *megyek*, *jövök dolgoznom* stb.-beli cél- és véghatározó értékű *dolgoznom* stb. teljesen magyarázhatatlan, érthetetlen. A *megyek*, *jövök* stb.-féle igék mellett csak viszonyragos főnév szolgálhat határozóul (vö. pl.: „*méggyen* szokása szerint azon berekre *ja szedegetésre*“ (Hal-ler: HHist.-ból NySz. *megyen* al.).

De vajjon a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb. mondatokban a *dolgoznom, dolgoznod* stb. alaktaniilag is lehet-e alany? Vajjon nem állunk-e itt is olyan esettel szemben, amilyen van pl. a *sokan, többen, öten, hatan* stb. határozatlan és határozott számneveknél. „A régi doctorok között *sokan* az mi értelmünket követik“ (Póсахáziból NySz. *sokan* al.) | „e teremben *többen* is elférnének“ (CzF. *többen* al.) | „*ezren* mennek, de kacagják hogy ő is megy“ (SIMONYI, MHat. I, 211) | stb. Ilyen mondatokban mai nyelvérzékünk szerint a *sokan, többen, ezren* az alany, s bennük a *sokan, többen, ezren* nyelvtani és logikai alany is, pedig kétségtelen, hogy eredetileg nem alanyok, hanem *-an, -en* essívus-ragos mód- és állapothatározók (l. SIMONYI, MHat. I, 208—24 és KLEMM, MTMt. 142. §.).

Az a meggyőződés, hogy a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb. mondatokban a *sokan, többen, ezren*-féle alanyokhoz hasonló esettel állunk szemben.

SZINNYEI azt hiszi, hogy a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb. személytelen mondatokban a *dolgoznom, dolgoznod* stb. eredetileg is alany, mert eredetileg a. m. 'dolgozásom, dolgozásod stb.'. Ezt a felfogását finn analógiával támogatja. A felhozott mondatokból azonban csak az egyik-féle vehető tekintetbe, mégpedig a *sinun on sinne meneminen*. Ez értelmére a. m. 'neked oda kell menned', szóról-szóra azonban — miként SZINNYEI is megjegyzi — a. m. 'neked van odamenés' (a szerkezetre l. BUDENZ, Nyt.² 1880. 37. §., 80. l. és MSFOu. LXXII, 98). A mondatban a *meneminen* alaktaniilag is alanya az *on* a. m. 'van' létigének. A megfelelő tagadó-szerkezet azonban, amelyet SZINNYEI szintén idevon, szerintem nem vonható ide. Ebben ugyanis a nomen verbale alaktaniilag, vagyis eredetileg nem alanya a mondatnak. A finn *sinun ei ole sinne menemistä* ugyanis szóról-szóra a. m. 'neked nincsen az odamenésből'. A partitivus itt eredetileg határozó. A tagadó szerkezetekben a tagadott fogalom sok más nyelvben, így pl. a szláv nyelvekben is genitivusban van, amely egyes töveknél eredetileg ablativus. A finnben az ilyen partitivusok, amelyek a nyelvérzéknek alanyok, sokszor a nemegyezésben (incongruentia) is mutatják eredeti mondattani jelentésüket. Így pl. a finn *meni taas päiviä* értelmére nézve a. m. 'múltak a napok', szóról-szóra azonban ezt jelenti: 'múlt megint a napokból'. E személytelen mondat előbbi személyes alanyú mondatból olyanformán fejlődött, ahogyan a német *es geht, es verging* (vö. *es verging eine woche*, l. BRUGMANN, Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen. 1925. 15., 17. §§.). A tagadó szerkezetű finn *sinun ei ole sinne menemistä*-féle mondatok tehát a magyar *nem kell dolgoznom, nem kell dolgoznod* stb. alakulásához analógiául el nem fogadhatók.

Az állító szerkezetű finn *sinun on sinne meneminen*-féle mondatok sem fogadhatók el analógiaként. Bennük ugyanis ma is, régen is az állítmány mindig az *on* 'van', az alany meg a nominativusban álló, igéből képzett ragnélküli névszó. A létige, minthogy jelentése 'vorhanden sein, existieren', eredetileg nyilván csakis személyes alanyú szerkezetben fordulhatott elő, s személytelenné ebből a személyes alanyúból fejlődött (l. BRUGMANN i. m. 29. §.). A *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb.-féle mondatokban azonban a *dolgoznom, dolgoznod* stb. eredetileg csakis igenév lehet, semmi más. Ezt a már felhozott nyelvtörténeti tényeken kívül a következő — szintén ténybeli — mondatok bizonyítják:

A) „A hangsúlyos igekötő akkor is az ige előtt áll, ha értelem szerint nem az igéhez, hanem egy igenévhez tartozik, pl. *le* kell mennünk (nem föl, — a *le* a menéshez tartozik, mégis a *kell* ige előtt van)“ (SIMONYI, MNyelv² 470). Hogy ez régen, a magyar nyelv egész történeti korában is így volt, arra — bár idézhetnék más régi és mai példákat is — csak a soproni virágéneket idézem: „Wýrag thudýad theued *el* kell mennem. | Es tthe ýrethed kel gýazba ewlteznen“ (MNY. XXV, 90). Ha a *le kell mennünk, el kell mennem* mondatokban a *le mennünk, el mennem* főnév volna, tehát 'lemenés, elmenés' volna a jelentése, akkor mint hangsúlyos szónak a maga egészében kellene az ige elé kerülnie.

B) Ismeretes, hogy igéből képzett *lemenés, elmenés* stb.-féle névszók mellett jelző is, névelő is állhat, ellenben a *lemennünk, elmennem* stb.-féléknek sem jelzője, sem névelője nem lehet (vö. SIMONYI, MNyt.² 1880. 128. §., MNyelv² 320., MHat. II, 289; SZINNYEI, RszMNyt.¹⁷ 81 b. §.). Már pedig ha olyan főnevek volnának a *lemennünk, elmennem* stb., mint a *lemenésünk, elmenésem* stb., akkor azt várnók, hogy névelőt is, jelzőt is felvehessenek.¹

C) „Egész Erdélyben és folytatólag az Alföld keletibb vidékein általános a *kell, lehet, szabad* s néhány hasonló ige mellett a személyragos főnévi igenév helyett alanyi mellékmondat használata, néh a¹ *hogy* kötőszóval, de leg t ő b b s z ő r² enélkül. Pl. *El kül mēnnyek. El küllett ágyák e házikót . . . Ki küllett fússanak . . .* stb.“ (l. HORGER, MNYj. 482. §.). Vanak, akik ebben oláh hatást látnak, szerintem helytelenül. Akár oláh, akár pedig, mint én hiszem, önálló fejlődés, mindkét esetben alakulása csak azért volt lehetséges, mert a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb. mondatokban a *kell* mellett a *dolgoznom, dolgoznod* stb. eredetileg cél- és véghatározó.

¹ Erre az évrre SÁGI ISTVÁN barátom hívta fel a figyelmemet.

² Én emeltem ki. M. J.

A kifejtettekből tehát kétségtelenül következik, hogy a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb.-féle mondatokban a *dolgoznom, dolgoznod* stb. eredetileg nem lehet a m. 'dolgozásom, dolgozásod stb.', s így eredetileg nem alanya a mondatnak. Eredetileg cél- és véghatározó, s így a finn *sinun on sinne meneminen* módjára, — bármit tartson is PAPP ISTVÁN a „nyelvszellem“-ről (l. MNy. XXXIII, 38), — a magyar szerkezet nem keletkezhetett.

Azok tehát, akik a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb. mondatok *dolgoznom, dolgoznod* stb. elemében a főnévi igenév személyragos alakjait látják, s nyelvérzékük szerint alanyi szerepét előbbi cél- és véghatározó szerepéből magyarázzák (l. a többek között SZEGLETI ISTVÁN, A főnévi igenév Arany Jánosnál: NyF. XXIII, 24—9 és KLEMM, MTMt. 51., 114., 115. §§.), feltétlenül helyes nyomon járnak. S e magyarázatnál lehet hivatkozni a latin infinitivusnak is ilyen mondatokban való szerepére: *nunc decet caput impedire myrto* 'most illik fejünket mirtussal koszorúznunk', minthogy ezekben is a nyelvérzék szerint az *impedire* 'körülfogni, körültekergetni' infinitivus alany. S a latinban még világosabb ez az alanyi szerepű infinitivus az ilyenekben, mint: *paenitet me hoc fecisse*, amelyet magyarul így fordíthatunk: *bánom tettemet* vagy *bánom, hogy ezt tettem*. A magyarban a *bánom* miatt mindenképen tárgy, illetőleg tárgyi mellékmondat a latin infinitivus egyértékese, pedig a *fecisse* elvitathatatlanul a *fec-* perfectum-tőnek az infinitivusa, s eredetileg nem alany, hanem célhatározó.

A kifejtettekből következik, hogy a *dolgoznom, dolgoznod, dolgoznunk, dolgoznotok* nem egy egykor használt *dolgozon (vö. *haszon*, kevésbbé: *hason, vagon*) főnévnek, hanem *dolgozni* főnévi igenévnek a személyragos alakjai. A magyarra is áll az, amit JACOBI HERMAN annyi más indogermán és nem indogermán nyelv infinitivusáról mond: „sich von dem betreffenden verbalnomen ausser der erstarrten casusform keine spur sonst erhalten hat“ (l. Kuhn—Bezenberger: Zeitschr. XXXV, 585).

II.

Az eddigiekben SZINNYEI megfejtési kísérletét mondattani szempontból bíráltam. Megvizsgálom alaktani szempontból is. A főnévi igenév képzőjéről, ragozásáról, eredetéről aránylag sokat írtak,¹ s ezt az irodalmat is figyelembe veszem alábbi fejtegetésemben.

¹ Idevonatkozólag a következő irodalmat ismerem: GYARMATHI S., Affinitas. 1799. 183. — RÉVAI M., l. NyK. XV, 286, Nyr. XI, 443—4. — JÁSZAY P.: RMNy. III: XLV. l. (1842.) — HUNFALVY P.: MNyszet. II, 342, 385—9. (1857.) — SZVORÉNYI J., MNyt.² 1864. 308. — RIEDL Sz., MNyt. 1864. 77, 223. — SIMONYI Zs., MNyt.² 1880. 49—53, 185, 191. — BUDENZ J., UA. 208, 389. — SIMONYI Zs., TMNy. 510. — UÓ., MNyelv²

Eredetileg, alakulásakor minden egyes finnugor nyelv főnévi igeneve igéből képzett névszónak határozói, mégpedig lativusi raggal ellátott alakja. Alakulásakor annak kellett lennie a magyar főnévi igenévnek is. A főnévi igenév, az infinitivus az indogermán nyelvekben is *nomen verba* lennek ragos alakja. „Durch Bopp haben wir gelernt,“ — írja DELBRÜCK — „dass jeder Infinitiv ein obliquus Kasus eines Nomens ist, der im Laufe der Zeit allmählich zu dem Verbalsystem in innige Beziehung getreten ist, als aber als Kasus (abgesehen etwa vom imperativischen Gebrauch) immer nur die Ergänzung einer Aussage, niemals eine Aussage selbst vorstellen kann.“ (Einführung in das Studium der indogermanischen Sprachen⁵ 1908. 9.)

Melyik azonban a magyar főnévi igenévképzőnek az az alakja, amely a névszóképzőt is, meg a lativusi ragot is mutatja? A *-ni* az, vagy a *-no- ~ -nē(ö)-*, vagy pedig az *-n-*? (Vö. *olda-ni, kér-ni, köt-ni; olda-no-m, kér-nē-m, köt-nō-m; olda-n-unk, kér-n-ünk, köt-n-ünk*.) Akik eddig a kérdéssel foglalkoztak, — az egy VASVERŐ RAJMOND kivételével, aki *-en* képzőről beszél (vö. Nyr. XVI, 102), — a *-ni-t* tartják a főnévi igenév képzőjének. A legtöbben a *-ni -n-jét* névszóképzőnek tartják, az *-i*-ben meg lativusi ragot látnak. A *-ni-t* tartja a főnévi igenév képzőjének HORGER is; azt mondja azonban, hogy régi nyelvünkben *-nia, -nie* alakja is volt, s ez szerinte a *-ni* változata (l. A magyarság néprajza III, 466), melyben a *-ni* után következő *„-a, -e* nem lehet egyéb mint funkcióját vesztette lat[ivusi] *-á, -é*; ennek olyan rövidülése, amilyent az *oda, ide*-féle határozószókban is észlelhetünk“ (l. HORGER, MNyj. 299., 300. §§.). Természetes, hogy én nem osztom HORGER nézetében; szerintem, mint sok más szaktársam szerint is, a *-nia, -nie*-beli *-a, -e* egyes 3. személyű birtokos személyrag, amire vö. a többes 3. személyű: *dolgoz-ni-ok, kér-ni-ök* alakokat is, ahol az *-ok, -ök* csakis birtokos személyrag lehet. Arról sem nyilatkozik HORGER, hogy ha a *-ni* régebbi változata *-nia, -nie*, s itt az *-a, -e* „funkcióját vesztette lat[ivusi] *-á, -é*“, mi akkor a *-ni*-beli *-i*.

Mint említettem, a legtöbb nyelvészünk — BUDENZCEL az élükön — lativusi ragnak, lativusi *-i*-nek tartja. Kérem azonban, van-e a régi nyelvben, van-e a mai irodalmi és köznyelvben, s van-e a népnelvben magas- és mélyhangú szavakhoz járuló nyílt szótagú *-i* lativusi rag. A lativus ragja *-e ~ -a*: a) *bele, arrafele, ide, messze, össze, tele* és *haza, hova, oda, tova, vissza*; b) *-ve ~ -va* igenévképző; c) népnyelvi *hezza, alaja*

320. — Uő., UngSpr. 335, 413. — VASVERŐ R.: Nyr. XVI, 102. — SZINNYEI J.: NyK. XXXIII, 246. — Uő., NyH.¹⁻⁷. — Uő., FUSpr.² 82. — MÉSZÖLY G.: NyK. XL, 310. — Uő., A HB. hangtörténeti és alakítási sajátosságai. 1926. 22. — HORGER A., MNyj. 1934. 115. — GYÖRKE J., Die Wortbildungslehre des Uralischen. 1934. 48—50. — LEHTISALO T., Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe: MSFOu. LXXII, 124—9. — KLEMM A., MTMt. 111 kk.

'alája' melleje 'melléje'. Az *-i* csak a népnyelvben s csakis a magashangú szavakban fordul elő: *fölí, közí, mögi, telí, messzi*. Nyelvtörténeti: hang- és alaktani okokból azt gondolom, hogy *-e* az eredetibb, s ez előbbi *-é*-ből való (vö. *odébb, tovébb*; a hangszín tisztázatlan), míg a mai *-é* $\sim$ *-á*, valamint magashangú szavakban a népnyelvi *-í* lativus-rag (vö. *fölé, belé, mellé, hozzá, alá* stb.; *felí, közí, mellí*) a *felém, feléd, feléje* stb., *hozzám, hozzád, hozzája* stb.-ből való alakulás.

Az *ide* $\sim$ *oda* stb. határozószókbán az illeszkedett lativusi rag -- tekintet nélkül időtartamára -- már a nyelvemlékekkel igazolt kor elején megvan, s ugyanakkor megvan már az illeszkedés nélküli *-ni* főnévi igenévképző (vö. *ovdonia, iochtotnia, ketnie* HB.). Amikor SZINNYEI felteszi, hogy a magyarban valaha lehetett 'neki kell, szabad *kétne, *ovdoná' azaz 'kötés-e, oldás-a', mi az *-e* és *-á*-ban az *ide* $\sim$ *oda* alapján inkább lativust, mint birtokos személyragot tehetnénk fel.

A főnévi igenévképző illeszkedés nélkül járul az igékhez, tehát úgy, ahogyan illeszkedés nélkül járul a népnyelvi *-ni* lativus-rag család- és személynevekhez, továbbá személyt jelentő főnevekhez (vö. *Hegedüs-ni, pap-ni, sógor-ni, szomszéd-ni*), vagy ahogyan illeszkedés nélkül járul a *-nyi* mértéket jelentő képző névszókhoz (vö. *me-nyi* HB., *any-nyi* stb.). Több régi és némelyik mai nyelvészünk is a főnévi igenévképző *-ni*-t és a lativusi *-ni*-t meg a mértékképző *-nyi*-t egy és ugyanannak tartja. Én nem tartom őket egy eredetűeknek, ugyan nem azért, mert az egyik igéhez, a másik kettő meg névszókhoz járul, — hiszen ez mai felfogásunk szerint nem akadály az azonosításnál, — hanem finnugor és magyar alaktani s ezzel párhuzamosan időrendi szempontból. A *-nyi* mértékjelentő képzőnek a nyelvtörténeti korban *-ni* (vö. „egy csepp vizni“), *-ne* (vö. *singne, orāne* SYLV.), *-nye* (vö. *ökölnye* GYARM., Voc. 100) illeszkedés nélküli alakváltozatai vannak; ragos alakokban e képző régebben illeszkedés nélkül *-neje-*, később *-nē-*, *-né-*, s ezekből alanyesetül szolgáló alakokban elvonással: *-né-*, *-nyé-*, *-ní* (vö. „*ménéiec* legenece“ BécsiK. 17, *meneieket* AporK., I. NySz., „toldhat ég *kőőcneiet*“ MünchK. 140, „*zaz anneiat*“ MünchK. 50, „hat lab *nyomdokneyat*“ SzékudvK. 272; *ölnyére, annít* SYLV., *íomdoknít* SYLV., *anné, enné* stb., — I. TMNy. 567). A felsorolt alakváltozatok közt a legfontosabbak a ragos: *ménéiec, kőőcneiet, anneiat, nyomdokneyat*. Minthogy a főnévi igenév a birtokos személyragokat felveheti, mi azonos eredet mellett ugyanakkor ilyen főnévi igenévi alakokat várnánk: **ovdoneiem > *ovdoneiam, *kétneiem* stb., amilyenek persze ugyanakkor nincsenek.

Mi lehet hát a főnévi igenévképző *-ni*-jében az *-i* alaktani eredete? Nem kétséges ugyanis, hogy a *-ni* funkciója ugyanaz, ami a *-no* $\sim$ *-nē(ö)*-é a személyragos egyes első, egyes és többes második személyben, s ugyanaz, ami az *-né* a többes első sze-

mélyben (vö. *oldani, kötni; olda-no-m, köt-nő-m, kér-nő-m; -no-d, -nö-d, -nő-d; -no-tok, -nö-tök, -nő-ték; -n-unk, -n-ünk*).

Sokszor tapasztaljuk, hogy hangfejlődés útján a nyelvtörténet folyamán az eredetileg funkciót teljesítő ragok, jelek, képzők vagy csak csonkokban maradnak meg, vagy eltűnnek, a csonkok azonban továbbra is végzik ugyanazt a funkciót, az elpusztult rag, jel, képző funkcióját meg a megmaradt szótó végső tagja veszi át. Vannak más esetek is, magyarázatomhoz azonban csak ez a két típus szükséges.

A zürjén-votják főnévi igenévképző *-ni* végén eredetileg ott volt a lativusi *-k*, amely azonban szabályos hangfejlődés útján lekopott. A megmaradt *-ni* ugyanazt a funkciót végzi, amit végzett annak idején a *-k* raggal ellátott alak (vö. *gizni* 'írni' és: *gizni-m, gizni-d, gizni-s* 'ír-nom, -nod, -ni-a' stb.). — A lapp főnévi igenévképző ma *-ð, -t* (vö. *áddet* 'adni', *lokkat* 'olvasni', *jukeð* 'inni' stb., l. BUDENZ, UA. 32. §., SZINNYEI, FUSpr.² 79, RAVILA: FUF. XXIII, 40, 48, 62). A *-ð, -t* névszóképző, melyről a lativusi *-k* épúgy lekopott, mint a zürjén-votják *-ni*-ről is. A megmaradt *-ð, -t* ugyanazt a funkciót végzi, amit végzett akkor, amikor a *-k* lativusi raggal el volt látva.

A magyar *-hoz* (ó-magyar *-chuz*, ebből *-huz*, — l. SZINNYEI, HB. hang- és alakt. 47) allativust csak úgy tudjuk megérteni, ha feltesszük, hogy valaha ott volt a lativusi *-e*, vagy a már illeszkedett *-a* (vö. *ide, oda*). A feltett ó-magyar **chuz-e > *chuz-a* eredetileg névutó volt, s raggá akkor lett, amikor többi testesebb ragunk. Hogy miképpen vesztette el szóvégi *-e*-jét, illetőleg *-a*-ját, azt nem tudjuk, elveszteni azonban elvesztette. A megmaradt *-chuz > -huz > -hoz* végezte azt a funkciót, amelyet előbb a testesebb alak végzett. A hangfejlődés azonban a nyelvterület egy részén itt nem állt meg, a *-z* is lekopott, s maradt ragul *-ho*, majd illeszkedve *-ho ~ -hő* (l. HORGER, MNyj. 128—9). Ez a *-ho*, illetőleg *-ho ~ -hő* végzi azt a funkciót, amit előbb a *-hoz*, illetőleg a *-hoz ~ -höz*, s még régebben a **chuz-e > *chuz-a* végzett.

Sok hasonló példát idézhetnék nem rokon nyelvekből is. A szláv nyelvekben a névszók többes genitivusának *-v* (lágý tövűeknél *-v*) volt a ragja; e rag az indogermán *-om* rag szabályos szláv nyelvi folytatója. Az *-v* (lágý tövűeknél *-v*) idővel a névszók végéről lekopott, s a genitivusi viszonyítást vagy az egész szótó, vagy annak végső szótagja vette át. Ha a tő végső szótagja vette át, akkor e végszótag adaptatio útján maga vált az élő szláv nyelvekben a többes genitivus ragjává (vö. az *i*-tövek többes genitivus *-i*-jét és az *u*-tövek többes genitivus *-ov*-ját: tót *kost'*: *kostí, syn*: *synov*: ó-egyh. szláv *kostv*: *kostvj-v, synv*: *synov-v* stb.). — A mai németben egy csomó semlegesnemű névszónak a többes-jele *-er* (vö. *Rind*: *Rinder, Haus*: *Häuser, Kalb*: *Kälber* stb.). Isme-

retes, hogy ez az *-er* eredetileg a szó töve, tehát ott volt az egyesben is (vö. ó-felnémet *Kelbiris-bach* helynevet, itt *kelbiris* egyes gen., l. BRAUNE, AhdGram.³⁻⁴ 197. §. a. 1; SCHATZ, AhdGram. 321—323. §.). A többes szám jelévé az eredeti többes-ragnak hangfejlődés útján való eltűnése után adaptatívál vált.

A magyar főnévi igenévképző is mai *-no- ~ -nē(ö)-* és *-n-* alakjához hangfejlődés útján jutott. Mai alakjai — megfoggyatkozott hangtestükben is — ugyanazt a funkciót teljesítik, amelyet teljesített az egykori testesebb alak. Ez a testesebb alak szerintem **-nskš ~ *-nškš* volt. Benne a *-ns ~ -nš* deverbalis névszóképző, a *-ks ~ -kš* meg a finnugor lativusi rag.¹ Csakis ezzel a feltétellel tudom a későbbi magyar *-nu- ~ -nü- > -no- ~ -nő(e)* alakokat megmagyarázni.

A szóbelseji, szóvégi finnugor *-ks ~ -kš*-nek — akár a fokváltakozás felvételével, akár a nélkül — a magyarban a következő megfeleléseit találjuk: 1. Nyomtalan eltűnést, mint f. *teke- ~ m. tē- | f. nake- ~ m. nē-* (vö. *néz*, nyelvj. *nēz*). — 2. *v- : -u* megfelelést, mint f. *joki ~ m. jou > jó* ezekben: *Sajó*, *Héj* stb. | f. *ikä ~ m. év*; — idetartozik: az *-ó, ő* kicsinyítő képző, az *-u, -ü* nomen possessoris képző, az *-ó, -ő* igenévképző. — 3. Változatlanul *-k*-t a többesben, mint f. *eläm-me* (< **elük-mek*) *~ m. élünk* stb. — 4. *j- : i* és *ch* megfelelést a praesensképző *-k*-nál: a) felszólító mód: *várj, kérj* vagy *tanoh, zabadoch* stb.; b) feltételes mód: **-nskš ~ *-nškš > *-nsis ~ *-nšijü > -nej > -né ~ -ná : várnék, várnál, kérnék, kérnél* stb., vö. *lelhetnijnyc* KT. — 5. *g* megfelelést, mint f. *jänne* (*jäntee- < *jänteye-*; képző *-ek*) *~ m. ideg* (l. LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 334).

A magyar főnévi igenév **-nskš ~ *-nškš* képzője később egytagúvá fejlődött (vö. ó-magyar *-nu ~ -nü*), s mint ilyen egytagúsan fejlődése a finn *teke- ~ magyar tē-*, finn *nake- ~ magyar nē-* (vö. *né-z*) szavak fejlődésével azonos. Szerintem volt idő, amikor nyelvünkben a főnévi igenév képzője *-nu ~ -nü*-vé fejlődött. Volt tehát: *vár-nu* a. m. 'várni', *kér-nü* a. m. 'kérni'. A birtokos személyragokkal a főnévi igenév akkor így hangozhatott: *vár-nu-m, -nu-d, -n-i, -nu-muk,*² *-nu-tuk, -n-ik > -n-uk | kérnü-m, -nü-d, -n-i, -nü-mük, -nü-tük, -n-ik > -n-ük*.

A *-n-i*-beli *-i* tehát egyes 3. személyű birtokos személyrag (a többesben *-n-ik > -n-ük ~ -n-ük*). Egymás mellett élt tehát: *vár-nu* a. m. 'várni' és *vár-n-i* a. m. 'várnia', *kér-nü* a. m. 'kérni' és *kér-n-i* a. m. 'kérnie'. Az illeszkedés nélküli

¹ A finnugor alapnyelvben, úgy látszik, minden mai mássalhangzón végződő rag, képző magánhangzós végű volt. Vö.: GYÖRKE i. m. — LEHTISALO i. m.: MSFOu. LXXII, 2, 24, 392, 394. — RAVILA: FUF. XXIII, 45—6.

² A személyragok utáni tövégi magánhangzókat ezúttal nem jelzem, a többes *-k* utánit sem, de vallom, hogy a többes *-k* után is volt végső magánhangzó.

-*n-i*-t megmagyarázza az a tény, hogy a 3. személyű személyes névmás kezdő magánhangzója a nyelvtörténeti kor elején *i*-, amely váltakozott *ü*-vel (vö. *iv, uvt, wt, w* HB., l. SZINNYEI, HB. 4). Nem kutatom történeti háttérében, de megemlítem, hogy ma is vannak nyelvjárások, amelyekben a 3. személyű birtokos személyrag magas- és mélyhangú szavakban *-i*, vagyis *kezi : háti, lábi, lovi* (l. SZINNYEI, Utószó HB.: MNy. XXII, 311, HORGER, MNyj. 139; más helyzetben levő *-i*-kről l. MÉSZÖLY, HB. 70, 119).

A főnévi igenévképző funkcióját a ragtalan alakban a *-nu ~ -nü*, a 3. személyű ragos *vár-n-i, kér-n-i* alakban az *-n* teljesítette, hasonlóan a mai *vár-n-unk, kér-n-ünk*-höz, ahol szintén csak az *-n* a főnévi igenév funkciójának hordozója.

A személyragos főnévi igenévképző *-n-i* (vö. *kér-n-i, vár-n-i*) és a személyragtalan *-nu ~ -nü* közt bizonyos alaki egyezés is volt. A magashangú szavakban a *-nü* nyelvjárásilag változhatott egy *-n-i*-vel is, mert hiszen valaha — mondjuk a X. században is — *ü-ző* (vö. *szüm*) és *i-ző* (vö. *szim*) nyelvjárásaink voltak. Így tehát a személyragtalan magashangú alakok és a 3. személyű személyragosak össze is estek. Ez is elősegíthette azt, hogy a 3. személyű birtokos személyraggal ellátott *-n-i* birtokost is jelölő értékét elvesztette, s a maga egészében a főnévi igenév funkciójának hordozójává vált. Olyan változással állunk itt szemben, amilyen a népnyelvi *innyá*-ban a *-nya*. Az *adj innya!* kifejezésben senki sem érzi, hogy a végső *a* 3. személyű birtokos személyrag (l. MÉSZÖLY, HB. 120). S a régi nyelvből is sok *-nya ~ -nye* vagy *-nia ~ -nie* példát lehet hasonlóan magyaráznunk (vö. pl. „*Tennye* kellene ezt az nagh vraknak“ Apáti F., Cantilena stb.).

Végére értem fejtegetésemnek. Elmondtam mindent, amit magyarázatom védelmére fel tudtam hozni. Hálásan köszönöm SZINNYEI JÓZSEFnek, hogy rendkívül szellemesen is megírt cikkével alkalmat adott nekem nézetem bő kifejtésére. Nem állítom, hogy cikkemmel minden kétséget eloszlattam, meg vagyok azonban győződve arról, hogy a főnévi igenévképző alakulásáról, fejlődéséről, ragozásáról, alakváltozatairól nyújtott magyarázatom jobb az eddigieknél.

MELICH JÁNOS.

Az affrikáta-vita.

Idestova másfél esztendeje, hogy HORGER feltette a kérdést: „Mi az affrikáta?“ (MNy. XXXI, 210—8), s azóta folyóiratunk majd minden számában találhattunk egy-két cikket, amely hozzászólást tartalmazott a kérdés nyomán kipattant vitához.

A vitatkozók, amint ez már rendszeren történni szokott, máig sem győzték meg egymást. Meggyőzésre nem is igen

törekedtek. Jobbára csak azon igyekeztek, hogy odasuhintsanak, ahol az ellenfél gyengéjét vélték. Hogy vágás közben maguk is könnyen sebezhető pontokat mutattak, azzal nem sokat törődtek. A saját mondanivalójukra kevésbé vigyáztak, mint azéra, akinek véleményével hadakoztak. Így esett, hogy a vita hevében több olyan állítás hangzott el, amelynek higgadtabb légkörben bizonyára nem akadt volna gazdája. A vitatkozók egyikének pl. ilyesmi csúszott ki a tollából: „fülünk, amely hozzá van szokva annak az időnek az appericipiálásához, mely hangátmeneteknél adódik“ (MNy. XXX, 19). A másik azzal érvelt a *tl*, *dl* hangkapcsolatoknak az affrikáták közé való beiktatása ellen, hogy ezek az előttük álló (!) szótagot megnyújtják. Tehát az „*adlak*, *szeretek*, *vadló* stb. szavak *tl*, *dl* előtti szótagja okvetlenül helyzeténél fogva hosszú“ (MNy. XXXII, 320), ami a klasszikus verstanban igen kitűnő érv lehet, de egy fonetikai kérdés eldöntésénél talán mégsem jön számba.

A vita magvát HORGER kettős megállapítása alkotta: 1. az affrikáta nem két hang (zárhang + homogán réshang) kapcsolata, hanem egyes hang; 2. az affrikáta képzésének időtartama annyi, mint akármely rövid hangé. HORGER hangtörténeti megfigyelésekből jutott erre a megállapításra. Azt vette észre ugyanis, hogy a hangcseréknél és egyes hangfejlődéseknél az affrikáták nem úgy viselkedtek, mint hangkapcsolatok, hanem mint egyes, rövid hangok.

Már a mód is, ahogy HORGER ezt az eredményt megkapta, ellentmondást váltott ki. Egy mellékkérdésben derült ez ki, a vita egyik oldalágában, amely a körül folyt, vajjon a *tl* és *dl* affrikátának tekinthető-e vagy sem. KELEMEN (MNy. XXXII, 119) HORGERREL szemben azt vitatta, hogy nem, s ezt az állítását „e hangkapcsolatok magyar hangtörténeti sorsá“-ra alapította. HARTNAGEL SÁNDOR (MNy. XXXII, 319—21) rögtön észrevette, hogy ez az érvelés kissé sántít, mert egy aktuális fonetikai ténykérdést „hangtörténeti megfontolásoktól“ tesz függővé. De ha így nézzük a dolgot, akkor az is fonetikai ténykérdés, hogy mi az affrikáta, és ezt pusztán hangtörténeti alapon megoldani szintén nem lehet. Abban feltétlenül igaza van HARTNAGEL SÁNDORNAK, hogy a fonetikának a „megállapításait nem igazolhatja vagy cáfolhatja“ a hangtörténet, „mely a nyelvi tényeknek csupán múltjára, fejlődésére, kialakulására deríthet világot, de teljesen illetéktelen annak eldöntésére, hogy azok ma milyen kategóriába tartoznak“, hanem azért a kérdésnek ezt a részét túlságosan kiélezni nem szabad. Ó, hányszor előfordul, hogy hangtörténeti kutatásainkban a fonetikushoz fordulunk útbaigazításért, pedig tudva tudjuk, hogy az ő megállapításai egytől-egyig a mai anyag vizsgálatából valók! Miért volna akkor ennek a fordítottja mereven elutasítandó? Elvégre a hangfejlődésekben is

akadhatnak jelenségek, amelyek meggondolásra készíthetik a fonétikust, lehetnek olyan mozzanatok, aminőket a ma adataiban eddig még nem látott meg. Minden azon fordul csak meg, hogy a múltbeli viszonyokat mennyire igazolja a jelen.

HEGEDŰS mindenesetre helyes irányba terelte a kérdést, amikor elővette felvételeit és méréseit, hogy mai adataival ellenőrizze HORGERnek csak a múltra támaszkodó megállapításait. Két részre osztotta HORGER véleményét: külön tárgyalta azt a kérdést, hogy egyes hang-e az affrikáta, és külön az időtartam ügyét.

Az első kérdésben váltig azt hangoztatta, hogy az affrikáták képzésében két mozzanat figyelhető meg: „az egyik a zárhangok, a másik a réshangok jellegzetes képzésmódját mutatja“ (MNY. XXXII, 18). Ez némi megszorítással igaz, de ennek ellenkezőjét senki sem állította. Ha HEGEDŰS csak ennyit mondott volna, akkor nyugodtan félre lehetett volna tenni hozzászólását azzal, hogy nyitott ajtókat dönget. HEGEDŰS azonban felvételei magyarázása közben több ízben elárulta, hogy mondanivalójának nem is ez a lényege, hanem az, hogy az affrikáta = zárhang + réshang (még csak nem is: zármozzanat + résmozzanat!). Tehát a *cs* affrikáta egy *t* zárhang és egy *š* réshang összege. A *szerencsétlen* szó rezgési görbéjének értelmezésénél ezt világosan meg is mondta. Szerinte a *cs*-nek megfelelő görberészlet „első fele a *t* zárhang képe... a második fele pedig az *š* réshang tipikus emelkedő-eső vonala“ (uo. 18—9). Egy másik helyen (uo. 19) szintén a „két hang képzése“-ről beszélt, majd pedig viszonyulásában (MNY. XXXII, 189—91) idézte néhány külföldi fonétikus (JESPERSEN, FORCHHAMMER, PASSY) véleményét, akik szintén azt vallják, hogy az affrikáta két hang kapcsolata.

De már az ellentmondás tényéből is világos, hogy HEGEDŰS tulajdonképp ezt akarta mondani. Ezt azért kell így külön megállapítani, mert HEGEDŰS sebtiben odavetett mondataiból nem könnyű kihüvelyezni a lényegét, már pedig vitatkozni csak akkor érdemes, ha mindkét fél világosan fogalmazza meg nézetét.

Az első vitapont tehát ez: egyes hang-e az affrikáta, ahogy HORGER állítja, vagy két hang kapcsolata, ahogy HEGEDŰS gondolja. Hangtani, de nem hangtörténeti problémáról lévén szó, nézzük, mit szól hozzá a fonétika?

Hogyan? — kérdezhetné itt mindjárt a gyanútlan olvasó. Talán nem az a fonétikusok álláspontja ebben a kérdésben, amelyet HEGEDŰS véd? Hát nem elég e tekintetben JESPERSEN, FORCHHAMMER és PASSY tanúságtétele, nem elegendők azok az idézetek, amelyeket HEGEDŰS — mint nemes egyszerűséggel írja — „vég nélkül“ folytatni tudna? Ami a folytatást illeti, bizonyos, hogy néhány tudóst még lehetne idézni, akinek szakasztott az a véleménye az affrikátákról, mint az emlí-

tetteknek. STUMPFOT (vö. Die Sprachlaute. Berlin, 1926.) is ide lehetne pl. sorozni, aki pedig egyik kiválósága az akusztikai fonétikának. Ami azonban a végnélküliséget illeti, azt hiszem, ha nagyon erőltetnők a dolgot, előbb-utóbb rá kellene fanyalodnunk azokra az idézetekre is, amelyek HORGER igazát támogatják. HEGEDŰS vagy nem tudja, vagy ha tudja, elhallgatja, hogy a fonétikusok között igen sok híve van annak a felfogásnak is, hogy az affrikáta egyes hang. Hogy én is csak hármat említsék, itt van ROUSSELOT, ROUDET és JONES. ROUSSELOT, — aki fonétikai tekintélynek kétségtelenül van akkora, mint a másik oldalon, mondjuk, JESPERSEN, — az affrikátákra vonatkozó kísérleteiből ezt a tanítást szűrte le: „il faut considérer ces sons comme des phonèmes simples résultant d'une seule articulation et non de deux articulations successives“ (említi ROUDET, Phonétique Gén. 158). ROUDET is feltétlenül állja az összevetést FORCHHAMMERrel, mégis ilyeneket mond: „les sujets dont le parler est dépourvu de ces sons s'en font difficilement une idée exacte. Leur sens auditif les dédouble involontairement . . . ils considèrent la mi-occlusion comme la succession d'une occlusive . . . et d'une fricative“ (uo. 154—5), ami — úgy látszik — mással is megесik. JONES ugyan csak a titkára a nemzetközi fonétikai szövetségnek, PASSY viszont az elnöke, de talán azért mégis ide iktatom véleményét, melynek veleje: „an 'affrikate' consonant is a kind of plosive in which the articulating organs are separated more slowly than usual“ (English Phonetics⁴ 145).

Igaz, hogy én nem tudnám folytatni „vég nélkül“ ezeknek a nyilatkozatoknak a felsorolását, de talán ennyi is elég, annak az igazolására, hogy az affrikáta-kérdés a fonétika berkeiben sem egészen úgy áll, ahogy HEGEDŰS hiszi, vagy inkább elhitetni szeretné. Legalább is az a helyzet, hogy „phonetici certant“: mindkét elgondolásnak vannak hívei és hirdetői.

De mintha ezen a ponton már túl is jutott volna a kérdés a fonétikai irodalomban. Néhány évvel ezelőtt ugyanis egy fiatal olasz fonétikus, BELGERI vállalkozott a vita eldöntésére. Őt éppen ezek az ellentétes vélemények ösztönözték a munkára, és egy terjedelmes monográfiát szentelt az affrikátáknak (L. BELGERI, Les affriquées en Italie et dans les autres principales langues européennes. Grenoble, 1929.). E tanulmány általános értékének megítélésére vö. E. RICHTER szavait: Vox XX, 109.

BELGERI sorra veszi a fontosabb európai nyelveket, egyebek közt a magyart is, és vizsgálja a bennük előforduló affrikátákat, természetesen nem a „betűfonétikus“ módján, hanem műszereivel. Mellékli kymogrammjaikat, köztük a magyar affrikátákról készített felvételeit is.

Kezdi a sort az olasz *cs*- és *dzs*-féle hangokon. Összeveti ezek görbéit a számbajövő zár- és réshangok görbéivel. Megállapítja, hogy az affrikátáknál a görbék menete általában a zárhangokéhoz hasonlít, de a vonalban nincs meg az a merev szögletesség, amely a zárhangok görbéit jellemzi. A vonal lágy hajlataival inkább egy réshang görbéjére emlékeztet, de persze nem azonos vele, sőt a menete éppen fordított. Ezeknél a hangoknál az affrikáta vonala elemezhetetlen egységként jelentkezik (30. l.). Az olasz *c*- és *dz*-féle hangok görbéin az egység már nem ilyen határozott. A vonal tagoltabbnak, tagolhatóbbnak látszik, de azért itt sem lehet megmondani, hogy hol van a határa az affrikáta-képzés két alkotó elemének, vagy amint BELGERI itt mondja, álelemének („pseudo-élement”). „Cette affriquée n'est pas une pure 'combinaison' de deux phonèmes simples, entendue dans le sens d'une 'juxtaposition', même d'une juxtaposition où l'adhérence des deux éléments soit intime. Non.“ Csak akkor lehetne szó erről, ha a két elemet tisztán fel lehetne ismerni, és meg lehetne mondani, hogy eddig tart az egyik és eddig a másik. Az nem kétséges, hogy az affrikátában van valami a zárhangból és van a réshangból is. „Il est . . . le fils d'un mariage articulaire entre un phonème occlusif fort et une faible délicate constrictive. On ne peut pas dire qu'il est occlusif depuis la tête jusqu'au ventre et constrictif depuis le ventre jusqu'aux pieds. On ne pourrait pas le partager en deux moitiés, l'une occlusive, l'autre constrictive. Absolument non . . . il y a un peu du caractère constrictif dans la partie qui constitue l'élément occlusif ou mi-occlusif et un petit peu de la rigidité occlusive dans l'articulation de la partie qui constitue l'élément constrictif ou mi-constrictif“ (58—9. l.).

Igen ám, de hátha csak az olasz affrikátákra érvényesek ezek a megállapítások? Mit mond BELGERI a magyar affrikátákról? Lényegileg ugyanezt. A magyar *cs* és *dzs* hangokat a felvételek alapján ugyanolyanoknak mondja, mint az olasz megfelelőiket. Tárgyalja a *gy* és *ty* hangokat is, a *c*-ről pedig megállapítja: „c'est le type classique d'un phonème mi-occlusif du commencement jusqu'à la fin“ (215. l.).¹

Azonban BELGERIT nem is az érdeklő tulajdonképpen, hogy milyenek az affrikáták az egyes nyelvekben, hanem az általános kérdés, hogy mi az affrikáta. Speciális vizsgálatait éppen azért terjeszti ki olyan széles körre, hogy általános érvényű feleletet adhasson. A végső eredmény az, hogy a z affrikáta

¹ A magyar viszonyok tárgyalásában hiba is akad. BELGERI nem tudja, hogy a magyarban van *dz* is, ami arra vall, hogy tájékoztatója laikus lehetett. Valószínűleg az a magyar tájékoztatta őt így, akinek az ejtését felvette.

vegyes hang („un phonème mixte“), amelynek sajátos képzése van. Az affrikáta képzési módja középütt áll a zárhang és réshang képzési módja között. Nem azonos egyikkel sem, nem is összege a kettőnek. Még csak nem is egyszerű átmenet az egyikről a másikra, hanem a kettőnek az egybeolvadása, amely sokszor tökéletes, még gyakrabban azonban tökéletlen (65. l.).

Ha innen nézünk vissza az affrikáta-vitára, akkor HORGER első állításán fonétikai szempontból semmi kivetnivalót nem találunk. Nyelvi szempontból még kevésbé. A magyar affrikáták nemcsak a hangtörténet során viselkedtek úgy, mint egyes hangok, hanem a mai nyelvállapot szerint is egyes hangoknak tekintendők. HORGER érvei közül többnek az érvénye ma is fennáll. Pedig ezeket az érveket még szaporítani is lehet (vö. MNy. XXXII, 260). Egyet említek csak, amely a vita során még nem szerepelt, a szókezdetet. Affrikatáink közül a *cs*, *c. ty*, *gy* mind kezdhet szót, ami aligha volna lehetséges, ha ezek mássalhangzók kapcsolatai volnának. Ha máshol nem, legalább a népnyelvben volna valami nyoma e „kapcsolatok“ megszüntetésére vagy feloldására irányuló törekvésnek. Már pedig ilyesmiről nem tudunk.

A vita második pontjával, az időtartam kérdésével már rövidebben végezhetünk. Az időtartam mérése sem olyan egyszerű probléma, ahogy HEGEDŰS gondolja. Mért tudunk, csak azt nem tudjuk, hogy mit mérünk. HEGEDŰS egy helyütt (MNy. XXXII, 19) azt írja, hogy az affrikátát alkotó „két hang“ képzése között „nincs éles határ“, amivel mindenkiben azt a hitet kelti, hogy egyébként éles határ szokott lenni a hangsorban szereplő szomszédos hangok között. Hiszen ha ez így volna, akkor a hangelhatárolás nem okozna annyi fejtörést a fonétikusoknak! Nemcsak az úgynevezett átmenő kapcsolatokkal van baj, amelyekről nem lehet eldönteni, hová tartoznak, hanem újabbán már az egész hangsorelmélet inogni látszik (P. MENZERATH—A. DE LACERDA, Koartikulation, Steuerung und Lautabgrenzung. Berlin-Bonn, 1934.). De ha ezeket az alapvető nehézségeket nem is tekintjük, hanem megelégszünk bizonyos átlagértékekkel, amelyeknek pontosságához természetesen szó fér, akkor sem tudjuk elfogadni HEGEDŰS adatait, mert — mint MADZSAR helyesen jegyezte meg (MNy. XXXII, 104) — hat felvétel nem elégséges az időátlagok meghatározására.

Nem mintha különösebb fontosságot tulajdonítanék neki, de azért megemlítem, hogy BELGERI igen nagyszámú felvétele alapján egészen más átlagértéket állapít meg az affrikátákra. Szerinte az affrikáták átlagos időtartama középütt áll a zár- és réshangok átlagos időtartama között (69. l.).

Nyelvileg az időtartam-kérdés korántsem olyan bonyolult, mint fonétikailag. Ha az érzelmkifejezés szükségleteit

nem számítjuk, nyelvileg elegendő két kategóriát megkülönböztetnünk a magyar magán- és mássalhangzókra vonatkozólag: a rövidkét és a hosszúakét. Az affrikáták között is vannak rövidkék és vannak hosszúak. Ez nem kétséges.

Az egész időtartam-vita szerintem úgy keletkezett, hogy HORGER inkább nyelvileg nézte a kérdést, csak nem fogalmazta meg eléggé szabatosan mondanivalóját, HEGEDŰS viszont pusztán fonétikailag, de elhanyagolta azt a körültekintő óvatosságot, amelyet ez a kérdés — éppen fonétikai szempontból — megkövetel.

LAZICZIUS GYULA.

Kétjegyű mássalhangzóink betűrendi helye.

TOLNAI VILMOS „A magyar betűrendről“ című értekezésében (NyK. L, 458—63) megokolja helyesírási szabályzatunknak azt a pontját, amely szerint: „Szótárak, név-, tárgyjegyzékek és hasonlóak betűrendjében az *a—á, e—é, i—í, o—ó, ö—ő, u—ú, ü—ű* betűket egybefoglaljuk“ (5. kiad., 1937.). Ez a pont a helyesírási szabályzatnak 1931-ben megjelent 4. kiadásában szerepel először, de felvételét teljesen indokolja szótárainknak az az eljárása, hogy a hosszú magánhangzó jelét sem a szó kezdetén, sem a szó belsejében nem választják el a betűrendben levő rövid párjától. CzF. ugyan külön-külön csoportosítja a rövid meg a hosszú magánhangzón kezdődő szavakat, de a szó belsejében nincsen tekintettel a magánhangzó időtartamára (TOLNAI i. h.). Ma minden nagyobb szótárunk a helyesírási szabályzat idézett pontja szerint sorolja be a szavakat szótári helyükre, vagyis a rövid és a megfelelő hosszú magánhangzó jelét nem két külön betűnek, hanem ugyanazon jegy változatainak veszi.

Van azonban a magyar betűrend szótári alkalmazásának egy másik kérdése, amelyben újabb szótáraink nem követnek olyan egyöntetű eljárást, mint a rövid és a hosszú magánhangzók rendezésében. Ez a kérdés a kétjegyű mássalhangzók betűrendi helyének a megállapítása. Különösen akkor állanak elő bizonyos következtelenségek, ha hosszú (vagy iker) kétjegyű mássalhangzós szót kell a szótárba besorolni. A következtelenséget azért nehéz elkerülni, mert az ilyen mássalhangzót egyszerűsítve, csak az első jegy kettőztetésével írjuk (*ccs, ggy, nny* stb.). E gyakorlati kérdés megoldására a szótárírói hagyomány, a helyesírási szabályzathoz való alkalmazkodás és a következtelenségre törekvés több, egymástól eltérő rendezést hozott létre.

Azok az eltérések, amelyeket mai szótárainkban a kétjegyű mássalhangzók helyét illetőleg láthatunk, összefüggenek régi nyelvtan- és szótáríróinknak a magyar betűrend kialakítására irányuló törekvésével. Legrégibb nyelvtanírónk, SYLVES-

TER JÁNOS, előbb felsorolja a hagyományos latin betűrend jegyeit, s azután külön, de ugyancsak a latin betűrendhez igazodó sorban a latin betűkből jelekkel vagy két betű összetételével alkotott magyar betűket (CorpGram. 6—7). DÉVAI BIRÓ MÁTYÁS az Orthographia Vngaricában a latin betűkből mellékjelekkel vagy összetétellel alkotott magyar jegyeket nem a latin betűrend után külön csoportban, hanem mindegyiket a megfelelő latin jegy után helyezi el, pl. *e* után *e* és *é*, *g* után *g*, *u* után *ú*, *ü*, *ű* stb. (vö. MELICH JÁNOS kiadásában: MNyTK. 8. sz.), ugyanúgy mint HUSZ is a cseh betűsorban (MELICH i. h. 27). Sem SYLVESTER, sem DÉVAI BIRÓ munkája nem volt nagyobb hatással helyesírásunkra, nyelvtaníróink sem ismerték őket Kazinczy Ferenc kiadása előtt, de azért tőlük függetlenül később is, egészen 1832-ig, ez a kétféle eljárás váltakozik egymással a magyar betűrend alakulásában. Régi nyelvtanaink vagy a latin betűrend végére sorolják a külön magyar jegyeket, vagy az egyes latin betűk után illesztik be a belőlük jellel, összetétellel alakított magyar betűket. Vannak esetek a kétféle eljárás keveredésére is.

MOLNÁR ALBERT nyelvtanában a latin betűrend végére teszi a magyar *sz*, *tz* és *cz* jegyet, a többi összetett jegyről és az ékezetekről pedig csak a jegyzetekben szól (CorpGram. 117—9). MOLNÁR ALBERT nem akart a latintól eltérő, azt módosító magyar betűrendet alkotni. Ezt bizonyítja az is, hogy magyar-latin szótárában az ékezett és az összetett magyar betűket a megfelelő egyszerű latin jegy alá sorakoztatja. Így az *á*- és az *é*-kezdetű szavak az *ő* szótárában az *a*- és az *e*-kezdetűek között találhatók, az *o*-kezdetűek között *od*-után van az *ő*- (mert *oe* helyett írja), a *t*-be sorolja a *tr*- után a *ts*-, a *ty*- és a *tz*-kezdetű szavakat. MOLNÁR ALBERT szótárában tehát a magyar szavak a latin betűrend szerint vannak rendezve.

A latintól eltérő magyar betűrendet állapít meg KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY. Ugyanazt az elvet követi, mint DÉVAI BIRÓ MÁTYÁS: betűrendjében a kétjegyű mássalhangzók első jegyük után sorakoznak (*cz*, *cs* . . . *g*, *gy* . . . *l*, *ly* . . . *n*, *ny* . . . *f*, *sz* . . . *t*, *ty* . . . *z*, *zs*), az *o* után következik az *ö*, az *u* után az *ü*, az *i* után a *j*, az *ü* után a *v*, de a hosszú magánhangzók hiányzanak a betűk felsorolásából, a megjegyzésekben is csak az *á*-ról és az *é*-ről szól, mert észreveszi az *a* és *á* között meg az *e* és *é* között a hangzás különbségét (CorpGram. 344—5). Ugyanilyen módon sorolja fel a magyar betűket TSÉTSI JÁNOS helyesírási szabályzata is (CorpGram. 665—7). A kétjegyű mássalhangzók első betűjük után helyezi (*g*, *gy* . . . *l*, *ly* . . . *n*, *ny* . . . *f*, *sz* . . . *t*, *ty*, *ts*, *tz* . . . *z*, *z*), a hosszú magánhangzók szintén kihagyja a betűrendből azzal a megokolással, hogy az ékezetet a magánhangzó kettőztetése helyett írjuk, az *ö* és *ü* jegyét azonban mellőzi, mert írásuk

alapján azt a régi felfogást vallja, hogy ezek kettőshangzók (ő ex e, o; ű ex e, u constat).

TsÉTSI helyesírását PÁPAI PÁRIZ FERENC szótára terjesztette el. A szótárnak valamennyi kiadásában megtalálhatók az „Observatio“-k, s a szótárban a magyar szavak TsÉTSI szabályai szerint vannak írva. De a szavak rendezésében a szótár nem követi TsÉTSI betűrendjét, hanem a kétjegyű mássalhangzókat egyszerű jegyeik helye szerint sorolja be. Ez a rendezés van meg, ugyanúgy mint MOLNÁR ALBERTNÉL, nemcsak a szó kezdetén, hanem a szó belsejében is, mégpedig akkor is, ha hosszú a kétjegyű mássalhangzó. Világosan látható ez az eljárás pl. PP. következő példáiból: *fitos, fitserézni, fityegni, fitzkó; fogva, fogyok, fogzás; mag-vető, magyar, magzat; annyi, Antal, anya; könnyű, köntös, köny; meggyőzőm, megújulni, meggy.* PÁPAI PÁRIZ szótárában nincsen különválasztva a *j*- és *i*-, sem a *v*- és *u*-, holott TsÉTSI a *j* és a *v* jegyét a betűrend végén helyezi el (*u, j, z, 'z, v*). PÁPAI PÁRIZ csak abban követi TsÉTSInek a betűrendről szóló tanítását, hogy az *ő* és *ű* betűt a szó belsejében az utolsó helyre teszi, így pl. a *g*- kezdetű szavak között *gu*- után *gy*-, ezután *gő*-, az *s*- kezdetűek között is *su*- után *sz*-, majd pedig *ső*- és *sű*- következik. De az *ő*- és *ű*- kezdetű szavak a szótárban nem a betűrend végén, hanem az *o*- és az *u*- kezdetűek között vannak. PÁPAI PÁRIZ betűrendjének ezt a következetlenségét akarta TsÉTSI tanítása szerint megszüntetni BARÓTI SZABÓ DÁVID Kisded Szótárában meg SÁNDOR ISTVÁN a Toldalékban úgy, hogy az *ő*- és az *ű*- kezdetű szavakat a betűrend végére tették. MÁRTON JÓZSEF szótárainak a betűrendje is általában PÁPAI PÁRIZT követi, de az *ő* és *ű* szó kezdetén is, belsejében is az *o* és *u* után található bennük. Mint GYARMATHI és a DebrGram., nyilván MÁRTON sem tartotta már kettőshangzónak az *ő*-t és az *ű*-t. Ugyancsak a PÁPAI PÁRIZ szótárában követett elvek szerint rendezi a szavakat KASSAI JÓZSEF is Szókönyvében, de a *gy, ly, ny, ty* helyét úgy állapítja meg (I, 110), mintha ezek a kétjegyű mássalhangzók ékezzettel volnának első betűjüktől megkülönböztetve, tehát pl. a *ga*- után *gya*-, ezután *ge*-, *gye*-, majd *gi*-, *gyi*- stb. következik, mert az *y* nem betű a magyarban, hanem csak lágyító jel. KASSAINAK ez a rendező eljárása egyedül álló különösség szótáriródmunkban. Mindezek a szótárirók, PÁPAI PÁRIZTÓL KASSAIIG, általában a TsÉTSI-féle helyesírás szerint írtak, de nem követték TsÉTSI betűrendjét, hanem a latin betűrendhez igazodtak a magyar szavak rendezésében.

Az egykorú nyelvtanok közül is a DebrGram. (2—3) azt tanítja, hogy mert a magyarban sem több, sem kevesebb betű nincsen, mint a deákban, kár volna a betűknek szokott rendjét a kétjegyűek beiktatásával megzavarni. GYARMATHI SÁMUEL külön magyar betűrendet állapít meg, de úgy, hogy

a latin betűsorba beiktatja minden rövid magánhangzónak a hosszú párját, az *ö*-t és az *ü*-t meg a kétjegyű mássalhangzókat azonban a latin betűrend végén csoportosítja (Nyelvmester I, 2). GYARMATHI betűrendjében tehát a külön magyar betűk egy része a latin betűrendbe, más része meg a betűrend végére került. Ez a bonyolult betűrend az alapul vett latin betűrendnek kétféle eljárással történő kiegészítése miatt nagyon kevésbé lett volna alkalmas a magyar szavak szótári rendezésére. RÉVAI MIKLÓS a helyesírás kérdésében TSÉTSINEK nemcsak az etimológiai elvét tartotta helyesnek, hanem az etimológiai elvtől független szabályaiból is többet elfogadott, követett (MELICH, Révai Miklós nyelvtudománya: NyÉrt. XX/4, 15—8). A magyar betűrendet is ugyanolyan eljárással állapította meg, mint TSÉTSI, de TSÉTSINÉL következetesebben és a latin betűrendhez is pontosabban alkalmazkodva. A latin betűrendet RÉVAI is úgy bővítette, hogy a kétjegyű mássalhangzókat első tagjuk után sorolta, de a *tz* és *ts* jegyet nem a *t* után, hanem a *c* latin helye szerint a *b* után tette. Eltér a TSÉTSITŐL RÉVAI betűrendje abban is, hogy itt az *i* után következik a *j*, az *o* után az *ö*, az *u* után az *ü* és ez után a *v*. A hosszú magánhangzók jegyét RÉVAI sem veszi fel a betűrendbe (ElabGram. I, 81—2). VERSEGHY ugyanezt a betűrendet tanítja (Gram. 49—50), azzal a különbséggel, hogy az *ú* és *é*, valamint az *ë* is megvan nála, a *tz*, *ts* helyett pedig *cz*-t és *cs*-t ír. Amikor a Magyar Tudós Társaság 1832-ben kiadott első helyesírási szabályzatában megállapította az azóta csekély változtatással ma is érvényben levő magyar betűrendet, RÉVAI és VERSEGHY betűrendjét fogadta el, azt egészítette ki úgy, hogy minden rövid magánhangzónak a hosszú párját is fölvette a betűrendbe. Ez a szabályzat az évtizedeken keresztül tartott küzdelmek után egységet teremtett a magyar helyesírásban. Következésképpen megállapított betűrendje szintén megszüntette azokat az ingadozásokat, amelyek korábban jellemezték a magyar betűk felsorolását.

Ehhez az elvszerűen, következetesen megalkotott és általánosan elfogadott betűrendhez igazodtak ezután szótáraink is. Az első nagyobb szótárunk, amely az 1832. évi szabályzat elvei szerint készült, a Tudós Társaság 1838. évi magyar-német zsebszótára (történetére l. VISZOTA GYULA: MNy. IV, 63—71). Ennek a kitűnő szótárnak a betűrendje azonos az 1832-ben megállapított betűrenddel. A hosszú magánhangzókat ugyan nem választja el a megfelelő rövidektől, — ebben a régi szótárak hagyományához ragaszkodik, — de az új szabályzat hatása alatt régi szótárainktól eltérő, lényeges újítása, hogy a kétjegyű mássalhangzókat a szó kezdetén is, belsejében is különválasztja az összetett jegy első betűjétől. Itt tehát külön vannak felsorolva először a *c*-, azután a *cs*- és külön a *cz*- kezdetű szavak, ugyanígy a *g*- kezdetűektől tel-

jesen el vannak választva a *gy-* kezdetűek stb. A kétjegyű mássalhangzóknak ez a rendezése olyan következetes, hogy még a kevés *ly-* és *ty-* kezdetű szó sincs az *l-* meg a *t-* végére ragasztva. Ugyanígy a szó belsejében is az egyszerű jegy után jön sorra a kétjegyű mássalhangzó, pl. így: *égzen-gés, egy; fogzuzó, foggy; magzik, magyal; bezúz, bezzeg, bezsindelez; mazúr, mázsa*. A hosszú kétjegyű mássalhangzót a helyesírási szabályzat a szótőben egyszerűsítve írja. Ugyanígy írja természetesen a Tzs. is. De ha ilyen mássalhangzó van a szóban, a szerkesztők az egyszerűsített írás miatt lemondanak az egy- és kétjegyű mássalhangzók különválasztásának következetes végrehajtásáról, nem sorolják az egyszerűsítve írott hosszú kétjegyű mássalhangzót a megfelelő rövid kétjegyű után, hanem régi szótárainkhoz hasonló módon járnak el. Úgy tekintik a három jegyet, mintha nem kétjegyű hosszú mássalhangzót kellene besorolni, hanem egy egyjegyű meg egy utána következő kétjegyű mássalhangzót (*g—gy, n—ny, s—sz* stb.). Pl.: *áspis, asszony, ásvány, aszal; annál, annyi, Antal, anya; meggörbül, meggy, meggyaláz, meggyes, meggyvíz, megháborít, megzsíroz, megy, megye* stb. Ez az eljárás a szótár betűrendjében bizonyos következetlenséget okozott. A szerkesztők a szó kezdetén különválasztották az egyjegyű meg a kétjegyű mássalhangzókat. Ha ehhez a szó belsejében is következetesen ragaszkodni akartak volna, nemcsak a rövid, hanem a hosszú kétjegyűeket is külön kellett volna csoportosítaniok, tekintet nélkül arra, hogy a hosszú kétjegyű mássalhangzót egyszerűsítve írják-e vagy sem. Eljárásuk következménye, hogy a szó második, harmadik stb. betűjében az egyjegyű és a kétjegyű mássalhangzók nem egymást követő rendben, hanem vegyesen fordulnak elő.

CZUCZOR és FOGARASI a mássalhangzók helyének megállapításában ugyanezt az eljárást követték. Teljesen következetes eljárást úgy érthettek volna el a Tzs. szerkesztői, ha az 1832. évi helyesírásból csak a betűk egymásutánját veszik át, egyébként pedig amint egybefoglalták a hosszú magánhangzókat a rövid párjukkal, ugyanúgy a kétjegyű mássalhangzókat is első jegyük alá, hosszúság esetén pedig egyes jegyeik betűrendi helye szerint sorolták volna be. Ebben az esetben szótárunk betűrendje alig különbözött volna régi szótárainknak a latinhoz igazodó betűrendjétől. Lehetett volna más eljárást is választaniok, ami talán nem lett volna olyan elvszerű, mint az előbbi, de kevesebb következetlenséggel járt volna, mint amelyet követtek. Ez az eljárás az lett volna, hogy a rövid-hosszú magánhangzó-párok egybefoglalása mellett különválasztják az egy- és a kétjegyű mássalhangzókat (amit a sok *cs-, cz-, gy-, ny-* és *sz-* kezdetű szó nagyon is indokoltá tesz), de ezt nemcsak a szó kezdetén teszik, továbbá a szó belsejében sem csak akkor hajtják végre a különválasztást, ha rövid a két-

jegyű mássalhangzó, hanem akkor is, ha az hosszú és négy helyett három jeggyel van írva.

A Tzs. és a CzF. betűrendjének ezt a következetlenségét az utóbb említett módon igyekeztek kiküszöbölni a NySz. szerkesztői. Vagyis a kétjegyű mássalhangzókat különválasztották a szó kezdetén is, belsejében is, és pedig akkor is, amikor a kétjegyű mássalhangzót hosszúsága miatt három jeggyel írjuk. Úgy sorolták be a három jeggyel írt hosszú mássalhangzót, mintha nem történt volna a leírásban egyszerűsítés. A NySz.-ban e szerint ilyen rendben következnek a szavak: *áspis, asz, ászok, asszony, asztag; meggúnyol, meggyaláz, meggýürüz, meghabar, megsugorodik, megye, meggy.* Ugyanezt az eljárást követi a legnagyobb pontossággal a MTsz. Hogy a kétjegyű hosszú, de egyszerűsítve írt mássalhangzókat a MTsz. úgy sorolja be, mintha nem volna a leírásukban egyszerűsítés, világosan látható a következő példáin: *anya, anyjuk, annyi, anyó; locsadék, loccsan, locsi, locsog; kottog, kottyan, kottyalék.* Ennek a rendezésnek az a nagy előnye, hogy a szótár felsorolja előbb mindazokat a szavakat, amelyeknek a második vagy a harmadik stb. betűje egyjegyű mássalhangzó, és csak azután kerülnek sorra azok a szavak, amelyekben a megfelelő helyen kétjegyű rövid vagy hosszú mássalhangzó van. Megvan azonban az a kis szépséghibája, hogy a hosszú kétjegyű mássalhangzók rendezését egy kihagyott, az egyszerűsítés következtében nem írt betű figyelembe vételével végzi.

Az eddigiektől eltérő megoldást keresett a mássalhangzók rendezésére az Oklevél-Szótár. A szó kezdetén különválasztja ugyan az egyjegyű és a kétjegyű mássalhangzókat, de a szó belsejében, akár rövid, akár hosszú a kétjegyű mássalhangzó, az összetétel figyelmen kívül hagyásával az egyes betűk betűrendi helye szerint végzi a besorolásukat. A rövid kétjegyűek rendezésére ilyen példákat találunk az OklSz.-ban: *korcovány, korcs, korcván; lazac, lazsnak, lazur; mázos, mázsa, mazzag; megyés, megsákol.* Ugyanígy az egyes betűk szerint rendezi az OklSz. a hosszú kétjegyűeket is: *áspa, asszony, ásvány; gallos, gallyas, gálos, gálya; meggy, meggyalul, meggyes, megvon, megy; össze, ösvény, ősz, őszszel.* Az OklSz. szerkesztője bizonyára azért választotta a rendezésnek ezt a módját, mert a szótárban vegyesen fordulnak elő mai és ma már nem élő régi szóalakok. Következetesebb lett volna, ha a szó kezdetén sem választja külön az egyjegyű meg a kétjegyű mássalhangzókat. Célzerű lehet ez a rendezés olyan munkában, amelyben magyar szavak, nevek között sok idegen nyelvi szó, név fordul elő (lexikonban, idegenszavak szótárában).

Szótáraink tehát a Tudós Társaság helyesírási szabályzatát követve szakítottak régi szótárainknak azzal az eljárással, amely a magyar szavakat a latin betűrend-szerint ren-

dezte. A magyar betűrend szerint történő rendezésnek legjellemzőbb vonása, hogy a kétjegyű mássalhangzókat elválasztja egyszerű jegyeiktől, és külön betűként az összetett jegy első tagja után sorolja. A szó kezdetén így van ez minden újabb szótárunkban. De a szó belsejében a kétjegyűek rendezésére három különböző eljárás alakult ki. Az első (Tzs., CzF.) csak a rövid kétjegyűeket választja külön az egyjegyűektől, a három jeggyel, egyszerűsítve írt hosszú mássalhangzókat a régi eljáráshoz hasonló módon, a három jegyet egy egyszerűnek és egy összetettnek tekintve sorolja be. A második (NySz., MTsz.) nemcsak a rövid, hanem a hosszú kétjegyűeket is különválasztja az egyjegyű mássalhangzóktól. A harmadik eljárás (Oklsz.) sem a rövid, sem a hosszú kétjegyű mássalhangzókat nem választja külön az egyjegyűektől, hanem egyes betűik szerint végzi a rendezésüket.

Az EtSz. nem követi a kétjegyű mássalhangzók rendezésében sem a NySz. és a MTsz., sem az Oklsz. újítását, hanem visszatér a Tzs. és CzF. eljárásához. Mivel az EtSz. rendszeren egy cikkben tárgyalja a szó származékait és összetételeit, a rendezésnek ez a módja nem teszi nehézkessé benne a szavak megtalálását. De ugyanígy rendezik a kétjegyű mássalhangzókat kétnyelvű szótáraink is. A mássalhangzók rendezésében ez az eljárás van ma legjobban elterjedve.

A nagyszótári adatok rendezésére azonban célszerűbbnek látszik a kétjegyűek tekintetében a NySz. és a MTsz. eljárásához való igazodás, mert nagy tömegű címszót és hosszabb cikkeket magában foglaló szótárban könnyebb megtalálni a keresett szót, ha olyan szavak, amelyeknek a második, harmadik stb. betűje kétjegyű hosszú mássalhangzó, nem ékelődnek be olyan szavak közé, amelyeknek a megfelelő helyén egyjegyű mássalhangzó van. A Tzs. eljárását követő rendezés szerint pl. az *ős*, *ősi*, *ösmer*, *ösnyelv*, *ösrégi* után az *össz-* és *össze-* előtagú összetételek nagy számát kell előbb tárgyalni, s csak azután kerül sorra az *östermelés*, *ösvallás*, *ösvény*. majd az *ösz*, *öszi*, *öszinte*, *ösztön*, *öszvér*. E szerint a rendezés szerint az *ös-*, *ös-* kezdetű szavak egy része az *össz-* kezdetűek előtt, más része meg az *össz-* kezdetűek után keresendő; ugyanígy elválasztja egymástól az *ösz-*, *ös-* kezdetűeket az *ös-*, *ös-* kezdetűek egy része. A NySz. és a MTsz. szerint ezek a szavak a következő sorrendben következnek: *ös*, *ősi*, *ösmer*, *ösnyelv*, *ösrégi*, *östermelés*, *ösvallás*, *ösvény*, *ösz*, *öszi*, *öszinte*, *össz-* és *össze-* előtagú összetételek, majd *ösztön*, *öszvér*. Így csak az *ös-*, *ös-* kezdetűek befejezése után jönnek sorra az *ösz-*, *ös-* és ezek között az *össz-* kezdetű szavak.

A magyar betűrend megalkotása óta kifejlődött rendező eljárások közül a szótárirónak azt az eljárást kell választania,

amely a tervezett szótár anyagának és terjedelmének megfelel. Így szolgálja legjobban a betűrend célját, a szótárban való lehető legkönnyebb eligazodást. SÁGI ISTVÁN.

A francia forradalom eszméivel kapcsolatos viseletek a magyar nyelvben.*

I.

1. A nagy, átfogó művelődési áramlatok, az egy-egy kor kultúráját és lelkét meghatározó erők a mindennapi élet jelentéktelennek látszó mozzanatai mögött is ott lüktetnek, hatnak, ezeknek létrehozó okai s szüntelen befolyásolói; éppen ezért ez igénytelen, az átlagemberre jellemző jelekből, a tömeglélek öntudatlan megmozdulásaiból éppen úgy visszakövetkeztethetünk eredőikre, mint a kor szellemi, lelki világát tudatosabban, de egyénibben is kifejező alkotásokból. Még a napi divat sem önkényes, egyes elhatározások eredménye, hanem — szoros kapcsolatban a mindenkori szokásokkal és erkölcsökkel — szerves terméke és ezért megbízható jelmutatója is az uralkodó szellemi és gazdasági, művészi és politikai, társadalmi viszonyoknak,¹ amelyek végeredményben a kor végső lelki egységére jellemzők. Vannak korok és idők, amikor ez az oki kapcsolat egészen nyilvánvalóvá is lesz: egy-egy viselet, divatcikk szorosan hozzákapcsolódik a kor egy eszméjéhez, jelszavához, és mintegy testet öltve fejezi ki azt, néha a jellemzés olyan erejével, hogy a viselet vagy ruhadarab szimbolummá lesz, az egész kor vagy egy bizonyos eszmei áramlat szimbolumává, s hordása színvallás, biznyságtevés.² Néhány esetben a viselet neve külön, a viselettől függetlenített élethez jut, jelentésfejlődésen megy keresztül, így pl. a *zopf* szó a 'megcsontosodott pedantéria' jelentésben,³ szemben a korára ugyancsak szimbolikus jellemző erővel bíró, de ilyen külön nyelvi jelentőség nélküli *paróka* szóval. — Hogy a viselet éppen szimbolikus erejénél fogva befolyásolja viselője világnézetét, jellemét is, mélyen meggyökerezett hit: II. Fülöp szükségesnek látta, hogy az újonnan meghódított területeken minél előbb kötelezővé tegye a spanyol viseletet, s bármilyen különösen hat, mégis jellemző, amit Nicolai vall: a porosz országos törvénykönyv sohasem lehetett volna oly kiváló becsű, halhatatlan mű, ha megalkotói szüntelen quarree-parókat hordtak volna!⁴ Annak a birodalmi német iskolának növendékeit, akikre a felső hatóság szigorúan ráparancsolt, hogy tartsanak

* A dolgozat részletei bemutatásra kerültek a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1935. december 10-i felolvasó ülésén.

ki a zopf és hajzacskó hordása mellett, szintén attól féltették, „[daß] die jakobinische Neuerung der runden Haare... die Jugend zu demokratischen Gesinnungen verführen werde“.⁵

Ismeretes, hogy a francia forradalom eszméi Bécsben és — részint Bécs közvetítésével, részint közvetlenül — nálunk is nagy mértékben elterjedtek;⁶ de hogy a nyomukban járó, az egész korra jellemző, változó életfelfogás és világszemlélet a társadalom mely rétegeiben, mikor és milyen mértékben terjedt el, annak megismerésében sokszor segítséget nyújt a politikai meggyőződés és életszemlélet ruhákba, viseletformákba sűrűsödése, e látható jelek hordása vagy elvetése. — Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a kor kifejezőbb e téren, mint a kevésbé forrongó és így kevésbé döntésekre kényszerítő korszakok; másrészt, még ha csak a legújabb divatnak való engedelmesség készítése is pl. magyar viselőjét egy-egy viselet elfogadására, akkor is az ilyen dús eszmei tartalommal megterhelt viselet elterjedtségéből igen sok esetben feltehető ez eszmei háttér némi ismerete, mert hiszen — tudjuk — nem az alsóbb néposztályok az átvevők. A teljes öntudatlanság esete csak még inkább bizonyítja az átvevők végső hozzátartozását a divatot létrehozó légkörhöz — vagy legalább hajlandóságukat annak befogadására — minden helyi módosulás mellett is.

2. Kétségtelen, hogy magyar földön a mindennapi élet, a bár magasabb, műveltebb körhöz tartozó, de átlagember múlt divatjait, elterjedésük mértékét nyelvi jelek és irodalmi források nélkül szinte lehetetlen volna megismernünk. A XVIII—XIX. század fordulóján még nincsenek divatlapjaink (ilyenekkel Bécs, e divatok közvetlen átadója is ekkor csak szórványosan rendelkezik), s csupán a legtöbbször főúri körökhöz tartozó személyek arcképeire, festményeire volnánk utalva. A nyelv, a szavak történetének vizsgálata itt is azt a feladatot tölti be, amelyet GRIMM JAKAB törekedett megvalósítani: „ob nicht der Geschichte unseres Volkes das Bett von der Sprache her stärker aufgeschüttelt werden könnte“.⁷ Annál inkább érhetik ezt el szótörténeti vizsgálatok épen a divat történetével kapcsolatban, mert a nyelvi jelek előfordulása még ott is, ahol nagy bőséggel vannak emlékiratok, naplók, útleírások (pl. Franciaországban, Németországban), sokkalta hívebb és megbízhatóbb adatokat szolgáltat, mint ezeknek természetesen tárgytörténeti szempontból szintén figyelembe veendő, egymásnak azonban folytonosan ellentmondó, ezerféle, igen sokszor megjelölés nélküli tárgyleírása,⁸ amelyek sokféle értelmezést tesznek lehetővé. Azért is térnek el egymástól annyira, aránylag könnyen eldönthető kérdésekben a gyakran igen megbízhatatlan divattörténeti munkák, mert a viseletek nyelvi tanúit, a viseletnevek felbukkanási idejének pontos meghatározását, jelentésfejlődéseik időrendjét figyelmen

kívül hagyják. Természetesen itt is szükséges, hogy a tárgy történetének és a szó történetének kutatása kiegészítse egymást;⁹ e téren azonban legtöbbször a szótörténet adatai a nagyobb bizonyító erejűek. Hangsúlyozzuk persze, hogy a tárgytörténeti kutatások végső fokon csak a fogalom történetének szolgálatában állanak; hiszen erre és csak erre vonatkozhatik a nyelvi megjelölés.¹⁰

A francia forradalommal kapcsolatos, illetőleg annak szellemi háttéréből kisarjadzó német jövevényszavaink közül a következő viseletnevekről akarok alább szólni: *frakk, zsilé, pantalon, negligszé, karakó, Titus fej*. — Ami e szellemi háttért illeti, az, mint minden forradalmi koré, első sorban reakciós jellegű. A francia forradalom csak részjelensége, egyik tünete volt annak a sokkal mélyebben szántó és sokkal szélesebb kiterjedésű lelki forrongásnak, amely az egész művelt Európán végignyulva „simplicité“-re és természetességre, az egyén szabadságának tökéletes érvényesíthetésére törekedett, viszont mindazt megdöntötte, ami a régi kötelékekre emlékeztetett. Tehát a divat terén az udvar gúzsbakötő etikettje követelte gálaviselet minden részét, amelyben épen a természetesség elleni küzdelem jutott kifejezésre (fűzőtt váll, strikrokk, buffának, toronymagasságú púderes paróka!), s amelyben a viselő személyisége teljesen háttérbe szorult.¹¹ Most, az egyéniség, a metafizikai magaslatokba emelt, minőségileg értékelt individuum kultuszának idejében¹² (Sturm und Drang!), a minden térre kiterjedő szabadság követelésének korában¹³ érthető, ha a divat — ez egyik formája a tömegszokás keretein belül az egyéniség kiélésének, hangsúlyozásának — még sokkalta fontosabb szerephez jut, mint eddig, gyorsabban változó, kiéleztetebben vallomásjellegű lesz. A reakciós irány első jelei már a rokokó világában feltűnnek. És bizonyos, hogy később sem rögzíthető egyik itt megnevezett viselet keletkezése a történet egyes pillanatahoz, pl. a forradalom kitöréséhez, sőt még kevésbé egyes emberek önkényes elhatározásaihoz. Ez természetes is, hiszen a divat lényegileg ugyanúgy fejlődik, mint a közösségnek, a tömegelemeknek minden más terméke.¹⁴

3. A viselet és a név keletkezési viszonyának sokszor igen bonyolult kérdésével állunk itt szemben.¹⁵ Bonyolult e kérdés már azért is, mert a viseletformák története nem mindig azonos a velük kapcsolatos és a feltűnő nevek jelölte fogalmak történetével. A divat körében ugyan szorosabb a tárgy és fogalom kapcsolata, mint talán bárhol másutt, úgyhogy itt már igen kis tárgyi változásokkal is majdnem kivétel nélkül fogalmi változás jár együtt.¹⁶ — Elvi szempontból két esetet kell megkülönböztetnünk: 1. a viselet ugyanott keletkezik, ahol a név, 2. a viselet és a név különböző eredetűek. Az első esetben különbséget kell tennünk a) a viselet és neve honi keletkezése és b) a külföldről való együttes átvételük között.¹⁷

Az utóbbi eset a viselet és név keletkezése viszonyának szempontjából módszertanilag természetesen azonos az előbbi esettel. Egy dolgot azonban mindenesetre külön is figyelembe kell vennünk: előfordulhat, hogy több, nagyjában hasonló formájú idegen öltönydarab egyszerre terjed el, — pl. a tárgyalt korban Bécsben a francia eredetű *turque*, *polonaise*, *lévite* —, s ekkor neveiket a tömeg felcseréli, sőt utóbb esetleg a téves név állandósul. Hasonló jelenség ez a MERINGER megjelölte „Sinnverschiebung“-hoz.¹⁸

Az 1. a) esetben: a) Gyakori az új divatnak személynévvel való megjelölése: a kor egy híres szereplője, az új divat egyik első, nevezetesebb viselője, esetleg a ruhadarab készítője jut a névadó szerepéhez; vö.: *Napoleon-kalap*, *fontange* 'fejdísz XIV. Lajos korából', *spencer* 'testhezálló, ujjas felsőkabátka, Lord *Spencer*-ről elnevezve'. Ilyenkor sem máról holnapra tűnik fel egy-egy új viselet, kivéve talán a XX. század mesterségesen forgalomba hozott divatújításait. Általánossá azonban ezek is csak akkor válnak, ha megfelelnek a kor, sokszor öntudatlan fejlődési irányzatainak. Ha lényegileg megállapodó formájában egy-egy divat egy emberhez fűződnek is, valójában mégis benne van a hosszabb vagy rövidebb lélekzetű fejlődés, esetleg az erre való reakció vonalában. — β) Részben hasonló az előbbi elnevezési formához, de jóval ritkább az az eset, amikor a kor nagyobb eseményeitől, háborús diadalaitól vagy vereségeitől, esetleg jelszavaitól kölcsönzi nevét egy-egy ruhadarab; így a francia *steenquerque* a. m. 'finom, fehér csipkesál' az 1692-ben lezajlott csata színhelyétől. — γ) A műveltségi tárgy megváltozása okozta névátvitel esete áll fenn (l. alább a *zsilé* szó tárgyalását). — δ) Az új divatforma valamilyen értelemmel bíró nevet kap (alkalmazása, jellegzetes sajátosságai után); pl. *surtout*, *smoking*, *Schleppe*, *Schlaßrock*, *váll*, *nyakkendő*. — ε) A „nomen cum re“-nek az az esete, mikor egy értelemnélküli nevet a viseletformával együtt és annak a számára alkotnak meg, s ez a név nemcsak pillanatnyi, múló jelenség a divattörténetben, rendkívül ritka, s csak újabb korban lehetséges: a viseletformák lényegileg nem az egyes ember önkényes alkotásai, nyelvi megjelöléseik sem azok.¹⁹

A viselet és neve egyhelyt való keletkezésének minden esetben felelnünk kell arra a kérdésre: mikor válik el a fejlődő, változó viseletforma annyira a régitől, hogy új névvel jelölik meg? Ha valahol, akkor itt jut nagy fontossághoz a tárgy-történet kutatása. Viszont az új név feltűnését mindenkor a változás gyökere és lényegileg befejezett volta bizonyítékának vehetjük, és mint ilyent, hívebb adatnak, mint a fentebb említett más forrásokat. Az új viselet elterjedésének mértékére pedig az új és a régi jelölés gyakoriságának viszonya vet világot, számbavéve természetesen magának az átmenet korá-

nak bizonytalanságát, a határ elmosódott voltát. Az átmenet korában az új forma is itt-ott még régi névvel jelenik meg, az új név azonban kivétel nélkül az új forma jelentkezését bizonyítja.²⁰ A „műveltségi tárgy megváltozása okozta névátvitel“ esetében kétségtelenül a legnehezebb az azonos név alatt rejlő régi és új tárgy időrendi elválasztása, és sokszor minden nyelvi kritérium elesésével csupán tárgytörténeti kutatás útján lehetséges. Ilyenkor lesz nyilvánvalóvá, hogy a műveltségi tárgy megváltozása nem jár mindig együtt a fogalom megváltozásával, épen ezért a név sem változik.²¹ Fentebb hangsúlyoztuk már, hogy a divatcikkek körében, ahol aránylag lényegtelen változtatások is fontos újítást jelentenek a hozzáértő számára, ez a ritkábbik eset. L. mégis alább a *zsilé* szó tárgyalásakor a német *Weste* megjelölés átvitelét.

2. Ha a viselet és a név különböző eredetűek: *a)* lehet az új divat idegen, a név honi elnevezés eredménye; *b)* lehet a viselet ismert, neve idegen.

A 2. *a)* esetben ismétlődik a fentebbi *a—d)* lehetőség, Egészen világos, hogy a névadó tulajdonnevek közt ilyenkor az átadó idegen nép vagy néposztály elnevezése, esetleg annak lakóhelye is szerepet játszik; vö. alább *pantalon* (sok esetben persze nem a valódi származáshely szerepel!).²² Az értelemmel bíró megjelölések közt természetesen leggyakoribb az idegen megjelölés többé-kevésbé pontos lefordítása. Az idegen viselet különben — legalább is a nagyjában azonos fejlődésű nyugateurópai kölcsönzéseknél — a legritkábban egészen idegen: rendszeren akadnak kezdeményezések a saját divat történetében, vagy legalább is más, esetleg szellemi téren követelt változások formába jegecedése az új divat. Ezért néha a már ismert, hasonló hazaival azonosítják, úgyhogy ennek a neve vonódik át az új formára is.

Ami a 2. esetet illeti, *b)* ritkán fordul elő, hogy egy már meglevő viselet kap új, idegen nevet. Ez vagy hatalmas és kiterjedt műveltségi hatás esetében áll be, amikor az új név előkelőséget biztosít,²³ vagy újabban, egészen múltó és jelentéktelen divathullámok hirtelen eláradásakor, esetleg az idegen nyelvű kalmárok, kereskedők közvetítésével.²⁴ Legtöbbször azonban minden hasonlóság mellett tárgyi különbségek is akadnak, úgyhogy az idegen név a divat minden fínom, árnyalatnyi különbségét számbavevő átvevő előtt valóban idegen tárgyra vonatkozik, új fogalmat jelöl, ilyenkor tehát az idegen tárgy, idegen név fentebb tárgyalt esete áll fenn.

A névadásnak valamennyi említett formája természetesen nemcsak a ruházat terén, hanem — csekély módosulásokkal és az egyes ember önkényének újabban még több szabadságot engedve — minden a napi divatváltozásoknak kitett körben is érvényesül, tehát pl. az étel-, játék-, butor-, táncelnevezések stb. terén.

4. A divat szempontjából tekintve már a XVIII. századnak első negyedében, fokozottabb mértékben pedig a másodikban és harmadikban feltűnnek Franciaországban a népi és polgári viselettel való, egyelőre még öntudatlan kacérkodás jelei. Az alsóbb néposztályok köréből jön a mindgyakrabban hordott, kényelmes *contouche* (nálunk is több adattal bizonyítva; a nép nyelvében is),²⁵ majd a *caraco* (l. alább), s később, XVI. Lajos uralkodásának vége felé teljessé válik a divat terén a legfelsőbb és a polgári körök vegyülése.²⁶ Ekkor, a hangsúlyozott „sensibilité”²⁷ világában élő virágdíszek, fehér és könnyed muszlinok, kelmék,²⁸ gyöngéd virágpárfümkök²⁹ jelzik a gyermeki naivitás és a természet utáni fájó nosztalgiát.³⁰ — A vallás, irodalom, politikai és szociális felfogás, természetjog, természettudományok terén már a XVII. század óta egyre jobban ható Anglia képviseli a „révolution de la simplicité” Franciaországa (1775—1785.) előtt a polgáriasság és természetesség ideálját a mindennapi életberendezés szempontjából is. Az angol kert, *country dance* (nálunk 1789 óta), sportok, szabadban való úszás, mozgási játékok, az egészség kultusza mellett elterjednek az Amerikából, Angliából származó demokrata-liberális viseletformák is, már jóval a forradalom kitörése előtt, illetőleg befolyásolják a francia divat alakulását.³¹ Az angol hatás nem szűnik meg a forradalom után sem, még Napoleon ellenére is folytonos. Ugyanekkor hat egyre jobban a férfias erő jelképe, a katonaság formaruhája (l. alább a *Titus-fej* tárgyalásánál). Még a hölgyek öltözködése, járása is férfias jelleget ölt, a caraco a frakk női hasonmása, és a zsilé viselete nők között is terjed. — A rokokó görög mitologizálása új eszmei tartalommal telik meg; az antik világhoz való visszanyúlást, a görög-római köztársaság célkitűzéseinek követését már a forradalom előtt is egyre erősödő mértékben mutatja a ruházat jellege is. Egyéni kezdeményezés (Louis David volt az antikizáló irány első képviselője, s őt bízta meg a Comité de salut public egy, a forradalom eszmevilágával egybehangzó ruhaviselet megtervezésével)³² a valóságos elterjesztésben természetesen kevés sikerrel járhatott, csupán korai jel és tanúság mind a később általánossá váló görög republikánus divatirányzat, mind a viselet és eszmei háttér egybetartozásának e korbéli tudatos hangsúlyozása mellett.

Antik, angol, katonai, polgárias-népi viseletelemek és formák egyesültek a XVIII. század utolsó negyedében Franciaországban. Valamennyi a fejlődés egy közös vonalába tartozott, illetőleg épen azok az elemek lettek a lényegileg ekkor kialakuló és napjainkig érvényes férfiviselet részei, amelyeket az uralkodó eszmei áramlatok pontos külső megfelelésének érezttek. Egyesülésük két-három évtizeden át ment végbe: a forradalom éveiben épen úgy, mint a megelőző kor alkonyán

vagy a directoire és empire folyamán (pillanatnyilag felkapott s mindjárt elejtett, csak kis körre szorítóköző viseletekről itt nem lehet szó, pl. a vörös phryg sapkáról, amelyet valójában még a konvent tagjai sem hordtak). Elterjedésüket minden hullámozás mellett sem tartóztathatta fel sem a directoire óriási méreteket öltő pazarlása, a forradalom rémségei után új életre támadó osztályok élnivágása, sem Napoleon és az empire-kor igyekezete, hogy a royalista hagyományokat tegye ismét kötelezővé: ez csak az udvar legszűkebb körében valósult meg. A formák, amelyekben a kor eszméi kifejezésre leltek, sokkal mélyebbről jöttek, mint ezek az ideiglenes hatalmak, s noha most már nem is fordulhatott egy központ: a francia udvar felé a külföld figyelme, mindenütt, ahol a franciával azonos szellemi háttér hatott, elterjedtek; részint a franciáktól való közvetlen átvétel, részint a francia eszméktől befolyásoltan, de valójában angol vagy más — nálunk pl. elsősorban német — átadók útján.

5. Németországban, ahol az elterjedés mind e két lehetősége fennállott (a XVIII. század folyamán részben a szabadkőművesség hatása alatt szinte erősebb az angol befolyás, mint a francia³³), s ahol irodalmi, de itt-ott társadalmi és politikai téren is a Sturm und Drang forradalmi mozgalmától, majd a klasszicizmus görögösségétől annyira megmunkált talaj fogadta az idegen sugarakat, minden helyi módosulás mellett ugyanazok a tünetek mutatkoznak. Angol egyszerűség a viseletben³⁴ (vö. „Genietracht: blauer Werther-frack . . . gelbe Weste, weiße Cannevasbeinkleider und Stulpenstiefeln“ 1775 óta³⁵), a görög öltözet jellegzetes formáinak felbukkanása és általánosodása, s minden előbb említett jellemző vonással együtt a társadalmi érintkezésformák megváltozása.³⁶ Így áll elő ez a helyzet: „Der junge Berliner nach der Mode von der feinen, und bey weiten der größeren Klasse, traegt vom Morgen bis zum Abend Stiefeln, runden Hut, blauen Rock mit rothen Kragen, in sehr militaerischem Geschmacke, und sehr oft schmuzige Waesche. So gekleidet geht er in die Kollegien, unter die Linden, aufs Koffeehaus . . . ins Schauspiel, und sehr oft in Gesellschaften . . . er traegt bestaendig Frack und Gillet, und macht sich nichts aus vollem Anzuge . . . Was sollte ihm der volle Anzug? das waere geziert. Und wozu sich geniren? Für wen? das hat er ja nicht nöthig.“ (Id. Journal 1791: 178—9.)

6. Bécs, számunkra mélyebben járó egyéb hatásai mellett a mindennapi élet külső formáinak mintaképe, a XVIII. században mindvégig inkább kitartott a francia divat és nyelv kedvelése mellett, mint Németország³⁷ (francia jövevényszavai is számosabbak); az angol hatás itt sok tekintetben közvetett, bár 1785 táján, az amerikai szabadsámozgalmak iránti általános érdeklődés közepette angol vendégek személyesen is terjesztik.³⁸ Később, a század utolsó évtizedében, majd a XIX. szá-

zad legelején az előkelőbb körök túlnyomó része, s egyre inkább már a polgárság is³⁹ angol minta után öltözködik. Elsősorban a férfiakra áll ez: „anglisirt an Kõpfen und . . . Füßen“,⁴⁰ de a hölgyekre is: „unsre Damen tragen bald das ganze englische Oberhaus am Leibe . . . : Spencer, Nelson, Cadogan“. ⁴¹ Angol módon formálják kertjeiket, szereznek be kocsikat, *engelländereket*.⁴² „Edle Simplicitaet statt französischen Bombast“: ez a cél.⁴³ Hogy e mindenben megnyilvánuló egyszerűség és szabados természetszerűség mélyen összefügg a kor forradalmi irányzataival, s nem pusztán a divat körébe tartozó jelenség, jól érzik Bécs konzervatív elemei is: „Glaubt mir nur, ihr jungen Herren, diese Schlamperey, die ihr Einfachheit, diese Selbstwegwerfung, die ihr Popularitaet nennt, dieß Nichtsmehraufsichhalten stiftet mehr Unheil, als ihr euch wohl traemen laßt.“⁴⁴ — Divatba jön a hangsúlyozottan pongyola öltözet („je schlampichter, je moderner“⁴⁵), úgyhogy 1808-ban akár estélyen is meg lehet jelenni csizmásan és útiruhában.⁴⁶ Épen úgy jel mindez, mint a köszönés vagy megszólítás formájának megváltozása: „Sonst habn die Numeri zu jeden Pudel *Ihr Gnaden*, oder gar *Ihr Exillenz* gsagt, aber jetzt geht alles per Sie.“⁴⁷ — Az angol viselet főként francia-német, itt-ott egyedül német közvetítés útján, de részben közvetlenül is terjedt; az antikizáló irányzat a két előbbi nyomán kapott lábra (ismét csak a *Simplicität* hangsúlyozásával, már 1786-ban⁴⁸). Elterjedésében azután a híres táncsnő: Mme Viganó játszott nagy szerepet; s bármennyire üldözte is a bécsi kormány a forradalom országváival a leghalványabban összefüggő mozgalmakat, sőt a francia kifejezéseket is,⁴⁹ mihelyt az első rémület elmúlt, ismét csak és teljesebben, általánosabban vette fel Bécs a francia divat követését: a benne is, noha csendesebben forrongó eszmék ruhamegfelelőit és velük együtt a görögös chemise-divatot is.⁵⁰

7. Nálunk, magyar földön szintén megvoltak a viseletváltozásban mutatók visszahatás előzményei, a divat síkjába vetítve⁵¹: a *strickrokk* és *buffán*, a *púder*; a hajzacskó (már Apornál; *haarbaitel* néven is) és a lassú egyszerűsödés jelei: a *copf*, a *dupé* és a *vukli* (Gvadányi viselete). Alább látni fogjuk, hogy az említett új divatirányok nálunk is otthonosak. Már 1790-ben látszik angolos befolyás (vö. FNót. 103;⁵² Csok: Cult. III, 346 stb.); később a görögös viseletnek van nyoma: „A' Fehér fzemélyek most megént egy új módit fel találtak tudni illik: az üngekből kivágják az ujjokat 's mezételen karral fitzkandoznak . . .“ TudPal. V, 10. És ha a valószínűleg 1816—1820 között keletkezett Dárday-házban Kisfaludy Sándor ezeket mondatja az egyik szereplővel: „mindég kaczagásra fakadok, ha a' régi aszszonyképeknek costumjüket látom, kivált az öreg Anyám idejéből: . . . [az] öszvetőzdeltt ezer hajfürtöket; a' belisztezett hajtupéket; az örvös nyakokat; a' réfnyi derekakat; egész lepedő táczlikat; a' Strickrock

Balónokat, milliom ránczba szedett rokolyákat“ (67—8), jele ez a „szabad gondolkodás, szabad viselet“ jelszó alatt beállott változásnak. — Adataink a helyzet természeténél fogva szűkebbkörűek és kétségtelenül kevésbé politikai színezetűek is, mint Franciaországban vagy Németországban. A viseletek nálunk kizárólag francia-német és német eredetűek,⁵³ idegen megjelöléseik élő és nem irodalmi nyelvből való átvételek. Az a hangsúlyozott tény, hogy magyar földön épen úgy olvassák a Jenaer Litteraturzeitung, az Elegante Zeitung, a Journal des Luxus . . . és más német lapok számait, mint Németországban,⁵⁴ nem bizonyít viseletneveink irodalmi átvétele mellett: élő példa nélkül a lapokon látott divat sohasem lett volna hordottá és általánossá. A Habsburg-ház országai nagy különbözőségeik mellett is lényegileg egységesen beletartoztak a Nyugatot mozgató eszmék és érzések világába, kulturális és civilizatórikus szempontból is, és a Bécsből szinte centrifugálisan továbbított hullámok a különböző közvetítő csoportok élő példáján átvonulva, előbb vagy utóbb, de eljutottak a messzebb fekvő magyar rétegekhez is.⁵⁵

Jegyzetek.

- ¹ Vö. N. STERN, Mode und Kultur. Dresden, é. n. (1915.) I, 37, II, 166; W. FRED, Lebensformen. München, 1911. 116. — O. NEUBURGER, Die Mode. Wesen, Entstehen und Wirken. Berlin, 1913. ² Vö. L. DE LANZAC DE LABORIE, Paris sous Napoléon. Paris, 1905—1906. III, 164; utalhatnánk a fez körül nemrég lezajlott harcokra is. ³ H. SPERBER, Geschichte der deutschen Sprache. Berlin u. Lpz., 1926. 126. — Vö. Magyarító Szót.² is.
- ⁴ FR. NICOLAI, Über den Gebrauch der falschen Haare und Perrücken . . . Eine Historische Untersuchung. Berlin u. Stettin, 1801. 115. ⁵ I. h. 102.
- ⁶ ECKHARDT S., A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp., é. n.; KALMÁR G., A francia forradalom hatása hazánk gazdasági és szociális viszonyaira a Martinovics összeesküvésig. Bp., 1928. ⁷ Geschichte der deutschen Sprache XIII. Vö. L. WEISGERBER, Die Stellung der Sprache im Aufbau der Gesamtkultur: Wörter u. Sachen XV—XVI. — XV, 194 kk. ⁸ Vö. LANZAC DE LABORIE i. m. I, III, másrészt R. MERINGER: GRM. I, 596 is. ⁹ „Ein Fortschritt im allgemeinen Sinn wird nur dadurch erzielt, daß Sachforschung und Wortforschung nicht bloß, wenn auch hilfsbereit, nebeneinander stehen, sondern daß sie sich durchdringen, sich miteinander verflechten und zu Ergebnissen zweifacher Art führen.“ H. SCHUCHARDT, Sachen und Wörter: Anthropos VII, 827. ¹⁰ GOMBOCZ Z., A m. tört. nyelvtan vázlata IV. Jelen-tétan. 32; K. JABERG, Idealistische Neuphilologie: GRM. XIV, 16. WEISGERBER hangsúlyozza ez igazságot nagyon erősen épen a nyelv-művelődés-történeti kutatásokkal kapcsolatban: GRM. XV, 171 kk.
- ¹¹ A. ROSENBERG, Geschichte des Kostüms. (A szöveg ED. HEYCKTől.) Berlin, (1905—). III, 174. ¹² Vö. G. STEFANSKY: Euphorion XXX, 143—4. ¹³ Vö. E. SCHULTZE, Weltanschauung und Wirtschaftsleben in der deutschen Kulturentwicklung des XIX. Jahrhunderts. Hamburg, 1910. 70 kk.
- ¹⁴ Vö. R. MERINGER: Wörter u. Sachen III, 36. ¹⁵ A probléma nehezségeire már R. MERINGER utalt: „Zur Frage, was älter sei, das Wort oder die Sache, möchte ich nur sagen, daß sie ebenso schwer zu beantworten ist wie die, was älter sei, die Henne oder das Ei.“ (Wörter u. Sachen III, 32.) A tágabb értelemben vett „Bezeichnungslehre“ még kidolgozatlan voltára és fontosságára hívja fel a figyelmet WEISGERBER id. tanulmánya (i. h. XVI, 104); vö. még P. KRETSCHMER: Glotta XIV, 223. Az idegenből jött művelt-

ségi tárgy elnevezési lehetőségeivel vö. L. SPITZER gyakorlati fejtegetéseit: Die Namengebung bei neuen Kulturpflanzen im Französischen: Wörter u. Sachen IV, és M. NIEDERMANN, Die Benennungen der Kartoffel im Lituaischen und im Lettischen: i. h. VIII, 36 K. JABERG dolgozata: Zur Sach- und Bezeichnungsgeschichte der Beibekleidung in der Zentralromania (i. h. IX.), amelyre alább még hivatkozunk, az ilyen irányú kutatások érdemét abban látja, hogy a „nyelvformáló erők“ mibenlétébe és a nyelv meg a külvilág kapcsolatainak szerfelett szövevényes voltába bepillantást engednek. ¹⁶ Vö. WEISGERBER: i. h. XVI, 109.

¹⁷ VOSSLER hangsúlyozza újabban annak gyakoriságát, hogy az idegen műveltségi tárgy átvételével nem jár együtt az idegen név átvétele; ez esetben a viselet és név a honi elnevezés szempontjából különböző eredetűnek számít (1. alább 2. eset). — A „nomina ante res“ és „post res“ érdekes kérdéseivel a divat terén máskor szeretnék foglalkozni.

¹⁸ Wörter u. Sachen III, 52. ¹⁹ MERINGER: i. h. III, 33. — Hogy a divatelnvezések újabb időben mégis sokszor a párizsi-londoni kereskedőrétegtől származnak, amelyik a divatot — a maga részleteiben! — egyre inkább irányítja, érthető; vö. M. L. WAGNER, Das ländliche Leben Sardiniens im Spiegel der Sprache. Heidelberg, 1921. (Wörter u. Sachen IV. pöfüzete) 148.

²⁰ Az a lehetőség, hogy régen ismert honi viselet új honi nevet kapjon (pl. a ruhaanyag neve vonódik át a ruhára magára, l. BÄTKY—GYÖRFY—VISKI, A magyarság néprajza I, 384—5), megfigyelésünk köréből most, új viseletek keletkezésének, illetőleg a név vagy viselet idegenből való átvételének kérdésénél kiesik.

²¹ Vö. SPERBER—WEISGERBER: GRM. XV, 171 példáját a *telefon*-ról, amely külső formájában ugyan megváltozott, de a fogalom és így a név is azonos maradt. ²² L. SPITZER: i. h. 133.

²³ A magyarság néprajza i. h. ²⁴ WAGNER: i. h. 148. ²⁵ Nyr. XXVI, 395, XXX, 388, XXXI, 276 stb.

²⁶ A. FRANKLIN, La vie privée d'autrefois... XV. (Paris, 1894.) 296 és: La civilité, l'étiquette, la mode, le bon ton du XIIe au XIXe siècle. Paris, 1908. II, 35—6. ²⁷ Vö. E. et J. DE GONCOURT, La femme au dix-huitième siècle. Paris, 1862. 278—9, 319—20.

²⁸ Le COMTE DE REISET, Modes et usages au temps de Marie-Antoinette: Livre-Journal de Madame Éloffe, marchande de modes... de la Reine. Paris, 1885. II, 109; Journal des Luxus und der Moden. Kiad. F. J. Bertuch... Weimar, 1788. 402; 1789. 446. — O. ALSÉN, Die Mode der galanten Zeit. Berlin, é n. 75. ²⁹ H. HENNING, Der Geruch. Lpz., 1924.² 18.

³⁰ Vö. 1791-ben már Berlinben is: „*Manches à l'enfant, Chemises à l'enfant* etz. kurz alle mögliche *Enfantillagen*, sind jetzt mehr als je im Gange“ (Journal... 634).

³¹ Az angol hatásra vö. az id. Journal divatleveleit az 1788—1792. évek-ből és a divattörténeti munkákat, ROSENBERG, FRANKLIN id. műveit; P. L. DE GIAFFERRI, Histoire du costume masculin français de l'an 420 à l'an 1870. Paris, é. n.

³² Ez Denon egy metszetén maradt fenn, vö. H. BAUDRILLART, Histoire du luxe privé et public depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. IV. Paris, 1881.² 485. — A görög hatásra l. még P. LACROIX, Directoire, consulat et empire. Moeurs et usages... Paris, 1884. 394; G. STENGER, La société française pendant le consulat. Paris, 1903—1905. I, 421; GIAFFERRI i. m. 49.

³³ F. J. SCHNEIDER, Die Freimaurerei und ihr Einfluss auf die geistige Kultur in Deutschland... Prag, 1909. 37. ³⁴ L. pl. Moden-Gallerie. Ein Toilettegeschenk fuer Damen... Berlin, 1797. 19/1795., 37/1796.

³⁵ Goethe Wertherjének megjelenése után az új elveket valló ifjúság (s egy ideig a weimari udvar!) általán s viselete. Vö. J. SCHERR, Sturm und Drang, eine kulturgeschichtliche Episode: Zeitschr. f. deutsche Kulturgeschichte 1858. 449—50.

³⁶ Balon pl.: „ein hoechst unschuldiges, naives, natuerliches Benehmen, war von Allen einstudirte Rolle...“ (Zeitung für die elegante Welt. Lpz., 1801. 102).

³⁷ Vö. pl. Briefe eines Eipeldauers 1797. XXXII, 15. Még 1814-ben is ilyen értelemben ír J. GRIMM Bécsről (Briefwechsel aus der Jugendzeit 359) és Fr. A. v. Schönholz: Traditionen zur Charakteristik Österreichs, seines Staats- und Volkslebens unter Franz I. Kiad.: G. GUGITZ. München, 1914. I, 134—5.

³⁸ (J. Pezzl:) Skizze von Wien. IV. Wien u. Lpz., 1787. 579; Neue Skizze von Wien. II. Wien, 1805. 270. ³⁹ Vö.

(J. Richter:) Bildergalerie weltlicher Misbräuche... von Pater Hilarion... Frankf. u. Lpz., 1785. 115; J. W. Fischer: Reisen durch Oesterreich, Ungarn... in den Jahren 1801 und 1802. Wien, 1803. I, 199—200. ⁴⁰ E. M. Arndt: Reisen durch einen Theil Teutschlands, Ungarns... in den Jahren 1798 und 1799. Zweite verbess. und verm. Aufl. Lpz., 1804. I, 144.

⁴¹ Neuestes Sittengemälde von Wien. Wien, 1801. I. 150. ⁴² (J. Richter:) Briefe eines Eipeldauers... 1794. IX, 6; (ua.): Die Wahrheit in Maske. 1798. VIII, 4. ⁴³ Neuestes Gemälde von Wien. 1797. 97.

⁴⁴ (F. C. Gewey:) Modesitten. Ein Lustspiel in fuefn Aufzuegen. Wien, 1801. 107; az öreg Altendorf tanácsos szavai. ⁴⁵ Uo. 4. ⁴⁶ J. F. Reichardt: Vertraute Briefe... auf einer Reise nach Wien... zu Ende des Jahres 1808 und zu Anfang 1809. Kiad. G. GUGITZ. München, 1915. I, 104. ⁴⁷ Briefe eines Eipeldauers. 1797. XXXVI, 10. — Hasonló okra megy vissza az *Ich empfehle mich ihnen* búcsúszólam elterjedése a *Gehorsamer Diener* helyett; nálunk is az *Ajánlom magam* szóbeli használatban a XVIII. század II. fele óta, vö. KERTÉSZ M., Szállók az úrnak. Bp., é. n. 9; A. DENECKE, Zur Geschichte des Grußes...: Zeitschr. f. d. deutschen Unterricht VI, 343; K. PRAUSE, Deutsche Grußformeln in nhd. Zeit. Breslau, 1930. 111. ⁴⁸ (Pezzl:) Skizze... I, 79. ⁴⁹ E. K. BLÜMML—G. GUGITZ, Altwienerisches. Wien—Prag—Lpz., 1911.² 309 kk. ⁵⁰ C. Pichler: Zeitbilder. (Sämmtl. Werke LVII. Wien, 1844.) II, 13—7.

⁵¹ NEMES—NAGY, MVisTört. 190 kk. — Vö. J. F. Miller: Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn... 1790. 9 is: „unser nicht mehr in hohen Frisuren gethuermertes, nur in simple Wuerste gedrehtes, oder hochstens in einem fliehenden Duppee, Zopfe, oder Chanton [!] gelegtes Haar“. ⁵² A rövidítéseket l. MNy. XXX, 89 kk. ⁵³ A XVIII. század végén még nincsenek közvetlen angol kapcsolataink, amelyeknek hatásuk volna; vö. FEST S.: EPhK. XLV, 128; FR. VALJAVEC: Deutsch-Ung. Heimatsbl. VI, 166. ⁵⁴ Fischer i. m. II, 36. ⁵⁵ Vö. ZEMPLÉNI I.: UJb. VIII, 107 kk.

(Folytatjuk.)

HARTNAGEL ERZSÉBET.

A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása.

Az oklevél személy- és helynévadatainak vizsgálatát megnehezíti az a körülmény, hogy mindig figyelembe kell vennünk a másoló esetleges változtatásait. Az oklevél helyesírásának vizsgálata megerősít bennünket abban a feltevésben, hogy a másoló igyekezett híven másolni az eredetit, és ha néha változtatott is az eredeti szövegen, az elsősorban akaratán kívüli olvasás-, illetőleg íráshiba (MNy. XXXII, 55), s csak másodsorban következménye a saját korabeli írásszokásnak. Megállapíthatjuk, hogy e pár változtatás mellett az oklevél helyesírása megfelel az Árpád-kori magyar helyesírás szokásainak, melyeket KNEI ZSA ISTVÁN vizsgált meg „A magyar helyesírás a tatárjárásig“ című értekezésében (MNyTK. 25. sz. 1928. — MNy. XXIV, 188, 257, 318, XXV, 27). E cikk első részének felépítésében KNEI ZSA említett értekezésének menetéhez tartottam magam, hogy „ez egyúttal kiegészítésül is szolgáljon KNEI ZSA kiváló munkájához.

*

I. Magánhangzók.

1. Az *ā*, *ǣ* hangok jele *a*. A két névben szereplő kettős *aa* minden valószínűség szerint a hosszúságot jelöli: *Bahaan* (330),¹ *Ifaac* (87, 317, 323, 348, 375, 387). Ez utóbbi név kettős *aa*-ja a Vulgata ilyen írásmódjára is visszavezethető (vö. SZINNYEI: MNy. XXII, 162).

2. Az *o* hang jele *o*. A hosszú *ō* (< *ou*) hang nyomát még nem találjuk. A kivételes *Ieraflo* (388) személynév szerintem nem az *u* betűnek feledékenységéből vagy fáradságból való elhagyása következtében előállott íráshiba (JAKUBOVICH: MNy. XIX, 81), hanem az átíró itt a saját korában használt névformát iktatta be a kétszáz év előtti nevek közé. Ezt a feltevést támogatja az a tény, hogy a *Jeraszló* nevet, jóllehet még kétszer előfordul, egyszer sem találjuk *Iera[e]lflow*-nak írva: mindkét másik esetben *Iere[a]llau* (86, 243) alakban szerepel. Hasonlóképpen megőrizte az eredetibb hangállapotot a *Saflau* (64) és a *Wifalau* (265) személynév is. Így íráshibáról csak akkor lehetne szó, ha az említett helyen *Ierefla*-t találnánk. — Szóeleji *ho* egy névben szerepel: *Hokus* (129); vö. *Okus*; nb. *Hutos*, *Hedelen*.

3. Az *u* hangot az eredeti mindenütt *u*-val jelölhette. Okvetlen a másoló változtatását kell látnunk a *Hwruat* (133) név *w*-jében. A tatárjárásig ugyanis egyetlen olyan adatunk sincs, amelyben a *w* szóbelseji *u* hangot jelölne; szó elején is csak a XIII. század elejétől kezdve szerepel ilyen hangértékben, szó végén pedig csak egyszer fordul elő, az is 1222-ben (KNIEZSA: MNyTK. 25. sz. 6). Ezzel szemben az Anjou-korban gyakran találunk szóbelseji *u*-t *w*-vel jelölve: 1309: *Gywlas* (AnjÖkm. I, 190) | 1325: *Lwk* (i. m. II, 175) | 1328: *Heweswyuar* (i. h. 372) | 1329: *Zwmur* (i. h. 405) | 1334: *Bakwn* (i. m. III, 57) | 1335: *Hwrhy* (i. h. 182) | 1337: *Kwth* (i. h. 339) | 1337: *Zwha* (i. h. 418). — Az oklevél a szókezdő *u*-t (több esetben a *v*-t is) *v* jellel írja. A *v* kis-, illetőleg nagybetűt jelölő szerepe között különbséget tenni a jelek kis és következtelen eltérései miatt igen nehéz. A szókezdő *v* jel általában *u*-t, illetőleg *ü*-t jelöl (66-szor *u*, illetőleg *ü*, s csak 15-ször *v* hangértékben). — Kettős *uu*-t, amely valószínűleg hosszúságot jelöl, egy esetben találunk: *Kuut* (197). — Szóeleji *hu* egyszer fordul elő: *Hutos* (279); vö. *Utos*; nb. *Hedelen*, *Hokus*.

4. Az *e* hangok (*e*, *ǣ*, *ε*, *ǣ*) közös jele, mint az Árpád-korban általában, *e*. Tizenegy névben találunk *eh* hangkapcsolatot, amely mind a szó belsejében, mind a szó végén etimológikus. Ugyancsak etimológikus a *h* más magánhangzó után is:

¹ A zárójelbe tett számok a folyóiratunk múlt évi folyamában megjelent oklevélkiadás sorszámát jelölik.

Egírih, vlduríh, Aruhdi stb. — Két névben előforduló kettős *ee* különjejtést jelöl: *Eleedi* (327), *Elees* (146, 153).

5. Az *i* hangok (*i, ĩ*) jele általában *i*, hét névben *ȳ*. Az *ȳ* hat névben szóbelseji *i*-t jelöl: *Dýmisiensis* (27, 34, 40, 44), *Mýchael* (342), *Mýradi* (70), *Mýze* (55), *Sýmien* (51), *Sýmon* (119); egy névben képzővégi rövid *i*-t: *Beledy* (94). A szóbelseji és a szóeleji *i* hangot jelölő *y*-ra 1138 előttről a következő adataink vannak: 1055: *fyzeg, fyher* (ÓMOlv. 22) | 1079 k.: *Martynus* (TörtÉrt. XVI/4, 7—8) | 1111: *Ypolitus, Syxtus* (i. m. XV/5, 42—4) | 1113: *Ypolitus, Syxtus, Symon* (i. h. 55—62) | 1127—1131, 1134: *yfaac* (i. m. XVI/4, 18—20; MonStrig. I, 85). 1138 után a számtalan *i*-s adat mellett már gyakrabban találunk *i* hangértékű *y*-okat: 1146: *ynam* (PRT. I, 599) | 1150: *Ahchyn* (i. h. 600) | 1151: *Martyrius* (i. h.) | 1156: *nemcyc, Gyрки, ylmer, Ypolitus. Symon* (MonStrig. I, 108) | stb. Vö. még az 1237-i oklevél két példányát (ÓMOlv. 88—92). A dömösi oklevél hat *y*-nal írt adatával szabályosan illeszkedik bele ebbe a fejlődési sorba, úgyhogy nincs okunk arra, hogy itt változtatást tegyünk föl az átíró részéről. — Másképp kell azonban megítélnünk a *Beledy* nevet. A XII. században ugyanis a képzővégi rövid *i*-t nem jelölik *y*-nal, később is csak igen ritkán (KNIEZSA i. m. 8), az Anjou-korban azonban a szóvégi *i*-t inkább jelölik *y*-nal, mint *i*-vel | 1329: *Vendegy* (AnjOkm. II, 396); *Honky* (i. h. 453) | 1330: *Chery* (i. h. 473) | stb. Úgy látszik tehát, hogy az eredetiben *Beledy* helyett *Beledi* állott (l. még alább a *i*-s kettőshangzókat). — A másoló a latin szövegben rövidíti is az *i*-t: $q^1 = qui$. Ezt a rövidítést kell látnunk a *Cenquin* (408) név írásában is.

6. Az *ü* hang jelölése összeesik az *u* hangéval. Jele ennek is *u*, szókezdeten *v*. A másoló változtatásának kell tartanunk az *Wluen* (375) név *W*-jét. Szókezdő *W* *ü* értékben csak a XIII. század elején lép fel (KNIEZSA i. m. 8), az Anjou-korban azonban a szókezdő *V* váltakozik *W*-vel: 1329: *Vlwespatak* ~ *Wlwespatak* (AnjOkm. II, 398).

II. Kettőshangzók.

1. Az *ay* jele általában *au*, két névben azonban *av*: *Afavfeu* (272), *Waridav* (326). Jóllehet az *ay* kettőshangzónak *av* betűpárral való jelölése az Árpád-korban csak kivételszámba megy: 1055: *gífnav* és 1198: *Efav* ~ *Efau* (ÓMOlv. 22, 64), mégsem merem azt állítani, hogy az *av* betűpárral való írás az átíró változtatása, mert az Anjou-korban a mai szóvégi *ó, ő* helyén *ou-, eu-* vagy *ow-, ew-*et találunk. Az *ov, ev* annyira ritka, hogy erre az AnjOkm. első két kötetéből alig egy-két példát tudnánk csak kimutatni.

2. Az *ou* kettőshangzó jele, hasonlóképen az *ay* kettőshangzóéhoz, általában *ou*. Egy névben *ov*: *Mo[a]glov* (130,

133). Bár a XII. század végéig az *ou* kettőshangzó jele is szinte kivétel nélkül *ou* (Kniezsa i. m. 9), mégis feltehető, hogy az *ov*-val való írás már az eredetiben is megvolt, mert az 1198-i oklevélben is egymás mellett tűnik fel *Warou* és *Bulehov*. A 15 *ou* kettőshangzóval szembenálló 35 *au* jellemző az Árpád-kor eleji magyar hangállapokra.

3. Az *uy* kettőshangzót egy névben találjuk meg: *Buus* (164). Jele tehát *uu*. A név olvasható *Büüs*-nek is (l. az *üü* kettőshangzót). Úgy gondolom, nem tartozik ide a *Bulfu* (129, 174, 195, 256) személynév szóvégi *u*-ja, amely valószínűleg nem eredetibb *uy* képviselője, hanem egyszerű véghangzó (vö. *Búcs* helynév, Esztergom megye).

4. A *i*-s kettőshangzók *i* félhangzójának jele *i*, csak két névben *ý*; szó belsejében: *Geýfce* (177), szó végén: *Bolofoý* (193). A szóbeljei *i*-s kettőshangzókat az 1138 előtt írt 14 hiteles oklevélben mindenütt *i*-vel írják. Kivétel csupán az egy *Moyfes* név (az 1111-i és 1113-i zaborhegyi oklevelekben), amely azonban a Vulgataban is így szerepel. A szóvégi kettőshangzó *i* félhangzóját azonban már 1079-ben jelölik *y*-nal: *herney* (TörtÉrt. XVI/4, 7). Az 1142—1146-i oklevélben szintén így: *Culcey* (PRT. I, 597). A *Geyse*, *Geyfa* nevet 1138 után szinte kivétel nélkül *y*-nal írják (1146, 1151, 1152, 1157, 1158-ban stb.). A folytonosság tehát megvan. Emlékeinkben ezután mind többször találjuk a kérdéses félhangzót *y*-nal írva; az Anjou-korban azután már szinte helyesírási szabállyá válik. Az *y*-nak oklevélünkben való kis szerepe tehát arra mutat, hogy az átíró, legalább is ebben, csakugyan igyekezett híven másolni az előtte fekvő eredetit. — Magánhangzóközi *i* négy névben fordul elő: *Aianduk* (309), *Baiadt* (127, 183), *Boion* (132), *Naiadt* (94, 111). — Két névben találunk *ii* kettőshangzót: *Sueij* (378), *Viuſcij* (315).

5. Az *eü* kettőshangzó jele a szó belsejében és szóvégen egyaránt *eu*, két esetben azonban *ev* is: *Kuceu* (229), *Sileu* (129), de *Kucev* (240) és *Silev* (308). Az *ev* Kniezsa szerint csak 1193-ban tűnik fel *eü* jeleképpen (i. m. 11). A már említett megfontolás alapján (l. az *au* és *ou* kettőshangzóknál) itt sem tehetünk fel változtatást az átíró részéről.

6. Az *iü* kettőshangzó jele *iu*. Két névben: *Numhiu* (263, 267, 332, 395, 400), *Dius* (94, 102, 330).

7. Az *üü* kettőshangzó jelei *uu*, *w*, *u*. 1138 körül még élő *üü* kettőshangzót tüntetnek fel a következő személynevek: *Nu[e]mhw* (51, 112), *Nemhuu* (78); vö. *Numhiu*. Mint e neveknek (vö. 1165: *Nichw* ~ *Nichuu* ÓMOLv. 44), akképen a *Budí* (116, 147, 149, 169, 256) névnek az írásában sem gondolhatunk a másoló változtatására; ha tudniillik az eredetiben *Buudí* vagy *Budí* alakban szerepelt volna a név, az átíró nem változtatta volna mindannyiszor következetesen *Budí*-ra: ez ellenkezne a másoló egyebünnen megismerhető szokásaival,

aki amennyiben változtat, sohasem változtat következetesen (másképp PAIS: MNY. XXIII, 505). Ha pedig, mint kell is, a névnek 1138-i alakjául a *Budi*-t vesszük fel, és ha PAISzal a *beü* > *bö* származékának tekintjük, arra kell gondolnunk, hogy az oklevél írója László herceg káplánja, Egyed, e névben az *üü* kettőshangzót már egy hangnak érezte és egy hangnak is jelölte. Mivel pedig oklevelünkben így egymás mellett találjuk a még élő *üü* kettőshangzót és a már abból fejlődött hosszú *ü*-t, fel kell tennünk, hogy ebben a korban már kezd megindulni az *üü* kettőshangzó monoftongizálódása; vö. 1198: *bud*, ugyanazon birtokon *beuf* is (ÓMOLv. 63); — vö. még 1165: *Nichu*, *Nichuu* (ÓMOLv. 44) | 1193: *Nuchud* (i. m. 57) | 1211: *Nuhu* 10-szer (PRT. X, 504, 512—5). — Az *vsu* (112) és *vfa* (192) személynevek nem az *eüsü*, *eüsa* alakokból fejlődött *üüsü*, *üüsa* átírásai: itt etimológikus rövidséggel számolhatunk (vö. *Öcse* helynév).

III. Más salhangzók.

1. Az *m* és *n* hangokat az oklevélben általában *m*, illetőleg *n* betű jelöli, de gyakran találjuk mindkettőt rövidítve is. Ilyen rövidítés látható a *Numhiu* (263, 267, 332, 395, 400) név írásában is. E nevet KNAUZ helytelenül *Nunhiu*-nek (MonStrig. I, 93, 95, 96) olvassa. Két helyen (78, 112) a név kiírt *m* betűvel is olvasható. Hasonló rövidítést találunk még a *Sumku* (282) és a *Nemcim* (262) név írásában is; KNAUZnál *Sunku*, *Nencim* (MonStrig. I, 94, 93).

2. Az *r* hang szintén gyakran található rövidítve, s e jelnek nemcsak szokásos *er*, *re*, hanem egyszerű *r* hangértéke is van: a latin szövegben *in Dormitorio* (244). Így a KNAUZ szerint eddig *Nemereat*-nak (MonStrig. I, 93) olvasott név helyesen *Nemerat*-nak (246) olvasandó.

3. A *t* hang jele általában *t*, de gyakran, mégpedig bármely helyzetben *th* is. A *t* és *th* ilyen váltakozását a többi XII. századi oklevélben is megtaláljuk. Magánhangzóközi helyzetben kettőzés: *Hetten* (182), *Battí* (247), *Tottí* (163).

4. A *d'* (vagy talán még a *dž*) hang jele mindig *g*, a *d'*-nek XI—XII. századi általános jele (KŊIEZSA i. m. 13). Kivétel csak a *Legia* (194) személynév *gi*-je, amely ugyanúgy jelölhet *d'*-t, mint az 1193: *Faeregiaza* (ÓMOLv. 53) helynévben. A névnek megvan azonban az *i* nélküli párja is: *Lega* (84).

5. A *k* hang jelei *k*, *c*, *ch*, *qu*, *q*. Szó elején elsősorban *K* szerepel (velarisok előtt is!), jóval kevesebbszer *C*, kétszer *Qu*(*qu*): *Quadán*, *quesudí* (148, 172), egyszer *q*: *quhtí* (297). Szó belsejében elülső hangok előtt általában *k*-t találunk, a hátul képzettek előtt *c*-t (*e* és *i* hangok előtt *k* hangértékben *c* nem szerepel); négyszer *ch*: *Machari*, *Marchart*, *Marcharius*, *Achus* (52, 396, 431, 435), négyszer *qu*: *Bíqua* (97, 232), *Inque*, *Cenquin* (65, 408). Szó végén inkább *k*, mint *c*. Mivel a *k* hang

jelölésének e módjai nemcsak hogy megfelelnek a XII. század helyesírási szokásainak, de jellemzőek is az Árpád-korra, állíthatjuk, hogy az átíró e tekintetben is híven másolta az eredetit.

6. A *g* hangot, mint a *d'*-t is, általában *g* vel jelöli az oklevél. A *gi* (= *d'*)-vel szemben álló *gu* (= *g*)-ra egy példánk van: *Legue* (101); vö. *Lég* helynév Pozsony megyében. A *d'*, *g*-nek *gi*-, *gu*-val való írására emlékeinkben ezek az első adatok (a későbbieket l. KNEI ZSA i. m. 13, 16).

7. Az *f* hang jele általában *f*. Az elvétve előforduló *ph*-t (KNEI ZSA i. m. 17) itt két névben találjuk meg: *Gephus* (374), *Stephan* (60, 84, 108, 109, 124, 166, 171, 197, 358).

8. A *v* hang jelei *u*, *w*, *v*. Szó elején általában *W* jelentkezik; a *v* csak 15 névben fordul elő (általában ugyanis *u*-, *ü*-t jelöl); az *u* szó elején soha, semilyen hangértékben nem szerepel. A szóbelseji *v* jele, kivéve a 13 *w* vel írt nevet, mindig *u* (ilyen helyzetben *v* nem fordul elő!). A szó végén, főleg szláv eredetű nevekben, *v*-t találunk. — A szóeleji *W* XI—XII. századi előfordulásait vizsgálva azt látjuk, hogy mindjárt a legelső hiteles emlékeinkben feltűnik: 1001?/1101?: *Wifetcha*, *Wag* (PRT. I, 590) | 1055: *Woitech* (ÓMOLv. 25) | 1090: *Weimir* (PRT. X, 496). A XII. század elején 1146-ig hat oklevél kivételével minden oklevélben előkerül, és a mindinkább visszaszoruló *uu* jel mellett szinte az egyedüli jele a *v* hangnak. — A *v* jel ilyen helyzetben és hangértékben szintén korán feltűnik: 1055: *Viti* (ÓMOLv. 22) | 1083—1095: *Vag* (PRT. I, 592), de ezután a *W* egészen visszaszorítja, és csak 1141—1146: *Velen* (MKönyvsz. 1892—1893: 18) | 1146: *Vespergensis* (PRT. I, 598) adatokban tűnik fel ismét. 1146 után mind többször fordul elő, sőt KNEI ZSA szerint gyakoribb lesz, mint a többi jelölés együttvéve (i. m. 18). A XIII. században ismét a *W* lesz túlnyomó többségű (i. h.). Az 1138-i oklevelet beállítva ebbe a sorba azt látjuk, hogy a *W*-nek a *v*-vel szemben mutatkozó nagy többsége (71) megfelel a korabeli helyesírási szokásnak, és így itt sem kell feltennünk változtatást az átíró részéről. — A szó belsejében levő *v* hangot a XIII. századig majdnem kivétel nélkül *u*-val jelölik (i. h. 19). Így találjuk ezt a dömösi oklevélben is. A kivételképen fellépő *w* jelnek azonban szintén megvan a jogosultsága, mert már a XII. század első harmadában feltűnik: 1116—1131: *Chiwaque* (PRT. I, 595) | 1131: *Lawa* (ÓMOLv. 27) | 1137: *Crowatie* (PRT. I, 596) | 1150: *udwornicis* (i. h. 599) | 1150—1154: *Niwic* (i. h. 602; vö. 1113: *nevvic*) | 1164: *udwory*, *numwog* (KNEI ZSA i. m. 18). Feltűnőbb volna, ha *v* hangértékben *v* jelet találnánk, mert bár már 1086?: *Turuvoi* (PRT. VIII, 270) | 1131: *udvornici* (ÓMOLv. 27) | 1137, 1146: *David* (PRT. I, 596, 597) adatokban mutatkozik, annyira ritka, hogy újból csak az 1193: *Tevel* adatban (KNEI ZSA i. m. 18) tűnik fel ismét.

A XII. században ezután is csak egy-két névben szerepel. — Az *ay*, *ou*, *eu* kettőshangzóknál mondottak vonatkoznak a szóvégi *v* jel szerepére is.

9. Az *s* (o: *sz*) hangot az oklevél *f(s)*, *c*, *z*, *fc* jelekkel adja vissza. Az *s* jel — egy kivétellel: *Hiskedi* (137) — mindig szó elején, illetőleg szó végén található. Az *f* elsősorban a szó belsejében jelentkezik, de elvétve előfordul szó végén is. Feltűnő ebben az oklevélben az *s* hangot jelölő *f(s)* nagy szerepe. Egymaga többször fordul elő (68), mint a hang többi jelölése együttvéve: szó elején 37-szer (magán- és mássalhangzók előtt egyaránt), szó belsejében 25-ször; szó végén aránylag ritka (6-szor), mert ilyen helyzetben inkább *z* szerepel. Feltűnő ez a tény azért, mert az *f(s)* jel, bár legrégibb emlékeinktől kezdve majdnem mindenütt előfordul, mindenhol csak szórványosan, kivételképen jelenik meg. Egynél több esetben csak kevés oklevélben találjuk (KNEIENZA i. m. 21). Az Anjou-kori írásszokás nem hathatott, mert az *s* hang jele ekkor *z*. — Az *s* hangnak másik gyakran előforduló jele, a *e* elsősorban szó elején *e* és *i* hangok előtt szerepel: 21-szer; szó belsejében csak háromszor tűnik fel, itt is *e* hangok előtt; szó végén nem találjuk. A *c*-nek ilyen, aránylag nagy szerepe jellemző az Árpád-korra (vö. i. h. 21, 22). — A szóvégi *s* hang jelölésére elsősorban a *z* szolgál: 10-szer. A *z* szóbeljei és szóeleji *s* hangot ritkábban jelöl (5-ször, illetőleg 4-szer). Amint feltűnő az *f(s)* jel nagy szerepe, ugyanúgy figyelemre méltó az egyébként legáltalánosabban használt (i. h. 19—20) *z* aránylag ritka előfordulása. A kettő alkalmasint összefüggésben van egymással. — Főleg elülső magánhangzók előtti szókezdő *s* hangot jelöl az *fc*: 15 névben; egyszer *u* előtt is előfordul: *Scura* (243), vö. *Zura* személynév (WENZEL VI, 54, 114). Szó belsejében hatszor fordul elő, itt is elülső magánhangzók előtt. Az *fc* a XII. században lép fel (BÁRCZI: MNy. XXXI, 146), és így 1138-ban használatos lehetett.

10. Az *š* hang jele az általánosan használt *f*, szókezdeten, szóvégen azonban majdnem mindig *S*, *s*. Ez a jel a XII. században jelenik meg a szó elején és végén (KNEIENZA i. m. 22); oklevelünkben való használata tehát megfelel a XII. századi írásszokásnak.⁴ KNAUZ kiadása az *f*- és *s*-et nem különbözteti meg. — A két névben előforduló *x* hangértéke *kš*: *Alex*, *Alexius* (58, 360), vö. *Elekes* helynév | *Sixti* (53, 97, 160), vö. *Sükösd* helynév.

11. A *z* hangot az oklevél mindig *z*-vel jelöli: *Hazug* (64), *Cazmer* (88, 239, 408) stb.

12. A *h* hang jele általában *h*, öt névben azonban *ch*-t is találunk: *Mjchael*, *Michal*, *Michudi*, *Machali* (342; 282, 308, 323; 192; 182), de *Mihal*, *Mihudi*, *Mahali* is (133, 136, 169; 147, 388; 154). Szó elején, illetőleg végén egyszer szerepel:

Chelemba (337), *Hurch* (341). A *ch* a XII. század közepén még élő, de már visszaszoruló *χ* hangot jelölheti.

13. A *γ* hangot, amely még élt oklevélünk korában, legtöbbször az első latin nyelvű emlékeinktől kezdve általánosan használt *h* jelöli: *Aruhdi* (95), *Bahaan* (330), *Bahatur* (161), *Behu* (196), *Iapuh* (46, 52, 138) stb. Néha jelöletlen (hangtörténeti okok miatt): *Arudi* (403), *Iapudi* (247). A *h*-s alakokkal szemben *g*-s formát találunk: *Bahaan* ~ *Bagan* (330, 60), *Behu* ~ *Begu* (196, 395); vö. 1086?: *Tuhut* ~ *Tugut* (PRT. VIII, 267).

14. Az *l* és *l'* hangok közös jele *l*: *Alekal* (191, 195, 262), *Leue* (357); *Chepel* (329, 333), *Luba* (327). Magánhangzóközi helyzetben kettőződik: *Ellu* (316), *Selle*, *Selledi* (51, 275, 322, 355, 362, 363; 70).

15. Az *ú* hang jele mindig *n*: *Neku* (58), *Nulos* (144), *Tana* (288).

IV. Vegyes zárhangok.

1. A *ts* affrikáta jele mindig *c*. Szókezdő és szóvégi *ts*-re nem találunk biztos példát: ?*Cencu* (131), ?*Cetku* (274), ?*Puric* (409). Idegen eredetű nevekben szó belsejében már többször előfordul: *Laurenci* (56, 63, 78, 88, 245, 361), *Marcel* (141), *Rí[u]címan* (65, 109) stb. Az ó-magyar *s* (= *sz*)-ből fejlődött *ts* még nem jelentkezik: *Babu[i]fa* (173, 241), *Turfol* (55).

2. Ebben az oklevélben is, mint az Árpád-korban általában, a *tš* affrikáta jelölése mutatja a legnagyobb bizonytalanságot. Jelei: *f*, *c*, *ch*, *fc*, *fh*, *fch*, *z*. — Leggyakrabban a *c* és *f* (*S*, *s*) szerepel, a többi jel jóval kevesebbszer. Mindkettő egyaránt fellép szó elején is, szó belsejében is, palatalis hangok előtt ugyanúgy, mint velarisok előtt. Szó végén azonban *tš* hangértékű *c*-t nem találunk; vö. *Sanas* a. m. *Szanács* (72, 360). Gyakran az oklevél idejében is folyamatban levő *š* > *tš* hangváltozás miatt nehéz megállapítani az *f* (*s*) jel kétségtelen hangértékét: *Lucas* (99), *Durugfa* (64, 226) stb. Mind a *c*, mind az *f* már a legkorábbi emlékeinkben feltűnik *tš* hangértékben, és az ottani gyakoriságuk megérteti oklevélünkben való nagy szerepüket. — A körülbelül 100 *c*-s és *f*-es adat mellett feltűnően kevés névben találunk más jelölésmódot. A *ch* csak hét névben szerepel: *Chehti* (373), *Deuecher* (251), *Geiche* (209), *Crachin* (195), *Machala* (406), *vchudi* (256), *Tamach* (193). KNEIENZA (i. m. 30) úgy véli, hogy ezek az átíráskor kerülhettek bele az oklevél szövegébe. Úgy látom azonban, hogy a *ch*-k ilyen aránylag csekély számú előfordulása épen a mellett bizonyít, hogy a másoló híven másolta az előtte fekvő eredetit. A *ch* *tš* hangértékben már 1111-től kezdve használt jel: 1111, 1113-ban (l. KNEIENZÁNÁL i. h.) | 1116—1131: *Acha*, *Scipched* (PRT. I, 595) | 1141—1161-ben (l. KNEIENZÁNÁL) |

1146: *Bacha* (PRT. I, 599) | 1152: *Damacham* (i. h. 601) | stb. A XIII. században a *ch* nagyon elterjed (KNEIENZA i. h.), 1329 körül pedig már majdnem kivételnélkülivé lesz, csupán némi-lyik név hagyományos írásmódja, pl. 1328: *Colocensi* (AnjOkm. II, 355), vagy az író íráshibája miatt előállott egyéb jelölések, pl. 1329: *Zobolche* (i. h. 402) tesznek kivételt. Az oklevél hét említett adata tehát már meglehetősen az 1138-i eredetiben is. A *tš* hangértékű *ch*-k ritka előfordulása arra mutat, hogy az Anjou-kori írásszokás az átírásnál aligha játszott szerepet. — A *tš* harmadik jelét, az */c*-t csak két példában találjuk meg: *Eufcidi* (29), *Gejfce* (177). Bár PAIS szerint a „Géza“ személynévnek 1188: *Gei/ce*, valamint az 1146: *Geize*, 1150: *Geiza* adatait „egész bátran olvashatjuk -sz-szel“ (MNY. XXX, 110), itt a *Geiche*, *Gejca* (209, 363) formák, valamint az a tény, hogy a helység neve ma *Décsi puszta*, *Décsi halom* alakban él, indokolttá teszik a *tš*-vel való olvasást. A *tš* hangértékű */c* az Árpád-korban meglehetősen ritkán használt jel (KNEIENZA i. m. 31), az Anjou-korban pedig ismeretlen. — Csupán egy névben szereplő jel az */h*, */ch*, *z*: *Wada/hu* (381), vö. *Woda/fu* (331); *Nafchadi* (226), vö. *Nafa* (77); *Zunadiensis* (433). esetleg még *Scegze* (115). Arra, hogy az */h* és az */ch* jelek *tš* hangértékben már meglehettek a XII. századi eredetiben is, csak negatív bizonyítékunk van: az Anjou-korban mindkét jel ismeretlen. XII. századi használatukat nem tudjuk kimutatni, mert az */h*-ra csak a VárReg.-ból, az */ch*-ra pedig a VárReg.-ból és még 1210, 1222, 1230-ból tudunk példákat felhozni (KNEIENZA i. m. 31). *tš* hangértékű *z*-t csak 1150-ig találunk emlékeinkben, szereplése tehát jellemző a XII. század első felére.

*

Az $\bar{q}$, $\bar{o}$, $\bar{q}$, t' hangoknak nem találjuk nyomát az oklevélben. — A $\bar{z}$ hangot sem tudjuk kimutatni, mert bár 1138 körül már meglehetősen, jelölésben összeesett az *s*-el: *I/aac* (87), *I/ep* (46, 231, 324), *I/audi* (132), *Kinis* (145, 178, 238, 273, 314). A *d*, *b*, *p* hangok jelölése nem ütközött nehézségbe.

Az oklevélben szereplő jelek tehát a következő hangértékekben szerepelnek: $a = \bar{a}$, $\bar{q}$; $aa = \bar{a}$ | $b = b$ | $c = k$, s , ts , $tš$; $ch = k$, $tš$, h , χ | $d = d$ | $e = e$, $\bar{e}$, ε , $\bar{\varepsilon}$; $ee = e\bar{e}$ | $f = f$ | $g = g$, d' , γ ; $gi = d'$; $gu = g$ | $h = h$, γ , χ | $i = i$, $\bar{i}$, $\dot{i}$ | $k = k$ | $l = l$, l' | $m = m$ | $n = n$, $\bar{n}$ | $o = o$ ($\bar{o}$) | $p = p$; $ph = f$ | q , $qu = k$ | $r = r$ | f , $s = s$, $\bar{s}$, $tš$, z ; $fc = s$, $tš$ | $t = t$; $tt = tt$; $th = t$ | $u = u$, $\bar{u}$, v , $\bar{u}$, $\dot{u}$ | $v = u$, $\bar{u}$, v , $\bar{u}$, $\dot{u}$ | $w = \bar{u}\bar{u}$, v , $(-u, \bar{u})$ | $x = k\bar{s}$ | $\bar{y} = \bar{i}$, $\dot{i}$ | $z = z$, s , $tš$.

Az oklevél jelrendszere, amelyre vizsgálatunk alapján mondhatjuk, hogy a XII. század második negyedének jelrendszere, az 1055-i oklevél helyesírásán (vö. MELICH, Latinbetűs helyes-

írásunk eredete: NyÉrt. XXV/4. sz.) alapszik, de már sok új elemmel gyarapodott.

Francia hatásra vallanak:

1. A *c e* és *i* előtt *s* hangot jelöl. Feltűnő, hogy általában: 21-szer szó elején szerepel, míg szóbelseji helyzetben csak három névben találjuk meg, holott ezt épp fordítva várnók (BÁRCZI: MNy. XXXI, 147; MELICH: MNy. X, 387).

2. A *ch tš* hangot jelöl; még csak néhány adatban merül fel, és ez a hatás frissességére mutat (MELICH: MNy. X, 388).

3. Az *sc* általában *e* és *i* előtt, egyszer azonban már *u* előtt is fellép *s* hangértékben (BÁRCZI: MNy. XXXI, 74 kk.).

4. A *q, qu k* hangot jelöl. BÁRCZI kétségenkívüli francia eredetűnek mondja (i. h. 77). Vannak azonban olyan jelek is, amelyek arra mutatnak, hogy a *qu*-nak a hazai latinságban is volt *k*-s ejtése. BARTAL szótárában (MLSz.), bár e tekintetben nem kifogástalan, ilyen alakpárokat találunk: *cadrans* ~ *quadrans*, *cadriga* ~ *quadriga*, *coquus* ~ *quochus*. A BesztSzőj. néhány szava szintén a *k*-s ejtésre utal: *cadria* (*mazya*) = *quadriga*, *cadras* (*negede*) = *quadrans*. Oklevelünk bevezető részében (1329-ből): *quarte* = *charte* (15). Így talán nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy régebb latin jövevényszavaink latin *qu*-jának a magyarban *k* felel meg (FLUDOROVITS, Latin jövevényszavaink hangtana: MNy. XXVI, 285). Az Árpád-kori állapotokra azonban mindez nem lehet teljes mértékig irányadó, mert a felhozott példák mind az Árpád-kor utáni időkből (a legkorábbi az Anjou-korból) valók. Nem lehetetlen azonban, hogy a *k*-s olvasás az Árpád-korba is visszanyúl, s éppen a XII. század elején terjed el,¹ akkor, amikor a magyar helyesírásban is megjelennek a *k* hangértékű *qu*-k: ez az időpont pedig egybeesik helyesírásunkban a francia hatás megindulásával. Ez a kérdés és különösen ennek esetleges velencei olasz vonatkozásai még tisztázásra várnak.

5. A *gu e* előtt *g* hangértékű (BÁRCZI: MNy. XXXI, 77); még csak egy névben tűnik fel. Amint a *qu-t k*-nak, a *gu-t g*-nek ejtették a francia latinságban (DUC.). Megtaláljuk ezt a hazai latinságban is: *garantia* ~ *guarantia*, *gardia* ~ *guardia*, *gardianus* ~ *guardianus*, *garnacia* ~ *guarnacia* (MLSz.). A Beszt. Szőj.-ben *Angila* (*chuk hal*) = *angvilla*. Jövevényszavainkban a latin *gu*-nak *g* felel meg (FLUDOROVITS: uo.). — A *gu* felépésével lehet összefüggésben a *gi* (= *d'*) jel feltűnése is.

Az 1055-i és a dömösi oklevél magyar helyesírása között még más jelölésbeli különbségeket is látunk. Az 1055-i helyesírással szemben a jelek itt megszorodnak, és a hangjelölés ennek következtében bizonytalanabbá válik.

¹ A b b o szerint ugyanis *qu = ku* (MELICH, Latinbetűs helyesír. 27).

A francia hatásra visszavezethető jelöléseken kívül találunk olyan jelöléseket is, amelyek a hazai latinság hatását tükrözik vissza. Ilyenek:

1. A *ch k*-t jelöl. Az idegen eredetű latin szavak *ch*-ja *k*-nak hangozhatott. A *b b o* beszélt latinságában is *ch = k* (MELICH: i. h. 109). A *k*-s ejtésről tanúskodnak *charta ~ carta, coaccio ~ choaccio, catena ~ chatena, carulus ~ charulus* (MLSz.). Vö. *charus, charitas ~ carus, caritas* (CALEPINUS).

2. A *ph f*-et jelöl; A *b b o* latinságában ugyanígy.

A magyar írásgyakorlat is fejlesztett ki olyan jelölés-módokat, amelyeket Miklós püspök még nem használt. Ilyenek:

1. Az 1055-ben még gyakran használt *gn* mintegy helyesírási divatképen egy időre eltűnik, és minden helyzetben egyedül az *n* jelöli az *ń* hangot. A *gn* újból csak 1153-ban jelentkezik.

2. Ugyanilyen okok közrejátszásával magyarázható oklevelünkben az *s* hangértékű *f* (*s*) jel túlnyomó többsége és a Miklós püspök által oly gyakran használt *z* visszaszorulása.

3. Az *fc* eredetileg egyaránt jelölte az *s* és *š* hangot (BÁRCZI: MNy. XXXI, 146; KNIEZSA i. m. 20, 22). A magyar nyelvi *š > tš* hangváltozás bekövetkezte után az *fc* mint egyes nevek helyesírásában megrögzött jelölésmód felvehette a *tš* hangértéket. Vö. 1086?: *scemfca* | 1138/1329, 1181: *Gej[i]/ce*.

A dömösi oklevélben előfordulnak még a tihanyi alapítólevél helyesírásában nem szereplő olyan jelek is, amelyeknek eredete eddig nincs tisztázva. Ilyenek a *tš*-t jelölő *fh, feh, z*. Az *feh* jelölhet *s*-et és *š*-et is, és ilyen hangértékben francia eredetű (BÁRCZI: i. h. 147). A *γ* hangnak *h*-val és *g*-vel való kettős jelölése vagy a *γ* zöngés voltára utal, vagy arra, hogy tájnyelvi sajáttságként azon a vidéken *g*-nek ejtették (vö. *Bega*, I. MELICH, HonfMg. 323).

Vizsgálatunk eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy az átíró híven, betűről-betűre másolta le az előtte fekvő eredetit, saját kora helyesírása szerint alig néhány nevet írt át: *Beledi* → *Beledy* (94), *Huruat* → *Hwruat* (133), *Ieraflan* → *Ieraflo* (388), *vluen* → *Wluen* (375). Az 1138-i oklevél helyesírása az 1055-ével szemben bizonytalanabb, mert a hangok jelölésére szolgáló jelek száma különféle hatások következtében megszaporodott. Legerősebbnek a francia hatást mondhatjuk, de felismerhetők a hazai latinság hatásának nyomai is. Maga a magyar írásgyakorlat is hozott létre néhány helyesírásbeli változást. A francia hatás másodikként mondható áramlata (*ń = in, nh; l' = il*) még nem érintette az oklevelet, korai jelei azonban már mutatkoznak (*gu = g; gi = d'*).

SZABÓ DÉNES.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Elsejére, másodjára. Ezt a két szót Cegléden a Népünk és Nyelvünk I, 177 közölt cikk szerint az *elsejére* vagy *másoggyára kapálni* kifejezésben „csakis a kukorica kapálására használják“. Más növények kapálására vagy általában művelésére vonatkozólag az *elsejére* és *másodjára* szók a közlemény szerint egyáltalában nem használatosak, és a disznóölésre sem mondják, hanem így beszélnek: *először, másodsor, harmadsor* ölnék disznót. A cikk írója, TURI KÁROLY megkísérli az *elsejére, másodjára* szóalakok magyarázatát, és fejtegetését ennek a kérdésnek a fölvetésével indítja meg: „Mi volna a kukoricának az *elseje* v. *másodja*, amire kapálnak?“ Szerinte: „Harmadik személyű birt. személyragnak fogva föl a hangsor *-ja, -je* részét, semmi értelmük sem volna e kifejezéseknek. De rögtön érthetővé válnak, ha feltesszük, hogy itt ugyanolyan esettel állunk szemben, mint amilyenek a *Szegedébe, elébe, nyárára, télire* határozók.“ A cikkíró helyesen állapítja meg, hogy ez utóbbi szóalakokban a lativusi *-á, -é* (∩-i) ragnak szerepe elhomályosult, s ennek következtében egy másik irányrag járult utána: a *-be*, illetőleg a *-ra* rag: *Szeged-é-be, el-é-be, nyár-á-ra, tél-i-re* (ez utóbbi tehát eredetileg nyilván így hangzott: *tél-é-re*). Ugyanez az elhomályosult és utóbb *-ra*-val megtoldott *-á, -é* irányrag volna meg szerinte a ceglédi *elsejére* és *másoggyára* szavakban is, és fejlődésüket így kellene képzelnünk: **elsej-é > elsej-é-re* és **másod-á > *másod-á-ra*; az utóbbi szóalak azonban utóbb azért alakult volna *másodjára* (pontosan *másoggyára*) ejtésűvé, mert a benne levő *á* raelemet az *-á, -é* irányrag elavultával személyragnak érezte a nyelvérzék, s a *d* végű névszók személyragos alakjainak (minők: *mód ∩ mógygya, föld ∩ főgygye, -ra* ragos alakkal: *mógygyára, főgygyére*) mintája után a *másodára* is csakhamar *másoggyára* alakot öltött.

Ez az alakmagyarázat nézetem szerint alig tartható valószínűnek.

Az *-á, -é* irányragnak időhatározó szerepére — a *nyár-á-ra* és *tél-i-re* (< *tél-é-re*) alakokban — tudtommal a cikkíró mutat rá először. Nem találom ennek a kétségkívül ritkább használatmódnak említését sem SIMONYINÁL (Magyar névragozás, Magyar határozók, TMNy.), sem SZINNYEINÉL (NyH.⁷, Finnisch-ugrische Sprachw.²), noha kétségtelen, hogy a *sok-á* szóban is ez a szerepe van ragunknak („éljen soká!“), és ez az értéke ebben is épügv elhomályosult már, akárcsak a *Szeged-é > Szeged-é-be* esetében, úgyhogy az élőbeszéd — azt hiszem — inkább csak a továbbragozott *sok-á-ig* és *sok-á-ra* alakokat ismeri ma. A *nyár-á-ra* és *tél-é-re > tél-i-re* időhatározóknak egyszerű *-á, -é*-vel ejtett, eredetibb *nyár-á, tél-é* alakjára nem tudok ugyan adatot, azonban TURI fölfogását mégis helyesnek tartom, mert ha ebben a két határozószavunkban az *-á, -é* személyrag volna és nem irányrag, akkor alakjuk bizonyára így hangzana: *nyar-á-ra, tel-é-re* (vö. a múlt év *nyarán, 1935 télét* falun töltötte stb.). Időhatározói szerepe van az *-á, -é* irányragnak kétségkívül a régi *öröké* szóban is, amelyre a NySz. több adatot ismer, amely azonban már a régiségben mássalhangzó-ikerítéssel *örökké*-vé változott.

Ugyanilyen szerepe van e ragnak nézetem szerint a *több-é* és a *kiss-é* határozószóiban is: „*többé* nem láttam“; „várj egy *kissé*“ (a. m. 'egy kis ideig') stb. Ez utóbbiban a kettős ss szerintem szintén a fő mássalhangzójának ikerítése, épúgy mint a *kisebb* középfoknak általános *kissebb* ejtésében; a *kiss-é* szóalakban tehát nem kell a *-vá*, *-vé* ragot keresnünk. E felől természetesen megmaradhatunk a megszokott *kissé* írásmód mellett, ha nem felel is meg helyesírásunk szófejtési elvének, mert ezzel az elvvel szemben egyéb engedményt is teszünk már, nevezetesen az *utca* írásmódban, noha tudjuk, hogy az *út* szóhoz semmi köze, mert a szláv *ulica* szónak az átvétele. A *többé* szót fokhatározói értelemmel is használjuk a *többé-kevésbé* összetétel kifejezésben; az egyszerű *kevésbé*-é szónak pedig csakis ilyen jelentése van: *kevésbé* jó, *kevésbé* fog sikerülni stb. Szándékosan írtam ezt a szót egy *b*-vel, mert benne az egy *bé* ARANY iskolai kifogása dacára sem „*kevés bé*“. Nincs ugyanis semmi okunk arra, hogy a *kevésbé*-é szóalakban a *-vá*, *-vé* ragot keressük; szerintem ugyanolyan egyszerű *-á*, *-é* ragos határozószó ez is, mint a már tárgyalt *sok-á* és a régibb *örök-é* (ma: *örökké*). A *kevésbé* szónak a jelentése sem teszi megokolttá a translativusi *-vá*, *-vé* rag föltevését (*kevésb-vé* > *kevésb-bé*), mert nincs meg benne a valamivé válásnak képzeje. Ebből kifolyólag az Akadémia helyesírási szabályaitól kívánt *kevésbé* írásmódot szóelemzési szempontból sem tarthatom helyesnek. Ha ugyanis e szóalakban a rag pusztán *-é*, akkor a kettős *bb*-nek semmi alapja nincs. A középfok eredeti *-b* képzője ma kettős *-bb* ugyan, azonban ezt a csonka tövön, vagyis mássalhangzó után nem szoktuk megkettőztetni: *idős-b*, *helyesb-ít*, *erős-b-ödik* stb. A *kissé* határozószót időhatározói jelentésén kívül ugyanolyan fokhatározói értelemmel is használjuk, mint a *kevésbé*-t: *kissé* jó stb. Nézetem szerint a *kevésbé* szóban is eredetileg csak az egyszerű *-á*, *-é* irányrag volt meg, hiszen ennek a határozószavunknak a jelentésében sincs semmi translativusi képzet, és hogy mégis két *s*-el ejtjük, ez valószínűleg pusztán hangtani fejlődés, vagyis mássalhangzó-ikerítés, illetőleg közvetlenül a rokon jelentésű *kissé* alak hatásából magyarázható. A régiségben csakugyan elég sűrűn találkozunk egyszerű *s*-sel írt alakjával: a Bécsi, Keszthelyi, Teleki-kódexekben, Zvonariesnál, Mikesnél, Gvadányinál (l. a NySz. adatai között).

Noha ilyenformán az *-á*, *-é* irányragnak eddig figyelemre nem méltatott időhatározói szerepét hat szóalakunkon is kimutathatjuk, ú. m.: *kiss-é* (< *kis-é*), *nyár-á-ra*, *örök-é* (> *örökk-é*), *sok-á* (> *sok-á-ig*, *sok-á-ra*), *tél-i-re* (< *tél-ére*), *több-é*, — mégis úgy vélem, hogy az *elsejére*, *másodjára* határozószóiban az *-á*, *-é* rag fölvételére nincs elegendő okunk, és Túrinnak szóbanforgó *elsej-é-re*, *másod-á-ra* (> *másodjára*) alakmagyarázatával nem lehet egyetértünk. Annak a körülménynek ugyanis, hogy az *elsejére* és *másodjára* (= *másodjára*) határozószókat Cegléden kizárólag a kukoricakapálásra mondják, az alakok eredetének természetére nézve szerintem különös jelentősége nincs, mert egyáltalán nem valószínű, hogy ezeket a szóalakokat a kukoricakapáláson kívül a népnyelv egyéb fogalomkörben ne használná. A ceglédi szűkkörű használatmód tehát nem lehet

ok arra, hogy e szavakban a birtokos személyrag jelenlétét lehetetlennek tartjuk; a személyraggal ugyanis sokkal egyszerűbb és természetesebb magyarázathoz juthatunk. Nem alapos jelentéstanai szempontból annak a kérdésnek a fölvetése, hogy „mi volna a kukoricának az *elseje* v. *másodja*, amire kapálnak?” Az *elsejére* és *másodjára* alakokat ugyanis bizvást lehet személyragos időhatározóknak fölfogni oly módon, hogy eredetileg azt tennék: 'az első alkalomra, a második alkalomra', '(a dolognak vagy műveletnek) első vagy második alkalmára', rövidebben szólva: 'elsejére, másodjára'. Ezzel a magyarázattal szemben a cikkíró szófejtésének valószínűségét az a körülmény is igen gyöngíti, hogy az ő fölfogása szerinti kiinduló alakokat, a föltételezett, irányragos *else-ét és *másod-át nem lehet adatokkal támogatni. Semmi kényszerítő, vagy akár javalló okot sem látok arra, hogy az *elsejére* és *másodjára* alakokat ne tekinthetnők egészen újabban keletkezett és egyszerűen birtokos személyraggal ellátott nyelvtani formáknak.

ZOLNAI GYULA.

A *tl* és *dl* hangképletek rejtélyes fonetikai természetéről.

„Mi az affrikáta” című tanulmányomnak egy helyén (MNy. XXXI, 217) kifejeztem azt a véleményemet, hogy egyes zárhangoknak lehetne tekinteni a *tl*, *dl* hangképleteket is, mert ezek teljesen megfelelnek az affrikáta-fogalom általam adott meghatározásának. Nemsokára e tanulmányom megjelenése után egyik volt szorgalmas hallgatóm és most is kedves tanítványom, KELEMEN JÓZSEF, azt közölte velem, hogy ő észrevett néhány olyan magyar hangtani jelenséget, melyek szerinte ellenmondanak fentebbi feltevésemnek. Meghallgatva az ő érveit, rögtön beláttam, hogy igaza van: a *tl*, *dl* hangképletek nem lehetnek egyes zárhangok, hanem csakis két-két hangnak egyszerű kapcsolatai. Ezért én magam biztattam őt arra, hogy írja meg ezen megfigyeléseit egy kis cikkben a MNy. számára (l. MNy. XXXII, 119).

Abból a körülményből, hogy KELEMENnek ezen cikkét megjegyzés nélkül hagytam, már láthatta volna HARTNAGEL, hogy egyetértek vele. Meglehetősen fölösleges munka volt tehát arra való vállalkozása (MNy. XXXII, 319), hogy ő is bizonyítsa feltevésem téves voltát. No de bajnak ez persze még nem lett volna baj. De már igenis baj az, hogy az ő érvei, melyeket e célből felhoz, — elfogadhatatlanok.¹

¹ Abban sem adhatok neki igazat, hogy „a fonetikának mint leíró tudománynak megállapításait nem igazolhatja vagy cáfolhatja a diachronikus nyelvvizsgálat, mely a nyelvi tényeknek csupán múltjára, fejlődésére, kialakulására vehet világot, de teljességgel illetéktelen annak eldöntésére, hogy azok ma milyen kategóriába tartoznak”. Nem vagyok ugyanis képes belátni, hogy abban az esetben, ha pl. nem tudnók, hogy az *i* hang az elülső vagy a hátsó magánhangzók közé tartozik-e, miért nem volna szabad erre egyes hangtörténeti jelenségekből következtetnem. Itt is ehhez hasonló esetről volt szó. Nem tudtuk bizonyosan, hogy a *tl*, *dl* hangképletek egyes zárhangok-e vagy sem (más nyelvszekek ugyanis még sohasem mondták ennek, csak éppen én egymagamra), de KELEMEN rámutatott néhány olyan hangtörténeti jelenségre, melyek (én ellenem) azonnal eldöntötték ezt a kérdést.

Első érve az, hogy a *szertlelek*, *adlak*-féle hangsorokban a *t*, *dl* azért nem lehet vegyes zárhang, mert egyfelől a *t* vagy *d*, másfelől a *l* között szótaghatár van. Hát ez egyszerűen téves állítás, melyet azonban egyáltalán nem akarok HARTNAGELnak hibául felróni. Ez az állítás ugyanis nem az ő bűne, hanem a miénk, idősebb nyelvészeké, akik öregapánk valamely öregapjának azt az állítását, hogy (HARTNAGEL fogalmazásában idézem) „magánhangzóközi helyzetben a két mássalhangzó közül az egyik az előző, a másik a következő szótaghoz tartozik“, a nélkül hogy megvizsgáltuk volna, hogy igaz-e ez vagy sem, kritika nélkül átvettük és átadtuk a fiatalabb nyelvésznemzedéknek, amelyhez HARTNAGEL is tartozik. (Akitől különben eddig megjelent néhány cikke alapján még sok szépet várok.)

Nem akarok most részletesen foglalkozni azzal a rettenetesen nehéz kérdéssel, hogy hogyan lehetne helyesen meghatározni a szótag és a szótaghatár fogalmakat, mert ez túlságosan eltérítene bennünket tárgyunktól, ezért elégedjünk meg most csak annak vizsgálatával, hogy mi is történik valójában a *szertlelek* és *adlak* hangsorok két *e*, illetőleg két *a* hangja között levő részének képzésekor.

A *szertlelek* hangsor (második) *e* hangjának befejezése után, a nélkül hogy a hangképzés e közben bár egy pillanatra is szünetelne: 1. nyelvünk felemelkedik abból a célból, hogy teljesen elzárja a tüdőből kituduló levegő útját; 2. az *e* hang képzésének befejezte és *e* zár képzésének befejezése között eltelt időben megszámlálhatatlanul sok átmeneti hang keletkezik (mind magánhangzók), melyeket azonban lelkünk egyáltalán nem percipiál hangokként (l. erről HORGER, ÁltFon. 162. §.); 3. a nyelvzár megalkotása után egy időre teljesen megszűnik a hangképzés és ez a hangszünet kellő gyakorlat esetén akár percekig is elnyújtható; 4. bizonyos idő elteltével két oldalán (kivételesen csak egyik oldalán) megnyitjuk a zárt, s megnyitásának pillanatában kezdődik a (rendes írásunkban *t* betűvel jelölt) *[t]* hangnak a képzése. És aztán — már a *[t]* hang képzésének tartama alatt-e vagy csak ennek befejezte után, azt hagyjuk egyelőre eldöntetlenül — kezdődik a *l* hang képzése. Bár-hogy is definiáljuk mármost a szótag fogalmát, elihető-e, hogy egy szótag kellős közepében hosszabb-rövidebb ideig (esetleg percekig) tartó hangszünet lehessen, más szóval, hogy e hangszünetet megelőző és követő bizonyos számú hangok ugyanegy szótaghoz tartozhassanak? Azt hiszem, hogy minden gondolkodni tudó ember be fogja látni, hogy ez a feltevés a szótag fogalmával összeegyeztethetetlen volna. Hihető-e tehát ezek után, hogy pl. a mi esetünkben a *szertlelek* hangsor (második) *e* hangja és *[t]* hangja ugyanegy szótaghoz tartozzanak? Nem, ez nem hihető. A kérdéses szótaghatár nem ott van, ahová HARTNAGEL a mi nyelvészelődeink tanítása alapján helyezte, a *[t]* és a *l* között, hanem az *e* hang befejezése és a *[t]* hang keletkezése közötti hangszünetben. — De ugyanezt mondhatjuk az *adlak*-féle hangsorok *a* és *[d]* hangjairól is. Ezeknek képzésekor nem áll be a *[d]* képzéséhez szükséges nyelvzár megalkotása után hangszünet, mert a hangszalagok az *a*

képzésének befejezése után is állandóan rezegnek, tehát zöngéhangot idéznek elő, de a hangsornak a hangzóssága az *a* és a *[d]* képzése között eltelő időben annyira csökken, hogy ismét teljes lehetetlenség a hangsornak e hangzóssági minimum előtti és utáni részeit ugyanegy szótagba tartozóknak tekinteni. A szótaghatár tehát ebben az esetben is nem a *[d]* és *l* hangok között van, hanem az *a* és a *[d]* hangok közötti hangzóssági minimum helyén.

HARTNAGELnak második, „prozódiai“ érvét ezek után már teljesen fölösleges volna cáfolni. Mert igaz ugyan, hogy a versitanok, melyek rettenetesen elmaradtak a nyelvtudomány és a fonetika haladásától, talán évszázadok óta folyton azt tanítják, amit HARTNAGEL is mond, hogy pl. az *alak* hangsor első szótagja rövid, az *adlak* hangsor első szótagja pedig „helyzeténél fogva hosszú“, ennek azonban semmi de semmi tudományos alapja nincsen, mert a h á r o m s z ó t a g ú *a-la-k* hangsor és a szintén h á r o m s z ó t a g ú *a-dla-k* hangsor első szótagjai teljesen egyforma hosszúságúak.

HARTNAGELnak tehát az én nézetem szerint egyáltalán nem sikerült ugyan bebizonyítania, hogy a *tl* és *dl* hangképletek nem vegyes zárhangok, aminek én őket felfogtam, hanem csak egyszerű kapcsolatai két-két mássalhangzónak, de ez nem baj, mert ezt már bebizonyította KELEMEN. Felmerül azonban most az a kérdés, hogy miért nem vegyes zárhangok ezek. Mert hiszen, hogy a *[t]* vagy *[d]* zárhang, a *l* pedig azonhelyi részhang, ebben teljes lehetetlenség kételkedni. Azt kellene tehát e miatt várunk, hogy valamiként pl. az ugyanilyen viszonyú *t* és *sz* vagy *d* és *z* igen sok esetben *c*-vé vagy *[dz*]*-vé, vagyis vegyes zárhangokká egyesültek, éppen úgy egyesülhettek volna, mivel az egyesülhetés feltételei ebben az esetben is fennállottak, a *[t]* és a *l* vagy a *[d]* és a *l* is az eseteknek legalább egy részében *[tl*]*-, *[dl*]*-lé. De nem egyesültek — eddigi tudomásunk szerint — egyetlen egy esetben sem, hanem megmaradtak egyszerű hangkapcsolatoknak.

Bevallom, nem tudom ennek a feltűnő eltérésnek az okát. A *tl* hangkapcsolat esetében talán arra gondolhatnánk, hogy az volt az egyesülésnek az akadálya, hogy a *[t]* zöngétlen hang, a *l* ellenben zöngés. De a *[d]* és *l* sem egyesültek soha, holott mindkettő egyaránt zöngés. Talán inkább arra gondolhatnánk, hogy mivel a *[t]* vagy *[d]* képzéséhez szükséges zár két helyen, jobbról is meg balról is nyílik, a zár mögött összegyülemlett levegőnek e megoszlott kipuffanása talán nem elég erős ahhoz, hogy egyúttal a *l* hang akusztikai benyomását is felkeltse lelkünkben, s ez volna az oka annak, hogy a *[t]* vagy *[d]* exploziójának megtörténte után új levegőáram segítségével képezzük a *l* hangot. De hogy csakugyan ez-e az oka, — nem mernék rá esküdni tenni. Éppen ezért nagyon örvendenék, ha valaki ezt a fonetikai rejtélyt valamely más magyarázattal teljesen érthetővé tudná tenni.

HORGER ANTAL,

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Bögögereblye. MNy. XXXI, 265 azt próbáltam valószínűsíteni, hogy *bögő* ~ *böggő* 'nagygereblye' szavunkban *bögöly* ~ *bögő* 'rovar' és nem *bögő* ~ *böggő* 'nagyhegedű' szavunk lap-pang. CSONKÁS M.: MNy. XXXII, 144 ezzel szemben így nyilatkozik: „Én a *bögögereblye* alakot sohasem hallottam, de sokszor tapasztaltam, hogy népünk a kaszálás, aratás, gyűjtés szerszámaikat: a kaszákat, villákat, gereblyéket tréfásan úgy tekinti, mint egy zenekar hangszereit, velük a kézben *szól a munka*. A cigányzenekarban feltűnően terjedelmes darab a *bögő* (*brúgó*, *brúgó*), a szerszámok között a *nagygereblye*; annak a nevét tréfásan átvitték emerre épúgy, mint mikor a *petrencerudak*-at tréfából *cimbalomverők*-nek mondják. — Megjegyzem még, hogy a régi világban használatos volt egy *hegedű* vagy *brúgó* nevű rabkinzó eszköz; ennek az alakja hasonlított a nagygereblye ágas nyeléhez.“

Bögögereblye alakot valóban az én adataim között sem találok (Tolna, Somogy, Győr, Pest, Bács, Nagykúnság, Nógrád, Borsod, Abaúj), de ez még nem bizonyítja azt, hogy korábban nem hivhatták így az eszközt. Hiszen pl. *böggőhegedű*-t sem mondunk már, holott ezelőtt azt mondtak (EtSz.), vagy a Palócságban általános *hádi* (*hátyi*) is bizonyára *hádi-kosár* volt korábban.

Tudvalevőleg sem a *bögő*, sem a *brúgó* nem régi szerszáma cigányzenekarainknak. Maguk a szók is körülbelül százötven éve kerültek szótárba, s természetesen még ennél is fiatalabbak a belőlük alkotott *bögöz* és *brúgóz* igék (EtSz.), aminthogy a *bögöz*, *összebögöz* 'összegereblyél' igék is fiatalabbak a *bögő*-nél. Hogyan van mégis, kérdezzük, hogy ezek az aránylagosan új és a felsőbb rétegekből csak lassan alászálló hangszerek már félországban a CSONKÁS által említett szerephez jutottak népünk „tréfás“ szóhasználatában, míg a náluknál régibb és népibb hangszereink e tekintetben némák maradtak? Am ha „velük a kézben mégis szól (vagy szól) a munka“, akkor „hallottam“ helyett legalább adatokat és párhuzamokat kérünk rá. — A *cimbalomverő*-nek tréfásított *petrencerúd* itt aligha mond valamit. A régi *hegedű* (vagy *brúgó*) nevű függőleges nyakkaloda pedig nem arról kapta nevét, hogy „alakja hasonlított a nagygereblye ágas nyeléhez“, — amint CSONKÁS esetleg gondolja (a gereblye képét l. pl. Ethn.-Ért. 1928 : 5, 11. ábra és MNépr. II, 501. ábra), hanem bizonyára arról nevezték el, hogy összezsukva olyan volt, mint valami hegedű. Vagy olyan formát mutatott, mintha a nyakkal-kézzel becsíptetett bűnös, a kalodában hegedülni akarna (l. erre: Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde 1898 : 313). Német neve különben *Fiedel* és *Geige*, s a magyar *hegedű* nagyon is lehet ezeknek a fordítása (l. VAJNA KÁROLY, Hazai régi büntetések II, 100. ábra).

Hogy a gereblyék családjában milyen régi a *nagygereblye* (*tarlógereblye*, *kaparógereblye*), sajnos, nem tudjuk (elmaradottabb helyeken nincs külön *nagygereblye*), de mégis igen valószínűleg régibb, mint a hegedűk között a *bögő*- vagy *brúgó*-*hegedű*. A *bagolyfejű*, *csulifejű* 'verébfjű', *hólyagfejű*, *pupujkósfejű*, *tüdőfejű*, *hájfejű* (a füstreakasztott hájcsomóról), *tök*-

fejű stb. törölmetszett népi kifejezések mellett, melyek mind 'nagyfejű'-t jelentenek, régi lehet a *bögölyfejű* és *bögőfejű* (MTsz.) is. Vö. még *bagolyszemű*, *csókaszemű*, *lószemű*, *göldénysemű*, *gülüszemű* (*gülügomb*, *csuligomb*), *bögölyszemű* stb., amelyek mind ugyancsak 'nagyszemű' jelentésűek. — Ha tehát a nagyfejű embert tréfásan *bagolyfejű*-nek hívhatták, miért ne hívhatták volna a feltűnően nagyfejű, kalászhúzó gereblyét is, amelynek közönséges neve *nagygereblye*, — *bögölyfejű*-nek? A jelentésfejlődés tehát szerintem ez volt: *bögölyfejű-gereblye* → *bögőgereblye* → *bögő*, majd népetimológiával *bögő*, *böggő*, helyenként (pl. Tiszacsege, Tard) *brúgó*, *brűgő*, sőt talán még *hegedű* is, mert van, hogy a tarlót is *felhegedülük* 'fölgereblyézik' (Diákalbum. Szeghalom, 1935. 117).

CSONKÁS — úgy látom — nem akarja elfogadni azt, hogy a közludomásúlag feltűnően nagyfejű *bögöly* ebben a kapcsolatban azt jelenti, hogy 'nagy'. Hadd hozzuk föl ennek további támogatására még az alábbiakat. Közönségesek ezek a kifejezések: *lóbab*, *disznóbab*, *bivalypaszuly*, *bagolyborsó*, ami mind nagyfajtájú babot jelent (vö. *tökszöllő*, *tökgohér*, *tökösdió*, *kobakörte*, *dobzósülva* stb., l. BÁTKY, Tögző: Vasi Szemle 1936: 236).¹ Váceról közli aztán NAGY SÁNDOR a *drüngőbab* 'óriásszemű tarka bab' tájszót (NyF. X, 62). (A *drüngőbab* névre már csak a kisváci öreg asszonyok emlékeznek, de ma inkább *virágbab*-nak mondják.) NAGY SÁNDOR igazgató úr szíves értesítése szerint a *drüngő* a *dongó* alakváltozata. Ezt el is hihetjük, mert a *dongó* ~ *dungó*-nak *dingő* alakváltozata is van (NAGY JÓZSEF, A csökölyi nyelvjárás 50), ebből pedig úgy alakulhatott *drüngő*, mint *bugattyú*-ból *brúgattyú*, *bünnög*-ből *brünnög* (VISKI KÁROLY, A tordai nyelvjárás: NyF. XXXII, 42). *Drüngőbab*-nak pedig — NAGY SÁNDOR szerint — azért hívták ezt a babfajt, mert olyan nagy volt a babok közt, mint a *dongó* a legyek közt. Végső soron tehát a *dongó* ebben az esetben a *bögöly*-höz hasonlóan a. m. 'nagy' (vö. *dongólégy* 'nagylégy', l. CSÜRY BÁLINT, Szamosháti Szótár). Ehhez persze az eddiginél több adat kellene.

A nagygereblyét jelentő *böggő*-n kívül van aztán másik *böggő*-nk (*böggő*) is, egy szénahordó készülék neve az Ormánságban (SzegeFüz. I, 283, rajzát l. pl. MNépr. II, 168); a másik *böggő*-t itt nem ismerik. Ennek sok neve van, többek között *kelepcé* is (BÁTKY, Bődöc: Ethn.-Ért. 1935: 12, tárgynévmagyarázat). Azt hisszük, aligha kétséges, hogy ez a *böggő* is tapadással vált ki, esetleg talán éppen a *kelepcé*-ből, amely mint apró madárfogó szórhurok-karika ismeretes, s amelyhez ez a terebélyes, szénahordó kettős hálórács feltűnően hasonlít. — Így válhatott ki a 'gömbölyűkosár' jelentésű *pók* a föltehető *pókhású* → *pókkosár*-ból (vö. *pókozik* 'felpuffad'), a *bagó* 'szélesszájú kancsó' a *bagófejű* → *bagókancsó*-ból stb.

Hogy a szénahordó *böggő* onnan kapta volna nevét, mert úgy viszik a vállon, mint a nagybögt, nem valószínű. Még valószínűtlenebb ez a *bögőgereblye* esetében.

¹ Egy goromba, vastagszájú szövetfélét *bivalyvelez*-nek hívnak Debrecenben (Nyr. XLIV, 141).

Az elmondottak alapján Csonkás magyarázata ellenére is, — mely talán a kezdetleges társító gondolkodásból kifolyólag a misztikus participációs névadás kategóriájába tartoznék (l. pl. Hessische Blätter f. Volkskunde 1929 : 40), — megmaradok a mellett, hogy a *bögő* (*bögögereblye*) eredetileg a. m. *bögő* (*bögögereblye*).

A külön meg nem jelölt adatok a MTsz.-ból valók. Itt javítom ki azt az elnézésemet, hogy a *bögő*-t az EtSz. nem vette föl (MNY. XXXI, 265): ott van az az *I. bő* címszó alatt.

BÁTRY ZSIGMOND.

NYELVMŰVELÉS.

Helyesírási kérdések.

Vitéz POLGÁRY ISTVÁN gimnáziumi tanár néhány megjegyzést fűzött hozzá a M. Tud. Akadémia helyesírási szabályaihoz. A nyilvánosság előtt foglalkozunk ezekkel a megjegyzésekkel, mert olyan gondolatok rejlenek bennük, amelyek felvillanhatnak mások elméjében is.

1. „*Éjszaka* és *éjtszaka* lehetne egyformán helyes, mert az *éjszaka* újabb keletű, egészen kifogástalan birtokosjelzős összetétel. Ejtése is *éjszaka*.” „Végeredményben” ugyanolyan „tudatosan téves, de jóleső és kiirthatatlanul elterjedt szóelemzés” van benne, mint az *utca* szóban.

Az *éjszaka* írásmódnak az a gyöngéje, hogy nem vág össze a közkeletű magyaros kiejtéssel. Műveltjeink ajkáról rendszerint *éjszaká*-t hallunk ugyan, de akik nem akarják mindenáron kielemezni ennek az elhomályosult összetételnek alkotórészeit, s akiknek kiejtése nem a helyesíráshoz igazodik, azok országszerte így mondják ezt a szót: *éccaka*. Valamikor így is írták: *étszaka*, vagyis olyan viszony van itten az írás meg a kiejtés között, mint az efféle szavakban: *hallatszik, játszik, látszik, metszik, tetszik* (a kiejtésben: *hallaccik, jáccik, láccik, meccet, teccik*). Hivatalos helyesírásunk azért foglalt állást az *éjtszaka* írásmód mellett, mert bár ez sem egészen hű tükre a közkeletű kiejtésnek, mégis magában foglalja a szó kiejtésének jellemző ikerített *c* hangját, holott az *éjszaka* írásmódból épen ez hiányzik. Langenscheidt magyar-német zsebszótárában BALASSA JÓZSEF ilyen kiejtését közli szavunknak: *éjszaka* v. *éca*. Nem tudom, mennyire van elterjedve ez a rövid *c*-s kiejtésbeli változat; én nem hallottam. MÉSZÖLY GEDEON *éccaká*-t, *íccaká*-t ír (MNY. XXIII, 150), CSÜRY BÁLINT is ikerített *c*-vel jegyezte fel a szót Szamosháti Szótárában.

2. A *ch* írásában a megjegyzések írója szerint „nincs meg az elvszerű következetesség”. Ha *króniká*-t, *kronométer*-t, *klór*-t írunk, *k*-val, akkor miért írjuk ugyanezeket a közkeletű idegen szavakat idegen helyesírás szerint ilyen összetételekben: *chronostichon, chlorophyll*? „Nem volna egyszerűbb inkább bármely idegen összetett szót magyarosan írni, ha egyik tagja közkeletű?”

A kérdezett két idegen szó közül a *chronostichon*-t nem találjuk meg A Magyar Helyesírás Szabályainak szó- és tárgymutatójában, de ugyanott ezt olvassuk: „*chron-* l. *kron-*, *krón-*”. Ha még figyelembe vesszük a szó- és tárgymutatónak *disztichon* szavát is, akkor arra lehetne következtetni, hogy a *chronostichon*-t

is *kronosztichon*-nak kell írni, ámde a 101. pont értelmében mégis idegen írásmód szerint írjuk: *chronostichon*, valamint: *akrostichon*, mert egyik sem „valóban közkeletű” szó. A *klorofil* írásmód mellett is lehetne érvelni azzal, hogy ennek az összetételnek nemcsak az előtagja közkeletű idegen szó (*klór*), hanem valamelyest az utótagja is az (*fil*), hiszen a földműves ember is tudja, mi az a *filoxéra* vagy *filoxera* (hivatalos helyesírásunk szerint: *filloxéra*). Csakhogy az akadémiai helyesírás nem azt tekinti irányadónak, hogy az idegen összetételnek egyik vagy másik tagja közkeletű-e, hanem azt, hogy maga az egész összetett szó közkeletű-e vagy sem. A *klorofil* pedig nem közkeletű szó, hanem szorosan vett tudományos műszó, ezért írja helyesírásunk így: *chlorophyll*. Egyébiránt akármelyik elvet fogadjuk el, mindig lesz elég bizonytalanság és ingadozás, úgyhogy sohasem lehetünk egészen következetesek. Írhatjuk azt, hogy *kémia*, *kémikus* vagy *kemikus*, de vajjon melyiket válasszuk e kettő közül: *chemotherapia* vagy *kemoterápia*?

3. A *ch* írása dolgában ellentétet is lát a megjegyzések beküldője a szó- és tárgymutatónak *kémia*, *klór*, *kronométer* írásmódja és a 92. pontnak azon szabálya közt, hogy az idegen *ch* betűt nem írjuk át még a közkeletű idegen szavakban sem, hanem megtartjuk. E szabály alapján u. i. így kellene írni az említett szavakat: *chémia*, *chlór*, *chronométer*. „Itt tehát valami ilyenféle megjegyzés beiktatására van szükség”: Kivétel a szókezdő *ch*, mert a *ch*-val kezdődő közkeletű idegen szavakat mind *k*-val ejtjük és azzal is írjuk.

Csakugyan hivatkozni lehetne itt a szó- és tárgymutatónak még egy csomó más szavára is, pl. ezekre: *kaméleon*, *kaosz*, *kaotikus*, *kiló*, *kilogramm*, *kilométer*, *kolera*, *kórus*, *Krisztof*, *Krisztina*, *Krisztus*, mert ezekben sem tartjuk meg szó elején az idegen *ch* betűt, sőt szókezdő *k*-val szokás átírni sok más olyan idegen szót is, amely nem fordul elő a szó- és tárgymutatóban, pl. *karakter*, *kerub*, *kinin*, *kirurgus*, *korál* ('énekfaj'), *koreográfia*, *krizantém*, *krizma*, *Krizosztom*, *króm*, *kromatikus* skála, *kromofotográfia*, *kromolitográfia*, *kromotipográfia*, *kromoszóma*, *kronográf*, *kronográfia*, *kronogramma*, *kronológia*, *kronológikus* vagy *kronologikus*, *kronoszóp*, pedig ezek a szavak talán nem is mind egészen közkeletűek. Természetesen itt is vannak kétséges esetek: *kiméra* vagy *chimaera* vagy *chimera* vagy *chiméra*? *koriambus* vagy *choriambus*? *kresztomatia* (így a Studium Magyar Irodalmi Lexikonában) vagy *chrestomathia*? *kria* vagy *chria*? *krizelefantin* vagy *chryselephantin*? (emígy a Dante—Pantheon Új Lexikonában), *krizoprász* vagy *chrysopras*? (amúgy Révai Kis Lexikonában és Dante—Pantheon Új Lexikonában). Hangoztatjuk a következetesség elvét, de a gyakorlatban sohasem tudjuk egészen megvalósítani.

4. A *ch* és az *x* írásával kapcsolatban még két kérdése van a megjegyzések szerzőjének. Minthogy a 109. pont szerint a tulajdonneveket ragozva is csonkítatlanul írjuk (tehát: *Emichchel*, *Mihálylyal*, *Györggyyel*), vajjon az *Emichchel* mintájára írjuk-e a *Félix*-nek *-vel* ragos alakját is, így: *Félixxel*?

Való, hogy erre nem ad útbaigazítást a hivatalos szabályzat, de a MNy.-ben már szóba került (XXVIII, 249), hogy így

kell írni: *x-szel* (mint: *sz-szel*), *indexszel*, *kódexszel*, *reflexszel*, *Luxszal*, tehát: *Félixszel*. Ezt különben a megjegyzések írója is eltalálta. „De nem lehetne-e az *Emichchel* is *Emichhel*?“ — így folytatja elmélkedését, hivatkozván a többi közt az *edzze* példájára.

Arról is szó volt már a MNy.-ben (XXIX, 313), hogy a *-dz* végű igék felszólító módjában a *dz*-nek nem az első jegyét szoktuk kettőztetni, hanem a másodikat (*fogóddzunk*, *kéreddzünk*), noha a 10. pont általános szabálya szerint az első jegyet kettőztetve így kellene írunk: *fogóddzunk*, *kéreddzünk*, mint: *vadásszunk*, össze ne vesszünk. Ugyanott meg van említve az is, hogy volt már olyan javaslat, amely minden esetben az *edzze*-féle írásmód szerint akarta egyszerűsíteni a kétjegyű mássalhangzók kettőzését, tehát így akart írni épen a tulajdonnév sértetlenségének biztosítása végett: *Aranyyal*, *Szászsal*, *Emichhel*.

A megjegyzések szerzője azonban a *-dz* végű igékre való hivatkozáson kívül még másképp is igyekszik megokolni ezt az írásmódot: *Emichhel*. „A *ch*-t akár röviden, akár hosszan ejtem, mindegy. *Emichchel* egyáltalán nem tartalmaz hosszabb *ch*-t, mint a *pechem*.“ A második mondatban foglalt állítás helyes, de az első nem, mert a röviden ejtett *ch* nyilvánvalóan más, mint a hosszú, azaz pontosabban szólva: ikerített *ch*. *Emich*, *Emichnek*, *Emichet* kétségkívül másképp hangzik, mint *Emichchel*; *almanach*, *almanachban*, *almanachot* határozottan más ejtésű, mint az *almanachchal* vagy *almanacchal* (ennek a szónak írásmódját nem szabályozza hivatalos helyesírásunk). A *pech* és a *cech* végén a magyar kiejtésben hosszú ugyan a *ch*, de rövid ezekben: *almanach*, *Emich*, *Melich*, *Petrich*; *Albrecht*, *technika*; *anarchia*, *monarchia*, *pszichológia*, *Ráchel*, *Richárd*. Ez egyúttal megcáfolja azt az állítást is, hogy „sem rövid *dz*, sem rövid *ch* ejtésünkben nincs“. Rövid *dz* van pl. efféle szavakban (más mássalhangzó szomszédságában): *brindza*, meg van *edzve*, *pedzheti*, *takaródtam*.

5. A szabályzatnak 205. és 234. pontjával kapcsolatban azt javasolja a megjegyzések írója, hogy a fölösleges bonyolultság elkerülése végett ne tegyünk különbséget a személynevek csoportjában a családnév és a keresztnév között. Ha így írunk: *Árpád-házi királyok*, akkor írjuk nagy kezdőbetűvel és kötőjellel ezeket is: *Margit-szigeti*, *Erzsébet-téri*, *Ferenc-városi*. „Legyen következetes a személynév védelme!“

Hivatalos helyesírásunk szerint is így kell írni: *Erzsébet-téri*, bár épen ez a példa nincs meg a szabályzatban, de ott van az *István-úti* s a *Mária-utcai* (234. pont). Ezek mintájára csakugyan következetesebb volna a *Margit-szigeti* s a *Ferenc-városi* írásmód, mint a 234. pontbeli *margitszigeti* és *ferencvárosi*. Csak-hogy hiába akarnánk következetesek lenni, nem szoknák meg az emberek az ilyen írásmódot: *Margit-szigeti*, *Ferenc-városi*, hiszen a gyakorlatban még a *Margit-sziget*, *Margit-híd*, *Ferenc-város*, *Erzsébet-város* is *Margitsziget*, *Margithíd*, *Ferencváros*, *Erzsébetváros*, *Árpád-házi Boldog Margit* is *Árpád-házi Boldog Margit*. A *ferencrendi* helyett senki sem írná: *Ferenc-rendi*. Köztudomású dolog, hogy az összeírás egyre jobban hódít. Ami régebben *Szent-Iván éji* álom volt (Arany János Összes Munkái, 1900.

VI. köt. 1. l.) vagy *Szent-Iván-éji* álom (Shakspeare Összes Színművei. VOINOVICH-féle kiadás, 1902. V. köt. XIII. l. és VI. köt. 1. l.) vagy *Szent Iván-éji* álom (i. h. I. köt. XXI. l.), az újabban *Szentiván-éji* álom (KELB.³ magyar-német rész) és *Szentiván éji* álom (Langenscheidts Taschenwörterbücher, Deutsch-ungarisch⁶), sőt *Szentivánéji* álom (Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete, képes kiadás, I, 215 és Világirodalmi Lexikon, Studium; Babits Mihály: Az európai irodalom története I, 238, 247: *Szentivánéji* Álom; KELB.³ német-magyar rész: *szentivánéji* álom). Aztán meg abban is volna valami következetesség, ha pl. a városrészek nevét így írják egyformán: *Belváros, Felsőváros, Erzsébetváros, Szentimreváros; belvárosi, felsővárosi, erzsébetvárosi, szentimrevárosi*.

6. Utolsó javaslata a megjegyzések beküldőjének az, hogy írjuk egybe az *a nélkül-t, e nélkül-t* és társait, vagy legalább engedjük meg mind a kétféle írásmódot, az egybeírást is, a különírást is, mert az irodalmi gyakorlat úgyis régóta egybeírja ezeket a szavakat, s az 1903-i iskolai helyesírás már szentesítette ezt a gyakorlatot. Kiejtésünk ilyen alakokban nem egységes: hol *annélkül*, hol *anélkül*. Továbbá az *aki* (és hozzáteljük: *amely, ami*) ejtése is volt egykor *akki, ammely, ammi*, mint a versmérték még híven mutatja: „Hol vagyon, a *ki* (ejtsd: *akki*) merész ajakát hadi dálnak eresztvén...” (Vörösmarty: Zalán Futása I.) | „*A mely* (ejtsd: *ammely*) hősi nevét unokáinak adja örökbe?” (Arany János: Az Elvesztett Alkotmány I.) | „*A' minek* (ejtsd: *amminek*) énekelem, tudnillik férfi, mutatja...” (uo.).

Ebben teljesen igaza van a megjegyzések írójának. Ha egy szóba írjuk ezeket: *aki, amely, ami*, akkor bizvást összeírhatjuk az ilyen kapcsolatokat is: *akörül, amellet, amiatt* stb. A kiejtés lehet kétféle: *akkörül* v. *akörül, ammellett* v. *amellet, ammiatt* v. *amiatt*. Mind a kétféle kiejtés járatos, számszerű eloszlásuk nincs megállapítva, az egybeírás pedig nem akadály a mássalhangzók kiejtésbeli ikerítésének. Ha a *mindamellet* szót nem kell így írunk: *mind a mellett*, akkor valóban nincs megokolva, hogy az *a mellett* helyett miért ne írassuk ezt: *amellet*.

NAGY J. BÉLA.

Dr. György Lajos: Anyanyelvünk védelme. (Erdélyi Tudományos Füzetek. Szerkeszti DR. GYÖRGY LAJOS. 81. sz. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Cluj, 1936. (N. 8-r., 24 l.)

E füzet érdemes szerzője már az Erdélyi Múzeum székelyföldi XII. vándorgyűlésén részletesen ismertette a M. Tud. Akadémiának anyanyelvünk művelésére és nyelvi öntudatunk ápolására megindított újabb mozgalmát (l. az Erdélyi Múzeum-Egyesület Emlékkönyvének 26—36. lapján), de hogy hatni tudjon az erdélyi magyar közönségre, mint szerkesztő külön rovatot nyitott a nyelvművelésnek az Erdélyi Múzeum hasábjain. Ez a rovat beszámol a Magyarosan cikkeiről, ezenkívül azonban éberren figyel az erdélyi magyar beszéd és nyelv külön romlását is, egyúttal pedig buzdítja olvasóit a különleges erdélyi nyelvhibák kerülésére. Nagyon helyesen mondja a szerző, hogy a nyelvművelésben csak úgy lehet eredményt elérni, ha mentül

nagyobb hullámgyűrűket ver a mozgalom. Sok embernek kell olvasnia a nyelvvelő cikkeket, tehát minden erdélyi magyar újság nyisson állandó rovatot erre a célra, és ha naponként nem is, de legalább hetenként egyszer adjon helyet a nyelvvédelem és a nyelvvelés kérdéseinek.

Erdélyben különös gondot kell fordítani a román nyelv hatásának ellensúlyozására. Az erdélyi magyarok beszédéből ugyanis egyre jobban kiszorítják főképp a kormányzás, a politika, a közigazgatás, a közgazdaság és a jog magyar műszavait a velük azonos jelentésű román szavak, mert ezeket mint az állam nyelvének hivatalos műszavait lépten-nyomon hallják és olvasásuk a magyarok is. Az uralomváltozás óta négyszáznál több román szó terjedt el így az erdélyi magyar beszédben, úgyhogy „ma alig van erdélyi magyar ember, aki ötpercenként ne keverne a beszédébe egy-egy román szót“ (9. l.). Ez maga eléggé mutatja, milyen nagy szükség van erre a külön erdélyi nyelvvédő mozgalomra. Akik résztvesznek benne, nagy szolgálatot tesznek vele nyelvünk ügyének.

N. J. B.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Deák István: A magyar indulatszók. Pécs, 1936. — A pécsi Erzsébet-Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetében készült doktori értekezés. Első része ismerteti a nyelvtudományi irodalomnak az indulatszók eredetéről, fajairól, jelentéséről és hangalakjáról szóló tanítását és KLEMM ANTAL egyetemi előadásai alapján az indulatszónak mondattani szerepét. A magyar indulatszók történeti vizsgálatából megállapítja, hogy egyetlen egy indulatszavunknak sem mutatható ki finnugor vagy ugor eredete, bár bizonyos, hogy a finnugor alapnyelvben is voltak indulatszók. A dolgozat második része szótári rendben tárgyalja szorosabb értelemben vett indulatszavainkat, valamint a figyelmet felhívó és csendre intő kifejezéseket. Függelékül a népköltés különleges indulatszavaira, a réjákra idéz példákat. Az indulatszók közé sorolható hangutánzó és állathivogató szavakat egy másik dolgozatban fogja vizsgálni.

S. I.

Knöpfler László: A vogul kérdőmondat szórendje. Finnugor Értekezések. Szerkeszti ZSIRAI MIKLÓS. 3. Különnyomat a Magyar Nyelvőr LXV. kötetéből. Bp., 1936. 16 l. — Az általános nyelvészeti bevezetés után a szerző sorra veszi a vogul kérdőmondat különböző fajait: az eldöntendő, kiegészítendő, választó stb. kérdés-típusokat, vizsgálva őket a szórend szempontjából. Végző eredményként megállapítja: 1. hogy „a vogul nyelv nem használ külön szórendi sajátosságokat sem azért, hogy a kérdő és kijelentő mondatot egymástól megkülönböztesse, sem az eldöntendő és kiegészítendő kérdések elhatárolására vagy egyes mondatrészek kiemelésére“; 2. hogy a vogul kérdőmondat szórendjére vonatkozó megállapításai nemesak a logikai kérdésre, hanem a grammatikai kérdőmondatok bármelyik fajára érvényesek. — A kis füzetben sok a sajtóhiba.

Paul Menzerath: Der Stand der heutigen Lautwissenschaft. Dolgozatok a Debreceni Tudományegyetem Nyelvatlasz- és Fonetikai Intézetéből. Szerkeszti Huss RICHÁRD. I, 1. — A szerző e rövid kis dolgozatában, melyet Londonban az 1935. július 22-től 25-ig tartott fonetikai és fonológiai kongresszuson mondott el, vázlatosan előadja azokat az eredményeket, melyeket évek óta folytatott fonetikai kutatásai alapján nyert. E kutatások teljesen beigazolták annak a régi nézetnek a tarthatatlanságát, mely szerint a beszédhangok képzésénél a beszélő szervek az egymásutáni állásokat abban a sorrendben foglalják el, amint pl. írásban látjuk egy szó hangjainak egymásutánját. Az újabb kutatások azt mutatják, hogy a beszélőszervek egyáltalán nem vesznek fel állásokat, hanem állandó mozgásban vannak. Erre a mozgásra két dolog hat, illetőleg a mozgást két tényező irányítja. Minden hangra befolyással van az utána következő hang artikulációja, viszont ezen kívül minden egyes hangot befolyásol az egész szó összhátása. Így egy kiejtett szó hangjai nem láncolatot, hanem igen bonyolult szövedéket alkotnak. Hogy ez valóban így van, a kísérletek fényesen beigazolták. Amióta nemcsak Röntgen-állóképeket, hanem Röntgen-filmet is tudnak készíteni a mozgásban levő beszélőszervekről, a fonetikai kutatások számára egészen új lehetőségek nyíltak. Egy ilyen film, mely egyszerre mutatja a beszélőszerveket munkában, nyújt csak igazán meggyőző bizonyítékot arra nézve, hogy az artikuláció sokkalta bonyolultabb jelenség, mint azt régen gondolták.

Saad Ferenc: A magyar tüzerségi szavak története. Pécs, 1936. 64 l. — Ez a munka fényes bizonyítéka régi katonai nyelvünk gazdagságának, amikor még nem a német kifejezések szolgál fordításából, hanem az egészséges humorú népi nyelvből táplálkozott és frissült fel. A szerző nagy gonddal igyekszik rendet teremteni a gazdag anyagban, de ez a rendszerező hajlam sokszor a történeti fejlődés bemutatásának rovására megy. Amint idézetei mutatják, szerzőnk igen gazdag kiadatlan levéltári anyagot dolgozott fel, s így műve sok tekintetben értékesen egészíti ki szótáraink nyelvkincsét. Azzal azonban, hogy munkájához nem csatolt szómutatót, ezt a gazdag anyagot úgyszólván újra elásta. — Szófejtései megbízhatatlanok. Régi *golyóbis* szavunkat pl. a latin *globi*, *globuli* alakokból eredezteti, holott éppen az általa idézett 1605: *guliobus* és 1560: *glyobos* alakok mutatják a helyes irányt a hazai latin *globus* felé (45. l.). Ugyancsak nem helyeselhetjük, hogy többször önkényes értelmezéseket ad erőltetett szófejtései valószínűsítése érdekében. Pl.: „Cristus megjelenék az kopyával ostorral vezzővel és egéb algukkal kikkel kinzattatott volt.“ Szerinte: „itt az *álgyű* szónak par excellence tűzszerszám jelentése nyilvánvaló, hiszen kinzószerszámokról van szó és a középkor leghathatósabb kinzó és vallató eszköze a tűz volt“. Nem tekintve azt, hogy a bibliai szövegben sehol sincs említés arról, hogy Krisztust tűzzel is kínozták volna, maga az idézett mondat egyáltalán nem jogosít fel bennünket az *álgyű* szó 'tűzszerszám' értelmezésére.

Max Vasmer: Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. IV. Die ehemalige Ausbreitung der Lappen und Per-

mier in Nordrussland. Sonderausgabe aus den Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften Phil.-Hist. Klasse 1936. XX. Berlin, 1936. 97 l. és térkép. — A szerző az általa írt sorozat két régebbi kötetében (II. Die ehemalige Ausbreitung der Westfinnen in den heutigen slavischen Ländern. III. Merja und Tscheremissen.) főleg földrajzi nevekből levonható tanúságok alapján foglalkozott egyes finnugor népek régebbi lakóhelyeivel. A jelen kötetben vizsgálódásait a lappokra és a permi törzsekre terjesztette ki. A munka két részre oszlik. Első felében a lappok régi lakóhelyeit igyekszik feltárni a nyelvtudomány segítségével. Fő bizonyítékait az oroszban meglevő lapp jövevényszavak elterjedtségéből, a lappokra vonatkozó orosz történeti följegyzésekből és főleg a ma már eloroszosodott vidékeken található lapp földrajzi nevekből meríti. Ilyen neveket az archangelszki, oloneci, novgorodi, pétervári és vologdai kormányzóság területén tud kimutatni. Eljárása a permiekre vonatkozóan lényegében ugyanez. Az eloroszosodott területek közül itt is az archangelszki, oloneci, novgorodi, vologdai, vjatka, permi, kazáni és kosztromai kormányzóság egyes területei jönnek számításba. E bizonyítékok alapján megállapítja, hogy a lappok és permiek régebben sokkal nagyobb területen laktak, mint ma. A finnugor nyelvtudomány feladata lesz e kutatások helyességét a részletekre vonatkozóan megvizsgálni, főleg pedig megállapítani, hogy valóban minden esetben ősi lakhelyekről van szó vagy későbbi telepekről.

HADROVICS LÁSZLÓ.

KÜLÖNFÉLÉK.

† Hirt Hermann.

Az indogermán összehasonlító nyelvtudományt az utolsó évtizedben aligha érte nagyobb veszteség Hirt Hermannak, a giesseni tudományegyetem tanárának 1936. szeptember 12-én hetvenegyedik életévében bekövetkezett elhúnytával. Gondolatokban, eszmékben folyton gyarapodó, problémákból soha ki nem fogyó, kitűzött céljában következetesen haladó és rendkívül nagy ösztönző erejű tudós pályája ért véget halálával. Ez a pálya 1889-ben egy germán filológiai értekezéssel indult meg, de már legközelebb nyelvtudományi tanulmánnyal folytatódott, s miután 1935-ben a kitűnő tudós születésének hetvenedik évfordulóján nyelvészársai, barátai és tanítványai emlékkönyvvel fejezték ki tiszteletüket és hálájukat, a következő évben a hétkötetes indogermán nyelvtan utolsó kötetének, a mondattan második részének a sajtó alá rendezésével fejeződött be.

Hirt tudományos működésének területe az indogermán őstörténet és az összehasonlító nyelvtudomány. Kora ifjúságától kezdve foglalkoztatta az indogermán őshaza és ősműveltség kérdése, s előbb számos értekezésben, először már huszonöt éves korában az Indogermanische Forschungen I. kötetében fejtette ki erős nemzeti öntudattól átítatott s ennél fogva nem is egészen tárgyilagos felfogását, majd 1906-ban és 1907-ben két nagy kö-

tetben rajzolta meg az indogermán ősműveltséget és jelölte meg az őshaza fekvését. Az indogermán régészet nagy tekintélyével, SCHRADER OTTÓVAL szemben azt vallja e kötetekben, hogy az indogermánok a szétválás előtti időben nem voltak nomádok, hanem magasabb műveltségű földművelők, akik ekével szántották földjüket, őshazájuk pedig nem lehetett a délorosz síkság, egyáltalában nem Ázsia, hanem Európa, s nem is a Keleti-tenger partja, mint még első értekezésében gondolta, hanem valamivel nyugatabbra fekvő terület. Hirt feltevései nem találtak általános hiteltre még a németországi tudós közvélemény előtt sem. Mindenekelőtt SCHRADER kritikáját hívták ki maguk ellen. Azonban ha az ősműveltséget illetőleg nem is bizonyító erejűek az érvei, ha a prehistóriában való kellő jártasság nélkül nem az indogermán, hanem egy bizonyos, mégpedig a neolitikori európai műveltség rajzát adja is, azóta a tokhár és a hethita nyelv alaposabb megismerése, mindkettőnek európai jellege is nagy mértékben valószínűsítették, amit Hirt az indogermán alapnyelvnek tulajdonítható állat- és növénynevekből következtetett ki, t. i. hogy az indogermán őshazát csakugyan Európában kell keresni.¹ Abban is hitelt kell adnunk Hirtnek, hogy az ősműveltség kérdésében a nyelvtudomány csak másodrendű segéd-eszköz, csak megerősítheti és részben ellenőrizheti a prehistóriát, s hogy azért nem találkozhatnak eredményei az antropológia eredményeivel, mivel a két tudomány különböző korú anyaggal dolgozik.

Hirt nyelvtudományi munkássága a hang- és alaktan legfontosabb kérdéseire terjedt ki, mondattani kérdésekhez azonban csak élete utolsó szakában nyúlt, akkor is bizonyára azért, hogy befejezett egész legyen az 1921-ben a vocalismussal mint második kötettel meginduló, s a bevezetést, etimológiát és consonantismust tartalmazó első kötetel csupán hat évre rá folytatódó hétkötetes Indogermanische Grammatik-ja. De ha ez a szándék vezette is, mondattana nem nyelvfilozófián, hanem az alakok, azaz a névszók és igék értelmezésén épül, mint ahogy egész alakтана: a flexio és a szóképzés egyaránt a hangtanban érvényesülő elveire támaszkodik. A hangtanban a hangsúly és az ablaut, továbbá az ínyhangok kérdésének a megoldását érzi legfontosabb és legkedvesebb feladatának. A hangsúlynak és az ablautnak számos értekezésen kívül egy-egy önálló kötetet szentel, az ínyhangok kérdését pedig a „Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen“ XXIV. kötetében „Zur Lösung der Gutturalfrage im Indogermanischen“ címen egy nagyobb és az Indogermanische Forschungen XVII. kötetében egy kisebb dolgozattal kívánja megoldani. A BEZZENBERGER—BECHTEL-féle elmélettel szemben csak két ínyhangú sort, egy velarist és egy labiovelarist tulajdonít az egész alapnyelvnek, a palatalist pedig a velarisból származtatja.

A hangsúllyal nemcsak az 1895-ben önálló kötetként megjelent s második kiadásként teljesen átdolgozva az Indogerman-

¹ Az ázsiai őshazának mindazonáltal ma is vannak meggyőződéses hívei. Legutóbb GÜNTERT HERMANN „Der Ursprung der Germanen“ című munkájában (1934.).

nische Grammatik V. kötetét alkotó „Der indogermanische Akzent“ foglalkozik, hanem ezt megelőzően és követően értekezéseinek egész sora. Érdeme a korabeli kutatások eredményeinek az ismertetése és bírálata mellett a görög hangsúlynak a litván bevonásával történt megvilágítása, a circumflexus új értelmezése, a litván és az élő szláv nyelveknek egymáshoz és az ind-görög-germán nyelvekhez való viszonyának a vizsgálata, az őszláv hangsúlynak az orosz és szerb alapján való kikövetkeztetése és mindenek felett a germán végszótagtörvénynek a hangsúly segítségével történt megfejtése. A vocalismus terén legnagyobb jelentőségű az 1900-ban „Der indogermanische Ablaut“ címen kiadott kötete. Ez az indogermán vocalismus középpontjába helyezi az ablautot és BRUGMANNAL szemben igazolja, hogy az indogermán ablaut-viszonyok tudományos megismerése nem teljesen lehetetlen, ha a kérdés minden részletében való megoldása nem is valószínű, mivel a basisok indogermánkori fejlődése aligha lesz kikutatható, és elháríthatatlan akadályokat támaszt, hogy az alapnyelv különböző nyelvjárásaiban bizonyára más-más alakok voltak kifejlődve. Ennélfogva nem állítjuk, hogy HIRT SAUSSUREBŐL kiindulva, az ő elméletét SCHMIDT JÁNOSÉVAL javítva, továbbá a STREITBERG-féle nyújtás-törvény következetes keresztülvitelével csakugyan kifogástalanul megoldotta az ablaut-kérdést. Azt is belátjuk, hogy basisainak egy része helytelen, erőszakolt etymonjai következtében realis érték nélküli képletté süllyed. Azonban tagadhatatlan, hogy rendet tudott teremteni az eddigi látszólagos kaoszban, egyszerű rendszerével sokkal többet tud megfejtetni és közelebb jut a kvantitatív ablaut lényegéhez, mint bármelyik elődje, csak törvényei alkalmazása mellett nem vet eléggé számot azokkal a máig is ismeretlen tényezőkkel, amelyek a törvény érvényesülését akárhány esetben keresztezik. Miután többen, köztük SIEVERS is, rámutattak elmélete gyöngéire, HIRT az Indogermanische Grammatik-nak az ablaut-tanulmány második kiadását helyettesítő II. és a névszót tárgyaló III. kötetében a hangsúly változása alapján több réteg felvételével próbálja a mutatkozó ellentmondásokat kiküszöbölni, de kevés sikerrel.

Az alaktani kérdések közül mindenekelőtt a flexio megoldására törekszik. Ezt célozza az Indogermanische Forschungen XVII. kötetében „Über den Ursprung der Verbalflexion im Indogermanischen“ címen közzétett tanulmánya és ugyanezt az Indogermanische Grammatik III. (nomen) és IV. (verbum) kötete, amelyekben az egész alaktant egybefoglalja, azaz megfelelő teret ad a szóképzésnek és összetételnek is. Elve a LUDWIG-féle adaptatio, de valójában az agglutinatio és adaptatio kiegyenlítésére törekszik, ami lényegében nem is ellenkezik LUDWIG alap gondolatával. LUDWIG is feltételez ugyanis olyan alapnyelvi korszakot, amikor a verbo-nominalis gyökerek összetevődtek névmási gyökerekkel, s ezen HIRT — következetesen keresztülvéve azt az elvet, hogy a flexio egyrészt bizonyos elemek hozzájárulásával keletkezett, másrészt úgy, hogy két alak közül az egyik ehhez, a másik ahhoz a jelentéshez jutott — csak annyit változtatott, hogy az összetevődés nem névmási gyökerekkel, hanem olyan particulákkal történt, amelyek sok esetben név-

másokká fejlődtek. Míg a flexióban érvényre jut mind a kétféle elv, a szóképzésben úgyszólván egészen az agglutinatio uralkodó, aminthogy itt az élőnyelvek tanúsága szerint ennek csakugyan nagyobb szerep jutott. Az igénél a mellett, hogy a névszó elsőbbségét valló felfogásához híven a flexióját nominalis eredetűnek magyarázza, az Indogermanische Grammatik IV. kötetében arra a nevezetes eredményre jut, hogy az erős igéknek két rétegük volt az alapnyelvben, egy régebbi ablautoló perfectummal és erős aoristosszal, azután egy világosan denominativum újabb réteg -s-es aoristosszal és legtöbbször perfectum nélkül.

A mondattannak még csak a szófajok mondattani szerepét tárgyaló első része jelent meg; a már befejezett, de még a sajtó alól ki nem került második rész tárgya lesz az egyszerű és összetett mondat. A megjelent első részt jellemzi a filozófia teljes hiánya. Még a mondat mivolta sem érdekli: „Ich weiss nicht, was ein Satz ist, will es auch gar nicht wissen.“ Csak tényeket akar magyarázni, ezért feladatának a casusok és igealakok igazi jelentésének a megvilágítását tartja. A casusok között ő is megkülönböztet grammatikaiakat és térszemléletieket, de szerinte a nominativus, genitivus és accusativus volt a grammatikai, a locativuson, instrumentalison és ablativuson kívül még legalább egy eset, a directivus a térszemléleti, a dativus pedig a kettő között állott. Az ige nominalis eredetéből folyik, hogy flexiója későbbi, mint a névszóé, ebből a tényből pedig következik, hogy a casusok nem függhettek eredetileg az igétől. Hogy a mondat elsőbbségéről mit tartott, arra nézve álljon az Indogermanische Grammatik III. kötetének 2. lapjáról a következő idézet: „Die Grundlage aller sprachlichen Äusserungen . . . ist das Wort und nicht der Satz, wie man eine Zeitlang fälschlich angenommen hat.“

A nyelvtudomány legkülönbözőbb területéhez tartozó kérdéseket tárgyaló ifjúkori értekezésein kívül értékes munkásságot fejtett ki a germán nyelvtudományban is „Geschichte der deutschen Sprache“, „Handbuch des Urgermanischen“ és „Etymologie der neuhochdeutschen Sprache“ című műveivel, valamint a WEIGAND-féle Deutsches Wörterbuch-hal. Továbbá jóllehet germanistának és szlavistának készült, „Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre“-jével, azaz görög nyelvtani kézikönyvvel is gazdagította a nyelvtudományi irodalmat, s átdolgozta — bár kevesebb sikerrel — a THUMB-féle „Handbuch des Sanskrit“ nyelvtanát.

A legnagyobb tekintélyeket sem kímélő és a kellő önkritika hiánya miatt akárhányszor nem is igazságos bíráló megjegyzései miatt az új grammatikus iskola hívei közt folyton szaporodó ellenségeinek is el kell ismerniök, hogy Hirt páratlan munkaerejével, mindig nagyszabású és tág látókörrel tanuskodó munkásságával fölébe emelkedett az utolsó évtizedek csaknem valamennyi nyelvtudósának. S gazdag munkássága nem kompilációkból áll. Ő csak az anyagot kapja másodkézből, mert anyaggyűjtéssel vagy a másoktól vett anyag ellenőrzésével nem vesződik, — innen származik anyagának gyakori megbízhatatlansága, — de ebbe az anyagba rendkívüli képzelőerejével és kombináló képességével új életet lehel. Nemesak problémái-

ban, hanem célkitűzésében is mindig új és eredeti. Míg BRUGMANN azt vizsgálja, hogy az indogermán alapnyelv utolsó korszakának hang- és alakrendszere hogyan folytatódik a külön nyelvekben, Hirt magának az alapnyelvnek a történetét iparkodik felderíteni, s így munkássága nem teszi nélkülözhetővé, de kiegészíti a BRUGMANN és DELBRÜCK szerkesztette „Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen” címen megjelent hatalmas kiadványt. SZIDAROVSKY JÁNOS.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Ny. A. kérdi: Kinek van igaza: annak-e, aki kárhoztatja a határozott névelőnek család- és keresztnév előtt való használatát, vagy annak, aki helyesli? Németes-e az ilyen kifejezés: „Láttam a Pistát.” „Szóltam a Feketének.” — **Felelet:** A névelőtlen szerkezet a régibb, a névelős újabban fejlődött az élőbeszédben és meglehetősen el van terjedve, de nem általános; tehát aki olyan vidékről való, ahol így beszélnek: „Láttam Pistát.” „Szóltam Feketének.” — az előtt furcsának tűnik fel a névelős szerkezet. Úgy látszik, a Dunától keletre szokás inkább névelő nélkül mondani a személynevet. Az irodalmi nyelvben a vezeték-név előtt általában nem használunk határozott névelőt. Senki sem írná pl. így: „A Petőfinek van egy szép költeménye a Rákócziról.” Keresztnév (utónév) előtt azonban előfordul a határozott névelő a bihari Arany János költeményeiben is: „Keresi a Klára, Mégsem akad rája . . . Keresi a Klára, Teljes egy órája” (Zács Klára). „Míg elvette a Sinkóék Cifra lányát, a Terát . . . Nem térhet ki a Dani” (Vörös Rébék). „Hej! mit akar a Bálint ma reggel . . . ?” „Izeni a Szolimán nagy szultán” (Török Bálint). Előmozdíthatta a névelős szerkezet elterjedését az, hogy némely kapcsolatban az egész magyar nyelvterületen általános a határozott névelőnek személynév előtti használata. Egyikünk nyelvérzéke sem tiltakozik pl. az ilyen mondatok ellen: „A János mind álmos” (a. m.: 'a Jánosnak nevezett ember'); „gyakorik a Kovácsok és a Szabók” (a. m.: 'a Kovácsnak és a Szabónak nevezett emberek'); ezekben a példákban a névelő voltaképpen nem a személynévhez tartozik, hanem az *ember* szóhoz. „Ha a Pál kéménye füstöl . . . Ellenben a Péter tyúkjá Ha kapargál . . . Allott egy magas díófa, Díszeül a Pál kertjének” (A Fülemile). Az ilyen birtokos szerkezetekben szintén nem a személynévhez tartozik a névelő, hanem a személynév után következő főnévhez: 'Ha a kémény füstöl, Pál kéménye; ha kapargál a tyúk, Péter tyúkjá; díszeül a kertnek, Pál kertjének'. Ebbe a csoportba tartozik az előbb idézett vezetékneves példa is: „Míg elvette a Sinkóék Cifra lányát . . .” (azaz: 'Míg elvette a lányt, Sinkóék cifra lányát'). Nem kell tehát németességnak bélyegezni az ilyen névelős beszédet: „Láttam a Pistát.” „Szóltam a Feketének.” Csak az németes, ha *Jászai Mari* helyett ezt mondjuk: *a Jászai (die Jászai)*; de ebben sem a névelő használata németes, hanem a női keresztnév elhagyása, mert a magyar

nyelvszokás szerint *Jászai* vagy a *Jászai* férfit jelent. A németben a nőnemű névelő mutatja, hogy nőről van szó. N. J. B.

Id. Sz. G.-nak. 1. Nemesak a *minket*, *titeket* helyes, hanem a *bennünket*, *benneteket* is. Igaz, hogy a *bennünk*, *bennetek* tulajdonkép helyhatározó, és *lát bennünk*, *bennetek* régen azt jelentette, hogy 'lát köztünk, köztetek'. Ebből azonban idővel kifejlődött a szerkezetnek ilyen részleges tárgyi (partitivusi) jelentése: 'lát közülünk, közületek néhányat', 'lát néhányunkat, néhányatokat'; végül pedig ez lett a kifejezésnek értelme: 'lát minket, titeket', s ekkor a *minket* és a *titeket* mintájára *lát bennünket*, *benneteket* helyett is tárgyraggal kezdtek mondani: *lát bennünk*, *benneteket*. Ezek a tárgyragos alakok már a XVI. század óta megvannak nyelvünkben, és nem lehet ellenük azzal érvelni, hogy nincsenek ilyen szóalakjaink: *rólunkat*, *tőlünket*, mert lám, *bennünkben* sincsen, *nekünknek* sincsen, mégis mondjuk összehasonlításban: *náladnál* („Szeretett már engem más is, *Náladnál* szebb virágszál is”), bár *nálad voltam* helyett nem mondhatjuk azt, hogy *náladnál voltam*. — 2. A *végbél* szót sem szükséges a *bélvég*-gel felváltani, úgy okoskodván, hogy ha 'a kapunak a kulcsa' *kapukulcs*, nem *kulcskapu*, 'a háznak a teteje' *háztető*, nem *tetőház*, 'a tűnek a hegye' *tűhegy*, nem *hegytű*, akkor 'a bélnek a vége' is *bélvég*, nem pedig *végbél*. Máskép is lehet okoskodni. Az egész bél egy szál *hurka* ugyan (*bélcsatorna*), de különféle részeket különböztethetünk meg benne, s úgy foghatjuk fel, mintha többféle bélből volna összetéve. A bélnek vékony része a *vékonybél*, vastag része a *vastagbél*, vakon végződő része a *vakbél*, végső része pedig a *végbél*. Olyan összetétel ez a szó, mint a *végakarát*, *végállomás*, *végbizonyítvány*, *végbúcsú*, *végcél*, *végelemzés*, *végelgyengülés*, *végeredmény*, *véghang*, *végítélet*, *végösszeg*, *végpont*, *végrendelet*, *végző*, *vég-szükség*, *végtag*, *végtisztesség*, *végvár*, *végveszély*, *végvidék*.

N. J. B.

V. I.-nak. A tapolcai *tavasbarlang*-ot a világért se „kereszteljék át” senki kedvéért *tóbarlang*-ra, mert a *tavasbarlang* nagyon jó magyaros elnevezése az olyan barlangnak, amelyben kisebb tavak vannak. Akárki nevezte el Tapolca érdekességét *tavasbarlang*-nak, nagyon jó nyelvérzeke volt az illetőnek, és boldogult Lóczy Lajos igen bölesen cselekedett, amikor hivatalos névvé tette ezt a szót. Örülünk neki, hogy a Dante—Pantheon Új Lexikonában a *Tapolca* címszó végén így olvassuk a barlang nevét: *Lóczy tavasbarlang*, az Iskola és Élet című folyóiratban pedig (I, 48): *a tapolcai Tavas barlang* (Tóth Aurél, A földrajzi helyesírás és a földrajzi nevek helyes írása).

N. J. B.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSÓ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXIII. ÉVF.

1937. MÁJ.—JÚN.

5—6. SZÁM

Üdvözlő beszéd.

A Szinnyei József születésének nyolevanadik fordulója alkalmából 1937. május 25-én tartott ünnepi közgyűlésen elmondotta MELICH JÁNOS alelnök.

Méltóságos Elnök Úr! Tíz esztendeje annak, hogy itt e teremben ünnepeltük hetvenedik születésnapját. Ma, születése nyolevanadik fordulójának előnapján örömmel gyűltünk egybe, hogy tudományos munkásságban töltött életének e nevezetes időpontján hálával, szeretettel, ragaszkodással és tisztelettel köszöntsük, köszöntsük mint magyar és finnugor nyelvtudományunk mesterét, vezetőjét, irányítóját. Mesterünkké, vezetőnké tette egyéniségének minden tudományos törekvést méltányoló tulajdonsága, törekvéseink irányítójává nagyértékű, eredményekben gazdag tudományos munkássága.

Eredményekben gazdag e munkásság. Kis, kezdő szakaszát leszámítva a magyar-finnugor nyelvtudomány területére összpontosult s annak egészét magában foglalta. Jellemző rá, hogy sohasem vészett el a részletekben, mert egész eddigi folyásában figyelembe vette a magyar és finnugor nyelvtudomány egészét, s ez egészben a részeknek mindenkori pontos egymáshoz való viszonyát. Innen érthető az, hogy Méltóságod nyelvtudományi munkásságának kezdetétől fogva a mai napig kitűnő összefoglaló művekkel s nagyértékű részletkutatásokkal ajándékozta meg nyelvtudományi irodalmunkat. Az összefoglaló munkák közül hivatkozom a „Rendszeres magyar nyelvtan“-ra, melynek 1933-ban jelent meg a tizenhetedik kiadása, „A magyar nyelv“-re, melynek ma a tizenötödik kiadását használhatjuk, a „Magyar nyelvhasználat“-ra, melyből hét kiadás van, s a külföldi szakférfiak által is olyan sűrűn használt s méltán nagyrabecsült „Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft“-ra, melyből 1922-ben jelent meg a második kiadás. S ez összefoglaló művekkel párhuzamosak a részletkutatások, amelyek nyelvtudományunk sok, igen sok homályos vagy nem eléggé világos kérdését gyakran véglegesen tisztázták. Hadd idézzek e sok közül néhányat annak szemléltetésére, hogy Méltóságos Elnök Úr a finnugor nyelvtudomány épületét, melyet sziklaszilárd alapokra Budenz József épített fel, minden időben állandóan gondosan figyelte, s ép ezért az egészben mindig világosan látta, hol van szükség pótlásra, javításra, többször lényeges változtatásra, számos esetben továbbépítésre. Fényes bizonyítéka idevonatkozó munkásságának „Magyar nyelv-

hasonlítás“-ának hét, egymásután megjelent kiadása, úgyszintén az a nagyszámú kisebb-nagyobb értekezés, amely a magyar és a finnugor hang- és alaktan körébe vág. Ilyen: az 1888-ban megjelent „A birtokos személyragozás“ című akadémiai levelező tagsági székfoglaló, az 1895-ben közzétett „Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?“ című értekezés, s ennek részben javítása, részben kiegészítése az 1913-ban megjelent dolgozat: „A magyar magánhangzók történetéhez“, az 1926-ban megjelent klasszikus értekezés: „A Hallotti Beszéd hang- és alakta“ — és annyi más.

S Méltóságos Elnök Úr munkáinak, mind a rendszerbe foglalóknak, mind pedig a tudományt előbbre vivőknek rendkívül nagy erejük a kristálytisztá okfejtés, a nagy gonddal kiválogatott és elrendezett anyag, a világos és szabatos stílus, melynek színt, zamatot ragyogó magyar nyelve ad.

Hogy ez a munkásság a kezdet kezdetén ilyen egyetemes és részletező irányba terelődhetett, ilyen nyílegyenes irányban fejlődhetett s ebben a mai napig megmaradhatott, annak néhány okát Méltóságos Elnök Úr két alkalommal maga is megjelölte.

1932-ben, Szarvas Gábor születésének századik évfordulója alkalmából mondott elnöki megnyitójában *említi*, hogy 1868-ban Pozsonyban mint kisleány Szarvas Gábor volt a tanára (l. MNY. XXVIII, 2). Szarvas Pozsonyba tanárnak huszonkilenc éves korában, 1861-ben került. S mikor 1927-ben Méltóságos Elnök Úrnak hetvenedik születése napját ünnepelte Társaságunk, kegyeletes hálával említette, hogy a klasszikus nyelveket két esztendőn át Szarvas Gábor vezetése alatt tanulta. S éppen ezekben az években kezdte meg Szarvas Gábor az irodalomban nagy stílusjavító, idegenszerűségeket irtó, nyelvtisztító harcát. 1867-ben jelent meg a pozsonyi katolikus gimnázium értesítőjében „Magyartalanságok“ című nagyhatású értekezése, amely egy csapásra országos nevet szerzett neki, s 1869-ben „Phaedrus, Augustus szabadosának aesopusi meséi“ című fordítása. E két műből világosan áll előttem, hogy a „félelmetes szigorúságú latin-tanár“, ahogy Méltóságos Elnök Úr kedveskedve *említi* Szarvast, miképpen tanította kisleányait a latinból való magyaros fordításra, a helyes magyarságra. „Stiliztának születni kell,“ — vallja Méltóságos Elnök Úr is *emlélt* megnyitójában. Való igaz. Akit azonban az Isten kiváló stílusérzékkel áldott meg, mint Méltóságos Urunkat, annak Szarvas két esztendei vezetése kitűnő iskola volt egész életére. Egész életére, mert hiszen nyelvhelyességi kérdések is egészen a mai napig a legélénkebben foglalkoztatták, foglalkoztatják. Mint a budapesti egyetemnek 1923—1924. tanévi rector magnificusa ünnepi beszédének tárgyául a jó magyarságot választotta, Négyesy Lászlónak 1933-ban történt elhalálozása óta pedig elnöki minőségben vezeti az Akadémia

Nyelvművelő Bizottságának munkásságát s irányító közreműködésével részt vesz a Magyarosan szerkesztésében.

Tudományos munkássága irányának kialakulásában következő tényezőül Budenz József egyetemi tanári működését jelölte meg Méltóságos Elnök Úr. Budenz kiválóan értett ahhoz, hogy, akiben nyelvészeti hajlandóságot vett észre, azt szívvel-lélekkel felkarolta. Méltóságos Elnök Úr is az ő hatása alá került az egyetemen, az ő tudományának lett odaadó szeretője. S a finn nyelvbe is, mellyel Szarvas Gábor tanácsára kezdett foglalkozni, Budenz vezetése mellett mélyedt bele. Budenz ajánlatára kapott Méltóságos Elnök Úr finnországi tanulmányútra ösztöndíjat, s így Budenz segítségével szerzte azt a nyelvi kincset, a finn nyelvnek szóban és írásban való alapos ismeretét, melynek nyelvtudományi munkásságában olyan nagy hasznát vette.

Tanulmányai befejezése után néhány éven át a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának tisztviselője s ugyanakkor az egyetemen a finn nyelv és irodalom magántanára volt. S ekkor, 1886-ban kinevezték a kolozsvári egyetemre a magyar nyelv és irodalom tanárának. Minden tudós fejlődésében, munkásságában rendkívül nagy szerencse, ha olyankor válhat tudománya felkent papjává, amikor az akarat és a tettrekészség a legerősebb benne. Ilyenkor teljesen tudományának szentelheti életét, s ezen főcél érdekében jó, ha tudományszomja fegyelmezésével — mint Budenz is tette — egyoldalúvá tud lenni, mert ez eredményes munkásságának egyik záloga. Méltóságos Elnök Úr huszonkilenc éves korában érte el, hogy egyetemi tanár lett, s ettől fogva — miként maga mondja — az volt a kötelessége, ami lelkének legnagyobb gyönyörűsége volt. S az a körülmény, hogy fiatalon lett egyetemi tanár, magyarázza meg legjobban tudományos munkássága nyílegyenes irányát.

Ha azonban az eddig megjelölt körülmények megmagyarázzák is tudományos fejlődésének, munkásságának nyílegyenes irányát, nem magyarázzák meg általában tudóssá lételének megindulását, és nem magyarázzák meg tudományos munkáinak tartalmasságát, a'aposságát s mindenekfelett mélységét. A megindulás is, a mélység is a lelki tehetségeket számtalan olyan belső mozzanatótól függ, amelyek számunkra kibogozhatatlanok, irracionálisak. A külső körülmények azonban itt is sokszor igen kedvezően befolyásolhatják a lelki tehetségeknek ilyen vagy olyan irányú megindulását. Ilyen kedvező körülmény Méltóságos Elnök Úr tudóssá válásában a családi hagyomány; „könyvek közt nőtt fel“, miként maga mondja többször idézett emlékezésében. S ha lelki tehetségeink kibogozhatatlan egységében megvan az a képességünk is, hogy az igazságok kifejtésében, az összefüggések meglátásában a legnagyobb mélységekig tudunk eljutni, kedvező külső körülmények itt is nagy mértékben, nézetem szerint döntően befolyásolhatják munkánkat.

A tudomány mélységeibe való behatoláshoz ugyanis a léleknek minden irányban való zavartalanságra, harmóniára van szüksége. S ennek a zavartalanságnak, ennek a harmóniának nemcsak testi, nemcsak anyagi feltételei vannak. „Ha sikerült a tudományunkat néhány lépéssel előbbre vinnem,“ — mondta Méltóságos Elnök Úr hetvenedik születésnapja alkalmával üdvözlésünkre adott válaszában — „abban nagy érdeme van valakinek, aki megértette az én törekvéseimet, felfogta életem föladatait és immár kevés híján egy félszázad óta gondosan őrökdi a fölött, hogy lehetőleg háborítatlanul élhessek hivatásomnak“ (MNY. XXIII, 529). A magyar nyelvtudomány történetének írója hálával fog megemlékezni Méltóságos Elnök Úrnak e vallomásából törekvéseit megértő, istápoló élettársáról, aki pár év híján immár hatvan éve tudományos munkája zavartalanságának egyik legfőbb gondozója.

A tudományos munkához, a tudomány mélységeibe való behatoláshoz, a dolgokban az állandónak kutatásához — miként említettem — a léleknek minden irányban való zavartalanságra van szüksége. A tudományos munkára való készséget semmi sem zavarhatja meg annyira, mint a lelket, lelkiséget ért diszharmónia. Méltóságos Elnök Úrnak megadta Isten azt a boldogságot, hogy hetvenedik éve betöltése után egyetemi tanszékéről lelke megsebzése nélkül távozhatott s továbbra is tudományának élhetett, tudományának él. Hogy saját szavait használjam, újra „könyvek közé“ került, Akadémiánk főkönyvtárnokává lett. S a lelki feltételek mellett Isten kegyelme megadta a testiség feltételeit is ahhoz, hogy Solonnal elmondhassa magáról: „Γράσκω ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος: Öregszem, de mindig sokat tanulok, dolgozom.“ S az öregség, ha lelkünkben fakadt munkában telhetnek napjai, nem teher. Merem ezt én is mondani, hiszen én is, Méltóságos Uram tanítványa, túl vagyok már azon a koron, amelyben Cicero volt akkor, mikor már öregnek tartotta magát, s megírta „De senectute“ című művét. Ne vegye tehát tőlem zokon, ha „Ego senex ad senem de senectute mea“ néhány szót szólok. Sokszor gondolkodom én is — mint filológus — arról, mi teszi hát az embert öregg, ha különben Isten kegyelme őrzi lelki-szellemi zavartalanságunkat, testi egészségünket. E gondolataim kiegészítésére örömmel nyúlok, — mert megnyugtatót találok bennök, — olyan szellemóriások műveihez, akiket az öregség gondolata foglalkoztatott. Közöttük ott van Cicero ragyogó „De senectute“¹ című művével, Schopenhauer különféle életkorokról való elmélkedésével², Grimm Jakob „Rede über das Al-

¹ CARL MEISNER M Tulli Ciceronis Cato Maior de senectute. Leipzig, 1898. (A művet magyar jegyzetekkel HEINRICH GUSZTÁV adta ki 1870-ben Budapesten.)

² FRAUENSTÄDT, Schopenhauer-Lexikon II, 43.

ter“ című hatalmas akadémiai beszédével¹, Dilthey Vilmos a hetvenedik születésnapja alkalmából hozzáintézett üdvözlésekre adott gyönyörű válaszával², s közöttük ott ragyog mint teljesen kongeniális mű alkotója Apponyi Albert a maga öregségéről előbb franciául, később németül is megjelent végtelenül felemelő iratával³. E boncolgatásaimban úgy érzem, hogy öreggé csupán a visszaemlékezés tesz engem. Az ifjúság előtt egy hosszú jövő, az öregség mögött egy hosszú múlt van, s ha szabad Petőfi szavaival kissé változtatva élnem: a képzelet is, bár sebes szárnyú sas, szinte elfárad, mire e hosszú múlt legelejéhez ér. S mégis úgy érzem, hogy ép e visszaemlékezésben van az éltető erőm is. Úgy érzem, hogy amit tettem, nem hiába tettem. Berzsenyivel éneklek: „Ha ezt újra elkezdhetném: Ismét a multat követném“ (Életphilosophia). Úgy hiszem, hogy nem hiába dolgoztam, gyűjtván egyszer-másszor kicsiny világhosszút a nagy megismerésben. Mert az életben az a fontos, hogy dolgoztunk, s hogy hittük, hogy érdemes volt dolgozni (Tormay Cecile, id. Napkelet 1937. XV, 349). S ha érdemes volt, akkor érdemes is dolgozni, nem törődve azzal, mikor jó az óra, melyben már nem dolgozhatunk. S az Istennek nagy áldása, hogy a szellemi munka a legélemedettebb korban is éltető és felvillanyozó lehet. Apponyi írja önmagáról, nyolcvanadik évének betöltése után: „Merem állítani, hogy a gondolatok megértésére, újak befogadására, elmélyítésére, okoskodás útján való kifejtésére, a megfelelő nyelvi kifejezés megtalálására vonatkozó képességnek egyáltalában semmi hanyatlását sem érzem. Sőt mondhatnám, hogy a percepció világhossága növekedett és az áttekinthetőség kiszélesedett. Hosszas szellemi munka, bármily természetű legyen is, a legcsekélyebb mértékben sem fáraszt; ellenkezőleg éltető és föl-villanyozó hatása van, mely a testi jólétre is kihat“ (BÁRCZI GÉZA fordítása Apponyi fent idézett „Vieillesse“ cikkéből).

Meg vagyok róla győződve, hogy Méltóságos Elnök Úr az utolsó tíz esztendőben kifejtett szellemi munkájáról hasonló vallomást tenne. A pompás vitázó, aki előtt nem a maga igaza, hanem a dolgokban levő igaz a fontos, ma nyolcvanadik életévében is teljes erejében van. Ezt a meggyőződésemet abból a három vitázó cikkből merítem, amelyet az utóbbi tíz esztendőben írt (vö. MNy. XXVIII, 236, XXXII, 217). Meg nem állhatom, hogy az egyiket, azt, amelyet SZAMOSFALVI GERGELY néven a *-vel* rag eredetével kapcsolatban 1933-ban írt, legalább a kezdő soraiban ne idézzem. „Tekintetes Szerkesztő Uraim!“

¹ Auswahl aus den Kleineren Schriften von Jacob Grimm. Berlin, 1871. 120.

² Gesammelte Schriften. Leipzig u. Berlin 1924. V, 7.

³ Vieillesse. Megjelent a „L'européen. Hebdomadaire économique, artistique et littéraire“ című lap 1931. november 13-i számában. BÁRCZI GÉZA fordítása. — Ugyanez németül az „Erlebnisse und Ergebnisse“ című mű 270—8. lapján: „Über das Alter“.

— így szólítja meg a MNy. szerkesztőit, majd folytatja: „Szíves engedelmséggel — jó egynéhány esztendei szünetelés után — megint beállítok egypár sorral. Alkalmassint azt tetszett már gondolni, hogy elköltöztem az árnyékvilágból, mivelhogy rég nem adtam magamról életjelt... A minap (ahogy mi erdélyiekül mondjuk) furcsa nyelvészeti álmom volt. Azért vettem megint tollat a kezembe, mert nem tudom megállani, hogy el ne mondjam. Azt álmodtam, hogy a *-vel* rag sajtópert indított ismeretlen tettes ellen...“ (l. MNy. XXIX, 297), s következik az álomnak szellemes, pompás humorral való elmondása.

Merítem azonban ezt a meggyőződésemet azokból az értekezésekből, cikkekből, elnöki megnyitókból és összefoglaló művekből is, — s ez utóbbiak közt kitűnő iskolai nyelvtanaira gondolok, — amelyek Méltóságos Elnök Úr tollából az utóbbi tíz esztendőben megjelentek. Ezek a művek egytől-egyig ugyanazzal a gondossággal, mélységgel, tudományukat gazdagító eredményekkel vannak megírva, mint a hetvenedik életév előttiek. S az elmúlt tíz esztendőben szólaltatta meg Méltóságos Elnök Úr finnugor nyelvtudományunk kánonát, megszólaltatta „Magyar Nyelvhasonlítás“-át, ezt a nagy néma könyvet, ahogyan tudományunknak e bibliáját találóan nevezte el ZOLNAI GYULA. Egy fejezetet mutatott be belőle „A mozzanatos *-nt* képző és változatai“-ról szólót (l. MNy. XXXV, 241). Bizonyára ebből való fejezet az a pompás cikke is, amely 1934-ben a Berzeviczy-Emlékkönyvben jelent meg, s amelynek címe: „A magyar deverbális képzők *á ~ é* és *a ~ e* hangjáról“. Ez értekezésben az idevonatkozó hosszúsági kérdések nemcsak hogy kitűnően vannak rendszerbe foglalva, hanem az eredet és a hangszín szempontjából véglegesen is tisztázva vannak.

Nem sorolom fel mindazt, amivel Méltóságos Elnök Úr az elmúlt tíz esztendőben tudásunkat, nyelvtudományunkat gazdagította. Aki így s ennyit írt az utóbbi tíz év alatt, azt a szellemi munka nem fárasztotta, azt a szellemi munka felüldítette.

S nem csupán az elmúlt tíz év alatt, hanem egész eddigi élete folyásában is nem hiába, nemcsak a maga gyönyörűségére dolgozott. Több mint félszázada, hogy a nemzet széles rétegei Méltóságos Elnök Úr kitűnő középiskolai magyar nyelvtanaiából szerzik anyanyelvünk tudományos megismerésének alapjait. Azok meg, akik nyelvünk tudományos problémáinak megfejtésében fáradoznak, mindig forgatni fogják Méltóságod műveit, egyik-másik művét pedig, amilyen például Magyar Tájszótára, míg a nemzet fiai közt lesznek, akiket magyar nyelvi problémák lelkesítenek, sohasem nélkülözhetik. Neve, munkássága ragyogó betűkkel lesz a magyar és finnugor nyelvtudomány történetébe beleírva.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Méltóságos Elnök Úr nyolcvanadik születése napját plakettel és emlékéremmel óhaj-

totta megörökíteni. Teszi ezt hálával és köszönettel azért, hogy nagy alapítónk, Szily Kálmán halála óta társaságunkat, tudományosságunkat erős és biztos kézzel vezette, vezeti. Amidőn a Teles Edétől kiváló művészettel, szerető gondossággal alkotott plakettet és emlékérmét a hűséges tanítvány hálájával és szeretetével átnyújtom, azzal a hő kívánsággal nyújtom át, adja a Mindenható, hogy Méltóságod még soká vezethessen bennünket, magyar és finnugor nyelvtudományunkat soká irányíthassa, finnugor nyelvtudományunk alapvető munkáját: Magyar Nyelvhasználatát a maga gyönyörűségére, a mi okulásunkra még sokszor megszólaltathassa.

Tok halnevünk eredete és néhány szó a magyarság ősfoglalkozásairól.

Nincs benne semmi kétség, hogy a magyarság ősfoglalkozásai között legfontosabb az állattenyésztés. Ibn Rusta, a magyarság keleteurópai, jelesen levediai, Don-Dnyeper-közi korának legfontosabb forrása, ezt mondja erre vonatkozólag: „Sátraik vannak s oda mennek, hol a legeltetésre (több) fű kínálkozik.“ (MHK. 168.) Ha ehhez hozzávesszük azt a rendkívül gazdag szócsoportot, mely bolgár-török jövevényszavaink között az állattenyésztésre vonatkozik, mondom, nem kételkedhetünk a fenti tétel igazságában.

Második nagy ősfoglalkozása a magyarságnak a földművelés, s ebben határozottan elválnak azoktól a különben rokon kulturájú török népektől, melyek az állattenyésztés mellett földműveléssel csak jelentéktelen mértékben foglalkoztak. Itt megint Ibn Rustára hivatkozom elsősorban, Ibn Rustának egy szükséztudományi mondatára, melyet nem szokás különös nyomatékkal idézni, pedig megérdemli. E mondat így szól: „Sok szántóföldjük van.“ (MHK. 169.) Ehhez vegyük most megint hozzá bolgár-török jövevényszavaink tanúságát, vegyük figyelembe azt a sok szót, mely közöttük a földművelésre vonatkozik, s akkor az ősmagyar földművelés fontossága is különös világossággal fog előttünk állani.

Most mellékesen egy forráskritikai kérdésre kell kitérni, melynek a következő, vitás pont tárgyalásánál fontossága lesz. Ez a forráskritikai kérdés az, hogy miképp viszonylik Ibn Rusta tudósításának értéke Gardizi és Al Bakri tudósításának értékéhez. A három, közös forrásra visszamenő tudósítást ugyanis rendesen együtt szoktuk emlegetni, de ez volta-képpen nem helyes eljárás. E három forrás közül a levediai hazára vonatkozólag csak Ibn Rusta tudósítása veendő figyelembe. Ezzel szemben a másik két forrás semmi olyat nem

tartalmaz, mely a levediai hazára vonatkozólag új és hasznavehető volna. E két forrás — különösen Gardizí — lényegében csak azt idézi elő, hogy a harmadikat, a jót, rossz hírbé keverje. A három tudósítás közül tehát ki kell emelni Ibn Rustáét, kinek tudósítása a magyar őskornak Konstantinos Porphyrogenetoséval egyenlő értékű forrása, a maga nemében megbecsülhetetlen, s minden szava komolyan veendő. A másik két forrás kivonatot vagy irodalmat csinál az eredeti tudósításból, több helyen elferdíti, némi néprajzi leírással bővíti, és egyetlen, — de ez aztán nagy érdeme, hogy megőrzött egy régi leírást a kubánvidéki őshazáról. Mindezt részletesen tárgyaltam A Honfoglaló Magyarság Kialakulása című munkámban (151 kk.).

Jó részben Gardizihoz tartozik egy újabban hozzáférhető forrás, a 982—983 körül írt *Ḥudūd al ‘ālam*, melynek perzsa szövegét 1930-ban BARTHOLD tette közé; részletes magyarázata éppen most jelent meg Londonban MINORSKIJTÓL.

Harmadik sokat emlegetett ősfoglalkozása a magyarságnak a halászat. Ennek a kérdése körül mostanában némi vita volt a tudományos irodalomban. GRÓF ZICHY ISTVÁN szerint (MNyK. I, 5:49) a magyart nem lehet halásznépnek nevezni. SOLYMOSSY SÁNDOR a Munkácsi-Emlékkönyvből (Nyr. 1930. LIX, 146) érdekes fejtegetések kapcsán arra következtet, „hogy a halászatnak a magyar nép régi etnikumában sokkal fontosabb szerepet kell juttatnunk, mint ahogyan eddig történt“. GYÖRFFY ISTVÁN A Magyarság Néprajzában (II, 64) azt mondja, hogy a magyarságnak létfenntartó foglalkozása volt a halászat. Ezzel szemben Cs. SEBESTYÉN KÁROLY „Az ősmagyarok halászata“ című cikkében, mely A Néprajzi Múzeum Értesítője 1935-i évfolyamában (106—8.) jelent meg, azon a nézeten van, hogy a magyar sem ma, sem a múltban nem volt halebő nép; szerinte az egyházi bűntők okozták haltenyésztésünk régi felrendülését, s valószínűleg a reformáció idézte elő a pusztulását. „Az én nézetem szerint“ — írja Cs. SEBESTYÉN KÁROLY (106) — „szó sem lehet arról, hogy a magyarok csak halászatból éltek volna. Tudniillik, ha a halászat létfenntartó foglalkozás volt, akkor ez azt jelenti, hogy csaknem kizárólag halból éltek, vagy legalább is hal volt a főtáplálékuk.“ Ehhez a véleményhez csatlakozik MOÓR ELEMÉR, ki a NNy. egyik tavalyi számában (127.) azt mondja, hogy „elfogadhatjuk SEBESTYÉN KÁROLYnak azt a nézetét, hogy a halászatnak annak a népnél az életében, amelyet már magyarnak mondhatunk, csak nagyon alárendelt jelentősége és szerepe lehetett“.

Nem akarom az említett szerzők bizonyítását és a vélemények egymáshoz való viszonyát részletesen ismertetni és boncolni; ez nagyon hosszadalmas eljárás lenne. Nézzük meg egyszerűen, mit mondanak a feljegyzések és a nyelvészeti adatok.

Vegyük először megint Ibn Rustát, ki a következőket mondja: „Télvíz idején, aki ezen folyók [t. i. a Don és Dnyeper] valamelyikének közelében lakik, e folyóhoz húzódik s a telet partjain tölti el halászva; az ott tartózkodás tél idején nekik alkalmasabb.“ (MHK. 168.) Ibn Rusta tehát nem mondja azt, hogy a magyar halásznép. Azt sem mondja, hogy a magyarok télen általában halásznak; szerinte csak azok vonulnak télen a nagy folyók mellé, akik ezek közelében laknak, de talán ezek sem elsősorban a halászat kedvéért, hanem más okokból: „az ott tartózkodás tél idején nekik alkalmasabb“. Ibn Rusta tudósításából tehát csak az állapítható meg, hogy a magyarság egy része (mindenesetre nem jelentéktelen része, mert hiszen a tudósítás írója különben nem vett volna róla tudomást) téli halászattal foglalkozott. Al Bakrī nem szól a magyarok halászatáról, ellenben Gardizī a következőket mondja: „Tél idején, ki a folyótól távolabb került [sajátságos elstilizálása az eredeti tudósításnak], közelébe húzódik és a telet ott tölti, halászattal foglalkozva s élelmüket ilyenképen szerzik meg.“ (MHK. 169; BARTHOLD, *Otčet* 98, 122.) Gardizī, illetőleg Gardizīnak elveszett forrása tehát megtoldja a tudósítást azzal, hogy „élelmüket ilyenképen szerzik meg“, ami neki csak írói frázis, de ami esetleg bennünket tévedésbe ejthet, és elhagyja azt a fontos mondatot, hogy a magyarok télen egyáltalában jobban szerettek folyó mellett tartózkodni.

Itt jegyzem meg, hogy a folyók különösen fontosak voltak a régi magyarság életében: Etelköz folyókról kapta a nevét, s Konstantinos Porphyrogennetos valami olyasmiről beszél, hogy a magyarok szállásai a mai hazában a folyókról voltak elnevezve (De adm. imp. 40. fej.). Nem tudom, nem kell-e ezzel kapcsolatban is — legalább részben — a halászatra gondolnunk. Annyi — mint mondtam — világos, hogy a magyarság jelentékeny része foglalkozott halászattal.

Erősíthetjük ezt még egy történeti adattal, mely ugyan már mai hazánkból, de még a pogány korból való. Regino mondja a magyarokról: „Et primo quidem Pannoniorum et Avarum solitudines pererrantes, venatu ac piscatione victum cotidianum quaeritant“ (ed. KURZE 132). E tudósítás felületes, de egészen talán el nem vethető.

Most¹ nézzük meg, mit mondanak ebben a kérdésben bolgár-török jövevényszavaink.

Előbb azonban jegyezzük meg, hogy a bolgár-törökség halászatára vonatkozólag egy sokatmondó adatunk van: Ibn Fadlān azt írja a volgai bolgárokról, hogy „más olajuk nincs, mint halzsír, ezt épúgy használják, mint mások az oliva- vagy szezámolajat“ (MHK. 207, 211). Hogy ezt a halzsírt a bolgárok a Volga és mellékfolyói mellett más országból kapták volna, az egészen valószínűtlen. Egy másik bizonyítéka a bol-

gár-török halászatnak a cseremiszi nyelvnek a csuvasból átvett halnevei és halászati műszavai.

A halászatra vonatkozó bolgár-török jövevényszavaink között legfontosabb a *gyalom*, a halászat egyik legelterjedtebb eszközének, a nagy kerítőhálónak a neve, melyet a cseremiszek is átvettek a bolgárságtól (RÄSÄNEN, Die tschuw. Lehnwörter im Tscher. 193).

Másik, bolgár-török eredetű halászati eszköznév volna a *cége* vagy inkább *szegye*, *szégye*. Ezt a szót azonban kirekeszttem; vitás a története a magyar nyelven belül, de még bizonytalanabb az eredete. MUNKÁCSI BERNÁT a törökből magyarázta; a csuvasban van *sage*, mely hangtanilag talán megfelelne, de nem halfogó rekesztéket, hanem varsát, halfogó kosarat jelent. HERMAN OTTÓ a német *sege*, *säge* szóval egyeztetette; ez hangtanilag esetleg szintén elfogadható volna, de a német szó jelentése 'kerítő háló', s azonkívül a magyar szó régiebb a németnél. (L. GOMBOCZ—MELICH, EtSz. *cége* al.) Újabban MOÓR ELEMÉR ó-tót jövevényszónak magyarázza a *szegye*, *szégye* szót (UngJb. 1927. VII, 122—50; Nyr. 1931. LX, 111—2), összevetvén vele az orosz *сѣжа* és a baranyai szerb *sjęda* szavakat, azonban ez a magyarázat sem meggyőző. Alakilag jó volna ez is, de baj van a jelentéssel. Az orosz szó eredetileg 'ülőké'-t jelent; ma 'halfogó rekeszték'-et is, de csak olyat, amely felett a halász ülökén ül; a nem-üléssel halfogó rekesztőket az orosz is, a többi szláv nyelvek is másképp nevezik. A szerb szó meg víz feletti faállványt vagy házikót jelent, ahonnan a halat fogják és szigonyozzák.¹ Viszont a magyar szónak csak 'rekesztő' és nem 'üléssel halfogó' a jelentése; az utóbbira a magyarnak külön szavai vannak, mint *kullogó* és *lesdü* (GYÖRFFY ISTVÁN, A Magyarság Néprajza II, 67, 79). Adattal nem igazolható jelentésváltozások elképzelhetők, de ezek elképzelhetők a törökből és a németből való magyarázatnál is. Megjegyzem még, hogy az is jól lehet, hogy a szó nem is idegen eredetű, hanem magyar képzés vagy alakulás.

Eredetileg a halászattal voltak összefüggésben GOMBOCZ szerint *gyertya* és *szál* szavaink is (BTL. 192; MNyK. I, 1:30). A *gyertya* szó egyetlen j-török megfelelője, az altaji *jarta*, halászati műszó, a 'halászatban használt fáklyá'-t jelenti, de a bolgár megfelelőnek, a csuvas *şurda* szónak csupán 'gyertya' a jelentése, ebben az értelemben vették át a szót a csuvasból a cseremiszek is (RÄSÄNEN, Die tschuw. Lehnw. im Tscher. 198); a magyar régiségben is csupán 'Licht, Kerze' értelme van a *gyertyá*-nak, nem világos tehát, hogy ez eredetileg valóban halászati műszó volna; a szónak az etimológiája is megvan, a török *jaru*- 'világítani' igéből származik. Ugyancsak

¹ HADROVICS LÁSZLÓ közlése.

nem világos nekem, hogy a *szál* 'tutaj' szó elsősorban a halászattal volna összefüggésben.

Azok közül a bolgár-török jövevényszavak közül tehát, melyeket GOMBOCZ 1912-ben mint a halászatra vonatkozókat felsorolt, csak egy marad meg: a *gyalom*.

Ehhez a szóhoz azonban azóta három fontos szó járult, három halmév, a süllőnek, a sőregnek és a toknak a neve.

A *süllő* szót RÄSÄNEN 1920-ban vetette össze a csuvas *šala* 'fogas süllő' szóval, mely egyeztetés kissé homályos formában már PALLASNÁL megvan. (RÄSÄNEN, Die tschuw. Lehnw. im Tscher. 264; B. Ö.: Nyr. LXI, 124.) Tőlük függetlenül állította fel és fejtette ki ezt az etimológiát K. KATONA LAJOS a MNy. XXIII. kötetében, a Szinnyei-Emlékkönyvben.¹ RÄSÄNEN még nem ír a csuvas *šala* szó eredetéről. KATONA azonban kimutatta, hogy ez csuvasul ugyanazt jelenti, amit a magyar *fogas*

Másik török eredetű halnevünk a *sőreg*. Ezt már GYARMATHI egyeztetette az Affinitásban egy megfelelő török alakkal; azután GOMBOCZ volt az, aki a MNy. XIII. kötetében részletesen kifejtette és megerősítette ez egyeztetést. GOMBOCZ kimutatja, hogy a keletoroszországi és nyugatszibériai törökségben van egy halmév, melynek régi alakja *süjruk*, jelentése 'acipenser ruthenus', s ez a hal a sőregnek, az 'acipenser stellatus'-nak legközelebbi rokona; a *süjruk* eredeti jelentése 'hegyes', s e nevet a hal hegyes orrjáról kapta. Hangtani szempontból fontos, hogy a szó 'hegyes' jelentéssel *šurwage* alakban megvan a csuvasban is, s ez az alak magyarázza a szókezdő *š*-et, melyet *sárga*, *seper* és más bolgár-török jövevényszavaink is mutatnak.

Azért foglalkozom ez egyeztetéssel részletesebben, mert van hozzá kiegészítésem. E halnevet ugyanis megtaláljuk a törökség déli területén is, mégpedig 'acipenser stellatus' jelentéssel, tehát pontosan a magyar halmév jelentésével. Az adat turkomán területről való és ILMINSKIJ közölte egy Schiefnerhez írott levelében, 1860-ban, mely a Mélanges Asiatiques IV. kötetében jelent meg „Über die Sprache der Turkmenen“ címen. A 74. lapon arról beszél ILMINSKIJ, hogy a Káspi-tó keleti partján lakó turkománok halászattal foglalkoznak, s az egyik halfaj, melyet halásznak, a *süürük*, oroszul „sew-ruga“ [сеуруга], s zárójelben közli ILMINSKIJ a latin „acipenser stellatus“ nevet is. (Vö. még B. Ö.: Nyr. LXI, 123.)

Harmadik régi török halnevünk a *tok*. A *tok* török eredetének lehetőségét MUNKÁCSI BERNÁT vetette fel 1912-ben, a KSz. XIII. kötetében (359—60).² MUNKÁCSI a toboli tatár

¹ RÄSÄNEN rengeteg anyagot tartalmazó művének nincs mutatója, s a *süllő* fenti magyarázata a függelékben húzódik meg.

² Vö. NyK. XLVII, 315 és B. Ö.: Nyr. LXI, 124.

tuju, *tojo* halmnével egyeztetette a szót, melynek 'tok—Stör' a jelentése, s feltételesen idevonta még a sor-tatár *tog* 'süger' szót is, mely utóbbival — talán MUNKÁCSITól függetlenül — VÁMBÉRY is egyeztetette a *tok* szót (A magyarság bölcsőjénél. 1914. 214).

MUNKÁCSI egyeztetése azonban nem meggyőző; a jelentések pontosan egyeznek, de az alaki egyezés nem volt világos. Egy volga-vidéki és nyugatszibériai *tuju*-féle alaknak régi török vagy bolgár-török **tuqu* vagy **tuju* egyformán megfelelehet, pl. kazáni tatár *bīyau* 'békó' ~ régi török *bīqay* ~ magyar *békó*, de kazáni tatár *ayač* 'fa' ~ régi török *ayač* ~ magyar *ács*. Az első esetben — mint látjuk — a magyarban megmarad a *k*, a másodikban nem. MUNKÁCSI egyeztetése tehát csak abban az esetben helyes, ha sikerül kimutatni, hogy a toboli *tuju* alak régebbi **tuqu*-ból keletkezett.

Valóban így van a dolog: a toboli *tuju* eredeti alakja **tuqu*. Ugyanabban a forrásban, melyről az imént a *sőreg*-gel kapcsolatban beszéltem, ILMINSKIJ levelében, megtaláljuk a *tok* halmnév megfelelőjét is, mégpedig *duqi* alakban 'Weissfisch', orosz 'бѣлыра' jelentéssel. A 'Weissfisch' az orosz бѣлыра megfelelője; a бѣлыра jelentése 'acipenser huso', magyarul 'viza', mely hal tudvalevőleg a *tok*-félékhez tartozik.

Tok halnevének tehát minden kétség nélkül besorozhatjuk régi török jövevényszavaink közé. Bolgár-török bélyeg nincsen rajta, de nem kételkedem, hogy bolgár-török eredetű. Őstörök alakja **tuqu*, melynek bolgár megfelelője szintén **tuqu*; ebben az alakban került át a szó az ősmagyarba, s ebből szabályosan fejlődött a magyar *tok* a tőmagánhangzó nyíltabbá válásával és a magas nyelvtől való tővéghangzó eltűnésével. Megjegyzem még, hogy a turkomán alak szókezdő *d*-je — mint sok más példában — régebbi *t*-ből fejlődött, s hogy a szabályos toboli alak *tuju*.

Térjünk vissza most már arra a kérdésre, hogy a magyarság ősfoglalkozásai között milyen szerepe lehetett a halászatnak. Láttuk, hogy a magyarság egy része télen folyók mellé vonulva halászott, s látjuk azt is, hogy az a bolgár-török nép, mely a magyarságnak a művelődésben vezetője volt, foglalkozott halászáttal is, s a magyarság — mint bolgár-török eredetű halneveink és *gyalom* szavunk mutatják — ezen a téren is tanult a bolgár-törökségtől. Úgy látom, hogy a halászat a magyarságnak az állattenyésztés és földművelés után fontoságban harmadik, tehát ezekkel nem egyenlő jelentőségű, de nem is jelentéktelen ősfoglalkozása. Ha GYÖRFFY ISTVÁN a „létfenntartó“ jelzőt alkalmazza rá, azt bizonyára mindezek figyelembe vételével teszi és nem abban az értelemben, hogy a magyarok — különösen a török műveltségi hatás után — kizárólag vagy csak főleg is — hallal táplálkoztak volna.

NÉMETH GYULA.

Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban.

A szamosháti nyelvjárásban igen gyakori jelenség a mássalhangzónyúlás. Megnyúlt, illetőleg ikerített s általában hosszú mássalhangzó a magyar beszédben vagy magánhangzóközi helyzetben (*bükkös*), vagy abszolút szóvégi helyzetben fordul elő (pl. *kell*; de: *bükfä, tölszär*).

Nyelvünk megnyúlt mássalhangzóinak egy része etimológikus eredetű, más része fonétikai nyúlás eredménye (MELICH: MNy. VII, 245). Az etimológikus eredetű nyúlás rendszeren hasonulás vagy pótlónyújtás eredménye, pl. HB.: *achscin* > *asszony*, HB.: *helhezie* > *helyezze*, *bátyja* > *báttya*, *anyja* > *annya*, a Szamoshátról: *hejje*, *paszujja*, *nyárassa*, *Jézussa*, *apóyssa*, *zuzsa* (< *hely-je, *paszuly-ja, *nyáras-ja, *Jézus-ja, *após-ja, *zúz-ja). A fonétikus nyúlás viszont inetimológikus természetű. Ezt a jelenséget óhajtom vizsgálni a szamosháti nyelvjárásban.

A fonétikus nyúlások, amennyire megfigyelhetjük, szórva-nyosan lépnek fel a nyelvterület egyes pontjain, de egyik-másik általánossá is válhatik. A székely nyelvjáróterületen pl. azt mondják: *köppenyeg*, a Szamosháton *köpenyeg*, némely nyelvjárásban azt mondják: *meggebbed*, másutt: *meggebed*. A *bakancs* szót a nép sok helyen *bakkancs*-nak ejti. Ma általánosan *holló*-t ejtünk, de az ó-magyarban *holó* volt a szó alakja, mint 1231: *Holo*, 1256/1273: *Holofa*, 1324: *Holouku* (OklSz.) ~ vog. *xulax*, osztj. *γōlāx*. (Vö. GOMBOCZ, MTörtNyt. II, 88—9; SZINNYEI NyH.⁷ 143.) Viszont az általánossá vált *üllő* szóval szemben a szamosháti *ülőü* 'Amboss' megőrizte az eredeti rövid *l* hangot (GOMBOCZ i. m. 89).

Minthogy kiejtésünkben csak magánhangzóközi helyzetben van hosszú mássalhangzó, a mássalhangzónyúlás természetesen csak magánhangzóközi helyzetben állhatott elő.

A mássalhangzónyúlás okát vagy okait megnyugtató módon földeríteni nem könnyű dolog. Némelyek hangsúlyozási okokra vezetik vissza. WICHMANN az északi-csángó *d'jĕk̄* : *d'jĕk̄ket*, *tĕk̄* : *tĕkkĕt*, *fo'd'jotĕk̄* : *fo'd'jotĕkkĕt*, *hĕtĕdik̄* : *hĕtĕdikĕt* szavak elsőt, illetőleg harmadik szótagbeli hosszú *k̄*-jában, illetőleg ikerített *kk̄*-jában az erős fok maradványát véli, s ezzel szemben hangsúlytalan helyzet okozta gyöngé fokot lát a *dĕrĕk̄*, *dĕrĕkĕk̄*, *mĕsik̄*, *mĕsikĕt* szavak második szótagbeli *k̄*-jában. Így vélekedik az északi-csángó *šuppĕ*, *ĕp̄* : *ĕppĕt*, hétfalusi csángó *l'ĕp̄* : *l'ĕppĕt* szavak *p̄* ~ *pp*-jéről is, vagyis az erős fok maradványát látja bennük (FUF. VII, 30—53).¹ Amde a *k* és *p* nyúlását sem tekinthetjük egyébféle jelenség-

¹ Vö. még BEKE ÖDÖN magyarázatát is a *vizzé*, *guzzsá*-féle alakokról: Nyr. XL, 114.

nek, mint a *vállik*, *hamissat*, *keményyenn* szavakban az *ll*, *ss*, *nn*, *nn* ikerítődését, melyekről épúgy, mint számos *pp* és *kk* stb. ikerítődésről is kimutatható, hogy aránylag fiatal jelenségek, és a magyar nyelv külön életében keletkeztek, mégpedig tekintet nélkül szótagaik sorszámára.

A mássalhangzónyúlásra vonatkozólag irodalmunkban egy másik magyarázat is fölmerült a középfok *b* > *bb* fejlődésének megfejtésével kapcsolatban. Ezt a nyúlást ZOLNAI GYULA úgy magyarázza, hogy a szabályszerű *szépbet* > *szébbet*, *szépbek* > *szébbek*, *szépben* > *szébben*, *szépb* > *szébb* változásból eredő *bb* analógia útján terjedt át előbb a rokon vagy ellentétes tulajdonságfogalmak középfokára, majd lassankint az összes középfokú mellénevekre (A *-si* képző eredete 30—3). Analógiás eredetűnek magyarázza LOSONCZI ZOLTÁN is az *erössen*, *kegyesen*-félék *ss* hangját (MNY. XIV, 269—71). Kétségtelen, hogy az inetimológikus nyúlásban az analógia fontos szerepet játszik. Valószínűnek vélem pl., hogy a pótlónyújtással keletkezett birtokos személyragos *jus-ja* > *jussa* analógiájára terjedt át a magánhangzóközi helyzetű alakokra az *ss*: *jussot*, *jussol*, *jussok* és végül *juss*. WICHMANNTól eltérőleg erre gondolhatnánk az északi-csángó *kk* nyúlás keletkezését illetőleg is. Az északi-csángóban ugyanis a *k* végű szók harmadik személyragos alakjaiban rendszeresen fellép a pótlónyújtásos *kk*, pl. *d'jĕk'k'ε*, *d'jĕkkik* (= *gyikja*, *gyikjuk*), *fĕk'k'ε*, *fĕkkik* (= *fĕkje*, *fĕkük*), *tĕk'ja*, *tĕkkik* (= *tĕkja*, *tĕkjuk*), *fĕzákám* ~ *fĕzĕkkik* (= *fĕzakuk*), *ĕblákám* ~ *ĕblĕkkik* (= *ĕblakuk*), *jĕnd'jĕkám* ~ *jĕnd'jĕkkik* (= *ajándékuk*), *sĕkem* ~ *sĕkkik* (= *sĕkjük*) (vö. WICHMANN, Wb. 183).

A szamosháti mássalhangzónyúlás vizsgálatában külön választva tárgyalom azt a nyúlást, mely *tő*-helyzetben történt, a suffixum-helyzetben történő nyúlástól. E különválasztásra az a tapasztalat indított, hogy a *tő*-helyzetben történő mássalhangzónyúlás rendszerint szórványos jelenség és következményekkel nem jár (pl. *köppenyeg*, *koppaszt*, *ellemi*, *Egyiptom*, *vállú*, *holló*, *könnnyű*, *üllő*, *dinnye*, *kell* [*<kĕl*]), de a suffixum-helyzet az egész nyelvszerkezeten átvonuló hangváltozások oka és kiindulópontja lehet. A suffixum-helyzet segítette elő, hogy a középfok *-b*-je mindenütt *-bb*-vé, a locativusi *-t* *-tt*-vé, a perfectumi nomen verbale eredetibb *-t*-je *-tt*-vé (*járt* > *tudott*, *tőt* > *töttönk* Bécsi és MünchK.) válhatott (MELICH: MNY. VII, 245, NYK. XL, 380-1). Ugyancsak ikerítődés útján keletkezett az *-ll* mozzanatos képző is (*fuvall*, *szökell*, *lövell*) eredetibb finnugor **l*-ből (SZINNYEI, NYH.⁷ 70).

I. Mássalhangzónyúlás *tő*-helyzetben.

Példáink közt természetesen nem szerepelnek azok a szavak, melyek ma már az egész nyelvterületen, a közmagyarban

és a népnyelvben egyaránt ikerített alakban fordulnak elő (holló, kell, könnyű, szellő stb.).

b > bb.

Szh.¹ *bubb* (-ot; -om, -od, -os, -öl) ~ K.² *búb* | R. *bubok* Fal: NA. 127, *bubot* uo. 142, *bubokat* uo. 143; *búbos* MA: SB. 217, Fal: Vers. 905. (NySz.) | N. *bub* Zala m. (MTsz.). Megnyúlt *bb*-s változatot sem a régi, sem a népnyelvből nem tudok kimutatni.

Szh. *gebbed* ~ K. *gebed* | R. *gebedett* Moln: JÉpül. 102 (NySz.) | N. *gebett* Vas m. Kemenesalja; *meggebed* Nagykún-ság; *gebbed* Szolnok-Doboka m. Domokos, Székelyföld; *meggebbed* Mátyusföldre, Háromszék m. Uzon, Csikszentgyörgy; *gebbegy meg* Rimaszombat (MTsz.); *meggebbed* Berégszász (Törös, A beregszászi nyj. 15).

Szh. *labbanc* ~ K. *labanc* | R. *labonc, labanc* (NySz.) | N. *labonc, lobonc* (MTsz.).

Szh. *egyébb* (*egyebet*) ~ K. *egyéb* | R. *égyéb* (NySz.) | N. *egyeb* Székelyföld; *égyeb* Heves m. Parád; *égyebbiránt* Veszprém m. Csetény; *ögyébb* Nagykőrös (MTsz.); *egyébb* Hajdúság (MADAY: NyF. LVI, 12), Zilah vid. (LÁSZLÓ: Nyr. XXVII, 495).

c, (sz >) c > cc.

Szh. *bajucc* (-ot, -ok; -om, -od, -os) ~ K. *bajusz* | R. *baiuszát* Tin: JánKir. III, MF.; *Bajusz* Kisv: Adag. 51; *bajutz* MA. (NySz.) | N. *bajc* Göcsej; *bajúc* Esztergom; *bajucc* Csallóköz (MTsz.), Zilah vid. (LÁSZLÓ: Nyr. XXVII, 495). Nézetem szerint a *bajucc* a harmadik személyű birtokos személyragos alak hatása alatt keletkezett: *bajuc-ja > *bajucca*.

Szh. *ducc* (-ot, -ok; -os) ~ K. *duc, dúc* | R. kenyér *dúcza* PPB.; *duccza* Thaly: Adal. II, 123 (NySz.) | N. *dóc, duc, dúc, ducs, ducca* (MTsz.); *dúcc* Zilah vid. (LÁSZLÓ: Nyr. XXVII, 495). Alkalmasint a *duc-ja > *ducca* személyragos alak hatása alatt keletkezett.

Szh. *rece* (-ét; -éje, -és) ~ K. *rece* | R. *reczét* Nád: Lev. 205, *retzéket* Pázm: Préd. 250; *recze* Radv: Csal. II, 405 (NySz.) | N. *rece* (MTsz.).

Szh. *strucc* (-ot, -ok) ~ K. *struc* | R. *strucokat* BécsiK. 247; *struczoth* JordK. 95; *strutszok* Illy: Préd. II, 442 (NySz.) | N. adatokat nem találtam.

cs > ccs.

Szh. *csuccs* (-ot, -ok; -os) ~ K. *csúcs* | R. *tsútsa*: supercilium PPBl.; *chuchos* Pesti: Fab. 1; *tsutsotskának* ACSere: Enc. 274; *tsútsos* Lipp: PKert. I, 54 (NySz.) | N. *csúcsos*-fazék Eszék vid., Baranya m. Ormányság (MTsz.). Alkalmasint a *csucs-ja > *csuccsa* személyragos alak hatása alatt keletkezett.

¹ Szamosháti adat.

² Köznyelvi változat.

Szh. *köviccs* (-et, -et; -es) ~ K. *kövecss* | R. *köuets* C. 457 (MELICH); *kövits* Magyar: Orth. b. (NySz.) | N. *köecs* Vas m. Kemenesalja, Nemesmagasi; *küjics* Baranya m. Ibafa (MTsz.). A nyúlás nyilván a *kövicss-je > *köviccse* személyragos alak hatására keletkezett.

i > *ff*.

Szh. *zsuff* (-ot-, -öl) ~ K. *zsup* | R. *supockal* Com: Jan. 74; *Súpot* Lipp.²: Cal. 11; *zúpon* Monfrók. XI, 330; *zsuppot* Beres: Lev. 450; *'zuppot* Moln: JÉpül. 217 (NySz.) | N. *zsup* Heves m. Sirok, Szolnok-Doboka m. Málom; *zsuf*, *zsúf* Palócság (MTsz.).

g > *gg*.

Szh. *seggit* ~ K. *segít* | R. *segeytk* BodK. 5; *segéteni* Beres: Lev. 411; *segíti* Fal: NE. 12 (NySz.) | N. *segéjt* Székelyf., Erdővidék, Kisbácson, Csík m. Gyergyószentmiklós; *segét* Szlavónia, mold. cs.

Szh. *vaggon* ~ K. *vacon*.

Szh. *meggett*, *meggüll*, *meggé* ~ K. *mögött*, *mögül*, *mögé* | R. *mэгтт*, *mэгöl*, *mэгül*, *mэгé*, *mэгé* (NySz.) | N. *mögi* Udvarhely m.; *mégi* Háromszék m. (MTsz.).

gy > *ggy*.

Szh. *eggy*, *ęgy* (-et; -es, -ik, -ezik) ~ K. *egy* | R. *ig* fa, *igg* ember HB.; *ęg* BécsiK. 12, DöbrK. 111; *Eggyek* JordK. 687; *Egyitec* MA: Bibl. IV, 155; *edgy* Liszny: Krón. 262; *egyállatu* GKat: Titk. 829; *ęggesen* DöbrK. 18; *egyessek* Komj: SzPál. 125; *eggyes* Csúzi: Sip. 234; *ęgieznek* Fél: Tan. 295 (NySz.) | N. *ęgy* Dés; *Egy estig* Székelyf.; *ęgyet* Háromszék (MTsz.); *ęgy*, *ęgyyetlen* Beregszász (Törös 15); *ęd'j* (*ęd'd'jet*) (WICHM.).

Szh. *ęgyetem* 'Universitát' ~ K. *ęgyetem*.

Szh. *Egyiptom* ~ K. *Egyiptom* | R. *Egyiptom* országa Aegyptus PPL.

Szh. (*ęl*)*bąggyad* ~ K. *bągyad* | *bągyadnac* Valk: Kár. IV, MF.; *bągyad* MA.; *bąjad* PPB. (NySz.) | N. *będ'jät* é. cs. (WICHM.); *bąggyatt* Ada (CSEFKÓ: Nyr. XXVII, 406).

Szh. *leggyint* ~ K. *legyint* | R. *leggyenthee* Érsk. 519; *leggyenthen* Pesti: Fab. 80; *leggyentek* Gvad: RP. 219 (NySz.) | N. *leggyent* Palócság (MTsz.).

i > *jj*.

Szh. *fejje'r* (-t, -ek; -je, -es, -it, -edik) ~ K. *fehér*, *fejér* | R. 1055: *Feheruuaru*; 1210: *Feier*; 1220: *Fehera* (Oklsz.); *Feier* BécsiK. 310; *Feierre* MünchK. 22; *feyr* Helt: Krón. 22; *Feierb* Nógr: IdvK. 888 (NySz.) | N. *feér* Székelyföld; *feir* Abaúj m. Szikszó; *fejir* Palócság (MTsz.); *fejjer* (-t, -ek; -it) é. cs. (WICHM.).

Szh. *sijjet* ~ K. *siet* | R. *siet* (NySz.) | N. *siet* é. cs., *šiet* Hétfalu (WICHM.); *sijet* Csík m.; *sihet* Győr m. (MTsz.); *sijjet* Magyardéce (SÓFALVY, A magyardécei nyj.: A szolnokdobokamegyei ir. tört. és ethn. társ. III. évk. Ds, 1902. 19); *sijjess ma* Beregszász (TÖRÖS 15).

Szh. *sijjed*, *sijjeszt* ~ K. *sülyed*, *süllyed*, *sülyeszt*, *süllyeszt* | R. *sillyedt* MonIrók. III, 157; *süllyednek* Fal: UE. 493; *süllyesztic* Decei: Sall. 16; *süllyeszteti* Pázm: Préd. 26 (NySz.) | N. *sijjed* Veszprém m. Csetény, Szilágy m. (MTsz.), Beregszász (TÖRÖS 15).

Szh. *süjj* (-ös) 'bujakóros fekély' ~ K. *süly* | R. *süly*, *sül*, *suly*, *sul* (NySz.) | N. *suj* Szilágyosomlyó, Székelyföld; *súj* Szilágy m., Székelyf.; *sujj* Háromszék m.; *súj* Szilágy m.; *sül* (-t, -l'já vagy -l'l'á) é. cs. (WICHM.). A nyúlás a *süj-je > *süjje* személyragos alak hatása alatt keletkezhetett.

Szh. *szijjas* 'zäh' ~ K. *szivós* | R. *sziusb* Helt: Mes. 146; *szivosb* Moln: JÉpül. 67; *Szyjas* PPB. (NySz.) | *szios* Borsod m. Sajószentpéter; *szijos* Szatmár m. Porcsalma; *szivos* Kiskúnhalas; *szijas*, *szijas* Székelyföld; *szijjas* Székelyföld (MTsz.).

Szh. *paszujj* (-a, -ok, -os; de: -*üit*) 'Bohne, Fisolet' ~ K. *paszuly* | R. *fuszul*: phaselus PPL.; *Fuszuly* PPB. | N. *paszujja*, *paszulya* Zemplén m. Szürnyeg, Deregyő; *paszúr* Alföld (MTsz.). A nyúlás a *paszuj-ja* > *paszujja* személyragos alak hatására keletkezhetett.

Szh. *ajjak* ~ K. *ajak* | R. *ajak* (NySz.) | N. *ajak* Sopron, Székelyföld (MTsz.); *áják* é. cs., *áják* Hétfalu (WICHM.).

Szh. *mijjér* ~ K. *miért* | R. *meret*, *mért*, *myr*, *myert* stb. (NySz.) | N. *meét* Vas m. Farkasfa; *mejét*, *mejétt* Gyergyószentmiklós; *miér* Udvarhely m.; *miét*, *miétt* Göcsej, Háromszék m., mold. cs. (MTsz.).

Szh. *hejj* (-et, -ek; -e), *hejjett*, *hejjütt* ~ K. *hely*, *helyett* | R. *hely*, *helyēs*, *helyétt* (NySz.) | N. *hely* Mátyusföldre; *hěj* Udvarhely m.; *hejj* Háromszék m.; *helēs* Sopron, Vas, Esztergom m.; *helős* Baranya m. Csúza; *helyēs* Mátyusföld; *hejjēs* Háromszék m.; *hejjett* Háromszék m. (MTsz.). A nyúlás talán a *hej-je > *hejje* személyragos alak hatása alatt történt. (Vö. *pērsej*: *pērseje*, *pendej*: *pendeje*, *homáj*: *homája*, *pěj*: *peje*, *vāj*: *vaja*, de: *hejje* > *hejj*, *májja* > *májji*, *hájja* > *hájji*.)

Szh. *bijog* 'jószág farára süttött jegy' ~ K. *bélyeg* | R. *bélyegit* VirgK. 113; *belleg* Sam: Harm. 37; *bilegh* Sylv: UT. II, 150; *byllōgh* Érdek. 354; *billyeg* MA. (NySz.) | N. *bélyag* Heves m.; *bijog* Debrecen, Szatmár m. Gencs; *bijog* Nagykún-ság; *billog* Baranya m. Csúza; *billyeg* Erdővidék; *bilyog* Göcsej (MTsz.).

Szh. *éjj-és-nap* 'melampyrum nemorosum L.' ~ K. *éj* | R. *étaltal* BécsiK. 23; *eyet* DomK. 8; *Éjjeket* Tarn: Szents. 125; *Ejiek* Land: UjSegits. II, 46; *Ejjet* László: Petr. 235 (NySz.) |

éjjészés Háromszék m. (MTsz.); *ēi* (*ēijet*, *ēijek*) é. cs., *ēi* (*ēijet*) Hétfalu (WICHM.).

Szh. *hájj* (-at, -a; -as) 'Schmer, Fett' ~ K. *háj* | R. *hayt* NádK. 532; *hayat* DebrK. 122; *hájat* Radv: Csal. II, 20; *háyas* OrvK. 72 (NySz.) | N. *hájat* Szilágy m.; *hájas-pecsenye* hely n. (MTsz.); *hāi* (*hāit*, *hāiják*, *hāijá*) é. cs.; *hāi* (-t, *hājá*) Hétfalu (WICHM.) L. *hejj*.

Szh. *székēi*: *székejjek* ~ K. *székelyek* | R. *székelyek*.

Szh. *ijjed*, *ijeszt* ~ K. *ijed*, *ijeszt* | R. *yedee* JordK. 400; *yhedeenek* 513; *meg-jédet* Pető: Krón. 6; *ijedek* LevT. II, 321; *ijesztheti* Zrinyi I, 80 (NySz.) | N. *ihed* Palócság, *ijjed* Jánosfalva (BÖSZÖRMÉNYI: NyF. XXIX, 15); *megijjed* Alsófehér m. (LÁZÁR: NyF. XXV, 347).

Szh. *jajj* ~ K. *jaj* | R. *jaj* (NySz.).

Szh. *májj* (-at; -a, -as) ~ K. *máj* | R. *maay* SándorK. 8; *májat* 1550—1575. (Toldy: Adalékok 23); *máyon* Kár: Bibl. I, 89; *májja* MA: Bibl. I, 95; *májja* Teleki: FLél. 39 (NySz.) | N. *máj*, *mája* (MTsz.); *māi* (-t, *māiják*, *māijá*) é. cs.; *māi* (-t, *mājá*) Hétfalu (WICHM.). A nyúlás a *májja* (< *máj-ja*) személyragos alak hatására keletkezhetett.

Szh. *májjus* 'Mai' ~ K. *május* | R. *Mayos* (NySz.).

Szh. *lejjebb* ~ K. *lejjebb* | N. *lëllebb*, *lëllebb* Dunántúl, Vas m. Őrség, Győr, Mátyusföldre (MTsz.).

Szh. *muszáj* 'es muss sein' ~ K. *muszáj*.

Szh. *ujj* (-at, -ak, -ig; -it) 'neu' ~ K. *új* | R. *Vy otromba pozto* MünchK. 29; *wyat* JordK. 397; *ujjak* Czegl: Dag. 7 (NySz.) | N. *ujj*, *ujjat*, *ujjabb* Vas m. Pálfa, Németgencs, Esztergom, Palócság, Háromszék m., Kézdivásárhely; *újj*, *újjat*, *újjabb* Szentes, Zilah vid., Kalotaszentkirály (MTsz.); *ujj* 'novus' Jánosfalva (BÖSZÖRMÉNYI: NyF. XXIX, 15).

k > kk.

Szh. *bakk* (-ot, -ok; de: *bakarasz*, *baköl*) 'Bock' ~ K. *bak* | R. *bak*, *bakot* (NySz.) | N. *bak* (MTsz.).

Szh. *bakkancs* ~ K. *bakancs* | R. *bokanczot* JordK. 471; *bokantsát* Kár: Bibl. I, 494 (NySz.); *bakkants* PPB., EDER; *bakkants*, *bakkantsos* MÁRTON 1800. | N. *bokkancs* Székelyf., Háromszék m., Erdővidék (MTsz.); *bakkancs* Háromszék (LŐRINCZ: MNyszet VI, 220; Dunántúl (VASS: MNyszet V, 95); Torda (VISKI: NyF. XXXII, 20).

Szh. *kukk* (-ot) 'szalmával fődött s beföldelt kúp, kupac, halom (répa, krumpli)' ~ K. *kúp* | N. *kup* Balaton mell. (Tsz.).

Szh. *mákk* (-ot; -os) 'Mohn' ~ K. *mák* | R. *mák* Lipp: PKert. I, 95; *mákos* NádT: Lev. 103 (NySz.) | N. *mákot* Érmellék (MTsz.); *māk* (-kkāt, -kkák) é. cs. (WICHM.).

Szh. *sikkattyu* ~ *sikattyú* MTsz. címszava, Bodrogköz, Zemplén m. Szürnyeg, Szatmár vid., Bereg m., Háromszék m.;

sikkattyu Székelyföld, Udvarhely m., Csík m.; *sikkattyú* Szatmár m. Krassó (MTsz.).

Szh. *sokká, sokkájig, sokkára* ~ K. *soká, sokáig, sokára* | R. *sokka* JókK. 104; *sokká* Cis. H4; *Soká* Valk: Gen. 4; *soká* MA: SB. 54, Scult. 984; *sokaig* MargL. 43; *Sokaig* CornK. 86, VitkK. 75; *sokára* Ujf: HÉnek. 15; *sokkára* Hall: Paizs 22 (NySz.) | *sokká* Abaúj m. füzéri járás (SZEMKŐ: NyF. XIII, 36). Vö. BEKE: Nyr. XL, 114—7.

l > ll.

Szh. *állarc* ~ K. *álarc* | R. *áll ortzát* Kár: Bibl. I, 526; *álorczákat* Pázm: Préd. 1103; *Alortzás* Bart: Debr. 1; *áll orczásoc* Com: Jan. 20 (NySz.) | N. *állarc* Balatonfelvidék (ÉDES: NyF. XL, 19).

Szh. *állóyess* ~ K. *áloes*.

Szh. *billincs* ~ K. *bilincs* | R. *belincs, bilincs* (NySz.) | N. *bellénc* Dunántúl; *béllénc* Göcsej (MTsz.).

Szh. *Badallóy* 'falunév a Tiszaháton' ~ K. *Badaló*.

Szh. *Babillóynija* 'Babilonia, Babilon'.

Szh. *Börbálla* 'Barbara' ~ K. *Borbála*.

Szh. *cöllönc* 'kölönc, vhonnan lefüggő súly' ~ K. *cölönc* | R. *czolönkokual* WespzprK. 63; *tzölnöknec* Com: Jan. 20; *czölnököket* Megy: 6Jaj. II, 25 (NySz.) | *cölönc* Székelyf.; *cöllenek* Szolnok-Doboka m. Domokos (MTsz.); *csöllönc* Zilah vid. (LÁSZLÓ: Nyr. XXVII, 495).

Szh. *dall (-ok)* ~ K. *dal* | R. *dalliat* KBécs 1572. B3. (NySz.), MÁRTON 1800.

Szh. *pellengére (ereszt)* 'szélnek (ereszt)' ~ K. *pelengér, pellengér* | R. *perenger* Helt: Krón. 38, 65; *plengér* Pós: Válasz 49; *pelengérhez* Pázm: Préd. 202 (NySz.) | N. *pérenge, perengéj* Székelyf. (MTsz.).

Szh. *pirulla* 'Pille' ~ K. *pilula* | R. *pillulák* Pázm: Préd. 901; *pilulác* Com: Jan. 174 (NySz.).

Szh. *szallag* ~ K. *szalag* | R. *szalag* (NySz.) | N. *szallag* Répce vid. (MTsz.), Ada (CSEFKŐ: Nyr. XXVII, 406), Szigetköz (SZABÓ: NyF. XXXVIII, 16).

Szh. *szállal* 'szálankint eszik (szénát a beteg jószág)' ~ K. *szálat* | R. *megszálatjad* Radv: Szak. 250 (NySz.) | N. *szálat* Borsod m.; *szálatnak* Szolnok-Doboka m. Domokos; *szálatasz* Abaúj m.; *szállal* Háromszék m. (MTsz.).

Szh. *tállal* ~ K. *tálat* | R. *tállalyak* Zrinyi I, 118; *tálatni* Radv: Csal. II, 373 (NySz.).

Szh. *tollonc* 'Schübling' ~ K. *tolonc*.

Szh. *ület* 'nadrágnak, gatyának az ülepet takaró része' ~ K. *ülep* | R. *ületit* Kem: Élet. 151; *ület* Thaly: Adal. II, 124 (NySz.) | N. *ülete* Székelyf., Háromszék m.; *ületi* Zemplén m. Szürnyeg (MTsz.).

Szh. *válllik* (*válllok, vállassz, vállunjk, vállanak, vállott*) ~ K. *vállik* | R. *valanak* ÉrdyK. 282; *vállik* Sylv: UT. II, 16; *válic* Kár: Bibl. I, 195; *vállik* Fal: Jegyz. 920 (NySz.) | N. *elvállottak* Zala m. Dergecs; *-vállott* Kecskemét, Szeged (MTsz. II, 906); *vállik* Háromszék m. (VASS: NyK. III, 4), Koltó (SZABÓ 11), Vépvidék (VARGA: Nyr. XXIX, 177).

m > mm.

Szh. *ámmen* (*-edet, -e, -él*) ~ K. *ámen* | R. *ámén* (NySz.).

Szh. *mámma* 'ma' (esetleg pótlónyújtásos eredetű: *márma > *mámma*).

ny > nny.

Szh. *dinnye* ~ K. *dinnye* | R. 1240 k.: *Digna*; 1453: *Dynyesmeed* (ÖklSz.); *dyne* BesztSzój.; *Dinyemagbúl* MonIrók XV, 105; *dynnyak* JordK. 139; *dinnye* Lipp: Pkert 177; *Diñneskertben* BécsiK. 116 (NySz.) | N. *dinya* Szlavónia; *dinye* Kolozs m. Sztána, Székelyföld; *dinnya* Eszék vid., Dráva mell., Szeged, Baranya m. stb.; *ginnye* Borsod m. Sáta és vid. (MTsz.) (< szl. *diña*).

Szh. *kemé'nyy* (*-et, -enn, -edik*) ~ K. *kemény* | R. 1267: *Kemyn*; 1274: *Kemen* (ÖklSz.); *kemen ember* JordK. 595; *kemények* Pázm: Kal. 36; *keményen* Pázm: Préd. 23; *keményen* Cis. P.. Gvad: Pösty. 41 (NySz.) | N. *kemēñ* (*-ek*) é. cs. (WICHM.); *keményédik* Csíkszentdomokos (SZABÓ: NyF. IX, 24); *kemínyyen* Pápa vid. (BEKE: NyF. XVII, 11); *keményyek* Nagykanizsa (SZABÓ: NyF. XLVIII, 14—5).

Szh. *szunnyad* ~ K. *szunnyad* | R. *zuñodozanac* MünchK. 60b.; *zunnyad* KulcsK. 108b.; *szunyod* Sim: Evang. 58, ACsere: Enc. 290; *szunniadva* Mel: SzJán. 414, Fél: Bibl. 43; *szunnyad* Kár: Bibl. I, 143b. (NySz.) | N. *elszúnnyod-ik* Székelyf.; *szunyoggyanak* Udvarhely m. Keresztúr vid. (MTsz.).

p > pp.

Szh. *pupp* (*-ot, -os*) 'köldök' ~ K. *púp* | R. *púp, púpos* MA.; *pupos* Com: Jan. 208; *pupossan* Lép: PTük. I, 62 (NySz.) | N. *púp, púpos, pupos* (MTsz.).

Szh. *pappiros* 'Papier' ~ K. *papír, papiros* | R. *papirosat* VirgK. 19; *papiroson* Gér: KárCs. IV, 396; *pappyrosth* PeerK. 16, NádK. 589 (NySz.) | N. *pappiros* Vas m. Sorok mell., Szilágy m. Tasnád, Kolozs m. Szucsák, Székelyföld, Marossszék (MTsz.); *páppiros* (*-át, -á*) Hétfalu (WICHM.); *pappiros* Domokos (NyF. XLII, 14); *pappirass* Torda (NyF. XXXII, 20).

Szh. *ké'ppes* 'bír, képes az ember' ~ K. *képes* | R. *képes* (NySz.) | N. *képes* (MTsz.); *kippes* Domokos (NÉMETH: Nyr. XLII, 14).

Szh. *ké'ppest* ~ K. *képest* | R. *keppest* JókK. 69; *képest* PeerK. 100; Decsi: Adag. 88, 198, Fal: UE. 361; *képpőst* MonIrók III, 164 (NySz.).

Szh. *kazupp* (-ot, -ol) ~ K. *kazup* | R. *kazupoc* Com: Jan. 109 (NySz.) | N. *kazup* Szatmár m. Nagybánya, Sárospatak vid., Bereg m. Munkács és Beregrákos vid. (MTsz.). Gondolhatnánk a *kazuppól* alak hatására. Vö. MIKL., Slav. El. 37.

r > rr.

Szh. *hereg* (< *herreg*; mint *ōra* < *orra*, *āra* < *arra* stb.) ~ K. *hörög* | R. *hōrōg* Ist: Volt. 16; *hōrōgjön* Sam: Cser. 97; *heregne* Csanaki: Dögh. 5 (NySz.) | N. *hērrēg* MTsz. címszava; *hereg* Szolnok-Doboka m. (MTsz.).

Szh. *kōrog* (< *korrog*, vö. *hereg*) ~ K. *korog* | R. *korog* Ben: Rithm. 112; *korrogni* MedLat. 140; *korrogok*: gruo C.; *korrog* Land: ÚjSegíts. I, 554, ACsere: Enc. 290 (NySz.) | N. *korrog* Háromszék m., Vas m. Kemenesalja; *kurrog* Balaton mell. (MTsz.).

Szh. *mōrog* (< *morrog*) ~ K. *morog* | R. *morog* (NySz.) | N. *morrog* Háromszék m. (MTsz.), Csíkszentdomokos (NyF. IX, 24).

s > ss.

Szh. *ess* (-et) 'az s betű neve' ~ K. *es*.

Szh. *bé'kessé'g* ~ K. *békesség* | R. *bekesegre* VirgK. 13; *bekeseghtek* JordK. 382; *bekeseghet* MünchK. 48, DöbrK. 384; *bekeseggel* Helt: Bibl. I, 62; *békesegeh* ThewrK. 189; *békesség* MonIrók. III, 109, Fal: Jegyz. 933; *Bekessegnek* MargL. 27; *Bekesseghe* JordK. 603; *bikesikbe* Szék: Krón. 23; *bekessegōnk* VitkK. 94 (NySz.) | N. *bēkēsšēg* é. cs.; *bēkēsšēg* Hétfalu (WICHM.). L. *dicsőüssé'g*.

Sz. *bőlcseessé'g* ~ K. *bölcsesség* | R. *bewlczesegtewl* JókK. 131; *bőlcsesege* VirgK. 149; *bőlcseseget* DebrK. 7; *bőlczeség* Kár: Bibl. I, 639, Fél: Tan. 285, Com: Jan. 180, PPBl. (philosophia); *bőlczesseghel* JordK. 77 (NySz.). L. *dicsőüssé'g*.

Sz. *dicsőüssé'g* ~ K. *dicsőség* | R. *dicsőség* (NySz.).

A *bé'kessé'g*, *bőlcseessé'g* és *dicsőüssé'g* szókban az s ikerítődése alkalmasint az *édesség*, *erősség*, *kegyesség* s más nagyszámú, hasonló képzésű szó ss-ének hatása alatt történt.

Sz. *kissebb* (de: *kis erdő*) ~ K. *kisebb* | R. *Kisseb* 'minor', *Leg kisseb* 'minusus' C. 759 (MELICH); *keussseb* JókaiK. 73; *küssebik* Decsi: Adag. 94; *Leg kisseb* Kár: Bibl. I, 531; *kissebb* Com: Vest. 96; *kissebbedik* Pázm: Préd. a3; *kissebeicz* KBártfa. 1583. Av2; *Leg kissebben* KBécs. 1651. 23 (NySz.) | N. *kissebb-ségōdre* Somogy m. Nemesdéd (MTsz.); *küššēb* (-bbek), *küššēbbit* é. cs.; *küššēbbit'ske* Hétfalu (WICHM.).

Sz. *pappiross* (-at, -ak, -a) ~ K. *papiros* | R. *papirosat* VirgK. 19; *papirossit* Szentm: Kalm. 76 (NySz.) | N. *pappiross*

Domokos (NÉMETH: Nyr. XLII, 14); *pappiras* Tárkány (SZENDREI: Nyr. XLIII, 164); *pappiros* Bakonyalja (HORVÁTH: NyF. XXXIV, 16); *pappirass* Torda (VISKI: NyF. XXXII, 20).

Szh. *friss* (-et, -enn, -ek, -ebb) ~ K. *friss* | R. 1470: *Benedicto Fyrys* (OkI Sz.); *fris asszonynépec* Mel: Herb. 148; *Fris étek* MA.; *frisen* PPBl.; *friss öltözetire, friss lakasara* Born: Préd. 18; *friss szekereken* MA: Scult. 8 (NySz.) | N. *fris* Sopron m. Horpács, Veszprém m. Csékút, Hajdúhadház, Háromszék m., Csik m.; *friss* Göcsej, Resznek, Palócság, Nyitra m. Negyed, Debrecen stb. (MTsz.); *friss* Háromszék (VASS: NyK. III, 5).

Szh. *juss* (-ot v. *just*, -a, -öl) ~ K. *juss* | R. *jussath* Ver: Verb.¹ 107; *jussát* Gér: KárCs. IV, 513; *jussok* Thaly: Adal. II, 40 (NySz.) | N. *juss* Háromszék (VASS: NyK. III, 5). A nyúlás keletkezhetett a *jussa* személyragos alak hatása alatt.

Szh. *ossant* ~ K. *oson* | R. *osont* (NySz.).

sz > ssz.

Szh. *egé'ssz* (-enn, -et) ~ K. *egész* | R. *Egheez egyház* JordK. 721; *egezen* KazK. 69; *egezécne* MünchK. 29; *egezzen* DebrK. 44, MargL. 59, DomK. 330; *egésszen* Illy: Préd. I, Előb. 3 (NySz.) | N. *egéssz* Heves m. (BERZE NAGY: NyF. XVI, 11); *egésszet* Nagykanizsa (SZABÓ: NyF. XLVIII, 14—5); *egéssz* Zilah vid. (LÁSZLÓ: Nyr. XXVII, 495; *egēš* (-ššet, -ššek) é. cs.; *eg'ēs* (-et) Hétfalu (WICHM.); *egísszet* Pápa vid. (BEKE: NyF. XVII, 11); *eg'éssz* Beregszász (TÖRÖS 15); *egésszen* Nagybacon (KONSZA: NyF. LXXV, 13).

Szh. *lessz* (de: *teszen, viszen* stb.) (*leszek, leszél*) ~ K. *lesz* | R. *leszen, lészen* (NySz.); a *lesz* alak a XVI. századtól kezdve lép fel és terjed (SIMONYI: Nyr. XLVII, 98—9; MNY. XIV, 55); *lesz* 'er wird' MÁRTON 1807. *lenni* alatt; *lesz, itt lesz, jelen lesz, meg lesz* KRESZNERICS | N. *lëssz* Zilah vid. (LÁSZLÓ: Nyr. XXVII, 495).

Sz. *rossz* (-at, -ak, -a, -ull) ~ K. *rossz* | R. *rosz* C. 314, 594 stb. (MELICH); *roz az szaua* Decsi: Adag. 156; *rosszas* Born: Ének. 90; *rozas* Born: Ján. 3, Vás: CanCat. 542; *rosszúl* Beres. Lev. 459; *rozzas* ÉrsK. 120; *rosszszas* MA: SB. 152; *rosszszabb* Tof: Zsolt. 24; *rosszszul* Com: Jan. 188 (NySz.) | N. *rossz* Baranya m. Patacs vid., Zemplén m. Deregyő, Csik-szentmárton; *roš* Szlavónia Szentlászló; *Rosszszul* Kisküküllő m. (MTsz.); *roš* (-ššot, -ššok) é. cs.; *roš* (*rossák*) Hétfalu (WICHM.).

t > tt.

Szh. *csatt* (-ot, -ok, -öl) ~ K. *csat, csatol* | R. *chatthyat* PeerK. 3; *czatok* Mel: Sám. 361; *cziatok* Radv: Csal. II, 103; *csatt* Gér: KárCs. IV, 217; *tsattig* Pázm: Kal. 151; *czattos* Mel: SzJán. 381; *chatol* Mon: Apol. 463; *csatolni*

Liszny: Krón. 151, SzD: MVir. 290 (NySz.) | N. *csatt, csattol* Háromszék m. (MTsz.); *csatt* Torda (Viski: NyF. XXXII, 20); *šātāl, šātālq̄s* é. cs. (WICHM.).

Szh. *latt* (-ot) ~ K. *lat* | R. *lotot* Helt: Mes. 431; *lót* Monírók VIII, 223; *Egy lat okosság* Fal: UE. 413 (NySz.); *lott* C. 1132 (MELICH); *lot, lotos* uo. 974 | N. *lót* Háromszék m. (MTsz.); *l^uqt* Hétfalu (WICHM.).

Szh. *láttat* (*láttattya*) ~ K. *látat* | R. *latatra* BécsiK. 113; *latatot* MünchK. 167; *latattya* ÉrsK. 501; *láttatjára* Misk: VKert 440; *lattattya* Frank: HasznK. 10; *láttattja* Bercs: Lev. 83 (NySz.) | N. *látat* Székelyf.; *láttattya* Debrecen; *Láttattya* Nógrád m. Terbeléd (MTsz.).

Adorján (Ugocsa), Mezőgecse (Bereg) *mett* (-ek, -él, -eni) ~ K. *metsz* | R. *metés, metetlen, mető* (NySz.) | N. *metetkor* Dráva mell., Eszék vid. (MTsz.).

z > zz.

Szh. *közzél, közzüll* ~ K. *közé, közül* | R. *kőzé* MA: Scult. 124, Monírók XV, 216, Fal: NE. 23; *kezze* JordK. 382; *kwzze* VirgK. 142; *közze* Mon: Apol. 361; *kőzzétec* Kár: Bibl. I, 114; *kezwl* KeszthK. 33; *közül* Born: Ének. 144, ACSere: Enc. 219; *kezzvl* DomK. 2; *kőzzöl* Sylv: UT. II, 133; *kőzzül* Helt: Krón. 118, OrvK. 90, Pázm: Préd. 86; *kőzzüllinc* Kár: Bibl. I, 636 (NySz.) | N. *kőzi* Göcsej, Udvarhely és Háromszék m. (MTsz.); *kőzē, közül* é. cs. (WICHM.); *kőzzül* Zilah vid. (LÁSZLÓ: Nyr. XXVII, 495); *kőzzél* Domokos (NÉMETH: Nyr. XLII, 14).

Tiszahát *kőzzél* ~ K. *közel* | R. *kezzel* JókK. 107; *kezel* KeszthK. 78; *kőzél* Hall: Paizs 469, Vás: CanCat. 680; *kőzzel* MA: Scult. 16, 775, KDebrecen 1619. C 5., Com: Jan. 164; *kőzzelget* Diósz: Tal. 127; *kūzel* Illy: Préd. I, 578; *kūzzel* Mel: SzJán. 456 (NySz.) | N. *kőzél* Székelyf., Udvarhely m. Keresztúr vid., Háromszék m. orbai járás (MTsz.); *kőziél* é. cs.; *kőziél* Hétfalu (WICHM.).

Szh. Pusztadáróc *kőzzepibe* ~ K. *közepében* | R. *kőzepit* Helt: Bibl. III, 9; *kőzepében* Fal: UE. 440 (NySz.) | N. *kőzep* Székelyf. (MTsz.); *kőzzépen* Felsőőrvidék (VARGA: NyF. IX, 8).

(Folytatjuk.)

CSÚRY BÁLINT.

Lancelot magyar király.

A nagy francia költő, Villon egyik híres balladájában az élet mulandóságáról elmélkedve egy pápát és sok híres királyt sorol fel, kik mind eltűntek a múlt homályában. Elsőnek említi III. Callixtus pápát, aki mint tudjuk, Hunyadi Jánost anyagi-
lag és erkölcsileg támogatta (ő rendelte el a keresztesekért

imára hívó déli harangszót is, majd harmadik versszakában elméláz és újra kérdezi:

D'en plus parler je me desiste;
 Ce monde n'est qu'abusion.
 Il n'est qui contre mort resiste,
 Ne qu'y treuve provision.
 Encor fais une question:
Lancelot, le roy de Behaigne.
 Où est il? Où est son tayon? (= son oncle)
 Mais où est le preux Charlemagne?

A magyarázók ma már tudják, hogy ez a Csehország királyának mondott *Lancelot* V. László magyar és cseh királlyal azonos, kinek hirtelen halála mélyen megdöbbentette a franciákat, hiszen követei éppen akkor, 1457-ben jártak VII. Károlynál, hogy nyélbe üssék házasságát a francia király Madeleine nevé lányával (vö. P. CHAMPION, Villon et son temps II, 191).

Miért hívja Villon *László* királyt *Lancelot*-nak? — Ha az egykorú francia forrásokban keressük a magyar követjárás emlékét, azt látjuk, hogy a magyar és cseh királyt mindegyik állandóan ugyanezzel a *Lancelot* névvel nevezi. Így Chastellain krónikája „*Lancelot, roy de Hongrie et de Behaigne*”-nak mondja, míg Du Clercq emlékirataiban ugyanazzal a címmel, de *Lancelot* változatban jelenik meg.¹

A követségben cseh és osztrák urak is résztvettek. De nyilvánvaló, hogy V. László nevének téves azonosítása csak a magyar *László* alakon keresztül történhetett, mert a király neve a csehben *Vladislav*-nak, legfeljebb népiesebben *Vlaclav*-nak, vagy *Laclav*-nak hangozhatott,² a németben és latinban meg *Ladislau*s volt a használatos forma, tehát egyik alak sem áll a magyaron kívül a francia névhez hangzásban oly közel, hogy az azonosításra ösztönzést adott volna.³

Más kérdés az, hogy a *Lancelot*-ra való franciásítás magyar vagy francia ajkon ment-e végbe. Páris Dezső adatai szerint Magyarországon a francia lovagregények nevei, köztük *Lancelot Lancelet* alakban már a XIII. században előfordulnak (MNy. XXVIII, 324). Fest Sándor figyelmeztet egy XIV. századi *Lanzalottus de Samusce* (*Szamos*) nevű magyarra (1365. január 8. M. Dipl. Eml. az Anjou-korból II, 625). Hogy ezek a szemé-

¹ Oeuvres de Georges Chastellain publ. par M. LE BARON KERVYN DE LETTENHOVE. Chronique 1454—1458. Bruxelles, F. Heussner, 1864. T. III. pp. 368—83. — Mémoires de Jacques Du Clercq, p. p. FRÉDÉRIC BARON DE REIFFENBERG. Bruxelles, Lacrosse, 1823. T. II., livre III., chap. XXX—XXXI.

² KNEZSA ISTVÁN szíves közlése. Vö. még UA.: MNy. XXX, 184.

³ BURCHARD BÉLAVÁRY MARCELL (Un chevalier hongrois à la cour du roi Artur: Revue de Hongrie 1913. XII, 276) említi, hogy Nápolyi *László*-t (1375—1414.) *Lancelot*-nak írják a „francia történetírók”, és hogy a dijoni Sainte Bénigne levéltárában említve van az 1388-ban elhunyt utolsó Piast, Fehér *László* „roi *Lancelot*” néven. Keltezés és pontos utalás híján nem lehet ez adatok értékét problémánk szempontjából ellenőrizni. Különböző tétéle, hogy Szent *László* élete lett volna Chrétien de Troyes *Lancelot*-történetének alapja, és hogy maga a *Lancelot* név is a *László* névből ered, teljesen tarthatatlan.

lyek a *László* nevet is viselték-e, semmi sem bizonyítja, de annyi mindenestre biztos, hogy a *Lancelot* név eléggé ismeretes volt Magyarországon, és így egészen természetes s egyúttal előnyös dolog volt a királyleány kezét kérő angyali szépségű magyar királyt a legeszményibb, leggalánsabb Artur-lovag nevével felruházni, aki úgy küldi messze országból követeit a franciákhoz, mint ahogy *Lancelot* semmi veszélytől vissza nem rettenve a vörös lovag alvilági országába merészkedik, hogy kiszabadítsa elrabolt királynéját, Ginevrát, kibe halálosan szerelmes. A magyar követektől vehették át a nevet a franciák, s így került be V. László magyar neve Villon híres versébe.

A francia források közül az egyetlen Du Clercq említi a követség két magyar tagjának nevét (260. l.): „Le huitiesme jour de decembre, mil iiii elvij, en la ville de Tours en Tourraine, entra et arriva l'ambassade que envoyoit Lancelot, roy de Hongrie et de Behaigne, entre grandes et nobles ordonnances, et estoient de trois nations, de Hongrie, de Behaigne et Autriche: de Hongrie, l'archevesque *Crolldoffam*, messire *Laxilan de Polui*; de Behaigne le Sr Desternembourg,¹ messire Ozeran Zetzinges² et messire Jacques Strop...“ A magyar érsek neve kissé alább még egyszer *Croldestam* alakban is előfordul. E név mögött Várdai István kalocsai és bácsi érseket kell keresnünk, ki a követséget vezette: a torz francia szóban elég jól lehet felismerni a régies *Están* alakot. A *Laxilan de Polui* pedig *Ladislau de Paloz*: Palóczy László országbíró jelöli, ki V. László megbízólevelében Várdai István kalocsai érsekkel és De Tervisio Simon esztergomi kanonokkal együtt név szerint meg van említve mint Magyarország képviselője.³

A másik kortárs, Chastellain lemond arról, hogy név szerint említse a követeket, mert nehezére esik azokat francia nyelven kimondani: „Sy avoit en leur nombre multitude de grans seigneurs des trois nations, dont les noms sont durs à nommer à ceux de la langue françoise, par quoy je les trespasse, excepté que le seigneur de Rodemac, contraire du duc de Bourgogne en la querelle de Luxembourg, les accompaignoit comme un des principaux moveurs du débat“ (369. l.). Igaz, hogy itt a magyarok a németekkel együtt viselik a kemény hangzás rossz hírnevét.

A magyar király már előzőleg küldött egy követséget tájékozódás céljából; a francia király kedvesen is fogadta őket Lyonban, de a boldogító igent csak hivatalos követség előtt volt hajlandó kimondani leánya nevében (Chastellain 368. l.). A jó hír vételére V. László nagy tanácskozást tartott a felől, hol legyen az esküvő, mert mindegyik ország magának követelte

¹ Sternberg Zdenko.

² Eizinger Osvát.

³ Vö. TELEKI JÓZSEF, Hunyadiak kora II, 547. A megbízólevelet l. KATONA, Hist. Crit. t. VI. ord. XIII. pars II. 1208. A francia forrásokat a magyar történetírás eddig nem vette figyelembe. V. Lászlónak a Hunyadiak ellen kiadott ítéletlevelén is (SZILÁGYI S., MNemzTört. IV, 164) olvasható a két követ, *St(ep)h(a)no de Warda* és *Lad(is)ao de Paloz* neve. A torzítás a kéziratok kiadóitól is származhatik.

ezt a dicsőséget, míg végre a király a Hunyady László lefejezése miatt már úgyszólván békétlen Magyarország mellett döntött. 40.000 aranyat utalt ki a költségekre. Mindegyik országból még az említettekén kívül két-kétszáz lovag indult el megfelelő aszszonynéppel, gazdag ajándékokat vivén a királyi jegyesnek, 80 fehér lovat, több négylovas aranyozott kocsit (itt a legrégibb francia földre vitt magyar *kocs-i* szekér vagyis *coche*, de a források csak *chariot*-t emlegetnek; vö. TELEKI, Hunyadiak kora II, 547). A magyar érsek, ki a követséget vezette, teljhatalmat kapott a házasság megkötésére.

Emberemlékezet óta nem volt olyan fogadtatás a francia honban, mint amilyen ennek a magyar-cseh-osztrák követségnek kijutott. Maga a királyi kancellár, Guillaume Jouvenel, ment elébük és szép latin beszéddel üdvözölte az érkezőket. Majd két francia érsek, számtalan pap és előkelőség kíséretében vonultak be Toursba. A király Tours melletti kastélyában fogadta őket,¹ második fia Károly, a királyné, Magdolna hercegné és az egész nagy királyi rokonság jelenlétében. Várdai István kalocsai érsek, ki Vitéz János kancellistája volt és Ferrarában nyerte el a doktori címet,² ékes latin nyelvű szónoklatot tartott a király előtt, melyben kiemelte a magyar és francia uralkodóház közeli rokonságát (valószínűleg az Anjoukra célzott) és a két ország összefüggő nagy keresztény misszióját: „Majd ha béke és szeretet lesz közted és az én fenséges uram között,” — mondta szó szerint az érsek, — „ki árthat nekünk? Elődeid és a mi uralkodóink, a magyar és cseh királyok barátok és szövetségesek voltak, mi is ezért jöttünk. Te vagy a kereszténység oszlopa és az én fenséges uram a pajzs, te vagy a legkeresztényebb ház, és az én fenséges uram a védőfal.”³ Tudjuk, hogy csak nemrég azelőtt, I. Ulászló idején terjedt el Európában az a szóolás és a vele összefüggő hit, hogy Magyarország a kereszténység védőbástyája,⁴ és ime nem sokkal utóbb már Franciaországban érvként szerepel a franciamagyar szövetség kovácsolásánál.⁵ Nagy hatást tehetek a hallgatóságra Várdai metaforái, mert két kortárs is feljegyezte egyenes idézet alakjában. A király kancellárjával választottatott pontról pontra, de a szövetség dolgában külső tanácskozást rendelt el, melynek folyamán mindent alaposan megtárgyaltak, és a házasság ügyében teljesen megegyeztek.

¹ A források e helyen Monstis, le Monstis és Motis néven ismerik.

² HORVÁTH JÁNOS, Az irodalmi műveltség megoszlása: Magyar humanizmus 167.

³ „Quant paix et amour sera entre toy et mon souverain seigneur, qui seroit au monde ceulx qui vous pourront nuire? Tes predecesseurs et nos souverains royx de Hongrie et de Behaigne ont esté amys et alliés ensemble, encoires y sommes nous venus pour ceste cause. Tu es la colompne de la chrestieneté, et mon souverain seigneur et l'escu; tu es la chrestienne maison, et mon souverain seigneur est la muraille.“ Du Clercq i. h. 262. l. — Chastelain csak az utolsó mondatot közli, helyesebben „tres-chrestienne“-nel adja vissza a „christianissimus“-t.

⁴ Vö. TERBE LAJOS, Egy európai szállóige életrajza: EPhK. 1936: 301.

⁵ A hasonlat tehát nem Jean Lemairenél fordul elő először a franciák között, mint GyÖRY JÁNOS állította: A kereszténység védőbástyája. 1933. Minerva-Kt. XLII, 15.

A Toursba visszatért követség tiszteletére a király rokona, Gaston de Foix a Saint-Julien-kolostorban pazar és látványosság számba menő lakomát adott, amelyenhez foghatót ritkán látott Franciaország.¹ A főasztalnál ült a követség három magyar vezetője és a francia kancellár. Minden fogást 140 ezüst- vagy aranyozott tálon hordtak fel. Legelőbb kövér kappant, vaddisznócombót, hozzá hétféle tésztát. Majd a sült következett: fácán, fogoly, páva, bölömbika, gém, tuzok, fiatal liba, hattyú, szalonka, fiatal vadliba. Aztán újra kisebb-nagyobb madarak, majd torták, krémek, narancsok, citrombefőtt; az első és a hatodik fogás hypocras vagyis fűszeres édes bor volt előbb fejhússal, majd ostyákkal. A hetedik fogásra mindenféle fűszert és oroszlánra, hattyúra s más egyébre alakított „confiture“ öket szolgáltak fel, minden darabon a magyar király címere díszlett.

Az egyes fogások között intermezzok foglaltak helyet, a jelenlevők nagy gyönyörűségére. Ezek már erősen emlékeztetnek a következő század olaszos balett-trükkjeire. A harmadik fogás után egy kastélyt ábrázoló alkotmányt hoztak, mind a négy ablakán egy-egy szép leány nézett ki, mögöttük négy gyermek énekelt. A négy sarkán torony, rajta a magyar király gazdagon festett pajzsa és zászlaja. A következő „entremets“ egy tigris volt, melynek száján láng lövelt, nyakán a magyar király címere lógott. Béarni legények hozták be, majd nemzeti táncukat lejtették el, ami egy francia szemtanú szerint igen tetszett a magyaroknak.² Majd az ötödik fogás után 24 ember egy nagy hegyet hozott be, melyből két forrás csorgott, egyikből rózsavíz (eau rose), másikból pézsmailatú víz (eau muscade) ömlött, kis nyulak ugrottak ki belőle, madárkák röpködtek fel. Négy vadnak öltözött gyerek is ugrott ki a hegyből, és mór táncot lejtett a vendégek előtt. Aztán megint egy lovas jött be a terembe, ki egy selyembe öltöztetett lovon ült és egy kertecskét tartott, benne mindenféle virágokkal.

Végül egy hajót hoztak: benne egy eleven páva ült. A hajón köröskörül csüngöttek az udvarhölgyek címerei, kiknek igen hízelt, hogy Gaston de Foix rájuk is gondolt. A páva szimbolikus jelentőséggel bírt e korban: a pávára tették a lovagok gáláns fogadalmaikat. S ím, francia szemtanúk feljegyezték, hogy előbb egy cseh vitéz, Strapt Jakab fogadta meg a mellette ülő Villequier kisasszony szerelméért, hogy soha sem ül addig asztalhoz ebédelni vagy vacsorázni, míg bajt nem vív érette.³ Erre aztán feltámadt a virtus az egyik magyar lovagban is, — nevét nem jegyezte fel a krónikás, — ki ott nyomban megfogadta a hölgyeknek és a pávának, hogy egy hónappal azután, hogy visszatér hazájába, két élesre fent lándzsát tör a mellette ülő Chateaubrun kisasszony szerelméért és hogy mindaddig

¹ A lakoma részleteit valamennyi forrás bőven leírja, a helyét csak a *Cronique des comptes de Foix*, p. p. J. A. S. BUCHON: Panthéon Litt. Choix de chroniques et de Mémoires sur l'hist. de France, XIVe s. Notices litt. XLI—XLII. Paris, 1841.

² „Et les Hongrois priserent plus cestuy entremets que tous les autres, à cause de la danserie nouvelle.“ *Cronique des comptes de Foix*, p. 391.

³ Chastellain 376; Du Clercq Stropnak nevezi a lovagot, a hölgyet pedig Villeclernek.

feketében jár, míg e fogadását végre nem hajtja, mert az illető hölgy is feketébe volt öltözve ama napon.¹ Ez a kedves epizód becses adat arra nézve, hogy a magyar vitézek is benne éltek a romantikus gáláns lovagi világban, és úgy ismerték annak lovagi formáit, mint Don Quijote, ki szintén penitenciát tart, míg fogadalmát végre nem hajtja.

Tömérdek ajándékot is osztott ki Foix grófja, úgyhogy szerte kiáltozták: „Largesse!“ (=Bőkezűség!). A magyar király fegyvernöke („roy d'armes“) maga tíz róf bársonyt kapott.

Karácsony éjjelén aztán megjött a magyar király hirtelen halálának híre: a hír pestisről szólt. Rettenetes keserűség, siránkozás, jajveszékélés támadt a követek között: a sok költelezés, fény, pompa hiúnak bizonyult. A kortársak nagy részletességgel ábrázolják a nagy öröm helyébe lépő gyászt, mely akkora nyomot hagyott a Loire vidékén, hogy még négy év múlva is, mikor Villon Meung-sur-Loire-i börtönéből kiszabadul, visszaemlékezik „*Lancelot* cseh királyra“, a mulandóságról elmélkedvén. A követjárás egyik krónikása, Du Clercq, szintén hosszasan elmereng az esettel kapcsolatban, és Fortuna álnokságát, az élet mulandóságát fejtegeti, mint Villon az idézett szakasz elején a világi öröömök hiúságát.

A magyar követek mégis átadták ajándékaikat; a királynak egy igen értékes nyakláncot, egy gyémántot és egy magyar módra készített aranyszövetruhát, szekereket tele selyemmel, aranyos szövetekkel, gyöngyökkel, drágakövekkel, aranyezüsttálakkal, a királynak négy fehér lovat, melyet a török császártól zsákmányoltak a magyarok; kettőn apródok ültek, kettőt meg kézen vezettek, aranyos szövet és törökös nyereg volt rajtuk.² A beteges király, kit csak kíméletesen, nagy késve mertek értesíteni leendő veje hirtelen haláláról, szomorúan búcsúzott el a követektől, kik között különösen a magyarok voltak igen sajnálatraméltóak. Ő is elhalmozta a követeket ajándékai-val: ezüst- és aranytálakat, arany- és selyemszöveteket, lovakat és lószerszámot, aranytallérokkaal töltött aranyserlegeket adott nekik, mintegy 22.000 tallér értékben, örök barátságot ígérve a magyar királynak (Chastellain 382. l.).

Újév napján indult el a magyar-cseh követség Párizs felé, ahol megint fényes küldöttség fogadta. A Saint-Jacques, La-Harpe, Saint-Antoine utcákban és a Baudet-kapunál helyezték el őket szállásra. A szekereket az utcán hagyták jól leláncolva, lakattal lezárva; a hideg ellenére is örök aludtak rajtuk a kin-

¹ Chastellain i. h.: „L'autre chevalier sy estoit hongrois, et fit voeu aux dames et au paon que un mois apres que arrivé seroit en son pays, il romproit deux lances à fers esmolus pour l'honneur de la damoiselle de Chateaubrun, ne que jamais ne se vestiroit que de noir jusques il eust accompli son voeu pour l'amour que ladite damoiselle en estoit vestue tout icelui jour.“ — Du Clercq, aki — úgy látszik — itt kevésbé pontos, azt állítja, hogy özvegyasszony volt a damoiselle Chateaubrun (265. l.).

² Du Clercq 269. l.: „ung moult riche collier, ung diamant, et une robe de drap d'or a la fachon de Hongrie.“ — Chastellain 382. l.: „quatre chevaux blancs qui avoient esté conquis sur le Turc dont sur les deux avoit pages et les deux autres menés en main, couverts de drap d'or et sellés a la mode turquoise...“

csek miatt. A kulesot egyik kincstáros magával vitte. A Notre-Dameban nagy istentiszteletet rendeztek a magyaroknak, sok gyertyával, fáklyával, s amíg Párizsban voltak, a lakosok elláták őket kenyérrel, borral, amiért igen hálásak voltak. Nagy feltűnést keltett, hogy a faggyal, dérral borított utcákon szánkával vitették magukat a nevezetességek meglátogatására.¹ Ez lehetett az első szán, amit a párizsiak láttak. A saint-denis-i apátságban megmutatták nekik a híres ereklyéket és a királysírokat, s csókra nyújtották nekik a szentkereszt darabját tartalmazó aranykeresztet.

Villon idézett versében még azt is kérdezi, hogy hát hová lett *Lancelot* király nagybátyja. Azt hiszem, túlságba vinnék az erudiciót, ha itt Cillei Ulrikra gondolnánk, kit Hunyadi László nem sokkal a követség francia útja előtt ölt meg, bár híre mehetett, hogy Magyarországon éppen a követség idején polgárháború dúlt a tettes kivégzése miatt. Villon itt pajkos hangulatában csak egy képzeletbeli alakkal toldotta meg a füstté lett nagy férfiak sorozatát, oly módon, mint mikor kissé feljebb arról elmélkedik, hová lett az a spanyol király, akinek a neve nem jut eszébe: „Hélas! et le bon roy d'Espagne | Duquel je ne sçay pas le nom!“ Ne essünk annak a filológusnak a hibájába, aki még ennek a spanyol királynak a nevét is megtalálta, holott Villon nem is akart rá emlékezni.²

Elégedjünk meg azzal, hogy László magyar király neve, talán Várdai István jóvoltából, *Lancelot* alakban belekerült a francia költészetbe és történelembe. ECKHARDT SÁNDOR.

A francia forradalom eszméivel kapcsolatos viseletek a magyar nyelvben.*

II.

Frakk. A jelen legünnepélyesebb és legkonzervatívabbnak látszó férfiföltönye valamikor jelképe a fennálló renddel, a társadalom megkötő szabályaival elégedetlen forradalmi gondolkodásnak, a szabad és tudatosá váló személyiség hangsúlyozásának. Bizonyos értelemben azonban ma is csak ott része a társadalmi életnek, ahol önálló és demokratikus polgárság fejlődött ki. A szó első honi előfordulása: 1789: „Egy világos kék tsikos, kék tafotával bilölt *frak* ábrázolt anglia

¹ Jean Chartier: Chronique de Charles VII. L'an 1457. chap. 282.: „Pourquoy les seigneurs n'osoient aller parmy la ville ne à cheval; mais aucun d'eulx avoient un traisneau, ou tonneau tout carré sans roues, où qu'il si faisoient trayner à ung cheval ou à deux eulx assis dedans, partout où ils avoient à besoigner, tant à visiter les églises, le palais, la ville et la cité, comme aultrement.“

² S. ÉTIENNE, A propos d'une ballade de Villon: Revue Belge de Phil. et d'Hist. XIII. S. ÉTIENNE Desonay-ra utal, de közkeletű kommentárokból is megtaláljuk Jean de Castille nevét.

* L. MNy. XXXIII, 89—99.

atzél gombokra“ (Székesfehérvár városa levéltárából közli MOENICH K.: MNy. XI, 182).

Gvadányi egy „deli ifjú“ leírásánál említi: 1790: „Felső ruhájának egy arafzfal allyja | Hofzfzabb vólt, és rántzos; nem vólt az afzfzallya, | Tarka vólt, mint tarka a' Héjúfznak mályla, | Szúk vólt fzoritáfát láttam, alig állja. | *Verd Dragon fzin pofztó (a) Marseelbe fzóvetett | Sok veres pontokkal vala pettyegtetett, | Két forral atzél gomb vólt rá helyheztetett, | Párisba ez *Fraknak meg keréfttetett.“ Majd az 54. lapon: „Érkezett ide is hamulfzínú *Frakba | Egy rendes iffu nagy fejér kalapba.“ A mű szatirikus irányzatánál fogva az új viselet részletes leírásából következtetni lehet a tárgy és a szó már ekkor elterjedtebb ismeretére. Igazolják e feltevést az ugyanez időből való más adatok: 1789: MindGyűjt. I, 184 vagy 1790: [Kazinczy Kassán] „Gavallérok, 's más ifjú emberek ő Excellenziajától, a' Vármegyétől, 's az Ünter-Commiffiótól“ [társaságában étkezik] „En úti Surtoutomban, a' többiek frisirozott fejjel, 's a' leg-újabb fزابású frakkokban“ (Orph. I, 74). Sőt van adatunk, amely még korábbi időre teszi a *frakk* divatjának általánosodását: Kazinczy Ferenc 1787-re visszaemlékezve írja: „Az nap setétkék *frakkban* valék, veres gallérral, 's czipőkben (úgy járánk igen sokan, 's ruhám nem tűnhete szembe)“ PE. XI, 57. (Vö. fentebb a „junger Berliner“ azonos viseletét!) Kazinczy szerint már 1779-ben „Gróf Sztáray Mihály, kedves emlékére annak, hogy ő Mária-Antóniát, a' XVI. Lajos jegyesét, Párisba kísérte, a' második nap' estvéjén mákszín-veres *frakkba* öltözött, világos-kék atlasz lájblival“ PE. I, 55. Hogy magyar körben is jól érezték e divat hangulati velejáróját, szintén Kazinczy bizonyítja. Terstyánszki Dániel, a Ratio Educationis társszerzője, helyel sem kínálja meg, amikor ilyen öltözetben jelenik meg nála, s Kazinczy egy barátja szerint: „a' mint megnevezélek neki 's ő téged veres haczukádban megpillanta, felkiáltott: mi lesz az iskolákból, midőn illy úczakoptatók állítatnak kormányokra! . . . kérlek az Istenekért, mit jársz illy haczukákban . . ? . . Mind a' mellett köszönt . . . de azt is izeni, hogy ha olyannak talált volna, a' millyennek ez a' tarka ruha váratá, izzadva jöttél volna el tőle.“ PE. XI, 57—8. Dayka, aki már katolikus papkorában is erősen hajlik a szabadabb világszemlélet felé, kilépése után, 1802-ben: „világi ruhában, egy elegant *frakkban* 's lobogó hajjal lépett az Oskolai tribúnre, Magyar nyelvre tanítani Német hallgatóit“ Kaz : Lev. II, 492. Így öltözik később Kisfaludy Sándor is, 1809-ben: „A napokban téli ruhámat, kék *frakkomat*, egy újdón új Csótáromat . . . küldöttem Weszprimbe“ Lev. VIII, 244, s mire ugyancsak ő 1831-ben kijelenti: „a' Magyarnek teste, szintén mint a' Lengyelé, dolmány helyett *frakkot* . . . öltöhet ugyan magára . . . és azért a' Magyar még Magyar maradhat“ IV, 545, már csak a ruhadarab idegenségéről van szó,

ezt érzi, s nem a hangulati háttért. A Székelyföld egyik népköltési terméke is ez idegenségen bánkodik később: „Kurta szép dolmány helyett | *Frak* lett módi viselet.“ (ERDÉLYI J., Népdalok és mondák II, 532. sz.) További adatok még: 1793: Csok : Cult. III, 341; 1795: V. AY, MTÉ. II, 313; 1799: MKönyvh. XII, 237; 1803: TudPal. I, 7; i. h. IV, 12 stb.⁵⁶

A szó és a mögötte rejlő öltönydarab útja visszavezet az angol nemesség vidéki életéhez, lovaglőöltönyéhez.⁵⁷ A XVIII. század hetvenes éveiben a fentebb vázolt „anglomanie“ egyik jele- és követeként mindjobban befolyásolta ez a francia justaucorps amúgy is már a katonai öltözet hatása alatt⁵⁸ egyszerűsödő formáját, elhagyatta vele az aranyos és hímzett díszítéseket, zsebeket, a merev és hosszú elülső részt, a felálló gallert (ez ma csak a konzervatív katonai s itt-ott lelkészi formaruhákon látható), lassan keverékformák álltak elő,⁵⁹ míg végre a forradalom éveiben túlnyomó részben győz a sötétebb színű, gyapjúkelméjű *frakk* a színes, selyem *habit* felett. A *frakk* feltűnésekor s még hosszú éveken át kizárólag a „halfdress“: *neglizsé* viselete (ellentéte a „full dress“: *grande parure*-nek), s szárazföldi életének kezdetétől fogva át volt itatva viselői ellenzéki szellemétől. Epen ezért terjedt, ezért lehetett a német Sturm und Drang „Genietracht“-ja. Hogy a *frakk* Németországban közvetlenül angol minta után honosodhatott meg az itt is oly sok formában mutatkozó „Anglomanie“ egyik jeleként, nem vonható kétségbe; de másrészt a német divatlapok szüntelen Párizs felé fordulása⁶⁰ bizonyossá teszi a francia közvetítést. Nyelvi szempontból általában az utóbbi lehetőséget fogadják el, így FR. SEILER,⁶¹ H. HIRT,⁶² GRIMM, M. HEYNE, WEIGAND—HIRT szótárai. A közvetlen angol átvételt tartja valószínűnek KLUGE, EtWb.¹¹, aki — mint LITTRÉ szótára — a francia szót német átvételnek tartja.⁶³

Bécsi elterjedésére vö. már 1785: „Das Fraulein konnte seinem neuen *Frack* und seiner Frisur nicht widerstehen.“⁶⁴ 1797-ben majdnem kivétel nélkül ezt hordják,⁶⁵ 1800 körül libéria is,⁶⁶ bizonyára a katonaság már régebbi ilyenszerű öltözetének hatása alatt. (Katonáinknak természetesen hasonló öltözetformáját l.: Tört. Képcs. I, 4431: Török-Gradiska ostroma 1789-ben.⁶⁷) A bécsi nyelvből HÜGEL és GARTNER szótározza.⁶⁸

Az empire idején a *frakk* a régi royalista viselet felújításával egy ideig háttérbe szorult, de tartós elnyomása nem sikerült: „la mode est au négligé plus qu'à la parure“.⁶⁹ Német földön a XVIII. század harmincas éveiben mindennapi használatra lassan a *Rock* váltja fel, Franciaországban a *frac* szó majdnem teljes kiveszésével *habit* név alatt vált a polgári társadalom legelőkelőbb öltönydarabjává.⁷⁰

A tárgy és név nagy elterjedettségénél fogva számos szótárunk feljegyzi 1807 óta: MÁRTON: „*frakk*: kivágott nyári

kaput, der Frack“; LESCHKA; DANK.; Tzs. 1838.; BALL. (BLOCH) 1843.⁷¹ A nép nyelvéből idézi Nyr. XXX, 389, 391.

Zsilé. Az udvari élet idején Franciaországban a XVIII. század folyamán a férföltözet három főrésze: a *justaucorps*, *veste* és *culotte*; a változó világ új viseletrészei ezzel szemben a *frac*, *gilet* és *pantalon*. A *zsilé* fogalma és az elnevezés nálunk is széles körben ismeretes volt; a *pantalon* az alább tárgyalt okoknál fogva csak későbbben és nem is mindig e név alatt vált azzá. Pál orosz császár egyik rendelkezéséről beszámolva Molnár János említi nyelvünkön először a *zsilé* szót Könyvházában (XII, 237): 1799: „*frakban lenki fe merjen meg-jelenni; hanem álló galléru Német kábatot viseljen, mellyre valót is Német Szabásut: a' *gilet* = *zsilé*-viselés meg-nem engedtetik“. Említésének magyarázat nélküli formája felteszi az olvasó részéről a szó és tárgy ismeretét. Kazinczy Ferenc valóban ismét visszautal korábbi használatára: 1786: „A' Pászthory' ebédjéhez mákvirág-szín frakkban, fejér *zsilével* . . . mentem“ PE. XI, 45 || „Maradjunk bőv nadrágod mellett, melly rajtad van, 's vegyük mellé e' zöld mentét 's a' fejér *zsilét*“ PE. XII, 89. Gaál Györgynél is előfordul: 1803: „A' Szabóm, a' ki a' minap a' *zsilémet*; (mell fótomat) haza hozta“ TudPal. II, 4 (erre a viseletre utal IV, 12 is: „a' férfiak . . . nyaktúl tsötsig érő Prufzlikokkal“) || 1809: „Csókollak a' *Gilékért*.“ KisfS:Lev. VIII, 210 || „Elvárlak, *Giléimet* hozd el magaddal“ i. h. 211. — Ma, a pesti „link nyelvben“ *zsilé* formában 'bekecs' a jelentése.⁷²

A XVIII. század folyamán a francia *veste* — eredetileg ujjas, térdigérő öltönydarab a felső *habit* alatt — egyre jobban megrövidült, elvesztette ujjait, nagyrészt zsebeit is.⁷³ Új formájának megjelölésére a *gilet* szó, a nyugaton már előbb ismertté vált török *yelek*-ből spanyol *gileco*, *jaleco*-n keresztül lett használatossá.⁷⁴ Az új elnevezés első adata a francia nyelvben a Mercure de France-ban található 1736-ban; 1762-ben szótározza az Akadémia szótára. Valóban szerephez azonban csak akkor jut, akkor terjed el más országokban is, amikor a *neglizsé* divatja általánossá lesz („où la tenue du matin devient la tenue de la journée“⁷⁵), s angol hatás alatt a *neglizsé* fő ruhaformájához, a frakkhoz kapcsolódik. Az udvari viselethez ezután is a *veste* tartozott.⁷⁶ — Grimod de la Reynière 1797-ben még erősen érzi az újabban elterjedt viselet szabados voltát: „un gilet écourté, et dont la position des poches est telle qu'avant trente ans toute notre nation sera rachitique, a été substitué à des vestes, dont la longueur favorisait la décence . . .“⁷⁷

A századvégi, túlnyomó részben sötét férfidivatban hosszú időn át a *zsilé* képviseli a változatosság lehetőségét, tucatjával, sőt százával akad egy-egy világi ruhaszekrényében,⁷⁸ időnként hármat-négyet is hordanak egyszerre.⁷⁹ A nők öltözetébe

is behatolt az angolos-férfias viselet utánzásának egyik formájakép.⁸⁰ — Bár német földön a tárgy természetesen szintén elterjedt („Ordentliche Westen bekommt man fast gar nicht zu sehen, wenigstens nicht anders, als bey alten unmodischen Herren. Alles, was noch jung und mittlern Alters ist, trägt kurze *Gillets* . . .“⁸¹), az új név inkább csak kezdetben s ekkor sem általánosan szorította ki a *Weste* elnevezést; a divatjamúlt ruha neve átvonódott a helyettesítő idegen ruhadarabra. Ausztriában viszont az új név hatolt keresztül;⁸² innen magyarázható, hogy a *Weste* szóra nincs is magyar nyelvi adatlunk. — Német, illetőleg bécsi szótározásai: CAMPE 1809. (megemlítve már 1801—1808. 35), GARTNER i. h. V, 110, J. JAKOB;⁸³ nálunk először KUNOSS, Gyal., majd a Tiszta Magyarország Szótára.⁸⁴ A XIX. század második-harmadik évtizedében a NYÚSz. szerint Bartzafalvi megalkotta *mellény* váltja lassanként fel; ilyen címszó alatt Tzs. 1838. és BALL. (BLOCH) 1843—1844.⁸⁵

Pantalon. A *frakk* és a *zsilé* mint a *neglizsé* ruhadarabjai terjedtek el; a *pantalon* meghonosodásában is sokkal inkább a forradalmat előidéző s előkészítő eszmei háttér játszott szerepet, mint magának a forradalomnak *sansculotte* csőcseléke, ennek rövid ideig tartó uralma. Általánossá e név alatt jóval később és hosszas küzdelem után lesz csak; de már a forradalom előtt feltűnik, s lassan szélesebb körben is hódít, éppen etikettellenes jellege és angol eredete miatt. Kétségtelenül ismert volt már 1799-ben nálunk is (vö. *zsilé*): [Pál orosz császár rendelete szerint] „a' gilet = zsilé-viselés meg-nem engedtetik; fzint úgy nem a' kerek kalap, pántlikás tzipő, fél fzárig érő tsizma, . . . *pantalon*, 's a' t.“ MKönyvh. XII, 237. (Csokonai Tempefőijében 1793. Serteperti báró már így jelenik meg: „hosszú tetejű kalapba, térdig érő bőv anglus kaputrokba . . . szarvasbőr bugyogóba, letúrt szárú nagy bőv csizmába“ III, 120; Gaál szerint 1803: „a' Férfiak nyakig érő bugyogóban . . . fvalléroskodnak“ TudPal. IV, 12.) — A TudGyűjt. II, 87 az idegen táncokról szólóban kifakad: 1823: „Hogy azomban ezeknek tánczolásá, némi-némi hozzájok hasonló nyomot hágy a' lélekben is, azt némelly mazurkás ifjaink tapasztaltatják, kikben a' nemzeti fő bélyeg már már lengeség. Anynyival inkább, hogy ezen tánczokhoz Medvenadrág vagy is *Bolondon* (*pantallon*) . . . kívántatván . . .“ || 1831: „a' Magyar-nak teste, szintén mint a Lengyelé, dolmány helyett frakkot, nadrág helyett *Pantalont* ölthet ugyan magára . . . ezen öltözetnek könnyebb és alkalmatosb voltaért, és azért a' Magyar még Magyar maradhat“ KisfS. IV, 545. Hordották különben később atillához vagy Zrínyi-dolmányhoz is.⁸⁶ A GR. VAY S. idézte naplók 1833—1834. táján teljes elterjedtségéről tanúskodnak (pl. MTÉ. II, 415, 462 és EU. 80).

A név a velencei olaszok gúnynevére, *Pantalone*-re megy

vissza.⁸⁷ Különös öltözetformájukat a franciák közvetlen felső-italiai kapcsolataik révén is megismerhették, állandóan pedig a színpad egyik gyakori vígjátékfiguráján szemlélhették. GIAFFERRI szerint a XVIII. század egész folyamán szokásos volt e jelmez használata a balettben; Richelieu is ilyen öltözetben járt „sarabande“-ot Ausztriai Anna előtt.⁸⁸ — Mindez a név eredetére vet csak világot, nem a hosszú nadrág viseletének Európaszerte való elterjedésére. Ez ismét angol hatásra mutat: az angol lovaglőöltönyhöz, általában a *neglizsé*-hez hordottak térden alul érő, rendszeren szarvasbőrből vagy világos, síma kemékből, nankinből való nadrágot, csizmával és nem cipővel. Németországban már 1774-ben a „Genietracht“ része, Franciaországban, — ahol a partvidék lakosainak hosszú nadrágja is ismeretes volt, — a forradalom előtt részint mint a nemesek vidéki ruhaformája, részint mint délelőtti, kényelmes viselet terjedt.⁸⁹ Magának a népnek uralomrajutása s ezzel együtt a hosszú nadrág tüntető viselete a divat elterjedésében nem volt döntő (a csöcselék másik jellemző ruhadarabja, a *carmagnole* nem hódított szélesebb körben), legfeljebb megerősítette az Incroyables-okat — a Thermidor 9. utáni aranyifjúságot — gúnyból nagyon is hangsúlyozott forradalmi s korszerű ruhaformáikban (jellemző, hogy még a legfényesebb bálon is csizmásan jelentek meg).⁹⁰

Nem is a *sansculottes* ruházatát,⁹¹ hanem a kényelmes és szabad öltözetformát fogadta el II. Frigyes Vilmos a pyrmon-ti fürdőben 1797-ben, amikor *pantalon*-t öltött, de — bár a népszerűsítéshez ez erősen hozzájárult — azt mégsem érte el, hogy Németország előkelő köreiben, ahol még érezték a viselet szalonellenes hangulati hátterét, pongyola voltát, már ekkor társasági ruhának is befogadják. A porosz királyi alkalmazottaknak tilos volt hordaniok, nem lévén méltó állásuk komolyságához, méltóságához,⁹² hasonlóképen a casseli állami tisztviselőknek sem,⁹³ jellemző módon az alább tárgyalásra kerülő *Titus-fej*-jel és pofaszakállal együtt. — Bécsi elterjedtségére 1793 óta számos adatunk van, az Eipeldau-i Levelek 1793-tól kezdve állandóan gúnyolják, igen gyakran ismét a pofaszakállal kapcsolatban.⁹⁴ Szótározva CAMPE 1801—1808., GARTNER i. h. IV, 274.

Nálunk meghonosodását, úgy látszik, késleltette az a körülmény, hogy a magyar nemesség eredetileg s a frakk viselete mellett is, nagy számban csizmát s ehhez való hosszú nadrágot hordott; a térdnadrág viselete nem is volt olyannyira kötelező, hogy az új viselet felszabadító, ellenzéki voltát mindjárt megérezték volna. Eleinte inkább csak a divathősök körében keltett érdeklődést. — Szótározásai magyar nyelven: Tzs. 1838.: „*pantalon*; Pantalons“ (ez előtt csak a német részben címszó: MÁRTON 1823.); BALL. (BLOCH) 1844., 1848.; — *pantalló* alakban: BALL. 1890.; Magyarító Szót., KELEMEN³.⁹⁵ —

A nép nyelvéből többen, több vidékről idézik: Nyr. XXVI, 395, XXX, 387, 391, 542, XXXI, 176, 276.

Jegyzetek.

⁵⁶ Tárgyi szempontból nem helyes: NEMES—NAGY i. m. 194. — A többi idevágó magyar tanulmány is alig használható; pl.: VIZKELETI B., Vázlatok a magyar viselet történetéből: Vasárnapi Ujság 1860.; NAGY R., Magyar viselet a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Bp., 1912. ⁵⁷ ROSENBERG i. m. 251. ⁵⁸ Br. KÖHLER, Allgemeine Trachtenkunde. Lpz., é. n. VI, 105. ⁵⁹ J. v. FALKE, Costümgeschichte der Culturvölker. Stuttgart, é. n. 415 kk. ⁶⁰ Vö.: „Die Mode kommt ja aus Paris“ Nicolai i. m. 126.

⁶¹ FR. SEILER, Die Entwicklung der deutschen Kultur im Spiegel des deutschen Lehnworts. Halle (a. S.), 1925.² IV, 300. ⁶² H. HIRT, Etymologie der nhdn Sprache. München, 1909. 185, 366. ⁶³ GAMILLSCHEG, EtWb. szerint a francia *frac* angoltól való átvétel. ⁶⁴ (J. Richter:) Der wiennerische Zuschauer. Wien, 1785—1786. II, 39; Friedel: Briefe aus dem Monde... 1785. II, 57. ⁶⁵ Neuestes Gemählde... 1797. 162. ⁶⁶ (Gewey:) Modesitten. 3. ⁶⁷ Utal rá SZENDREY J., A magyar viselet történeti fejlődése. Bp., 1905. 176. ⁶⁸ F. S. HÜGEL, Der Wiener Dialekt... Wien-Pest-Lpz., 1873.; TH. GARTNER, Fremdes im Wortschatz der Wiener Mundart: Zeitschr. f. hochd. Maa. III, 197. ⁶⁹ GIAFFERRI i. m. 62: idézet 1803-ból. ⁷⁰ H. ESAU, Die Benennung der wichtigeren Bestandteile der modernen französischen Tracht. Diss. Kiel, 1902. 23.

⁷¹ Vö. LUMTZER—MELICH, DLw., MAGYAR Z., A magyarországi franciaság. Debrecen, 1933. 11, 47. ⁷² BÁRCZI G., A „pesti nyelv“: MNy. XXVIII, 90. ⁷³ ROSENBERG i. m. 222—3, GIAFFERRI i. m. 33. ⁷⁴ L. H. SCHUCHARDT: Sitzungsberichte d. Akad. Wien, phil.-hist. Klasse CXXI. III. ért. 6 kk. — ESAU i. m. 28—9; MEYER—LÜBKE, REW³. — Másképp, tévesen, *Gille(s)* (Aegidius) keresztnévből, illetőleg névből pl. LITTRÉ, HATZFELD—DARMESTER—THOMAS, Dict.⁶ ⁷⁵ GONCOURT i. m. 319. ⁷⁶ KÖHLER i. m. VI, 120. ⁷⁷ Id. LACROIX i. m. 89 a Censeur dramatique-ból.

⁷⁸ FRANKLIN, La vie privée... XV, 260. ⁷⁹ STENGER i. m. I, 433.

⁸⁰ FRANKLIN, La civilité... II, 35; Németországban is: Journal... III, 444.

⁸¹ Journal... 1791. 299; vö. Moden-Gallerie 13, 19, 25 is. ⁸² Részletesen tárgyalja P. KRETSCHMER, Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache. Göttingen, 1918. 574—5. — Vö. Neuestes Gemählde... 162, Modesitten 20, Fischer: Reisen 198 stb. ⁸³ J. JAKOB, Wörterbuch des Wiener Dialektes... Wien u. Lpz., 1929. ⁸⁴ Megjelent a Pesti Hirlap Nyelvőrében (TOLNAI VILMOSTÓL) 1933. ⁸⁵ DÉSINÉ ÉLTES E., A XVIII. század francia szavai a magyar nyelvben. Bp., 1935. is felsorolja. ⁸⁶ Társkodó 1832: 398; id. LUKÁCS L.: Nyr. XXV, 307. A visulet későbbi történetére vö. NEMES—NAGY i. m. 202. ⁸⁷ Részletesen: H. ESAU i. m. 35. — Vö. SEILER i. m. III², 113, MEYER—LÜBKE, REW³. ⁸⁸ I. m. 29.

⁸⁹ ROSENBERG i. m. 236. ⁹⁰ H. WEISZ, Kostümkunde. Stuttgart, 1872. V, 1222.

⁹¹ A *sans-culotte* megjelölés különben is elsősorban politikai jellegű volt (vö. L. SNETLAGE, Nouveau Dictionnaire Français contenant les expressions de nouvelle Création du Peuple français. Göttingue, 1795.), és nem minden esetben zárta ki — az így elnevezetteknel sem — magának a culotte-nak viseletét. — A *culotte* és *pantalon* megjelölések viszonyára a mai francia nyelvhasználatban vö. A. DAUZAT, La géographie linguistique. Paris, 1922. 124.

⁹² M. v. BOEHN, Menschen und Moden im XIX. Jahrhundert². München, 1914. 146. ⁹³ Zeitg. f. d. eleg. Welt II, 771—2. ⁹⁴ Briefe eines Eipeldauers V, 5; Der wiederaufgelebte Eipeldauer... 1799. X, 20. 40. ⁹⁵ KÖRÖSI S.: Nyr. XIII, 548 s A magyar nyelvbeli olasz elemek. Fiume, 1892. — A MAGYAR Z. i. m. 78, D. ÉLTES E. i. m. közölte felsorolásokban is. — Tárgytörténeti szempontból vö. K. JABERG: Wörter u. Sachen. IX, 145 kk.

(Folytatjuk.)

HARTNAGEL ERZSÉBET.

Magas.

A *magas* szó eredetével csupán régebbi nyelvészeink foglalkoztak, s közülök néhányan többféle magyarázatot is megkíséreltek. GYARMATHI szavunknak a szláv *mogušei* (talán az orosz *mogučij*-ra gondolt), *mogutni*, német *mächtig*, görög μέγας, grúz *maghali* szókkal való összefüggését állapította meg (Aff., Voc.). A görög szóval való azonosságot vallotta DANKOVSKY is (Lex.), CzF. is (IV, 20, 31). CzF. ezenkívül a magyar *nagy* meg a latin *magnus*, *magis* szókkal is rokonította. Az efféle magyar-indogermán egyeztetéseket BUDENZ cáfolta meg (NyK. VI, 51). GYARMATHI grúz azonosítását MUNKÁCSI elfogadhatónak tekintette, mert ő szavunk eredetét a kaukázusi nyelvekben kereste (ÁKE., KSz. II, 43), de ezt a magyarázatot már ÁSBÓTH is lehetetlennek mondotta (NyK. XXXIII, 221). VÁMBÉRY a *magas* és a vele kétségtelenül egy töről sarjadt *magasztal* szót is török szókkal (*mak*, *makta*, *maj* ~ *boj*) egyeztette (NyK. VIII, 164, MagyEr. 618, MSFOu. XII, 83), de próbálkozásait eleinte BUDENZ (NyK. X, 121, XVII, 462, 478), később pedig SZINNYEI (NyK. XXIX, 471) intette le.

BUDENZ szerint a *magas* megfelelői a finn *mäke*-, észt *mägi*, lív *mäg* 'hegy, halom' (NyK. VI, 477, MUSz. 599). Az egyeztetés jelentéstani szempontból helytálló lenne, hiszen maga BUDENZ is hivatkozik a finn *korkea* 'magas' ~ cseremiszi *kuruk* 'hegy' analógiára (l. még MNy. XXIX, 295), de súlyos hangtani akadályok miatt elfogadhatatlan.

Van azonban BUDENZnek egy másik, tetszetősebb magyarázata is: a *magam*, *magad* stb. névmás *maga*-tővét a votják *mugor* 'test, törzs', zürjén P. *miğör* 'törzs', cseremiszi *moŋgâr* 'törzs' szókkal egyezteteti (NyK. VI, 477, MUSz. 596—7; l. még NyH. 97), s azt mondja, hogy a *magas* ennek a *maga*-névmástőnek származéka, vagyis e szerint *magas* jelentése 'testes, termetes'. A *maga*- és *magas* szókat aztán egybetartozónak veszi a *mag* 'semen' szóval, melynek megfelelői viszont osztiák *mōx*, *mōk* 'junges Tier, Ei', vogul *mongi*, *mau* 'ovum' (MUSz.) MUNKÁCSI megjegyzés nélkül mind a *mag*, mind a *maga*-, mind a *magas* szókat a fentebb bemutatott votják, zürjén meg cseremiszi szókkal egyezteteti (NyK. XVI, 465), de később már csak a *mag* szót közli osztiák-vogul megfelelőivel együtt (NyK. XXV, 269). Ez utóbbi egyeztetést megkérdőjelezve WICHMANN is idézi (Nyr. XXXIII, 247). KERTÉSZ a *magas*-ról nem szól, de BUDENZ magyarázatát úgy módosítja, hogy a *mag* megfelelői az említett votják, zürjén meg cseremiszi szók, s a *maga*-névmástő ebből a *mag* (jelentése ily módon 'test') szóból keletkezett (MNy. VII, 6). A KERTÉSZÉVEL

teljesen azonos magyarázatot hallottam GOMBOCZ ZOLTÁNTÓL is (egyetemi előadásai).

Általánosan ismeretes a *magas* szónak népnyelvi *magos* változata. *Magas* ~ *magos* a szó alakja a régi nyelvben is, s ennek megfelelően az ó-magyar nyelvben is *mogos* ~ *mogus* alakokat találunk (OklSz., NySz.). Hangtani tekintetben tehát nem lenne akadálya annak, hogy *magas* ~ *magos* 'altus' szavunkat a *mag* 'semen, granum' és 'sperma' származékának s így a *magvas* ~ *magos* 'granosus' szóval azonos képzésűnek és jelentésűnek tartsuk. (A *magvas* *v*-jét az általános felfogás tudvalevőleg külön képzőnek tartja.)

Sem a mai, sem a régi nyelvből nem tudunk adatot idézni arra, hogy *mag* szavunknak (most csak a *mag*-ról van szó!) 'test' vagy 'törzs' jelentése volna vagy lett volna. Viszont a votják, zürjén és cseremiszi szók jelentése csak 'test' és 'törzs', s 'semen, granum—sperma' jelentésük nincsen. Nem akarom ezzel azt állítani, hogy *mag* szavunk e finnugor szókkal nem függ össze, csupán a határozott jelentésbeli különbségre hívom fel a figyelmet, és arra, hogy jelentés tekintetében sokkal közelebb állnak *mag* szavunkhoz az osztják-vogul szók. Igaz, hogy viszont az o i-ugor adatok csak félig-meddig engedelmessékednek a magyar szóbelseji vagy szóvégi *-g* megfelelésére vonatkozó finnugor hangtörvénynek (l. NyH.⁷ 39—40). Ha azonban ezen az alapon elvetjük is a *mag* szónak eddigi egyeztetéseit, vagyis ha a *mag* szó eredete ismeretlen vagy akár csak kétes marad, akkor is fennáll egy kétségtelen tény: a magyar *mag* szónak nyelvtörténeti ismereteink szerint mindenkor 'semen, granum' és 'sperma' volt a jelentése.

Ez a megállapítás az a biztos alap, melyre tovább építhetünk. Első utunk most már az élő lények világához vezet, hiszen csak az élő lényeknek van „semen“-ük, „granum“-uk, „spermá“-juk.

A legtöbb növény már egészen fiatal korában is lehet *magos* 'granosus'. Mindzáltal a növényeknek, hogy a faj fenntartására alkalmas magjuk legyen, bizonyos kort, bizonyos fejlettséget kell elérniök. Az egészen fiatal fának is lehet gyümölcse s benne magva, de a termelésre alkalmas magú fának el kell érnie a meghatározott kort, fejlettséget s ezzel együtt a kellő nagyságot, magasságot (~! magosság-ot). Ehhez hozzá kell vennünk még egy igen fontos körülményt: a fákhoz értő kertész arra is ügyel (s egész biztosan így volt ez a régi korban is), hogy az ilyen továbbtermelésre szánt fa szabályos és szép egyenes növésű legyen.

Nemcsak fára, hanem más növényre is vonatkozik fentebbi megállapításunk. Sok növényről (pl. kerti növényről) azt mondjuk: *felmagzik*: magasba szökik a szára, teljesen kifejlődött,

megnőtt, s most már ontja a jó magot. A nép *magvacska*-nak, *magvas*-nak nevezi a hosszú, vékony szárú, vénülő (tehát már magját szóró) sóskát (MTsz.). Ide vonhatjuk a következő adatot: „Teremczen a föld ol' fűet, kinec *magzo magua* ('termékenyítő magva') legén" (NySz.).

Magas 'altus' állatokról nem igen beszélünk, mivel legtöbbjük még az ember magasságát sem éri el, ellenben mai nyelvünkben is (különösen a nép nyelvében), a régibb nyelvben is gyakran esik szó *mag-állatok*-ról. Ahogy van *mag-ja* (NySz.), úgy van *mag-ló*, *mag-kanca*, *mag-disznó*, *mag-tehén*, *mag-marha*, *magló* 'foetificans', *maglódó* stb. is (OklSz., NySz., MTsz.). Természetes, hogy az ilyen *mag-* és *magló állatok* fajknak legszebb, legfejlettebb példányai.

Magától értetődik, hogy a *magas* ~ *magos*-ról szóló megállapításaink az emberre is vonatkozhatnak és vonatkoznak is, de ennek részletesebb tárgyalása a mondottak után már nem tartozik a nyelvtudomány körébe.

Magas ~ *magos* 'altus' szavunk tehát nézetem szerint a *mag* 'semen, granum' és 'sperma' szó származéka, eredeti jelentése 'granosus, maggal bíró' volt, s ebből keletkezett 'kifejlett, megnőtt', végül 'hoch' jelentése, mely aztán átment élettelen tárgyakra is: *magas hegy*, *magas fal* stb.

A *mag* szóból férfi- és női nevek is lettek a régi nyelvben: *Mog*, *Mogdi*, *Magudi*, *Mogud* (l. PAIS: MNY. XVIII, 29). Az is bizonyos, hogy nem mindegyik *Magics* ~ *Mágics*, *Magocs* ~ *Mágocs* személynevünk alakult egyedül a *Magdolna* női névből (l.: TAGÁNYI: MNY. IX, 223; MELICH: MNY. X, 195), hiszen *Magocs* vagy *Mágocs* nevű férfiről is tudunk (l. MNY. IX, 224).

Az OklSz. és NySz. első helyre teszi a *magas* szónak 'al-titudo, Höhe' jelentését, pedig ez a jelentés csak olyan másodlagos, mint a hasonló képzésű és szintén főnévi használatú *füzes*, *fenyves*, *nádas* stb. szóké. A Jókai-Kódexben olvasható *ygen nagy magasoak* (42) kifejezésben a *magas* nem tekinthető föltétlenül főnévnek, hiszen ugyanabban a kódexben pl. a *vasa-sok* szóalak is *vassasoak* (126). A *Hegymagas*-féle összetételekben (OklSz., NySz.) sem kell a *magas* szót főnévnek tartanunk, mert a *Hegymagas* olyan jelzői összetétel, melynek utótagja főnévi használatú melléknév. Ugyanígyan összetétel pl. a régi nyelvben *folnagy*. Amint a *folnagy* jelentése 'falu nagyja' (itt a *nagy* főnévi használatú melléknév), épen úgy a *Hegymagas* jelentése is 'Hegy magasa' (vö. *Zsilíbes magosa*, *Bor-hegyese* Nyr. VII, 311).

Nem a *magra*, hanem most már tovább menve a *mag*-ról való kifejlődésre, termésre vonatkoznak a *ter-*

met 'testalkat' (a. m. 'termés',¹ mint *akarat* a. m. 'akará', *kísértet* a. m. 'kísértés'), *termetes* 'magas', *megtermett* 'kifejlett' szavaink. Ezek a szók tehát jelentés tekintetében közvetlenül összefüggnek *magas* ~ *magos* szavunkkal. Ide vonhatjuk a *nöstény* a. m. 'kifejlett' (l. MNy. XXX, 91) szavunkat is.

Valósággal jogszokás a kezdetleges népeknél, hogy törzs-főnökük, vezérük a legnagyobb termetű férfi, akinek ily módon hatalom van a kezében, dicsőségben, gazdagságban van része. A hatalom emlékét őrzi a sok-sok nyelv között a miénk is a *hatalmas* szóban: *hatalmas erő*, *hatalmas termet*. A dicsőségre vonatkozik a *mag* szó egy másik származéka: *magaszt(atik)* ~ *magoszt(atik)*, *magasztal* ~ *magosztal* 'dicsővé, nagyvá, nagyszerűvé tesz'. (Képzésére nézve vö. *hamvaszt* 'hamuvá tesz', *vigaszt* 'víggá tesz', *híresztel* 'hírré tesz'. A *magasztos* BARCZAFALVI alkotása, NyÚSz.) A 'nagy, hatalmas' jelentésből fejlődött az 'épített, felemelt, felrakott' s ebből tovább a 'gazdag' jelentés: *magasztalnak* ('építenek') *fatorokat* (JókK. 125; l. még NySz.) | *az aztalokott magaffan* ('gazdagon') *meg vetni* (JókK. 83) | *magaf* ('gazdag') *asztalnal* (i. h. 86) | *magosgat*, *magosítgat* 'feljebb emel, pl. párnát' (MTsz.) | *fölmágicsál* 'ua.' (uo.; az *a* ~ *á* változásra vö. a fentebb tárgyalt *Magics* ~ *Mágics*, *Magocs* ~ *Mágocs* személyneveket). Megint a dicsőségre vonatkozik a *máglál* 'dícsér' (MTsz.) ige.

Érdekes, hogy a német nyelvben a *Kern* 'mag' szónak *kernhaft*, *kernig* származékai nem annyira 'magas' mint inkább 'izmos, erős, szilárd, derék' jelentésűek.

A *magas* ~ *magos* szóval rokonértelmű a fentebb tárgyalt szavakon kívül a *szál* 'magas' és 'erős' (*nagy szál ember* NySz., *szál-ember* MTsz., *szép szál ember* a köznyelvben), *szálas* 'procerus, schlank' (NySz., megvan a mai köznyelvben is). Ez a *szál*, *szálas* szó már más szemléleten alapszik. PAIS DEZSŐ „Szilánk, szalú, szál“ című dolgozatában arra mutat rá, hogy a *szál*, melynek első jelentései 'trabs, tignum, stilus, columna', hangtanilag és jelentés tanilag összefügg a magyar *szalú* ~ *szalval*, továbbá a *szil* ('hasít'), *szel* szókkal és finnugor megfelelőikkel (NyK. L, 337—47). A *szép* szó eredetéről később megjelenő tanulmányom előkészítéséül fontosnak tartom annak megállapítását, hogy PAIS összeállításai alapján a *szál* eredeti jelentése 'hasított'-féle volt. E szerint *szál-ember* jelentése 'hasított ember', azaz 'olyan szép egyenes, szabályos (vonású, növésű), mintha hasították volna'.

JUHÁSZ JENŐ.

¹ Vö. még 1781: „Kökény Miska komáromi *termés*, pápista, 16 eszten-dős, nyötelen vagyok“ (MNy. VI, 461).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

-nn- > -dn- elhasonulás a magyarban. A magyar ikerített mássalhangzók elhasonulásának eddig ismert példáihoz újabb adalékkal járulhatok hozzá, amelyre a magyar történeti névanyag vizsgálata során bukkantam. Kétségtelen példáink eddig csupán az -ss- > -rs- (*Hárságy, Varsány*) és a -zz- > -rz- (*bozza > borza, Borzás*) változásokra voltak, míg az én adataim egy -nn- > -dn- fejlődést bizonyítanak.

Legvilágosabb és legrégebb példa erre a bars megyei *Gelednek* ~ tót *Hlinik* helynév: 1075/1217: *Gelednuk* (MonStrig. I, 59) | 1237: *Gelednek* (i. h. 323) | 1344: *Gelednek* (i. h. III, 541), amelynél a tót név alapján nem lehet kétséges, hogy egy ó-tót *Glinnik névből alakult, mely viszont a szláv *glina* 'agyag' származéka. A magyarban ebből *Glinnik* > *Glennék* alakokon keresztül *Glednek* > *Gelednek* fejlődött, míg a tótban szabályosan *Hlinnik*, illetőleg *Hlinik* lett. Hasonlóan az ungmegyei *Vinna* ~ tót *Vinné* helynév (szláv *vinna* a *vino* 'bor' szóból) régi adatai között is találunk *Vidna* változatokat: 1249: *Wynna* (Sztáray Okl. I, 4) | 1258: *Vynna* (i. h. 9) | 1335: *Vydna, Wydna* (i. h. 93, 102) | 1408: *Vidna, Wynna* (CSÁNKI I, 400).

Kétségtelenül idetartozik a *Radnót* név is, amely a magyarban mint személynév és helynév többszörösen kimutatható. Mivel ugyanis a *Radnót*-nak nevezett személyek és helységek számos esetben *Reinold, Renold* és *Renold* alakban is előfordulnak, ezekről a nevekről pedig bizonyos, hogy az ó-felnémet *Raginwald*-ból fejlődött német *Reinold, Renold*-ból származtak, nyilvánvaló, hogy a *Radnót* is erre a névre megy vissza. A névre a következő adatokat idézhetjük: 1. 1288: „Mykud de genere Kukenusrenolth“ (WENZEL IV, 332) | 1312: „Renoldo comite de genere Kukenes rodnold“ (AnjOkm. I, 270) | KépKrón. 44.: „Kykini autem et Renaldi origo est in Yspania“ (ScrRepHung. I, 298). 2. 1289: „Renoldus palatinus“ (WENZEL XII, 479) | 1291: „nos Renoldus quondam Palatinus“ (WENZEL V, 59) | 1309: „Gywlas filius Renoldi quondam Palatini“ (AnjOkm. I, 190) | 1330: „domine Anna nuncupate filie Renoldi quondam Palatini“ (AnjOkm. II, 478) | 1336: „Rednoldi quondam palatini“ (AnjOkm. III, 303) | 1340: „filii Rennoldi“ (AnjOkm. IV, 38–9) | 1347/1356: „filiorum Rednoldi“ (AnjOkm. V, 29) | 1363: „Anna filia Radnoldy de Puthnuk“ (ZichyOkm. III, 218); — 1335: „Ladislai filii Nicolai de Puthnuk contra Rednoldum fratrem suum“ (CodDipl. VIII, 4: 132): a Rátót nemzetség két tagjának a neve. 3. 1235: „Arnoldus comes Zaladiensis et comes Rednaldus“ (WENZEL VII, 7). 4. *Radnót* helynév Kis-Küküllő megyében: 1288: *Rennolth* (KARÁCSONYI, Magyar Nemzetségek II, 336) | 1300, 1346: *Renolth* | 1347, 1385, 1383, 1465, 1492 stb.: *Radnolth* | 1439: *Radnowth* | 1448: *Radnoth* | 1483: *Raynolth, Rajnolth* | 1506: *Rannoth* (CSÁNKI V, 891): a Kőkényes-Radnót nemzetség birtoka (I. KARÁCSONYI i. m. 341). 5. *Radnótfája* ~ oláh *Iernutfaia* ~ német *Etschdorf*, Maros-Torda m.: 1332–1337: Sacerdos de *Arnolfaya*, villa *Reduoldi, Reinolfaya*, villa *Renuoldi* | 1453: *Ranolthfaia* (CSÁNKI V, 728). 6. *Radnóttuzséra*, a szaboles megyei Tuzsér helység egy részének a neve: 1354: „Renolth tusera“ (ZichyOkm. II, 580) | 1355: „Renolttusera“

(i. m. 597) | 1387: „*Radnoldtusera*“ (i. m. IV, 326, vö. CsÁNKI I, 528); birtokosának *Renold* nevére vonatkozólag vö., hogy 1316-ban „*Petrus filius magistri Ladizlay filij Renoldy de Bozteh... possessionem suam Thuser nuncupatam... in vicinitate possessionum filiorum Keheden et filiorum Renoldy adiacentem, acquisitam, ut dixit per Renoldum palatinum, auum eorum... Nycolao dicto peres*“ örök áron eladja (AnjOkm. I, 405–6). 7. *Radnót* Gömör m.: 1427: *Radnotfalua* | 1430, 1454: *Radnolthfalwa* (CsÁNKI I, 144). 8. *Ranódfa* Baranya m.: 1480, 1498: *Radnolthfalwa*; 1542: *Ranolthfalwa* (CsÁNKI II, 519). 9. 1334/1392: „*Radnoldi filii Demetrii de Radnotfalva... (szakadás) fluvii Balog*“ (ZIMMERMANN—WERNER, Urkb. I, 463; szerinte ez az adat *Radnótfája* helységre vonatkozik, azonban lehet, hogy a gömörmegyei *Radnótfalva*-val azonos).

A magyar *Rednolt*, *Rodnolt*, *Radnolt* alakok a forrásainkban elő is forduló *Rennolt* alakból fejlődtek, amelynek *-nn-*je viszont a *Raginwald -nw-*jéből — valószínűleg már a németben — hasonlással keletkezett.

Nézetem szerint idevaló a szebenmegyei *Stolzenburg* város magyar *Szelindek* (oláhul *Stimnic*) neve is. SCHEINERREL¹ szemben, aki a magyar és az oláh nevet a szláv *Slivnik* (a *sliva* 'szilva' szóból) névre vezeti vissza, valószínűbbnek tartom, hogy a név egy **Slywniki* átvétele, amely a lengyel *stynny* 'híres', *stynać* 'híresnek lenni', orosz *slyt'* 'valaminek hírében állni' szavakkal függ össze. A szláv és a német név tehát egymásnak a fordítása volna. A magyarázatot csak azért nem tekinthetjük véglegesnek, mert ilyen helynevet a szlávból idézni nem tudunk. A magyar név fejlődése azonban szintén a mi magyarázatunkat támogatja, mert **Slivnik*-ből — ha csak oláh közvetítést nem tételezünk fel, amire pedig a XV. századig egész Erdélyből nincs példánk — a magyarban inkább valami **Szlönök* volna várható. A **Slywnik*-ből pedig **Szlinnik* > **Szelnek* > **Szelennék* > **Szelenedek* > *Szelendek* (1341: *Zelenduk* ZIMMERMANN—WERNER, Urkb. I, 512) fejlődés teljesen szabályos volna. A *-dn-* > *-nd-* hangátvételre vö.: szláv *lednik* > magyar *lednek* és *lendek* (NySz. II, 556); *Rendek* helynevek, régen *Rednek* (CsÁNKI III, 98, 249); stb.

Hasonló *-nn-* ~ *-dn-* váltakozást még számos névben találunk (pl. *Rendek*, l. előbb; *Bendek* Somogy m.: régen *Bennek* és *Bednek*, vö. CsÁNKI II, 491 stb.), ezeknek azonban pontos eredetét nem ismerjük és így nem dönthetjük el, vajjon itt *-nn-* > *-dn-* elhasonulással, vagy pedig ellenkezőleg *-dn-* > *-nn-* hasonlással van-e dolgunk.

KNIEZSA ISTVÁN.

Az Érdy-kódex első említése. Az ÉrdyK. 1814-ben a nagyszombati papnevelő-intézet adományából került a M. Nemez. Múzeum Széchenyi-könyvtárába. A papnevelő igazgatója, dr. Stipšics Ferenc apát-kanonok, küldte meg a kéziratot a Múzeumnak. Schneider József szeminárium igazgató személyesen vitte a becses nyelvemléket Pestre s adta át május 25-én a Múzeumnak.

¹ SCHEINER W., Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens: Balkan-Archiv III, 142.

A Múzeum igazgatósága az akkori hírlapokban beszámolt a beérkezett adományokról. Az ÉrdyK. adományozásáról is hírt adott az Ofner Pester Zeitung, Pest akkori német újságja. A rövid jelentés szövege: „8. der hochw. Hr Abbt, Domherr des Graner Metropolitan Capitels, Rector des Seminariums ad Assumptam B. V. M. zu Tyrnau, etc., Franz v. Stipsics, verehrte dem N. M. eine seltene Handschrift in Folio, enthaltend die Evangelien und Episteln, nebst einigen Predigten in ungarischer Sprache vom Jahr 1517, mit monastischen Lettern geschrieben.“ (1814. évf. 54. sz. 610. l.) Az 1517-es évszám tévedés 1527 helyett. 1527-es keltezés van a kódexben. Ez az újsághír az első emlékezés az irodalomban a kódexről.

Stipsics kanonok életrajzát megtaláljuk a SZINYEI-féle Magyar Írókban. Pótlás a repertóriumhoz: NÉMETHY LAJOS, Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis (Esztergom, 1894.).

A M. Tud. Akadémia 1854 táján lemásoltatta a kódexet. TOLDY FERENC titkár a nyelv- és széptudományi osztálynak 1854. július 10-én tartott kisgyűlésén számolt be a másolás munkájáról: „Végre bemutatta a muzeumi Érdy-codexnek eddig kész (két harmad) részét; abbeli reményét fejezvé ki, miszerint a magyar codexek ezen legnagyobbika még ez év lefolyta alatt véggkép elkészülend.“ (Új Magyar Múzeum 1854. II, 254.)

TIMÁR KÁLMÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Kuksol. E szó a Szamosháton azt jelenti: 'kuporog, kucrog, guggolva, tétlenül ül'. *Egész télem beŋ kuksölt az öreg a fűtő mellett.* Kevésszámú -sol, -söl képzős gyakorító igéink közé tartozik (NyH.⁷ 67). Alapszavára is könnyen rájöhethünk a jelentéséből. *Gugg, legugg* ige (NySz.) az alapszó, de a *g* az *s* hátraható indukciója következtében zöngétlenné, vagyis *k*-vá lett, a *ks* hangcsoport a szókezdő *g*-re is visszahatott, s így lett a *guggsol ~ *gugsöl-ből *guksol s ebből *kuksöl* (vö. *kazdag* > *gazdag*, *törsöl* > *dörzsöl*). A MTsz. szerint a veszprémmegyei Csetényben ellenkező irányú indukció következtében a *guggsol-nak *gugsúnyi* változata keletkezett.

CSÜRY BÁLINT.

Tarafara. A régi nyelv *tarafara*, *tarafarás*, *tarafarás* szavai feltűnően hasonlítanak a népnyelvből ismert s a köznyelvben is előforduló *tereferere*, *tereferél*, *tereferéz* szókhoz. E hasonlóságból arra gondolhatnánk, hogy a két szócsalád talán az eredet szempontjából is kapcsolatban van egymással.

Megerősíthetne bennünket e feltevésünkben az a tény is, hogy a *tarafara* szó és származékai a beszédre, nyelvre vonatkoztatva is előfordulnak. Mikolai Hegedűs János pl. azt írja kis könyvecskéjéről, hogy „nem valami oly *tarafarás munka*, nem e' világi bölts methodufra *cirkalmaztatott*, nem *pompás szokkal mázoltatott*“ (Biblia Tanui. 1648. 5. számozatlan lap). Ez a *cirkalmaztatott*, *pompás szókkal mázoltatott tarafarás munka*

azonban aligha értelmezhető fecsegő stílussal megírt munkának. „Szóllásban való czifrát vagy inkább *tara-farát* nem tapasztalván e *munkában* . . .“ Nagy-Ari Benedeknél (Orthodoxus Christianus 6; I. NySz.). „Az sok-fele *tarafarázással* született nyelvünk meg-kezdezt vesztegetődni“ Medgyesi Pál szerint (Dialogus politico-ecclesiasticus Előb. 12; NySz. s ugyancsak Medgyesi Előszavából idézve némileg másként: CorpGram. 709). A *szó-lásbeli tarafara* és a nyelvromlásra alkalmazott *tarafarázás* kifejezések jelentése is távol áll a *terefere* szó családjának jelentésétől, mert hiszen a *tere-fere* (MTsz.), *tere-pere* (CzF. III, 270), *tere-tura*, *dere-bere*, *dere-bura* (MTsz.), *dere-dara* (CzF., BALL.) szók és származékaik: *tereferél*, *tereferéz*, *tereficsél* ~ *csereficsél*, *tereperél*, *tereturál* stb., *dereberél*, *dereburál*, *deredarál*, *dereducrál*, *dereducsál* stb., valamint a *tiri-tiri* és *tiri-firi* (MTsz.) szók alapjelentéseként ezt vehetjük fel: 'gyors, hadaró beszéd' → 'fecsegés' stb.

A XVII. század hitvitázó irodalmában többször találkozunk a *tarafara*-féle szókkal vallásos vonatkozásban. Czeglédi István pl. azt írja a katolikusokról: „Ugy *meg tarafaráztátok* vallásokat“ (Egy veres tromfosdit . . . 1666. 139; I. NySz.). Ugyanezt a vallást Geleji Katona István szerint „*Cikornyás* templumi ceremóniák és *tarafara* tiszteletek“ jellemzik (Váltság Titka II. 1647. Előb. 15; I. NySz.). Váradi Mátyás így nyilatkozik e vallásról: „Álnok practikak és pénz halász mesterségek csak nem minden isteni tiszteletek és *tarafarás* [!] vallások“ (Égő szövétnék 61; I. NySz.). Szenci Molnár Albert pedig ezt írja: „Az ember olly czuda forman ki nem irhattya, az mellynél czuda modosban és *tarafarasb* forman ne szolgáltatné az mise“ (Scultetus . . . 1618. 853). Mindezekből eléggé kiviláglik, hogy a protestáns hitvitázók a katolikus vallás díszes szertartásait mondták *tarafarás*-aknak, *cikornyás*-aknak. De ugyanezekről a szertartásokról Matkó István így beszél: „A sok *cikornyás* játékokkal *tarkáztatik* a pápista vallás“ (Bányászesákány. 1668. 260). A protestáns hitvitázók irataiban tehát a *tarafarás* a *cikornyás*, *tarka* szavak egyértékese.

Vizsgáljuk meg az eddigiek alapján, hogy a *tarka* jelzővel igen gyakran használt *ruha* szó mellett előfordul-e a címül írt szavunk! Molnár Albertnél olvashatjuk, hogy „ez mostani kevély világ az ő *tárafarás*, gombos, perémezett *öltözetekkel*, mely igen *pipéreskedgyék*“ (Discursus de Summo Bono. 1630. 217). Egy lappal hátrább pedig ugyanezt a gondolatot így fejezi ki: „Nem tudná ember, hogy oly kába, galád, fantasticos légy, hogy az *tárafarán szabott, metélt, vagdalt, prémezett, zsinórozott köntösödről* meg nem esmértetnél“ (I. NySz.). Tanulságos ez adatokkal szemben megfigyelnünk Pázmány nyelvhasználatát is, aki azt hirdeti híveinek, hogy „a gonoszok mint ama kevély és prédával élő solymok *tarka-barkák öltözetekben*“ (Prédikációk. 1636. 30; I. NySz.). Tehát *tá[a]rafarás öltözet* = *tarka-barka öltözet!*

Az eddigiekből eléggé kiténik, hogy a *tarafarás munká*-t is 'tarka, cikornyás, cifra munká'-nak kell értelmeznünk, s hogy a *tarafarázással megromlott anyanyelv* sem más, mint az idegen szókkal 'tarka-barkázott' nyelv. Jogosan gondolhatunk tehát

arra, hogy a *tarafara* egy *tara alakú alapszóból való ikerítés. A párhuzamos helyekből az is kitűnik, hogy ez az alapszó 'tarka' jelentésű lehetett.

Tarka szavunkról tudjuk, hogy eredetibb *tar*-ból való *-ka* kicsinyítő képzővel, amint a *tarcsa* is ugyanennek az alapszónak *-csa* képzős származéka (vö. PAIS: MNy. VIII, 303). A *tar* alapszó napjainkig megmaradt a N. *tar-gyék* 'szalamandra' (MTsz.; vö. R. mérges *tarkagyék* 'ua.' NySz., MNy. VIII, 302, XII, 336, OklSz.) nevében, s valószínűleg ez van meg a *tar-varjú* és a R. „megy színű virágokra metélt *tar bársony*“ (1787. Faludiból NySz.) kifejezésekben. Ezekon kívül talán közvetlenül a *tar* alapszóból való a *tari-tarka* ikerszó előtagja is, de ez a *hóri-horgas* < *hóri-horgas* < *horgas-horgas (vö.: SIMONYI, Magyar Nyelv. 1889. II, 89; JUHÁSZ JENŐ: MNy. XXIX, 294) tanúsága szerint újabbkori ikerítés is lehet a *tarka*, illetőleg *tarka-tarka alakból. Minden bizonnyal a *tar* ~ *tár* (vö. 1645: *tarvarját* | 1598: *târ variut* | 1713: *târ varjut* stb. NySz. III, 443 ~ *tarka varjú* CHERNEL, Magyarország madarai II, 549) alapszóból való képzés a *ta[á]ri-tuppos* 'inepte ornatus, geschnörkelt' (1630., 1760. NySz.) melléknév előtagja. (A NySz. azonosnak tartja e szóval a 'széles lábú' jelentésben előforduló 1643, 1647: *tári-toppos* szót, de lehet, hogy ez nem tartozik ide.) Abból a körülményből, hogy a *tar* mellett *tár* alakváltozata is van az említett alapszónak, arra következtethetünk, hogy eredetibb alakja illabialis *á*-val való *tár volt. (Vö. még N. *tára-bása*, l. alább!) Innen egyfelől *tar*, másfelől *tár*.

Amilyen képzések a *tar* ~ *tár* alapszóból *-ka*, *-ke*, *-csa*, *-cse* és *-i* becéző, kicsinyítő képzőkkel a *tarka*, *tarcsa* s a *ta[á]ri*, ugyanolyan a *tara-* (1630: *tarafara*) *-a* kicsinyítővel. Ez a *tara*-származék még egy összetételben is kimutatható: a mult század hetvenes éveiben Szlavóniában a *harkály*-t még *tárábása* névvel nevezték (Nyr. V, 12, MTsz.), s ezt az elnevezést minden bizonnyal így kell értelmeznünk: 'tarka nagyfejű harkály' (vö. N. *basa* 'nagyfejű, kövér fejű' Vas megyében Tsz., MTsz.). Vö. még a (nagy-, közepes- és kis-) *tarka harkály* elnevezéseket, s azt a tényt, hogy a Szlavóniában élő 'balkáni harkály' vagy 'déli fehérhátú fakopáncs', tudományos nevén *Dendrocopus leucotus* lilfordi SHARPE et DRESS. a legnagyobb fejű harkályfélék közé tartozik. (L. erre CHERNEL, Magyarország madarai II, 789, 484.)

A R. *tarafara* és az újabb *terefere* tehát csak annyiban hozhatók kapcsolatba egymással, amennyiben mindkettő *f*-fel való ikerítés eredménye (l. erről SzeGF. III, 70—1). De az előbbinek alapszava a R. *tar* 'tarka' *-a* képzős származéka, s látásérzetekre vonatkozik, az utóbbié hangutánzó, illetőleg hangfestő szó (*tere* < *tērē; vö. még *trécsöl* < R. *tērécšöl* < *térél-cšöl, valamint a N. *tiri-firi* 1. 'fecsegés' és 2. 'fecsegő' < N. *tiri-tiri* 'ua.', N. *tiri-l* 'fecseg', N. *tiri-piri* szócsaladot), s hallásérzetekre vonatkozik.

KELEMEN JÓZSEF.

Csenevész. A szó eredetének megfejtésére két kísérlet történt. Egyik a *csen*, *sin*, *sany* gyökökből származtatja (CzF.), másik a *csünik* igével hozza kapcsolatba (SIMONYI: Nyr. V, 150).

Az első feltevést felesleges bírálunk, a másodikat hangtani nehézségek miatt nem fogadhatjuk el (vö. EtSz. *csenevész* al.). A kérdés megoldását megnehezíti a *csenevész* szónak több tájnyelvi változata. Ezek közül a következőket sorolhatjuk fel: *csenevész* (CzF.), *csendevész* (MTsz.), *mecevész* (Tsz.), *senyevész* (Gaal: MNépm. I, 54). Az utolsó alak a *senyved* igével mutat kapcsolatot. Felvethetjük a kérdést, nem olyan viszonyban van-e egymással a *senyved*: *senyevész*, mint a *gyül*: *gyülevész*. (Vö. még a *csenevészik* $\sim$ *senydevész* 'nyavalyog' KASSAI IV, 295 váltakozást.) Az affrikáció és hangátvetés elhomályosítja ugyan az összefüggést, de a szavak jelentése mellette szól: *senyved* 'ranceo, rancesco, putresco, tabesco, contabesco' (NySz.); *csenevész* 'debilis, imbecilis, degeneratus, tabefactus'.

LENGYEL DÉNES.

Nöstény. JUHÁSZ JENŐ: MNy. XXX, 91 meggyőzően bizonyítja, hogy a *nöstény* szót nem a *nő* főnévből, hanem a *nő* igéből kell származtatni. Indogermán analógiákat idézve arra is rámutat, hogy a *nő* ige és a *nő* főnév valószínűleg azonos szó. JUHÁSZnak ez a véleménye és bizonyítása nem közvetlen magyar nyelvi adatokra épült. Eppen ezért úgy vélem, nem haszontalan megemlíteni, hogy a hetési nyelvjárásban van *nyüöstingyerék*, és ez azt jelenti: 'nővő gyermek' (vö. GÖNCZI, Göcsej 513). Ez a magyar nyelvi adat igazolja JUHÁSZ megfejtését. NYIRI ANTAL.

Bolta. E helynév legrégebben Dés 1261-i határjáró oklevelében a következőképen fordul elő: „... ibi (a Szamostól) ascendendo (meta) per dictum Zomus, transit ad *Bolta* et abhinc in Baluanku et ab eodem ascendit in montem Bela...“ (ÁrpÚjOkm. VIII, 8). Az itt szereplő *Bolta* helynevet néhány évvel ezelőtt MOTOGNA VIKTOR (Articole și documente. Cluj, 1923. 33 kk.) a Déssel szomszédos Alsókösály *La baltă* vagy *Balta Căseiiului* helynevével azonosította. E megállapítást elfogadja MÁNZAT György nagyrészt magyar források alapján írt műve (Monografia orașului Dej. Bistrița [Beszterce], 1926. 26) is. DRĂGANU MIKLÓS „Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii“ című művének (București, 1933. 447) térképvezetése mellett már egyszerűen csak *Balta* (a. 1261.) felírást szerepeltet. Hiába keressük e helynevet a mű mutatójában is *Bolta* alakban, mert ott sem szerepel csak *Balta* formában, s ennek folytán az olvasó csak véletlenül bukkanhat rá, vagy úgy, hogy a térképvezetést nézve, megakad a terepvel és annak helynévtörténetével némiképp ismerős szeme az ismeretlenségből hirtelenében elötünő *Balta* alakon. DRĂGANU a továbbiakban sem bocsátkozik a *Bolta* $\sim$ *Balta* váltakozás magyarázatába, hanem csak a mai rumén *baltă* szó nyelvészeti vizsgálatával foglalkozik lapalji jegyzetében; a szövegben szűkszerűen annyit mond, hogy a *balta*, megint nem *bolta, szót egyes latin-magyar

¹ Ugyanígy e vaskos munkájának egy brassói előadáson tartott népszerű változatában (Vechimea și răspândirea Românilor pe baza toponimiei și a onomasticeii. Vălenii-de-Munte, 1934.) megjelent térképvezetése.

okiratok ruménnak jelzik (Peruenit ad quendam paludem fertes vocatum in volacho *Baltha* dictum 1418—1433. OklSz. 45 és 243). Több adatot és főleg kétségtelenül a *Bolta*-ra és nem *Balta*-ra vonatkozózt DRÁGANU nem idéz. Pedig még nagyon sok *Bolta* adat van. Íme: *A*) 1419, 1427, 1437, 1438, 1474: *Bolthfalwa, Bothafalwa, Boltfalva : Boltafalva* vagy *Boltfalva*?; Sáros megyében Sóvár vidékén, — úgy látszik — Hanusfalva felé (CSÁNKI I, 291). — *B*) 1494, 1495: *Bolcha : Bolta*; a mai *Bóta* Borsod megyében Apátfalvától északra (CSÁNKI I, 169). — *C*) IV. László korából: „Villa castrī ferrei *Bolda* vocata”; 1330: „Poss(essio) *Boldafelude*”; *Bolda, Boldafölde*; Vas megyében Köcsk, Kápolna és Bokod (ma puszta) környékén, Sárvártól délkelet felé (CSÁNKI II, 738). — *D*) 1325: „Poss(essio) *Bolda*” (AnjOkm. II, 181) és 1402 stb.: „Poss(essio) *Boltha*”; a mai Baranya megyében Ráckozártól délre, Köblény és Kárász mellett feküdt (CSÁNKI III, 419).

E néhány középkori *Bolta* adat mellett az újabb, sőt legújabb korból is ismerünk több idetartozó adatot. BOGÁTS DÉNES „Háromszéki helynevek” című adatgyűjteményéből (Emlékk. a Székely Nemz. Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 61 és kny. 10) is kijegyezhetünk a háromszéki *Kanta* község 1760-ból való helynevei közül egy minden magyarázat nélkül közölt *Bolta* adatot. Levélbeli kérdezősködésemre a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban gyűjtött helynévanyagból Bogáts még a következő adatokat küldötte el: *Kanta* Háromszék megye: 1675: *Bolta* | 1811, 1813: *Bota* | 1811: *Bota* vagy *Boltában* (szénafű). — Kézdiszentlélek Háromszék megye: 1602: *Boltha zege* | 1668: „Az Also mezeőben *Boltara* meneőben” | 1694: *Bolta* (erdő) | 1698: *Bolda* | 1714, 1825, 1860: *Bota* (szénafű, a Torja felőli határon) | 1825: *Bolta* (szénafű) | 1830, 1840, 1878: *Alsó Bota* (szénafű) | 1830: „*Also Bota* a' Városi Malomnál” (szénafű) | 1838, 1840, 1870: *Felső Bota* (szénafű, Torja felé) | 1831: *Kis-Bota* és *Nagy-Bota* (szénafű).¹ Úgy látszik, sem a Désen sok ideig tartózkodott *MOTOGNA*, sem a most is ugyanott lakó *MÁNZAT* nem tudják azt, hogy a város határában előforduló 1261-i *Bolta* adat mellett későbbiről is vannak adataink. Így 1754-ben a dési határban „*A Boltán* innen valo *Tonak* a végénél egy darab *kárász* nevű föld”-et említenek;² a XVIII. század végén pedig egy keltezetlen birtokösszeírásban a *Boltá*-ban levő földről emlékeznek meg.³ Mindkét adat kétségtelenül ugyanarra a területre vonatkozik, mint az 1261-i oklevél *Bolta*-ja. Ma azonban e helynév Désen nem ismeretes sem ebben, sem a *MOTOGNA* és nyomában *MÁNZAT* meg *DRÁGANU* által idézett alakjában. Legalább is *Szabó T. Judit* nagyon alapos dési helynévgyűjtő munkájának nem sikerült a helynévnek még nyomát sem felfedeznie. Lehet, hogy csak a tőszomszédos Alsókócsály rumén lakosai őrizték meg. Előfordul azonban még 1898 körül a

¹ BOGÁTS az adatok közlése alkalmával ezt írja: „Meg kívánom jegyezni, hogy a kézdiszentléleki és kantai *Bolták* valószínűleg egymás mellett fekszenek, mert mind Szentlélek, mind *Kanta* Torjával szomszédosak.” — BOGÁTS-nak szíves közléséért ezúton is köszönetet mondok.

² SZATSVAI, Conscriptio Bonorum ac Fundorum stb. MDCCLXX. I. rész. Kézirat a dési ref. egyházmege levéltárában.

³ MNy. XXVIII, 60 és kny. ErdTudFüz. 50. sz. 5.

határral éppen az ellenkező oldalon szomszédos község, Szentbenedek határrésznevei között *La Bolta* alakban.¹ Erdélyből² még csak Maroscsúcson említenek egy szántót így: *a Boltában* 1848.³

A felsorolt helynévi adatok természetesen emelnék DRĂGANU egyetlen helynévi adataira alapított megállapításának értékét, ha — a *Bolta*: *Baltă* azonosítást elfogadhatnók. Ennek azonban igen nagy akadálya az, hogy egyetlen fentebb felsorolt helység- vagy helynév esetében sem tudunk *Balta*-nak mutakozó alakváltozatot felsorolni, és viszont egyetlen *Balta* alakú helynévnek nem tudjuk kimutatni *Bolta* alakváltozatát. Pedig a XV. századból tudunk egy *Batha nagra* olv. *Bátányágrá* ~ *Balthanegre* olv. *Báltányégré* nevű községről, amely Szádia vagy Szád vára tartozéka volt Arad megyében (CSÁNKI I, 762). Ugyanebben a megyében 1366-ból a *Baltaháza* helynevet említik; lehet azonban, hogy e hely Krassó-Szörény megye északi felében a Maros mellett volt (CSÁNKI I, 771). De mint ahogy a *Bolta*-féle helyneveknek nem volt *Balta* alakváltozatuk, úgy e *Balta*-félék sem fordulnak elő egyetlen egyszer sem *Bolta* alakban. Ilyen váltakozást mindeddig nem sikerült kimutatnunk.

De a *Bolta* esetében nem jó a rumén *baltă* 'palus' köznévből való származást fölvetni, már azért sem, mivel a rumén szó maga sem tartozik bele e nyelv eredetinek mondható szókincsébe. Mint PHILIPPIDE A. is vallja (Originea Românilor II, 698), a szó származása vitás; nem biztos, hogy a szlávból, germánból, esetleg az albánból való kölcsönzés-e. Mivel az ó-bolgárban, bolgárban és szerbben van *blato* 'Sumpf' köznévi és ennek az ó-szlávban **bolto* alakja lehetett (vö. PHILIPPIDE i. h.), kétségtelen, hogy a magyar területen előforduló *Bolta* alakok csak egy szlávból kölcsönzött magyar **bolta* köznévből, illetőleg egyes esetekben közvetlenül valamelyik szláv nyelvből átvett szláv helynévalakkal magyarázhatók. A magyar köznévi meglétére egy nagyon késői, helynévben előforduló adatot tudok idézni olyan vidékről, amelyen szláv település nyomairól tudunk. Az alsófehérmegyei Maroscsúcson 1841-ben egy *Lunka Boltája* nevű kaszálóról emlékeznek meg;⁴ itt pedig az utótag kétségtelenül vizenyős kaszálóra, tehát mocsaras helyre vonatkozó köznévi.

A magyar nyelvterületen található *Bolta*-féle helynevek tehát nem a ruménból származtak a magyar nyelvbe, hanem a magyarba átkerült ó-szláv **bolto* köznévből vagy a magyarba jutott szláv *Bolta* helynevekből magyarázhatók. Az ó-szláv *bolto*-ból a magyarban a ragos **boltoban* > **boltában* alakból kikövetkeztetett **bolta* alak egészen jól magyarázható.⁵

¹ KADÁR JÓZSEF, Szolnok-Doboka Vm. Mon. VI, 325.

² Valószínűleg idetartozik még a Szentmargitáról (Szolnok-Doboka m.) 1864 körülről származó *Bolota* 'egy tós hely' (M. N. Múzeum PESTI FRIGYES, Helyn. VIII, 388) is.

³ A nagyenyedi ref. egyházmegye levéltára „Papi díjlevelek“ című gyűjteményében.

⁴ Egyházközségi levéltár.

⁵ A személynévi származású *Boltá*-król, amelyekre vonatkozólag néhány megjegyzést már TAMÁS LAJOS (Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában. Bp., 1936. 186) is tett, közelebről kívánok szólni.

DRĂGANU térképeiről tehát még abban az esetben is törölnünk kellene a Dés melletti *Balta*-t, ha az oklevelesen igazolható *Bolta* alakban állana is ott, hogy jelezze a más alkalommal¹ vizsgált *fagus Kald*-dal együtt a dési ruménség XIII. század-közepi nyomait.

SZABÓ T. ATTILA.

NYELVMŰVELÉS.

Magamviselete, magaviseletem.² Hogyan kell birtokos személyragokkal ellátni a *magaviselet* szót? — Már régtől fogva hibáztatni szokták az ilyen ragozást: *magaviseletem, magaviseleted, magaviseletünk, magaviseletetek, magaviseletük; magatartásom, magatartásod, magatartásunk, magatartásotok, magatartásuk*. Csak azt vallják helyesnek, ha ezeket az összetételeket így ragozzuk: *magamviselete, magadviselete, magunkviselete, magatokviselete, magukviselete; magamtartása* stb. Az egyes szám harmadik személye természetesen nem vitás: *magaviselete, magatartása* (I. VOLF GYÖRGY: NYT. II, 336; TOLNAI VILMOS: NYT. XXXI, 101; LEHR ALBERT: MNY. XII, 233). SIMONYI a HsMság³ szótárában nem tesz keresztet a *magatartásom, magatartásuk, magaviseletem, magaviseletük* elé, tehát nem sorolja őket az okvetlen kerülendő hibák közé, de jobbnak minősíti az ilyen ragozást: *magamtartása, maguktartása, magamviselete, magukviselete*. KELEMEN magyar és német nagy kézi szótárának³ magyar-német részében ezt olvassuk a *magaviselet* címszó után: „*magatartás, magaviselet* személyragozva így helyes: *magamtartása, magamviselete, magukviselete* stb., de a közbeszédben inkább *magaviseletem, magatartásuk* stb. járja.“

Valamikor csakugyan így ragozták ezeket a szavakat: *magam viselete, magad viselése, magam tartása* stb. Ezek épen olyan birtokos szerkezetek, mint a *magam ismerete, magad ismerése, magam magasztalása*. De kérdés, hogy mindezek a *magaviselet, magaviselés, magatartás* ragozott alakjai-e, vagy pedig a *magaviselet, magaviselés, magatartás* a személyragos alakokból vonódott el. Valószínű, hogy a *magaviselet* a *magaviselete* alakból fejlődött, a *magaviselés* ebből: *maga viselése*, a *magatartás* ebből: *maga tartása*. Legalább is erre lehet következtetni abból, hogy pl. a *magaviselet*-re a NySz. nem idéz egyetlenegy adatot sem (*magok viseletek* idézve van Gvadányiból, de a ragtalan *magaviselet*-re nincsen példa); *magaviselés*-re a XVII. és a XVIII. századból vannak adatok, *magatartás*-ra pedig a XVI-ból és a XVIII-ból. A *magaviselés* időközben el is avult, a nyilván birtokos szerkezetből kivált *magaviselet* és *magatartás* szónak pedig az lett a sorsa, hogy elhomályosult bennük a birtokviszony érzése, s a nyelvérzék ilyen szavakhoz kapcsolta hozzá őket: *gondviselet, képviselet, önérzet; haragtartás, háztartás, penitenciatartás, rendtartás, szertartás, önfenntartás*. Mivel pedig ezeket így ragozzuk: *gondviseletem, képviseled, önérzetünk, haragtartásotok, öffenntartásuk*, ennél-

¹ MNY. XXX, 317—8.

² Válasz egy kérdésre.

fogva a *magaviselet*-et és a *magatartás*-t is hasonlóképp látjuk el személyragokkal: *magaviseletem*, *magaviseleted* stb., *magatartásom*, *magatartásod* stb. Ezeket az alakokat nem is lehet hibáztatni, mert annyira egységes szóvá forrt már bennük az összetételnek két tagja, hogy mai nyelvérzékünk önkénytelenül idegenkedik felbontásuktól. Más hasonló szerkezetekben még nincs meg ez a szoros egybeforradás; azokat fel is bontjuk és nem jut eszünkbe, hogy pl. *magam állatása*, *magad megtartóztatása*, *magunk ámitása*, *magatok fenntartása*, *maguk feldicsérése* helyett ilyeneket mondjunk és írjunk: *magáállatásom*, *magamegtartóztatásod*, *magáámitásunk*, *magafenntartásotok*, *magafeldicsérésük*.

NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Pápai Páriz Ferenc ismeretlen glosszái.

A Pápai Páriz család könyvtárát a kolozsvári református kollégium könyvtára őrzi. Sajnos, e könyvtárt a régi könyvtárosok nem hagyták együtt, hanem szétszótották a könyvek tárgya és alakja szerint. Csak hosszas munkával sikerült a Páriz család könyveit és kéziratait a nevezett könyvtárban összekutatnom. Az egyes könyveket könyvészetileg pontosan leírtam magamnak, hogy majd a tudomány számára hozzáférhetővé tehessem. E könyvek közt találtam meg a POMEY-féle Grand Dictionnaire Royal-nak azt a kiadását is, mely PÁRIZ szótárának (1708.) egyik forrása volt (vö. NyK. XLVIII, 229). A kéziratok közül a történeti, irodalomtörténeti és nyelvészeti érdekességüket lemasoltam. Köztük van pl. Pápai Páriz Imre dézsi református papnak, a Ferenc apjának néhány történeti följegyzése, a szótáríró Ferencnek egy kis versesfüzete. A családi kéziratok közt vannak PÁRIZ iskolai jegyzetei enyedi és külföldi diákkorából, valamint egy filozófiai előadásának töredéke enyedi kollégiumi tanár korából. Könyvészetileg e kéziratokat is leírtam magamnak s röviden megjelöltem a tartalmukat is.

Természetesen nem elégedtem meg a könyveknek könyvészeti leírásával, hanem mindeniket végig forgattam és a kéziratot lapszéli jegyzeteket az egyes könyvekből lemasoltam.

Az alábbiakban két orvosi könyvből PÁPAI PÁRIZ glosszáit közlöm, illetőleg e glosszák közül azokat, melyek hiányoznak a NySz.-ből, vagy pedig az ott közölt adatoktól alak vagy jelentés tekintetében eltérnek.

Az egyik könyv: „Pharmacopoea Medico-Chymica, sive The-saurus Pharmacopologicus . . . Authore Johanne Schrödero, M. D. Ulmae Suevorum. 1649.” Címlapján PÁRIZ kézírásával: „Franc. Pariz Pápai med. Dr. ΕΡΩ και ΑΛΗΘΕΙΑ.” A könyvhöz kötött tiszta lapokon orvosi receptek vannak PÁRIZ kézírásával. PÁRIZ glosszái a Pythologia című részben és a lapszámzatlan Index-ben található. Rövidítése: Sch. A számok a Pythologia lapjaira vonatkoznak.

A másik könyv: Gothofredus Moebiusnak Epitome Institutionum Medicarum (Jena, 1663.) című munkája. Rövidítése: M. A. könyvfedél belső oldalára PÁRIZ ezt írta: „Francisci Paricz (!) Pápa] M. D. | Conftat Tall. I et gross. 8. | Symbolum ΕΡΩ κατ ΑΛΗΘΕΙΑ. Lipsiae A. 1672. 4. Junij.“

Most pedig közlöm Páriz ismeretlen magyar glosszáit. A dült betűs magyar glosszák után a megfelelő latin (és német) szó vagy szöveg következik.

*

Arannyal versengő: Chelidonium minus. Feigwartenwurtz. Sch. 44.

Babos tövis, Tarka tövis: Carduus Mariae. Sch. 37.

Barazda biczek: Motacilla. Sch. index.

Bolond Hagymáz: Phrenitis. M. 246.

Dama özz: Capra alpina Sch. ind.

El fonnyadás: Atrophia. M. 158.

Eperj fű: Fragaria. Erdbeerkraut. Sch. 71.

Eszaki (!) hihogo madar: Noctua. Sch. 71.

Fecske fonal: Cuscuta. Filtzakraut. Sch. 58.

Gelízfű: Lumbrici tert. Sch. ind.

Gellicze: Turtur. Sch. ind.

Gyujtovány fű: Linaria vulgaris. Leinkraut. Sch. 95.

Iften ökre: Scarabeus cornutus, cervus volans. Sch. 345.

Iften tehene: Scarabeus unctuosus. Sch. 346.

Jahufz, Javor: Alce Sch. ind.

Kalap levelü lapu: Petasites. Pestilentz wurtz. Sch. 122.

Kassai szarkalab: Calceatropa. Rittersporn. Sch. 33.

kégyo gyűkér: Bistorta, Natterwurtz. Sch. 29.

Leányok szemérme. Madar féfzek: Pastinaca Sylvestris. Sch. 120.

Level alatt buvó fű. Szakadaftól valo fű: Perfoliata. Durchwachs. Sch. 120.

Likas ir. Lyukas ir: Fumaria bulbosa radice cava. Sch. 73.

Madar féfzek l. Leányok szemérme.

melis, borz: taxus. Sch. ind. (vö. *Melis*, *Mélis* erdélyi családnév) < latin *melis*.

Metter: Matricaria. Meter. Meterkraut. Sch. 99.

Nyak meg merevedés: τέτανος. M. 233.

Nyujtozás: Pandiculatio M. 242.

Nyú fű: Vermicularis. Mawrpfeffer. Sch. 172.

Orran nőtt görbe szarvu vad: Rhinoceros. Sch. ind.

Paris madar: Parus. Sch. ind.

peczik bogar: Ricinus. Eb füleben ragado legy vel fertő *peczik bogár* (= *pécsik* v. *pöcsik bogár*; vö. MTsz., SzamoshátiSz.). Sch. ind.

Ráfzkódás: Horror, cutis totius corporis Concussio; Rigor, totius corporis vibratio. M. 243.

Sasfű: Cataputia minor. Lathyris. Springkörner. Sch. 233.

ser felakadás: Cerevisia recens ac nondum satis defecata, quae fecibus in prima coctione fermentatis, alios quoque in corpore latitantes humores vitiosos nonnihil fermentat, acrioresque

reddit, qui deinde ad renes ac vesicam delati adhaerent, ac hunc affectum producunt. — Páriz jegyzete: *Ide valo az Székelyeknél az ser felakadás.* M. 210.

sergely: Ficedula. Sch. ind.

Szent lelek gyökere: Angelica Sylvestris Major, Heiligen Geisteswurtz. Sch. 16.

Szilfa levelü fü: Vlmaria. Geisblat. Sch. 177.

Szu lifzt: Teredo. Sch. ind.

Szú dobogás: Palpitatio, motus depravatus . . . cordis. M. 156.

Tarka tövis l. *Babos tövis*.

Venus afzfzony Szemöldöke: Millefolium. Tausendblat. Sch. 104.

*

A fenti szavak közt van néhány teljesen ismeretlen (pl. *jáhusz, melis, metter*). Egy részük pedig (pl. *fecskefönál, gyujtoványfű; istenökre, istentehene* MTsz.) sokkal későbből van szótárainkban följegyezve. CSÜRY BALINT.

Orzával győzni. A bécsi békeokmány (1606. június 23.) szerint a törökkel is békét kellett kötni. Ali budai vezérbasa, a béke főpártolója, nagynehezen várta a magyar békebiztosok kiküldését. Ezek (Illésházy és társai) a tekintélyes Czobor Mihályt küldték Budára, hogy csillapítsa s biztatgassa a türelmetlen Alit. Czobor ezt jóhiszeműleg meg is tette, s újabb-újabb határidővel biztatgatta a jó törököt; de Illésházyék csak nem jöttek, mert Bécsben a szeptemberi tárgyalásoknál voltak elfoglalva. Czobor restelte a dolgot a basa előtt s levélben panaszkodott az Érsekújvárt tartózkodó egyik magyar békebiztosnak, Nyáry Pálnak, aki erre a többi közt a következőket jelenté Illésházyinak: „Az írja énnekem Czobor uram, hogy ötöt ott [Budán] tartóztatják [a törökök] addig, valámig Kegyelmetek felől bizonyos hírt nem hallhatnak. *Immár orzával sem győzi az ottvaló lételt.*“ (Nyáry Illésházyinak 1606. szeptember 27. Érsekújvár. Eredetije Bécsi Udvar. és Áll. Levéltár. Turcica.)

KÁROLYI ÁRPÁD.

Festékes. Szótáraink 'encausticus, gefärbt' értelmét ismerik ennek a szónak. Prágai András Serkentő Órájában ezt olvassuk: „[A hieroglifák] az hízelt udvari tanácsosoknak *festékes* kedveskedéseket magyarázták“ (2. l.) | „az ördögnek hitető *festékes* mestersége“ (10. l.). Tehát a szónak elvont értelmű használata is van. Jelentése 'fictus, simulatus, falsus'. Hasonló jelentésváltozás ment végbe a *festett* esetében: „*Festöttbeszéd.* Allegoria. Verblühmte Rede, heimliche Deutung“ (MA.) | „*Festőt* vagy kép mutató szeretet“ (NySz.). Fáber: Hadiemb. 88 *festetett színesség*-ről beszél, Vörösmarty pedig *festett egék*-ről. Vö. még: *színel, színt vall, kétszínű* stb. és francia *conter des couleurs* 'hazudozni'.

LENGYEL DÉNES.

NÉPNYELV.

Népnyelvi adatok Mezőkövesdről.

acsari: nevetős
acsarít: vigyorog
agagyin: akácvirág
Aprókavics: népetimológia az *Abkarovics* családnévből
 (a nóta) *árja*: dallama
bakócal: kószál, bandukol (r.¹)
balókázik: ballag
batu: batyu
bábu: pamutesomó a boltban árult formájában
belina: ú. n. *berlíner* pamut
Bera: *Albert* becézője
bonc: comb
Bora: *Borbála* becézője
búvó: a matyó mennyezetes ágy belseje (vö. *kutlaty*)
bukfenkezik, *büffenkezik*, *bükventyezik*, *bükvettyezik*: bukfeneczik
burgulya: székérutat keresztező vízmosás (r.)
coide, *cojide*, *colide*: a barázdából jobbfelé letérő ló figyelemzetése szántás közben; a. m. 'menj vissza balra!'
cvetter: szvetter (igen népszerű ruhadarab)
 (az iskolában az óra végén)
csenget: csengetnek
csesznye: szemérmetlen
csesznyékedik, *csesznyélkedik*: szemérmetlenül viselkedik
csibirka: bogáncs
csiktoju: keskeny tolldísz a legények kalapján
csima: káposztatorzsa
csire-csire: csibehivogatás
csöllő, *csórlő*: orsó (vö. *orsó*)
csölleni, *csórleni*: a kenderfonalat az orsóra tekerni
dikó: *zsuftból* font fekvőhely, divány-féle
dugó: muff
ehetném van, *ehetnéd van* stb.:
 , *ehetnékem van*, *ehetnéked van* stb. Ugyanígy: *ihatnám*

van, *alhatnám van*, *mehetném van* s még néhány hasonló szerkezet a szükségérzetek kifejezésére.
elévan: itthon van
emménk, *ettéd*, *ettétek*: a mienk, a tied, a tietek
enyim kabátom, *ette kabátod*, *emmi kabátunk*: az én kabátom, a te kabátod, a mi kabátunk
eszváta: szövőszék (r., a tárggyal együtt kiveszőben)
ezerédes: szacharin
éde: nagyanya (vö. *szile*)
ésnyám, *ésanyám*: édesanyám
éspám, *ésapám*: édesapám
fellökő: rövidujjú blúz
fodros: alsószoknya
foncsik: hajfonat
fosztás: 1. kukoricahántás; 2. a lehántott burok
galárizs: gyöngy
gázmált: össze-vissza, rendetlen, zavaros
géplés: cséplés géppel
gillóka: hinta
gombóta: tarhonya
göncsörödik: csavarodik, kunkorodik
Gubaszög: gubaszögi
gyuvónnyi, *gyuvónni*: gyónni
gyüker: petrezselyem
hajalt: hántott napraforgómag
haladatlan: lassan haladó
herőce: zsírban sült sütemény, fánk-féle
hérész: ünnepi menet a lakodalom estéjén a *lagziba* a fiatal asszony szüleitől a fiatal férj szüleihez
hidas: ól
hörzsöl: horzsol, dörzsöl
ihed: ijed
iszinte: szinte (r.)
ívó: házi-bál, multság
kaba: héjja-madár

¹ Ritkábban használt szó vagy kifejezés.

kajmós: kampsós
kalincs: kilincs
kantár: 1. kantár; 2. háló; 3. fonnott, hálószerű edénytartó; 4. ugyanilyen ételhordó
karistol: 1. horzsol, karcol; 2. borozik. *De bekaristolót!*
karulni, karúnyi: 1. kerülni; 2. sétálni
karuló eke: a csak egyik oldalra szántó eke
katókvirág: margaréta
kácsong: rakoncátlankodik
kászli: sublód, fiókosszekrény
keő-keő: libahívogatás
kérő: esti ünnepség a menyasszonyos háznál a *lagzi* előestéjén
készítő, készű: a balról befogott ló; párja az *ostorhegyes*
kocér: kis ásóforma szerszám az ásó stb. letisztogatására
kócs: kules
koncsorog: mászkál
korozma: a keresztiszülő ajándéka, díszes kis ruha, amelyet első áldozáskor vesz fel a gyermek
köttek: kötöttek
kulla: fogócska
kullázni: fogócskázni
kupa: mindenféle edény
kuribinygyó: kunyhó
kutlaty: a mennyezetes ágy belseje
kuzsu: az öreg asszonyok bőrködmönkéje
lapi: lapos, kerek ólomdarab, gyermekjáték
lapizik: a *lapi*-val játszik
lepedőfőök: a lepedő ágyról lelógó, dúsan hímezett széle (a tárggyal együtt kiveszőben)
libaszin: sárgászöld
lipe: lepke
litya: blúz (vö. *testálló*)
maradhatós: meglehetősen, elfogadható
masína: gyufa
me: meg (az idősebbek ejtése)
megszunnyadtam: elaludtam
memmeg: már megint
merejű, merejűl: egészen

merésmerejűl: az előbbi fokozása
Misa: *Mihály* becézője
misling: csalamádé
neszez: lármáz
-ni, -nyi, pl. *megygen Panyinyi*:
 -hoz, -hez, -höz (csak személynevekhez járul)
-nú, -nul, pl. *anyósomnú gyűvők*:
 -tól, -től (csak személynevekhez járul)
ossó, orsó: a *fonal* felgombolyítására való eszköz
ottejg, ottég, -lan: ott ni!
pad: 1. pad; 2. padlás
Paja: *Pál* becézője
patyi-patyi: libahívogatás
peyhüte, peyhüte: vatta
Peta: *István* becézője
pipics: tenyéryni fonottkalács, husvétii étel (vö. *tubu*)
pirostojás: bármilyen színre festett husvétii tojás
pitar: konyha
pityek: 1. fényes gomb; 2. *lapi* (vö. ezzel)
pitykezni: gombozni, lapizni
polostojás: záptojás
porkol: pörkölni, perzsel, pl. disznót
pőcsik: bögöly-féle
puma: hógolyó
pumázkodnak: hógolyóznak
purgament: kazsmir-szövet
putyóka: üregesre formált sárgombóc, gyermekjáték
putyókázni: a *putyóká*-val játszani, ezt üreges felével lefelé a földhöz csapni
ragyogó: ú. n. flitter
ravás: kútkáva
ringáz: ringat
rudas: kisebb, két rúdon elvihető boglya
se nincsen: sincsen
senye: balkezes
sergő, sürgő: 1. orsóból csinált pörgettyű, csigaféle gyermekjáték; 2. körhinta, Ringelspiel
sifon, sifony: szekrény
sihet: siet
sima, pl. az út: síkos

- simul*: 1. az útról: síkos; 2. *De*
ésimútam: megcsúsztam
sinkó: csuszka
sinkózni: csuszkálni
surc: kötény
sutu: olajütő, prés
sürü: 1. sűrű; 2. tömzsi, zömök
sütközni: 1. sokat sütni, pl. ün-
 nep előtt; 2. sütkérezni
szak: ami az olajütőben a pré-
 selés után visszamarad, olaj-
 pogácsa
szatying: zsinór
szévonó: hosszú nyelvű, a nye-
 lére merőlegesen álló, ke-
 mencetisztogatásra szolgáló
 lapát
szile, *szüle*: nagyanya
tanyázni: beszélgetésre össze-
 jönni. *Kitanyáztak mán?*: Ki-
 ültek már a ház elé beszél-
 getni? — Ez a kérdés már
 mintegy köszönésnek számít.
tanyeszli: zacskó
tas-tas: kaecahivogatás
tálas: edénytartó polc
tányérvirág, *tánygyérvirág*:
 napraforgó
testálló: blúz
tik, *tük*: ti
toás: tojás (kiveszőben levő
 régi ejtés)
totyola: a kéményseprő sap-
 kája (r.)
tubu: 1. galambhivogatás; 2.
 husvétii fonottkalács
tüdőszin: zöldessárga
tület, *tüled*: a barázdából balra
 letérő ló figyelmeztetése, a.
 m. 'menj vissza jobbra!'
tünkő: a kútgém fa-kolonce
új: új termék
újkor: aratás után
varró: kézimunka
verebe: rács, rostély fából
vettem, *vettek*: 1. vettem, vet-
 tek; 2. vetettem, vetettek
vicsori: nevetés
zever: zavar
zubbony: szoknya
zsinat: lárma
zsinatol: lármáz.

SÁNDOR ISTVÁN.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Szabó István: Ugocea megye. Magyarország és nemzetiség.
 Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből. HÖMAN BÁLINT
 és DOMANOVSKY SÁNDOR közreműködésével szerkeszti MÁLVUSZ
 ELEMÉR. I. sorozat. I. kötet. Bp., 1937. Kiadja a Magyar Tudo-
 mányos Akadémia. XII + 615 l. és 4 térkép.

E munka első nagyobbarányú termése nálunk annak a tör-
 ténetírói felfogásnak, mely a népet „nem csak az állammal való
 kapcsolatai révén teszi a történeti kutatás tárgyává, hanem ön-
 magában is“. Vizsgálja ugyanis azokat az eltolódásokat, melyek
 a történelem folyamán részint a magyarság, részint pedig a
 szomszédos, illetőleg vele együtt élő népek életében bekövetkez-
 tek, és igyekszik megrajzolni ezeknek az eltolódásoknak az érint-
 kező népek további sorsára való hatását. Az óriási levéltári
 anyag, mely az egyes megyék élete folyamán felhalmozódott,
 bő forrásul szolgálhat annak, aki az adatokból olvasni tud.
 A legrégebb időktől fogva a XVIII. századig jóformán csak a
 földrajzi és személynevekre van utalva a kutató, ha egy vidék
 nemzetiségi jellegének történetét akarja megírni, mert maguk a
 források csak a legritkább esetben jelzik az említett személyek
 nyelvi hovatartozását. A földrajzi és személynevek eredetének
 vizsgálata elsősorban nyelvészeti feladat, s e ponton a történet-
 írás a nyelvtudomány segítségével nélkül meg nem lehet. De még

a nyelvileg kifogástalanul megmagyarázott nevek is csak akkor mutatnak helyes képet, ha kellő kritikával és körültekintéssel keressük, hogy vajjon a név viselője valóban ahhoz a nyelvközösséghez tartozott-e, melyből neve származik. A családnevek ilyen vallomásra bírásának szigorú módszeressége e munkának egyik nagy értéke. A szerző tizenegy pontba foglalta össze azokat az elveket, melyek alapján valamely név birtokosát magyar-nak, szláv-nak, oláhnak vagy bizonytalannak ítélte. Mivel a családnév elsősorban arra a környezetre jellemző, melyben kialakult, a név nyelvi alakja is elsősorban a névadó környezet nyelvééről tanúskodik inkább, mint a viselőjéről. Hasonlóképpen figyelemmel kell lenni a valamely helyről való származást jelentő neveknél az illető vidék népi összetételére, s a nyelvi határok eltolódására. Így pl. magyarnak jelezte a szerző a XVII. század derekáig a később elruténosodott ugocsi magyar községek nevéből magyarul képzett személynevek viselőit, e koron innen azonban bizonytalannak minősítette őket (pl. *Csomain, Hetényi*). Hasonló körültekintéssel járt el a több nyelvben is élő, foglalkozást jelentő személynevek elbírálásánál. Általában azt mondhatjuk, hogy figyelembe vett minden szempontot, mely a név és viselője nyelvi viszonyának megítélésében számba jöhet. A megállapított elvek keresztülviteléhez pedig szinte aggályos szigorúsággal ragaszkodott, bizonytalannak minősített olyan neveket is, mint pl. *Török, Tatár, Erdélyi* stb., melyeknek viselői bizonyára magyarok lehettek. A magyarság iránti részrehajlással igazán nem lehet vádolni.

Magának a nyelvészeti munkának elvégzését KNEJZSA ISTVÁN vállalta, s így voltaképpen a mű társszerzője lett, mert az ő megállapításain alapulnak a történész számára levonható következtetések. A munka ilyen megosztásának azonban hátrányai vannak, melyeket különösen a nyelvész érez. Ő készen kapja az összegyűjtött anyagot, s csak természetes, hogy lelkében nem alakulhat ki róla olyan kép, mintha saját gyűjtését dolgozná fel, az ő adataival viszont újra a történész gazdálkodik. Ebből ily nagyléleketű munkában bizonyos elkerülhetetlen egyenetlenségek származnak, melyek közül néhányat már MOÓR ELEMÉR említett (*Népünk és Nyelvünk* 1937: 4), s néhányra itt is rámutatunk. A 284. lapon a szláv *plěšb* jelentése nem 'kopasz', hanem 'kopaszság, calvitium', s ebből *plěšivv* értelme 'kopasz, calvus' (MIKLOSICH, *LexPalsl.*). A 297. lapról elmaradt a *Horb* nevű hely magyarázata, jelentése 'domb, halom' (vö. HRINCSENKO I, 310 ropó 'буроръ, пригорокъ, курганъ; domb, halom'). A 331. lapon *Pohor* eredete ismeretlennek van feltüntetve, bár akár a tótból, akár a kisoroszból megmagyarázható. A praepositíókkal összetett és egyben *-vje* gyűjtőnévképzővel alakult szláv helynevek mellett, mint pl. *za + gora > *zagorvje* 'hegymeg' vagy *pri + mor'e > *prijmorvje* 'tengermellék' találunk olyan összetételeket is, melyek végéről a *-vje* képző hiányzik. Ilyen pl. a beregi magyar *Vár-alja* helynévnek tót *Podhrad*, illetőleg rutén *Pudhorod* megfelelője (LIPSKY, *Rep.* 716); *za + mor'e* összetételből származik Keszthely határában a Balaton mellett a *Záhor* elnevezés; a szláv *gora*, tót *hora* 'hegy' szó és a *za-*, illetőleg *pri-* praepositíók összetételéből keletkeztek a *Záhor*, illetőleg *Prigor* helynevek

(Lipszky, Rep. 752 és 531). E nevek közé minden nehézség nélkül be lehet sorozni a kérdéses ugocsi *Pohor* elnevezést, mint a *po-* praepositio és tót vagy kisorosz *hora* 'hegy' összetételét. (Az ilyenfajta helynevek eredetének kérdésére más helyen bővebb okfejtéssel szeretnék visszatérni.) A 345. lapon *Szalvapatok* nevéől jegyzetben ezt olvassuk: „A folyó neve azonos eredetre mutat *Szolyvá*-éval, egyébként meghatározatlan.“ Mindkét nevet kifogástalanul meg lehetne magyarázni a szláv *solb* 'só' szóból. Azonban a nyelvtanilag elfogadható magyarázatnak is ellene szól az, hogy az egész szláv nyelvterületről nem tudunk kimutatni még egy hasonló folyónevet.

Az itt elmondott néhány észrevétel természetesen nem befolyásolja a hatalmas munka egészére: a sereg helyesen megoldott etymonra és a belőlük levont következtetésekre vonatkozó elismerő véleményünket. A szerzők megállapításaiból világosan rajzolódik elénk az a nagy nyelvi eltolódás, mely a megye területén a XVI. század utolsó évtizedeitől kezdve a XVIII. század derekáig végbement. E két századnyi idő alatt a lengyel, tatár betörések, a kuruc-labanc háborúk pusztításai leginkább a sík vidéken, utak mentén védtelen területeken lakó magyarságot érték, míg a hegyek közt lakó s egyre nagyobb tömegben beözönlő ruténség és oláhság aránylag mozgékonyabb életmódjával könnyebben elkerülte a csapásokat, s az elpusztult magyarság helyére szállott. A magyarság ott tudott leginkább megmaradni, ahol akár a mocsarak, akár a hegyek védelmet nyújtottak. A többi megyék monografikus feldolgozása fog csak teljes képet adni arról a nagyarányú visszaszorulásról, mely a magyarságot a nemzetiségek felől a XVI. század óta a nagy települési hullámzások megállapodásáig érte. Ez a kötet a maga világos módszerével, szigorú kritikájával és részrehajlatlan előadásával a tervezett sorozat többi részének mintája lehet.

HADROVICS LÁSZLÓ.

Lükő Gábor: A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. Néprajzi Füzetek 3. Budapest, 1936 208 l.

Fiatal néprajztudósunk, aki már eddig is számos tanulmányt szentelt a Kárpátok külső lejtőjén élő magyarság településtörténetének, ezzel a terjedelmes munkával kezdi meg a moldvai csángókra vonatkozó kutatásainak összefoglalását. Műve első részében, gazdag és jórészt személyes megfigyelésekre támaszkodó földrajzi tájékoztatás után, módszeresen és általában meggyőzően foglalja össze mindama sajtárságokat, melyekben a moldvai magyarok nyelve eltér az ott lakó, de csak újabban betelepült székelyekétől. A második rész főleg néprajzi megfigyeléseket tartalmaz, világos, szemléletes csoportosításban. Lükő figyelme nemcsak az anyagi műveltségre terjed ki, hanem közöl néhány mondát és énekszöveget is, e ponton értékesen egészítve ki DOMOKOS PÉTER PÁL hasonló kutatásait. A munka általában annyira sokoldalú, annyi vitás és sajnos mindmáig behatóan nem tanulmányozott kérdést érint, hogy ezúttal csak nyelvészeti vonatkozásaival foglalkozhatunk.

A moldvai magyarság településtörténetében Lükő — igen helyesen — nagy fontosságot tulajdonít a magyar eredetű helyneveknek. Legtöbb magyarázata (mint *Săcrieș* < *Szekrényes* 35, *Grintieșu* < *Gerinces*, *Farcașu* < *Farkas* 36) teljesen kielégítő, s pontosabb, részletesebb kifejtés még azon elnevezések magyar eredetét is igazolná, melyeknek származását így, ebben a szűkszavú feldolgozásban nem látjuk elég világosan. A *Humora* (1549: *Хомора*) patak és kolostor neve valóban a magyar *homoró*-val s a belőle képzett *Homoród* helynévvel függhet össze, amint Lükő gondolja (34), különösen ha figyelembe vesszük a *Homorópatak*, *Homoróvölgy* típusú adatokat (1210: *humerou potok* | 1247: *Homorouvelg* | 1256: *humurozou* | 1315: „*Humoru* OklSz.; vö. PAIS: MNY. XIV, 67—70). Érdekes példákat látunk magyarból oláhra fordított helynevekre is: ilyen a *kopasz* alapszóból képzett *Coposești* (1443: *Копоцешти*), melynek ma az ugyancsak 'kopasz' jelentésű *pleș* szóból származó *Pleşești* felel meg (37).

A moldvai-magyar és a moldvai-székely nyelvjárások különbségeinek összeállításában hangtani kritériumok játsszák a legfontosabb szerepet. Addig is, míg pontos kísérleti fontikai megfigyelésekkel rendelkezünk, Lükő kutatásainak nagy érdeme marad, hogy a tudományos irodalom idevágó megállapításait lelkiismeretesen megrostálta és összevetette az általa bejárt községek mai hangállapotával. Nagy jelentőséget tulajdonít a periférikus jellegű hangfejlődésnek s azt vallja, hogy „az ó-magyar ő ejtését a szlavóniai, királyhágóvidéki és moldvai-magyar nyelvjárások egymástól függetlenül őrizték meg napjainkig“ (58). Kár, hogy csak alkalmilag érinti a moldvai oláhság hangállapotát, pedig nincs kizárva, hogy vannak érintkezési pontok a csángóság ejtismódja s a moldvai oláh nyelvjárások között, épp az igen elterjedt kétnyelvűség következtében.¹ Itt említjük meg, hogy az *akar* igével összetett jövőidejű alakok, pl. *Akarnak tojni a csukok őstyének* 'este tojni fognak a tyúkok' (69) aligha függetlenek az oláh s általában a balkáni nyelvek hasonló képzésű futurumaitól (vö. SANDFELD, *Linguistique balkanique*. 1930. 108—5). A *vár lesz, várt lesz* alakok, amelyek valószínűséget fejeznek ki, s amelyek Erdélyben és Moldvában egyaránt gyakoriak, szintén nem választhatók el teljesen az oláh jövő időnek hasonló használatától (SANDFELD—OLSEN, *Syntaxe roumaine*. 1936. 348—9). Lükő ugyan utal helyenként oláh kapcsolatokra, de idevágó megjegyzéseit nem fejt ki kellő részletességgel. Igaza lehet például abban, hogy a *nép* szónak jelentésszükülfése: 'Volk' → 'Frau, Weib' oláh hatásra keletkezett (vö. latin *familia* > oláh *femeie*), de hogy nézetét valószínűbbé tegye, megemlíthette volna, hogy a *femeie* szónak a XVII. századig csakugyan volt nemcsak 'asszony', de 'család, háznép' jelentése is (l. *DictAcad.* II, 96). Egyébként érdemes lett volna e tekintetben a régi magyar *asszonynép* (NySz., OklSz.) összetételt is figyelembe vennie.

A szóképletbeli eltéréseket szerzőnk mintegy 15 szópárral érzékelteti, pl. moldvai-magyar *bab* — moldvai-székely *fuszulyka*,

¹ Bizonyos például, hogy moldvai-csángó *keptār* 'Pelzweste' nem az oláh *pieptar*-ral (így WICHMANN 75), hanem annak palatalizált *pk'eptar*, *k'eptar* nyelvjárási változatával vetendő össze.

fel — *zsir*, *flesz* — *nyúl* stb. A példák jórészt találóak s egy-egy régi szó megőrzése, pl. *rér* > *lér* megfelelően kidomborodik.

Az egyes szavaknál LUKÓ jelzi a megfelelő oláh elnevezéseket is, sajnos azonban, adatai és főleg a hozzájuk fűzött magyarázatok nem mindig megbízhatóak. Alig hihető, hogy a magyar *szütkü* 'szórtarisznya' az oláhban *scultet*, *sucultet* és *sacultet* változatban fordul elő (75). Nem valószínűbb, hogy a *sac* alap-szó *săculet* származékával van dolgunk? A néprajzi részben közölt nyelvi adatokra vonatkozóan megjegyezzük, hogy a *szin* (ház része) ukrán eredete nem oly bizonyos, mint ahogy LUKÓ gondolja (116), hiszen e szavunk több szláv nyelvből egyaránt magyarázható (l. MELICH: MNy. VIII, 153). A fejkendő neve *kerpa* (∩ *kjrpā* WICHMANN 78) mindenesetre az oláh *cărpă* átvétele (105). Az antropológiai megjegyzések közt feltűnő ez a mondat: „A szőkehajú székelyek szeme nem sötétkék, hanem világos-szürke, amit oláhlul *căpri*-nak (birkaszem neveznek“ (41). A szó alakja helyesen *căpriu* (többese *căprii*), s aligha 'birkaszem' a jelentése, hiszen a *capră* 'kecske' szóból származik (nem is 'világos-szürkés', hanem inkább 'barna, gesztenyebarna' (ЧЕРЕСТЕЖУ, Dict. Rom. Magh.).

E megjegyzések természetesen mítsem vonnak le LUKÓ kutatásainak értékéből. Célunk csupán az volt, hogy rámutassunk néhány oly részletre, mely zavarólag hat a szép és igen tanulságos összefoglalásban. Reméljük, hogy a legközelebbi kiadásból mindeme elírások eltűnnek, a sok sajtóhibával együtt, melyek között most bizony értelemzavaró is akad. Ha szerzőnk forrásait gondosabban dolgozza fel (pl. nyelvészeti magyarázataiban nem mulasztja el az utalást a ma már nélkülözhetetlen EtSz.-ra), s ha anyagát további helyszíni kutatással gazdagíthatja, akkor hisszük, hogy messzire szétágazó munkája jelentős lépést jelent a moldvai magyarság megismerésében.

GÁLDI LÁSZLÓ.

Újabb kísérlet a jelentésváltozások osztályozására.

HANS SPERBER jelentéstana óta¹ egyetlen szemantikai munka sem keltett akkora visszhangot a nyelvészeti irodalomban, mint GUSTAF STERN göteborgi magántanár hatalmas jelentéstana: *Meaning and Change of Meaning. With Special Reference to the English Language: Göteborgs Högskolas Årsskrift 1931—1932. XXXVII, 1—456.* Két év leforgása alatt hat komoly ismertetés² jelent meg róla, tele igen megszívlelendő bíráló megjegyzésekkel. A legújabb anglistikái és általános nyelvészeti szakmunkák, pl. BAUGH, BLOOMFIELD, PALMER művei, az ő alapján tár-

¹ A SPERBER-irodalomra l. L. HAKULINEN, Hans Sperberin merkitysopillisista periaatteista: *Virittäjä XXXVII, 292—302.*

² 1932-ben: G. H. MACKNIGHT: *Journal of English and Germanic Philology XXXI, 417—20*; S. MOORE: *Modern Language Review XXVII, 491—3*; K. GLASER: *Literaturblatt für germ. und rom. Philologie LIII, 312—5*; F. MOSSÉ: *Revue Critique LXVI, 422—4.* — 1933-ban: J. RATH: *Anglia-Beiblatt XLIV, 326—32*; C. V. SPAENDONCK: *English Studies XV, 21—3.*

gyalják a jelentéstan problémáit. Mint ahogy egyik bírálója (RAITH) megjegyzi, STERN munkája ezentúl épen annyira nélkülözhetetlen lesz a jelentéstani kutatás számára, mint WUNDR „Völkerpsychologie”-jának szemantikai fejezete.

STERN, aki már eddig is új utakat tört a jelentéstani törvények tanulmányozása terén,¹ most igen eredeti és nagyszabású programmal lép elő. Az újabb lélektani kutatások eredményeit akarja felhasználni a jelentés fogalmának meghatározására, valamint a jelentésváltozások értelmezésére és osztályozására. Ennek megfelelően az egész könyv két hatalmas részre tagolódik. Az elméleti rész tárgyalja a módszer kérdését (1—16), a nyelvi jelek funkcióit (17—28), a jelentés meghatározását (29—45), a szójel lélektani és logikai alkatának elemzését (46—89), valamint a beszélés és a megértés lelki feltételeit (90—161). A második rész először a jelentésváltozások osztályozását adja (162—91), majd bő példaanyagon szemlélteti az egyes változástípusokat és részletesen taglalja rúgóikat és lelki lefolyásukat (192—420). Nyelvészeti szempontból elsősorban a második rész érdekes, de ennek elvi megalapozása az elméleti fejtegetésekbe nyúlik vissza.

STERN osztályozásának gyökere a jelentés meghatározása. Ő azt érti jelentésen, amit GOMBOCZ ZOLTÁN a szó értelmének nevez: a tárgyképet, a névhez fűződő képzettartalmat. A jelentés tehát három tényezőtől függ: a névtől (word), a tárgytól (referent) és a tárgynak a tudatban élő emlékképétől (subjective apprehension). Bármelyik tényező megváltozása a jelentés megváltozását vonja maga után. Ez az analitikus meghatározás szépen összevág azzal, amit STERN, a lélektan megállapításai alapján, a nyelvi jelrendszer funkcióiról tanít. Ezek a funkciók a következők: 1. képzetkeltés (symbolic function); 2. a beszélő lelki tartalmának kifejezése (expressive function); 3. közlés (communicative function). Ez a hármas tagozódás, amely voltaképpen ugyanannak a funkciónak három különböző szempontból való megvilágítása, szépen megfelel a jelentés három tényezőjének: a képzetkeltés a tárgynak, a kifejezés a tárgy tudati emlékképének, a közlés pedig a névnek, mint a közvetítés nyelvi eszközünek. A negyedik nyelvi funkció, a hallgatóra való hatás (effective function), itt nem játszik szerepet, mert ez nem a szónak, hanem az összefüggő nyelvi nyilatkozatnak a funkciója.

A jelentésváltozások osztályozásánál STERN a tapasztalatból indult ki (165), egyes konkrét jelentésfejlődésekből, melyeket, a változás okai alapján, típusokba próbált osztani. Az így nyert empirikus típusokat azután sikerült visszavezetnie arra a három tényezőre, amelyek a jelentést meghatározzák. STERN hét ilyen típust különböztet meg: 1. M ű v e l ő d é s t ő r t é n e t i j e l e n t é s v á l t o z á s (substitution, Bedeutungsangleichung).² A név megmarad, a tárgy megváltozik; pl. *toll.* — 2. A n a l ó g i a.

¹ I. Swift, Swiftly, and their Synonyms: Göteborgs Högskolas Årsskrift 1921. XXVII.; ugyanez rövidebben: En engelsk betydelselag: Göteborgs Högskolas Årsskrift 1925. XXXI.

² A német műszavak RAITH bírálatából valók.

A szó jelentése megváltozik egy másik szó asszociatív hatása alatt. Az asszociáció alapja lehet a két szó etimológiai kapcsolata (combinative analogy; pl. az angol *fast* melléknév jelentésfejlődése: 'erős → gyors' nyomon követi a *fast* határozószó jelentésfejlődését), a két szó értelmi hasonlósága (correlative analogy; pl. jelentéskölcsönzés idegen nyelvekből), és végül a két szó hangbeli hasonlósága (phonetic interference; pl. népetimológia). — 3. Rövidülés (shortening, Ellipse). A szó megrövidülése (clipping) nem okoz jelentésváltozást; a syntagmák megrövidülését, pl. *tokaji*, nálunk tapadásnak szokás nevezni (vö. Gombocz, Jelentéstan 103). — 4. Szándékos megnevezés (nomination, Namengebung). Új nevet fűzünk a képzettartalomhoz, amely lehet maga is új, pl. *kodak*, *sínautó*. A két lehetséges eset közül az első (új név alkotása, pl. *kodak*) nem okoz jelentésváltozást; a második típusnak (szándékos névátvitel) két alosztálya van: hasonlóságon és érintkezésen alapuló névátvitel. — 5. Szándéktalan névátvitel (regular transfer, Bedeutungsübertragung), pl. *asztalláb*. — 6. Viszonylagos jelentéseltolódás (permutation, relative Verschiebung der subjektiven Auffassung). A szó régi és új értelme a mondaton belül felcserélhető egymással, a nélkül, hogy az egész nyilatkozatot félreértenők, pl. francia *bureau* 'íróasztal → dolgozószoba'. NYROP ezt így fejezi ki: „Quand on est à son bureau, on est aussi, par nécessité, dans son cabinet de travail” (id. STERN 364.) A jelentésváltozás tehát itt a hallgató tudatában indul meg; előfeltétele a két értelem felcserélhetősége (permutáció) a nélkül, hogy a mondat értelme megváltoznék. A felcserélhetőség alapja persze a két értelem érintkezési asszociációja (pl. *paris pro toto*, metonymia stb). — 7. Abszolút jelentéseltolódás (adequation, absolute Verschiebung der subjektiven Auffassung). Itt is a hallgatóban történik a jelentéseltolódás, de most már függetlenül az alkalmi, syntagmatikus kapcsolattól. A hallgató figyelmé áttolódik egyik jegyről a másikra; pl. a német *anziehen* ige eleinte csupán cipőre vonatkozott; később a figyelem a felhúzás aktusáról áttolódott az öltözködés aktusára: 'Hemd, Kragen, Gürtel, Kravatte anziehen'. A szubjektív szemléletnek ez az eltolódása STERN szerint mint önálló jelentésváltoztató tényező is előfordul, pl. jelentéstágulás: francia *journal* (< latin *diurnale*) 'napilap → hírlap' (407). Legfontosabb szerepe azonban az, hogy betetőzi s eredetileg nem odatartozó esetekre is kiterjeszti az előbbi hat változástípus valamelyikét, pl. a névátvitelt. Az angol *horn* 'szaru' szót eredetileg csak szaruból készült kürtre vitték át, később adaequatióval hozzáfűzték bármilyen anyagból készült kürthöz is.

Ezeket a tapasztalati úton nyert típusokat STERN igen ügyesen visszavezeti arra a három tényezőre, amely a jelentést meghatározza (175). Előbb azonban kirekeszti a sorból a művelődéstörténeti jelentésváltozást, mert itt külső okok indítják meg a jelentésfejlődést, a többi hat típusnál pedig csupán belső, lelki rugók működnek. Az analógiás jelentésváltozás és a tapadás a nevek társulásából indul ki; a megnevezés és a szándéktalan átvitel forrása a tárgyak hasonlósága vagy érintkezése, a viszonylagos vagy abszolút jelentéseltolódásé pedig a tudati

emlékképek módosulása. A rendszert ez a táblázat szemlélteti:

A. Külső okok:	1. típus: Művelődéstörténeti jelentésváltozás.
B. Belső okok:	
I. A név és a jelentés kapcsolatának megváltozása (shift of verbal relation).	a) 2. típus: Analógia. b) 3. típus: Tapadás.
II. A tárgy és a jelentés kapcsolatának megváltozása (shift of referential relation).	a) 4. típus: Megnevezés. b) 5. típus: Szándéktalan névátvitel.
III. A tudati emlékkép és a jelentés kapcsolatának megváltozása (shift of subjective relation).	a) 6. típus: Viszonylagos jelentéseltolódás. b) 7. típus: Abszolút jelentéseltolódás.

STERN tapasztalati módszeréből következik, hogy eljárása voltaképpen nem egységes és teljes osztályozás, mint pl. Gombocze vagy régebben PAULÉ, hanem csupán tipizálás, amely anyagának gazdagsága miatt viszonylag teljesebb ugyan, mint MEILLER kísérlete,¹ de szintén nem tudja elvileg megokolni, hogy az egyes tényezőknek miért épen ezek a változástípusok felelnek meg.

Némileg leegyszerűsödik a bonyolult rendszer, ha elfogadjuk azt a két változtatást, amelyet STERN bírálói ajánlanak. A 7. csoport (abszolút jelentéseltolódás) voltaképpen nem önálló változástípus, hanem a változás egyik fokozata, szubjektív betetőzése;² azok az esetek is, melyeknél STERN nem vesz föl megelőző jelentésváltozást (pl. *journal*), kényelmesen beoszthatók a hasonlóságon alapuló névátvitel közé. Az adaequatio tehát nem változástípus, hanem minden változás³ szükséges fokozata, másodlagos asszimiláció, amelyben nem tekintem a különbségeket, s csak az egyező jegyekre fordítom figyelmemet. Ez terjeszti ki az új jelentést olyan esetekre, amelyeknek nincsen közvetlen kapcsolatuk az eredeti jelentéssel, pl. a *horn* szót nem szaruból készült kürtökre.

Igen tetszetős az a módosítás is, amelynek gondolatát RATH vetette fel. Szerinte nincs szükség STERN 4. típusára, a megnevezésre. Új név alkotása ugyanis nem jelentésváltoztató tényező; a szándékos névátvitelket pedig beolvashatjuk az 5. típusba, a szándéktalan névátvitel közé; hiszen a szándékoság szempontját a többi csoportnál sem vetettük fel. E szerint STERN típusainak száma voltaképpen ötre zsugorodik. Ezek: 1. Művelődéstörténeti jelentésváltozás. — 2. Analógiás jelentésváltozás: a) kombinatív, b) hangtani. — 3. Tapadás. — 4. Névátvitel: a) hasonlósági, b) érintkezési. — 5. Viszonylagos jelentéseltolódás.

¹ Vö. BARANYAI Z., A jelentéstannak egy új irányáról: Nyr. XXXVIII, 61—8, 107—14. — Ugyanez mondható ELISE RICHTER: GermRomMon. 11, 231—43 kísérletéről is, amelyet STERN — úgy látszik — nem ismer (vö. GLASER i. h. 313).

² L. pl. S. MOORE i. h., K. GLASER i. h. és L. R. PALMER, An Introduction to Modern Linguistics. London, 1936. 93.

³ Az analógiát és a tapadást követő adaequatio példái azonban igen szűkösek és kétesek (389—90).

Könnyen beláthatjuk, hogy ez az öt típus szépen beilleszke-
dik abba a négy osztályba, amelyet Gombocz a jelentésváltozá-
sokra nézve a priori megállapított. Az 1. és a 4. *a*) csoport (mű-
velődéstörténeti jelentésváltoztatás, hasonlósági névátvitel) alkot-
ják együtt az értelmi hasonlóságon alapuló névátvitelt; a kü-
lönbség köztük csak az, hogy az egyik csoportban az uralkodó
képzet megváltozik, a másikban pedig megmarad. Ezt a kettős-
séget Gombocz is hangsúlyozta a hasonlósági névátvitel tár-
gyalásánál (i. m. 76—7). Az értelmek érintkezésén alapuló név-
átvitelt a 4. *b*) és az 5. csoport (érintkezési névátvitel, permu-
táció) képviseli. A nevek hasonlóságán alapuló értelemátvitel
egybeesik a STERN-féle analógia harmadik típusával: a hang-
alaki hasonlóságon alapuló jelentésváltozással. S végül a nevek
érintkezési társulásán alapuló értelemátvitel azonosítható a
STERN-féle tapadással s az analógia első típusával (etimológiai
analógia),¹ föltéve, ha némileg kibővítjük ezt a Gombocz-féle
4. kategóriát és a syntagmatikus kapcsolaton kívül egyéb érint-
kezési asszociációkat is idesorolunk. STERN rendszere sokat nyert
volna, ha Gombocz munkáját ismeri: sikerült volna a tipizálás-
ból fölemelkednie az egységes és teljes osztályozásig.

STERN hatalmas művének tudománytörténeti jelentősége nem
osztályozási kísérletében, hanem egyéb érdemeiben rejlik. Ilyen
mindenek előtt a legújabb lélektani megállapítások felhasználá-
sa a jelentés meghatározására és az egyes változások lelki
háttérének ismertetésére. Ezen a téren a legmeglepőbbek azok
az adatok, melyeket a szerző a kísérleti pszichológiából merít,
pl. HEAD beszédhiba-kutatásaiból (aphasia: 90 kk.), CZINNER
HERMANNNAK (131 kk.) és BÜHLERNEK (149 kk.) a megértésre vonat-
kozó kísérleteiből stb. Nagyon érdekes az ESPER-féle asszociációs
kísérletek (207 kk.) tárgyalása is, amely fontos adalékokat szol-
gáltat a PAUL-féle lélektani arányok elméletének bírálatahoz
(l. különösen 212). Általában nagy érdeme STERNNEK, hogy meg-
teremtette a szerves kapcsolatot a jelentéstan és az újabb lélek-
tani kutatás között. Nagy értéket jelent továbbá az a hatalmas
példaanyag, amelyet STERN összehordott. Ez tette lehetségessé,
hogy tipizálása viszonylag teljessé válhatott. Nem maradtak ki
belőle olyan fontos csoportok, mint MEILLER rendszeréből, ahová
pl. a komplikációs jelentésváltozást nem tudjuk beilleszteni (vö.
Gombocz i. m. 57). — A jövő kutatást azzal is igen megkönnyít-
ette a szerző, hogy szintézisébe beledolgozta az egyes kérdésekre
vonatkozó alapvető monográfiák eredményeit, pl. SUNDÉN meg-
állapításait az ellipszsról, MARTY metafora-elméletét, SIEBOLD

¹ Az etimológiai (kombinativ) analógia tulajdonképpen átmenetet alkot a
hasonlósági és az érintkezési értelemátvitel között, mert az etimológiai kép-
zetsor alapja a hangalaki hasonlóság + a közös jelentésem. Az analógiák
2. csoportját, a korrelatív analógiát, ki kell a tárgyalásból rekeszteniünk, mert
egy nyelven belül nem igen van biztos példánk (219—20: néhány antonim szó
hatása egymás jelentésfejlődésére), az idegen nyelvből való jelentéskölcsönzés
pedig a calque-ok vizsgálatának körébe tartozik (vö. F. SEILER, Lehnüber-
setzungen und Verwandtes: Zeitschrift für den deutschen Unterreich XXXI,
241—6 és K. SANDFELD—JENSEN, Notes sur les calques linguistiques:
Thomsen-Festschrift 166—73).

komplikáció-kutatásait.¹ Ezt az érdemét még növeli az a hatalmas (310 forrásmunkát tartalmazó) bibliográfia, amelyet könyve végéhez csatolt (421—32). Az összeállítás felőleli nemcsak a jelentéstani szakmunkákat, hanem az idevágó lélektani kutatás fontosabb termékeit is. Egy-két hiány persze még így is elkerülhetetlen volt. GLASER pl. utalt arra a meglepő tényre, hogy M. BRÉAL világhírű „Essai de Sémantique“-ja (Párizs, 1908.) kimaradt a bibliográfiából. Ennek kapesán azt is megemlíthette volna, hogy a másik alapvető francia jelentéstán, A. DARMESTERER „La Vie des Mots“-ja (Párizs, 1887.) szintén hiányzik. A jelentésváltozások érzelmi vonatkozásainak tárgyalása sok hasznát látta volna J. VAN GINNEKEN hatalmas monográfiájának (Het Gevoel in Taal en Woordkunst: Leuvensehe Bijdragen 1911—1912. IX—X.). A tulajdonnevek köznévi használatának tárgyalásához (272 kk.) B. MICLIORINI alapvető munkája (Dal nome proprio al nome comune. Genf, 1927.) sok becses adalékot szolgáltatott volna. A magyar jelentéstani irodalmat persze nem ismeri a szerző, pedig GOMBOCZ ZOLTÁN rendszere, mint láttuk, sokban hozzájárulhatott volna STERN gondolatainak kikristályosításához.

ULLMANN ISTVÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Bevételek és kiadások 1936-ban és költségvetés 1937-re.

I.

Számadás 1936-ról.

	1. Bevétel:	P	all.
Maradék 1935-ből		3226	22
Tagdíj és előfizetés		5752	50
Eladott kiadványokért		218	30
Kamat -		944	86
Alapítvány		188	—
Adomány		304	—
A M. Tud. Akadémia segélye Csűry B. szótára kiadására		1500	—
Csűry B. szótárának eladásából		177	50
A Kegyesrend Mikos J. értekezésének költségeire		400	—
A Szily-alap maradéka 1935-ből		32	—
A Szily-alap bevétele (adományok és kamat)		81	—
Vegyes bevétel		86	—
	Összesen	12910	38
	2. Kiadás:		
A Magyar Nyelv nyomdai költsége		4910	47
Írói tiszteletdíj		701	—

¹ Kár, hogy a szerző nem ismeri F. MAHLING tanulmányát (Das Problem der Audition Colorée: Archiv für die gesamte Psychologie 1926. LVII, 165—301), amely a komplikációkra vonatkozó kutatások könyvészeti összeállítását is adja.

	P	fill.
	Áthozat:	5611 47
Tiszti díjak	580	—
Különnyomatok	172	30
Irodai kiadás	75	—
Expedíció, vegyes kiadás	711	43
Könyvárusi jutalék	34	97
Alapítványok tőkésítése	188	—
A Szily-alap bevételeiből tőkésítés	50	—
A Szily-alap kiadása (Szily-jutalom)	50	—
Csúry B. szótára I. kötetének írói tiszteletdíja	1152	—
Csúry B. szótárának nyomdai költsége	2000	—
Összesen	10625	17

Az 1936. évi maradék 2285'21 P. Ebből 2272'21 P a Társaság, 13 P a Szily-alap maradáka.

3. Alapítványok:

Athozatal 1935-ből	27697	60
Kiegészítések 1936-ban:		
Balogh Jenő, Nagylózs	8	—
Csúry Bálint	16	—
Esterházy hercegi könyvtár	100	—
Győr: női felső kereskedelmi iskola	16	—
Jánosi József	8	—
Losonczi Zoltán	20	—
Viszota Gyula	20	—
Összesen	27885	60
Ebből 151 tag alapítványa	7063	53
A Társaság tőkéje	20822	07

4. Szily-alap:

Athozatal 1935-ből (tőke és maradék)	1032	—
Bevétel 1936-ban (adományok és kamat)	81	—
Összesen	1113	—
Kiadás 1936-ban (Szily-jutalom)	50	—
<i>Marad 1937-re 1050 P tőke és 13 P készpénz.</i>		

5. A Társaság vagyona:

<i>A) Vagyon:</i>		
10.000 K n. é. földhitelint. 4% kor. é. záloglevél	—	80
42.000 K n. é. földhitelint. 4% szab. talajjav. záloglevél	3	36
30.200 K n. é. hadikölcsön-kötvény	2	41
Tud. Társ. Sajtóváll. R. T. egy drb. részvény	14	—
Alapítvány és tőke az Orsz. Földhitelintézetben	27865	03
A Szily-alap tőkéje az Orsz. Földhitelintézetben	1050	—
Folyószámlán az Orsz. Földhitelintézetben	2197	57
Postatakarékpénztári csekkszámán	63	42
A Társaság kézipénztárában	24	22
Összesen	31220	81

B) Teher:

Csúry B. szótára II. kötetének írói tiszteletdíja	960	—
Tiszta vagyon	30260	81

II.

Költségvetés 1937-re.

	P	all.
<i>1. Bevétel:</i>		
Maradék 1936-ból:	2272	21
Tagdíj és előfizetés	3900	—
Kamat	900	—
Eladott kiadványokért	50	—
Államsegély	—	—
A M. Tud. Akadémia segélye Csűry B. szótára kiadására	1500	—
A Szily-alap maradéka 1936-ból	13	—
A Szily-alap kamata	31	50
Összesen	8666	71
<i>2. Kiadás:</i>		
A Magyar Nyelv nyomdai költsége	4800	—
Írói tiszteletdíj	750	—
Tiszti díjak	580	—
Különnyomatok	100	—
Irodai kiadás	100	—
Expedíció, vegyes kiadás	800	—
Könyvtárosi jutalék (10 ⁰ /o)	40	—
Szily-jutalom	50	—
Népnyelvi gyűjtés	720	—
Csűry B. szótára II. kötetének írói tiszteletdíja	960	—
Csűry B. szótárának nyomdai költsége	862	21
Összesen	9762	21

A várható hiány 109550 pengő.

Ha más bevételeink nem lesznek, a Magyar Nyelvet a múlt évi maradék teljes felhasználásával sem tudjuk 15 ívnél nagyobb terjedelemben kiadni.

Pénztári jelentés.

I. Számadás 1936-ról.

Múlt évi számadásunkban a bevételek összege 12910 pengő 38 fillér, a kiadásoké 10625 pengő 17 fillér. A maradék 2285 pengő 21 fillér, amiből 13 pengő a Szily-alapé, 2272 pengő 21 fillér a Társaságé. Az évi maradéunk 1936 végén 954 pengővel kevesebb, mint 1935 végén. Az alapítványokhoz csatolt 188 pengőt leszámítva, a múlt évben 766 pengővel több volt a kiadásunk, mint a bevételünk.

A múlt évi költségvetésben 9138 pengő 22 fillér bevételre számítottunk. Az év végéig a bevételek összege 3780 pengő 16 fillérrel múlta felül a költségvetést. Ezt az emelkedést nemcsak az okozta, hogy a költségvetés megállapításakor még nem vehettük számításba az évközben befolyt alapítványkiegészítéseket, az adományokat, a Mikos József értekezésének nyomdai költségéhez való hozzájárulás fejében a Kegyesrend részéről fizetett összeget, hanem az is, hogy a tagdíjakból és előfizetésekből 3400 pengő helyett 2352 pengő 50 fillérrel több, összesen 5752 pengő 50 fillér volt a bevételünk. Nem a tagok, előfizetők számának növekedése ennek az oka, hanem az, hogy a főváros a múlt évben is megrendelte folyóiratunkat iskolái számára 121

példányban, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium pedig már 1936-ban kiutalta az állami középiskolák 1937. évi előfizetését; tagjaink, előfizetőink közül is többen fizették meg évdíjukat, mint amennyire számítottunk.

Kiadásokra a költségvetésben 11750 pengőt vettünk számításba. De bevételeink nem voltak elegendők minden kötelezettségünk teljesítésére. A Magyar Nyelvet ki tudtuk adni 22 ív terjedelemben; a Debreceni Városi Nyomdának is megfizettük a szerződés szerint a második és harmadik részletet, összesen 2000 pengőt, Csúry Bálint Szamosháti Szótárának nyomdai költségére, de Csúry Bálint írói tiszteletdíjának csak az első kötetre eső részét tudtuk a múlt évben átutalni.

Alapítványa kiegészítésére a múlt évben hét alapítónk fizetett összesen 188 pengőt, de maga a Társaság már három éven keresztül semmivel sem tudta gyarapítani tartaléktőkét. Ezekben az években a maradék egy részét Csúry Bálint szótárának kiadására kellett fordítanunk. Ez az oka annak is, hogy Társaságunk vagyona az utolsó két esztendőben nem növekedett, hanem fogyott. Vagyonunk 1934 végén 32296 pengő 12 fillér, 1936 végén pedig 30260 pengő 81 fillér volt, tehát két év alatt 2036 pengő 31 fillérrel csökkent.

II. Költségvetés 1937-re.

Költségvetésünket a választmány folyó évi január 12-én tartott ülésén megvizsgálta és jóváhagyta. A múlt évi maradvánnyal együtt összesen 8666 pengő 71 fillér bevételre számítottunk, várható kiadásaink összege pedig 9762 pengő 21 fillér. A költségvetés szerint tehát, ha más bevételeink nem lennének, számításunk az év végén 1095 pengő 50 fillér hiánnyal zárulna. Reméljük, hogy ez nem fog bekövetkezni, s nem leszünk kénytelenek folyóiratunk terjedelmét 20 ívnél is kevesebbre csökkenteni.

A költségvetés megállapításakor, ugyanúgy mint az előző években, most is csak a rendes bevételeket vehettük számításba, a rendkívüli bevételekből, a segélyekből pedig csak azt, amiről már bizonyosan tudjuk, hogy meg is fogjuk kapni. Ilyen rendkívüli bevétel a költségvetésben a Magyar Tudományos Akadémia segélye Csúry Bálint szótárának kiadására. Ennek a segélynek az 1937. év első felére eső részlete fejében 1500 pengő költségvetésünk megállapítása előtt kiutaltatott. Az államsegély összeg nélkül szerepel a költségvetésben. A múlt évben a Társaság nem kapott államsegélyt. Csak most, folyó évi költségvetésünk megállapítása után történt meg az 1935–1936. évre szóló 600 pengő államsegély kiutalása.

Kiadásaink között a Magyar Nyelv nyomdai költsége 4800 pengővel szerepel. Ebből az összegből kell fizetnünk nemcsak a 20 ívre tervezett évfolyam nyomdai költségét, hanem az államsegély miatt szükséges idegen nyelvű kivonat nyomtatását is. Rendes kiadásainkon kívül a költségvetést terheli még ebben az évben Csúry Bálint szótára II. kötetének írói tiszteletdíja és a szótár nyomdai költségének utolsó részlete. Ha rendkívüli bevételeinkből telik, népnyelvi gyűjtésre is szánunk ebben az évben

SÁGI ISTVÁN.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1936. évről.

Mint az 1936. évi közgyűléstől megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1936. évi számadását és vagyonszerkezetét a pénztári napló és a számadási okmányok alapján a mai napon megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Az 1936. évi bevétel 12910 pengő 38 fillér, a kiadás 10625 pengő 17 fillér, a pénztári maradék az 1937. évre 2285 pengő 21 fillér. A Társaság tiszta vagyona értékpapírban és készpénzben összesen 30260 pengő 81 fillér.

Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a fölmentést adja meg, továbbá, hogy a pénztárosnak gondos és pontos munkájáért köszönetet mondjon. Budapesten, 1937. január 9-én. Horváth Endre, Sipótz Pál, Szidarovszky János.

Titkári jelentés 1936-ról.

Tisztelt Közgyűlés! Az 1936. évre visszapillantva, azt látjuk, hogy ez az esztendő Társaságunkra nézve a csendes munka éve volt. Olyan fájó és súlyos csapások, mint előzőleg, nem érték Társaságunkat, s így azt a munkamennyiséget, amely rendes évi penzumunk, elvégeztük.

Folyóiratunkat 22 ív (a borítékot és az évi címlapot is számítva $23\frac{1}{2}$ ív) terjedelemben jelentettük meg. Rendes kiadványaink sorában megjelent MELICH JÁNOS „Gombocz Zoltán emlékezete“ (36. sz.) és ZSIRAI MIKLÓS „Budenz József“ (37. sz.) című tanulmánya, míg külön kiadványként CSÜRY BÁLINT „Szamosháti Szótár“-ának II. kötete, 30 nyomtatott íven.

Fölolvasó üléseinket a szokásos időben megtartottuk. A márciusi ülésen LARÓ GYÖRGY olvasott fel a hazai lappalológiáról, BÁRCZI GÉZA pedig „Alistál, Felistál“ című dolgozatát mutatta be. Április havában TECHERT JÓZSEF értekezett Csokonai nyelvnek forrásairól, míg BÁRCZI GÉZA *zománc* szavunk eredetét tárgyalta. Májusban MELICH JÁNOS adott elő a főnévi igenév képzőjéről. Júniusi ülésünket Budenz József emlékének szenteltük. SZINNYEI JÓZSEF elnöki megnyitójában megemlékezett Budenz születésének századik évfordulójáról, ZSIRAI MIKLÓS pedig ismertette Budenz pályáját és méltatta munkásságának jelentőségét. Októberben JUHÁZ JENŐ a *magas* és *szép* szók eredetére vonatkozó elgondolásait ismertette, KNIEZSA ISTVÁN a személy- és helynevek alakulásának kérdéséhez szólt hozzá elvi szempontból. Novemberben CSÜRY BÁLINT Wichmann György északi-csángó hagyatékáról számolt be, míg BÁRCZI GÉZA a középkori vallomásmagyarázatokhoz szolgáltatott új adatokat. December havában GÁLDI LÁSZLÓ olvasta fel tanulmányát a Besztercei Szójegyzék latinságáról.

Ha ezekre a magasszínvonalú előadásokra és kiadványainkra gondolunk, bátran megállapíthatjuk, hogy Társaságunk erejéhez mérten ez évben is mindent megtett a magyar nyelvtudomány előbbrevitelére. Ez az erő ma még friss és töretlen, de nem tudjuk, hogy nem fog-e csakhamar észrevehetőleg megfogyatkozni. A jövőt illetőleg máris aggasztó tünetek jelentkez-

nek. A legsúlyosabb tünet taglétszámunk ijesztő apadása. 1927-ben még 505 tagunk volt, 1936 végén — tiszteleti, alapító tagjainkat is számítva — már csak 335. Az utolsó tíz esztendőben tehát elvesztettük tagjainknak egyharmadát! Szomorú ez a veszteség, és ami még elszomorítóbb: ennek a veszteségnek nemcsak az áldatlan gazdasági helyzet az oka, hanem az a megfoghatatlan közöny, amelyet a nagyközönség még most is tanúsít a magyar nyelvtudomány ügye iránt. Tagjaink elhaláloznak, s újak alig jelentkeznek. Az elmúlt esztendőben halt meg BERZEVICZY ALBERT tiszteleti tagunk, a Magyar Tudományos Akadémia volt elnöke, aki mindenkor nagy jóindulattal karolta föl Társaságunkat. Elhunyt legelső alapítóink egyike, SZÖTS FERENC takarékpénztári főügyész és LENK ADOLF, a Nemzeti Bank vezérigazgató-helyettese, alapító tag. Elvesztettük BAROSS GYULA középiskolai igazgató, BENŐ BÉLA számvéveségi főtanácsos, HORVÁTH ISTVÁN tanár, ILOSVAY LAJOS nyugalmazott államtitkár, KOCH KÁROLY segédhivatali igazgató, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ író, LUKCSICS PÁL egyetemi magántanár, SÁSDY-SCHACK BÉLA tankerületi főigazgató és SÁNDOR PÁL országgyűlési képviselő rendes tagunkat.

Egyre gyérülnek, ritkulnak soraink, viszont olvasóink tábora nem gyarapszik oly mértékben, hogy ebből vizsgasztalást meríthetnénk. Előfizetőink száma az elmúlt esztendőben 311 volt. Ezenkívül a székesfőváros 121, Veszprém városa pedig 10 példányban járatta féláron folyóiratunkat, amelyre még 149 egyetemi és főiskolai hallgató is előfizetett a rendes díj negyedével. Ez a mintegy 403 teljes díjas előfizető némi emelkedést mutat ugyan, ha nem is a tavalyi, de az előző évekhez képest (1931-ben $325\frac{1}{4}$, 1932-ben $304\frac{1}{4}$, 1933-ban $324\frac{1}{2}$, 1934-ben $333\frac{1}{4}$, 1935-ben 415 teljes előfizetési díjjal számoltunk), de hol vagyunk még a tíz év előtti állapottól, amikor 500-nál is több egész-díjas előfizetőnk volt!

Társaságunknak arra kell törekednie, hogy vállalt feladatait minden külső támogatás nélkül is, önerejéből megoldja. Önellátásra kell törekednünk, hogy kiadói tevékenységünk költségeit tagdíjbevételeinkből és előfizetésekből fedezni tudjuk. Ma még, sajnos, nem tartunk itt, és ha nem igyekszünk új tagok és előfizetők szerzésével elapadó anyagi erőnket pótolni, e kívánatos célt sohasem is fogjuk elérni!

Hálás szívvel emlékezem meg mindazokról, akik munkánkat a múlt évben is támogatták. Elsősorban alapító tagjaink hosszú soráról, akik alapítványukat adományaikkal kiegészítették, továbbá a Pesti Hazai Első Takarékpénztárról, amely 100 pengőt és a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületéről, amely 200 pengőt adományozott Társaságunknak. E két utóbbi adomány megszerzésén WESZELY GYULA tagtársunk buzgalkodott; fogadja fáradozásáért mindannyiunk hálás köszönetét.

Tisztelt Közgyűlés! Beszámolómm végére érve megemlítem még, hogy a tisztikar megbízatása 1936 végével lejárt. Az új tisztikart a mai ülés választja meg, a szerkesztő és a pénztáros kivételével, akiknek megválasztása a választmány hatáskörébe tartozik. Jelentem, hogy választmányunk f. hó 12-én tartott ülésén PAIS DEZSŐT szerkesztőnek, SÁGI ISTVÁNT pénztárosnak további három évre egyhangúlag megválasztotta.

Mint hogy mai ülésünkön a tagsági és alapító díjak tekintetében is döntenünk kell, a választmány meghatalmazására indítványozom, hogy — az előző évekhez hasonlóan — a tagdíj 8, az alapítói díj pedig 200 pengőben állapíttassék meg az 1937. évre.

Kérem a Közgyűlést, hogy jelentésemet és a benne foglalt indítványt elfogadni méltóztassék.

Budapesten, 1937. január 26-án.

LAZICZIUS GYULA
titkár.

Tiszteleti tagok ajánlása.

Tisztelt Közgyűlés! Választmányunk jóváhagyásával és megbízásából tisztelettel indítványozom, méltóztassék MARK GYULA tartui és TOIVONEN GYÖRGY helsinki egyetemi tanárt, a finnugor összehasonlító nyelvtudomány e két kiváló művelőjét Társaságunk tiszteleti tagjává megválasztani.

MARK GYULA az évezredes elnyomás alól fölszabadult észti testvérnép tudományos életének egyik legnagyobb értéke: iránnyitója és föllendítője. A hazai elismerés és a nemzetközi tisztelet azonban nemcsak szervező sikereiért illeti meg, hanem mindenekelőtt nehéz fajsúlyú nyelv- meg néptudományi munkásságának eredménye. Szakképzettsége alapjait Finnországban szerezte meg, majd ismereteinek kibővítése végett két nyarat Magyarországon töltött, s utóbb több tanulmányutat tett a lapok és a mordvinok között is. A kitűnő iskolázottság és a széleskörű anyagismeret meglátszik MARK minden munkáján, számos szövegtésén éppúgy, mint terjedelmesebb monográfiáin, amelyek közül ezúttal csak a „Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen“, valamint a „Zum längeren I. Infinitiv im Finnischen“ címűeket legyen szabad megemlítenem. E munkákat a tárgy természetéhez alkalmazkodó nyelvtudományi módszer mintaszerező tökéletessége, a lényeglátás, a fegyelmezett kritika és mindezek alapján a megállapítások, következtetések teljes megbízhatósága tünteti ki.

TOIVONEN a nagymúltú s tán még nagyobb jövőjű finn nyelvésziskola egyik hivatott vezére, PAASONEN, WICHMANN és SERÄLÄ örökségének méltó sáfára. Főleg a finnugor szófejtés és az összehasonlító hangtan terén fejt ki meglepően gazdag működést. Etimológiai cikkei szinte ontják a szebbnél-szebb új egyeztetéseket, a tömérdek kiegészítést, megigazítást ékes bizonyítékaul szerzőjük nagy szorgalmának, kivételes ismereteinek és szerencsés érzékének. Csak jellemzésül hadd említsem meg, hogy a FUF.-ban folytatólagosan közölt „Wortgeschichtliche Streifzüge“ című sorozata a 147., a Virittájäbéli „Etymologia huomioita“ pedig a 83. sorszámánál tart. Hangtörténeti művei közül ki kell emelnünk: „Zur Geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden Affrikaten“ című terjedelmes könyvét, amelyben egy a szakirodalomban már sokszor feszegetett alapvető kérdést sikerült kielégítően megoldania; „Beiträge zur Geschichte der finnisch-ugrischen l-Laute“ című monográfiáját, amelyben hangtörténetünknek egy ugyancsak régi vitás fejezetét tisztázta; végül „Über die Vertretung des finnisch-ugrischen inlautenden k im Ungarischen“ című tanulmányát, amely nemcsak

meglepő eredményeinél, hanem tárgyánál fogva is különös figyelmünkre tarthat számot. — Tudós erényei közül a finnugor nyelvekben való nagy jártasság, bámulatós emlékezőtehetség, szigorú kritikai érzékkel párosult éleslátás és pompásan kombináló képesség ragadja meg az olvasót.

MARK is, TOIVONEN is meleg érdeklődéssel kíséri a magyar-ság sorsának alakulását, s a náluk járó magyar ösztöndíjasok tanulmányainak irányításával, kivált pedig tudományos munkájával mindkettő hathatósan részt vesz azoknak az eszményeknek a szolgálatában, amelyek megvalósításán mi itt valamenynyien hittel és bizalommal dolgozunk.

Legyen Társaságunk tiszteleti tagsága az érdem méltánylása és ragaszkodásunknak jelképe.

Budapesten, 1937. január 26-án.

ZSIRAI MIKLÓS.

Jelentés az 1936. évi Szily-jutalomról.

1917-ben és 1918-ban jelent meg a NyK. XLIV. és XLV. kötetében LOSONCZI ZOLTÁN nagy tanulmánya: „Az ő-zés története“, amely az ő-zés keletkezésének, fejlődése és terjedése menetének szinte párját ritkító adatgyűjteményre alapított megvilágítása. A MNy.-ben 1918-ban a XIV. évfolyam 22—6. lapján jelentkezik „A középfolk történetéhez“ című dolgozatával Losonczi. S ettől kezdve folyóiratunknak szinte mindegyik kötetében találunk tőle egy vagy több kisebb-nagyobb közleményt. 1929-ig nálunk megjelent cikkei össze vannak állítva a MNy. I—XXV. kötetének a mutatójában. Azóta következő dolgozatai láttak napvilágot: Egy félbemaradt hangváltozásról: XXVI, 185. A kettős felszólító alakok magyarázatának lehetőségei: XXVII, 41. A Fesztich-kódex kettőzött jelű magánhangzói: XXIX, 12, 87. A *komor* főnévi használatához: XXX, 52. Határozóragjaink újabb történetéhez: XXX, 101. Nyelvünk korszakainak kérdése: XXXI, 93. A magyar nyelv korszakai legrégibb nyelvemlékeink óta: XXXII, 10.

A Magyar Tudományos Akadémia Losonczi tudományos tevékenységének első termékét 1917. évi Sámuel-díjával tüntette ki (I. Akadémiai Értesítő 1918 : 245). Mi az értékes folytatásnak, egy tudós pálya két évtizedes szakaszának méltánylására ragadjuk meg most az alkalmat a magunk szerény keretei között. Egyszersmind idejénvalónak látjuk, hogy jelét adjuk megbeesülésünknek egyik legbuzgóbb munkatársunk irányában.

Nem lehet feladatunk, hogy tüzetesen ismertessük és méltassuk LOSONCZI ZOLTÁN munkásságát. De egy-két ponton igenis pillantást kívánunk vetni az ő tudományos törekvéseire. — Losonczi tudományos jellemének alapvonása az adat megbeesülése. Az adatgyűjtés nála sohasem bizonyos számú adatnak innen-onnan való tühelyre tűzése, hanem fáradságos, sőt önfeláldozó munkával való rendszeres feldolgozása a forrásoknak. Az adatok tömege származik ebből a munkából. Az igazi tudósnek valóban legelsőrendű feladata, hogy ne tetszőlegesen körülhatárolt anyagra és anyagból építsen, hanem a jelenséget a maguk természetes bonyolultságában vegye számba. Ezt teszi Losonczi. — A tények, ha nem lelki szemellenzövel nézünk feléjük, igen gyakran hadilábra kelnek eleve támadt ötleteink-

kel, logikusan, esztétikusan kerekre kiesztergályozott elméleteinkkel, dogmáinkkal. Éppen ezért az adatok tömegén uralkodni fellette nehéz. Sokszor érezzük, hogy az adatok mennyiségével nincs arányban az eredmények átlátszósága, azt mondhatnók: csínosság. Kevés adatból jóval könnyebb és mindenestre kényelmesebb „szép“ tudományt csinálni, mint nagyméretű adathalmazokból. Losoncziak igen nagy érdeme, hogy a tényeknek össze-vissza, gyakran ellentétesen áradó tömegében rendszerint helyesen tapint rá az igazságokra. Dolgozatai nem érdekes elmefuttatások, hanem odaadó, komoly munka hasznos gyümölcsei, amelyeket nemcsak a bennük felhalmozott gazdag anyag megismerése végett, hanem a józanul mérlegelő tudós fő szerénységével nyújtott megfigyelések, észrevételek kedvéért is gyakran előveszünk. — A magyar hangtörténet a főtárgya Losonczi munkásságának E mellett az alaktannak hangtani jelenségekkel kapcsolatos kérdései foglalkoztatják. Ki kell emelnünk, hogy a legnagyobb kedvvel, következetes tervszerűséggel nyelvünknek olyan forrásterületén búvárokodik, amelyre nyelvtudományunk régibb és újabb művelői egyaránt inkább csak kirándulásokat szoktunk tenni. Ez a gazdag, nyelvünk fejlődéstörténetéhez számtalan tekintetben a legfontosabb adalékokat szolgáltató forrásterület a kódexirodalom.

Losoncziak folyóiratunkon kívüli munkálataiból három tanulmányát említjük itt meg, amelyeket „Nyelvtudományi Értekezések“ felíratú sorozatban tett közzé: I. Az ómagyar nyelv jellemző sajátosságai. 1930. II. A magyar nyelv a XI. század közepétől a XVI. század végéig. 1931. III. A magyar nyelv 1600 óta. 1933. — A tanulmányorozatról csak annyit jelzünk itt, hogy nyelvünk fejlődéstörténetének ez a rövidre szabott összefoglalása kiváló bizonyítéka annak, hogy a szerző milyen kivételes ismeretével rendelkezik az anyagnak, mennyire alaposan tájékozott a tudományos irodalomban, és milyen körültekintően tud állást foglalni a kérdésekben és megoldásokban.

Ezekhez a tanulmányokhoz kapcsolódik a MNy. 1935. és 1936. évi folyamában megjelent fentebb idézett két dolgozata: „Nyelvünk korszakainak kérdése“ és „A magyar nyelv korszakai legrégebb nyelvemlékeink óta“. Az előbbiben azt tekinti át, hogy a nyelvünkre vonatkozó korfelosztási kísérletekben miféle alapok szerepeltek. A másokban pedig igen helyesen a nyelv autarkijában sarkalló szempontokat keres a kor-elkülönítő sajátosságok megállapításához, és nagyon sikerülten azt fejtí ki, hogy nyelvtudományunk mai állása mellett nyelvünk fejlődésének minő mozzanatait jelölhetjük meg a kor-elhatárolás alapjául.

Azt javasoljuk tehát a választmány útján a Tisztelt Közgyűlésnek, hogy az 1936. évi Szily-jutalmat: 50 pengőt meg Csúry Bálint Szamosháti Szótárának egy példányát Losonczi Zoltánnak ítélje oda a MNy.-ben eddig kifejített munkásságáért, illetőleg buzgó és értékes munkássága jelképeként az 1936-i évfolyam 10—7. lapján megjelent „A magyar nyelv korszakai legrégebb nyelvemlékeink óta“ című dolgozatáért. Budapesten, 1937.

január 12-én. SZINNYEI JÓZSEF elnök. MELICH JÁNOS bizottsági tag. PAIS DEZSŐ előadó.

*

A közgyűlés a javaslat értelmében határozott.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Szabó T. Attila írja: A MNy. XXX, 160—80. lapján olvasható dolgozatomban BOGÁTS DÉNES közléséből egy *Szántóék* helynevet is idéztem (167). Később BOGÁTS szívességéből kezemhez jutott helynévgyűjteményének sajátkezűleg javított különnyomata; itt a szerző e helynevet *Szántóéle* alakra javította. Példáim közül így ez törlendő. — Felhasználom az alkalmat, hogy ugyane dolgozatomban néhány hibát kijavítsak. A 171. lapon felülről a 9. sorban „uo.“ helyett „Bihar m.“, ugyane lapon alulról a 10. sorban „Kolozs“ helyett „Háromszék“, a 180. lapon a dolgozat utolsóelőtti sorában „gyűjtőanyag“ helyett „gyűjtött anyag“ olvasandó. A 169. lapon alulról a 3—4. sorban az „Alföldre“ szó után a mondat így alakul: „*Jerikó* vagy *Jerikó* neve Szeged, a Felvidék néhány községe, Dés, Désakna stb.“

K. A. kérdi: Hogy kell helyesen írni: *Kopenhága* vagy *Koppenhága*? — **Felelet:** *Kopenhága* a helyes magyar írásmód. A Magyar Helyesírás Szabályainak 118. pontja szerint ugyanis „az idegen nevek közül is egészen magyarosan írjuk azokat, amelyeknek a köznyelvben történeti vagy irodalmi múltú magyar nevük van, s amelyek annyira közkeletűek, hogy már magyaros kiejtésük is megállapodott“. Ezek közé tartozik a 120. pontban meg is említett *Kopenhága* is. Eredeti dán neve helyesírási szabályzatunk szó- és tárgymutatója szerint, továbbá Hettner—Littke: A leíró földrajz alapvonalai (I, 173—4), Dante—Pantheon: Új Lexikon és Révai Kis Lexikona szerint *Kjöbenhavn*; Chólnoky Jenő: Földrajzi és statisztikai atlasz², valamint a Volks-Brockhaus szerint *Köbenhavn*; Meyers Sprachführer, Dänisch—Norwegisch 1920. 301. l. szerint *Köbenhavn* (ejtsd: *köbenhaun*), Knaurs Konversations-Lexikon szerint *K[j]öbenhavn*. A városnak neve németül *Kopenhagen*, angolul *Copenhagen*, olaszul *Copenaghen*, franciául *Copenhague*. Tehát mindegyikben csak egy *p* van ugyan, de a magyarban már régen megállapodott a kettős *p*-vel való *Koppenhága* alak; így van pl. MÁRTON JÓZSEF Német-magyar-deák Lexiconában is (1823.). Nem példátlan az ilyen mássalhangzónyúlás idegen földrajzi neveknek magyaros alakjában. Ami lengyelül *Kraków*, németül *Krakau*, angolul *Cracow*, franciául *Cracovie*, olaszul és latinul *Cracovia*, az magyarul *Krakkó*; ami franciául *Bruxelles* (ejtsd: *brüsszel*), németül *Brüssel* (ejtsd: *brüszl*), angolul *Brussels* (ejtsd: *brasztlz*), az magyarul *Brüsszel*.

N. J. B.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXIII. ÉVF.

1937. SZEPT.—OKT.

7—8. SZÁM

Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban.¹

II. Mássalhangzónyúlás suffixum-helyzetben.

Ha suffixum-helyzetben áll elő ikerítődés, akkor ez nagyobb jelentőségű hangváltozás előidézője lehet. Az ikerítődés ugyanis e helyzetben nem marad elszigetelődve, szórványosan egy-két szóban, mint a többeli ikerítődés eseteiben, hanem elterjedhet az egész szóalak-típusban.

Mint már említettük, kitűnő tudósunk: MELICH JÁNOS, a magyar történeti nyelvten egyik megalkotója, rámutatott több olyan suffixumunkra, köztük a középfok *-bb-*jére, melyek hangzóközi helyzetben ikerítődéssel keletkeztek a nekik megfelelő rövid mássalhangzókból. Az alábbiakban természetesen nem térünk ki az ilyen, ma már általánossá vált jelenségekre (*-bb* középfokjel, *-tt* igenév- és perfectumjel, *-tt* locativus rag, *-ll* mozzanatos képző), hanem a suffixumbeli ikerítődésnek csak olyan jelenségeivel foglalkozunk, melyek még nem váltak egészen általánosakká a nyelvben.

Természetesen ügyelnünk kell itt a nyúlás elterjedésének gondos megállapítására. A ragok közt pl. vannak olyanok, melyek a személyragos alakokban ikerítődnek, de egyéb esetben nem, pl. a Szamosháton személyragosan *nállam, véllem*, de máskor nincs nyúlás: *az asztálnál ül, a feleségivel együtt*. Viszont pl. a *-tól, -től, -ról, -ről, -l-*je a Szamosháton minden hangzóközi helyzetben ikerítődik: *tüllem, rullam, a hásztull idájig, a fárull eset le*. Az ikerítődött *-s* melléknévképző a moldvai északi-csángó nyelvjárásban minden hangzóközi, minden tökéletes szóvégi helyzetben, tehát a ragtalan alakban is $\bar{s}$: *hātāṣ* (*-ṣṣāt, -ṣṣāk*), *heleṣ* (*-ṣṣet, -ṣṣek*); így van a Szamosháton is, pl. *vizess, vizessenn, vizesset, vizessek, vizess a száлма*. De már a Dunántúlon másképp van. Ott a följegyzések egyhangú vallomása szerint csak a ragos alak hangzóközi helyzete jár nyúlással: *sárossaⁿ, vizesseⁿ*, (NyF. XXXIV, 16), *delivörösset* (i. h. 84), *árussak* (83), de a ragtalan alakban az *s* mindig, tehát hangzóközi helyzetben is rövid: *borvirágos, borvirágosⁿór, delivörös, csatakos, csodálatos, csoportos, cafatos* (84), *erős, erős a fűöd, erős üdűö* (85), *árus* ~ *árussak* (83).

¹ L. MNy. XXXIII, 141—51.

heves ~ *heves* ez a *keménce* (86). Kár, hogy a nyelvjárástanulmányozók ide vonatkozó megállapításai szüksézávak s nem elég szabatosak. Egyik tétel pl. így hangzik: „A folytonos hangok magánhangzók előtt mindig hosszúak: *kemínnnyen, piro-sat, egísszet, boszussak*.” (NyF. XVII, 11.) Csakhogy e megállapításból nem derül ki határozottan, hogy vajjon e mássalhangzók ragtalan alakban is hosszúak-e magánhangzók előtt; tehát: *boszuss embër*, vagy *boszus embër*? CSEFKÓ szerint az adai nyelvjárásban „az *s* és *sz* végű melléknevek végső hangja egyes ragozott esetekben hosszan hangzik, így: *erőssebb, szélessen, magossat*” (Nyr. XXVII, 406). Ha megállapítása helyes, azt következtetem belőle, hogy: tehát a ragtalan alakban rövid: *erős, széles, magos*.

A Szamosháton suffixum-helyzetben a következő mássalhangzók ikerítődését, illetőleg nyúlását találtam: *sz, s, n, l*.

Az ide tartozó jelenségeket két csoportban tárgyalom: A) Ikerítődés ragokban. B) Ikerítődés képzőkben vagy képzőhelyzetekben.

A) Ikerítődés ragokban.

sz > *ssz* személyrag.

A Szamosháton a második személy *-sz* ragja, ha magánhangzó után áll, hangzóközi vagy tökéletes szóvégi helyzetben megnyúlik. Pl. *itt állassz, nem állassz oda; kellessz, mondassz, szóyllassz, bomlassz, romlassz, gyengéllessz, botlassz, kotlassz*. De minden más esetben természetesen rövid: *nem állasz fel, kellesz nekem; ülsz, félsz, vársz, vasálsz, pihész, hajúlsz, aszálsz, kaszálsz* stb.

A régi nyelvben szintén megtaláljuk e személyrag nyúlását: „*elendessze: an sis usurus*“ (Forró : Curt. 339; *jövendessz* Révai (BÁNÓCZI: Révai 168); *beszéllessz* Dug : Szerecs. 162; *mondassz* Kaz : Lev. II, 120; *jelentessz* Földi uo.; *siklassz* Kölcsey : Ilias; *szóllassz, mondassz* SzD. (TMNy. 598.)

Népnyelvi példák: *állás, hius, őrzés, riuš, rōš, romloš* é. cs. (WICHM. 185—6); *nyűössz, fűössz* Bakonyalja (NyF. XXXIV, 24); *rontassz, hintessz, apasztassz* Torda (NyF. XXXII, 28); *bomlassz, romlassz* Zilah vid. (Nyr. XXVII, 546); *jáccassz* Debrecen (NyF. XXVI, 13); de: *hajlassz, firdessz, omlasz, romlasz, sokallasz, javallasz* palóc nyj. (Nyr. XXI, 462).

E nyúlást HORGER is magánhangzóközi nyúlásnak magyarázza, mégpedig olyan megnyilatkozásokban, „melyekben magánhangzóval kezdődő szó következett az *sz* után”. (MNyj. 146; IgeragTört. 23.)

n > *nn* superessivusi, mód- és állapothatározó rag.

A Szamosháton az *-n* superessivusi, mód- és állapothatározó rag hangzóközi helyzetben megnyúlik és tökéletes szó-

végi helyzetben is hosszú marad: *asztalonn, az asztalonn a laska, nincs az asztalonn* (de: *az asztalon táncol*). Eredetére nézve l. SZINNYEI, NyH.⁷ 129 és SUS. Aik. XXIII, 8:4. Az *nn* nyúlás alkalmasint a *benn, fenn*-féle határozószók hatására indult meg. Példák: *alacsonyonn, azután, bajosonn, bizonyosonn, büvönn, fánn, hidonn, gerendánn, borszosonn, būtösönn, busann, Bikkenn, füvonn, házonn, havann, homájosonn, hosszasonn, kövönn, egenn, é'desenn, egé'sszenn, egyenesenn, lassann, jobbann, föjtomosonn, könnyenn, lovann, ötönn, ré'genn, sárosonn, seggenn, sirálmasonn, sokann* (= viele), *sokonn* (helyh.), *sürvenn, szükönn, titkonn, vastagonn, hóúttonn* (= holtan), *gyávánn* stb. De megőrződött a rövid *-n* a fosztóképzős *-n* végű módhatározókban: *fűsületlen* (jár), (elment) *ebé'deletlen*, (ki ne menj) *mosdatlan*, (örült neki) *kegyetlen, hasztalan, szüntelen, hírtelen, kelletlen* (eszik) stb., továbbá: *ujjonnan, osztán, igen, ugyan, külön*.

A hosszú *nn* ragot sokszor megtaláljuk nyelvemlékeinkben is: *labannes* 'lábán is', *szűlöttenn* NádK. 51: *oldalannes* GuaryK., *fűönn* Sylv: Corp. 13; *űn kiyűn* Sylv: UT. I, 281, *napon* 132, *az isteneñ* II, 122, Gramm. 25, *mezöñ* 32; *ackoronnis* Kár: Bibl. I, 432; *Cassánnis* Czegl: Japh. 40; *kettenn* Sylv: UT. I, 80; *ezerennis* Kár: Bibl. I, 677, (TMNy. 656—8). BARÓTI SZABÓ DÁVID a prozodiában az *-n* ragot hosszúnak veszi: *kegyesenn, partonn* (NÉGYESY, A mértékes magyar verselés tört. 100). A debreceni Fűvészkönyv írói hosszan írták az *-n* ragot. FAZEKAS MIHÁLY így kezdi Ludas Matyiját: „Hajdann egy falubann, a' Nyíreñn-é, vagy az Erdő-Hátonn...“ Ez időtájt sok más író is így ír.

A népnyelv legnagyobbrészt hosszan ejti az *-n* ragot: *szípenn, házann* Lozsád (Nyr. XXII, 406); *kényyenn, gyakallatann* Bihar m. Tárkány (Nyr. XLIII, 164); *nagyonn, magosonn, bajosonn* Beregszász (TÖRÖS 15); *Aradonn, Bányáñn, dilutáñn* Koltó (SZABÓ 11:); *utáñna, kiszenn, nagyonn* Hajdúság (NyF. LVI, 12); *utáñnam* Zilah vid. (Nyr. XXVII, 495); a palócságban „lehet mondani, hogy az *-n* rag kivétel nélkül nyújtott alakban jön elő: *házonn, kertéñn, nyáronn, téleñn, szépenn, csúnyáñn, ökröñn*“ (BARTHA, Nyr. XXI, 360); *azonn, ezéñn, egésszenn, utáñna* Mátyusföld (ZOLNAI, Nyr. XIX, 567); *falunn, őszöñn, égéñn* Heves m. (NyF. XVI, 11); *szívesenn, nagyonn* Debrecen (NyF. XXVI, 8); hasonlóképp Cegléden, Kisújszálláson (TMNy. 657); *azonn az utonn*, de: *huzamossan, hamarossan, szívesen* stb. Balatonfelvidék (ÉDES JENŐ: NyF. XL, 19); *kevileñn, házonn, ritenn, fáñn* stb. Bakonyalja (HORVÁTH: NyF. XXXIV, 16); *falunn, helíñn, piaconn* stb. Vác (NyF. X, 17). Az *-n* rag rövid Erdély nagyobb részében. Az erdélyi adatok szerint: *szüvessöñ, erőssenn* Szakadát (MNY. VI, 307); *erössenn, magossan, pirossan, egésszen* Nagybacon (NyF. LXXV, 13); *erössenn, városon, magoson, ügyesen* Három-

szék (MNyszet VI, 220); *egésszen, kevesen* vagy *kevessen, piroson* vagy *pirossan* uo. (NyK. III, 5); *magosson, laposson, hegyessen, pirosson* Magyardécse, (SÓFALVY 19); *vizessen, veressen, kopasszan, ippen* Domokos (Nyr. XLII, 14). De viszont: *fánn* Csík m. (Nyr. VIII, 182); *fenekinn* Gyergyó (Nyr. X, 45) *készönn* Erdővidék (Nyr. XXI, 328); *a házonn is, azonn ám* Csíkszentdomokos (NyF. IX, 24); az északi-csángóban a superessivusi *-n* rövid (WICHM. 178), de egyébkor hosszú: *hōltān, hēuēn, kēsēn, kōuōsōn* stb.

l > ll ablativusi és más *-l* végű ragokban.

Szh. *előüll -em, -ed, -e, -üñk, -etek, -ök* honnan?), *előüll* (hol? pl. *előüll ül*) ~ K. *elől, elül* | R. nyúlás nélkül: *elől, elől ülő, előle* NySz. | N. a legtöbb nyelvjárásban nyúlással: *előlle* Háromszék (NyK. III, 4); *előllem* Zilah vid. (Nyr. XXVII, 495), Magyardécse (SÓFALVY 19); *elől, előllem* é. cs. *elől* Hétfalu (WICHM.); *elülled* Mohács (Nyr. XXVII, 69); de Vácon az *l* „személyragozott ragokban és névutókban mindig rövid: *tülem, felüled, belüle*“ (NAGY: NyF. X, 17).

Szh. *alóüll -am -ad, -a, -uñk, -atok, -ok* honnan?), *alóüll* (hol? pl. *alóüll a te ruhád van*) ~ K. *alól, alul* | K. nyúlás nélkül: *alól* (NySz.) | N. *alól, alól ül* é. cs., *alól* Hétfalu (WICHM.); *alólla* Háromszék (NyK. III, 4); *alóllam* Zilah vid. (Nyr. XXVII, 495); Vácon rövid *l*-lel (NyF. X, 17).

Szh. *mellöüll (-em, -ed, -e, -üñk, -etek, -ök)* ~ K. *mellől* | R. nyúlás nélkül: *mellül, mellől, mellöle* (NySz.) N. *mellül (-llem* stb.) é. cs. (WICHM.); Vácon rövid *l*-lel (NyF. X, 17).

Szh. *belöüll (-em, -ed, -e, -üñk, -etek, -ök* honnan?), *belöüll* (hol? pl. *belöüll ázik*) ~ K. *belől, belül* | R. nyúlás nélkül: *belél, belől, belül, belöle* (NySz.) | N. *belöl (-llem, -lled, -lle, -llüñk, -lletek, -llik)* é. cs., *belöllem* stb. Hétfalu (WICHM.); *belölle* Háromszék (NyK. III, 4); *belöllem* Halmagy (NyK. XXXI, 383); *belüllem* Magyardécse (SÓFALVY 19); *belölle* Domokos (Nyr. XLII, 14), Koltó (SZABÓ 11); *belöllem*, Zilah vid. (Nyr. XXVII, 495); *belülle* Kecskemét (SZÁNTÓ, Tanulm. I, 57), Szigetköz (SZABÓ: NyF. XXXVIII, 16); *belüllő* Vépvidék (Nyr. XXIX, 177), Göcsej (Nyr. XIII, 310); Vác: rövid *l* (NyF. X, 17).

Szh. *kivüll, kivüllöttem (-ed, -e* stb.) ~ K. *kivül (-em, -ed* stb.) | R. *kivél, kívül, kívöl* stb., de: *kivülette* LevT. II, 123 és *kivüllette* Szathm: Dom. 66; *kivüllötte* Sárp: Noe. 375 (NySz.) | N. *kivel, kívél, köjjel, küjjel* (SZINNYEI, NyH.⁷ 131); *kühül* é. cs., *küwül, kiwül* Hétfalu (WICHM.); *küvülle* Háromszék (NyK. III, 4).

Szh. *felöüll (-em, -ed, -e, -üñk, -etek, -ök)* ~ K. *felől* | nyúlás nélkül: *felél, felől, fölöl, felöle* (NySz.) | N. *felölle* Háromszék (NyK. III, 4), Beregszász (Törös 15); *felöllem* Magyardécse (SÓFALVY 19), Domokos (Nyr. XLII, 14), Zilah

vid. (Nyr. XXVII, 495); *felülle* Mohács (Nyr. XXVII, 69); *felüllő* Vépvidék (Nyr. XXIX, 177); *felüled* Vác (NyF. X, 17).

Szh. *fejüll* (hol?) ~ K. *fölül* | R. nyúlás nélkül: *felül*, *felül*, *felyől*, *fölylül* (NySz.) | N. *fëjjë*, *fëjjetel* Székelyföld; *fejül* Kolozs m. Szucsák, Kolozsvár; *föjel* Udvarhely m. Keresztúr vid. (MTsz.); *fëllül* é. cs. (WICHM.)

Szh. *körüll*, *kürüll*, *körüllöttem* (-ed, -e stb.) ~ K. *körül* *körülem*, *körülöttem* | R. nyúlás nélkül: *környül*, *köröl*, *körül*, *körülötte* (NySz.) | N. *kürül*, *kürült* Háromszék (MTsz.); *kürülle* Háromszék (NyK. III, 4); *kürül*, *kürüllem* é. cs., *körül* Hétfalu (WICHM.).

Szh. *mëggüll* ~ K. *mögül* | R. nyúlás nélkül: *mögül* (NySz.) | N. *mögülle* Háromszék (NyK. III, 4); *hät-mëgüll* é. cs. (WICHM.).

Szh. *közüll* (-*üjk*, -*etek*, -*ök*) ~ K. *közül* | R. nyúlás nélkül (NySz.) | N. *közül* é. cs. (WICHM.); *közül* Zilah vid. (Nyr. XXVII, 495).

Szh. *közbüll* 'in der Mitte' (vö. -*bull*, -*büll*) ~ K. *közbül* | R. *közből*, *közbül* (NySz.) | N. *közbőlöl*, *közből* Háromszék (MTsz.).

Szh. *utóüll*(*é'r*), (*előüll*)*utóüll* ~ K. *utól* | R. *utól* (NySz.) | N. *itol-ír* Domokos (MTsz.); *utöl-ier* é. cs. (WICHM.).

Szh. *tull* 'jenseits; über' ~ K. *túl* | R. *túl* (NySz.) | N. *Túladuna* Bácska, Baja (MTsz.); *tül*, *dunāntüll* é. cs. WICHM.

Szh. -*üll*, -*üll* (hangzóközi és tökéletes szóvégi helyzetben): *magyarüll*, *németüll*, *tótüll*, *zsidóhull* vagy *zsidóüll*, *oláhull*; *hátüll*, *keresztül-kasüll*; *rosszüll*, *ebüll*, *csufüll*, *rutüll*, *kutyásüll*; *lisztüll*, *szemüll*, *örvasságüll*, *szöszüll*, *kenderüll* ~ K. -*ul*, -*ül* | R. nyúlás nélkül (NySz.) | -*ül* (od. -*ül?*) é. cs. (WICHM. 180).

Szh. -*bull*, -*büll* (magánhangzón kezdődő szó előtt vagy tökéletes szóvégi helyzetben): *házbull*, *kérbull*, *vazsbull*, *vizbüll*, *körsóybull* stb. ~ K. -*ból*, -*böl* | R. nyúlás nélkül (NySz.)

Szh. -*rull*, -*rüll* (*rullam*, -*ad*, -*a*, -*üjk*, -*atok*, -*ok*): *fárull*, *hegyrüll*, *lámpárull*, *szekérüll* stb. (magánhangzón kezdődő szó előtt vagy tökéletes szóvégi helyzetben) ~ K. -*ról*, -*röl* | R. nyúlás nélkül (NySz.) | N. *rüllam* Szalonta (Nyr. XLII, 217), Magyardécsé (SÓFALVY 19); *rüll* Koltó (SZABÓ 11); *rüllam*, *rüllod*, *rüll* Jánosfalva (NyF. XXIX, 15); *rullam* Zilah vid. (Nyr. XXVII, 495), Debrecen (KÚNOS, Tanulm. 42); *rulla* Keeskemét (Nyr. IX, 360); *röllam* Torda (NyF. XXXII, 20),

Szh. -*tull*, -*tüll* (*tüllem*, -*ed*, -*e*, -*üjk*, -*etek*, -*ök*): *fátüll*, *asztáltüll*, *tüsztüll*, *visztüll*, *erdőütüll* stb. magánhangzós kezdetű szó előtt vagy tökéletes szóvégi helyzetben ~ K. -*tól*, -*töl* | R. nyúlás nélkül (NySz.) | N. *tüllem* Domokos (Nyr. XLII, 14), Koltó (SZABÓ 12), Jánosfalva (NyF. XXIX, 15), Debrecen (KÚNOS, Tanulm. 42), Szalonta (Nyr. XLII, 217); *tülem* Vác (NyF. X, 17); *tüllem* Magyardécsé (SÓFALVY 19), Beregszász (TÖRÖS

15), Zilah vid. (Nyr. XXVII, 495); *tülle* Kecskemét (Nyr. IX, 369); *töllünk* Lozsád (Nyr. XXII, 406); *tölle* Kalotaszeg Bá-bony (SZABÓ T. ATTILA levélbeli értesítése); *töllem* Torda NyF. XXXII, 20); *tüllö* Göcsej (Nyr. XIII, 310).

Szh. *-stull*, *-stüll*: *apjostull*, *fijastull*, *jányastull*, *annyos-tull*, *pujástull*, *feleségstüll*, *urastull*, *lovastull*, *szekerestüll*, *tövestüll*, *fenekestüll* stb. magánhangzón kezdődő szó előtt vagy tökéletes szóvégen ~ K. *-stul*, *-stül* | R. *-stól*, *stül*, *-stul*, *-stül* stb. (NySz.) | N. *-stōl*, *-stōl* é. cs. (WICHMANN 181).

Szh. *-vāl*, *-vël* (*vëllem*, *-ed*, *-e*, *-ünk*, *-etek*, *-ek* vagy: *velem -ed*, *-e*, *-ünk*, *-etek*, *-ek*): *fávāl*, *füvël*, *vassāl*, *tüzzël* stb., tehát ikerítődés csak *vëllem* stb. személyragos alakban ~ K. *-vāl*, *-vël* (*velem -ed* stb.) | R. ikerítődés csak *é* után, személyragos alakokban: *uelle* Tel: Evang. I, 135; *velle* Helt: UT. R1, Mel: Herb. 6; *vëlle* Ap: Vend. 566 (TMNy.) | N. *vëllem*, *vëlle* Kolozs m. Sztána, Háromszék (MTsz.); *vïëllem* (*-ed*, *-e*, *-ünk*, *-etek*, *-ik*) é. cs., *velem* (*-ed*, *-vïëlle* vagy *vële*) Hétfalu (WICHM.); *vïëllem* Halmagy (NyK. XXXI, 383); *vëlle* Lozsád (Nyr. XXII, 406); *vëlle*, Alsófehér m. (Nyr. XXV, 347); *vëllem* Domokos (Nyr. XLII, 14), Debrecen, Szalonta (Nyr. XLII, 217), Torda (NyF. XXXII, 20).

Szh. *-nāl*, *-nël* (*-nállam*, *-ad*, *-a*, *-unk* *-atok*, *-ok*): *tüznël*, *fánāl*, *embërnël*, *városnāl* stb., tehát ikerítődés csak a személyragos alakban van ~ K. *-nāl*, *-nël* | R. *ennalam* ErdyK. 549; *nalamnal* JordK. 362; *nālunk* Com: Jan. 29; *nalam* Mel: SzJán. 35; *minālunknál* MA: Bibl. I, 23; *nālánāl* MA: Scult. 834; *nállam* GyöngyK. 45; *nallatoknal* Bal: CsIsk. 34; *Nállamnāl* Hall: Paizs. Előb. 7 (NySz.) | N. *nállam* Jánosfalva (NyF. XXIX, 15), Magyardéce (SÓFALVY 19), Debrecen (KÚNOS 42), Mohács (Nyr. XXVII, 69), Torda (NyF. XXXII, 20); *nállad* Szalonta Nyr. XLII, 216); *nälla* Szentés (N. és Ny. III, 260); *nällám* (*-ād*, *-ā*, *-unk*, *-ātāk*, *-ik*) é. cs., *nällám* (*-ād*, *-ā* stb.) Hétfalu (WICHM.); *nállunkéknāl* Domokos (SZABÓ T. ATTILA értesítése).

Az *ll* nyúlás kétségtől a személyragos alakokban indult meg.

B) Ikerítődés képzőkben, illetőleg képző-helyzetekben.

s > ss.

A Szamosháton a képző-helyzetben levő *s* és általában a szóvégi *s* sok szóban megnyúlt. Ez a jelenség ritkább a főneveknél, leggyakoribb az *s* végű melléneveknél.

Az *s* megnyúlása tekintetében két szóalak figyelembe vétele látszik előttem fontosnak: a harmadik birtokoszemélyragú alak és az egyesszámú tárgy alakja.

Egytagú szavaknál két esetben tapasztaltam a szamosháti nyelvújrásban szóvégi *ss* nyúlást: a *juss* és *friss* szavaknál.

A *juss* szó tárgyalásakor megjegyeztem, hogy itt az inetimológikus nyúlás a *jussa* (< *jus* + *ja* személyragos alak hatása alatt keletkezhetett. Az egytagú *s* végű szavak harmadik személyű birtokosszemélyragos alakjaiban a Szamosháton elég gyakran áll elő pótlónyújtás, pl. *has* : *hasa*, *hast*, *hus* : *husa*, *hust*, *kés* : *kési*, *kést*, *ré's* : *ré'si*, *ré'st*, *bus* (mn.) : *bust* stb., de *vas* : *vassa* vagy *vasa*, *vasat*, *kos* : *kossa*, *kost*, *sas* : *sassa*, *sast*, *sás* : *sássa*, *sásat*.

A két vagy többtagú *s* végű szók közül a szamosháti nyelvjárásban kivesszük az *-ás*, *-és* képzős főneveket. Ezeknek harmadik személyű birtokosszemélyragos alakjában rendszerint nincs pótlónyújtásos *s*, tárgyesetük a csonka tóból képződik, vagyis kötőhangzó nélküli: *vágás* : *vágása*, *vágást*, *veté's* : *veté'se*, *veté'st*, *fojás* : *fojása*, *fojást*, *tóydás* : *tóydása*, *tóydást*, *mukkanás* : *-a*, *-t*, *fojzé's* : *-e*, *-t* stb. (de kivétel pl. a cselekvés eredményét jelentő *tojás* : *tojássá*, *tojást*). Ezek közt a főnevek közt nem fordul elő szóvégi inetimológikus *ss* nyúlás.

A többi két- vagy többtagú *s* végű szavak harmadik személyű birtokosszemélyragos alakjai azonban a Szamosháton mind pótlónyújtásosak: *Krisztus* : *Krisztussa*, *Krisztust*, *körtés* : *körtesse*, *körtést*, *gyilkos* : *gyilkossa*, *gyilkost*, *májjus* : *májjust*, *kóyudus* : *kóyudussa*, *kóyudust*, *májjas* : *májjassa*, *májjast* stb. Az ide tartozó főnevek közt mindemellett csak egyet találtunk inetimológikus nyúlású *ss* végzettel: *pappiross* : *pappirossat*.

Mivel szóvégi inetimológikus *ss* nyúlás a Szamosháton legfőként a két- vagy többtagú melléknevekben van, fordítsuk figyelmünket erre a szócsoportha.

Sokat tűnődtem rajta, mi lehet az oka annak, s általában mi különbség van abban, hogy a szamosháti nyelvjárásban az *s* végű melléknevek e két típusra oszlanak: α) *büdöss*, *-enn*, *-ek*, *piross*, *-ann*, *-ak*, *vizess*, *-enn*, *-ek* stb. és β) *é'des*, *-enn*, *-ek*, *okos*, *-onn*, *-ok*, *pereces*, *-ek* stb.

Az *s* végű mellékneveknek ez a következtelen viselkedése másoknak is feltűnt. Némelyek ezt a következtelenséget a beszélők egyéni tetszésétől teszik függővé. BARTHA JÓZSEF a palóc nyelvjárásban e jelenségről szólva fölsorol néhány *ss* végű melléknevet s azután hozzáteszi: „Ezeken kívül még több melléknév fordul elő nyújtott *ss*-sel, de ezek nem általánosak, képzés és ragozás közben gyakran megrövidítik az *ss*-et és nagyon az egyéni tetszéstől függenek“ (Nyr. XXI, 360). BERZE NAGY JÁNOS ezt a megállapítást más hangok nyúlására is átvizsi, s azt mondja a hevesmegyei nyelvjárásról, hogy abban „a hangok időmértéke sokszor a beszélő kénye-kedvétől függ“ (NyF. XVI, 10). Általában különösen az *s* végű melléknevek körül nagy a zavar és összevisszaság. Nyelvjárastanulmányaink szükségűszavú, sokszor ellenmondó megfigyeléseim, nem szabatos megállapításain igen nehéz eligazodni. Egyik ilyen megállapí-

tás szerint pl. Zilah vidékén minden *s* végű melléknévben megnyúlik az *s* „és ezek ragozás közben is megőrzik a hosszúságot“ (Nyr. XXVII, 495). (Tehát pl. *okoss*, *okosst*, *okosznak*, *okossan*, *okossak* stb.? Ez így aligha helyes!)

Az *s* végű melléknévek alaktanának látszólagos következetlensége természetesen nem az egyéni tetszés következménye. A megnyúlt *ss* végű és a rövid *s* végű melléknévek közt — legalább is a Szamosháton — igen világos ragozásbeli különbségek vannak. Egyik ilyen különbségre már a régi jó LŐRINCZ KÁROLY felhívta a figyelmet a háromszéki nyelvjárásról 1861-ben megjelent tanulmányában. „Az *-s* képzőü melléknévek — úgy mond — többire ezt az *s*-et kettőzik az oly hajlítási- és képzőragok előtt, melyekben *a* és *e* (*ü*) segédhang vagyon, például: *magoss-abb*, *piross-at*, *eröss-en*, *veress-es*, de: *városon*, *magoson*, *pirosok*, *ügyesen*, *vizesék*, mikor t. i. *o* a segédhangzó vagy *é*“ (MNyszet VI, 220).

A szamosháti nyelvjárás *s* és *ss* végű melléknéveit átvizsgálva és összehasonlítva, a következő eredményre jutottam:

1. A harmadik személyű birtokosszemélyragos alak mindkét típusban hosszú *ss*-sel van, mely nézetem szerint $s + j > ss$ pótlónyújtással keletkezett *ss*. a) A *vizess*-típusban: *pirossa*, *büdösse*, *erössse*, *lapossa*, *magossa*, *hegyesse*. b) Az *okos*-típusban: *é'desse*, *apróussa*, *asztalossa*, *bé'resse*, *okossa*, *bolondossa* stb.

2. A döntő különbség a két típus között az egyszámú tárgyesetben van. a) Az *ss* végű melléknévek a tárgyesetet a teljes tőből képezik: *pirossat*, *magosst*, *laposst*, *hamissat*, *szorossat*, *hegyesset*, *veresset*, *büdösset*, *erössset* stb. b) Viszont az *s* végű melléknévek (és a belőlük lett főnevek) a csonka tőből képezik a tárgyesetet: *ablakost*, *akaratost*, *apróust*, *álmost*, *asztalost*, *bé'rest*, *bé'szédest*, *betyárost*, *bizonyost*, *bodrost*, *bőjtost*, *é'dest*, *ecetest*, *hirest*, *derest*, *egyenest*, *huszast*, *hűsé'gest* stb. (A köznyelvre nézve l. TMNy. 275.)

3. A másik fontos különbség a két típus között az, amit már LŐRINCZ KÁROLY megállapított. a) Az *ss* végű melléknévek tővéghangzója nyiltabb, vagyis *a*, illetőleg *e*: *piross*, *-at*, *-ann*, *-ak*, *-as*; *magoss*, *-at*, *-ann*, *-ak*; *laposs*, *-at*, *-ann*, *-ak*; *szoross*, *-at*, *-ann*, *-ak*; *hegyess*, *-et*, *-enn*, *-ek*; *hamiss*, *-at*, *-at*, *-ann*, *-ak*; *erössss*, *-et*, *-enn*, *-ek*; *büdöss*, *-et*, *-ek* stb. b) Ezzel szemben az *-s* végű melléknévek rövid tővéghangzója (kötőhangzója) zártabb, vagyis *o*, *e* (mivel a Szamosháton nincsen *ë* foném) és *ö*. Pl.: *ablakos*, *-ok*; *akaratos*, *-ok*; *apróus*, *-ok*; *álmos*, *-onn*, *-ok*; *asztalos*, *-ok*; *bé'res*, *-ek*; *beszé'des*, *-ek*; *betyáros*, *-ok*, *-onn*; *bizonyos*, *-onn*, *-ok*; *bodros*, *-onn*, *-ok*; *bőjtos*, *-ok*; *bálhás*, *-ok*; *bolondos*, *-ok*; *bóytos*, *-ok*; *szükös*, *-önn*, *-ök*; *bütös*, *-önn* stb. (A középfokk *bb*-je előtt mindkét típus tővéghangzója nyilt: *magossabb* *pirossabb* ~ *álmosabb*, *divatosabb*, *szükösebb*.)

Sajnos, nyelvjárastanulmányaink vallomása e téren annyira hézagos, hogy e miatt átfogóbb, általánosabb érvényű szabályt alkotni bajos volna. Azonban, ami keveset mégis elárulnak, fenti megállapításom helyességét bizonyítják.

WICHMANN kivételesen gazdag és megbízható északi csángó gyűjtéséből megállapítható, hogy: 1. az északi csángóban a melléknevek -s, illetőleg -ş végződése legtöbb esetben megnyúlt; 2. minden ş és ș végű melléknév harmadik személyű birtokos-személyragos alakja hosszú şş-el van; 3. a megnyúlt ș (-şş-) végű melléknevek a tárgyasetüket mindig a teljes tőből képezik: *buzăş*: *buzăşşăt*, *döfş*: *döfşşet*, *ieleş*: *ieleşşet*, *şeriş*: *şerişşet*, -ek, *ötş*: *ötşşöt*, *moşş*: *moşşot*, -ok, *eşş*: *eşşşet*, -enn, -ek (a *moşşot*, -ok és *ötş*: *ötşşöt* a > o, illetőleg ε > ö változására vonatkozó északi-csángó hangtörvényt l. Nyr. XXXVII, 199, illetőleg WICHMANN kéziratban maradt hangtani jegyzetei közt az ε > ö változásra vonatkozó északi-csángó szabályt); 4. de már a csonka tőből képezik a tárgyasetet az északi-csángóban is a kevés számú rövid ş végű szavak: *egreş*: *egreşt*, *pöştăş*: *pöştăşt*, *köwş*: *köwşt*, *fedeleş*: *fedeleşt*, *qraş*: *qraşt*, *vărăş*: *vărăşt*.

Megállapításunkkal egybehangzik a nyugati, dunántúli és velük összefüggő nagy területen élő ss-ezés, mely — úgy látszik — az s végű melléknevek ragos alakjaiban hangzók közt általános: *hat évessek*, *haragossan*, *heléssek*, *idősebb*, *két hetissek*, *kedvesebb*, *mírgessen*, *okossan*, *szílesebb*, *szükségesebb*, *öszvessen* Szigetköz (NyF. XXXVIII, 16); *ro"gyossann*, *ř"ótosann*, *sárossa*", *vizesse*" Bakonyalja (NyF. XXXIV, 16); *huzamossan*, *hamarossan*, *szivessen*, *keservessen* Balatonfelvidék (NyF. XL, 19); *két hetissek*, *eszessen*, *okossan*, *üdösebb*, *hamarossan*, *különösebb* Vépvidék (Nyr. XXIX, 177); *magyaros-sat*, *zöldesses* Vác (NyF. X, 17); *élesebb*, *tudóssabb*, *dérékas-san*, *elmessen* Dunántúl (MNyszet V, 95); *pompássan*, *égyenössen* Zalavidék (NyF. IX, 8); *magyarossan*, *röndössen* Felsőőrvidék (NyF. IX, 8); *pirossat*, *boszussak* Pápa vidéke (NyF. XVII, 11); *egyenesset*, *örömössen*, *rövidessen* Mátyusföld (Nyr. XIX, 568); *korcsmárossat*, *fogassat* Nyitravicsápi (Nyr. XXXIV, 43) stb. SZEMKŐ ALADÁR az abaújmezei füzéri járás öző falvairól szólva azt mondja, hogy ott „a másállhangzók hosszú ejtése ritkább“ (NyF. XIII, 36), később pedig azt, hogy „a tárgyrag előtt gyakran hiányzik a kötőhangzó“, pl. *magost*, *pirost* (41. l.). Jó volna tudni, hogy tehát e két szó alanyesete nyúlás nélkül: *magos*, *piros-e* módhatározója: *magoson*, *piros-on-e*, hogy aztán e jelenségek közt összefüggést kereshessünk.

Abból a körülményből, hogy akár az ss, akár az s végű melléknevek harmadik személyű birtokos-személyragos alakja egyaránt (pótlónyújtásos) hosszú ss-el van (*pirossa*, *szorossa* ~ *é'desse*, *asztalossa*), de az ss nyúlás csak azokban a sza-

vakban terjedt el, amelyeknek tárgyesete a teljes tőből képződik (*magossat, pirossat, szorossat*, de *é'dest, asztaost*), azt következtetem, hogy az inetimológikus ss nyúlás a harmadik személyű birtokoszemélyragos alak hatása alatt a tárgyesetből indult ki.

Az ss nyúlás eredetével kiváló történeti nyelvbúvárunk: LOSONCZI ZOLTÁN is foglalkozott (MNY. XIV, 269). Szerinte a *kegyesség, erősség*-féle származékok hatása alatt *kegyessen, erőssen*-féle változatok keletkeztek, melyek aztán mind jobban elterjedtek. Nézetem szerint ez helyes kiindulás volna a *bőlcsesség, békesség*-féle nyúlások megmagyarázására. De már nehezen tudnám vele megfejtetni a szamosháti *jukass, hegyess, vizezess* alakokat, hiszen a Szamosháton nincs is ezeknek megfelelő *-ság, -ség* képzős származék. Viszont méltán kérdezhetnők mi szamoshátiak, hogy akkor miért nincs nálunk *okoss, tágass, szé'less*, holott *okosság, tágasság, szé'lesség* van. Nézetem szerint természetesebb a harmadik személyű birtokoszemélyragos alak hatására gondolni.

Most történeti keretbe állítva felsorolom a szamosháti nyelvjárás megnyúlt ss végű mellékneveit.

2. Szh. *büdöss* (-et, -ek, -ebb, -it, -ödik) ~ K. *büdös* | R. 1417: *Bydeser* (OkISz.); *büdösőc* BécsiK. 112; *büdösítő* Pázm : Préd. 817; *büdösödni* PP. (NySz.) | N. *mög'büdössödik* Udvarhely m. (MTSz.); *büdeš* (-šgek), de *büdešedik, büdešit* é. cs.; *büdös* Hétfalu (WICHM.); *büdös* és *büdöss* Háromszék (MNyszet VI, 220); *büdess* Domokos (Nyr. XLII, 14); Zilah vid. (Nyr. XXVII, 495), Torda (NyF. XXXII, 20).

Szh. *erőűss* (-et, -enn, -ek; -ebb, -ödik, -it) ~ K. *erős* | R. *erős* (NySz.) | N. *eröss-en* Háromszék (MNyszet VI, 220): *erőš*, *erőššebb*, de *erőšedik, erőšit, erőšül* é. cs. (WICHM.); *erössen* Szakadát (MNy. VI, 379), Nagybacon (NyF. LXXV, 13); *eröss* Domokos (Nyr. XLII, 14), Koltó (SZABÓ 11), Jánosfalva (NyF. XXIX, 15), Debrecen (NyF. XXVI, 8), Hajdúság (NyF. LVI, 12), Zilah vid. (Nyr. XXVI, 495), Torda (NyF. XXXII, 20); *erössebb* Ada (Nyr. XXVII, 406); *erős* Bakonyalja (NyF. XXXIV, 16).

Szh. *hamiss* (-at, -ann, -ak, -abb) ~ K. *hamis* | R. *homus* HB.; *hamissacra* MünchK. 22; *hamyssakra* JordK. 368; *hamosan* DebrK. 138; *Hamissan* Decsi : Adag. 118, Pázm : Préd. 262, Com : Jan. 187; *hamys istenek* ÉrdyK. 602; *hamossoyth* KeszthK. 344 (NySz.) | N. *hamiss* Háromszék (NyK. III, 5, MNySzet VI, 220), Torda (NyF. XXXII, 20); *hamissan* Zalavidék (NyF. IX, 39); *hãmiš* é. cs.; *hãmiš* Hétfalu (WICHM.).

Szh. *hegyess* (-et, -ek, -enn, -ebb) ~ K. *hegyes* | R. *hegyős orook* SándK. 38; *hegyes a leuele* Mel : Herb. 90; *hegyes orru* MNyil : Irt. 344; *hegyessre* JordK. 519; *hegyessék* Com : Jan. 123; *hegyessen* uo. 148 (NySz.) | N. *hëgyëssen* Székelyf.; *hëgyësen* Csallóköz, Szeged, Fehér m. (MTsz.); *hegyessen* Magyar-

déce (SÓFALVY 19), palóc (Nyr. XXI, 360); *hegyess* Zilah vid. (Nyr. XXVII, 495); *hed'ješ* (-*šset*, -*šsek*) é. cs. (WICHM.).

Szh. *jukass* (-*at*, -*ak*, -*onn*, -*abb*) ~ K. *lyukas* | R. *likas az gyökere* Mel : Herb. 157; *Lyukassoc* Helt : Mes. 328 b. (NySz.) | N. *lyukass* palóc (Nyr. XXI, 360); *jukass* Torda (NyF. XXXII, 20).

Szh. *laposs* (-*at*, -*ak*, -*ann*, -*abb*) ~ K. *lapos* | R. *lapos* Pesti : Fab. 1; *lapos orr* Com : Jan. 47; *lapossan* TörtT.² I, 579 | N. *lapis* Dunántúl, Szeged stb.; *lapos* Fehér m., Pozsony (MTsz.); *laposson* Magyardecse (SÓFALVY 19); *löpiss* Jánosfalva (NyF. XXIX, 15); *laposs* palóc (Nyr. XXI, 360). Zilah vid. (Nyr. XXVII, 495); *lapass* Torda (NyF. XXXII, 20); *lápás* (-*ššák*) é. cs.; *lápós* Hétfalu (WICHM.); *lapóss* Debrecen (NyF. XXVI, 8; itt az ő érthetetlen rövid o helyett).

Szh. *magoss*, *magoss* (-*at*, -*ak*, -*ann*, -*abb*) ~ K. *magos* | R. 1095: *mogos*; 1245: *Mogus*; 1424: *Mezewmagasoldala* (OkI Sz.); *Magas oryasoc* BécsiK. 45; *magossan* Komj : SzPál. 320; *magassan* Mel : Herb. 113; *magassabb* JordK. 395 | N. *magoss-abb* Háromszék (MNyszét VI, 220); *magossan* Nagybacon (NyF. LXXV, 13); *magosson* Magyardecse (SÓFALVY 19); *magoson* Beregszász (Törös 15); *magoss* Koltó (SZABÓ 11); *mogass* (NyF. XXIX, 15); *magoss*, -*ann* palóc (Nyr. XXI, 360); *magóss* Debrecen (NyF. XXVI, 8); (itt az ő kétségtől hiba o helyett); *magoss* Zilah vid. (Nyr. XXVII, 495); *magosson* Szigetköz (NyF. XXXVIII, 16); *magass* Torda (NyF. XXXII, 20); *magosstat* Ada (Nyr. XXVII, 406); *magosstabb* Göcsej (Nyr. XIII, 310); *mogoš* (-*ššok*, -*ššon*) é. cs.; *mágoš* (-*ák*) Hétfalu (WICHM.); *magost* Abaúj m. füzéri járás (NyF. XIII, 36).

Szh. *piross* (-*at*, -*ak*, -*ann*, -*abb*, -*it*, -*odik*) ~ K. *piros* | R. *pyros orcaia* TelC. 7; *pirosan* Radv : Szak. 188; *pyrosoduan* CornK. 248; *pyross az egh* JordK. 404; *pirossító* Bal : CsIsk. 114; *pirossítóval* GKat : Válts. I, 923 | N. *pirossat* Háromszék (MNyszét VI, 220); *pirossan*, -*ak* Nagybacon (NyF. LXXV, 13); *pirost* Beregszász (Törös 15), Abaúj m. füzéri járás (NyF. XIII, 36); *pirass* Jánosfalva (NyF. XXIX, 15); *pirossat* Kecs-kemét (SZÁNTÓ 57); *piross* Hajdúság (NyF. LVI, 12), Zilah vid. (Nyr. XXVII, 495); *pirass* Torda (NyF. XXXII, 20); *pirossan* Nagykanizsa (NyF. XLVIII, 15); *pirossas* Vác (NyF. X, 17); *pirossabb* Göcsej (Nyr. XIII, 310); *pirosson* Magyardecse (SÓFALVY 19); *piroš* (-*ák*) Hétfalu (WICHM.).

Szh. *szoross* (-*at*, -*ann*, -*ak*, -*abb*) ~ K. *szoros* | R. *zoros ut* BécsiK. 16; *zoros az ut* JordK. 373; *zoros eelethnek* ÉrdyK. 348; *zoros ablak* DomK. 135; *Szoros az ágy* Helt : Bibl. IV, 48; *Szoros a kapu* Tarn:Szents. 190; *szoross* Csúzi : Sip. 588 b; *szorossak* Bod : Pol. 163; *szorossakon* Kár : Bibl. I, 632; *Szoross a kaptza* SzD : MVir. 315 (NySz.); *Igen zorossan* C. (MELICH 774): *stricte Szoroffan* MAL; *Szoroffan* MA. | N. *szoross*

Torda (NyF. XXXII, 20); Székelyf. (MTsz.); soroš (-ǫk, -ǫn) Hétfalu (WICHM.).

Szh. *tüzess* (-et, -enn, -ek, -ebb, -it, -edik) ~ K. *tüzes* | R. *tüzes* (NySz.) | N. *tüzeš, tüzešš ember* é. cs.; *tüzeš* Hétfalu (WICHMANN).

Szh. 1. *sebess* (-et, -enn, -ek, -ebb) 'schnell' ~ K. *sebes* | R. *Sebessen* NémGl. 284, Thaly: VÉ. I, 152, Mik: TörL. 34; *sebesen* PPB., Fal: UE. 370; *sebess* ÉrdyK. 469, Sylv: Ujt. II, 110; *sebes* TelK. 230 (NySz.) | N. *sebes eső* Makó; *seböss* Székelyf. (MTsz.); *sebessen* Göcsej (Nyr. XIII, 311); *sebess* Torda (NyF. XXXII, 20), *šebēš* (-ššek) é. cs., *šebeš* (-en) Hétfalu (WICHM.).

Szh. 2. *sebess* 'verwundet, wund' ~ K. *sebes* | R. *sebessék* JókK. 102; *sebesi* BécsiK. 20; *sebősök* WeszprK. 104; *sebese- ket* Zrinyi I, 65 (NySz.) | N. *sebes asszonyt* Harangod (MTsz).

Szh. *üress* (-et, -enn, -ek, -ebb) ~ K. *üres* | R. *üresen* Helt: Bibl. I P₃; *iresőn* Szék: Krón. 132; *üresék* Pázm: Préd. C₂; *üressen* Káldi: Bibl. 232; *üressek* Matkó: BCsák. 182, Fél: Tan. 275, Com: Jan. 123; *üressíteni* Pázm: LuthV. 50 | N. *üressek* Háromszék m. (NyK. III, 5); *üress* Domokos (Nyr. XLII, 14), Torda (NyF. XXXII, 20); *üreš* (-ššek) é. cs.; *üreš* (-ek) Hétfalu (WICHM.).

Szh. *veress* (-et, -ek, -enn, -ebb, -edik) ~ K. *veres, vörös* | R. 1296?: *Weresalma*; 1315: *Werusalmapathaka, Werusalma- folua*; 1416: *Verus*; 1211: *Weruss* (OkISz.); *veres es tūzes* Born: Préd. 9; *veress* ÉrdyK. 311 b; *veress* RMNy. II, 35; *vörössek* Lipp: Pkert. III, 181; *veressedik* MA:SB. 55; *veres- ses* KirBesz. 133 (NySz.) | N. *veressedik* Háromszék (MNyszét VI, 220); *veressen* Domokos (Nyr. XLII, 14); *vöröss* palóc (Nyr. XXI, 360); *vörösses* Szigetköz (NyF. XXXVIII, 16); *veress* Torda (NyF. XXXII, 20); *vereš* (-ššek) é. cs.; *vereš* (-ek) Hétfalu (WICHM.); *veress* Kolozs m. Szucsák (MTsz.).

Szh. *vizess* (-et, -enn, -ek, -ebb) ~ K. *vizes* | R. *vizes* | NySz. | N. *vizess* Heves m. (NyF. XVI, 11; de Nyr. XXXIV, 163 szerint „vizes, nem ss“); *vizesse*ⁿ Bakonyalja (NyF. XXXIV, 16); *vizess* Torda (NyF. XXXII, 20); *vizeš* é. cs.; *vizeš* Hétfalu (WICHM.).

Mint a fentiekből látjuk, az *s > ss* nyúlás egyes mellék- nevekben: *hamis, hegyes, lyukas, lapos, magas, piros, sebes, szoros, üres, veres* — meglehetősen régen, jórészt már a kódexek korában fellépett, másokban: *büdös, erős, tüzes, vizes* — újabb jelenség.

Az *ss*-ezés elterjedésének mértéke a paradigmákban és magában a szócsaládban, mint nyelvjárástanulmányaink ada- taiból látom, a népnyelv területén különböző. Általában a kö- vetkező három állapotot figyeltem meg.

1. Megvan a nyúlás legalább a ragos alakok hangzóközi *s* hangjában, mégpedig — úgy látszik — az *s* végű mellék-

neveknél általában, de nincs meg a ragtalan alakban. Pl.: *szi-
vessen, keservessen, huzamossan* (NyF. XL, 19); *haragossan,
neléssek, időssebb, kedvesebb, szélessebb* (NyF. XXXVIII, 16);
magyarossat, ződesset (NyF. X, 17); *pirossat, boszussak* (NyF.
XVII, 11); *egyenesset* (Nyr. XIX, 568); *korcsmárossat, fogas-
sat* (Nyr. XXXIV, 43) ~ ragtalan alakban *erős üdűő* (NyF.
XXXIV, 85); *heves ez a kemence* (NyF. XXXIV, 86); *ujdon-
natos ujj* (i. h. 89); *sávolos, helés, körmös, bogaras, akaratos,
alázatos, delivörös* (acc. *delivörösset*) (i. h. 84); *arasztos, ba-
gyulás* (MNY. IX, 425); *bibis, czaftatos, czimères* (i. h. 426);
vörhenyegés (i. h. 465). Ez így van az egész Dunántúlon és
a vele érintkező területeken.

2. Megvan a nyúlás a ragos alakok hangzóközi *s* hang-
jában, megvan a ragtalan alakban is, ha utána magánhangzón
kezdődő szó következik, vagy pedig semmi, de nincs elterjedve
az egész szócsaládban. Ez az állapot tűnik ki WICHMANN
északi-csángó adataiból: *şşebşş* (-şşek) [*sebes*] 'sauer', de: *şşebe-
şşedik, şşebşşül* 'sauer werden'; *verşş* (-şşek) 'rot', de: *verşşit* 'rot
färben'; *mogoşş* (-şşok, -şşon) 'höch', de: *mogoşşit, mogoşşitgät*
'höher machen'; *büdeşş* (-şşek) 'übelriechend'; de: *büdeşşedik* 'zu
stinken anfangen', *büdeşşit* 'stinkend machen', *büdeşşül* 'stinkend
werden'.

3. Megvan a nyúlás a ragos alakok hangzóközi *s* hangjá-
ban, megvan a ragtalan alakban is, ha utána magánhangzón
kezdődő szó következik, vagy pedig semmi, és megvan az ösz-
szes származékokban. Pl. a Szamosháton: *piross, pirossat,
pirossann, pirossak, pirossabb, pirossas, pirossitöy, pirossodik,
piross alma, ez az alma piross* (de természetesen: *piros kesz-
kenöy, piros festék*); *büdöss, büdösset, büdössebb, büdössit,
büdössödik* stb. Mint adataimból kitűnik, a Szamosháton kívül
ez az állapot van meg az egész északkeleti nyelvújrás-területen
és Erdélyben.

l > ll.

Az *-l* képzős, illetőleg *l* végű igék *l* hangja a Szamos-
háton hangzóközi helyzetben bizonyos magánhangzók után
megmarad rövidnek, mások után pedig megnyúlik, ikerítődik.

I. Rövidnek marad az *l*, ha hangzóközi helyzetben előtte
rövid *a, e, o, ö* magánhangzó van. Szóvégi helyzetben ez az
a, e, o, ö az *l* előtt természetesen megnyúlik (*āl, ēl, ōl, ȫl*).

-āl, -ēl végű igék: *aszalok : aszāl, emelek : emēl, bérelek :
bē'rēl, meszelek : meszēl, bérzelek : bērzēl, hajalok : hajāl, hizla-
lok : hizlāl, továbbá: bērhēl, bigecsēl, cepēl, cseperē'kēl, ebē'dēl,
érdemēl, fejēl, felesēl, fenekēl, fé'szkēl, gyentēl, gyepēl, hirēl,
kedvēl, kehēl, kelepēl, keresztēl, követēl, langāl, legēl, lé'hēl,
legyēl, művēl, nehésztlēl, nevēl, nyakāl, nyarāl, nyārgāl, nyēr-
gēl, ölēl, perēl, peszmetēl, szabdāl, szavāl, szelēl, szemēl, szen-
tēl, színēl, szóullāl, szünetēl, szüretēl, tejēl, telēl, tállāl* (de: *tāl*),

szállal (de: szál), termél, tincsel, tisztel, tőgygél, tördél, tüzel, ügyél, vaszkál, vállal, vasál, vedél, vendégél, visél stb.

-öl, -öl végű igék: abárolok : abáról, abriktolok : abriktól, dobolok : doból, barangolok : barangól, futyolók : futyól, bütölök : bütöl, csápolok : csápól, döfölök : döföl, dörzsölök : dörzsöl, továbbá: böcsmöl, bömböl, büröl, bubból, bugyboréköl, cühöl, csattól, csiköl, csóuköl, csörömpöl, csuföl, csutaköl, danöl, daraböl, doromböl, döhöl, dömböl (= dorbézol), dörömböl, faröl, fársángöl, gázöl, gomböl, gondöl, gönygyöl, hörböl, hürcöl, kocsol, kahöl, karmöl, kodácsöl, koszpítöl, kotyföl, könnyököl, kukoréköl, kuksöl, laucsöl, pipáköl stb.

II. Megnyúlik az *l* a következő esetekben:

A) *a, e, o, ö* (vagy bármely más magánhangzó után is) megnyúlik az *l* a Szamosháton:

1. ha valaminek tartást, vélest, mondást jelentő ige végén van. Ez esetben tehát funkció fűződik a megnyúlt *ll*-hez: sokall, kevesell, nehezell, nagyoll, higoll (= hígnak tart), hosszall, jókzoroll, rövidell, vé'nell, restell, kicsill stb.

2. *a, e, o, ö* után is megnyúlik továbbá az *l*, ha állandóan hangzóközi helyzetben van: ké'kellik, zöydellik, nyilallik, hájnallik; vizellet; szügyellőü, tálpallóü, átallóü, né'gyellőü; Gyönygyöllőühegy.

B) Megnyúlik az *l*, ha hangzóközi helyzetben előtte hosszú magánhangzó: *á, é, é', ó, ö* van:

-áll, -éll, -é'll végű igék: adogáll(ok), babráll(ok), cseréll(ek), bé'ké'll(ek), bärnállik, áskállódik, berendáll, beretváll, boncíráll, büjkáll, cibáll, cincáll, cirókáll, csatáll, csudáll, daráll, díktáll, dudáll, drágáll, dukáll, é'ccakállódik, feketé'llik, vállik (de: választ), firkáll, fonogáll, fundáll, fuvócskáll, firicskáll, gerebjéll, gyeňgáll, gyomláll, hagyogáll, hasogáll, használl, heráll, hívócskáll, huruzsváll, irogáll, ité'll, járkáll, kakáll, kalapáll, kandikáll, kapáll, kapárgáll, káráll, kaszáll, kecáll, keféll, ké'mé'll, ké'rsekáll, kommendáll, kócszáll, kótyavetyéll, kukucskáll, licitáll, mászkáll, mázsáll, nyiszáll, papáll, pence-réll, piszkáll, prédáll, rágicskáll, riszáll, rostáll, sájnáll, sántikáll, szabináll, számláll, szitáll, szöugáll, szunyókáll, szürkáll, tanáll, tärkállik, tentéll, ugráll, uszkáll, utáll, üldögáll, vacsoráll, vakláll, veté'llőü, zabáll stb.

-óull, -öüll végűek: szóull, jövendőüll (de: nőül, sájtóul).

C) Megnyúlik az *l* akkor is, ha hangzóközi helyzetben előtte rövid zárt magánhangzó: *u, ü, i* van:

-ull, -üll, -üll végű igék: árull(ok), bámuull(ok), becsüll(ök), bé'küüll(ök), fördüll(ok), bibüll(ek), didüll(ek), pisüll(ek) s így tovább: hajull, burull (a Tiszaháton: boröl), bolondull, böidull, böyüduull, büvüll, busull, csöyüduüll, csürdüüll, csunyull, csücsüll, dördüüll, drágull, é'püll, füsüll, fürdüüll, feszüüll, görbüüll, gugull, gyengüll, gyógyüll, gyüllé's (de: gyül), hajull, hegedüll, higull, hóyukull, indull, jovull, ké'küüll, kerüll, keserüll, ké'szüüll, kóyduüll,

kondull, könyörüll, köpüll, köszörüll, lóduull, maŋgurull, mozduull, nyírkull, óucskull, örüll, pendüll, puhull, repüll, sántull, szé'düll, tóduull, türüll, tuhull, üll (de: *ül*), *vakull, vé'nüll, vonull, zudull, zürbüllőü, zsendüll* stb.

A régi nyelvben a fenti helyzetek *ll* nyúlásának csak gyér nyomait találjuk. Ebből az következik, hogy ily következetes és rendszeres kifejlődése, mint amelyet a szamosháti, tiszaháti és ugocsai területeken tapasztaltam, újabb fejlődés eredménye. Nyelvújrástanulmányaink szűkszavú, gyér adatai, stb.-i és határozatlan, nem szabatos megállapításai a számbavételre is alig érdemesek, mert semmit sem lehet belőlük következtetni, sem pedig rájuk valamit építeni. Csupán az északi-csángó nyelvújrás állapota áll tisztán előttem WICHMANN szótárának jóvoltából. Az északi-csángóban a fent kifejtett *ll* nyúlásnak csak a birtokos személyragozásban van nyoma *nállam, vëllem, töllem, r"öllam* stb.), a főnevek ragjaiban, az igeképzőkben, igevégződésekben nyoma sincs.

Az igevégződések *ll* nyúlásának világosan látható fenti szabályszerűsége a Szamosháton nemcsak az *l* végű igeéknél van meg, hanem ugyanaz a szabályszerűség nyilvánul meg az *l* végű ragoknál is: *velem, de vëllem, nállam, alóüllam, belöülllem; magyarull, né'metüll, tóutull, csufull, ebüll, szöszüll, örvasságull, pé'züll; rullam, tüllem, házbüll, kézbüll, apjostull*.¹ Sőt még tovább megyek és összefüggést gyanítok nemcsak a *nállam, -ad, -a, vëllem, -ed, -e, magyarull, tóutull, szöszüll, ebüll* stb. névragok és a *használlom, cserëllem, busull, fészüll, kőduull, ké'züll* igealakok *ll* nyúlásai között, hanem ugyanazon hangtani analógia hatását látom az ilyen megnyúlt *ll* helyzetben is: *Börbálla, tállāl, szállāl, állörca*, továbbá: *billincs, Babüllőynija, pirulla* stb.

Nézetem szerint vannak a nyelvben bizonyos kisebb-nagyobb indukáló erejű fonetikai góccok, melyek hatással vannak a hozzájuk hasonló helyzetű hangcsoportokra. Ilyen indukáló góccok a fenti nyúlásokra nézve az *áll, éll, ull, üll* hangcsoportok. Ilyen erősen indukáló fonetikai góccoknak vélem pl. a névszók harmadik személyű birtokoszemélyragos alakjainak pótlónyújtásos mássalhangzóit is. Ilyen indukáló gócnak vélem a Szamosháton pl. az *eggyetem, Eggyiptom* szavakra nézve az *eggy* ('*unus*') hangcsoportot. Talán a középfokban uralkodóvá vált *bb* nyúlás hatását kell látnunk a *meggebbed, labbanc* szavakban.

A mássalhangzónyúlás keletkezése gyakran kapcsolatban van az előtte álló magánhangzó megrövidülésével. Szamosháti példák: *csü > csüllőü düll > düllöngöüzik, *keresztül > keresz-*

¹ Az *-ull, -üll* *l*-jének nyúlása bizonyára összefügg az *-ól, -öl* szöveg történetével: *tanól, meról; gonoszól, segedelmól; járól, kóról, háztól* ~ *tanull, merüll; gonoszull segedemüll; kúrull, háztull*.

tüll, keresztüll öyt, *tül > tull, tull esik, *abbül > abbull, abbull eszik, *tülém > tüllem, *rúlam > rullam, árul > árull, árullok (vö. MNy. XXXII, 223); *búbos > bubbos, bubb, *púpos > puppos, pupp, *csúcsos > csuccsos, *zsúfot, *zsúfol > zsuffot, zsuffol stb.

Az ikerítődés kérdése mindenesetre megérdemelné, hogy népnyelvünk bűvárai nagyobb figyelmet fordítanak reá. A Szamosháton és a vele szomszédos területeken az ikerítődés fenti rendszere nem lehet e területnek elszigetelt sajátága. Talán másutt is van ilyen vagy másféle ikerítődési rendszer. Bizonyos azonban, hogy teljes világossággal csak akkor fogunk látni e kérdésben, ha az eddigieknél átfogóbb, gazdagabb népnyelvi gyűjtésekre építhetjük megállapításainkat.

CSÜRY BÁLINT.

Mundzsuk—Bendeguz.

„A magyarok eredete“ 47. lapján VÁMBÉRY a Μουυδιουχος (Priskos) ~ *Mundzucus* (Jordanes) nevet, Attila apjának nevé, a török *mondzük* 'zászlófej, üveggyöngy stb.' szóval magyarázta, s magyarázatát én is elfogadtam a HonfKial.-ban (133. l.), mivel a hangtani megfelelés pontos, és 'Gyöngy' jelentésű személynévek vannak a törököknél. E magyarázathoz fontos erősítő adatokat csatolt RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: gazdag török tulajdonnév-gyűjteményéből közöl egy *Mo(u)nčak* nevet, egy mongol fejedelem nevé, a XVII. századból s egy XVIII. századi *Er-Mončuk* nevet (MNy. XXVIII, 100; a többi itt közölt neveket én is ismertem, de nem gondoltam és nem gondolom idetartozónak).

E magyarázatot nem fogadja el MESKÓ LAJOS a MNy. XXXII. évfolyamában (328—9. l.). Nem tartja mellőzhetőnek a magyar krónikák *Bendacuz*, *Bendeguz* stb. adatát (így nevezik a krónikák Attila apját), s az összes adatok alapján egy *Mündzük* és egy *Mündžüüz ~ *Bündžüüz alakot rekonstruálván, ezt a török *bün* (*mün*) 'leves' szóval és a török *-džük*, illetőleg az oszmánli *-džügüz* kicsinyítő képzővel hozza összefüggésbe.

VÁMBÉRY és MESKÓ magyarázatával a Népünk és Nyelvünk 1937-i első számában (IX, 30—2) MO[ÓR + MÉSZÁ]ROS EL[EMÉR + GYU]LA foglalkozik és nem fogadja el egyiket sem. Többek között hangsúlyozza ez az együttes, hogy a MESKÓ által említett *bün* 'leves' szó a törökben nincs meg. MOROS ELLÁÉKNAK ezt az állítását helyreigazította a MNy. egy „levélszokrény“-beli közleménye (XXXIII, 63—4), mely kimutatja, hogy e szó valóban megvan, mégpedig Mahmud al-Kāšgarinál, a régi török szókincs legfontosabb forrásában, ame-

lyet MOROS ELLÁÉK elfelejtettek megnézni. E cikkekre válaszolva MOROS ELLÁÉK beismerik tévedésüket, egyébként azonban mindent fentartanak (NNy. IX, 69—73).

Foglalkozni akarok a dologgal én is, egyrészt azért, mert a problémát fontosnak látom — sajnos, olyan kevés adatunk van a hunokra —, másrészt meg azért, mert a MOROS ELLÁÉK által felvetett kérdésekhez van érdemleges mondanivalóm.

Vegyük először is a VÁMBÉRY-féle magyarázatot. Ebben én — különösen a RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ által közölt *Mondzsuk* nevek bizonyításának a hatása alatt — egyáltalában nem kételkedem.

MOROS ELLÁÉK elsősorban szememre vetik, hogy helytelenül állapítottam meg az eredeti alakot. Szerintük Jordanes *Mundzucus* alakjából nem szabad kiindulni, „hanem az egykorú névalakokból, amelyek Theophanes 158 Ὀμουυδιος-a és Priskos Rhetor Μουυδιουχος-a, ami azt jelenti, hogy a mindkét névalakban szereplő *-di-* eredeti és így *dž*-vel semmi módon kapcsolatba nem hozható, arról nem is szólva, hogy Theophanes *ho-* szókezdetének elhagyása — úgy látszik — görög nyelvi elvonásnak tekintendő, mivel azt a görög határozott névelőnek értelmezhetjük.“ (NNy. IX, 30.).

Itt először is van egy nagyobb arányú elnézés. Azt mondják MOROS ELLÁÉK, hogy Theophanes és Priskos névalakjai egykorúak, tehát mondjuk 400—450 körüli időből valók. Ez állításukat megismétlik még két helyen (NNy. IX, 31 és 69). Ezzel szemben tudjuk, hogy Theophanes 818-ban halt meg. Hogyan lehet tehát azt mondani, hogy Theophanes adata egykorú adat?

Ami pedig a *Ho*-val kezdődő névalakot illeti, ilyen egyszerűen nincs. MOROS ELLÁÉK a bonni kiadásból idézik ezt. Theophanes Chronographiájának azonban új, jobb kiadása is van, a DE BOOR kiadása, melyet nem néztek meg, s melyben a névváltozat már helyesen így szerepel: „... Ἄτιλας, ὁ Μουυδιου παῖς, Σκúθης...“

Az egykorú Priskos és a száz évvel későbbi Jordanes adataiból kell hát kiindulnunk a név magyarázatánál. E két adat hangtanilag nem mond ellent egymásnak. Priskos *-di-*je és Jordanes *-dz-*je egészen jól érthető átírási módja a török *-d'ž-*hangnak. A török *dž*-t más görög forrásokban is megtaláljuk hasonlóan jelölve; így Ptolemaiosnál Δαῖζ, Menandrosnál Δαῖχ alakban szerepel a *Džajiq* szó, az Urál folyó török neve.

„De baj van a török *mundzsuk* szóval is“ — mondják tovább MOROS ELLÁÉK. „Ez a szó ugyanis nem egyszerűen gyöngyöt, hanem a szemverés ellen a nyakban viselt gyöngyöt is jelenti. Valószínűleg elhomályosult összetétel, amelynek első része kétségtelenül a török *mojun, moin* 'nyak' szó, amint ez világosan kitűnik a Németh által feltételezett *mundzsuk* szónak karakyrghyz [magyarul *kirgiz*-t szoktunk írni] *moin-ö*

'rote Perlen' és kyrgyz *moin-šak* ua. alakjaiból . . ., amiből az is következik, hogy a IV. században ezen szó első szótagjában a *mojun* > *mun* összevonás még semmikép sem lehetett meg. Ehhez még idézve van „a szó egyéb variánsai“ jelzéssel a krími *bunčuk* és az oszmánli *bundžuk* alak RADLOFF szótárából.

Mindjárt kijelenthetem, hogy a török *munčug* szóval semmi baj sincsen. A probléma, mely e mögött a szó mögött van, egészen más, mint amelyet MOROS ELLÁÉK elképzelnek. Először azonban jól tették volna, ha pontosabban összeszedik a megfelelőket, vagy legalább is megnézték volna azokat a fontosabb alakokat, melyeket a Honf. Kial.-ban idézek (133. l. 5. j.); ugyanezen helyen idézem GOMBOCZ—MELICH Etymologiai Szótárát is, melynek *boncsok* cikkéből szintén tanulhatunk volna egyet-mást. Így rájöttek volna arra, hogy a szó — *-j*- nélkül — megvan már Mahmud al-Kāšgarínál, s megvan az általuk említett nyelvjárásokon kívül a csagatájban, a kumükben, a szártban, a toboliban, a teleutban, a sor-tatárban, a baskirban, a karacsájban, és bizonyára még egy csomó más nyelvjárásban. Hangsúlyozom, hogy mindezekben az adatokban hiányzik a *j*. Sőt megvan a szó már a Sáhnamében is, WOLFF szótára *منجوق mandžūq* (< török *mondžug*) alakban közli. Mahmud al-Kāšgarí és Firdouszí adatai biztosítják, hogy a szóban már 1000 előtt jóval nem volt *j*, s e mellett szólanak a két kirgiz nyelvjárás kivételével az összes mai nyelvjárások is. De ha MOROS ELLÁÉK megnézik az EtSz.-t, ott megtalálták volna a mongol és mandzsu alakokat is; az egyik *moncok*-, *munčug*-nak, a másik *moncon*- (мончонь)-nak hangzik. Nem volt tehát ebben a szóban *j* a török nyelvtörténet legrégebb korszakaiban sem.

Éppenséggel nem lehetett azon az alapon, ahogyan MOROS ELLÁÉK gondolják, mert a szónak a török *bojun* 'nyak' szóhoz eredetileg semmi köze sincsen. A szó jelentése ugyanis a törökben 'üveggyöngy (drágakő stb.), zászló (lófark)', Firdouszínál 'Standarte, Fahne', a mongolban 'kerek tárgy, labda, golyó, kerek bojt', a mandzsuban 'selyemcsomó a sapkán'; vö. még mongol *munča-ji* 'kereknek lenni', *munčayar* 'kerek, golyó-alakú' stb. A szó eredeti jelentésének tehát semmi köze sincs a nyakhoz; később kifejlődött egyes nyelvekben a 'nyakon viselt dísz' jelentés, majd ennek következtében a szó a kirgizben és a karakirgizben keveredett a 'nyak' jelentésű *mojun* szóval, s így keletkeztek a fenti kirgiz alakok. Persze ha az ember húszból csak három-négy adatot ismer, s nem nézi meg — még nagyjában sem — azt sem, hogy az, akivel vitatkozik, mit írt a szóbanforgó kérdésről, egészen sajtáságos eredményekre jut.

A *Mundžuk* név VÁMBÉRY-féle magyarázatának helyességében tehát egyelőre semmi okunk sincs kételkedni.

MESKÓ LAJOS magyarázata ellenben, — bár gondosan, részletesen és tudományosan van bizonyítva — szerintem sem fogadható el. Nem látom eléggé megtámogatva jelentéstani szempontból, amit MOROS ELLÁÉK is kiemelnek. MESKÓ utal hasonló jelentésű török nevekre, de nem tartom valószínűnek, hogy török fejedelmet férfi korában ilyen névvel neveztek volna. A török fejedelmek — különösen a régi időkben — másféle neveket viseltek. Azt sem hiszem, hogy Kézai és a többi krónikák kései és hangtanilag igen sajátságos adatát ilyen bátran lehetne felhasználni. Nem tartom valószínűnek végül azt sem, hogy az oszmánli *-dzügüz* képzőt a hun korba lehetne felvinni. Azt azonban nem tartom kizártnak, hogy a *Bendeguz* stb. alaknak van jelentősége, bár egyelőre nem tudnék vele mit kezdeni. Különösen sokat mondónak látszik ez alak szókezdő *b*-je; egy *mun-* ~ *bun-* (vagy ha tetszik *mün-* ~ *bün-*) alakpár nagyon kínálkozik arra, hogy az ember török területen építsen rá. Egyelőre mégis csak valószínűbb, hogy a *Bendacuz* Jordanes *Mundzucus*-ának a megfelelője.

*

Az ügy ezzel voltaképpen el volna intézve, annál is inkább, mert itt egyetértek MOROS ELLÁÉKkal. Mivel azonban MOROS ELLÁÉK MESKÓ magyarázatának helyességét cáfolva több turkológiai kérdéshez hozzányúlnak, s mivel az illető kérdésekhez hozzá lehet szólni, kitérek ezekre is. (Hangsúlyozom: nem MESKÓ magyarázatát védelmezem.) MESKÓ a *Bendeguz* nevet a török *bün*, *mün*, *min* 'leves' szóból magyarázza. Erre azt mondták MOROS ELLÁÉK (NNy. IX, 31), hogy először is *bün* alak a törökben nincsen, másodsor, hogy e szó csak az Altaji- és Szajáni-hegységek vidékén élő „törzsecskék“ nyelvében él, mely törzsek „a közelmúltban törökösödtek el“, s a *mün* 'leves' szó szamojéd eredetű.

Ami az első kifogást illeti, már említettem, hogy ez a kérdés elintézést nyert; van *bün* alak Maḥmud al-Kāšgari *Dī-vānjában*. A másik kifogás, hogy t. i. ez a török szó csak a közelmúltban eltörökösödött, szamojéd eredetű törzsecskék nyelvében található, megint az anyag nem ismerésén alapszik. Ellentmond ennek az a tény, hogy a szó megvolt a régi török nyelvterület legnagyobb részén. Megvolt az ujurban (l. pl. RACHMATI, *Zur Heilkunde der Uiguren*, SberPreussAkad. 1930. Index: *mün*), Maḥmud szerint megvolt az oguz, a kipszak és a szuvar nyelvben, megvan Ibn Mühennā szótárában, s megvan a jakutban is (*min*). Azt már cáfolni sem kell, mikor MOROS ELLÁÉK a szó jelentéséről azt írják, hogy „nem 'leves', hanem 'Fischbrühe, Fischsuppe'.“ Ha megnézték volna az adatokat, ezt sem írták volna le.

Hogy a hunok idejében meglehetett-e a török szó, az más kérdés. Ennek eldöntése esetleg összefügg azzal, amit MOROS

ELLÁÉK is megemlítenek, hogy t. i. a szónak megvan a szamojéd megfelelője. Erről már PAASONEN írt (Beiträge 291); csodálom, hogy ezt nem említik MOROS ELLÁÉK, holott magyarazzák a szóvégi *-n*-et, melyre vonatkozólag PAASONENnek is megvan a véleménye. PAASONEN szerint a szó szamojéd eredetű, s az alapalakja **vññ*. A kérdést azonban bonyolulttá teszi az a körülmény, hogy a *bün ~ mün* 'leves' szó már jóval 1000 előtt a köztörök szókincshez tartozott. Arról szó sem lehet, hogy a magyaráztatnál a közelmúltban történt Altajvidéki szamojéd-török érintkezéseket lehetne alapul venni.

A MESKÓ által feltett **Bün-dzüjüz* alak képzőeleméről MOROS ELLÁÉK a következőket mondják: „Meskó . . . egyszerűen elővette Németh Gyula kis török nyelvtanát, ahol szerencsésen talált egy »gyakori« *-džyyz, -džijiz < -džijiz, -džuyuz, -džüjüz < džüjüz* kicsinyítő képzőt; hogy aztán a török *-dž*-nek mimódon felelhet meg a magyarban *-d-*, az őt nem bántotta: valahogyan csak volt! Azonban még ezzel a Németh Gyula török nyelvtanában talált török kicsinyítő képzővel is pórul járt. Ilyen török kicsinyítő képző ugyanis nincs, illetve csak KÚNOS Ignác Oszmán-török nyelvkönyvében (309. l.) van, amelyre azonban még saját folklóre-szövegeiből sem tud élő nyelvi példát idézni. Tőle ezeket a feltételezett összetett képzőket és velük a Kúnos által képzett szóalakokat átvette Radloff és Németh Gyula is.“

Itt MOROS ELLÁÉK megint nem ismerik az adatokat, ami a kisebbik baj, — de nem is néztek utána a dolognak, ami már kevésbbé megbocsátható.

A kérdéses kicsinyítő képző közönségesen olvasható változata a *-džayiz* típusú alak, mellyel szemben — különösen a régi nyelvben — gyakori a *-džiyaz*, illetőleg *-džuyaz* típusú forma. Ami pedig a *-džijiz* típust illeti, ezt nem KÚNOS találta ki, ez valóságos, élő alak. Ha MOROS ELLÁÉK megnézték volna a török nyelvtanokat, erre azonnal rájöttek volna. Megvan ez a képző KÚNOS Ignác nyelvtanán kívül VON DER BERSWORDT nyelvtanában (1839.), megvan a FÜ'AD-EFENDI és G'ÄVDÄT-EFENDI török nyelvtanának KELLGREN-féle német átdolgozásában (1855.), és megvan WAHRMUND török nyelvtanában (1869.). Hogy mindezek a nyelvtanírók tévedtek volna, az nem valószínű, s hogy nem tévedtek, azt minden kétséget kizárólag bizonyítja egy 1933-ban, Ankarában megjelent török munka „Türkçede kelime teşkili“ (A szóképzés a törökben), melyet a Török Nyelvkutató Társaság grammatikai szakosztálya tárgyalt meg és adott ki AHMET CEVAT (*c = dž*) tervezete alapján.¹ E munka 37. lapján ott szerepel a *-cigiz* képző a *-ceğiz* mellett, az *elcigiz* 'kezecke' példával. Hogy azután ez a képző

¹ A munka tulajdonképeni címe: Türkçede kelime teşkili — hakkında bir anket.

megvolt-e a hun korban, az más kérdés. Megjegyzem még, hogy MOROS ELLÁÉK alaptalanul kifogásolják azt, hogy a nyelv-tanok e képzőt kicsinyítő képzőnek nevezik. Ez valóban kicsinyítő képző, így nevezik a törökök is. MOROS ELLÁÉK szerint e képző „az élő nyelvhasználatban sajnálkozás kifejezésére szolgál” (NNy. IX, 72). Van egy török iskolában használt török nyelv-tanom 1323 (1905/1906)-ból, melyben a *-džayiz* ~ *džijiz* képzőre a következő példák olvashatók (a képző magánhangzói — sajnos — nincsenek kiírva): *pendžeredž.g.z* 'ablakocska', *odadž.g.z* 'szobácska', *harekedž.g.z* 'magánhangzójelecske', *nok-ťadž.g.z* 'pontocska', *perdedž.g.z* 'függönyöcske', *gülabdändž.g.z* 'szagosvizes üvegese'; hogy mindezekben a tárgyakon valami sajnálkozni való volna, azt nem tudom elképzelni. Az igaz, hogy a gyakran hallható *adamdžayiz*, *kadındžayiz* (köznyelvben *-džāz*) 'emberke, asszonyka' szavakban sajnálkozó értelem van. Ez azonban külön jelentésbeli fejlődés eredménye.

Mellékes dolog, de kitérek rá, hogy a török *dž*-nek a magyarban megfelelhet a *d*, ezt tehát MOROS ELLÁÉK szintén alaptalanul kifogásolják MESKÓ dolgozatában. A török *dž*-ből a magyarban *gy* lett, s a magyar *gy* több esetben *d*-vé fejlődött. Ettől a MESKÓ magyarázata még nagyon jó lehetne.

„Olvasóink... szakértelmünkben és tárgyilagosságunkban... teljesen megbízhatnak” írják még többek között MOROS ELLÁÉK (NNy. IX, 70.). Sajnos a fent elmondottak alapján ebben éppenséggel nem tudok velük egyetérteni.

NÉMETH GYULA.

Régibb török jövevényszavaink magyarázatához.

Gyomor.

A *gyomor* 'stomachus, ventriculus' legrégebb előfordulása-ként az OklSz. az 1252-i *Balhagumur* völgy nevét idézi, adátát azonban kérdőjellel kíséri, nem bizonyos ugyanis, hogy a kérdéses *gumur* csakugyan *gyomor*-nak olvasandó-e. A későbbi adatok közt *gyamor*, *giomraia*, *gyomra*, *gyomor* változatokat találunk (NySz.). A mai nyelvjárási alakok közül figyelmet érdemel a székelyföldi *gyamor* és a szlavóniai hangátvetéses *gyormom* (MTsz.).

A szó etimológiai magyarázataként VÁMBÉRY (Magyar és török szóegyezések; NyK. VIII, 147) arra hivatkozva, hogy a „gyomor nem annyira stomachus, mint belső üreg jelentésében” ismeretes, egybeveti a csagatáj *tamur* 'ér belső üreg (p. o. *tagning tamurini ačmak* 'a hegy üregét megnyitni)' szóval. Erre a szófejtésre kár szót vesztegetni.

BUDENZ: NyK. X, 118 VÁMBÉRY magyarázatát elveti, s

helyette finnugor irányban keresve a szó eredetét az osztják *numîr* 'rund' és vogul *numr* 'ovum (Ei, tojás)' szóra utal.

A vogul szóról KANNISTO (Die tatarischen lehnwörter im wogulischen: FUF. XVII, 142) kimutatta, hogy török, illetőleg tatár jövevény. KANNISTO pontosabb feljegyzésében a *numr* a következőképen hangzik. TJ. TČ. *namər̄tk*, P. *num'rtka*, VN. *namr̄x*, VS. *namr̄x*, LU. *namr̄x* I.M. *namr̄x*. A török megfelelők — a KANNISTO felsorolta adatokat kiegészítve — a következők: tub. *numirtqa* | sor *nuburtqa*, *numirtqa*, *nurtqa* | kojib., karag. *numurha*, *numurtka*, *numerka*, *numertka* (CASTRÉN—SCHIEFNER 104—5) | kirg. *jumurtqa* | kaz. *jomortqâ* | özb. Qonrat *dzumurtqa* (saj. felj.) | baskir *jomortka* (PRÖHLE 236) | özb. Qat. *dzumərqa* (saj. felj.) | kirg. Orenb. *zumurtka* | kaz. *žomorka* (VOSKR. és OSTROUMOV, Tatarsko-russkij slovarj. Kazan, 1892. 81) | balkár *zumurtzá* (PRÖHLE: KSz. XV, 275 | tob., bar., csag., turki (SHAW) *jumurtqa* | csag. (KÚN. és PDC.), Kāšr. *jumurtja* | kumük *jumurtza* (NÉMETH: KSz. XII, 126 | kun *jumurtka* (CC. 277) | HOUTSMA *jumurtqa*, *jumurda* | karluk (*Dārənā*, Észak-Afganisztánban) *jumurqa* (saj. felj.) | Ibn Muhannā (ed. A. BATTAL 92) *jumurta* | oszm. *jumurta*, *jumurda* | bask. *jomortka* (KATAR.), *jomortka* (PRÖHLE) | kaz. *jomorqa* | tob. *jomortka*, *umirtka* (Kratkij russko-tatarskij slovarj. Na narečii toboł'skoj gubernii. Tobol'sk, 1904. 7, 15 | alt. *jimirtqa* | kar. T. *jimirtza* | azerb. *jimirta* | csuv. *šmarda* | jak. *simit*¹ (BÖHTL. 163) és *simit*, *simit* (PEKARSKIJ 2462).

Az osztják *numîr* 'rund' ma ismert pontosabb alakjai — mint azt ZSIRAI MIKLÓS volt szíves egybeállítani —: *nomir* *numri* 'rund'; *nomir-täk* '(rund-stark) ganz' (AHLQUIST 111); J. *nomrâγ-* 'ganz', ú. *úúú* 'kokonainen leipä'; K. *numr̄:* ú. *iā xām* 'dichter Heidewald' (PAAS.—DONN.); FD. *numr̄:*, Trj. *numr̄x* 'heil unversehrt, ganz', V. *numr̄x* stb. stb. (KARJ. OL. 55) ~ vog. *namər* stb. 'dicht' (KANNISTO, WogVok. 71).

Az osztják szó szintén török jövevény, noha nem szerepel PAASONENNEK az osztják nyelv török elemeiről írott munkájában (FUF. II.). Az osztják *numîr* 'rund' stb. szóval ugyanis a következő török adatok vethetők egybe: kirg. *jumur* 'rund, abgerundet, ohne Ecken, ganz rund' (RADL. IV, 177) | krm., csag. *jumur* 'rund' (RADL. III, 577) | csag. *jumru* 'arrondi, pelotonné' (PDC. 550), 'rund' (ŠS. ed. KÚN. 109) | oszm., krm. *jumru* 'rund, abgerundet, aufgeblasen, geschwollen; die Geschwulst, der Embonpoint, ein runder Auswuchs an Bäumen' (RADL. III, 583) | kel. tör. *jumru*, *jumri* 'purri; arrondi, rond, en forme de peloton, enflé, enlure' (ZENKER 976c) | csag. *jumri* 'rund, kugelförmig' (RADL. III, 583) | kkirg. *jumuru* 'rund,

¹ Az ős-török *-rt-* ~ jakut *-t-* megfelelésre vö. NÉMETH, Az ősjakut hangtan alapjai: Nyk. XLIII, 465, 111 §.

cylinderförmig' (RADL. III, 577) | azerb. *jumuri* 'кРУГЛЫЙ' (S. M. GANIEV, Russko-tatarskij slovarj. Baku, 1897. 50) | kaz. *jomoro* (RADL. III, 463), *jomor*, *jomoro* (BÁLINT 86), *žomoro* 'кРУГЛЫЙ, шарообразный' (OSTROUMOV 81) | bask. *jumiri* (KATAR. 104).

Látjuk tehát, hogy a *gyomor* javasolt finnugor eredeztetése sem jöhet szóba.

Afganisztáni özbeg nyelvtanulmányaim során egyik nyelvmesterem, egy Üsein nevű pásztor, a Qonrat törzs Qoldaulo nemzetségéből, az emberi test részeinek felsorolásánál a *gyomor* tájékára mutatva azt *džumür*, *džumar* szóval jelölte meg, magyarázatul pongyola perzsasággal *xurt šikam*-nak („kis has”) fordította. Érthető, hogy azonnal *gyomor* szavunkra gondoltam, s körülményesen utánakérdeztem a szónak nemcsak nála, hanem egyéb, más törzsekből származó özbegeknél is. Csakhamar megtudtam, hogy a kérdéses testrészt a kabuli perzsa (tádzsik) nyelvjárásban *azār xāna* 'ezer ház' néven ismerik, a hazarak *kaura*-t mondanak, turkománul pedig *toquz qat*, *qārq qat* 'kilenc, illetőleg negyven rét' a neve. Ez utóbbi megjelölések egytől-egyig a kérődzők ú. n. recés (esetleg százrétű) gyomrát jelentik. Mikor erre figyelmeztettem özbegemet, az azzal háritotta el kifogásomat, hogy ők sohasem láttak emberi belső részeket, csak állatiakat, mindenesetre mind a kettőt egyként nevezik.¹ Maga az özbeg Q. *džumür* is nemcsak az emberi gyomrot jelenti, hanem természetesen az állati bendőt, illetőleg recés gyomrot is, sőt ez utóbbiból készített tömlőt is, pl. *džumürdərj ičinä aq saldəm* 'a juhendő-tömlőbe írótt tettem'. A *džumür*-t az afganisztáni özbegek közül ismerik a Laqai és a Dörmän törzsbeliek is, ellenben ismeretlen a Qatarañ, a Parxanači és a maimanai Kūhi törzs nyelvjárásában épúgy mint az afganisztáni és perzsiai turkomán és azeri nyelvjárások szókincsében.

Meg kell jegyeznünk, hogy az özbeg nyelv számos, egymástól hangtan, alaktan és szókincs tekintetében lényegesen különböző nyelvjárásokra oszlik. Az eddigi vizsgálódások kizárólag a khívai, bokharai és farghanai anyagra (de még annak sem egész terjedelmére) szorítkoztak, itt viszont az új Uzbe-

¹ A fentebb idézett özbeg és turkomán nyelvjárásokban az emberi gyomor jelölésére nincs más szó, csak az, amelyik az állati bendőt, illetőleg recés gyomrot jelenti. A kábuli perzsában a műveltebb osztályok nyelvében azonban már az irodalmi perzsa *ma'da(h)* használatos ebben az értelemben. Érdekes, hogy az afganisztáni mongol nyelvben bizonyos emberi testrészeket olyan szavakkal jelölnek, melyek az irodalmi mongolban, a nyelvjárásokban és a nyelvemlékekben csak állatokkal kapcsolatban használatosak. Pl. mog. Marda S *dəlan* 'női mell, emlő' ~ irod. mong. *deleng* 'le pis, une tette' (KOW. III, 1716) ~ oir. *delŋ* 'Euter' (RAMSTEDT, KW. 86): mandzsú *delen* 'Drüsen im Kuheuter' (GAB. 42) | mog. M. *gūzan* 'has' ~ irod. mong. *gūjege* ~ oir. *gūzēn* 'Wamme, Blättermagen' (RAMSTEDT, KW. 140).

kisztán-köztársaság megalakulása óta egyre alaposabban látnak neki a munkának. E. D. POLIVANOV¹ szerint három nagy csoportot különböztethetünk meg ezen a területen: 1. a farghanai átmeneti nyelvjárásokat, 2. az erős turkomán hatást mutató khívai nyelvjárást, 3. a tulajdonképeni özbek vagy kipcsak csoportot. MENGES felosztása szerint² az uzbekisztáni nyelv a következőképpen tagolható: 1. a) a városok nyelve, a csagatáj nyelv folytatója, b) a letelepedett és félig letelepedett lakosság nyelve, 2. a tulajdonképeni özbek vagy kipcsak, a nomádok nyelve. Maguk az özbekek két nagy csoportra osztják nyelvüket, mégpedig a szerint, hogy a szókezdő *j*-t *j*-nek ejtik-e (*joqëi*), vagy pedig *ǰ*-nek (*joqëi*). Uzbekisztánban a hivatalos nyelv *joqëi*, tekintélye ennek a nyelvnek régóta jóval nagyobb (ez volt az irodalmi nyelv is), mint a *joqëi*-é; *joqëi*-nyelvjárások Uzbekisztánban gyéren vannak képviselve, java részük a mai Észak-Afganisztánban, főleg az ú. n. Afgán-Turkesztánban van otthon.

Világosan *joqëi*-nyelvjárás az afganisztáni Qonrat, a Dór-mán, a Qatayan, a Laqai, de látjuk, hogy ezek közül sem mindegyik ismeri a *džumür*-t. Kabulban alkalmam volt igen sok, különböző nyelvjárásokból való, Uzbekisztánból érkező egyént kikérdezni, de a szót nemcsak hogy nem használták, de nem is értették. Nem meglepő tehát, hogy ha JUDACHIN özbek szótára (K. JUDACHIN, Uzbeksko-russkij slovarj. Taszent, 1927. X, 816, IV) szintén néma e tekintetben.

Az ily módon eleve ritkának látszó özbek szó azonban korántsem egyedülálló. A kirgizben, melyet szintén *joqëi*-nyelvjárásnak nevezhetnénk, szintén ismeretes a szavunk: *ǰumür* 'der zweite Magen des Wiederkäuers' (RADL. IV, 177), *ǰumürsaq* (< *ǰumürçaq) 'der zweite Magen der Wiederkäuer' (uo). Azt hiszen, ide sorolhatjuk Maǰmud al-Kāšyari *ǰumür* adatát is, melyet ugyan kiadója, BROCKELMANN 'Ort, wo sich das Vieh wälzt' fordítással magyaráz, de aligha helyesen. Az eredetiben (konstantinápolyi kiadás III, 7, 9) ugyanis ezt találjuk: بيمر المرغة في الحيوان (a vokalizálást nyomdatechnikai okokból el kellett hagynunk) *ǰumür: al-mimrayatu fi al-ǰajaváni*. *Fi al-ǰajaváni* jelenthet (ritkábban) annyi is mint 'állatok által', de a leggyakoribb használat szerint a. m. 'az állatokban'. Az *al-mimrayatu*-t fordította BROCKELMANN 'letaposott hely'-nek, illetőleg 'helynek, ahol fetrengenek'. A fordítás alapja az arab *ǰ maraǰ A, If. marǰ* 'Gras abweiden; im Gras stehen; mit Oel salben; e. S. im Kothe wälzen beschmutzen; Schaum, Rotz auswerfen... 5. sich wälzen (Pferd); sich mit Oel salben; sich beschmutzen' (WAHRMUND II, 770—1), ennek egyik participialis alakja ممرغ *mumarraǰ* ممرغ *mamrǰǰ* 'mit Oel besalbt, be-

¹ Izv. Ak. Nauk SSSR. 1929, 511 és köv.

² Der Islam XXI, 144—5.

schmutzt' (i. h. 908), és minden bizonnyal 'lehevert, legázolt'. Van azonban az arabban egy szó, melyet itt helyénvalóbbnak gondolok: مِرْغَة, új-arab kiejtése *mimrage*, jelentése pedig 'Blinddarm' (WAHRMUND II, 908), 'intestin caecum' (BELOT 765). Az arab szó átkölcsönződött az oszmánliba is *mumraya* 'the coecum' (REDHOUSE 1979) alakban.¹

A török *jumur* és *jumur* származék, alapszava és annak egyéb származékai a következők.

Tar., kun, alt., ujj., oszm., csag., turki *jum-* 'zusammen-drücken, zudrücken (die Augen, den Mund)' (RADL. III, 574) | tel. *jum-* 'ua.' (uo.) | kirg. *jum-* 'zudrücken, zumachen (Mund und Augen); die Finger fest zusammendrücken, festhalten' (RADL. IV, 175) | karacs. *jum-* 'zumachen, zudrücken (die Augen)' (PRÖHLE: KSz. X, 149) | kaz. *žom-* 'сжимать, смыкать, жмуриять (глаза)' (OSTROUMOV 80) | leb. *jim* 'die Augen schliessen' (RADL. III, 500) | tub. *ñim-* 'die Augen schliessen, zudrücken' (i. h. 632). Ehhez az alapértelmezéshez csatlakozó származékok: csag., oszm. *jumuq* 'zagedrückt, geschlossen (von Mund und Augen)' (RADL. III, 577) | alt., tel., ujj. *jumul-* 'zusammengedrückt, geschlossen sein' (i. h. 579) | oszm. *jumulu* 'geschlossen, zugemacht' (i. h. 580) | tel. *jumuš* 'die Augen schliessen sich, fallen zu' (uo.) | tel. *jumuštür-* 'die Augen zudrücken' (i. h. 581) | csag. *jumtur-* 'zudrücken lassen' (i. h. 584) | oszm., csag. *jumdur-* 'die Augen zudrücken lassen' (uo.) | kar. T. *jumčuqla-*, kar. L. *jumčuqla-* 'mit dem Wimpern blinzeln' (i. h. 585) | tar *jumčik* 'das Blinzeln' (uo.) | kar. T. *jumčuq*, kar. L. *jumčuq* 'ua.' (uo.) | kirg. *jumulangü* 'seine Augen zudrückend' (RADL. IV, 178).

Az alapjelentésből fejlődött következő nagyobb és fontosabb csoportokat emeljük ki.

A) 'Kerek, gömbölyű; gombolyag, golyó; daganat; gördülni; gombolyítani; megdagadni'. Idetartozik mindenek előtt a fentebb már tárgyalt *jumur*, *jumri* szócsoport. Továbbá: oszm. *jumaq* 'der Knäuel, Klumpen' (RADL. III, 574) | tel. *j'umaq* 'der Bactrog' (i. h. 575) | oszm. *jumaqla-* 'auf einen Knäuel aufwickeln, zusammenballen' (uo.) | oszm. *jumaqlan-* 'einen Knäuel, Klumpen bilden, zusammenballen' (uo.) | tel. *j'umaqta-* 'kneten' (uo.) | bar. *jumar* 'der Knäuel, Klumpen' (uo.) | bar.,

¹ Maguk az arab lexikográfusok a *mimragah* szót, úgy látszik, csak 'vakbél' értelemben ismerik; legalább is a legnagyobb arab szótár, amelyhez pillanatnyilag hozzáférék, a Muḥīt al-Muḥīt, nem említi más jelentést. A szó alakja is ellene szól BROCKELMANN fordításának; a cselekvés helyét kifejező igeneveknél (látszólag ilyennek veszi BROCKELMANN Kāšgarī kifejezését) a praefixum magánhangzója *a* (l. pl. WRIGHT, A Grammar of the Arabic Language² 1, §§ 221—227). Azt az értelmet, amelyet BROCKELMANN *mimragah*-nak tulajdonít ('hely, ahol az állatok hemperegnek') az arab szótárak szerint *marāğ*, *marāğah* az *mutamarāğ* képzések fejezik ki. (Ebből a *marāğah* szóból származtatja Balāḍurī [Futuh 330] az ūḍarbaijāni Mārağha város nevét). TELEGDY ZSIGMOND.

krm. *jumarla-* 'auf einen Knäuel aufwickeln, rollen' (uo.) | kár. *jumarlan-* 'rollen' (intr.) (uo.) | kár. *jumarlandir-* 'wälzen' (uo.) | krm. *jumalaq* 'die Kugel' (i. h. 576) | bar. *jumalaq* 'kugelförmig' (uo.) | csag. *jumalan-* 'rollen, sich wälzen' (uo.) | csag. *jumalat-* 'rollen, wälzen' (uo.) | oszm. *jumur-* 'anschwellen, klumpig oder knotig werden' (uo. 577) | kkirg. *jumurla-* 'drehen, rollen, wälzen' (uo.) | oszm. *jumurjaq* 'die Pestbeule, die Beulenpest' (i. h. 579) | tar. *jumulag* 'rund, kreisrund, kugelrund; die Kugel' (uo.) | tar. *jumulaqla-* 'rund werden' (uo. 580) | tar. *jumulaqlandir-* 'rollen, wälzen' (uo.) | tar. *jumulaqlat-* 'rund machen' (uo.) | alt., csag. *jumyaq* 'der Kloss, das sich in der Hand zu einem Klosse zusammengedrückte' (uo.) | alt. *jumyaqas* 'ein kleiner Kloss' (uo. 582) | csag. *jumyaqla-* 'einen Kloss machen, einen Kugel machen' (uo.) | alt. *jumyaqta-* 'zu einem Kloss zusammenballen, kneten' (uo.) | alt. *jumyaqtan-* 'sich zu einem Klosse zusammenballen' (uo.) | oszm. *jumyar-* 'geschwollen, klumprig werden' (uo.) | tel. *jumyar-* 'kneten' (uo.) | kun *jumyalag* 'die Kugel' (uo.) | oszm., csag. *jumru-* 'anschwellen' (i. h. 583) | oszm. *jumruluq* 'die Geschwulst, Anschwellung, die Kugelförmigkeit' (uo.) | oszm. *jumruja* 'rundlich' (i. h. 584) | oszm. *jumrujaq* 'die Pestbeule' (uo.) | turki *jumalaq* 'round, spherical' (SHAW 206) | turki *jumalamaq* 'to roll about' (uo.) | turki *jumalaqmaq* 'to make round' (uo.) | turki *jumyaq* 'a ball of thread' | turki *jumurmaq* 'to throw down, to overthrow (a wall or building)' (uo.) | turki *jumuruq* 'ruinous, in a ruinous condition' (uo.) | kirg. *jumarla-* 'zu einem runden Klumpen zusammendrücken, zusammenballen' (RADL. IV, 175) | kirg. *jumarlaq* 'der Klumpen, der Kloss' (uo.) | kirg. *jumala-* 'einen Ball bilden, rund werden, eine kugelförmige Gestalt annehmen; herabrollen' (i. h. 176) | kirg. *jumalaq* 'rund, kugelrund; die Kugel, das Kügelchen, der Schafmist; die Eichel des Penis, die Eier in den Hoden' (uo.) | kirg. *jumurda-* 'rund machen' (uo.) | kirg. *jumurdan-* 'rund werden, sich abrunden, einen Cylinder bilden; einen dünnen Leib bekommen, schlank werden (von Pferden)' (i. h. 177). Lehet, hogy idesorolandó a fentebb már szintén tárgyalt *jumurtqa* stb. 'tojás' szó is, de az sem lehetetlen, hogy inkább közvetlenül a *jum-* 'nyomni' alapszó származékának tekintendő. Ugyanez a helyzet a *jumur-*ral is: lehet, hogy gömbölyded alakjáról kapta e nevet, lehet, hogy a belekerült ételt nyomkodó, préselő szerepe játszott közre az elnevezésnél.

B) 'Lágy, puha'. Oszm. *jumušaq*, *jumšaq* 'weich, milde' (RADL. III, 581, 585) | oszm. *jumušqariq* 'weich, biegsam, was sich hämmern lässt; zehe, klebrig' (i. h. 581) | csag., turki, tar. *jumša* 'weich werden, weich machen' (i. h. 585) | bar. *jumža-ua.* (uo.) | csag., tar., kun *jumšaq* 'weich, milde' (uo.) | bar. *jumžaq* 'ua.' (uo.) | bask. *jumšqk* 'ua.' (PRÖHLE: KSz. V, 236) | karacs. *jumušaq* 'weich, biegsam' (PRÖHLE: KSz. X, 150) |

kumük *jumušak*, *jumšak* 'puha, lágy' (NÉMETH: KSz. XII, 126) | balkár *zumušağ* 'weich, sanft anzufühlen' (PRÖHLE: KSz. XV, 275) | kirg. *jumsa-* 'weich werden, aufweichen (intr.)' (RADL. IV, 178) | kirg. *jumsağ* 'weich, erweicht, milde, gelassen, freundlich' (uo.) | szag. *ǰimǰäk* 'weich' (RADL. III, 533) | kojb., kacs. *ǰimjağ* 'weich' (o.) | kar. T. *ǰimšağ* 'ua.' (i. h. 501) | kar. L. *ǰimsağ* 'ua.' (uo.) | tel. *ǰimzal* 'ua.' (uo.) | krm., türk *ǰimšağ* 'ua.' (uo.) | tel. *ńimža-* 'weich werden' (i. h. 632) | tub. *ńimžağ* 'weich' (uo.) | még számos, ebbe a jelentéstani körbe tartozó egyéb származék.

C) 'Ököl'. Oszm., csag. *jumruğ* 'die Faust, der Faustschlag' (RADL. III, 583) | oszm. *jumruğla-* 'Faustschläge versetzen, mit der Faust kneten' (uo.) | karacs. *jumduruğ* 'Faust' (PRÖHLE: KSz. X, 149) | csag. *jumruğ* 'poing' (PDC. 550) | kumük *jumuruk* *jumruk* 'ököl' (NÉMETH: KSz. XII, 126 | balkár *zundurug* 'die Faust' (PRÖHLE: KSz. XV, 275) | stb.

A török szó megfelelője ismeretes a mongolban is. Íme néhány adat: irod. mong. *ǰimii-* 'comprimer, presser; boucher (l'ouverture), fermer (bouche)' (Kow. III, 2349) (a mongol magashangú alak az első *-i-* hatása alatt keletkezett) | monguor *bǰimu-* 'fermer (bouche), se fermer (fente)' (DE SMEDT—MOSTAERT 88; az irod. mong. megfelelők között *ǰumuyi-*, *ǰimuyi-* és *ǰimii-* alakokat idéz) | ordos *dǰumu-* 'saisir à la façon d'une tenaille, prendre avec une tenaille' (MOSTAERT, Textes oraux ordos: Monumenta Serica. Peip'ing, 1937. 657) | oir. *dǰimī*, *dǰumī* 'fest geschlossen sein (Mund, Lippen)' (RAMSTEDT, Kalmükisches Wb. 111) | stb.

A *gyomor gyomrot* hangátvetős töve magyar jelenség, és ugyanúgy magyarázandó, mint a *sátor* ~ *sátrak*, *bátor* ~ *bátran*. A magyar szó forrása tehát világosan egy török *ǰumur*. Szókezdő *gy-*jét tekintve ugyanabba a csoportba kell sorolnunk, ahová *gyalom*, *gyárt*, *gyapju*, *gyertya*, *gyúr* stb. tartozik. Az eddigi felfogás szerint minden ilyen szó török jövevény-szavaink legrégebb, ó-csuvasos jellegű rétegébe tartozik. Hogy azonban az ős-török *j-* ~ magyar *gy-* megfelelés nem kizárólagosan bolgár-török kölcsönzési kritérium, arról egy más alkalommal kívánunk szólni.

LIGETI LAJOS.

A francia forradalom eszméivel kapcsolatos viseletek a magyar nyelvben.*

Neglizsé. Eredetileg az udvari élet szellemiségére jellemző viseletelnevezés: minden öltözet, amelyet nem hordhattak az udvari társaság nagy estélyein: *habillement négligé*, esetleg *demi négligé*, *großes Negligé*, „nagy“, de mégis csak pongyola, nem tel-

* L. MNy. XXXIII, 89—99, 157—63.

jes öltözet — máskép *deshabillé* is! — volt. Jelenthetett szorosabb értelemben vett házi, reggeli öltönyt, sőt hálóköntöst is; így Kazinczy Ferenc:⁹⁶ 1789: „ő meg-hallotta, hogy jövök, ablakot nyitott, 's kedveltető *neglige*ejében ki-nézett“ Bácsm.¹ 131; az 1814. kiadásban: „reggeli kedves *pongyoldjában* lenéze“ Bácsm.² 104 || 1794: „A mint látja az úr, én még egészen *negligében* vagyok“ Módi 226 || [Deidamia:] „Mindjárt, ha megmozdult, ha megszólalt, vagy épen | Magát mutatta *negligésben* | Szívére Akillesnek egy nyilat | Villogtatott annak szeméből.“ A dics. triumfusa. Csok: II, 372, vö. 1794: i. h. 458 is. (Határozószóként: 1798: „Egy hasított Pudermantel | Függyakán, csak *neglizsé*“ Aranysujtásos Nadrág. Csok: II, 311.) — Az első, eredeti jelentésben, a könnyebb és szabadabb, nem etikett-, de annál inkább korszerű érintkezés és viselet divatos megjelölésekép⁹⁷ fordul elő 1792: [egy kérő látogatásakor:] „Nem fzedted-e ma reggel, a' nélkül, hogy akartad volna, szorgalmatosabban fűrtökbe a' hajadat, vagy nem válafztotál-e más *neglizsét*?“ Vers: SzerGy. 41. Mint a formákhoz kötött társasági étellel ellenkező öltözetfajta: 1797: „Most pedig már bús kedvébe' | Szívem csak szomorkodik | Öltözöm csak *negligébe*, | Két orcám halványodik; | Nem kedvellek társaságot. | Sem leányt, sem cifraságot.“ Csok: I, 524. — A későbbi adatok egyre inkább a 'pongyola, hálóköntös' jelentésről tanúskodnak; pl.: 1824: „Az illy megvetemedett ifjú... tíz óráig **neglizsében* van, akkor néha **gábelfrühstüköt* eszik...“ Öröm-Ünnep 147,⁹⁸ — Magyarországon ugyanúgy, mint német földön (l. SCHULZ, DFrb.). Az eredeti értelemben vett „grandeparure“ végső eltűnésével ugyanis a *neglizsé* már nem is fejezett ki ellentétet: az egész viselet demokratizálódott; valójában állandóan *neglizsét*-t hordottak, s így ez a megjelölés az otthoni, sokszor félig öltözetlen, pongyola viseletformára vonódott át. — Kazinczy egyéni nyelvhasználata elvont jelentésre is emelte a kifejezést: „[az idegen szavak] megtartása kedves *negligéet* ad Románomnak“ Bácsm.¹ A⁸. A műhöz fűzött szójegyzékben (260) magyar megfelelője: „pongyolaság, pipe-rétlenség“.

Ismételten hangsúlyoztuk már szimbolikus szerepét az egész kor színét, jellegét meghatározó jegyek közt.⁹⁹ Elterjedésének és uralomrajutásának okai: az egyszerű, a természetnek megfelelő élet, az egyenlőséget követelő, feltörekvő néposztályok állandó hatása s ezzel együtt az olcsóbb, általánosabban hozzáférhető ruházat szükségessége.¹⁰⁰ Útját egyengette a „sensibilité“ irodalmi iránya, amely azonban kétségtelenül a kor egyik jellemző tüneteiként is fellép, a gyöngéd bájú „beauté touchante“ eszményítése, a nem külső pompától kölcsönzött természetes női szépség felismerése: „Die Toilette des *Neglige* ist eine der glücklichsten Verfeinerungen der Kunst

zu gefallen. Ein schlanker, wohlgebauter Wuchs gewinnt im *Caraqueau*.“¹⁰¹

Éppen a *karakó*¹⁰² elterjedése is egyik jele a *neglizsé* egyre növekvő uralmának: Párizsban, Berlinben és Bécsben is (vö. Párizsról: „Alles geht jezt in *Caraco* und *Rock* überein, und man sieht fast keine einzige Dame mehr in einem Kleide,“¹⁰³ Berlinből: „*Karako*’s und nichts als *Karako*’s werden jezt durchgängig getragen“¹⁰⁴). Valójában az alsóbb néposztályok, sőt a szolgáló személyzet asszonyainak jellemző ruhadarabja volt. Innen, a kispolgárság köréből emelkedett a hatvanas évek legvégén általános divattá, amelyet még a királynő, Mária Antoinette sem vetett meg,¹⁰⁵ — úgy, ahogy valamivel előbb a nálunk is ismert *contouche*, *kántus*,²⁰⁶ éppen szabadabb, a természetes alakot hangsúlyozó formája miatt.¹⁰⁷ — Magyar előfordulásai: 1790: „Rózsafzín tafota vólt felső ruhája | Hátán ez úgy állott, mint Mojzes táblája, | Rövid vólt, ’s két karján rántzott vólt munkája, | Violafzínú vólt ez alatt szoknyája. | Spányiol Orfzágból jött ruhámnak neme, | Azért is dámák közt e’ nagy módi leve, | Mindenike hordja; *Karakó a’ neve, | Tág, azért is tőle nints a’ testnek heve.“ FNót. 108—9 || „Nyárba híves, nem is nehéz a’ *karakó“ uo. || 1816: „[a régi magyarok] beszéltek, de nem ezekkel a’ szókkal, ’s nem ilyen dolgokrol, mert nem kellett: . . . *karako*, *kantus*“ GYARM., Voc. Előszó V. — Kevésszámú irodalmi adatunk ellenére meglehetősen ismert lehetett nálunk is: a nép szintén használja, mint a női otthonka egy fajának megjelölését (MTsz.).¹⁰⁸ (A szó eredetét LITTRÉ LIVET alapján a *casaque* szó párisi ejtéséből: *caraque*-ből magyarázza. HATZFELD—DARMESTER—THOMAS, Dict.⁶ szerint ismeretlen eredetű, de esetleg feltehető a *casaque*-kal való összefüggés. GAMILLSCHEG, EtWb. a *caracol* ’csigaház’ régibb alakjának tartja.)

A *karakó* francia elterjedésében angol hatások is szerepet játszottak, ott is divatos volt a redingote megkurtított, a *karakó*-hoz erősen hasonló női válfaja. A nyugateurópai divat azonos irányzatai egymástól függetlenül is azonos formákat hoztak létre, és ezek ismét hatnak azután egymásra, — előbb az angol divat és élet a szárazföldre, később már inkább a forrongó törekvések végső következtetéseit levonó francia a szigetország lakóira. Hogy a *neglizsé* viselet kezdettől fogva erősen angol hatás alatt állott, a fentebb hangsúlyozott okoknál fogva természetes.¹⁰⁹ Viszont, hogy a fogalom megjelölése a franciára megy vissza s nem az angol „half dress“-re, bizonyíték lehet a német divatok francia eredetére, még az esetben is, ha esetleg az angol szellem és szokás külön is befolyásolta őket. — Németországban a szót eredeti értelmezésében 1786—1787 óta használják (SCHULZ, DFrWb.); bécsi előfordulására vö. GARTNER i. h. III, 145, IV, 270.

Szótáraink közül először MÁRTON veszi számba, de csak a német részben: „*Neglige*: háziruha, háziköntös; in N.: háziköntösben; (pongyolán)“ 1807. Mint a magyarban használt kifejezést könyvelni el GYARM., Voc., KUNOSS, Gyal., TOLNAY, Magyarító Szót. I. KONT¹¹⁰ szerint *englizsé* formában is használatos (nem sajtóhiba!). — Amint láttuk, a Bácsm. 2. kiadásában Kazinczy a MÁRTONnál is feltűnő magyar megfelelővel, a *pongyola* tájszóval helyettesítette,¹¹¹ így KUNOSS, Gyal. s BALLAGI szótárai is (1843—1844. stb.). A *pongyola* szó alkalmazására vö. NyÚSz.¹¹²

Titus-fej. Valamennyi jelzett divatiránynak: a népi és katonai, angolos és klasszicizáló hatásoknak mintegy egyesülése, összesűrűsödése teremtette meg, formálta és terjesztette a *Titus-fej* viseletét. A mai parókátlan és nyírt férfi-hajviselet közvetlenül e divatra megy vissza, ha nem is mindig e néven szerepelt; a nők szempontjából a *bubi-frizura* elődje. Lényegileg: 'Kopf mit kurzgeschnittenen krausen Haaren' (SANDERS, Wb.).

Csokonai említi nálunk először: 1795: „*A la Titus* nyírt hajának | Bodrozott frizurája | Bozontos figarójának | Nem tér könnyen alája.“ CrimRapt. II, 221. További adatok: 1803: „Annak előtte egy óráig kellett dolgoznom, puderoznom, és pomádéroznom, még egy helyes Frizurát helyre állíthattam, de molt egy fél ora alatt 12 *Titus*, és *Brutus* fejet fel fodoritok“ TudPal. I, 37 || „A' minap egy díztes úr, a' kinek a' *Titus feje* egy Komondor kutyának farkához hasonló vala“ i. h. II, 27 || A' Leányka fűp virgantz . . . Kótz hajú . . . [Jegyz.:] Mert talán *Titus Kopfja* vagon“ i. h. III, 46. (Bizonyára e viselőre utal Gaál: TudPal. IV, 12—3: „A' Fehér fzemélyeknek pedig nagyon is furtfa Módiájok vagon . . . A' hajfzálók . . . úgy felvagnak borzadozva, valamint a' . . . Bofzorkányoknak . . . ezt a' módit pedig *ala Kufzon-nak nevezik.“) Kis János levele szerint 1803: „[Kisfaludy Sándor] feje elől kopasz, haját *à la Titus* viseli.“ Kaz: Lev. III, 77. Kazinczy német mintára a főnévből igenevet is képez: 1810: [a xenologismusokat] „Debrecezen . . . nem szenvedheti, mint a' csecsig felérő hosszú nadrágot, egy arasz mentét, *titusirozott fejet*“ Lev. VII, 222. (Németül: „diese *titusirten Köpfe*“ i. h. 226.) — Utal e divatra „A néo- és palaeologus“ című epigrammában is: „Így kesereg Fürmender Úram, hogy az Úrfija . . . Üstöke borzas, | 's ah! a' hunczfutli 's czaflí becsébe vezett!“ uo. || 1815: „Pártát viseltem én, és Hunczfutkát még akkor is, midőn a' többi Tiszteletesek' Leány-Asszonykájik, Dupét, később *Titus haját* . . . nem szégyellettek viselni.“ FelMond. 34. VAY S. szerint a bécsi kongresszus egyik legszebb assznya „Sagan grófné . . . rövidre nyírt, *à la Titus* frizurá“-t hordott (MTÉ. I, 300).

Annak az egyszerűsödési folyamatnak, amely Franciaországban a férfihajviseletben XV. Lajos kora óta ment végbe (a nők-

nél a század első felében s azután csak a forradalmat közvetlenül megelőző évtizedben mutatkozott), egyik utolsó formája a *Titus-fej*. Már a XVIII. század elején és kis visszahatás után XV. Lajos idejében észrevehetően megcsökken az addig óriási méretű férfiparókák terjedelme, a szabad, hosszú fürtök helyett feltűnik az alulról jött hajzacskó, a katonás copf.¹¹³ Majd a természetes haj viselete jut túlsúlyra (Pezzl szerint 1785 táján a házassági szerződések egyik komolyan hangsúlyozott pontja gyakran az a kikötés, hogy a vőlegény eddig tartott parókáját leveesse és saját haját hordja!¹¹⁴), eleinte még púderesen, kenőccsel formálva, végül természetes színében, kerekre nyírt göndör: *à la Titus* vagy síma: *à la Caracalla* formában. A nők frizurái Mária Antoinette idejében szinte soha nem látott változatosságot és terjedelmet, illetőleg magasságot értek el,¹¹⁵ s csak a század két utolsó évtizedében jutott e téren is diadalra az új divatszó: a „simplicité“. (Még a Magyar Hírmondó is beszámol a változás egyik tünetéről: „Ő Felsége [a francia királyné], képtelen és unalmas dolognak tapafztalván, hogy naponként tsak a haja fel-tsinosíttatáfa kedvéért, három négy órát töltfön vefzteg ülve; el-fzánta magát, hogy hajait rövidebbre nyíresfe... Moft azokat tsak könnyű fürtönként viselven, feje tsinosgatásával 6 minuta alatt fel-kézfül... Párisbann alig múlt vólt 24 óra, hogy a Királyné példáját a módis fehéj izemélyek fzéltibe kezdették követni.“ I, 482—3.) A púder s pomádé háttérbe szorulásával ezután egyre kisebbedik a fej formája, végül a női hajviseleten is egy időre úrrá lesz a rövid haj divatja¹¹⁶ (vö. a *directoire* idejéből Mme Récamier híres képét *Titus-frizurá*-val David-tól s a Dieterichtől való divatképet 1799-ből¹¹⁷).

A *Titus-fej* viseletét régibb és újabb szerzők, divattörténeti munkák más-más előzményekre vezetik vissza; a név eredetét is különféleképen magyarázzák. S valóban szerepet játszottak keletkezésében angol minták¹¹⁸ (divatba jött pl. az angol lovászok kerekre nyírt hajviselete), a katonai viselet férfias egyszerűségének hatása¹¹⁹, a köztársaság eszményeit megtestesítő, de már XVI. Lajos idejében is ható antik világ divatjai és talán legnagyobb mértékben a rizsporos paróka elleni küzdelem. — Mind e magyarázatok megvilágítják ugyan keletkezésének s általánossá válásának körülményeit, de nem azt a végső okot, amely itt is, ott is azonos okozatokat hozott létre, és ez okozatok igazolására mintegy ürügyet keresett antik minták, angol republikánus „kerekfejűek“ követésében. Ha naivan hangzik is, közelebb áll az igazsághoz a *Journal des Luxus* VI, 683 megállapítása: „Jetzt... hat die Freyheit einen so sichtbaren Einfluß auf die Moden als auf die Sitten, und wir sehen die kurzen, schlichten und ungepuderten Haare, die vorzeiten auf den griechischen Mantel und die römische Toga fielen, mitten in Paris wieder erscheinen... es

ist eines freyen Mannes würdig, nicht alle Morgen zwey Stunden seiner Zeit damit verlihren zu wollen, um seinem Haar eine Form zu geben, die ihm die Natur versagt hat.“ És jobban érzékelteti a fejlődés menetét az a párbeszéd, amelyet a kis füzetke (12 kk.): „Ueber den Putz der Damen und Frauenzimmer in unsern Tagen“¹²⁰ névtelen szerzője folytat egy addig parókat viselt szép asszonnyal a szabadon és természetesen hordott saját haj érdekében. A forradalom egész kora, nemcsak a kirobbanás néhány esztendeje a kort jellemző végső, öntudatlan irányelveknek szolgálatában állott; épen ezért téves az a magyarázat, amelyet Talma Mémoires-jaira alapítva K. NAUMANN kísérelt meg a Zeitschr. f. d. Wortf.-ban (VII, 260) s NAUMANN alapján: WEIGAND—HIRT, DWb.⁵, SEILER i. m. III², 32, KLUGE, EtWb.¹¹ E szerint Talma egyik Voltaire-drámabeli alakításának egyéni kezdeményezésű hajviselete hatott 1791-ben annyira Páris férfi és hölgyközönségére, hogy nyolc nap mulva mindenütt általánossá lett a *Coiffure à la Titus*.

Ezzel szemben tagadhatatlan tény, hogy már egy-két évvel e színielőadás előtt divat volt a rövide nyírt haj. 1789-ben egy párisi divatlevél szerint: „Es scheint als ob die abgeschnittenen kurzen Haare herrschende Mode werden wollten.“¹²¹ Francia újságokból idézi GIAFFERRI 1790-ből a „petits-maitres“ divatjakép: „Cheveux coupés et frisés comme ceux d'une tête antique.“ — Viszont valójában nem is a forradalom éveiben hordották a legáltalánosabban, — ekkor még sokan ragaszkodtak addigi hajviseletükhöz, — de a forradalom kitörése sietette a háttérben levő eszmék kialakulását, széles körben való elterjedésüket s a directoire s Napoleon korában látszottak meg leginkább gyümölcseik, férfiak és nők körében egyaránt.¹²² A konzulság idejében francia, német földön, Bécsben is versek, újságcikkek, divatleírások tömegei¹²³ hirdetik a *Titus-fej* elterjedtségét; metszeteken, képeken¹²⁴ ugyancsak sokszor látható. (Itt-ott, különösen a nők, az átmenet korában *Titus-fejre* vágott parókat is hordanak, hogy a divat követelményeinek eleget tegyenek.) — Tárgyi szempontból a bécsi források különösen számos adatot nyújtanak¹²⁵, az Eipeldai levelek minduntalan megemlékeznek a „gestutzter Pudelpopf“, „z'rupfte und abstutzte Haar“, „Strobelkopf“, „gschorne Zuchthäuslerköpf“, „Affen- und Stachelschweinköpf“ viseletéről. 1800-ban röplapon megjelent vers¹²⁶ szól a divatról: „... Die Frauenzimmer itz'ger Zeit | Sind ganz von andern Schlag | ... Sie sind im Hirn recht stark verrückt, | Weil sie ein *Titus Kopf* entzückt. | ... Es ist fürwahr ein rechter Graus, | Die Haar seh'n abgefuzzelt aus...“ Ugyanekkor két külön pamflet is tárgyalja.¹²⁷ A Pester Sommerge-theater színpadán is játszották 1801-ben, három esetben azt a vígjátékot, amely címében hordja e ma már elfeledett divat nevét: „Der petrifizierte *Tituskopf* oder die Reise nach Verona.“¹²⁸

Ekkor érte el divatjának tetőpontját, s noha a rövid haj viselete, mint fentebb láttuk, ismert volt már előbb is, maga az elnevezés: *Titus-fej* (*à la Titus*) nem sokkal előbb terjedhetett el. Sem az állandóan párizsi divatleveleket közlő *Journal des Luxus*-ban, sem a francia vagy német, bécsi forrásokban nem találtam e megjelölést a *directoire* kora előtt, s ez a tény nyelvi szempontból cáfolja NAUMANN magyarázatát, illetőleg Talma emlékiratait. (Vö. SCHMELLER, *BayWb.*² is: „*Titus*. Um 1801, als die Zöpfe abgeschnitten wurden, gab es dafür lauter *Titusköpfe*.“

Mivel a *Titus-fej* mellett *Brutus-* és *Caracalla*-hajviseleteket is találunk, a nevet elsősorban a kor antikizáló hajlamából kell magyaráznunk¹²⁹; esetleg a közismert antik szobrok hatása is közrejátszhatott. (Az a nézet, hogy a royalista ifjúság — amelyik lassan szintén elhagyta púderes hajviseletét — Titus császár uralmához hasonló kívánva királyhű érzelmeinek adott volna ez elnevezéssel kifejezést, nagyon is erőltetettnek látszik.¹³⁰) Bizonyos, hogy divatja kezdettől fogva, a fentebb tárgyalt oki háttér következményeképp, vallomásjellegű volt,¹³¹ részint a politikai meggyőződés jelképezője, de még sokkal inkább az e politikai elveket is létrehozó, általános szellemi légkörhöz való hozzátartozandóság jele. A természetes, felszabadult élet, a személyes, nem ranghoz, címhez fűződő értékek felismerése, a forradalmi gondolkodás vetette el: „die lügenhaften Perücken, Symbole der Angst und des Trugs.“¹³² S ha a „royalista muscadins“-ek eleinte tüntetően púderesen, hosszabb hajjal jártak és a visszatérő emigránsok nemkülönben, ez éppen a rövid haj mögött rejlő eszmék tagadása volt.

Hasonló szerepet játszott, s igen sokszor együtt is említik a *Titus-fej*-jel az ekkor felkapott szakállformát, a barkót: *pakkenpart*-ot. Ez is, mint amaz vagy a hatalmas füttykösök („wahre Herkules-Keulen“¹³³), a kitömött, széles vállak a férfias derekasság, a természetes erő s kétségtelenül a szabados gondolkodás jelképe is lett. Míg ma nyelvünkben csak a katonaság, a nép s legfeljebb a „pesti nyelv“ szava, 1800 körül a divathősök e viseletben „svalléroskodtak“: 1803: „a férfiak nyakig érő bugyogóban... borzos *Pakkenpart*okkal“ *TudPal.* IV, 12. Már előbb is uo.: „ha nem nyővezteném a’ *Pakenparto*-mat, hát elrágná a’ fullángja a’ nyakravalóimat... (Azt Módi fzerént úgy hordják a’ Pefti Gavallérok)“ I, 20—1; IV, 14 is. Csehy levele szerint 1804-ben még magyar néven nevezték katonáink: „*Backenbart*ot a’ mi katonáink szakálhajnak nevezik.“ *Kaz:* Lev. III, 204. KUNOSS, Gyal. szótárhoza — később tréfás elferdítésben is használatos: *cakompart* (vö. *MTsz.*, *EtSz.*, *A magyarság néprajza* I, 387). A ma jól ismert szó első átvétele kétségtelenül a XVIII. század utolsó évtizedében ment végbe, a viseletet is ekkor vettük fel először. Addig a társadalom felső rétegeiben nyugaton is ismeretlen volt, a forra-

dalmi években részben az angol *favorit*-szakáll, részben katonai minták után terjedt el:¹³⁴ „[man will] sich ein martialisches Ansehen geben“.¹³⁵ A régi rendhez ragaszkodók szemében a *Titus-fej*-jel együtt botránykő volt: „für so manches gesittete Auge ein Stein des Anstoßes“, a Cassel-i tartománygróf tilalma egykép fordult mind a két viseletforma ellen. Gaál Tudós Pálócza szerint: „A’ tekéntetes Uram, a’ borzos Pofa szakállát már elnyirta, mivel azt gondolja, hogy az illetén emberek mind Sulpicióba kerülnek.“ (IV, 14.) A viselet politikai színezetéről tanúskodik a *Titus-fej*-jel, *pantalon*-nal és a forradalmi eszmékkel való állandó összekapcsolása.¹³⁶ „Die Männer stutzten ihre Haare ebenfalls . . . und bei fielen traten ungeheure *Backenbürte* hervor. Hierin aber genierten sich doch viele . . . denn so ein *Schwedenkopf* . . . und ein starker *Backenbart* galt bei Loyalgesinnten oft für das wahre Abzeichen eines Jakobiners.“¹³⁷ (A *Schwedenkopf* — a rövidre nyírt hajnak egy másik változata — ugyanazon mozzanatok folytán terjedt el, mint a *Titus-fej*¹³⁸, a megkülönböztetés nincs is mindig szigorúan kereshetlívve. 1780 után Károly Agost, Weimar fejedelme, ezt a viseletet hordotta. Vö. GRIMM, Wb., PAUL, DWb³, KLUGE, EtWb.¹¹)

Később, a XIX. század elején, amikor már teljesen általánossá lesznek, felszívódnak a forradalom hátterében mozgó eszmék, a *Titus-fej* és a *pakkenpart* elveszti addigi hangulatát, s már nem áll az, amit a „Zuchthausgrethl“ írója (13) állít: „alle Leute, die nur noch ein quintl Moralität im Leibe haben, (sehen) mit Verachtung auf die *Titusköpfe*“. Az európai férfidivat lényegtelen hullámzásokkal mindmáig megmaradt a természetes színű, aránylag rövid hajviselet mellett. (A nők körében egy-két évtized után ismét állandósult a hosszú hajdivatja — napjainkig.)

Visszatérve magyar adatainkhoz, érdekes és jellemző állandó szoros kapcsolatainkra Béccsel és a Nyugattal a *Titus-fej* megjelölés korai (1795.) felbukkanása. Még érdekesebb, hogy ma is élő szó. A „link nyelv“-ben *titusz*, *titek*, *titi* fejet jelent;¹³⁹ BÁRCZI G. véleménye szerint esetleg spontán szóteremtés eredményeivel van dolgunk.¹⁴⁰ Azt hiszem, nem tévedek, ha a *titi* és *titek* alakokat a *titusz* alapszóra, a *Titus-fej* divatelnévezés kései maradványára vezetem vissza; egyike ez a „link nyelv“ azon szavainak, amelyek a bécsi népnyelvből kerültek át hozzánk. (Más ily példákat BÁRCZI közöl i. h. XXVII, 287: *bliccelni* < b. *Blitzer*, *vurcni* < b. *Wurz'n* stb.) A bécsi németiségben azonos jelentéssel ismerik; J. JAKOB (193) szótározza: „*Titus* o. *Titas* = Kopf (v. *Tituskopf*, *Krauskopf à la Titus*)“. A már az átadó nyelvben is játékos képzésre hajló *titus* szóból az argot-ban gyakori torzító képzővel: *-ek*-kel *titek*,¹⁴¹ illetőleg a még gyakoribb *-i*-vel *titi* lett. Az eredeti szót eredeti

értelmében szótáraink közül KR. ismeri, BALLAGI 1854., 1877., 1882. csak a német részben szótározza: „Tituskopf, der; titusfjő, bodorfjő, bodri, bodrifej.“

Jegyzetek

- ⁹⁶ Vö. SIMAI Ö., Kazinczy F. nyelvújítása. MNy. V, 406. ⁹⁷ SCHULZ, DFrbWb. ⁹⁸ Kiad. Papp József. Pesten 1824. ⁹⁹ Vö. MNy. XXX, 12—3
- ¹⁰⁰ Eleinte, a XVIII. században a *neglizsé* viselete szintén igen költséges volt, később mégis lehetővé lett nagy tömegek számára is. ¹⁰¹ Moden des XVIII. Jahrhunderts. Eine Folge von Kupferstichen... mit Erklärungen. I. Gotha, 1777. 6. ¹⁰² Leírása: FR. HOTTENROTH, Trachten... der Völker alter und neuer Zeit. Stuttgart, 1891. II, 195—6. ¹⁰³ Journal VII, 46, 1791. ¹⁰⁴ I. h. 323, 1792. ¹⁰⁵ REISET i. m. I, 194. ¹⁰⁶ A szarvaskendi Sibrik-család irományából közli BADICS F.: IrtörtKözl. XXXVII, 91.
- ¹⁰⁷ A. FRANKLIN, La vie privée... XV, 290; GONCOURT i. m. 295.
- ¹⁰⁸ A tolnamegyei Cikó község német hajadonai ünnepkor ma is kifejezetten *karakó*-szabású blúzt hordanak (vö. R. HARTMANN: Wörter u. Sachen XIV, 20. kép). ¹⁰⁹ Vö.: „die unglückliche Anglomanie unserer frivolten Welt machts zur Mode, daß unsere Damen... *en demi Negligé* von Mousseline oder Flor allenthalben und statt aller *Grande parure* erscheinen“ Journal 1788. III, 206. ¹¹⁰ Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie (1772—1896.). Paris, 1902. 474. ¹¹¹ Már 1788-ban is használja, vö. KIRÁLY K.: Nyr. XXV, 254. ¹¹² MAGYAR Z. i. m. 76, D. ELTES E. i. m.
- ¹¹³ J. FALKE, Die Staatsperrücke und ihre Zeit. Zeitschr. f. deutsche Kulturgeschichte 1856. I, 539. ¹¹⁴ Neue Skizze... I, 53. ¹¹⁵ GONCOURT i. m. 309 kk. ¹¹⁶ Journal VI, 624, 684 stb. ¹¹⁷ L. LACROIX i. m. 81.
- ¹¹⁸ Sok más adat mellett: [Pezzl:] Skizze... V, 707, Arndt i. m. I, 372. ¹¹⁹ Nicolai i. m. 123. ¹²⁰ Deutschland, 1793. „Zu finden, in allen *Marchande des Modes* Gewölbern.“ (Sammlg. Portheim. Wien. 4035. sz.)
- ¹²¹ Journal IV, 116, ugyanilyen értelemben 1793. V, 626. ¹²² A Journal 1798-ban részletesen beszámol az új divatról; l. LACROIX i. m. 98 és a Zeitg. f. d. eleg. Welt I—IV. is. ¹²³ A sok adat közül kiemelem: Eloge de la coiffure à la Titus pour les dames contenant quelques observations sur les coiffures modernes dites à la Grecque, Romaines... „Une femme à la Titus est une rose épanouie.“ Par J. N. Palette coiffeur. Paris, 1810. (Vö. R. COLAS, Bibliographie générale du costume et de la mode. I—II. Paris, 1933.) — Jelölő a STENGER i. m. közölte francia dalocska (I, 424) is és Kotzebue lapjának: Der Freimüthige 1803. január 24-i cikke (49). ¹²⁴ Pl. „Les courses du Matin“ 1805., Rahel Varnhagen portré-érme Fr. Tieck-től (1796.).
- ¹²⁵ Pl. Neuestes Gemälde... 162, Gewey i. m. 20, [u. ő:] Pigmalion. Parodie... Wien, 1813. 119. — Vö.: G. GUGITZ, Altwienerisches. 86 kk.
- ¹²⁶ Neuestes Volkslied über die Frauenzimmer mit abgeschnittenen oder abgeschorenen Haaren, die sogenannten Titus-Köpfe vorstellend. Közli: Das deutsche Volkslied XXIX, 38—9. ¹²⁷ Die Zuchthausgrethl. An die Fräuleins mit geschornen Titusköpfen in Wien. Wien, 1800. — Die Fräulein mit geschornen Titusköpfen an die Zuchthausgrethl... Wien, 1800. ¹²⁸ KÁDÁR J., A bu'ai és pesti német színészet története 1812-ig. Bp., 1914. 137. ¹²⁹ Így BAUDRIL-LART i. m. 490. ¹³⁰ LACROIX i. m. 92.
- ¹³¹ Vö. Nougaret: Paris ou le rideau levé (an VIII.) II, 185—6. Id. LANZAC DE LABORIE III, 164. ¹³² Zeitg. f. d. eleg. Welt I, 256. — Vö. „Da ist aber einer in runden Haarn an der Stiege gestanden, und der hat gsagt, daß das wider d' Menschheit ist, daß sich ein Mensch von ein andern tragn laßt... Aber weiß der Herr Vetter, wer der spaßige Herr ist? Ein Dämonkrat ist er.“ Briefe eines Eipeldauers. XXXIV, 5. ¹³³ Journal VI, 625.
- ¹³⁴ LANZAC DE LABORIE i. m. III, 167 szerint David kezdeményezésére a Homeros-i hősök utánzásakép is! ¹³⁵ Journal VI, 436. ¹³⁶ Pl. [Pezzl:] Neue Skizze I, 59; Der wiederaufgelebte Eipeldauer X, 20. ¹³⁷ C. Pichler: Denkwürdigkeiten... Kiad. E. K. BLÜMML. München, 1914. I, 183. ¹³⁸ Vö. R. F. ARNOLD, Schwedenkopf. Chron d. Wiener Goethe-Vereins. XXVII, 11—2.

¹³⁹ KABDEBÓ O., Pesti jassz-szótár. Mezőtúr [1917.]: *titusz*. A tolvajnyelv szótára. (Kiad. a bp-i államrend. főkapitánysága.) 1911.: *titek*. SZIRMAY L., A magyar tolvajnyelv szótára. Bp. [1924.]: *titi*. ¹⁴⁰ A „pesti nyelv”: MNy. XXVII—XXVIII. ¹⁴¹ Vö. BÁRCZI: MNy. XXVIII, 91.

HARTNAGEL ERZSÉBET.

Simon bíró, suskás.

A *Simon bíró* gúnynev először Thar (vagy Thathár¹) Benedeknek 1541-ben írt énekében (RMKT. II, 155), majd az Adhortatio mulierumban (RMKT. IV, 79) s 1550-ben Ormprusztnál (RMKT. VI, 23) bukkan fel; DECSI 1598-ban Adagiumai közé veszi fel, ahonnan MOLNÁR ALBERT magyar-latin szótára második 1611-i kiadásába kerül; a következő évtized folyamán 1621-ben Melotai Nyilas István Agendájában (305), egy 1622-ben valószínűleg az Adhortatio nyomán írt énekben (Thaly: VÉ. II, 20, ugyanennek egy rövidebb változata a Vásárhelyi Daloskönyv 231. lapján), 1628-ban a Prágai András-féle Fejedelmek Serkentő Órájában jelentkezik; továbbhagyományozódik a szótárakban, de tovább él a nép nyelvében is. Eredetének helyes magyarázatára SZARVAS GÁBOR már 1892-ben rábukkant. Miközben mást keresett modern német szótárakban, véletlenül került eléje a különös elnevezést egyszeribe megvilágító német adat: *Simon* = *Siemann*. A mellékesen talált eredményről „Négy magyar tulajdonnév” című cikkében (Nyr. XXI, 294) oly futólag számolt be, hogy nem elég figyelmes olvasás esetén az előrebocsátott régi értelmezés hangzik úgy, mintha akkori saját véleménye volna: „Hogy kicsoda, micsoda volt e *Simon bíró*, a Simon kereszt- vagy vezetéknéve volt-e a jó embernek, arról semmi bizonyosat nem tudhatni; az az egy azonban kétségtelen, hogy volt hajdanában egy *Simon* nevezetű bíró, aki mai kifejezéssel élve nagy papucshős lehetett, hogy neve közmondásossá vált...“ Talán a közlés futólagos volta is oka, hogy helyes és érdekes megállapítása nem ment át eléggé a köztudatba. Így RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN (MNy. III, 181) tizenöt évvel utóbb is egyedül a nő férfiaságában látja a *Simon* névvel való megjelölés magyarázatát, s eredeti magyar szólásnak tartja. Azóta — ugyancsak SZARVASTÓL függetlenül — TURÓCZI JÓZSEF mutatott rá néhány régi és új német párhuzamra (Nyr. XLIII, 88), de ezek közül a régiek is részben jóval későbbiek az első magyar adatoknál, részben alak és értelem tekintetében kissé távolabb állnak.

¹ A versfők a bártfai énekeskönyvben: BENEDICTVS THAARARE, s épen a második A-val kezdődő sor kétségtelenül romlott szövegű. Az 1522-i szegedi tizedlajstromban (REIZNER, Szeged története III.) nem kevesebb, mint hét Thathar nevű ember szerepel (igaz, hogy öt Thar is).

A nevezetes múltú szólás ügyének teljes tisztázása végett néhány különösen jellemző példán óhajtjuk bemutatni a német szólás alakulását addig a formáig, amelyben nálunk meghonosodhatott, egyszersmind megkíséreljük feleletet adni az átvétellel és a magyar változatokkal kapcsolatos néhány más kérdésre. A német adatok közül a régebbiek nagy részét is mellőzhetjük; nagy többségük, — de a legjellemzőbbek sem mind —, fellelhető GRIMM szótárában *Siemann* alatt (X, 1 k.). Vö. még KAWERAU, *Die Reformation und die Ehe*. 1892. — *Die Teuffelliteratur des XVI. Jahrhunderts*. 1893. — BRIETZMANN, *Die böse Frau in der deutschen Litteratur des MA*. 1912.

Sok példa helyett egymagában megvilágíthatja a német szóhasználat egész történetét, alaki és jelentésváltozatait Rebhun Pál a kánai menyegzőről írt játékának egy részlete: „Ein Hochzeit Spiel auff die Hochzeit zu Cana Galileae...“ Actus IV. scena 2. 125—160. s. (a PALM-féle kiadás: *Bibl. des lit. Vereins in Stuttgart* XLIX, 138—40). — Mikor a vendégek már mind elhelyezkedtek, külön asztalnál a nők, külön a férfiak, az egy *Simon* még mindig hiányzik Jézus tanítványai s az összes vendégek sorából:

Breutigam zu den Jüngern:
Mich deucht ihr kampt nicht all herein,
Am *Simon* feilts, wo wird er sein?

Breutigam:
Ich werd euch hie ein bringen kaum.

Andreas:
Mit Weiber gschefft er ist verstrickt
Das er so langsam her sich schickt
Sein Fraw bevalch ihm was im haus
Das musz er ihr vor richten aus.

Simon:
Ich find noch etwa wol meinn raum.

Breutigam:
Ey itzt da kumpt er ebn da her.

Breutigam:
Der tisch der ist fast aller wol
Ach wart ich wil euch setzen wol
Zun Weibern solt ihr sitzen ein
Die wolln auch immer *Sieman* sein
Drumb seit ihr gleich auch recht zu ihn,
Ihr Weiber nempt den *Sieman* hin
Vnd wart sein wol vnd vleissig aus
So lest er euch sein Herr im haus.

Simon:
Möcht leicht das ich der letzte wer.

Breutigam:
Es feilt nicht viel, was hielt euch auff
Das ihr nicht kompt mit gmeinem hauff.

Anna hera sponsae:
Sitzt her wir wöln euch willig han,
Ihr seit uns gar ein lieber Man
Wenn unser Menner *Siemann* wern
So wolt wier sie auch haben gern
Nu wolln sie alweg *Herman* sein
Drumb bleiben wir nicht allzeit ein.

Simon:
Mein Fraw die gab mir für ein gschefft
Damit war ich so lang verhefft
Ich must ihr wign ein weil das kindt
Dann wir nicht habn viel hauszgesindt.

Simon:
Es ist mir eins, ich sitz bey euch
Odr anders wo gilt eben gleich
Mit Weibern ich mich wol vertrag
Vnd lasz *sie Herrn* sein nacht vnd tag...

Andreas:
Ihr habt den namen mit der
[that.

Simon:
Wolan es ist nicht grosser schad.

Maga e hely mutatja a *Siemann* szó mindkét jelentését, s belőle magából kiérezhető, hogy e szóalak szokásos voltával

ellentétben a *Simon* névnek ily vonatkozásban való használata új szójáték. Valóban leginkább Rebhunnak juthatott eszébe, hogy a kánai születésű apostolt a kánai menyegzőről szóló játékban minta-*Siemann*-ként szerepeltesse; itt is csak az apostol neve *Simon*, ellenben az idézett jelenetben és a darab más helyein is *Siemann* a fogalom megjelölése. De az e helyen természetesen adódó szójáték innen könnyen tovább terjedhetett s utat nyithatott arra, hogy idővel *Siemann* mellett a *Simon* név is szerepeljen gúnynévként, és *Simon* avatassék a *Siemann*-ok védőszentjévé. Nyelvjárási hangalak épügy támogathatta az azonosítást a német nép körében, mint ahogy az is lehetséges, hogy itt-ott Rebhuntól függetlenül is fölmerülhetett. De egyetlen ismert nyelvtörténeti adat sem mond ellene annak, hogy Rebhun tréfája akkor csakugyan új, eredeti szójáték volt, s legtöbb esetben az is világosan igazolható, hogy tőle terjedt tovább.¹

A *Siemann* összetétel bizonyára mondathól vált ki. Erre alkalmas mondat az összetétel első előfordulásánál jóval régebbi időből pl. az Ackermann von Böhmen (1400 körül) 28. fejezetében: az asszony csak arra tör, „dasz *sie mann* werde“. Ugyanezt mondják később pleonasztikusan úgy: „*Sie will Siemann sein*“. Egyébként ugyanily kapcsolatból a némettel rokon összetétel származott a csehben is: *onapaní* 1560-ban már szótárban is szerepel (Rešcluv slovník latinsko-český; idézi KOTT, Česko-nemecký slovník). Kérdés, a német és cseh kifejezés egymástól egészen függetlenül alakult-e, vagy mi közük van egymáshoz. Maga a német összetétel ma is, régebben is Bajorországban a legotthonosabb. Érdekes mindjárt az első nürnbergi emlék története. Meisterlin Zsigmond 1488-ból való nürnbergi krónikájának 1519-ből való legrégebbi kéziratában Vencel nejről, a bajor Zsófiáról ez van: „sein hausfrawe was *sie man* im haus“. A legrégebb s e ponton minden bizonnal leghelyesebb kézirrattal ellentétben a krónika kiadója (Chroniken der deutschen Städte III, 170) a későbbi kéziratok *simon* olvasását fogadta el. Ennek oka az, hogy sokáig a német nyelvészek is a *Simon* formát tartották eredetinek, a *Siemann*-t pedig pusztán nyelvjárási hangváltozatnak, s az egész kifejezést, mint nálunk is a *Simonbíró*-t, tulajdonnév gúnyos köznévként való használatának magyarázták. (Vö.: WACKERNAGEL, Die deutschen Apellativnamen: Germania 1860: 296 és Kleine Schriften III.; LEXER, MhdWb. II, 926 stb.). Mindenesetre a szövegromlás maga is jellemző adalék a *Siemann*—*Simon* történetéhez, s az utóbbi forma későbbi népszerűségéhez. Nürn-

¹ Magával a kánai menyegzővel kapcsolatosan csakhamar (de már az első magyar adatnál később!) eljutott osztrák területre is: Smeltzl, akit szeretnek bécsi Hans Sachsnek emlegetni, 1543-ban kiadta Rebhun drámájának átdolgozását, Rebhun említése nélkül.

bergi az első olyan adat is, ahol *Siemann* már egybeírva szerepel, még hozzá épen ebben a pleonasztikus mondatban: „*Sy will in dem Hauß syman sein*“ (Ain schön Hystori, wie ain junger gsell weyben soll, deszgleichen, ain junckfrau mannen: WELLER, Dichtungen des 16. Jh. 29). 1534-ből való nürnbergi Susanna-drámában is megtalálható, Hans Sachsnál pedig 1531-től kezdve többször előfordul. Ennek ellenére *Simon* ily szerepére Rebhun előtt itt sincs eset, s a fogalommal legtöbbet tréfálkozó Hans Sachs is épen a Rebhun darabjának megjelenését követő évben nevezi el egy *Siemann*-szereplőjét *Simon*-nak. Még itt is (Ein fastnachtspiel mit drey personen: zwen pawren und der kellner, und haist das pachenholen im teutschen hoff. 1539. november 21.) épúgy, mint Rebhunnál, megmarad e név tulajdonnévnek, egy *Siemann* — a szójáték kedvéért adott — nevének, s teljes világosság kedvéért hozzá is teszi Sachs: „*Simon fra wen knecht*.“ A *Simon* név ilyen használata *Siemann* mellett ezek szerint még a németben is újdonság volt akkoriban, amikor az első magyar adat ismeretes; valószínű is, hogy az 1541-ből való ének hozta át először e szólást.

Mielőtt azonban annak a magyarban való továbbszármazására térnénk, érdemes a magyar változatokhoz néhány párhuzamos helyet még közelebbről szemügyre venni. A legrégebb példák a német szóhasználat — a magyarban PÁRIZ PÁPAITól kezdve feltűnő jelentésekkel egyező — kettősségének kialakulása szempontjából is jellemzőek. A mondatból kivált összetétel eredetileg csak a nőre vonatkozhatott, aki úr a házban. De sokféle mondatkapcsolat képzelhető, amelyben a *Siemann* mindkét félre érthető: míg ugyanis az összetétel állandósulásaig azt mondták: *Sie ist der Mann*, utóbb pleonasztikusan azt is mondhatták, hogy *Siemann* az úr, s bizonyos esetekben alany és kiegészítő összecserélődhetett. Az értelem kettősségének kialakulását támogathatta még a *Herrmann* névvel való szójátékos szembeállítás (l. Rebhunnál is) és még inkább a *Frauenmann*—*weibischer Mann* megjelölésekkel való összezavarás — olyanoknál, akik előtt idegen volt a más nyelvjárásban általános szólás. Jellemző Luther 1523. április 26-án az ember és asszony teremtéséről mondott prédikációjának két lejegyzése (l. a weimari kritikái kiadásban: Luthers Werke XVI, 127). Luther, mint másutt, itt is szólt arról, hogy az emberből teremtett asszony természetesen és isteni rendelésből alárendeltségének jeleként nevet is a férfiéből kapott. Ezúttal ezt is felhasználta a sokfelé tapasztalható fordított viszony kárhovatására és ördögi eredetének kimutatására. A beszéd egyik lejegyzése szerint azt mondta: „Iczt heiszen die menner *Syeman* . . . Nomen debet habere mulier a viro dominante, et in viro nomen suum amittat, sed multi sunt Bruder *Siman*.“ Ez tudomásom szerint az első adat, ahol a papucshős neve *Siman*. De hogy csakugyan ez a lejegyzés a helyes, világos abból is,

hogy csak így logikus az ellentét: 'most az asszonyról: *Sie* nevezik a férfit'. A beszéd másik lejegyzője azonban, úgy látszik, nem is értette jól a szembeállítást, bizonyára épen azért, mert a *Siemann* eredeti jelentését ismerte. Ezért nála úgy hangzik e hely: „sed iam inversa res est: Feminae dicuntur iam *Siman*.“ Sachs is egészen Rebhun szójátékáig mindig a nőre érti a szót. Mindebből valószínű, hogy a kettős szóhasználat csak attól kezdve lett igazán általános, mióta *Siemann*-t és *Simon*-t összekapcsolták.

A magyar adatokban állandó *Simon* bíró szolás valószínűleg *Meister Simon*-nak a megfelelője. Amikor ugyanis az alanyból és kiegészítőből egyesült összetételt alanyként használták, hozzá épügy, mint korábban az előtaghoz (vö. pl. Franck közmondásgyűjteményében: „Er ist *doctor, sie meyster*“ | „weiber, die selbs *mann, herr, und meyster* sein“ stb.) pleonasztikusan majd az utótag járult kiegészítőként, majd ezzel rokonértelmű szavak: *Herr, Meister* stb. Másfelől igen gyakori a *Meister* és *Doktor Siemann* vagy *Simon* jelzős kapcsolat is. *Doktor Sieman* már az 1534-ből való Susanna-dramában is megtalálható, valamint Rebhunnál is, s főleg ez utóbbitól terjedhetett tovább: *Simon* apostolt is emlegethették *Simon doktor*-ként (vö.: pl. Lindener: Rastbüchlein. 1558.; Spangenberg: Ehespiegel. 1561.; Baumgart: Gericht Salomonis. 1561. stb.). A *Meister Simon* kapcsolat elterjedésében része lehetett a *Meister* 'iskolamester' értelmének is, tehát itt-ott lehetett *Doktor Siemann*-nal is egyértelmű a kifejezés, de általában azt jelenti, hogy 'Simon úr'. A *Meister* szónak közismert, a német iparos-társadalomból eredő használata, hogy a mester nemcsak inasaival szemben az, hanem egész házanépe és neje számára is (GRIMMnél 10 g és h jelentés: „Der herr, dem dienstboten gegenüber“ | „der ehemann, der herr und vorgesetzte der ehfrau ist“). Már pedig a magyarban a *bíró* szónak volt meg a XVI. században ugyanez a jelentése: 'bíró mindenki, aki *bír* vagy rendelkezik valamivel s különösen a házával'. Sok példa helyett elég a legjellemzőbbre utalni: Sztárai komédiái mindig két *bíró* beszélgetésével indulnak meg; korántsem 'judex'-ek ők, csak gazdák. De ezenfelül „Az igaz papságnak tüköré“-ben külön is szóba kerül a szóhasználat kettősége. Antal bíró kérdésére: „mit teszünk a papokkal, hogy ha mindnyájan papok vagyunk“, azzal felel Borbás bíró: „Mit teszünk a *bírákkal*, hogy ha mindnyájan *polgárok* vagyunk. Lám azt mondják, hogy minden ember *bíró* az ő házánál, de azért ugyan nem lehet a város *jó bíró* nélkül...“ Összevethető ezzel még a ma is élő közmondás: „A bagoly is *bíró* a maga barlangjában.“ *Ház-bíró* 'pater familias'; *udvar-bíró* 'Hofmeister'; *hajó-bíró* 'magister navis'; *vár-bíró* stb. (NySz.). A *Simon bíró* legrégebb adatában különben még kérdés, jelzős kapcsolattal van-e dolgunk. A ritmus jobb, ha *Simon* alany és

bíró kiegészítő, de az értelem is így világosabb: „Ingyen majdan *Simon* || *bíró* leszen benne (rajtuk, a férjeken?)“ a. m. 'Simon wird ihr Meister sein'.

Thar (Thathár) Benedek egy 1538 és 1541 közt megjelent német énekből vehette a *Simon bíró* megjelölést; az is meglehet, hogy ugyanannak fordítása vagy átdolgozása az ő egész éneke. A házasságról és asszonyokról szóló hasonló szellemű énekek ugyanis tömegesen találhatók a XVI. század német irodalmában. Nem valószínűtlen az sem, hogy a *Simon bíró* szöveget tartalmazó mindhárom XVI. századi énekünk német eredeti vagy minta után készült. Az 1550-ből valónak a címlapja is megmondja, hogy Ormpruszt német énekének fordítása. Mindháromban német eredetiből kerülhetett át a *Simon* megjelölés, de abban, hogy mindannyiszor *Simon bíró* kapcsolatban szerepel, valószínű a leszármazás folytonossága hármuk közt is. Különbösen is ismeretes, hogy épen e tárgykörben a legrégebb énekek szerzői közt mindenféle családi kapcsolatok is voltak.

A további adatok sora fél évszázaddal később indul csak meg, s nagyon fontos, hogy az első közülük — az első magyar közmondásgyűjteményben található, valamint az, hogy a *Simon bíró* megjelölés ettől kezdve állandóan abban a közmondásban fordul elő, amely itt szerepel először. E két körülmény az iránt is kétséget támaszthat, hogy legalább eddigre használattá vált-e a szólás a magyar nép körében is. E kétség fokozódik még, ha a DECSITŐL a jelzett mondással fordított görög-latin adagiumot és további német párhuzamokat figyelembe veszünk. DECSI ugyanis az Erasmustól Lukianos nyomán idézett ἡ ἄμαξα τὸν βοῦν ἐλαύνει (ἐκφέρει): *currus bovem trahit* mondást értelmezi így: *Simon bíró haittia az lovat*. Erre az is biztathatta, hogy Erasmus a mindenféle fordított viszony (praeposteria) jelzésére alkalmas mondás magyarázatául első helyen épen azt hozza fel, amikor az asszony parancsol: „si uxor praescribat marito“. Nem tartom lehetetlennek, hogy DECSI a magyarban csak a *Simon bíró* megjelölést ismerte, — talán még ő is csak irodalmi forrásból. (Az 1541-i ének megjelent az 1593-i bártfai énekeskönyvben, s DECSI könyve is Bártfán jelent meg 1598-ban. Különbösen is az erasmista közmondás-gyűjtemények nemzeti nyelvű értelmezései külföldön is lehetőség szerint irodalmi források segítségével készültek, amint azt pl. Agricola előszava is mutatja.) Ő maga kiegészíthette a *Simon bíró*-t mint alanyt a görög-latin mondáshoz illő módon, mivel erre szüksége volt. Ebben német mondásra is támaszkodhatott. A német „grobianismus“ tudniillik különösen gyakran jelképezte a háziasszonyt a 'ló és lovas'-nak már az ókorból ismeretes képében, s arra, mikor az asszony az ura a férjének, sokféle szerepel oly kifejezés, hogy a kanca zabolazza a mént. Már Burkard Waldis (1548.) két meséjének tanulságában is céloz egy ilyen közmondásra, s egyikükben ép a mon-

dás keretében, a másikban mindjárt utána a *Siemann* szó is ott van. A IV. könyv 70. meséjének tanulságában állnak a következő sorok: „Ob schon der Mann des weibes Herr und seiner Kinder Vatter wer, *So helt der Siemann auch ein pferdt* Und wers nur dreier gülden werdt.“ A kiemelt sorból és folytatásából úgy tűnnék fel, mintha csupán a férfiaskodást jelentené, de a megengedő mondat mutatja, hogy értelme mégis az, ami a DECSI-féle mondaté, s annak a mondásnak, melyet Waldis idéz, eredeti alakja annyi lehetett: „Der *Siemann* helt das Pferd“. A IV. könyv 81. meséjében meg úgy gondolkodik az ifiasszony az öreg fejről: „Was schadts? du wilt das Gelt lan walten, Daneben ein *Hengst am baren halten* . . . Ugyancsak e mondásra céloz Musculus (Wider den Eheteufel. 1556.) azt mondván, hogy jobb *Siemann* doktort akár tíz lovával együtt elszállásolni, mint *Herrmann* doktort eggyel (vö. KAWERAU i. m.). Waldis különben is folytonosan közmondásokkal tüzdeli meg tanulságait, mint nálunk Heltai. Belőle sok későbbi közmondásgyűjtemény merített. Nem lehetetlen, hogy DECSI használt egy ilyet.

Könnyen érthető, hogy a mondás DECSITŐL változatlan alakban származik tovább. Még Melotai Nyilasnál és Prágainál sem bizonyítható népi forrásból való ismerete, hiszen a fordítók különösen buzgón forgatták a szó- és szólásgyűjteményeket, s DECSITŐL már 1611-ben szótárba is átkerült a közmondás. Nyilas forrása nem ismeretes. A Prágaitól (344. l.) fordított szövegben az volt: „Si quis vir uxoris arbitrio se regi Romae pateretur, per contumeliam a vicinis audiebat: Vita Achaica“. Ezt fordította így: „Ha valamely férfi házában az Romajak közül (az mint az Magyaroc mondgyác) *Simon bíró* *haytotta az lovát*, azt mondottác néki, hogy Achaibéli életet él.“ Akár élt ekkor már a nép körében a szólás, akár nem, a szótárak mellett Nyilasnak lehetett volna része további terjesztésében a belőle merítő prédikátorok útján.

De a mondás további története is mutatja, mennyire bizonytalan a népi használat, s mennyire korlátozott lehetett időben és térben. DECSITŐL MOLNÁRHOZ és utóbb KISVICZAYHOZ, MOLNÁRTÓL PÁRIZ PÁPAIHOZ és tovább BODHOZ került át. S ha a XVII. század második évtizedéig semmi bizonyítéka nincs a *Simon bíró* *hajtja a lovat* közmondás népi használatának, általánosan ismert a XVIII. század legkezdetén sem lehetett, legalább maga PÁRIZ PÁPAI nem értette világosan. Ő veszi ugyanis (és nemcsak BOD 1767-ben, mint a NySz.-ral mondják) a latin-magyar szótárba *uxorius* alatt a *Simon bíró* értelmezést, valószínűleg épen a magyar-latin szótárban szereplő DECSI-féle adagiumból. Mindaddig a magyar *Simon bíró* csakis *Siemann* eredeti jelentésében szerepel. A szólás magyarázatául is csak akkor eszelhették ki a miskolci bíróról szóló anekdotát, mikor a *bíró* jelentése is, az egész szólás használata is

elhomályosult; alighanem ezúttal is SZIRMAY maga képzelte csak hozzá ilyen adomát a forrásában talált s számára nem világos mondáshoz (vö. TOLNAI: MNy. VI, 346). A mondás mai elterjedéséről pontos adatot nem ismerek. SZILÁDY általánosságban említi (RMKT. II, 446), hogy ma is mondják, 'ha nő kocsiskodik'. Ez is mutatja, hogy az eredeti értelem elhomályosult, s ez is valószínűvé teszi, hogy népi hagyomány folytonossága nem áll mögötte, hanem irodalmi eredetű, a nép csak átvette — iskolából vagy prédikációból —, a nélkül, hogy használatát világosan értette volna.

Ezek szerint nemcsak a *Simon* név köznévi használata, hanem minden változata és a vele kapcsolatos szólások is német eredetűek, s nem is a két név érintkezése folytán, hanem irodalmi úton honosodtak meg, sőt jórészt egyedül irodalmi úton terjedtek is tovább. Sajnálkozás nélkül adhatjuk vissza a vele kapcsolatos fogalomkör kifejezéseinek többségével együtt (*bászli*, *papucs* stb.). Általánosabb tanulság ennek az egy szó-lásnak történetéből, hogy nagyon jellemző példa annak igazolására, amit TOLNAI a szólásokról írt munkája bevezetésében (MNy. V, 198) sürget, hogy külön kell választani az eredeti szólásokat az átvettektől, az igazolhatóan a nép körében élőket az irodalmi úton hagyományozottaktól stb. Különösen fontos volna épen a már DECSITŐL kezdve végigkísérhető szólások átvizsgálása, mert a XVI. században következik be először az irodalomnak a nép nyelvére való erősebb hatása (predikáció, énekköltés, színjáték stb.), s itt itatja át először nagyobb mértékben az írók nyelvét a népi szóhasználat, épen azért, mert a népre kívánnak hatni, másfelől ekkor kezdődik erősebb érintkezés idegen élő nyelvek irodalmával is.

*

Csak egy ugyancsak tanulságos példára kívánok még ezúttal utalni, a *suskás* szó magyarázatára. RÉTHEI PRIKKEI MARIÁN épen ezzel kapcsolatban tért ki a *Simon bíró*-ra (vö. még PAIS: MNy. XXIII, 54). Abban teljesen igaza van, hogy a szót a *Suska* női keresztnévből származtatja; valóban semmi köze nem lehet sem a *susnyá*-hoz (CzF.), sem a szláv *šuškat'* igéhez (DANKOVSKY, MIKLOSICH: Nyr. XI, 457) vagy a magyar *susog*-hoz (HALÁSZ: Nyr. XII, 11). De a *Katica*-féle apelatívumokkal összehasonlítva époly tévesen értelmezi, mint a *Simon bíró*-t. A szó megörökítője, KISVICZAY ugyanis mindkétszer *bujá*-t és *bujás*-t teszi melléje rokonértelmű kifejezésül, s a NySz. azért fordíthatta csak — de kérdőjellel — 'effoeminatus, siemandel' szavakkal, mert KISVICZAY egyik helyen a *Milesiis effoeminatio*r, a másik helyen a *Sardanapalus* szólás értelmezéséül használja. De mindkét fogalomhoz hozzátartozik a bujaság is, és a szinonimával KISVICZAY világosan kifejezte, hogy erre gondolt. Már pedig az ily értelemben használt *sus-*

kás melléknév magyarázatát megtalálhatjuk ugyanabban a szellemi légkörben, amelynek szólásaink szempontjából való fontosságáról az imént volt szó. Minden bizonnyal a *Zsuzsánna* asszony történetére való célzás rejlik benne. Első sorban, a szó eredeti értelmében a két parázna vén bíró volt *suskás*. Zsuzsánna története a kánai menyegző mellett a reformáció házasság-propagandájának másik legkedveltebb példája volt — prédikációban, énekben és színjáték alakjában egyaránt. Mindjárt a legelső bibliai históriák egyike ezt adja elő (Batizi, 1541.) A magyar nép körében való népszerűségére azonban az a legjellemzőbb, hogy a protestáns magyarság körében épen ezt játsszák leginkább népi alakosok: a torontálmegyei Magyar-ittébéről 1876-ban tették közzé egy ily játék szövegét (Nyr. V, 131), máramaros és szatmármegyei bányászok ily játékát pedig a néprajzi társaság rendezésében 1912-ben Budapesten is bemutatták (SEBESTYÉN Gy.: Ethnogr. XXIII, 28). E szövegek maguk is XVI. századi drámák maradványai. A németeknél a XVI. század végéig 15 Zsuzsánna-dráma ismeretes. Közülük Stöckel az iskolából a körmöcbányai német bányászokhoz is átkerült és fenn is maradt a legújabb időkig (l. ERNYEY: M. N. Múz. Néprajzi Oszt. Értesítője VII, 245). Egyébként a németben is megvan hasonló értelemben a *Susanna-bruder* összetétel, de a *Susannist* származék is; WANDER nagy közmondásgyűjteménye (IV, 980) pl. a következő jellemző mondatot idézi: „Alte *Susannisten* sind, wie der Knoblauch, der hat wol einen weissen kopf, aber einen grünen Stiel.“ A magyar nép bizonyára ettől függetlenül vitte át a *suskás* jelzőt Zsuzsánna-nak, aki neki is kedves hősnője volt, támadóiról a kéjencekre általában.

WALDAPFEL JÓZSEF.

A magyar *-t* kicsinyítő képző uráli megfelelői.

JUHÁSZ JENŐ: MNy. XXXII, 224—8 szépszáma s részben az eddig ismerteknél korábbi korból származó példa felsorakoztatásával azt igyekezett bizonyítani, hogy a *-t* (*-ti*) stb. denominális képző nem a *-d* (*-di*)-ből fejlődött „zöngétlenedés“-sel, ahogy ezt PAIS (MNy. XII, 336) és SZINNYEI (NyK. XLIV, 496) nyomán eddig vallottuk,¹ hanem mindkettő önálló eredetű.

A példák kisebb vagy nagyobb tömegű felsorolása azonban egymagában csupán az elterjedés szűkebb vagy tágabb köre mellett bizonyít, s ezért JUHÁSZ dolgozata után sem mondhatjuk a *-t* (*-ti*) képző keletkezésének kérdését tisztázottabbnak.

Annyi mindenesetre kétségtelen, hogy JUHÁSZ egy-két biztos példával: Σάβρατοι olv. *szavárti*, *bašgyrt* igazolta, hogy a

¹ Illetőleg a *-d* (*-di*) sem a *-t* (*-ti*)-ből lett, ahogy ezt MÉSZÖLY (MNy. XXIX, 217—8) gondolta.

-t (-ti) a -d (-di) mellett már az ősmagyar-korban is megvolt, tehát a -t (-ti) akár mint önálló, akár mint származék-képző kétségtelenül nyelvünk régi képzőállományához tartozik. Ez a körülmény mármost önmagától is fölveti a kérdést, hogy nem tartozhatik-e a -t (-ti) esetleg finnugor eredetű képzőink közé. Ha a rokonyelveket fogjuk vallatóra, azt tapasztaljuk, hogy a magyar -d (-di) jólismert megfelelői mellett bőségesen előkerülnek olyan alakok is, melyek mind hangtani, mind jelentés-tani szempontból kitűnően összevethetők a magyar -t (-ti) képzővel. Szabályos rokonyelvi megfelelések esetén pedig már egészen természetes, ha inkább az önálló eredet, a rokonyelvi alakokkal való összetartozás, mint a „zöngétlenedés“ útján való keletkezés: a -t (-ti) < -d (-di) fejlődés mellett foglalunk állást, bár hangtani szempontból az utóbbi származtatás sem kifogásolható.

Szerintünk a magyar *nyuszt*, *fajt*, *menyét* stb. szavak -t, Σάβαιοι, *Ruosti*, *Coluzti* stb. alakok -ti eleme egy uráli **tte* ~ **t̃e* denominális névszóképző fejleménye, melyet eddig részben már az alábbi rokonyelvekből sikerült kimutatni (vö. GYÖRKE, Die Wortbildungslehre des Uralischen 13).

Finn. (LÖNNROT) *navetto*, *navetta* < **naṽd̃etto* (vö. RAPOLA, Äännehistoriallinen tutkimus Abraham Kollaniuksen kielestä 37) 'fähus': *nauta* 'nötkreatur, nöt, fä' | *karjetto*, *karjetta* 'ladugård': *karja* 'boskap, fänad' | *lapatto* 'rockarm spinnrocksarm': *lapa* 'skulderbald, höftben, i spinnredskap det trä, hvarpå totten bindes'. — Hasonlóképpen ugyanezt az elemet találjuk az alábbi helynevekben is: *Wihatta*, *Keurittu*, *Korkatti* stb.

Észt. (WIED.) *sikut-tall*, (EKA.)² Põltsamaa *sikkut̃ãl̃*, Kolga-Jaani *sikkut-tall* 'mänliches Ziecklein': *sikk* 'Bock'; *tall* 'Lamm' | (WIED.) *täkuti* 'Hängstfüllen'; összetételekben: (EKA.) Iisaku *täkkut-vārs*, Risti *täkkot-vārs*, Koeru *täkkut-säl̃g* 'ua.': (WIED.) *täkk* 'Hängst', *vārs* 'Füllen (bes. junges, saugendes Füllen)', *säl̃g* 'Füllen (über ein Jahr alt)' | *mārat-vārs* 'Stutfüllen', *mārat-säl̃g* 'älteres Stutfüllen', (EKA.) Valjala *mārat-vārs* 'ua.', Viru-Jaagupi *mārat-säl̃g* 'ua.': (WIED.) *māra* 'Stute' | *hingut* 'ein Fisch, wahrscheinlich = nol': (LISASŌNASTIK) Haljala *ink*, gen. *ingu* (összetételekben *kivi-ink*) 'lutsutaoline, kuid väiksem merikala'.

Mordvin. (PAAS., Chrest.) E. *pežet* 'Sünde': M. *piž̃e* 'ua.' | E. *pešte*, M. *peš̃e* 'Haselnuss': *peš-* E. *pešks*, M. *pešks* 'Haselstrauch'.

Cseremis. (WICHM.: SUS. Aik. XXX, 6: 24—5) M. *tšaŋcata* 'Hügelchen, kleine Anhöhe': T. *tšoŋca* 'Hügel' | T. *tšokata* 'etwas dicht': *tšoka* 'dicht' | stb.

² Az Eesti Keele Arhiiv meg publikálatlan gyűjteményéből.

Szamojéd. (REG.: NyK. XXII, 370) Jur. *maritü* 'Flügel': *marëi*, (BUD. i. h.) *maréo* 'váll' | (REG. i. h.) *jabetta* 'glücklich': (CASTR., Wörterverz.) *jāba* 'Glück' | Jen. (CASTR. i. h.) *baggotta* 'Fuchsloch in der Erde': *bággo* 'Grube' | Ch. *turute*, B. *tudute* 'fett': Ch. *tū* (gen. *turo*³), B. *tu* (gen. *tudo*³) 'Renntier-talg' | *ḡūote* 'grasreich': *ḡūo* 'Grass' | Ch. *n'ḡite* 'kräftig, stark': *niho* 'Kraft' | stb.

LEHTISALO „Über die primären uralischen Ableitungssuffixe“ című röviddel ezelőtt megjelent tanulmányában (317—20) az általunk már korábban kimutatott uráli *-*tte ~ -*te* denominalis névszóképzőhöz még az alábbi megfelelőeket csatolta:

Zürjén. (WIED.) P. *ult* 'Unterraum': *ul* 'ua.' | (UOTILA: SUS. Toim. LXV, 91) Pec., V., S., L. *i'tšet*, P. *u'tšet*, PK. *u'tšet*, PO. *yóót* 'klein': *i'ts-*, *i'ts-mon* 'Braut, junges Weib' ~ *vo'tják i'tši, i'i* 'wenig'.

Osztják. (SCHÜTZ: NyK. XL, 43—4) É. *zouät* 'hosszúság': *zou* 'hosszú' | *kurəḡot* 'lábás': *kurəḡ* 'ua.' | *jenket-šanži* 'vizes hátú': *iəḡk* 'víz' | stb.

Vogul. (SZABÓ: NyK. XXXIV, 451) É. *milit* 'mélység': *mil* 'mély' | *jänit* 'nagyságú': *nänü* 'nagy' | L. *zolit xätél* 'holnapi nap': *zol* 'reggel' | stb.

A vogul és osztják alakok mind hangtani, mind jelentés-tani szempontból kitűnően besorozhatók még az uráli *-*te ~ -*de* denominalis képző vogul-osztják megfelelői közé is (vö. GYÖRKE i. m. 15—6), s ezért helyesebb, ha velük kapcsolatban mindjárt képzőösszeesésről is beszélünk. Párhuzamos jelenség az uráli nyelvekben bőven akad (vö. SZINNYEI, FgrSprw.² 78—9, 82; NyH.⁷ 62—3, 84 stb., HB. hang.-alakt. 28; Györke i. m. 11, 13, 17—8, 20, 23, 27 stb.).

LEHTISALO (i. h.) az uráli *-*tte ~ -*te* (s általában az összes többi) denominalis képzőcsoportot két különálló osztályba tagolta: „1. Uralisches suffix mit **tt* für subst. denom. 2. Uralisches suffix mit **tt* für adj. denom.“ Ez a tisztán jelentésbeli szempontokon nyugvó éles elkülönülés azonban az ős-uráliban még aligha lehetett meg. Az ellenérvek felsorakoztatását ez alkalommal elmellőzzük. De nem is érintenék szorosán a fent elmondottakat, mert az alakilag egyező főnévi és melléknévi jelentéssel bíró denominalis képzőformák összetartozását LEHTISALO sem vonta kétségbe, sőt velünk együtt még távolabbi összefüggések jogosságát is hirdeti: „Wenn man die ableitungselemente der uralischen sprachen durchmustert, findet man, dass die lautlich auf dieselbe urform zurückgehenden suffixe sowohl denominal als deverbale, nominal- wie auch verbalsuffixe sind. Dies kann nur so verstanden werden, dass es sich etymologisch um die gleichen suffixe handelt“ (vö. LEHTISALO i. m. 1 és ugyanígy, korábban Györke i. m. 75).

GYÖRKE JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Mindig. Azt olvasom a Magyarosan egyik üzenetében (VI, 31), hogy „A *mindig* határozószót az Akadémia helyesírási szabályai szerint *mindig* hosszú *i*-vel kell írunk. Igaz ugyan, hogy a magyar nyelvterület nagy részén rövid *i*-vel ejtik s e kiejtés alapján sokan rövid *i*-vel írják, de a szó korábbi alakja *mindég*, ez pedig az emlékeinkben közönséges *mindéltig*, *mindétig* megrövidülése útján keletkezett.”¹ Hogy ezt a szót az Akadémia szerint így kell írunk, az teljesen igaz. De hogy ez a rendelkezés helyes volna, azt semmiképpen sem tudom elismerni. Mert ugyan mivel lehetne ezt megokolni?

Az üzenet írója szerint „a magyar nyelvterület nagy részén rövid *i*-vel ejtik”. Ebből tehát az következne, hogy a magyar nyelvterületnek más, az előbbinél talán még nagyobb részén hosszú *i*-vel ejtenék. De én ezzel szemben merem azt állítani, hogy nincsen ma élő magyar ember, aki ezt a szót így ejtené. Hisz még a műveltebb társadalmi osztályok sem ejtik így, hát hogy ejtené így a nép, melynek nyelvében olyan rendkívül gyakori jelenség a hangsúlytalan helyzetű *i* megrövidülése (l. erről HORGER, MNyj. 110. §.), s amely természetesen az *-ig* ragot is már mindenütt (korábbi *-ég* > *-ig*-ből való) *-ig*-nek ejti.² De még ha talán akadna is valahol az Isten háta mögött néhány századik éve felé járó öreg, aki még ma is hosszú *i*-t ejtene ebben a szóban, elég ok volna-e ez arra az emberkínzó parancsra, hogy *tavalyig*, *tégnapig*, *máig*, *holnapig*, *sokáig*, *száz esztendeig* stb. irandó ugyan, tehát rövid *i*-vel, de ezekkel szemben: *mindig*, hosszú *i*-vel!

Ahhoz a megokoláshoz is sok szó fér szerintem, hogy azért kellene *mindig*-nek írni, mivel „a szó korábbi alakja *mindég*, ez pedig az emlékeinkben közönséges *mindéltig*, *mindétig* megrövidülése útján keletkezett”. Mert igaz ugyan, hogy a R. (*mindéltig* >) *mindétig*-ből R., N. *mindég* is lett, de egészen bizonyos, hogy ez a R. *mindétig* alak *mindig*-gé is rövidülhetett (l. erről alább), úgyhogy e miatt egyáltalán nem kell a ma köznyelvi *mindig* alakot föltétlenül korábbi **mindig* < *mindég*-ből magyaráznunk. De föltéve (bár meg nem engedve), hogy csakis így volna magyarázható: elegendő ok ez a ma már köznyelvi ejtéstől eltérő írásmódra? Hiszen akkor ugyanezzel a logikával pl. a *csalit*, *forint*, *gérinc*, *hiú*, *ifjú*, *irigy*, *kilincs*, *Kiliti*, *kincs*, *meztláb*, *mint*, *mírigy*, *patika*, *rideg*, *szelid* stb. szavakat, vagy az *-ig* (pl. *házig*), *-int* (pl. *szerint* és *köhint*), *-ik* (pl. *fázik*) járulékokat is hosszú *i*-vel kellene írunk, mert ezekben az esetekben is v a l a m i k o r é, majd *i* állott a mai rövid *i* helyén.

¹ Vö. Magyarosan V, 39. — A SZERK.

² Csak néhány olyan határozószón hallható itt-ott, megőrzött régiségként, még *-ég* (l. ezeket TMNy. 679), melyeken az *ég* szóvégnak rag volta az *é* > *i* változás korában (l. erről HORGER, MNyj. 122. §.) már el volt homályosodva, s amelyek tehát e miatt elkerülték e ragnak *-ég* > *-ig* (majd *-ig* > *-ig*) változását.

De talán elég is ennyi erről a (mindenesetre másodrendű fontosságú) helyesírási kérdésről. Az én nézetem szerint sokkal fontosabb ennél az a kérdés, hogy miképpen lett a R. (*mindéltig* >) *mindéltig*-ből egyfelől R. *mindég* (s ebből, mint ezer más hasonló esetben, később *mindíg > *mindig*), másfelől pedig *mindig*. Én azt hiszem, hogy itt a formálissá vált kifejezések nyelvtörténeti sorsának egyik esetével állunk szemben.

Vannak olyan szavaink, kifejezéseink, szólásmódjaink, melyeket a társadalmi szokás kényszerítő hatása alatt bizonyos alkalmakkor (bizonyos helyzetben, bizonyos körülmények között) feltétlenül használni szoktunk. (Gondoljunk pl. ismerőseink köszöntésére, üdvözlésére.) Az ilyenek használata, éppen használatuk rendkívüli gyakorisága miatt, sok esetben már sablonossá, szinte önkénytelenné, gépiessé vált: a szokás hatalmának engedve éppen csak mondjuk őket, de jelentéstartalmuk már nem válik bennünk teljesen tudatosná (nem igen gondolunk kiejtésük közben arra, amit mondunk), s ezért hangsoruk képzésére sem fordítunk kellő gondot. Ennek pedig hangtani szempontból az a következménye, hogy e sablonossá vált szavak vagy szólásmódok hangsora többé-kevésbé megrövidül: a hangsornak hol kisebb, hol nagyobb része e szavaknak ilyen esetekben való használatakor kiesik. Pl. a *viszont* és a *látásra* szavakat mindig csak így ejtjük, de a bucsuzáskor mondott *viszontlátásra!* helyett ma már lépten-nyomon azt hallani, hogy: *viszlátra!* Kiesnek ilyen formálissá vált kifejezésekben magánhangzók is, mássalhangzók is, de mindig csak esetlegesen, a nélkül, hogy ebben bármiféle szabályosságot lehetne megállapítani.

Különösen címzések, üdvözlések, udvariassági kifejezések és fogadkozások rövidültek meg sok esetben ilyen módon. Pl. a) címzések: *édés apám, anyám* > N. *és apám, anyám* | *főpincér úr* > *főúr* | (*ő*) *kégyelme* > R., N. *kigyeme, kjeme, keme* | *kégyelmed* > R., N. *kigyemed, kégyend, kigyemed, kégyemed, kidmöd, kelmed, kemed, kend, kéjed, kied, kiend, kjënd, kjënd, kéd, ked, kê, ké, ke* | *kégyelmeték* > R., N. *kédmeték, kēeték, kégyemték, kegymeték, kégyeték, kelmeték, kēntök, keték, kéték, kiéték, kiēték, kigyentök, kijentök, kjenték, kjetik, kjetök* | N. *másik apó, anyó* > N. *mápó, mányó* | *méltóságos (uram)* > N. *mélcsás* | *nagyságod* > *nagysád* (és ennek analógiájára: *nagysám, ZOLNAI: Nyr. XLVIII, 42*) | *nagyságos (uram)* > N. *naccsás* | R. *tekéntetés (úr, asszony)* > N. *tejes, tens, tēns, téns, tēs, tēs, R. (írva és ejtve is) tettes* | (azt hiszem, ez a jelenség fejti meg a szláv *gospoda* > magyar *gazda* fejlődésnek már annyiszor, de mindig eredménytelenül firtatott kérdését is); — b) üdvözlések: *dicsértessék* a J. Kr. > N. *csértessék, csētessék, csirtessék, dicstessék, stessék* | (*adjon*) *isten jó napot* > N. *sten jó napot*; — c) udvariassági kifejezések: *alázatos szolgája* > *alászlógája, asszógája* | *kérem alázatosan* > *kérem alászan, kérémm átossan, krém ássan* | *kérem alázatossággal* > *kérem átossággal* | *méltóztassék* > *mésztassék* | *szolgálók az úrnak* > R., N. *szállók az úrnak* | *szolgája kendnek* > R. *szája* (írva: *szállya*) *kendnek* | *szolgálójára* > N. *szállottyjára* (l. ezekről KEMENES: Nyr. XLII, 88, MELICH: MNy. XIV, 204); — d) fogadkozások: *bizony*

isten > *biz isten* | *isten úgy segélyen* > *isten uccse*, N. *isten uccsegén*.¹

De más fogalmi körökbe tartozó szavak és kifejezések is rövidültek a fentebbiek módjára, ha igen gyakori használatúak voltak. Ez okból válik pl. szerintem érthetővé, hogy az egyes l. személyű névmásnak feltételezendő egykori *emen alakjából R., N. *en* (> *én* > *én*) lett. És ugyanígy *ádom* ~ *adom* 'megengedem' > *ám* ~ R. *am* (erről az EtSz. másként, de aligha helyesen) | *ádom, bátor* > *ámbár* | (nem fogy el a) *csodálkozásom* > *csodám* | N. *décembër* > N. *déc-bunda* | *és-mégént* > R., N. *ésmént* (> *ismét*) | *hagyd járjon* > *haggyán* | *hallgasd csak!* > *hallga!* | *hiszén* > *hisz*, N. *iszë, szë, sz* | *irtóztató* (nagy) > *irtó* | *Jézus!* > *Jé!* | (*këllene* ~) N. *këllenek* > N. *kék* | *kiábajál > N. *kiábál* (> *kiabál*) | *konfortábilis* > *konflis* | *köhöz mérten* (legyen mondva) > N. *közmét* | (járomba fogandó ökörhöz:) *kerülj be!* > N. *ker-be!* *kür-be!* *ker!* *kör!* (BÁTKV: NéprÉrtes. XXVIII, 117) | *látom* > *lám* | *levelezőlap* > *leovlap* | *mëgyëk, mëgyën* > N. *mék, mén* | *micsoða* > N. *micsa* | *nëm tudom, tudod* > N. *nëm tom, tod* | *nëzd!* > *né!* > *ni!* | N. *osztán* > N. *oszt* | *pedig* > N. *pejg, peg* | *talán* > *tán*. (Budeniz József sűrűn szokta beszéd közben használni a *hát igën* kifejezést; minden magyar nyelvész tudja, hogy ebből utóbb *hadén* lett).

Ez utóbbiak sorába tartozik nézetem szerint az a jelenség is, hogy a R. (*mindéltig* >) *mindéltig* alakból egyrészt a hangsor *ti* részének kihagyásával a R. *mindég* (> *mindíg > *mindíg*) alak keletkezett, másrészt pedig a hangsor *ét* részének kihagyásával a *mindíg* alak. És mivel ez utóbbinak képzése kevesebb munkát adott a beszélőszerveknek, főleg pedig azért, mert jobban beilleszkedett a *tavalyig, tegnapig, máig, holnapig, sokáig*-féle határozók nyelvtani csoportjába: ez a rövid i hangú *mindíg* alak csakhamar bejutott a köznyelvbe. Az Akadémia Helyesírási Szabályaiba azonban máig sem tudott bejutni.

HORGER ANTAL.

A Löweni Glosszákhöz. GRAGGER RÓBERT az Ó-magyar Mária-síralmat ismertető tanulmányában (MNY. XIX, 1—13 és MNYTK. 19; UJb. III, 27—46 és Ung. Bibliothek I/7.) közli a síralom kö-

¹ Nem ide, hanem a gyöngédítés (euphemismus) körébe tartozik az a jelenség, hogy a (főleg isten vagy Jézus névvel való) fogadkozást vagy káromkodást, szidalmat egy-két szótagjának kiejtése után nem folytatjuk ugyan, de nem is hagyjuk abba, hanem az elhallgatott hangsort valamely más, körülbelül ugyanolyan hosszú hangsorral helyettesítjük. Pl. *biz Isten* helyett *biz Istók*-ot mondunk, s ugyanúgy *isten uccse* h. *Istók uccse* vagy *István uccse*, az *istenit* h. az *istállóját* vagy *iskoláját*, a *teremtő urát* h. a *teremburáját* (l. erről HORGER: MNY. VI, 199), a *Jézusát* h. a *Jëbuzëusát* vagy a *jégen kopogóját*. Ide tartozik az is, hogy egy rosszírú nőt *kuruc*-ként emlegetünk. E jelenség keletkezését úgy képzelhetjük el, hogy egyes beszélők csak az ilyen fogadkozás, káromkodás, szidás megkezdése után jutottak tudatára annak, hogy ők most bűnt készülnék elkövetni, mert a vallás parancsa szerint nem szabad isten nevét „hiába venni” vagy sértő, gyalázó szavakat használni, s ezért a bűnt el akarták kerülni azzal, hogy ettől kezdve mást mondtak, mint amit eredetileg mondani akartak. Érdekes megfigyelni, hogy a helyettesítő szöveg hangsora mindig olyan szótaggal kezdődik, mint amilyennel a félbehagyott végződik.

dexében levő magyar glosszákat, amelyek irodalomtörténeteinkben a kódex jelenlegi őrzőhelyéről Löweni Glosszák néven szerepelnek (PINTÉR, M. irod. tört. I (1930.), 318; HORVÁTH, A m. irod. műv. kezdetei 82).

A harmadik számú glossza mai *hernyó* szavunk *hurnou* változata, s ez a szó a kiadás szerint a latin *locusta* 'sáska' hibás értelmezése. A kiadásnak ez a megjegyzése, a *hurnou*-nak a *locustá*-hoz való kapcsolása valamilyen tévedésnek az eredménye. Maga a kódex nem a *locustá*-t értelmezi a sorok közét *hurnou*-val.

Az a latin szövegrész, amelyben ez a sorközi magyar glossza előfordul, a kódexnek a német tanulmányhoz hasonlóan mellékelt 285b. lapján olvasható. Ez a részlet, amint a kódex is megmondja, Joel próféta könyvéből (2. 24—5.) való idézet, s a hasonló szerint következőleg hangzik: „filii fion exultate in domino et letamini domino uestro qui dedit uobis doctorem iusticie et descendere facit ad uos hymbrem matutinum et ferotinum licit in principio et implebuntur aere [aree] frumento et reddundabunt torcularia uino et oleo. Et reddam uobis annof quof comedit locufta brucus rubigo et eruca.” A kódexben nemcsak a magyar Mária-siralom meg a magyar glosszák, hanem a latin szöveg egy része is magyar dominikánusok kezétől származik (ÓMOlv. 124—5). Az előbbi idézetet is az egyik magyar szerzetes írta, s a végén lelki értelem szerint való magyarázatként közbeiktatott latin szavakkal kiegészítette, azonkívül magyar értelmezést is írt a szövegbe. A kiegészítés következőleg történt. Az író a felülről számított 6. sor végén levő *locufta* után egy *·i·* jelet vetett, és a lap szélén a sor fölé írta ezt a latin szót: *superbia*, a következő sort kezdő *brucus* fölé pedig félig a lapszélre a latin *luxuria* szót jegyezte, azután ezzel a szóval egy vonalban, vagyis a kódexlap 6. és 7. sora közé iktatott sorban a következőket írta: *·i· ruga ·i· discordia uel inuidia ·hurnou ·i· gulofitaf*. A bibliai idézet utolsó két szava, a *rubigo* és *eruca* között akkora a távolság, hogy a kiegészítésből a *ruga* pontosan a *rubigo*, a *hurnou* pedig pontosan az *eruca* fölött van. Ha a bibliai idézetet kiegészítő szavakat a maguk helyére, az idézet szavai közé soroljuk, a következő szöveget kapjuk: *locufta ·i· superbia brucus ·i· luxuria ·rubigo ·i· ruga ·i· discordia uel inuidia et eruca ·hurnou ·i· gulofitaf*. Magából a szövegből tehát világos, hogy a *hurnou* nem a *locusta*, hanem az *eruca* magyar értelmezése. A latin *eruca* valóban azt jelenti: 'h e r n y ó'. Régi szótáraink és más emlékeink is ebben a jelentésben ismerik (BesztSzój. és SchlSzój., SchlHort., SermDom. I, 380, CAL., MA., PP.).

Az idézett részletben van még egy magyarázatot kívánó szó. A latin *rubigo* felett levő *ruga* írása nem elég világos, de amint GUOTH KÁLMÁN kérésemre végzett paleográfiai vizsgálat is megállapította, a bejegyzés betű szerint csakis *ruga*-nak olvasható. Maga a szó nem lehet más, mint a mai magyar *ragya* ~ *rogya* régi *rugya* alakja. Ezt az olvasást támogatja az is, hogy az idézett bibliai részletet ugyanígy fordítja a BécsiK. 208 is: *es meg adom ténéktéc az ézténdöket · kikét megöt a · faska a · çayua a · roga es a · herño* (Új Nytár I).

Az ÖMS. kódexének harmadik számú glosszája tehát: „*eruca* — *hurnou* — hernyó”. Az eddig ismerteken kívül még egy magyar glossza van a kódexben: „*rubigo* — *ruga* — raga”.

SÁGI ISTVÁN.

Egy XVIII. századi rovásírásos ábécé. A kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárában van egy „LIBRO DI M. GIOVANBATTISTA | PALATINO CITTADINO ROMANO | Nel qual s'infegna à Scriuere ogni forte lettera Anti- | ca et Moderna, di qualunque natione, con le | fue regole, et mifure, et effempi stb.” című, a colophon szerint (In Roma in Campo di Fiore, per Antonio | Blado Afolano, il mefe di Genaro | M. D. LXVII.) 1547-ből származó könyv. Címlapja hátán 31 jegyből álló rovásírásos ábécét találunk (a *k*-*l*, azaz a 15. jegy hiányzik). Betűrendje teljesen megegyezik Rettegi 1743-ban másolt ábécéjével. Rovásjegyei majdnem ugyanazok, csak az *sz* jegyét (1) fordította meg (L) a bejegyző. A jegyek hangértékének jelölése ábécénkben Rettegiétől eltérő; pl. az *ü*-t *w*-nek, a *gy*-t *egi*-nek jelöli. Nem valószínű, hogy Rettegi ábécéje után másolták volna, ellenben a betűrend, a rovásjegyek s a hangjelölés nagyfokú hasonlósága kétségtelenül közös forrásra vall. Bejegyzője egyelőre ismeretlen, a könyvben található beírások közül egyik sem hasonlít az ábécé betűvetéséhez. Mivel a könyv 1767-ben került könyvtárunkba, feltehető, hogy annál régebbi, esetleg Rettegi másolatát is megelőző bejegyzés.

KUN BÉLA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Cepe. Egerben és környékén a vargányát vagy tinórúgombát (*Boletus edulis*) nem az országSZerte elterjedt neveken ismerik. Itt e gomba neve közönségesen *cepe* vagy ritkábban *pece*, illetőleg *cepegomba* vagy *pecegomba*. A szót sem a MTsz., sem az EtSz. nem ismeri ilyen értelemben; az EtSz.-ban csupán a MTsz. egy halasi adata szerepel 'cantharus, Humpen, kancsó' jelentésben a *cepe* címszó alatt.

Az egervidéki *cepe* szó csodálatosan egyezik a 'Boletus edulis' délfraancia, gascogne-i eredetű, de közfrancia nevével. A vargányát ugyanis Párizsban és az ország legtöbb vidékén *cepe(m)* néven ismerik (LITTÉ még a XVIII. századi *ceps változatot* is felveszi). A francia *cepe* valószínűleg összefügg a latin *cippus* > *cep* 'tőke, szőlőtőke' szóval, és talán a gomba tömzsi alakjára vonatkozik.

Hogyan juthatott ez a francia szó éppen Eger vidékére? Vajjon nem a középkori egri francia telepések egyik hordalékával találkoztunk a *cepe* esetében? Ha a szókezű *c* francia eredetű, és nem latinositott alak közvetítésével került az egri magyarba, akkor igen régi átvételre vall, mert a XIII. század után már a francia *c* az *e* előtti helyzetben elveszti első elemét és *sz-sz* egyszerűsödik.

Vagy véletlen összecsengés csalja fülünket?

ECKHARDT SÁNDOR.

Fügét mutat. Akik az elutasítás, valamit megtagadás ez általánosan ismert és használt gúnyos jelének magyarázatával és eredetével nálunk foglalkoztak (KÖRÖSI S.: Nyr. XIII, 456, XIV, 84, P. THEWREWK E.: Nyr. XIV, 36, SZARVAS G.: Nyr. XV, 76, TOLNAI V.: Nyr. XXV, 497), megegyeznek abban, hogy e gesztus: „a hüvelykujjat a mutató és középső ujj között kiftítani“ (CzF.) s az ezt jelentő szólás eredete az olasz *far la fica* kifejezésben állapítható meg, s hogy a német *die Feigen zeigen* (*weisen*), a francia *faire la figue* és a magyar *fügét mutatni* részint eufémisztikus, részint „Leiter Jakabos“ fordítás útján honosodott meg e nyelvekben. Mindkét fordítás-magyarázat érthető: az eufémisztikus átültetést megkívánja az olasz kifejezés e magyarázók szerint értelmezett alapjelentésének aljas volta: 'cunus-t mutatni'; a Leiter Jakabos fordítás pedig szintén nyilvánvaló a *fica*:*fico* hasonló hangzása miatt, ami mint az eufémizmus közegbe eső eszköze szinte rávitte a nyelveket a *füge*, *Feige*, *figue* használatára. TOMMASEO szerint maga az olasz nyelv is kereste a módot a kifejezés eredeti durvaságának leplezésére a *far le fighe* és *far le castagne* szólásokban.

A szólás valamennyi magyarázója a *cunus* mutatóban látja annak eredetét. Ezt igazolni látszik maga a *fica* szó jelentése is: 'cunus', meg a gesztus nyers szemléltető alakja is. De van e szólás és szemléltető kézjel eredetének egy másik s nem csupán nyelvi, hanem történetinek látszó magyarázata is.

Rabelaisnál a Pantagruel IV. kötet 45. fejezetében olvasható a papimanes-ek bosszúja a guillardetz-ek ellen, akik a pápa areképére fügét mutattak. „L'un d'eulx, voyant le portrait Papal, luy feist la figue, qui est, en icelluy pays, signe de contemnement et derision manifeste.“ A bosszúállás szörnyű volt. A megsértett papimanes-ek elpusztították a guillardetz-ek szigetét, férfilakosságát kardélre hányták, az asszonyoknak és ifjaknak megkegyelmeztek ugyan, de olyan feltétellel, mint amilyent — mondja Rabelais — egykor Barbarossa Frigyes császár alkalmazott a milánóiak ellen. Ezek ugyanis a császár távolléte alatt, fellázadtak ellene, s feleségét, a császárnét, megszégyenítő módon kiűzték a városból: egy Thacor nevű vén öszvérre tették visszas lovagló üléssel, vagyis háttal az öszvér feje felé, arcal a fara felé ültetve. Frigyes visszatértekor a hűnösöket elfogatta, bezáratta, Thacort, a nevezetes öszvért előkerestette. A bosszú ízléstelen és kegyetlen módjának leírását a magyar papiros jobban elbírija Rabelais nyelvén: „Adoneques, au milieu du grand Brouet, par son ordonnance, la bourreau mist es membres honteux de Thacor une *figue*, presens et voyans les citadins captifz, puys crya, de par l'empereur, à son de trompe, que quiconques d'iceulx voudroit la mort evader, arrachast publiquement la Figue avecques les dens, puis la remist on propre lieu sans ayde des mains. Quiconque en feroit refus seroit sus l'instant pendu et estranglé. Aulcuns d'iceulx eurent honte et horreur de telle tant abhominable amende, la postpouserent á la crainte de mort, et furent penduz. Es autres la crainte de mort domina sus telle honte. Iceulx, avoir à belles dens tiré la Figue, la monstroient au Boye apertement, disans: *Ecco lo fico*.“ Ez „épületes“ leíráshoz még mellékesen szóvátehető,

hogy az öszvér Rabelais szerint héber eredetű nevének e jelenethez illő értelmezését maga Rabelais adja meg Briefve Declaration-jában ekképpen: „Thacor (Tachor), un fic au fondement.“

Ezek szerint tehát a f ü g e m u t a t á s eredetileg csak a milánóiakat gúnyoló durva gesztus lehetett. E magyarázat abban eltér az említett magyarázók felfogásától, hogy a szólás és a gesztus valóban a 'füge' s nem a 'cunnus' jelentéssel kerül kapcsolatba. *Ecco lo fico: voilà la figue*, mondja maga Rabelais. Nem kétséges azonban, hogy ez az alapjelentés éppen olyan durva és ízléstelen, mint az előbbi.

Minthogy pedig Frigyes császár 1158-ban foglalta el és dúlta fel Milánó városát, e gúnyos kifejezésnek közel nyolcszáz éves múltja van, ha nem vesszük számításba annak római hasonmását, amellyel pl. Juvenalis Democritusa is „fittyet hány“ a szerencsére: „... *mediumque ostenderit unguem*“ (Sat. X, 53). Régi múltját bizonyítja egyébként az is, hogy Du CANGE Glosariumában is megvan e szólásnak középkori latin s egyéb változata: „*ficham facere*, et eadem notione *ficus facere*, Ital. *fare le fiche*, Hisp. *hacer la higa*, nostris *faire la figue*.“ Du CANGE a Statuta Pallavicinia-ból (1582.) idézetet is közöl, amely szerint szigorú büntetés jár annak, aki vallásos képekre; *ficham fecerit*.

Hogy a franciáknál már a XVI. században nemcsak általánosan ismert sértő jel volt, hanem már az irodalom szókincsébe is beleemelkedett, fentebb láttuk. De felveszi szókincsébe e kifejezést, hogy csak jelentősebb neveket említsünk, ugyane században Montaigne és Régnier is. Találkozunk vele éppen száz évvel a Pantagruel megjelenése után az ugyancsak rabelaisi csintalanságú Scarronnál is. „Le Virgile travesti“ II. könyvében, ahol Sinon elmeséli Pallas szobrának elrablását, a megbántott istennő haragjának érzékeltetésére ezt mondja: „Sitôt qu'on découvrit sa face, | Elle nous fit une grimace | Qui ne nous promet rien de bon. | Au très-pudent Agamemnon | Elle fit la moue et la figue“ (II, 743—7). Scarron e művének magyarázója, V. FOURNEL (Le Virgile travesti, nouv. éd. annotée par V. F. Paris, Garnier) az idézet utolsó sorához azt a megjegyzést fűzi, hogy e gúnyt jelentő mondásnak történeti alapja van. S ezután rövidre fogva leírja ugyanazt az esetet, amelyet Rabelaisnál láttunk, de forrását egyáltalában nem említi meg. Magyarázó megjegyzését csupán azzal egészíti ki, hogy ez a f ü g e m u t a t á s lett a legnagyobb sértés, amellyel a milánóiakat illetni lehetett.

Lafontaine is megemlíti a milánói esetet, Rabelaisre hivatkozva: „... les gens d'autrefois... firent la figue au portrait du saint Père... ainsi nous l'a conté maître François“ (Contes IV, 26). S fel is használja e szólást a „La chauve-souris et les deux belettes“ című meséjében: „Plusieurs... aux dangers... ont souvent fait la figue“ (32. sor).

Az olaszoknál már a XIII. században irodalmi nyelvi polgárjogot nyer, mégpedig Dante Infernojában, a XXV. ének elején: „Al fine delle sue parole *Le mani alzo con ambedue le*

fiche, Gridando...“ Mintha ez az olasz elsőbbség is a kifejezés olasz eredetére vallana.

A németeknél egy Luther-idézet is mutatja a szólás régi voltát: „dass man auch ihr dazu spottet und lachtet... kurz man weist ihn *die Feigen*“ (Der Proph. Habac. 1528.).

A NySz. szerint az Orczy Lőrinc Költeményes Szüleményeiből vett „*Fügét mutat* peres törvény bírójának“ idézet volna az első adat a szólás előfordulására. De nagyon valószínű, hogy régebbi olasz, német, francia és középkori latin kapcsolataink folytán a XVIII. század végénél jóval korábban honosságot nyert nálunk e kifejezés. SZARVAS GÁBOR úgy vélekedik, hogy a németből származott át hozzánk a kifejezés; mégpedig az igei kapcsolat egyezése miatt gondolja ezt: amint a magyarban, a németben is *die Feigen zeigen*, míg a többi nyelvben a *f ü g e* a *facere, far, faire* igével kapcsolódik (Nyr. XV, 76).

Feltehető még a kérdés, hogy Rabelais honnan vette ezt a milánói epizódot. Glossáriumának egyik összeállítója, L. MOLAND (Oeuvres de Rabelais, Paris, Garnier) ez anekdotával kapcsolatban azt mondja, hogy annak semmi történeti alapja sincs. Ha ez eset leírását nem érdekesítjük is történeti hitelességre, viszont azt sem állíthatjuk, hogy a rendkívül nagy olvasottságú s Olaszországot megjárt Rabelais maga találta volna ki e mesét. Olvasnia vagy hallania kellett valahol. Az bizonyos, hogy egykorú krónikák nem emlékeznek meg a milánóiak megcsúfolásáról. El kell tehát fogadnunk Rabelais egyéb magyarázóinak (L. JACOB. Paris, Charpentier, 1840.; CH. MARTY-LAVEAUX. Paris, Lemerre, 1891.) s a hatalmas Lafontaine-kiadás tudós szerkesztőjének, H. REGNIERnek azt az állítását, hogy Rabelais egy XVI. századi krónikás, Albert Krantz (Albertus Kranzius) Saxonica című munkáját használta forrásul. Itt található meg a milánói esúfság első leírása. Innen vette át az ugyancsak XVI. századi Guillaume Paradinis, aki „De antiquo Burgundiae statu“ című krónikájában írja le a füge meséjét. Így telepedhetett azután meg egyre szélesebb irodalmi területen.

Ha Krantz elbeszélése nem nyert is történeti hitelességet, mindenesetre ő adja meg a legrégebb nyelvi magyarázatát e hosszú múltú szólásnak és jelnek, mégpedig, mint látuk, nem az eddig elfogadott 'cunus', hanem a valóságos 'füge' jelentéssel. Ez a 'füge' jelentés is segíthette aztán a szólást és kézi kifejezést ahhoz, hogy ma már eltűnt eredeti izléstelen tartalma, csupán gúnyos, tréfás elutasító, de nem illetlen jelentése maradt meg. Útszéli ocsmányságát nem érezve botránkoztatás nélkül mondunk és *mutatunk fügét*, sőt a népi képzetben — a komáromi kőszűz jobbján — a „fügemutatás“ már szobrot is kapott.

SIMON LÁSZLÓ.

Burcsella. KÖRÖSI SÁNDOR: Nyr. XIII, 419 és „A magyar nyelvbéli olasz elemek“ című (Fiume, 1892.) értekezésében (29) a magyar *burcsella* szót, amely 'puhafa-hajó' jelentésben a MTsz. I, 198 szerint a Kis-Duna mellett, Győr és Mosony közt (vö. Nyr. XI, 43), az EtSz. I, 572 szerint pedig Pakson is hasz-

nálatos (vö. Nyr. XXX, 545). az olasz *burchiello* 'kis csónak' szóból származtatta.¹ Az EtSz. szerint „a magyar szó forrása — ha ugyan közvetlenül az olaszból származik — csak **burk'elo*, *burtšelo*-féle nyelvjárási alak lehet“. A feltételezett *burtšelo* szó a velencei nyelvjárásban, ahol az olasz *ch*-val írott szavakat *č*-vel ejtik,² valóban megtalálható mint *burčelo*: vel. *burchiello* (olv. *burčelo*) 'burchiello, barca piatta, coperta, con cui si viaggia ordinariamente da Venezia a Padova pel fiume Brenta' (BOERIO, Dizionario de dialetto veneziano. 3. kiad. Venezia, 1867. 107).

Szerintem azonban a magyar *burcsella* a velencei *burčelo*-ból³ mégsem származhatik, tekintettel arra, hogy az olasz jövevény-szavakban a szóvégi *-o* a magyarban eltűnik, pl. *boccaccino* > *bakacsin*, *florino* > *forint* stb., vagy pedig az újabb jövevény-szavakban *-ó* lesz, pl. *aggio* > *ázió*, *banco* > *bankó*, (*violon*) *cello* > *cselló* stb. (vö. MELICH: MNy. VI. 115). Az olasz szóvégi *-o* > magyar *-a* változásra felhozható példákat: *articiocco* > *árticsóka*, vel. *dátolo* (BOERIO 220) > *datolya*, *palio* > *pálya* stb. bizonytalanoknak tartom, mivel mind horvát közvetítéssel kerültek a magyarba: horvát *artičók(a)* (Rječnik I, 114), *datała*, *datul* (i. h. II, 287, 306), *palija*, *palijo*, pl. „svi u istinu teku, dali jedan uzimlje *paliju* = omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium“ (i. h. IX, 587).

Miután a velencei nyelvjárásban *burčelo* mellett *burčela* is használatos: „legno per trasporti nell'interno della città e della laguna, di cui trovasi cenno sin dall'anno 1426“ (MUTINELLI F., Lessico veneto. Venezia, 1851. 71), írva *burchiela*,⁴ a szabályszerű olasz *-a* > magyar *-a* megfeleléssel, pl. *ostrega* > *osztriga*, *trombeta* > *trombita* stb. (vö. MELICH: MNy. VI, 116), az utóbbi *burčela* formát tartom a magyar szó forrásának.⁵

TAGLIAVINI KÁROLY.

Csüdötelek > Cuștelnic. KNIEZSA ISTVÁN „Zur Frage der gepidisch-rumänischen Symbiose in Siebenbürgen“ című tanulmányában⁶ nagy okleveles bizonyító anyagra támaszkodva kimu-

¹ Máskép, de hibásan < olasz *barcella* 'kis bárka' MNyszet VI, 15.

² „Quando leggiamo *chiamare*, *chiodo*, *chiave*, *chiesa* e simili, noi le pronunciamo come pronuncierebbero i Toscani *ciamare*, *ciodo*, *ciave*, *chesa*, senza l'aspirata . . .“ (BOERIO, Dizionario del dialetto veneziano. 3. kiad. Venezia, 1867. 11).

³ NINNI A. P., Giunte e correzioni al dizionario del dialetto veneziano. Venezia, 1890. I, 25 szerint *burčelo*: „serbatoio di legno in forma di barchetta tutto bucherellato e che serve per tener vivo il pesce“.

⁴ NINNI A. P., Giunte e correzioni I, 24 szerint *burciela da Busèti*: „Ai piccoli burchi che per lo più trasportano il fango nella nostra città si dà il nome su notato . . .“

⁵ A velencei *burčela* közvetlenül vagy horvát közvetítéssel is kerülhetett a magyarba, annak ellenére, hogy a horvátban a szót sem a Jugoszláv Akadémia szótárában (Rječnik), sem SKOK PETAR „Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu“ című (Split, 1933.) munkájában nem találom.

⁶ L. Archivum Europae Centro-orientalis III, 208—27.

tatja, hogy a kisküküllőmegyei *Radnót* gepida eredetű — ahogy azt E. GAMILLSCHEG gondolja¹ — nem lehet. Kutatásainak eredményeképpen kimondja, hogy a *Radnót* környezetében megvizsgált 102 helynév közül 95 esetben az oláhok a magyar használatnak a magyar helynévtől függetlenül elnevezéseket. Ez utóbbiak a következők: *Somostelke* ~ *Futac*, *Csüdötelek* ~ *Cuștelnic*, *Küküllővár* ~ *Cetatea de baltă* Kisküküllő m. és *Újfalú*—*Vaidei* Torda-Aranyos m.

Csak futólagosan jegyezzük meg, hogy a *Küküllővár* ~ *Cetatea de baltă* esetében a független névadás csak részlegesen nevezhető: *cetatea* a. m. *vár*; a teljes fordítás *Cetatea Tárnavai lehetne. Részletesebben ezúttal arra szeretnénk rámutatni, hogy az oláh *Cuștelnic* helynév a magyar *Csüdötelek* átvétele lehet.

Az oláhban a magyar *Csüdötelek* a következőképpen alakulhatott: *Ciuditelnic > **Ciud'telnic* > *Ciuștelnic > *Cuștelnic*. Az *ü* ~ *u* és az *ő* ~ *i* hanghelyettesítés mind helynevekben, mind pedig közszavakban igen gyakori: *Türe* > *Tiurea*² Kolozs m., *Erdőhát* > *Arđihat*, ma *Égerhát* Szilágy m., s ezért több példát nem is kell idéznünk. Helynevünk első alkotóeleme a *Csüdö*-nek megfelelő *Ciudi*- azonban nem maradhatott kétszótagú, mert az erdélyi oláh nyelvjárásokban a *d* lágy helyzetben palatalizálódik, az *i* pedig elveszti magánhangzó jellegét. Zöngétlen mássalhangzó, jelen esetben *t* előtt a *d'*-ből hasonulással *ș* lesz, azaz *Ciuștelnic; egyébként a *d'*-nek *-gh-*, *-gi-* (*dž*), *-j-* (*ž*) felel meg,³ ritkábban *d*: *Nagylak* > *Nădlac* Csanád m., *Nagyfalú* > *Naghi-fola* Temes m., *Nagyürögd* > *Nogiorid* Bihar m. Ellenben zöngétlen megfelelőt találunk a következő esetekben: *Meșcreac* < *Megykerék* Alsófehér m., *Nușfalău* < *Nagyfalú* Beszterce-Naszód, Szilágy és Szolnok-Doboka m., *Niraștău* < *Nyárádtó* Maros-Torda m., *Noșlac* > *Nagylak* Alsófehér m., sőt még szövegben is: *Erdéiș* < *Erdőhegy* Arad m., *Nermiș* < *Nyermegy* Bihar m.

A mondottak alapján a *Csüdötelek*-ből tehát *Ciuștelnic olv. *čuș'teln'ik* alakot várnánk az oláhban. Ebből pontosan aligha tisztázható módon *Cuștelnic* olv. *kuș'teln'ik* keletkezett, talán egy **T'uș'teln'ik* alakon keresztül (a *č*, *t*, *k'* váltakozására erdélyi oláh nyelvjárásokban l. TAMÁS: MNy. XXX, 55). Az utóbbiból kiindulva esetleg feltehető egy *t' — št* > *k — št* elhasonulás, már azért is, mert így a névben észlelhető palatalizált mássalhangzók torlódása is csökkent.

A *-telek*, *-telke* összetételű helyneveink az oláhba átkerülve általában *-telec* alakban tükrözik a magyar eredetit: *Ciutelek* < *Csételek* Bihar m., *Ortelec* < *Vártelek* Szilágy m., stb. Való-

¹ Romania Germanica II. köt. Berlin-Leipzig, 1935. 241.

² Az oláh helynévi alakokat általában S. MOLDOVAN és N. TOGAN „Dictionarul numirilor de localități cu populație română din Ungaria” című (Sibiu, 1909.) munkája nyomán idézzük.

³ Erre nézve igen tanulságosak pl. *gyalu*, *gyaló* szavunknak az oláhban előforduló hangalakjai: *gealău*, *gilău*, *jalău* (Dict. Ac. Rom.), *jiľău* (STAN, Magyar elemek a mócok nyelvében 38), *ghileu*, *ghilău* (Dict. Ac. Rom.), *dzilău* (DENSUSIANU, Graiul din Țara Hațegului 317).

színűleg a nagyszámú *-nic* végű helynév (pl. *Cálnic, Capnic, Dalnic, Jupalnic, Lăpușnic, Leșnic, Slimnic* stb.) az oka, hogy a gyakoribb *-telec* mellett néha *-telnic* változattal is találkozunk. A *Cuștelnic* néven kívül idetartoznak még pl. *Chintelnic* < *Kentelke* Szolnok-Doboka m., *Chimiteulnicul-de-Câmpie* = *Mezőkeménytelke* Torda-Aranyos m. és *Filitelnic* < *Fületeke* Kisküküllő m.

Nézetünk szerint tehát a *Csüdötelek*: *Cuștelnic* helynévpárt a kettős elnevezésű községek lajstromából törölnünk kell, mert az oláh név minden bizonnyal a magyarnak az átvétele.

TAMÁS LAJOS.

Berek. Még hallani ma is a közbeszédben: „Mi újság az irodalom *berkeiben*?” Vagy: „Az tutogják a politika *berkeiben*.” Sőt nem régebiben ezt olvastam: „A kereskedelem s a pénzpiac *berkeiben* nyugtalanság észlelhető.” Úgy veszem észre, hogy ezt a szólásszerű használatot a háború óta kiszorítja a *front*: „a tojáskereskedelem *frontján*, a női divat*fronton*, a gazdasági élet *frontján*” stb.

Mielőtt még a *berek* teljesen eltűnik, szeretném ezt az átvitt jelentéshasználatát kissé megvilágítani.

A görög szentélyek körül voltak szent *berkek*: τὸ τέμενος, τὸ νέμος, istenségek üdülő helye, üldözöttek menedéke. A leghíresebbek közé tartozott a Helikon *berke*, amit a múzsák szobrai díszítettek, s ahol a költészet tehetségét adó Aganippe és Hippokrene források csörgedeztek, melyek Pegazus patájának nyomán eredtek. Innen nevezték el az irodalmi kérdésekkel foglalkozó és költői szemelvényeket tartalmazó könyveket: *Bereknek*. A régebbieket mellőzve elég a nálunk is nagyon ismeretes volt Herder-féle *Kritische Wälder* (1769.) címet idéznem.

Mikor Kazinczy kiadta Dayka életrajzát, hozzáfűggesztette saját költeményeinek kis gyűjteményét: *Kazinczy Poetai Berke* címmel (1813.). Érdekes, mit ír róla Vitkovics Mihálynak, 1812. február 14-én (Kaz: Lev. IX, 281): „*Berkemet*, mellyet itt találsz, ajánlom barátságos gondjaidba. Hadd neveljék Dajkám' nem testes kötetét... Szerényen nem *silva* (ὄλη)-nak, hanem csak *nemus*-nak neveztem a' kis gyűjteményt.” Ugyanezt bővebben megismétli, a tartalom pontos megjelölésével még az nap Kis Jánoshoz írt levelében.

A *berek*-nek szólásszerű használata azonban valószínűleg nem Kazinczyból indult ki, hanem Toldy Ferencből, aki előbb egy *Történelmi és Irodalmi Berek* című sorozatot kezdett meg 1861-ben (ennek nem volt folytatása), de később *Kritikai Berek* címen kiadta sokszor igen éles bírálatait (1874.), s valószínűnek tartom, hogy az íróvilág innen alkotta meg az *irodalom berkei* szólását, mely aztán más területre is átment. Τὸν Béla nem említi Szálló Igéinek egyik gyűjteményében sem, pedig amúgy gyakran élt e szólásszerű kifejezéssel.

† TOLNAI VILMOS.

NÉPNYELV.

Helynevek az Ecsedi-láp környékéről.

N a g y e c s e d határnevei egy 1858-ból való telekkönyvi térképen¹: Péterzugja W., A.² Ölyüs W., A. Tisztás H. Szálás éger A. W. Tarcsa sziget H., A., W. Kisecsed A., W. Temetőalja A., W., W. Malomhely H. Táblás W., W., A. — Vizek: Kocsordi vájás. Kraszna Gráben. Nagy Tó. Ftusz Kraszna. Gráben.

M é r k határnevei egy múlt század végi telekkönyvi térképen³: Hámoshegy. Forráshegy. Csere erdő. Pusztá Szent Márton. Répahegy. Szőlő alatti. Szőlős kert. Éjjeli legelő. Cigánykert. Vadaskert. Külső hetehegy. Szállás hegy. Kisszöllő. Szederjes hegy. Kender föld. Körös. Erdő fatu. Belső hetehegy. Balázs hegy. Mogyorós bokor. Kányarét. Vasas hát. Lápi kaszáló. Láp.

U r a határnevei egy 1858-ból való telekkönyvi térképen⁴: Pszt. Jánosi Sz., K.⁵ Sáságyoldal Sz., K., L. Tetőhát Sz., K. Kis Erdő Sz., K. Cigányrét Sz., K. Filagória Sz., K. Pusztadülő Sz. Kis Rét Sz., K., L. Balkányhát Sz., K. Ibéke Sz. K., L. Bagos érhát Sz., K. Árpaföld Sz., K. Gárgyáskut Sz., K., L. Láp K., L., E. — Vizek (későbbi részletlajstromhoz való térképen): Balkány. Bagos ér. Keresztülvaló ér (a két utóbbi ugyanannak az érnek két szakasza). Jánosi ér. Sáságyere. Piskáros ér.

P o r c s a l m a határnevei egy 1856-ból való határtérképen⁶: Fogás A., W.⁷ Uj nyilas W. Ó nyilas W. Kazal hely A., W. Örmény hát W., A. Sályi tó A., W. Török lad W. Szakál W., A. Horgastó W. Fűzes rétje W., A. Ludas tó. Balázsné rétje A., W. Temető sorja A., W. Sályi tóhát A. Bodzás A. és Vajda. Borjukut W. Nádás A., W. Kutas. Ökör tilalmas W., A. Porgólat sorja A., W. Két ér W., A. Téglás W., A. Angalét kert W. Ménes kutja W. Szilas alom W., A. Tyukodi lapos. Tyukodi két ut köz A., W. Ravaszér. Tóhát lapossa A., W. Hosszuszer A. Tó lápja. — Vizek: Örménypatak. Balkány. Uj vájás. Csonka ér. — Egy 1858-ból való telekkönyvi térképen⁷ ezenkívül még: Ludastóhát. Angalétkut. Ravaszérhát.

P o r c s a l m a mai határnevei az eddig felsoroltakon kívül: Pörgólat árok (a Pörgólat sörja nevű területen). Kenderásztatóy. Csattogatóy. Rák tóy. Szakáll óudal. Öucska nyilas (ua. mint Ó nyilas). Apró rétek. Rudas tóy vagy Ludas tóy. Urréttye.

¹ Croquis der Gemeinde Nagy Ecsed 1858., a mátészalkai járásbíróóság telekkönyvi irattárában. A térkép szerkesztője, bár a térkép címét és a földek művelésére vonatkozó adatokat németül írja, minden valószínűség szerint magyar ember.

² A rövidítések a föld művelési állapotára vonatkoznak: W.: Wiese vagy Wald 'kaszáló', illetőleg 'erdő', A.: Ackerfeld 'szántó', H.: Hutweide 'legelő'.

³ Gemeinde Mérk mit Pusztá Szent Márton Croquis, évszám nélkül, valószínűleg szintén a múlt század nyolcvanas éveiből. A mátészalkai járásbíróóság telekkönyvi irattárában.

⁴ Gemeinde Úra 1858., a mátészalkai járásbíróóság telekkönyvi irattárában.

⁵ Sz.: szántó, K.: kaszáló, L.: legelő, E.: erdő.

⁶ Porcsalma község irattárában

⁷ A művelési állapotra vonatkozó adatok egy 1855-ben készült telekkönyvi térképről valók: Vermessung Skizze der Gemeinde Porcsalma 1858., a mátészalkai járásbíróóság telekkönyvi irattárában

Takács halma. A fogás ajja. Natyszé'k. Kisszé'k. Nagyszé'khát. Meggyes („köké'nyes, tövises hely vóut“). Kupoji pusztá. Kotymánhát. Bodzásóudal. Szilas halom vagy Szilas alom („nagyon rossz föld“). Kóudusok sírhalma („sovány föld“). Kistóufenek. Natytóufenek. Isten kiskértye.

Az egykori Ecsedi-láp (a Rét) területén fekvő határrész határnevei: *Eklézia nyilassa. Tóulápja. Kiskóusa. Natykóusa. Kanyóu goronca. Nagyláp. Halomóudal. Halomdomb. Máivás goronca. Gujakut. Balla goronca. Vékony goronca. Háporjás goronca. Nagy égér. Láp. Peres. A nagy égés.*

P o r e s a l m a belterületének helynevei: *Nagy ucca. Kerek sör. Kis ucca. Nád ucca. Temetői sör. Uj ucca* vagy *Róuzsa ucca* vagy *Kértajja. Várjastóu. Nád vé'g* vagy *Oláh vé'g*, újabban *Görögkatóulikú vé'g.*

Tyukod határnevei egy 1855-ből való telekkönyvi térkép¹: *Bürgezdi faluvég L.² Kert alja L. Nagy ér goronca K. Bürgezdi kaszáló. Kecskés K. Peres K. Bürgezdi déllő, Ilyéskut Sz., K. Bürgezdi árok Sz., K. Közösök sorja K. Ravaszérhát Sz. Czigányok siralma Sz., K. Csanálos Sz. Nagy Jakab Rét Sz. Nádas Sz. Pap szeri Sz. Kis Jakab rét Sz., K. Pallagok sorja Sz., K. Ivókut sorja Sz., K. Első lapos Sz., K. Kis tövis Sz., K. Nagy tövis Sz., K. Határ szél Sz. Jánosi kis dűlő Sz. Jánosi nagy dűlő Sz., K. Csengeri déli dűlő Sz. Fűrészné pataka Sz. Bodzás szer Sz. Császár laposa Sz. Két ut köz Sz. Hosszu szer Sz. Kender szer Sz., K. Ravasz lyuk Sz., K. Nyolc hód K., Sz. Piskáros környéke Sz., K. Sós tenger³ Sz., K. Szilak szer Sz., K. Zséder ér és környéke K. Lapostó K. Kerekér K. Fűzfás ér K. Nyilasok K. Tyukodi faluvég K. Kert alja K. Láp.*

Tyukod mai határnevei az eddig felsoroltakon kívül: *Falu főüggye (Pörcsalmi förduló). Dinnyeföld. Dinnyeföld ajja (Urai forduló). Szironta* vagy *Szilonta. Bürgezd. Közösök ajja. Nyilasok sörja. Nagyér goronca. Szárvadi kaszáló. Báróu tagja. Csengeri északi dűllő (Kis tövis, Első lapos). Szilasszer-ajja. Jánosi pusztá. Zséderérhát. Külsőkkerekér. Belsőkkerekér Kerekér. Kotra. Nyilasok sörja (2). Kis György fojóuja. Sós-köüvőügy. Pártos ér. Csontosér. Kisrét. Nagyér. Nyirfa. Szarka. Mérőlü nyilas. Körté tova. Kotymán. Sáságy. Kistátom. Kis-kutyafás. Natykutyafás. Kóuróus.*

Az egykori Ecsedi-láp területén fekvő határrész határnevei: *Arokhát. Urai láp. Rekettyés. Kerekéri nádlóu. Bagjos. Kis peres. Nagy peres. Sárosérhát. Farét. Bonconföld. Naty halom. Zuhogóu* vagy *Zohogóu. Két vájás közü* vagy *Halászóutóu. Káruji kaszáló. Nagy égér. Zsíros. Debrecei láp. Nádudvári gujakut. A mészáros tanyája. Bondér láp. Kisnyáros. Nagynyáros. Kerek kaszáló. Natykaszáló. Fücfadomb. Bürgezdi láp. Kis peres. Kettős halom. Első égér goronca. Bálint égre.*

¹ Grenz-Vermessungs-Skizze der Gemeinde Tyukod 1858., a mátészalkai járásbíróság telekkönyvi irattárában.

² A földek művelési állapotának megjelölése egy 1858-ból való birtok részletlajstromból, az Ecsedi-láp Leccsapoló Társulat irattárában.

³ Egy évszám nélküli birtok-részletlajstromban *Sástenger*.

Nagy égér. Farkasos égér. Samu égre. Jászlas égér. Pap égre. Sásas pap égre. Görcs égre. Héléne. Vicu. Simi lép. Véntiszta. Kisnyáros csérje. Károji kaszállóy csérje. Gyé'kényes csér. Kaparás csér. Natykaszállóy csérje. Gátas csér. MORVAY PÉTER.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk. Bp., 1937. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 587 l. 2 térkép, 219 fénykép és rajz.

Amióta a múlt század derekán a nyelvhasznítás szempontja végleg elfoglalta az őt megillető központi helyet a magyar nyelv kutatásában, állandóan érdeklődés tárgyai voltak a nyelvi alapon rokonoknak kimutatott népek is. De mindezideig hiányzott irodalmunkban egy olyan mű, mely nyelvrokonaink múltját és jelenét, egymáshoz való történeti viszonylását, műveltségét és a rokonság kérdéseire fűződő kutatások jelen állását arányos és teljes kép keretében bemutatta volna.

Már REGULY, a nagy kezdeményező, gondolt valami hasonló munkára. Mint TOLDY FERENC előadásából tudjuk, szorosan nyelvészeti kiadványokon kívül még három könyvet szándékozott megírni. Az egyik az egész finn néptörzsököt, vagyis a finnugor népeket ismertette volna; egy másik külön, speciális tanulmányként a „jugri finneket“, azaz a vogulokat és osztjákokat, különös tekintettel népköltészetükre, dolgozta volna fel; végül célul tűzte ki REGULY, hogy élvezetes formában elbeszéli utazásainak történetét, s ezáltal a nagyközönség körében is érdeklődést támaszt a nyelvrokonság ügye és saját kutatásainak eredményei iránt.

Ezek voltak a tervei annak, aki először látta meg a rokon népek kutatásával kapcsolatos feladatainkat. Ma, közel száz esztendővel később érdekes megállapítanunk, hogy ezek a nyelvészetiakkal párhuzamos, néprajziaknak nevezhető kutatások valóban abban az irányban haladtak, amelyet ő maga-magának jelölt ki követendő célul. Valóban jelentek meg részben népszerűsítő célú útleírások. Ide tartozik már TOLDY FERENCnek a Reguly-albumban (1850.) kiadott tanulmánya Regulyról és a finn-magyar kérdéstről, amelyből a fent idézett említést REGULY kiadvány-terveiről vettük (CXX. l.). De különösképpen két nevezetes mű említendő itten. Az egyik HUNFALVY PÁL „Utazása a Balt-tenger vidékein“ (I—II. köt. 1871.), a másik SZINNYEI JÓZSEF könyve: „Az ezer tó országa“ (1882.). Amaz valósággal megvalósítása annak az útleírásnak, amit REGULY tervezett a rokonsági gondolat népszerűsítése érdekében, természetesen csak egy kisebb, néhány hónapig tartó nyári utazás kapcsán, teleszöveész és finn útiemlékeinek elbeszélését történeti kitérésekkel, kortörténetileg nagyértékű megfigyelésekkel s a nyelvrokonságot is érdeklő fejtegetésekkel. Emez, ha formailag nem is útleírás, hanem sokoldalú, rendszeres ismertetése Finnország akkori közállapotainak, — KANNISTO ARTURNak csak az imént tett megállapítása szerint „a legjobb és legteljesebb mű, ami addig Finn-

országról idegen nyelven megjelent“ (Virittájá 1937 : 136), — mégis egy tanulmányévnek, ha úgy tetszik: utazásnak benyomásait foglalja össze, szűri le, lényegileg abban különbözvén HUNFALVY művétől, REGULY szándékától, hogy méginkább különleges ismereteket adott elő, s méginkább a finnek felé sarkította a nagyközönség érdeklődését.

Hogy REGULYnak a „jugri finnek“ szóhagyományainak közzétételét illető tervei hogyan váltak valóra HUNFALVY, majd távolabbról MUNKÁCSI BERNÁT és PÁPAY JÓZSEF munkásságában: annyira ismert, hogy itt fölösleges volna rá kitérnünk. HUNFALVYnak „A vogul föld és nép“ (1864.) című munkája ismét csak REGULY tervének volt a végrehajtása. Ugyanannak a törekvésnek hullámvégeit nyomozhatjuk később is. Tény az, hogy a magyar tudomány éppen az obi-ugor népek kutatása terén vette ki részét legjobban, a múltban még inkább, mint a jelenben, a rokonnépek nyelvi anyagának felgyűjtésében, közreadásában s a néprajztudós PÁPAY KÁROLYRA és JANKÓ JÁNOSRA célozva, e népek tárgyi műveltségének feltárásában.

Könnyű volna még egy sereg nevet felsorolni: azokét, akik egy s más tekintetben adalékokkal járultak a rokonnépek megismertetéséhez. Említettük azonban, hogy REGULYnak volt egy harmadik terve is, amit TOLDY első helyen említett: hogy az összes finnugor népeket együttesen ismertetni fogja. Hogy állunk ezzel a programponntal? Voltak-e magyar nyelvű munkák általában a nyelvrokonságról s nyelvrokoinainkról, melyeket előzményül említhetnénk meg ZSIRAI MIKLÓSNAK most megjelent könyvéhez? Erre a kérdésre nem felelünk egyszerre, hanem előbb körülnézünk kissé az ide vonható munkákban. Azoktól kell megkérdeznünk, hogy mennyiben akartak megfelelni ennek a feladatnak. Figyelmen kívül hagyva néhány régebbi vázlatos áttekintést, pl. SZINNYEI JÓZSEFNEK „A magyar nyelv rokonai“ (1883.) című népszerűsítő füzetét, mely csak a nyelvtudomány eredményeit adja elő, vagy „Az ugor népek“ címmel a Budenz-émlékkönyvbe (1884.) írt rövidke, találó jellemrajzát s nem szólva HUNFALVY munkáiról sem, ki hol irodalmi, hol történeti, hol földrajzi szempontból (utóbbira: Az Urál vidékei és népei: FöldrKözl. 1888.) ragadott ki részleteket a közös nagy kérdésből, azt hiszem a következő munkák jönnének elsősorban tekintetbe: SZINNYEI JÓZSEF, Magyar Nyelvhasonlítás; uő., A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége; ZICHY ISTVÁN GRÓF, A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig; PÁPAY JÓZSEF, A finnugor népek és nyelvek ismertetése; uő., A magyar nyelvhasonlítás története. Ezek a tanulmányok látszanak érintkezni ZSIRAI munkájának egyik-másik fejezetével: az első főként az idevonatkozó irodalom jegyzékeivel, a második és harmadik az őstörténeti résszel, az első és második azonkívül a nyelvészeti alapvetéssel is, a negyedik a munka tulajdonképeni fő mondanivalójával, az ötödik pedig utolsó nagy fejezetével.

Az érintkezések helyenként eléggé szembetűnőek, mégis hamarosan észrevehetjük, hogy miben áll a különbség e munkák és az előttünk levő kötet rendeltetése között. A Magyar Nyelvhasonlítás bevezető fejezete, mely a rokonnépekről szól, egyetemi előadásoknak alapjául szolgáló adatváz csupán, s a

legkevésbé sem volt nagyobb közönségnek szánva. SZINNYEI JÓZSEFnek a magyarság eredetéről, ZICHY ISTVÁN GRÓFNAK őstörténetünkről írt műve pedig természetleg megkötött munkák, melyeknek csak mellesleg, magyar szempontból lehetett érdeke, hogy beletekintsenek a rokonnépek múltjába és életkörülményeibe. Az előbbi, SZINNYEI nagyhirű tanulmánya, évtizedeken keresztül egyedül látta el a közvélemény felvilágosításának feladatát s két időpontban rajzolta meg ősműveltségünk képét: a finnugor együttélés és a magyar honfoglalás korában. ZICHY alapvető tanulmánya ezen a két időponton belül fűzte tovább az ősi szókészlet alapján kikövetkeztethető műveltségi kép megrajzolását, s azt az időközben bekövetkezett nagyjelentőségű műveltségi változásunkat vizsgálta, amely a „magyar ugarság”-ot a bolgár-törökséggel, ZICHY szerint a hunok műveltségével való érintkezés következtében érte. Kétségkívül mind a kettőnek nagy része volt a nyelvrokonaink iránt való érdeklődés ébrentartásában, de az is bizonyos, hogy ezt az érdeklődést, éppen másfajta célkitűzésüknel fogva, részletes ismeretek közlésével nem elégíthették ki. Hiszen SZINNYEI éppen csak ízelítőt ad a rokonnépek történetéből, mikor VÁMBÉRYÉK ellenvetéseire példákkal bizonyítja, hogy az ősmagyarokra oly jellemzőnek tartott „harciaság” nem volt ismeretlen a többi finnugor népnél sem, ZICHY pedig a „magyar ugarság”-ra való tekintettel elsősorban az obi-ugorok műveltségéből keresett támasztékot ugor-kori műveltségi állapotunk rajzához. Az utóbbinak nagy érdeme azonban az, hogy a finnugor népek néprajzára és régészetére vonatkozó újabb külföldi irodalmat elsőknek kezdte használni.

Az egyetlen munka, amelyet e szerint igazi előzménynek tekinthetünk, PÁPAY JÓZSEFnek a finnugor népeket és nyelveket ismertető dolgozata. Ez a munka valóban vállalta a feladatot tizenöt éven keresztül, de ZSIRAI új könyve ezt, mint kisebb igényű munkát, éppennygy háttérbe szorította, akárcsak PÁPAY nyelvészettörténeti dolgozatát is. PÁPAYnak a finnugor népeket ismertető dolgozata jobbára csak a nyelvészekhez szól; könyvszerkezeti felsorolásaival középütt marad a Magyar Nyelvhasználat és a Finnugor Rokonságunk című könyv között. A finnugor nyelvhasználatnak az a története pedig, amely ZSIRAI nagy munkájában olvasható, természetesen magába olvasztotta a PÁPAYtól megírt magyar nyelvhasználat történetének nagyrészét, mely BUDENZCEL már félbeszakadva a jelen kutatásait egészen figyelmen kívül hagyta.

Ezek után nem lehet kétes a felelet, amit felvetett kérdéseinkre adhatunk. Egy és más történet nálunk finnugor rokonságunk megismertetése terén, de a nagyközönség mindenesetre teljes mértékben tájékozatlan maradt nyelvrokonaink múltja és jelene felől. Még tankönyv sem volt olyan, amely a főként német és finn nyelvű irodalom eredményeibe bevezetett volna. Egyrészt a nyelvészet, másrészt a magyar történelem szempontja vontak el a figyelmet a történeti és néprajzi kérdésekre való arányosabb elmélyedéstől ugyanakkor, mikor egyes részletterületek, pl. a finn szépirodalom már SZINNYEINEK a Kiszaludytársaság Évlapjaiban 1884-ben megjelent irodalomtörténete óta állandó figyelem tárgya volt, s ugyanakkor, mikor a finnakkal

és az észtekkel — mint láttuk — már igen régen s a „Finnek, észtek” című kiadványban (1928.) újabban is behatóan foglalkoztak nálunk. Szükség volt tehát már egy olyan nagyobb munkára, mely az egész finnugorságra kiterjeszkedett, amely elmélyedő részletezéssel felölelte mind a nyelvészeti, mind a történeti vonatkozásokat, s amely az egyetemi oktatás és a tudomány szempontjain túl tekintetbe vette a nyelvrokonságunk iránt tágabb körben mutakozó érdeklődést is.

Ezt a feladatot végezte el ZSIRAI MIKLÓSNak Finnugor Rokonságunk című könyve. Olyan mű, amely évtizedes munkával készült, s már 1929-ben lényegileg meg volt írva. Nem is egészen ismeretlen a fiatalabb nemzedék előtt, mely jegyzetekből tanulta, mikor még csak a szerző előadásaiból ismerkedhettünk meg vele. Korszakos összefoglalása, megrostálása a finnugor népekre vonatkozó ismereteknek; valóságos finnugor enciklopédia egy író kezéből, tömérdek olvasottsággal, s mégis a legélvezetesebb formában, a lényegesnél veszteglő, másutt tovahaladó, nevelő erejű előadásban. Alapvetés, amelynek a kereteit majd új meg új adatokkal lehet kitölteni; nagyarányú bevezetés a finnugor tudományokba, amelyben a nemzeti tudományok különféle ágainak művelői is megkapják az útbaigazítást; tankönyv és olvasmány, amely, — hogy minél többekhez szólhasson, — az alapvető kérdéseket nem egyszer az ismeretekkel nem rendelkező laikusok vagy az előítéletekkel megterhelt fél-tudósok álláspontjáról magyarázza meg.

Mindjárt az első rész, a magyar nyelv hovatarozásáról szóló, úgy van megírva, hogy abból egyaránt okul a nyelvész és a nyelvészetben analfabéta. Az analfabéta az egyszerű, világos beszédből megérti, hogy a magyar nyelvnek másféle rokonsága, mint a finnugor, nincs, és nem is képzelhető; a szakember pedig maga előtt látja elvonulni a nyelvrokonság legnyilvánvalóbb tényeit: a magyar szókészlet bizonyágtételét, nyomós hangtani, perdöntő értékű alaktani megfeleléseket s egy-két példát az egyező mondattani sajátságok szemléltetésére, — a nyelvtani példaszövegek pontos hangtani átírásában. A finnugor nyelvrokonságnak népszerű célzatú, de teljes alaposságú bizonyítását nyelvrokonság-elméleti fejtegetések és a világ nyelveinek származás szerint való csoportosítása vezetik be. Különösen tanulságos a magyar nyelv jövevényszó-rétegeinek bemutatása. Nyelvünkben körülbelül ezerre rúg a finnugornak kimutatott alapszavak száma.

A nyelvészeti alapokról, egy rövid embertani tájékoztatás közbevetésével, a finnugor őskor kérdéseire tér át a szerző. Mitől fogva van használatban, mi az értelme, jogosultsága a „finnugor” elnevezésnek? Milyen elméletek voltak, s mi a felfogás ma a finnugor népek őshazájáról? Mit tudunk a finnugor ősműveltségről? Mit tanulunk a régészet tanításaiból? Milyen nyelvi elemek bizonyítják azt, hogy a finnugor ősnép érintkezett az indogermánsággal, majd az indogermán egység felbomlása után annak az árja csoportjával? S hogyan fogták fel és értelmezik manapság a rokonnépek szétválását, kilenefelé tagozódását, egymáshoz való közelebbi vagy távolabbi viszonyát? ZSIRAI az amúgy is mindig problematikus őskorban nem időzik sokáig, lehetőleg olyat akarván nyújtani, ami már megállapo-

dott ismeret, amire építeni lehet. Csak mellesleg említi egy külön tanulmányban kifejtendő nézetét, hogy a finnugorság kettéágazása finn-permi és ugor-ágra évszázadokkal később következett be, mint eddig tanították, a Kr. e. II. évezred közepetáján. Megadva a háttérrel mind a nyelvrokonság elvont tételéhez, mind a nyelvrokonság történetéhez, a következő fejezetekben, a munka zömében, magukat e rokonság hordozóit, tényezőit, a finnugor népeket veszi szemügyre.

A gondolatmenet itt az alábbi tervhez igazodik. A közelebbi rokonnépektől a távolabbiak felé haladó ismertetés szakaszain belül először a szorosabb nyelvi egységek, az ugarság, a permi-és volgai finnugorság s a finnség együttélésének és szétszakadásának körülményeivel ismerkedünk meg, amennyire erre a jövevényszavak kutatása világosságot derített. Megtudjuk, hogy a permiek, a volgai finnugorok, a finnség csoportjainak különválása, a lappok nyelvcsereje még a Kr. előtti századokban történt, de a további elkülönülés, így a finnség tagjainak, a mordvinoknak és cseremiszeknek stb. szétágazása időszámításunk kezdetétől fogva ment végbe; legutoljára történt a zürjének és a votjákok kettéválása: a IX. század táján. Ezután a rokonnépekről egyenként van szó. Kiindulásul mindig a népnév szolgál. Hogyan nevezi a nép magát, és hogyan nevezik mások? Már e nevek magyarázata alkalmat ad néha bizonyos osztályozásokra. A következő tehát, amit kapunk, népességi adatok, a lakóhely és a nyelvjárások szerinti tagozódás ismertetése. Az illető nép történetéről, életmódjáról, műveltségéről azután még külön fejezetek számolnak be, s a nem kevesebb, mint száz lapnyi finn nép ismertetéséből nem marad ki pl. a finn közoktatás vázlatja sem, amivel a szerző nyilvánvalóan a könyv olvasóinak táborában első helyen szereplő magyar tanárság igényét óhajtotta kielégíteni.

A szemlélet, amivel ZSIRAI e népek életét, egyéniségét nézi, annyira szerves, képszerű, hogy terjedelme ellenére a könyv nem válik fárasztóvá; amit olvastunk megmarad, „tapad“ az emlékezetben. A kezdetlegesebb foguloknál és osztjakoknál népi életükre esik nagyobb hangsúly; a zürjéneknél középkori hitterítőjüknek, permi Szent István püspöknek irodalom-alapító törekvései, a finnekkel kapcsolatban pedig egyebek közt a Kalevala s a hozzá fűződő kérdések, — amelyekben a szerző kivételes jártasságot árul el, — ragadják magukhoz a figyelmet. A szerző körültekintésére jellemző, hogy vannak közvetlen levélbeli érintkezéssel alapuló érdekesebbnél-érdekesebb értesülései a rokonnépeknek a világháború után meginduló rohamos művelődéséről, mikor a zürjének, a votjákok és cseremiszek külön-külön önkormányzatot nyertek a Szovjet szervezetben. A kép valóban teljes; az adott körülmények között már eleve nebb, sokrétűbb, arányosabb talán nem is lehetne; legfeljebb a könyvészeti jegyzékekbe szorult szaktudományok, pl. a néprajz, régészet nyernének vele, ha többet kapnánk belőlük, ámde a mű az ilyen érdekek következetes érvényesítését nehezen bírná meg. Ha lehet valamit sajnálnunk e könyvvel kapcsolatban, az csak az, hogy a szerző fáradságos egyéni kutatásainak eredményei — őstörténeti kutatásai, népnévmagyarázatai — általában nem különül-

nek el a másodkézből, esetleg olyan közkeletűbb forrásból, mint a „Suomen suku“ merített ismeretektől.

A munka záradéka az utolsó száz lapon: a finnugor nyelvhasználat története. Nemesak a záradéka, hanem a tetőpontja is. Ott kezdődik, hogy Halogalandi Ottár a IX. század vége táján Norvégiából elindulva elhajózott a Kóla-félsziget partja mentén észrevette, írásban is hagyta, hogy a karjalaiak majdnem ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a lappok. Ettől a mesébe illő utazástól veszi kezdetét a sejdítéseknek ezer, a kutatásoknak ötszáz, a komoly eredményeknek harmadfél-száz esztendeje. S végigkísérve mégegyszer, most már történeti rendben, a kutatások eredményeit, a könyv teljes nyomatékkal a jelenben esendül ki. Ez talán a legfontosabb mondanivalója hozzánk. Méltatja a finn nyelvésziskola: SETÄLÄ, PAASONEN, WICHMANN, KARJALAINEN, KANNISTO és TOIVONEN munkásságát és megállapítja, mert lehetetlen meg nem állapítania, hogy BUDENZ óta a finnugor nyelvészet irányítása a finnek kezébe csúszott át. A finnek szervezettsége, céltudatossága ezen a téren valóban magasan felette áll a magyar tudomány teljesítőképességének, amit nemcsak az anyagi eszközök hiánya, hanem a közérdeklődésnek bizonyos lanyhulása kötött meg.

Most itt van egy könyv, mely mindennél alkalmasabb, hogy érdeklődést támasszon. Bárcsak híveket tudna toborozni a legnemesebb tudományos célok előbbreviteléhez! Ha ezt elérné, ez volna a legszebb jutalom ZSIRAI MIKLÓSNAK nagyon hasznos, rég várt, pompás könyvéért!

KROMPECHER BERTALAN.

*

Ethnographia. Népelet. Szerkeszti GYÖRFFY ISTVÁN. XLVII. 1936. Tartalmából kiemeljük: MÁRKUS MIHÁLY, A *trpák* név eredete. (20—5.) A szerző szerint a Nyiregyházán letelepedett tótság gyűjtőfogalma. A név eredetileg a Gömör és Nógrád megyékben lakó tótok csúfneve volt *trpák* alakban, mely viszont a *teprv* 'most, jetzt' szó helyi ejtésű *trpou* alakjából származik. A Nyírségben letelepedett *trpák*-családok nevéből lett a magyar *trpák*. — TÁLASI ISTVÁN, A jószág enyhelye a kiskun pusztákon. (151—83.) — GUNDA BÉLA, A lakóház kialakulása az Órmánságban, különös tekintettel a tűzhelyek kulturmorfológiai jelentőségére. — Mindkét értekezésben igen gazdag népnyelvi anyag található.

Levéltári Közlemények. XIII. évfolyam 1—4. füzet. Bp., 1935. Tartalmából kiemeljük: MÁLYUSZ ELEMÉR, A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az országos levéltárban. E közlemény befejező része annak a sorozatnak, melyben a szerző 1926 óta részint teljes szövegükben, részint kivonatolva, de a hely- és személynevek eredeti helyesírásának megtartásával közölte az említett okleveleket. Könnyebb rátalálás végett ide írjuk az évfolyamot és lapszámot: III, 100—91, V, 136—209, VI, 87—203, VII, 278—311, VIII, 65—111, IX, 284—315, X, 92—123, 256—86, XI, 58—92, XII, 111—54, XIII, 232—65.

Nyelvtudományi Közlemények. XLIX. kötet. Szerkeszti ZSIRAI MIKLÓS. Bp., 1935. Nagyobb értekezések ZSIRAI MIKLÓS, Gombocz Zoltán. Meleghangú méltatása és igaz rajza Gombocz Zoltán

életének és munkásságának. Függelékül Gombocz 1897-től 1934-ig terjedő irodalmi munkásságának évek szerinti pontos összeállítását kapjuk. — N. SEBESTYÉN IRÉN, Az uráli nyelvek régi halnevei. Részint nyomtatott, részint még kéziratban levő források alapján összeállítja az uráli, első sorban pedig a finnugor népek halfajait. Eredményként igen érdekes következtetéseket von le, melyek különösen a finnugor őshaza és ősműveltség szempontjából fontosak. — MELICH JÁNOS, Latinbetűs helyesírásunk eredete. Az 1055-ből származó Tihanyi Alapítólevél latin szövegének és magyar szórványainak részletes vizsgálatából azt a következtetést vonja le, hogy az oklevél írója (Miklós püspök) a magyar szavak írásában az általa használt latin kiejtés után igazodott, e kiejtés pedig a franciaországi latin kiejtés volt. — LAKÓ GYÖRGY, A permi nyelvek szóvégi magánhangzói. Folytatása a XLVIII. kötetben megindult értekezésnek. A jövevényszavak tanúságai alapján a végmagánhangzó lekopásának idejét hozzátétőlegesen számítva a XI—XII. századra teszi, tehát időben nem messze a hasonló magyar és észt nyelvi jelenségtől. — LAZICZIUS GYULA, Jeltan, elemtan. A fonológia alapfogalmainak tisztázását jelentékenyen elősegíti azzal, hogy az eddig egymással szembeállított jelelemek, t. i. a foném és variáns közé egy harmadikat az úgynevezett *emphaticum* ot állítja, azaz az érzelmileg színezett beszédnek a közönségestől hanghosszúságban, hangminőségben és hangsúlyban való eltérését. — LIGETI LAJOS, Mongolos jövevényszavaink kérdése. Alaposan megrostálja az eddig leginkább a mongolból magyarozott szavainkat, mint: *bodor, gödény, homok, dél, érdem, üldom, tulbó, tömlő, erkölcs, boglya, ok, ige, kölcsön, ölyv, öböl, harang*, s megállapítja, hogy csupán *dél, ige (igér)* és *ölyv* szavainkról tehető fel a mongolosság. — TOLNAI VILMOS, Szótári tanulságok s a teljes szótár. A szerző, aki mintegy negyven éve foglalkozik gyűjtéssel, igen becses tanácsokat ad a nagy szótár anyaggyűjtésére. Szerinte az egész magyar nyelvtörténet szótári gyűjtés szempontjából hét korra osztható, s e korokon belül úgynevezett *vezérszótárak* készítése volna fontos, mert ez a gyűjtőknek biztos alapul szolgálhatna. — MELICH JÁNOS, Melyek a legrégibb német jövevényszavaink? A magyarnak bizonyult *föld, határ, rét* szavaink mellett a *bükk* (talán török), *halom* (ó-orosz), *molnár* (szláv vagy közép-latin) szavaink sem magyarázhatók az ó-felnémetből. Így legrégibb német jövevényszavunk a *püspök* és *köböl* (1069 előtről), részben XI., részben XII. századiak: *polgár, konyha, pór, kehely, szoba*. — PAIS DEZSŐ, Az uráli és altaji *tap 'fogni'* szócsalád. — TÁRGYALJA a finnugorban, törökben és a mongolban a szó egész rokonságát. — FOKOS DAVID, A vogul-osztják duálisképző. — HEGEDŰS LAJOS, A beszédhangok természete. — KNIEZSA ISTVÁN, Újabb vélemények a magyar nyelv szláv jövevényszavainak eredetéről. Megállapítja azokat a hangtani, szófeldrajzi és művelődéstörténeti kritériumokat, melyek számba jöhetnek a magyarban levő szláv szóközlembeli forrásának megjelölésében. Ismerteti CONEV és BUJNÁK elméleteit. — JUHÁSZ JENŐ, Mordvin M. *af, aš* 'nem: nincs'.

Pallas Debrecina. Dolgozatok a Debreceni Református Kollégium Tanárképző-intézetének tízéves fennállása alkalmára.

Írták az intézet tagjai és tanárai. Debrecen, 1936. — Tartalmából kiemeljük a következő értekezéseket: DR. FAZEKAS JENŐ, Észtt nyelvművelő és nyelvújító törekvések. A dolgozat szerény címe mögött sokkal gazdagabb tartalom van. A szorosán vett nyelvújítás és nyelvművelés mellett tárgyalja ugyanis az észtt irodalmi nyelv kialakulását, a dialektusok harcát az irodalmi nyelvvé emeltetés érdekében, környező nyelvek hatását az észttre stb. Gazdag könyvészeti függeléke jó útmutatásul szolgálhat. — NÉMEDI LAJOS, Adalék a XVIII. század magyar stílustörténetéhez. (Péczeli és Szilágyi Henriade-fordítása.) Érdekesen állítja szembe a szerző a XVIII. századi francia nyelv elvontságát a magyarnak szinte tapintható plasztikusságával, mint ő mondja „testszagú“ voltával. Különösen jellemző ez a szembeállítás a lelki jelenségek nyelvi kifejezéseiben. A francia író e kintetben oly kor nyelvének szerencsés örököse, amely az emberi lélekkel különösen sokat foglalkozott, s így az idevágó kifejezéseket is szinte teljesen átszellemítette, szublimálta. A magyar nyelv viszont sokkal jobban megőrizte azt a primitív szemléletet, hogy az egyes lelki jelenségek a test részeihez vannak kötve, pl. *máj, szív*. A szerző így több helyen kiigazítja az előtte járók véleményét. Ezen értekezésével csupán módszertani példát akart adni hasonló kutatások számára. — PORZSOLT ISTVÁN, Néprnyelvi adatok Újfehértóról. A nyelvjárás feltűnőbb hangtani, alak-tani, mondattani és jelentéstani sajátosságai leírása után közöl szógyűjteményt, szólásokat és mondásokat, babonákat és meséket. — DR. ZSIGMOND FERENC, Dugonics stílusa. Kiemeli Dugonicsban a rokonértelmű szók halmozásának szeretetét, mellyel, ha több humorérzéke lett volna, talán a magyar Rabelais lehetne, így azonban a komoly előadást lépten-nyomon oda nem illő hangulati elemek zavarják. HADROVICS LÁSZLÓ.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Jegyzőkönyv

a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak elnöke,

SZINNYEI JÓZSEF

80. születésnapja alkalmából 1937. május 25-én tartott ünnepi közgyűléséről.

1. MELICH JÁNOS alelnök elnöklete alatt jelen vannak: a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselőjében Szily Kálmán titkos tanácsos, államtitkár, a finn kormány képviselőjében Talas Onni követ, a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében Voinovich Géza főtitkár, a Pázmány Péter-Tudományegyetem képviselőjében Pataky Arnold rektor, a Pázmány Péter-Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának képviselőjében Horváth János egyetemi tanár, a Budapesti Tanárképzőintézet és Tanárvizsgáló Bizottság képviselőjében Kornis Gyula titkos tanácsos, egyetemi tanár, a Ferenc József-Tudományegyetemnek és Bölcsészettudományi Karának képviselőjében Horger Antal egyetemi tanár, az Erzsébet-Tudományegyetemnek és Bölcsészettudományi Karának képviselőjében Klemm

Antal egyetemi tanár, a gróf Tisza István-Tudományegyetemnek és Bölcsészettudományi Karának, továbbá a Tisza István-Tudományos Társaságnak képviselőjében Csúry Bálint egyetemi tanár. a finn tudományos társaságok és intézmények képviselőjében Kannisto Artúr egyetemi tanár, a Magyar Nemzeti Múzeum képviselőjében Zichy István gróf főigazgató, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-Könyvtárának és a Könyvtárosok Országos Szövetségének képviselőjében Fitz József főigazgató, a Báró Eötvös József Collegium képviselőjében Szabó Miklós igazgató, a Kir. M. Természettudományi Társulat képviselőjében Zimmermann Ágoston egyetemi tanár, elnök és Gombocz Endre I. titkár, a Szent István-Akadémia képviselőjében Reiner János főtitkár, a Budapesti Philológiai Társaság képviselőjében Láng Nándor egyetemi tanár, elnök, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság képviselőjében Pintér Jenő főigazgató, elnök, a Kőrösi Csoma-Társaság képviselőjében Németh Gyula egyetemi tanár, alelnök, a Turáni Társaság képviselőjében Csepreghy Béla igazgató, továbbá Asztalos Miklós, Baboss Ernő, Balogh József, Bán Aladár, Baranyai Zoltán, Bárczi Géza, Bártfai Szabó László, Bátky Zsigmond, Csathó Kálmán, Eckhardt Sándor, Enyedyné Pünkösti Mária, Fludorovits Jolán, Gáldi László, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Hartnagel Erzsébet, Hegedüs Loránt, Heinlein István, Hlaváts Béla, Hlaváts Béláné, Juhász Jenő, Jirka Alajos, Kéky Lajos, Kettunen Lőrinc, Kiss József, Knieszsa István, Krompecher Bertalan, Lakó György, Laziczius Gyula, Lósy-Schmidt Ede, Losonczy Zoltán, Lukinich Imre, Máté Károly, Mauritz Béla, Moravcsik Gyula, Moser Elek, Munkácsy Mihály, Nagy J. Béla, Németh Gyuláné, Pais Dezső, Rédey Tivadar, Réz Henrik, Sági István, Sámson Edgár, Schwartz Elemér, Sipőtz Pál, Solymossy Sándor, Szemkő Aladár, Szinnyei Ferenc, ifj. Szinnyei József, Szinnyei Margit, Talas Onniné, Tamás Lajos, Teles Ede, Tolnai Vilmos, Török Pál, Trócsányi Zoltán, Ullmann István, Urhegyi Emilia, Viszota Gyula, Vargha Damján, Varga Sándor, Zlinszky Aladár, Zsirai Miklós, valamint még számos tag és vendég.

2. MELICH JÁNOS alelnök megnyitja a közgyűlést, üdvözlí a megjelenteket és felkéri PINTÉR JENŐ elnökléte alatt HORGER ANTAL és SOLYMOSSY SÁNDOR tagokat, szíveskedjenek az Elnök Urat a közgyűlésre meghívni.

3. SZINNYEI JÓZSEF elnök a bizottság kíséretében megjelenik az ülésen. A közgyűlés közönsége meleg ünneplésben részesíti, majd MELICH JÁNOS mond üdvözlő beszédét (megjelent a Magyar Nyelv XXXIII, 129—35) és átnyújtja az ünnepi évforduló alkalmából a Magyar Nyelvtudományi Társaság ajándékaként a TELES EDE készítette művészi emléklakettet és érmet.

4. SZILY KÁLMÁN titkos tanácsos, államtitkár HÓMAN BÁLINT m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter nevében a következő üdvözlő szavakat mondotta:

„Ez a terem immár több, mint hét évtizede temploma a magyar kultúrának, itt hangzanak el a magyar szellemi élet jelesei ajkáról a tudományos, irodalmi és művészeti előadások, itt hangzanak el a magyar szellemi élet nagy halottjainak emléket megörökítő emlékbeszédek, de nagyon ritkán voltak és lesz-

nek e falak tanúi annak, hogy az egybegyűlt közönség élő személynek életmunkáját ünnepelje.

Ilyen egészen ritka alkalom a mai ünnep is, amikor a Magyar Nyelvtudományi Társaság és vele együtt az egész magyar kulturális közélet Szinnyei Józsefet ünnepli nyolcvanadik életévének betöltése alkalmából. Szinnyei József a magyar irodalomtörténetben fogalomná vált nevet örökölt, és hat évtizedre terjedő tudósi munkájával a magyar nyelvtudományban is fogalomná tette a Szinnyei József nevet. Szinnyei József ma a nyelvtudósok nesztorja, ez Isten kegyelme; de Szinnyei József alapvető nagy munkáival, megszámlálhatatlan értekezéseivel, hosszú tanári működésével a mai magyar és összehasonlítható nyelvtudománynak egyik legfőbb kialakítója, és ez az ő soha el nem múló igen nagy érdeme.

Szinnyei Józsefnek a nyelvtudomány és a magyar kulturális élet számos más területén szerzett érdemei annyira kimagaslának, hogy a mai bensőséges ünnepről a magyar szellemi javak legfőbb őre, a magyar kultuszminiszter sem maradhat el. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Ó Nagyméltóságának feltett szándéka volt a mai ünnepen személyesen megjelenni és ünnepeztünket személyesen üdvözölni. Legmélyebb sajnálatára azonban szinte az utolsó pillanatban halaszthatatlan és fontos hivatali ügyek gátolták meg a megjelenésben, és így engem kért meg Ó Excellenciája üdvözlésének tolmácsolására.

Méltóságos Uram! Magyarország vallás- és közoktatásügyi minisztere nevében köszönetet mondok Méltóságodnak mindazért, amivel a magyar nyelvtudományt és a magyarság maradandó szellemi javait gyarapította, és kérem az Egek Urát, hogy még számos évig tartsa meg a magyarságnak jó egészségben, a mai öreg fiatalságában Szinnyei Józsefet.

5. KANNISTO ARTÚR helsinki egyetemi tanár, a Finnugor Társaság (Suomalais-Ugrilainen Seura) elnöke, meleg üdvözlő szavak kíséretében átnyújtja a Finnugor Társaság, a Finn Tudományos Akadémia, valamint a Kalevala Társaság díszes üdvözlő iratait, a Finn Irodalmi Társaság üdvözlését és a százéves fennállásának emlékére veretett ezüstérmét, a Kalevala megjelenésének 100. évfordulójára veretett bronzérmét, a helsinki Anyanyelvi Társaság Virittájü című folyóiratának díszes kiállítású emlékfüzetét (az ünnepezt areképeivel), a Virittájü említett füzetében KANNISTO ARTÚR tollából SZINNYEI JÓZSEFRŐL megjelent két cikknek díszes különnyomatát, WERNER SÖDERSTRÖN kiadóvállalat ajándékként a „Suomi Kuvina“ („Finnország Képekben“) című díszmunkát és MANNINEN OTTÓ egyetemi tanár ajándékként Arany „Toldi estjé“-nek finn fordítását.

6. Üdvözlő beszédeket mondanak még: PATAKY ARNOLD rektor a Pázmány Péter-Tudományegyetem, HORVÁTH JÁNOS a Pázmány Péter-Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, HEGEDÜS LORÁNT a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága, CSÜRY BÁLINT a Tisza István Tudományos Társaság, KLEMM ANTAL az Erzsébet-Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és LÁNG NÁNDOR a Budapesti Philologiai Társaság nevében.

7. ZSIRAI MIKLÓS alelnök átnyújtja az ünnepeltnek „Finnugor rokonságunk“ című munkáját a következő szavak kíséretében:

„Méltóságos Elnök Úr! Kedves Mesterem! Méltóztassék megengedni, hogy a múltért járó hálánk és a jövőre szóló jókívánságaink jelentésén kívül egy könyvvel kedveskedhessünk. Egyfelől azzal a kérdéssel foglalkozik ez a könyv, honnét, milyen környezetből, milyen poggyásszal toppantunk be ide Közép-Európa idegen világába, másfelől meg arról igyekszik tájékoztatni az érdeklődőt, milyen napok virradtak, milyen sors várt arra az ősi családra, amelynek kötelékéből mi bátran kiröppentünk a nagyvilágba.

Csupa olyan kérdés, amellyel Méltóságod egy emberöltőn át behatóan foglalkozott, csupa olyan probléma, amelynek bonnyolult bogait mindnyájunkénál avatottabb kézzel bontogatta.

Miért ajánlom tehát e könyvet éppen Méltóságodnak s éppen istenáldotta élete mai szép ünnepnapján? Bizonyítani akarunk vele valamit, hitet akarunk tenni általa valamiről! Bizonyítani akarjuk, hogy az a mag, amelyet elhintett, termő földbe hullott, s külső közöny köde, gazdasági leromlásunk jégverése ellenére is folyvást hajt, növekszik, bokrosodik, szemeseedik. Hitet akarunk tenni arról, hogy tanítása igazságát munkánk alapjának, a magyar nemzeti tudományok fundamentumának tekintjük, s ezért elszánt hűséggel szolgáljuk azokat az eszméket, amelyek szolgálatában nemzedékünk élén jár.

Legyen szabad ezeknek a gondolatoknak és érzéseknek virágaival tele szórva hódolattal átnyújtanom a »Finnugor rokonságunk« című könyv legelső példányát.“

8. LAZICZIUS GYULA titkár jelenti, hogy az ünnepi évforduló alkalmából a következőktől érkezett üdvözlő levél vagy távirat a Társaság elnökéhez:

Széchenyi Bertalan gróf, a Felsőház elnöke, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, Lázár Andor igazságügy-miniszter, Osvald István, a Kuria elnöke, Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát, Rakovszky Endre, a Felsőház háznagya, Tasnádi Nagy András államtitkár; — a Magyar Tudományos Akadémia, a Szent István Akadémia, a Budapesti Pázmány Péter-Tudományegyetem Tanácsa, ugyanannak Bölcsészettudományi Kara, a Szegedi Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsészeti Kara, a Bátor Eötvös József-Collegium, a berlini Collegium Hungaricum és Egyetemi Magyar Intézet, a római Magyar Intézet, a tartui Magyar Tudományos Intézet, az Erzsébet Nőiskola, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi-Könyvtára, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, az Országos Gazdasági Szaktanárvizsgáló Bizottság, a Magyar Nyelvőr, a Népünk és Nyelvünk s az Erdélyi Múzeum szerkesztősége; — Alszeghy Zsolt, Angyal Dávid, Bájza József, Balog József, Berecz Dezső és neje, Berkes Ottó, Birkás Géza, Császárs Elemér, Czettler Jenő, özv. Dalmady Zoltánné, Dengl János, Domanosky Sándor, Eckhart Ferenc, Ernszt Kálmán és neje, Entz Géza, Förster Aurél, Goldziher Károly, Grósz Emil, György Lajos, Győry Tibor, vitéz Haász Aladár, vitéz Házi Jenő, Har-

tyáni Zoltán és neje, Hohenlohe hgné szül. Batthyány Ella grófnó, Holub József, Illés József, Imre József, Imre Sándor, Károlyi Árpád, Koszó János, Kristóf György, Ligeti Lajos, Márffy Oszkár, Marikovszky György és neje, Mészöly Gedeon, Mitrovics Gyula, Molecz Béla, Novák Lajos, Nyireő István, Pap Károly, Papp Ferenc és neje, Radó Antal, Rásonyi László, Rubinyi Mózes, Sikabonyi Antal, Siklóssy László, Szabó T. Attila, Szalay Gábor báró, Szekfű Gyula, Tóth László, Vári Rezső, Vikár Béla, Weöres Gyula, Zolnai Béla, Zolnai Gyula, Zsemberi István stb.

Finnország kormánya, a budapesti finn követség, a turkui egyetem, a finnugor lelkész-nagygyűlés, a finn nemzeti színház; Akadeemiline Emakeele Selte (Tartu); Collinder Björn uppsalai egyetemi tanár, a Jalava-család, Kalima Jalo egyetemi tanár, Lehtisalo T. egyetemi dócens, Liipola György szobrászművész és neje (Helsinki), Mark Gyula tartui egyetemi tanár. Nielsen Konrád osloi egyetemi tanár és neje, özv. Paasonen Henrikné és családja, Ramstedt G. I. egyetemi tanár, Rapola Márton egyetemi tanár (Helsinki), Raun Alo (Tartu), Sotavalta Arvo dr., Toivonen György egyetemi tanár, Tunkelo E. A. egyetemi tanár, Uotila T. E. egyetemi dócens, Vilkuna Gusztáv egyetemi dócens (Helsinki); 14 tanár és tanárnő.

9. SZINNYEI JÓZSEF elnök a bensőséges ünneplésért meghatott szavakkal mond köszönetet.

„Tisztelt Közgyűlés! Itt állok ismét ezen a helyen, mint tíz évvel ezelőtt, barátaim és jóakaróim körében, akikhez most finn rokonaink is csatlakoztak. Itt állok a beszédekből kisugárzó jóindulattal és elismeréssel túlon túl elhalmozva. Megható pillanat ez nekem, s én alig találok méltó szavakat, hogy szívem szerint fejezzem ki mélyen érzett hálámat azért a nagy jóindulatért, amely az imént elhangzott üdvözlésekből felém áradt, s az irántam való jóindulatnak látható jeleiért: a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak két kitüntető ajándékáért: ezért a művészi plakettért és éremért, amelyek Teles Ede mester remek alkotásai; a finn tudományos társulatok üdvözlő-irataiért, centenáriumi érmeiért, a helsinki Anyanyelvi Társaság emlékfüzetéért és egyéb ajándékokért, amelyeket Társaságunk tiszteleti tagja, Kannisto Artúr egyetemi tanár úr, a Finnugor Társaság elnöke személyesen méltóztatott elhozni és átnyújtani; végül Zsirai Miklós alelnök úrnak ezért a rég várt hatalmas kötetéért, amelyet a M. Tud. Akadémia elnöksége a mai napra jelentetett meg.¹

T. Közgyűlés! Külföldön ilyen alkalommal az a szokás, hogy az ember vagy azokról emlékezik meg, akiknek leszámoltja, vagy a maga életfolyásáról mond el egyet-mást. Ez mindenesetre helyesebb, mint a szerénykedés elkoptatott frázisaival kétségessé tenni az üdvözlő szónokok zavahihetőségét.

Mikor az ember, aki kenyere javát már megette, életének valamely nevezetesebb állomásához érkezik, rendszerint úgyis visszatekint a multra és számot vet magával, hogy jól sáfarkodott-e a reabízott talentomokkal. A nyolcvanadik születésnap elég nevezetes állomás az ember életében, hadd vessek hát né-

¹ Ezután Sz. J. finn nyelven külön is köszönetet mondott Kannisto Artúrnak. A SZERK.

hány pillantást a multra én is: arra a rég elmúlt időre, amely a nyelvtudomány terén való munkálkodásomat megelőzte.

Gimnazista-koromban nagyon sok volt a szabad időm. Akkor az iskolába járóknak még nem kellett annyit tanulniuk, mint a mostaniaknak. Én nagyon könnyen tanultam s a napi leckéikkel hamar készen voltam, jutott hát elég időm egyébire is. Nekifogtam a nyelvtanulásnak. (Szinte látom lelki szememmel jövődöbéli életrajzírómat, hogyan kap ezen az adaton és kezdi írni, hogy már zsenge koromban mutatkozott bennem a nyelvész hajlam. De ezt sajnálatomra le kell intenem). Az én nyelvtanulásom nem volt egyéb, mint édesapám példájának követése. Az édesapámat, aki Komáromban született és nevelkedett, gyermekkorában Győrbe adták német szóra. Az első idegen nyelvet később egymás után a francia, az angol, az olasz és a spanyol követte. Csak a franciát tanulta az édesapám eleinte nyelvmesertől, a többi könyvekből tanulta meg és fiatal korában egyikből-másikból fordítgatott elbeszéléseket pesti lapokba. Engem nem kellett német szóra adni, mert már kis koromban megtanultam a német nyelvet pozsonyi játszótársaimtól. Ez a német-ség természetesen nyelvjárás volt, de az irodalmi nyelvvel is megismerkedtem, mert a Domschule-ban németül folyt a tanítás, úgyhogy én a magyar nyelvtant is német könyvből tanultam legelőször. (Mellékesen megemlítem, hogy az elemi iskola negyedik osztályában már a latin nyelv elemeivel is megismertettek bennünket).

Mikor a gimnázium harmadik osztályába jártam, elkezdtem franciául tanulni, s később az angolra, majd az olaszra került a sor. Nem nyelvmesterektől tanultam, hanem könyvekből, azért csak annyira vittem, hogy olvasni már gimnazista-koromban elég könnyen olvastam franciául, angolul és olaszul.

A nyelvtan-írásban is kedvem telt. 1872-ben írtam egy kis francia nyelvtant magyarul, egy másikat franciául, azután egy kis angol nyelvtant. (Ezeknek az elődje egy latin nyelvtanocska volt, amelyet 1869 nyarán írtam emlékezetből.)

Más nyelvek is érdekelték. A Kozenn-féle Geographischer Schul-Atlasban, amelyet az iskolában használtunk, volt egy szójegyzék (Häufig vorkommende geographische Bezeichnungen in verschiedenen Sprachen), abból harmadik-osztályos koromban kiírtam és megtanultam spanyol, svéd, hollandus, arab, mongol, kínai stb. szavakat. (Nem tudom, miért, de törököt egyet sem.)

Arról természetesen szó sem lehet, hogy abban a korban a nyelvtudomány iránt érdeklődtem volna. Azt sem tudtam, mi fán terem a nyelvtudomány. Az édesapámnak jókora könyvtára volt, s én össze-vissza olvastam mindenfélét: Genovéa történetét és magyar remekírókat, adomagyűjteményeket és régi naptárakat, frenológiát és Az állatvilág esodáit, a Fillértárt és a Tudományos Gyűjteményt, a Vasárnapi Könyvtárt és a Vasárnapi Ujságot, Budai Ézsaiás Magyarország történelméről és Held u. Corvin Weltgeschichte-jét stb. stb. Nyelvészeti munka nem volt az édesapám könyvtárában, de hiába is lett volna, mert úgyis aligha értettem volna meg.

A nyelveket az irodalom kedvéért tanultam. Amint a nyelv-

tanon átvergődtem, mindjárt elkezdtem olvasni. Legelső francia olvasmányom a szinte kötelező *Télémaque* volt, aztán *Gil Blas*, majd *Molière* következett. Az angol olvasást *Bulwerrel* (*The last days of Pompeii*) kezdtem. Olasz nyelvtant csak két hélig tanultam (könnyen ment, mert segítségemre volt latin és francia tudásom), aztán mindjárt belekezdtem *Manzoni I promessi sposijának* olvasásába, utána elolvastam *Silvio Pellico Le mie prigioniáját*, majd *Ugo Foscolo Le ultime lettere di Jacopo Ortisát*.

Fordítgattam is. Eleinte csak magamnak, de 1874-től kezdve meglehetősen sok fordításom meg is jelent *Beöthy Zsolt* bátyám *Athenaeumában* (amelynek rendes fordítója voltam) és a Fővárosi Lapokban.

Az iskolában a jobb rajzolók közé tartoztam s egy kicsit pingáltam is. Tudtam emlékezetből arcokat is rajzolni. A mi derék jó rajztanárunk, *Klimkovics Ferenc*, aki a maga idejében jőnevű festőművész volt (*Benczúr Gyulának* első tanítója), úgy látszik, festői tehetséget sejtett bennem, mert a IV. osztály végeztével biztatott, hogy tanuljak tovább, ő ingyen tanít engem festeni. Egy évig rajzolgattam és festegettem is az ő vezetése alatt, de aztán az önképzőkör más irányba sodort. Nem mintha valami nagyon buzgón működő tagja lettem volna, sőt ellenkezőleg: egy-két pályázaton kívül alig szerepeltem. csak hallgattam mások fölolvadásait és vitatkozásait. De éppen ezek voltak rám olyan hatással, hogy fölkellették az ambícióm. Én is akartam valamit írni, de olyasvalamit, ami nyomtatásban is megjelenik. A fordítás nem elégített ki; azt nem tekintettem egyébként, mint nyelgyakorlásnak. Én többre törekedtem: „tudományos” cikkeket akartam írni heti- és napilapokba. De ez csak jó későskén sikerült. 1874 nyarán *József kir.* herceg alecsúti könyvtárának rendezésében segédkeztem édesapám mellett. Ott rábukkantam egy XVI. századbéli olasz könyvre (*La guerra d'Attila, flagello di Dio. Venezia, 1569.*), egy állítólag *Atilla* korából való krónika kiadására. Ezt ismertettem *Beöthy Zsolt Athenaeumában* néhány megjegyzés kíséretében, és ez volt első cikkem, amelyet tizenhét-éves fejjel tudományos-félének tekintettem.

Csakhamar a magyar irodalomtörténetre vettem rá magamat. Írtam egynéhány cikket, sőt az érettségi vizsgálat után már annyira merészkedtem, hogy könyvet írtam. Meg is jelent nyomtatásban elsőéves egyetemi hallgató koromban (1876.), s egy évvel utóbb a második követte. Később, mikor már nyelvészettel foglalkoztam, kissé sajnáltam, hogy annyi időmet fordítottam az irodalomtörténetre; de a következő megmutatta, hogy ez reám nézve nagy szerencse volt, mert máskülönben talán sohasem lett volna belőlem egyetemi tanár.

Az irodalomtörténet mellett egy kicsit foglalkoztam magyar művelődéstörténettel is. 1874-ben (VIII.-osztályos koromban) nagy fába vágtam a fejszémet. Meg akartam írni Magyarországnak *Mátyás király* korabeli művelődéstörténetét. Levéltári kutatásokra természetesen nem is gondoltam, csak nyomtatott munkákból gyűjtöttem adatokat. Módomban volt, mert akkor már bejáratos voltam az egyetemi könyvtárba és később a múzeumiba

is. Latinul is tudtam eleget ahhoz, hogy régi történetírókat olvashassak. Hogy min dolgozom, arról senkinek sem szóltam, mert attól féltem, hogy ki találnak nevetni. Már meglehetősen előrehaladt az anyaggyűjtésem, midőn véletlenül megtudtam, hogy arra, amin én dolgozom, vagy valami affélére pályadíjat tűzött ki a M. Tud. Akadémia. Végére jártam a dolognak, hát csakugyan ki volt tűzve a Gorove-jutalom (60 arany) a következő pályatételre: „A tudomány, irodalom és művészet állapota Magyarországon Mátyás trónraléptétől a mohácsi vészig.“ Tehát nem egészen az volt, amivel én foglalkoztam, hanem részint több, részint kevesebb. Mégis — „gondolva merészet és nagyot“ — arra határoztam el magamat, hogy pályázok. Az anyaggyűjtést a pályatételhez igazodva folytattam, és a kitűzött határidő előtt sikerült elkészülnöm a pályamunkámmal. Édesapám másolta le, hogy idegen ne tudjon róla, és 1876 végén benyújtottam. Midőn a következő évben elnyertem a pályadíjat, amelyért az enyémen kívül csak egy munka versenyzett, Fraknói Vilmos, az Akadémia II. osztályának akkori titkára azt tanácsolta, hogy utazzam el Olaszországba renaissance-tanulmányok céljából s aztán átdolgozva, bővítve adjam ki a munkámat. Én szépen megköszöntem a jó tanácsot, de nem fogadtam meg. Fraknóinak nagy csodálkozására kijelentettem, hogy pályamunkámat nem szándékozom kiadni, mert ezzel a tárggyal más tanulmányaim miatt nem foglalkozhatom tovább.

Ekkor ugyanis már teljesen a mi örökérdemű mesterünk, Budenz József hatalmas tudományának és nagy egyéniségének hatása alatt állottam. Eddigi munkásságom abból sarjadt ki, amit a középiskolában tanultam. Budenz egyetemi előadásai egészen új világot tártak elém, s ez ellenállhatatlanul vonzott magához. Most kezdett bennem derengeni, hogy mi lehet az én életem föladata. Legfőbb törekvésem az lett, hogy majdan a nyelv-tudomány szolgálatába állhassak.

Így ért biztos révbe az én gyenge sajkám hatvan esztendővel ezelőtt.

Most pedig kérem, hogy mindnyájan, akik ma megjelenésükkel megtisztelni, szíves elismerő szavaikkal és jóindulatuk nagyértékű jeleivel kitüntetni kegyeskedtek, méltóztassanak még egyszer szívem mélyéből fakadt hálám kifejezését fogadni.“

10. MELICH JÁNOS alelnök köszönetet mond a miniszter úr képviselőjének, Kannisto Artúrnak, a finn tudományos társulatok képviselőjének, a Magyar Tudományos Akadémiának, a Pázmány Péter-Tudományegyetemnek és Bölcsészeti Karának, a Magyar Nemzeti Múzeumnak s mindazon tudományos testületeknek, amelyek az ünnepi közgyűlésen képviseltették magukat, valamint azoknak, akik jelenlétükkel vagy írásban kifejezett jókívánataikkal az ünnepeltet megtisztelték és az ünnepi közgyűlést berekeszti.

*

Az ünnepi évforduló eseményeihez tartozik, hogy JÓZSEF KIRÁLYI HERCEG, a M. Tud. Akadémia elnöke VOINOVICH GÉZA főtitkár kíséretében május 26-án délután meglátogatta Elnökün-

ket könyvtári hivatalos helyiségében és kifejezte neki jókívánatait, majd az Akadémiának május 31-i összes ülését Szinnyei Józsefhez intézett üdvözlő beszéddel nyitotta meg; HÓMAN BALINT m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig vitéz TERBÓCZ MIKLÓS miniszteri tanácsos kíséretében május 26-án este megjelent Elnökünk lakásán és átnyújtotta neki a Kormányzó Úr Öfömlétségától adományozott magas kitüntetést: a csillagot a Magyar Érdemrend középkeresztjéhez.

KÜLÖNFÉLÉK.

Moros Ella és Bors vezér.

MOROS ELLA a Népünk és Nyelvünk ez évi folyamának 31. lapján azt írja, hogy MESKÓ LAJOS a *Bendeguz* név magyarázataiban (MNy. XXII, 328—9) „Pais Dezsőnek egy kuriózus ötletéhez folyamodott, aki az Anonymus *Bunger* névalakját *Bünger*-nek olvasva, ezt a nevet a töröknek mondott *bün* (*mün*) »leves« szóval hozta kapcsolatba. Sőt ezen fura etimológia támogatására még *Bunger* fiának nevére *Borsu*-ra is hivatkozott, jelentési összefüggést gyanítván a két név között. A *Borsu* nevet ugyanis *bors* »Pfeffer« szavunkkal vette azonosnak, annak ellenére, hogy a *bors* köznévi alakja az Anonymus korában még *borsu* volt; de hát ilyen csekély hangeltérések a pesti etimológusokat sohasem szokták zavarni. — Pais Dezsőnek azonban egyéb »bűnei« is vannak a *Bunger* név magyarázata körül, az t. i., hogy valami török *bün* »leves« szó semmiféle török szótárban sem akad.“

Hogy erről a *bün* szóról továbbit mit tud, mit nem tud MOROS ELLA, az idézve van a MNy. január-februári füzetének „Levélszékreny“ és nem — ahogy MOROS ELLA jelzi — „szerkesztői üzenetek“ rovatában. Ezen a helyen (MNy. XXXIII, 63—4) MOROS ELLA *bün*-ológiai kinyilatkoztatásával kapcsolatban jelentkezik MAHMUD AL-KASGARI és rámutat arra, hogy az ő szójegyzékében igenis van nemcsak ujjur *mün* 'Suppe', hanem *Yuzz*, *qyfča*, *suvaryn bün* 'Brühe' szó is. — MOROS ELLA „Bendeguz »leveske«“ címet viselő válaszában (NNy. IX, 69—73) elismeri, hogy némi baj van a kinyilatkoztatás körül: „az általunk feltételezettnek mondott szóalak ugyanis tényleg megvan Al-Kasgari szótárában“, de . . . És ami erre következik, az mindenesetre jellemző a pszihózisra, amelyben a MOROS ELLA-féle „tudományos“ irányzat termékei fogannak: „Az alaphibát ezen tévedésünkkel kapcsolatban tulajdonképp Pais Dezső követte el, aki abban a cikkében, amelyre Meskó hivatkozott, a nyelvészeti irodalom szokásaival ellenkezően elmulasztotta azon szóalak forrását megjelölni, amelynek segítségével egy magyar nevet magyarázni próbált.“ (69.) — MOROS ELLA, úgy látszik, nem vette tudomásul, vagy nem akarta tudomásul venni, hogy azok a közleményeim, amelyek az Anonymus-féle *Bunger* névről való megfejtési lehetőséget magukban foglalják, „Jegyzetek Anonymushoz“ címen jelentek meg: MNy. XXXI, 265—71 és XXXII, 124—6.

mégpedig a XXXI, 265–6 olvasható tájékoztatás szerint: „Mutatványokat közlök itt Anonymus-jegyzeteimből, amelyek a középkori magyar történet kútfőinek *Scriptores Rerum Hungaricarum* címen nemsokára megjelenendő kiadása számára készültek.¹ Azok közül a jegyzetek közül választottam ki néhányat, amelyekben mások és magam ilyen irányú munkálatainak eddig nyilvánosságra került eredményeihez képest valami új van. A jegyzetalk természeténél fogva sokszor csak több mint vázlatosan jelezhetem, hogy vizsgálódásaim során mire jutottam.“ Ha valaki ért a szóból, tisztában lehet azzal, hogy e jegyzetekben nem talállok fel mindent, amire bennük jelzett nézeteimet alapítom. A MNy.-beli közlésekhez fűzők ugyan néhány a szakembereknek szánt pótlást, jegyzetet, de minthogy MOROS ELLA ÖNAGYSÁGA akkor még nem merült fel a turkológia kedélyének a láthatárán, a MAHMUD AL-KASGARI-féle *mün : bün* adatok leőhelyét nem tartottam szükségesnek idézni.

MOROS ELLA, miután KASGARI körüli tájékozatlanságáért engem tesz felelőssé, így folytatja: „Mi szamojéd származásúnak mondtuk a török *min-mün-bün* szót. A MNy. cikkírója azt hiszi, hogy — mivel a török *bün* szóalak kimutatható — ezzel ez a feltevésünk már neveltségessé vált és így azt tréfálkozásra bőségesen kihasználhatja. Ebben azonban téved. Az idézett török szó ugyanis annak ellenére, hogy Al-Kasgari szótárában megvan, szamojéd eredetűnek tekintendő, amit már az is tanúsít, hogy a szónak *b-s* variánsai a szamojéd nyelvekben is megvannak. A szamojéd-török vonatkozások a török őstörténet alapvető kérdései közé tartoznak és így ezen rövid viszonyválaszunkban behatóbban ki nem fejthetők.“ Reméljük, MOROS ELLA nem soká tartja véka alatt itt megcsillogtatott szamojéd-szakértelmét, és a szamojéd-török vonatkozásokat nyilván fenékiig megvilágító tanulmányával megmutatja, hogy a szamojédológiában sem vagyunk alábbvalók egy nemzetnél sem. Valamit azonban figyelmébe ajánlanánk. Azt t. i., hogy ha Ő a mi török *mün : bün*-ünket és a hozzá kifőzött halászlé-kultúrát kellettélél ősiöb szamojéd-török kapcsolatokra találja visszavezetni, gondolja meg, milyen jogon nem fogja engedélyezni, hogy valaki egy a TÖLE szamojéd eredetűnek kimutatott ősi török *bün* szóból származtassa a *Bunger : Bünger* személynévet. — Ügyeljünk, mivel a botnak többnyire két vége szokott lenni!

„Azt azonban a felhozottakból minden olvasónk megítélheti, hogy a török *bün* szóvariánsnak Al-Kasgari szótárában való előfordulása a Bendegúz-etimológiára vonatkozó kritikánk érdemi részét — bármennyire is ragaszkodik ahhoz a MNy. cikkírója — még csak nem is érinti, mert hisz kritikánkban csak egy semmisséöben tévedtünk. A MNy. idézett cikke azzal a hangzatos kijelentéssel végződik, hogy ez egy példa a sok közül (a MNy. szerkesztősége² szedette az egy és a sok szavakat fetten), hogy

¹ A folyó év elején jelent meg: *Scriptores Rerum Hungaricarum Tempore Ducum Regumque Stirpis Arpadianae Gestarum. Volumen I. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY.* Budapestini, MCMXXXVII.

² Nem! MAHMUD AL-KASGARI. — MOROS ELLA egyéöbként nem tud küölönséget tenni „folyóirat“ és „munkatárs“ között sem, amikor ilyeneket ír:

mi módon kritizálunk mi a folyóiratunkban. Olvasóink azonban ebből a példából is megnyugvással vehetik tudomásul, hogy csak ilyen hibák akadnak kritikáinkban. Így tehát szakértelmünkben és tárgyilagosságunkban továbbra is teljesen megbízhatnak.“ (NNy. IX, 70.) — ÖNAGYSÁGA azért veregeti meg ilyen elfogulatlan önbizalommal a maga vállát, és az idézetben olvasható többes első személyragokból következtethetőleg vereget meg más kollektív vállakat is, mivel; „öt pontba foglalt kifogásaink közül egy — és pedig a leglényegtlenebb — amint a MNy. cikk-írójának közléséből értesültünk, tévesnek bizonyult (3. pont)“ (NNy. IX, 69).

Tehát MOROS ELLA meg van arról győződve, hogy a többi „kifogásai“ mind megingathatatlanok, köztük az 5. is, amelyikben: „hibásnak mondtuk P a i s Dezsőnek a régi magyar *Borsu* személynévre vonatkozó feltevését, aki ugyanis ezt a nevet a magyar *bors* szóval próbálta kapcsolatba hozni“ (NNy. IX, 69). — Jól tudom ugyan, hogy a MOROS ELLÁÉK ataraxiájában nem sok kárt tesztek ezzel, mégis volna egy-két észrevételem a *Borsu* dolgában. (A *Bendeguz*-ügyben „táplált“ többi kifogásokat vessék mások mérlegre!)

Először is az Anonymusnál előforduló *Borsu* személynév meg a magyar *bors* közszó kapcsolatára vonatkozó magyarázat, bocsánat: „feltevés“ nem az én fejemben született. „A *Bors* tn. vagy azonos a magy. *bors* 'pfeffer' köznévvvel (vö. *Borsythew* tn.-et is OklSz.), de nincs kizárva, hogy már mint kész tulajdonnevet vettük át a törökből.“ (EtSz. I, 492—3.) De úgy látszik, MOROS ELLÁNAK a látóköréből nemesak MAHMUD AL-KASGARI hiányzik, hanem azt sem tudja, hogy egyik-másik magyar szóról és tulajdonnévről a GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS szerkesztette Magyar Etymologiai Szótárban is lehet találni valamit. Az EtSz.-hoz igazodik — a rá való hivatkozással — az, amit „Régi személynéveink jelentésana“ című dolgozatomban írok a névről (MNy. XVII, 161). Sőt utalok az EtSz.-ra mutatónyközlésemben is.

Bocsásson meg egyébként MOROS ELLA, ha a *Borsu* nevet illetőleg nem pártoltam át MOÓR ELEMÉR véleményéhez. MOÓR (UJb. VII, 438) Anonymus „cumanus“ főemberének nevét a szláv *Boriš* személynévvvel egyezteteti, mivel ez szerinte jelentésénél fogva inkább úrnak való név, mint a fűszer jelentésű török-magyar *bors* szó. Akik a török személynévadás indítékait tanulmányozták, azok — tudomásom szerint — nem emelték ki, hogy az előkelőség szerint való névosztogatás valami uralkodó szempont volna a törökségnél. Sőt! *Arpažan*, *Budai-bek*, akik — úgy látszik — elég rangos emberek voltak a maguk társaságában, a gabonafélék tárgyköréből való nevet viseltek. Hasonlóképpen nem utolsó ember a kipesak *Burč-oylu* sem, és mégis jó neki ez a 'Bors-fia' név (több hasonló természetű adattal együtt közli R. NAGY LÁSZLÓ: MNy. XXVII, 96, KERÉNYI KÁROLY cikkének a jegyzetében).

„De vajon folyóirattársunk miért akarja mindenáron a »leveske« jelentést belemagyarázni a hun nagyfejedelem nevébe . . .“ (NNy. IX, 72). A SZERK.

Moór „Die slawischen Ortsnamen der Theissebene“ című dolgozatában (Zschr. f. Ortsnamenforschung VI, 116) az Anonymus 14.: *Borsoa* ~ ma: *Borsova* beregmegyei hely- és víznevet, valamint a szabolcsmegyei 1415: *Borsua* helynevet a szláv *Boriš* személynévhez felvett *Boriš-ova* alakulatból származtatja. Én úgy nézem, hogy szláv *Borišov* helynevek vannak, azonban *Borišova*-t nem ártott volna egyet-kettőt idéznie Moórnak, mondjuk: Μικλοσιχból.¹ — Ha a magyar *Borsu*: *Bors* szláv *Boriš*-ből s a magyar *Borsova* szláv *Borišova*-ból lett, akkor miért *Borsua* a neve annak az erdőrésznek, amely az Anonymus-féle *Borsu* vezér egyik — Zólyom közelébe eső — várának az emlékét őrzi?² A nyilván folytatólagosan ottlakó tótok miért alakították volna át *Borsua*-ra a maguk *** *Borišova* nevét, amikor egy kissé északabbra Turóiban és Liptóban egy hegyvonulat nevében megtartották a *Borišov* (LIPŠKY) formát?

Itt figyelmébe ajánlanék MOROS ELLÁnak valamit. Azt, hogy én a *Borsu* (egyszer *Bors*) névvel kapcsolatos megjegyzéseimben — talán csak MOROS ELLÁnak nem érthető módon — azt a lehetőséget állítom előtérbe, hogy a név mint név török eredetű, nem pedig azt, hogy a mi törökből való *bors* jövevény-szavunk a magyarban vált személynévvé. Ez hangtörténeti szempontból sem lényegtelen különbség. T. i., hogy a *bors* török megfelelőiben miképpen váltakoztak a magánhangzók, etimológiai megfajtás hiányában nincs tisztázva (vö. EtSz. I, 492). Az eredetileg — úgy látszik — kéttagú török szó első szótagjának magánhangzója nagy valószínűség szerint *u* volt, de a kazáni *boroč*, csagatáj *borž* (l. EtSz. i. h.) török *u* ~ *o* váltakozásra vallanak. Hogy ilyen *u* ~ *o* váltakozás, vagyis valószínűleg *u* > *o* fejlődés* egyik vagy másik török nyelvben mely korban lépett fel, azt a kérdést tudomásom szerint nem érintette a török nyelvészeti kutatás. Egyelőre tehát nem zárkozhatunk el a lehetőség elől, hogy a *bors* szó *o*-val hangzó alakban lehetett meg valamelyik olyan török népelem nyelvében is, amely a honfoglalás körül vagy az után került érintkezésbe a magyarsággal. És hogy a X—XII. századi magyar nyelv egy akkor átvett idegen nyelvelemet, ez esetben egy török személynévet, köteles lett volna az eredeti *o* helyett *u*-val ejteni, azt állítani lehet, bizonyítani kevésbé. — MOROS ELLÁ úgy tudja, hogy a *bors* közsző alakja Anonymus korában még *bursu* volt. Én nem tudom, mi volt. Lehet, hogy *bursu*, lehet, hogy *borsu*. Sőt az is lehet, hogy *burs* vagy *bors* volt. Első adataink, amelyeket a XIV. század végé-

¹ Különben nem nagyon értem, hogy a magyarországi *Berzava*, *Burzua*-féle vízneveket miért vonja MOÓR nagyjából nem a szláv *brěza* 'betula' fanévhez, hanem a szláv *brzъ* 'celer, citus' szóhoz (i. h. 16, 15). Talán — amint a *Boriš* > *Bors* esetében — a víznevek magyarzatában is az előkelőségi szempontot érvényesítsük: a víz mindjárt szívesebben folyik, ha 'Gyors' névvel tiszteljük meg, nem pedig holmi 'Nyíres'-nek hívjuk? — A *Berezina* is nyilván azért tette olyan csúfá Napoleon hadait, mivel ezek azt hitték róla, hogy a nyírfáról van elnevezve.

² Anonymus 34.: *Borssed Zouolvn* helyesen valószínűleg: *Bors sed* (*sed*: latin kötőszó) *Zouolvn* a. m. 'Zólyom-Bors', megkülönböztetésül a Garam alsó folyásánál fekvő másik *Bors*: *Bars* vártól (l. PAIS, MAN. 150, MNY. XXIV, 114—5, Script. 76).

ról, a XV. század elejéről való BesztSzój-ben és a SchlSzój-ben, továbbá egy 1415. évi oklevél „dictus *Borsythew*“ és egy 1383. évi oklevél „dictus *Borsos*“ nevében (OkISz.) találunk, *bors* alakban mutatják a szót. Belőlük nem következik, hogy a XII. században is *bors* volt a szó, de az sem bizonyos belőlük, hogy *bursu* vagy *burs* volt. Hogy a X—XIV. századi magyar nyelvben finnugor eredetű vagy jövevény nyelvelemekben az *u* és az *o* hangok miképpen, milyen időrendben váltakoztak, arra nézve lehetnek többé-kevésbé határozott felfogások, de ezeket az egész ó-magyar nyelvközösségre nézve dogmává tenni csak a tények nem ismerése vagy félreismerése alapján lehet.

Megjegyzéseinket ebben foglalhatjuk össze: Ha az a magyarázat, amit a *Borsu* és a *Bunger* nevekkal kapcsolatban felvetünk, helytelen, azt hisszük, nem a MOROS ELLA, illetőleg MOÓR ELEMÉR felhozta okok miatt az.

A KASGARI-féle adattal kapcsolatos helyreigazítás magában is egy kissé gondolkodóba ejthette volna MOROS ELLÁÉK-at, ha... ha... , a MOROS ELLÁÉK totális „tudomány“-szemlélete magabizálást, önkritikát ismerne, ha csak pillanatnyilag is szabadulni tudnának attól a szenvedélyüktől, hogy semmitőszékét játsszának minden ellen, ami nem tőlük való, ami nem felel meg az ő irányított felfogásuknak.

Hogy miért emlékeztek meg MESKÓ *Bendeguz*-cikkéről a Népünk és Nyelvünkben, MOROS ELLA ezzel okolja meg: „Mivel pedig mi a magyarsággal foglalkozó tudományok összességére nézve is ezt a módszert károsnak tartjuk, ezért tudományos kötelességet vélünk teljesíteni akkor, ha a tudományos közvélemény előtt ezen irány elhibázott voltát alkalmilag megfelelő példákon demonstráljuk. Erre pedig a szóbanforgó *Bendeguz* című cikk tényleg szerfelett alkalmas volt.“ (NNy. IX, 70.) — Ezeket a szavakat mi is aláírjuk, — a MOROS ELLA-féle cikkekre és a mögöttük meghúzódó irányzatra átémezve. PAIS DEZSŐ.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Sz. L. kérdi: I. Hogyan kell érteni Garay János legsikerültebb költeményében, *Az Obsitosban*, Mária Lujzának ezeket a szavait: „Ha őt te elbocsátod, ígéretet teszünk, | Hogy holtom-s holtodiglan enyém-tiéd leszünk.“ — **Felelet:** Nyilván így kell érteni: Ha te, vitéz Joannes Hány, szabadon ereszted Napóleont, akkor mi ketten, én és „nagy felségü férjem“ megígérjük, hogy felbontjuk házasságunkat; Napóleon lemond rólam, én pedig feleséged leszek. Vagyis az „ígéretet teszünk“ kifejezésnek alanya ez: én meg Napóleon, az „enyém-tiéd leszünk“ kifejezésé pedig: én meg te, vitéz Joannes Hány. Az obsitos tehát ezúttal is ugyancsak elveti a sulykot: azt meri mondani, hogy a francia császárné hozzáment volna feleségül. — II. Költeményének II. részében — a vége felé — ezt írja Garay: „S Bécsből itthon voltam, megcsinált gavallér, | Mert a pénz ezüst volt, s mind megannyi tallér.“ Hát ez a *megcsinált gavallér* mi a csoda? —

Felelet: Ez bizony németes kifejezés. A Duden Stilwörterbuch ezt mondja a *machen* címszó példái között (323—4. l.): „ein gemachter (wirtschaftlich gesicherter) Mann.“ SANDERS—WÜLFING (Handwörterbuch der deutschen Sprache⁸) így értelmezi az *ein gemachter Mann*-t: 'dem an seinem Glück nichts mehr fehlt, der nichts mehr zu erwerben braucht'. KELB.³ pedig ilyen példákat közöl: „damit war er ein gemachter Mann: ezzel meg volt alapítva a szerencséje; ein gemachter Stutzer: kész fenegyerek.“ Háry János tehát úgy érkezett vissza Ferenc császártól, mint *kész gavallér*, mint gazdag ember. N. J. B.

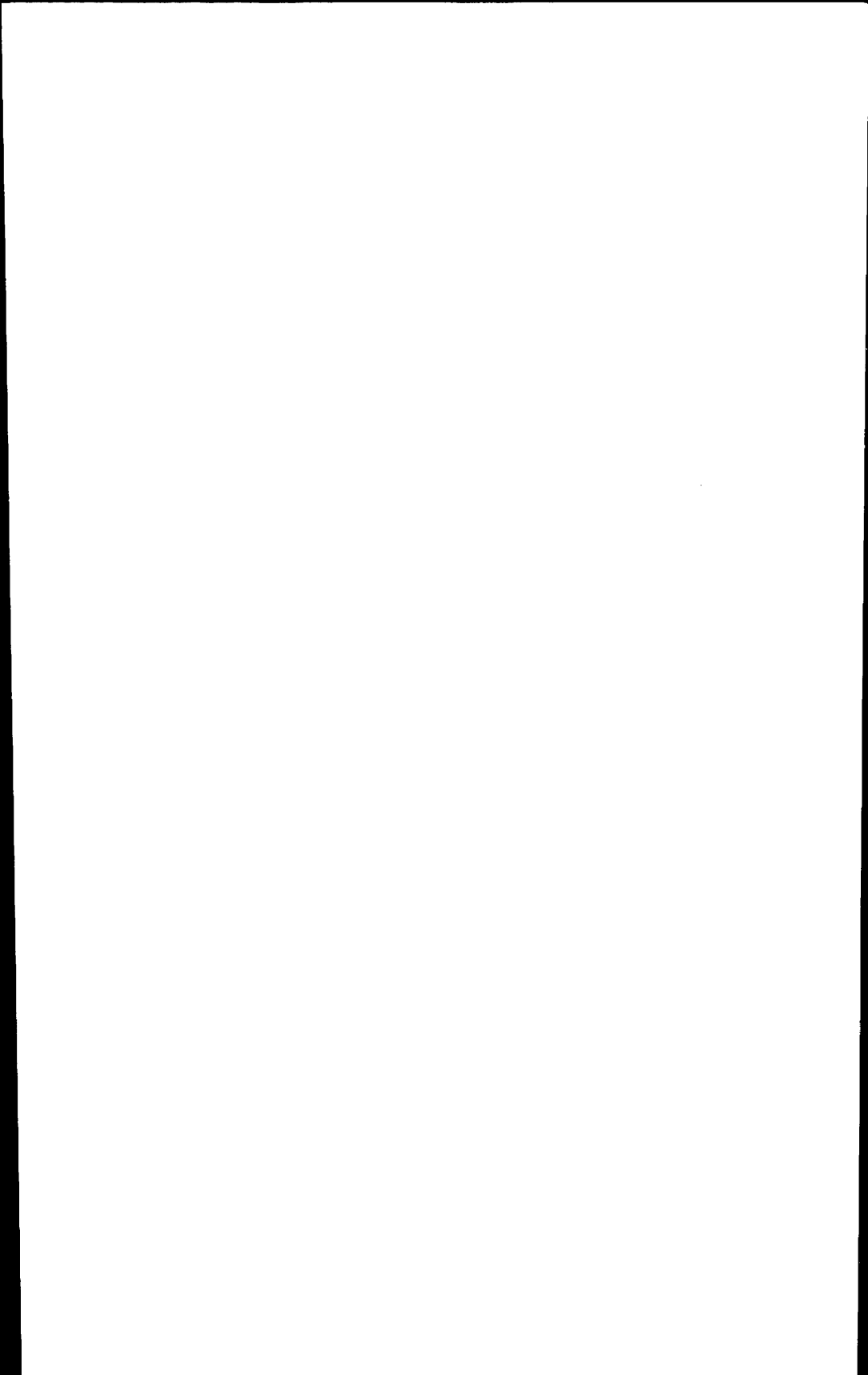
A. J.-nek. „Barátom ennek a szokásnak a védelmére kel és így okoskodik...“ Itt fölösleges a *védelmére* előtt a névelő, mert a kifejezésben tulajdonképen nem birtokviszony van (*ennek a szokásnak a védelme*), hanem részes határozó (*védelmére kel neki*, mintegy: *segít neki*), tehát így helyes: „Barátom védelmére kel ennek a szokásnak.“ Hasonló szerkezet: „Barátom pártját fogja ennek a szokásnak.“ Nem pedig: „Barátom ennek a szokásnak a pártját fogja.“ Ha a mondatnak második tagján van a nyomaték (*ennek a szokásnak*), akkor sem szükséges a névelő: „Barátom ennek a szokásnak fogja pártját“ (nem: a pártját). De névelővel mondjuk: „Barátom ennek a széknek fogja a lábát“, mert ez megint birtokviszony. N. J. B.

Z. J.-nek. Teljesen igaza van abban, hogy nem szabályszerű alkotások a kereskedelmi szaknyelvnek ezek a szavai: *leszámitól*, *leszámitolás*, *visszleszámitól*, *visszleszámitolás*. Az *-ít* képzős igének *-ol* (*-l*) képzővel való megtoldását ugyanis egyetlenegy más példával sem tudjuk igazolni, a *vissz-* pedig — ha lehetne is eggyel-mással mentegetni — szintén bánthatja nyelvérzékünket, hiszen *viszontelárusító* és *viszontszolgálat* helyett sem volnánk hajlandók *visszelárusító*-t és *visszszolgálat*-ot elfogadni. Ezért a kifogásolt szavak helyébe csakugyan jobbak volnának a következők: *leszámit*, *leszámitás*, *viszontleszámit*, *viszontleszámitás*. Minthogy pedig forgalomban vannak ezek a helyesbített formák is, valóban kívánatos, hogy a Magyar Nemzeti Bank szintén a helyes szóalakokat használja üzletfeleinek adott nyomtatványaiban, heti és évi jelentéseiben. N. J. B.

Ligeti Lajos írja: A MNy. jelen számában megjelent *gyomor* szóról írt cikkemhez pótlólag megjegyzem, hogy — mint utólag látom — MUNKÁCSI BERNÁT a KSz. X. 347. l. egy rövid kisebb közleményben a magyar *gyomor*-t egybevettette a kirgiz (KATARINSKIJ) *žumur*, *žumuršaq* 'a kérődzők második gyomra' szóval. Ez a kirgiz *žumur* természetesen azonos a *žumur*-ral. Hasonló nyelvjárási változatokat — a szókezdő mássalhangzót illetőleg — a volgai (kazáni) tatár nyelvjárásokban találunk.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSÓ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

Calvin K. ...

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXIII. ÉVF.

1937. NOV.—DEC.

9—10. SZÁM

Tolnai Vilmos.

(1870. július 24. — 1937. július 29.).

Évek óta aggodó szeretettel figyeltük Tolnai Vilmosnak az életét fenyegető betegséggel folytatott küzdelmét. Amikor újabb tanulmányait, cikkeit olvastuk, vagy láttuk arcán az állandó mosolyt, s éreztük szavaiban kedélyének régi derűjét, megújult bennünk a remény, hogy még hosszú ideig fogja tudományosságunkat gazdagítani. Tudta, hogy állapota nem veszélytelen, hogy beteg szívének dobogása bármely pillanatban megállhat, mégis töretlen lélekkel folytatta kutató és tanító munkáját. Az egyetemi év befejezése után Sopronba ment nyári pihenőre, hogy erőt gyűjtsön a munkához. Sajnos, erőgyűjtés helyett az örök pihenés várta!

Tudományos életünknek egyik igen nagy tevékenységű munkását veszítettük el Tolnai Vilmosban. Elhúnyta súlyos vesztesége a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak is. Társaságunknak első jegyzője, választmányunknak tagja és folyóiratunknak állandó munkatársa volt. Barátai, tisztelői és tanítványai mélyeséges fájdalommal gyászolják a nagy műveltségű tudóst, a nyelvünk és irodalmunk szeretetének tüzetől izzó lelkű tanárt, és gyászolják az embert, ki elhalmozta környezetét meleg szívének és gazdag lelkének dús kincseivel.

Tudományos és tanári pályájának indító okai között a családi hagyomány is bizonyára szerepet játszott abban, hogy a magyar nyelv és irodalom tanítását és tudományos művelését választotta élete céljául. Nagyapja, Lehr András, a sárszentlőrinci iskolában Petőfit tanította latin nyelvre és a római költők szeretetére; korán elhunyt édesapja, Lőrinczi Zsigmond, a pozsonyi evangélikus gimnázium tanára, az önképzőkör vezetője, jeles műfordító és költő; nagybátyja, Lehr Albert, Arany János nyelvének leghivatottabb magyarázója. Tolnai Vilmos híven gondozta és bőségesen gyarapította családjá szellemi örökét.

Tudományos munkásságának legjellemzőbb vonása a széleskörű, minden részletre s a legtávolibb kapcsolatokra is figyelő érdeklődés. Nem elégszik meg egy kisebb területnek mélyreható vizsgálatával, hanem fáradhatatlanul gyűjti a jellemző adatokat, hogy egy-egy újabb színes vonást rajzoljon tudásunk vásznára. Az adatok feltárásában nagy segítője gazdag nyelv-tudása, az ókori és a nyugateurópai irodalmaknak egészen a

különösségekig, az ú. n. irodalmi csemegéig terjedő ismerete, s a magyar irodalom mindenfajta termékeiben való állandó búvárkodás. Ennek a folyton kutató munkának az eredményei folyóirataink hasábjain szakadatlan sorban megjelenő kisebb cikkei, filológiai adalékai. Nem henye adatok fölösleges hal-mazai ezek, hanem újabb nyelvtudományi és filológiai irodalmunk értékes gyöngyszemei. Értékessé teszi őket nemcsak a bennük új életre kelt adatok serege, hanem főképen az, hogy ezek az adalékok mélyítik, teljesebbé teszik nyelvünk, irodalmunk tudományos megismerését. E kis tanulmányok eredményei ott láthatók nem egyszer szerzőjüknek önállóan megjelent munkáiban és más kutatóknak összefoglaló jellegű nagyobb dolgozataiban.

Tanulmányainak tárgya a magyar nyelvtudomány és a magyar irodalomtörténet. Egyforma szeretettel, egyforma lelkesedéssel művelte mind a két tudományt. E két irányú munkásságát azonban egybekapcsolja irodalmi nyelvünk tudományos vizsgálata és gyakorlati gondozása, ápolása. A szólások vizsgálata, a nyelvújítás története és nagy íróink nyelvének elemzése, magyarázása a legnagyobb eredménnyel művelt tárgykörök nyelvészeti kutatásaiban. Az irodalomtörténetben a szöveg filológiai vizsgálata, különösen az irodalmi szövegek összefüggésének megállapítása, a forráskutatás az a terület, amelyen sok értékes eredményt köszönhetünk nagy tudásának és szüntelen munkájának.

Legelső megjelent dolgozatában mint HEINRICH GUSZTÁV tanítványa irodalmi forráskutatással foglalkozik (Kleist „Senecá“-ja Kisfaludy Sándornál: EPhK. 1890. XIV.). GYULAI PÁL-hoz készített doktori értekezésében a leoninus verselés történetét vizsgálja az ókori klasszikusoknál található nyomaiból kiindulva középkori virágzásán keresztül a magyar irodalomban való szerepéig (A leoninus. Tanulmány az irodalom és verstan történetéből. Bp., 1892.). Már egyetemi évei alatt munkatársa SZARVAS GÁBOR folyóiratának, a Magyar Nyelvőrnek. Itt közölt első dolgozatában a mondat meghatározásának kérdéséhez szól hozzá, de hamarosan áttér a szótörténet művelésére. A századfordulóig megjelent nyelvészeti cikkeiben megkezdte a szólások magyarázatát, kutatja egyes magyar szavaknak a nyugateurópai nyelvekben való elterjedését, adatokat tesz közzé a magyar szaknyelvek történetéhez, s Bartzafalvi Szabó Dávid és Kalmár György nyelvújításáról értekezik.

Ezek a tudományos pályája első tíz esztendejében írott dolgozatai már jelzik azokat a kutató területeket, amelyeken még majdnem további négy évtizedig szakadatlanul munkálkodva a kisebb értekezéseknek valóságos tömegén kívül nagyobb, összefoglaló tanulmányokkal és könyvekkel ajándékozta meg tudományos irodalmunkat. Ebben a gyászunkat jelentő kegyeletos megemlékezésben nem vehetjük számon dús aratásának

minden kalászáat, nem kísérhetjük nyomon munkásságának minden részletét. Meg kell elégednünk nagyobb munkáinak s a hozzájuk szorosabban fűződő tanulmányainak rövid méltatásával.

Mint a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának segédtagja a Bizottság közreműködésével szerkesztette 1900-ban megjelent Magyarító Szótárát. Ez a nyelv-művelő szótár a magyar irodalmi nyelvben használt szükség-telen idegen szavaknak eredeti magyar szavakkal, kifejezésekkel való helyettesítésére készült. Bevezetéséből meg az idegen szavak helyett bő választékkal ajánlott magyar szavaiból látható, hogy a szerkesztő nem volt híve sem a nyelvtani szabályosságot ridegen alkalmazó ortológiának, sem a szertelen újjításnak. A Magyar Nyelvőr megalapítása után az irodalmi nyelv fejlesztéséről, szabályozásáról évtizedeken keresztül vívott szenvedélyes harcok ekkorra már elcsitulnak, és helyet adtak a nyelvújítás értékes alkotásait megbecsülő, de a torzítások folytatásának gátat vető felfogásnak. Ezt a felfogást hirdették SZINNYEI JÓZSEF iskolai nyelvtanai, SZILY KÁLMÁNNak az újítások gyűjtését és történeti értékelését sürgető cikkei, ezt vallotta Tolnai Vilmos is, amikor a Magyarító Szótárt szerkesztve a nyelvújítás meggyökeresedett szavait épügi besorolta szótárába, mint a nép nyelvéből valókat, hogy az irodalmi nyelv szókincsét velük bővítse, gazdagítsa. Egyes bírálói hibáztatták a szótárnak szokatlanabb szavait, de közülük azóta nem egy elterjedt az irodalomban. Ugyanennek a szótárnak 1928-ban megjelent második kiadása még bővebb gyűjteménye azoknak a jól megválogatott, világos, határozott jelentésű magyar szavaknak, amelyek színesebbé, kifejezőbbé teszik irodalmi nyelvünket, mint a helyettük használt, sokszor ködös, homályos értelmű szükségtelen idegen szavak. E gyakorlati célú, nyelv-művelő szótáron kívül történeti szempontból is vizsgálta nyelvünk idegen szavait. Ilyen irányú kutatásainak szép eredménye az ú. n. ál-latin jövevényszavainkról írt tanulmánya (Szily-Emlék. 1918.), amelyben a nyugateurópai nyelvekből, legfőképp a németből származó latinos végződésű idegen szavaink alakulását magyarázta meg.

A magyar szókincs történeti vizsgálatában különösen nagy érdemű munkát végzett a magyarság virágainak, a szólásoknak rendszeres kutatásával, magyarázatával. A múlt század közepén HUNFALVY PÁL irányításával megindult nyelvtörténeti kutatás a század végéig feltárta régi nyelvünk legfontosabb forrásait, korszakos jelentésű szótárakba gyűjtötte a régi nyelv és a népnyelv elérhető szókincsét, s BUDENZ JÓZSEF alapvető munkásságára építve fellendült a magyar szókincs eredetének részletes vizsgálata is. A szólások, közmondások történetével azonban csak szórványosan foglalkozott egy-egy kisebb tanulmány. Gyűjteményekben nem volt hiány. Baranyai Decsittől kezdve

szép számmal találunk szólás- és közmondásgyűjteményeket amelyek előbb Erasmus hatása alatt stilisztikai és pedagógiai, később etikai, majd esztétikai célzattal készültek. Tolnai Vilmos a nyelvtörténeti kutatás módszerét alkalmazza a szólások vizsgálatára. Ebben a tárgykörben írt első tanulmánya (Szólások-magyarázatok: Nyr. 1896. XXV.) feladatul tűzi ki annak a vizsgálatát, hogy szólásainkból mi az eredeti és mi a más nyelvekkel egyező anyag nyelvünkben, s az utóbbiból is mi keletkezett ugyanazon társadalmi vagy természeti viszonyok hatása alatt, és mi került hozzánk idegenből tartalom szerint lefordítva vagy szószerint átültetve. Egy másik cikke pedig a régi magyar jogi nyelv néhány szavát magyarázva (Nyr. 1899. XXVIII.) rámutat a szó- és szóláskutatás művelődéstörténeti kapcsolataira. Amikor a Magyar Tudományos Akadémia 1908-ban levelező tagjai közé választotta, székfoglalóul „A szólásokról” című tanulmányát terjesztette elő (MNy. V—VI. és MNyTK. 12.). Ebben a munkájában részletesen fejtegeti a szólás fajaiként tekintett szóláshasonlatot, szólásmódot és közmondást nyelvi alakja, jelentése és beszédbeli szerepe szempontjából. Egyúttal megírja a magyar szólás-gyűjtemények kritikai történetét. Már ennek az alapvető tanulmánynak a megírása előtt a benne kifejtett szempontok szerint magyarázta több szólásunkat. Ugyanezt a munkát folytatta ezután is, nagyszámú kitűnő magyarázattal fejlesztve szóláskutatásunk irodalmát. A sok közül csak a régi magyar büntetőjog néhány nyelvi maradványáról szóló értekezését említjük meg (MNy. 1913. IX.), mint a nyelv- és művelődéstörténeti kutatás kapcsolatának mintaszerű példáját. A történeti szóláskutatás módszeres eljárásáról kialakult felfogását még egyszer összefoglalta a Magyarság Néprajza III. kötetében (Bp., 1935.). Ez az újabb tanulmánya a nyugateurópai hasonló kutatások alapján és a magyar szólások vizsgálatában elért eredmények felhasználásával rendszeresen fejtegeti és példákon szemlélteti a szólások fajait, forrásait, tárgyi köreit, szerkezetét, vándorlását, ismerteti a legnevezetesebb gyűjteményeket, feldolgozásokat, kijelöli a szóláskutatás feladatait és mintául szerkesztett cikkeiben bemutatja a szóláskutatás módszerét. Legfontosabb teendőnek tartja az adatok kritikai megvizsgálását, a történeti változások és kapcsolatok kiderítését. A magyarázatban nem folyamosodik felvilágosításért sem a szavak etimológiájához, sem az összehasonlító néptan esetleges tanulságaihoz. A szólásoknak adatokkal igazolható történetét vizsgálja. A szóláskutatásban Tolnai valóban úttörő munkát végzett. Az ő példaadásának köszönhetjük, hogy az utóbbi évtizedekben szólásaink rendszeres történeti vizsgálata fellendült.

Nyelvészeti kutatásaival párhuzamosan állandóan foglalkozott a magyar irodalomtörténet kérdéseivel. Mint tanár előbb 1904-től az Erzsébet-Nőiskola polgári iskolai tanárképzőinté-

zetében, majd 1925-től a pécsi Erzsébet-Tudományegyetemen a magyar irodalomtörténetet tanította. Irodalomtörténeti dolgozatainak legnagyobb része filológiai természetű, abban az értelemben, ahogyan az irodalomtudományi vizsgálat módszerében a filológia helyét megjelölte. Szerinte ugyanis a filológiai vizsgálat nem terjed többre, mint az irodalmi mű szövegének megvilágítására: megállapítja a szöveg hiteles és helyes alakját, vizsgálja keletkezését, megmagyarázza nyelvi és tárgyi értelmét és felkutatja forrásait. Az irodalomtörténeti vizsgálatnak ezen a területén igen sok részletkutatást végzett. Nagyszámú cikkben, tanulmányban vizsgálta a Zrinyiásznak, Tompa elbeszélő költeményeinek, Katona József, Madách Imre és különösen Arany János műveinek forrásait. Az Esztergom megvételéről szóló ballada szövegének nyelvi vizsgálata alapján megállapítja, hogy THALY kiadásában a szöveg nem kritikai pontosságú (EPhK. 1913. XXXVII.). Majd amikor RIEDL FRIGYES kimutatja, hogy THALY KÁLMÁN a kiadott kuruckori darabok közé a maga költeményeit is besorolta, Tolnai a kuruc balladák hitelességéről szóló nagy vitáiratában (EPhK. 1914. XXXVIII.) mindenre kiterjedő részletes filológiai vizsgálatnak veti alá a kérdéses szövegeket és a balladák hitelességét védő érveket. Újabb filológiai irodalmunknak egyik leg-szebb terméke ez a vitáirat, amely a kérdések világos elemzésével, a nyelvi, történeti, néprajzi, vers- és írástörténeti vizsgálat súlyos érveivel támogatta RIEDL bizonyítékait.

Tolnai Vilmos a filológiai vizsgálatot az irodalomtudomány alapvető műveletének tartotta, amelynek az eredményeire épül a történeti, a lélektani és az esztétikai vizsgálat. Az irodalomtörténeti kutatásnak ez utóbbi irányaira is találunk nagyszámú tanulmányai között igen szép, mintaszerű példákat. Különösen Arany János költeményeit vizsgálta ezekből a szempontokból is igen nagy szeretettel és elmélyedő gondal. „A kép-mutogató“ személyes vonatkozásairól írt értekezése (Irtört. 1916. V.) a költeménynek tárgyi alapul szolgáló életrajzi adatokat fedi fel, „A tetétleni halmon“ című költemény fejtegetése pedig (Irtört. 1915. IV.) Arany költői alkotásának természetéhez nyújt tanulságos adatokat. Arany művein kívül kedves tanulmánya volt hosszú időn keresztül „Az ember tragédiája“. Kereste forrásait, vizsgálta a Fausthoz való viszonyát, kiadta kritikai kiadásban, s a költő élményeinek, gondolatvilágának és művének mélyen járó elemzésével igyekezett a tragédiát a pesszimizmus vádjá ellen megvédeni (Berzeviczy-Emlékkönyv. 1934.). Irodalomelméleti tanulmányainak s különösen a maga és mások gyakorlati kutatásainak megfigyelése alapján meg a tanítás folyamán érzett szükség kielégítésére írta „Bevezetés az irodalomtudományba“ című könyvét (Bp., 1922.), amely nálunk első összefoglalása az irodalomtörténeti módszertan anyagának. Kevesebb gondot fordít az irodalom-

elméleti kérdésekre, mert főcélja a kezdő kutatónak a módszertan gyakorlati kérdéseiben való tájékoztatása. Különösen a maga legnagyobb szeretettel művelt területén, a filológiai vizsgálat kérdéseiben nyújt a könyv nagyon sok szép és tanulmányos útmutatást.

Irodalomtörténeti kutatásaival szoros kapcsolatban vannak azok a tanulmányai, amelyekben egy-egy nagy költőnk, írónk nyelvét filológiai adatgyűjtéssel és elemzéssel vizsgálva egyúttal irodalmi nyelvünk XIX. századi történetéhez rajzol képeket. Petőfi és a nyelvújítás viszonyát tárgyaló tanulmányában (Petőfi-Almanach. 1909.) összegyűjti Petőfi műveiből a nyelvújításnak azokat a szavait, amelyek a XIX. század negyvenes éveiben már teljesen meggyökeresedtek irodalmi nyelvünkben. Arany nyelvművészetével foglalkozva (Bp. Szemle 1917. 170. köt.) keresi a költő rendkívül gazdag szókincsének forrásait és fejtegeti, hogy Arany hogyan, mint olvasztja művészi egységbe a különböző forrásokból származó nyelvi anyagot. „Széchenyi és a magyar nyelv“ című tanulmánya (Bp. Szemle 1919. 179. köt.) a legnagyobb magyarnak a nyelv nemzeti jelentőségéről vallott nézeteit s az irodalmi nyelv művelésére, fejlesztésére irányuló törekvéseit ismerteti a magyar nyelv ügyének az irodalomban és a közéletben való fokozatos térhódítását vázoló korrajz keretében. Jókai nyelvét vizsgálva (MNy. 1925. XXI.) kutatja azokat a szerteágazó ereket, amelyekből Jókai nyelve, dús szókészlete táplálkozott, de rámutat arra is, hogy Jókai a forrásaiban talált szóanyagot szabadon alakította, változtatta, s új alkotásokkal is bővítette. A Jókai szó- és szóláskészletét, előadása módját bőséges példákon megvilágító tanulmány magyarázatát adja annak az ellenmondásnak is, hogy Jókai nyelvében megtalálható nyelvünk minden szépsége és eredetisége, de egyúttal annyi nyelvi helytelenség is, hogy kitelnék belőlük egy teljes Antibarbarus.

Irodalmi nyelvünk újabb történetének egyik legnagyobb jelentőségű fejezete a nyelvújítás. SZILY KÁLMÁN a Magyar Nyelvújítás Szótárában az újított szavak rendjén haladva megírta, amint maga mondja, a magyar nyelvújítás krónikáját szótári alakban. Tolnai Vilmos viszont a nyelvújítás küzdelmeiben, munkájában szereplő írók, költők, tudósok működését fűzi egységes történeti rendbe és így rajzolja meg a magyar nyelvújítás történetét (NyK. XLVI—XLVII. és MNyKK. II, 12.). A nyelvújítás elméleti kérdéseinek fejtegetése után ismerteti a magyar nyelvújítás jelenségeit, a nyelvújítók felfogását, alkotásait, az ellenfeleikkel vívott sokszor heves küzdelmeket s a munka végén összefoglalja azokat az eredményeket, amelyekkel ez az irodalmi nyelvek életében páratlan arányú mozgalom gazdagította, fejlesztette a magyar nyelvet.

Ismételten foglalkozott irodalmi nyelvünk mai állapotának egyes kérdéseivel. Ő készítette 1902-ben az Akadémia

helyesírási szabályzatának a mutatóját, majd mint előadó ő szerkesztette a hosszantartó tárgyalások után 1922-ben elfogadott helyesírási szabályzatot. GOMBOCZ ZOLTÁN útmutató cikkéből kiindulva részletesen elemezte a hanglejtés alapfogalmait és leírta a magyar hanglejtés főbb változatait (MNy. 1915. XI.). Már előbb vizsgálta az egyes magyar hangok számarányát s a magán- és mássalhangzók számszerű viszonyát (Nyr. 1906. XXXV.), majd megállapította szótáraink adataiból, hogy körülbelül hány szó van a magyar nyelvben (MNy. 1918. XIV.), azután pedig azt kutatta, hogy lehet-e valamilyen összehasonlító eljárással a nyelvek szépségére megbízható mértéket találni (MNy. 1921. XVII.). Ezeket a vizsgálatait alapul az a gyönyörű tanulmánya, amely „Halhatatlan magyar nyelv” címen először a Vértó Magyarország című kiadványban 1920-ban, majd 1924-ben a Magyar Nyelvben jelent meg, s amely egyrészt védelme a magyar nyelvnek a reá szórt vádak, rágalmak ellen, másrészt pedig nyelvünk szépségének, gazdagságának valóságos himnusza.

Hiányos volna tudományos munkásságának ez a vázlata, ha nem emlékeznénk meg a Nagy Szótár előkészítésében évtizedeken keresztül végzett munkájáról. Az 1898-ban alakult Szótári Bizottság mindjárt a munka megindításakor gyűjtői közö választotta, majd ZOLNAI GYULÁNAK, a Bizottság első előadójának a kolozsvári egyetemre történt kinevezése után előbb mint előadóhelyettes, 1908-tól pedig mint előadó vezette a szótári adatgyűjtést. A nagy feladat megoldására kereste a módját, hogyan lehetne az adatok teljességét biztosítani a fölösleges adatok számának lehető csökkentésével. A gyűjtés közben szerzett tapasztalatokból látta, hogy a rendelkezésre álló erővel a XIX. századi nyomtatványok roppant nagy tömegét lehetetlen teljesen feldolgozni, azért kiválótasukra szempontokat állapított meg (AkÉrtesítő 1912. XXIII.). A háborút követő nehéz esztendőkből az ő buzgalma mentette meg a szótári munkát a teljes elakadástól. A pécsi egyetemre 1925-ben történt kinevezése miatt megvált a gyűjtés vezetésétől, de tovább is érdeklődéssel figyelte a szótár ügyét. Akadémiai rendes tagsági székét 1935-ben „Szótári tanulmányok s a teljes szótár” című értekezésével foglalta el (NyK. 1935. XLIX.), a magyar betűrendről szóló tanulmányát pedig azzal a céllal is írta (NyK. 1936. L.), hogy a nagyszótári anyag rendezésének segítségére legyen. Remélte, hogy még részt vehet majd a munkában. „Gondolatban sokszor ott időzöm Kőzetek, — írja egyik levelében, — vissza-visszavágyom a szavak rengetegébe, melynek annyi rejtett szépsége van.” A nyári szünetben fel akarta dolgozni a szótár számára „Az ember tragédiájá”-t, de tervét meghíúsította a halál.

Munkáit olvasva, szavait emlékezetünkbe idézve a tudományban és a művészetben valósuló örök értékeknek, az igaz-

ságnak és a szépségnek emberi nyilvánulásait fáradhatatlanul és önzetlen lelkesedéssel búvároló tudós egyéniségnek és az embertársait mély együttérzéssel szerető finom léleknek rokonszenves vonásai sugárzanak felénk. Szenvedélyesen szeretete a tudományt, csodálattal és áhítattal elemezte az irodalom művészi alkotásait. Meggyőződéssel hirdette a tudománynak és a művészetnek egyént és nemzetet nevelő erkölcsi erejét. Tudományos munkásságát nemcsak a maga lelkének kielégítésére végezte, hanem egyúttal nemzete iránt érzett szeretetből tett köteles szolgálatnak tekintette. „Hic mortui vivunt, hic muti loquuntur“ — ezt a középkori jelmondatot írta fel könyvtárára. Az ő tolla nyomán s az ő ajkain valóban megszólaltak a régi írók elnémult szavai, új életre keltek a rég elhunyt nagyok gondolatai, hogy a szellemnek időt legyőző erejével táplálják az utódok lelkét.

Emlékét kegyelettel ápolják kortársai, s áldani fogják mindazok, kiket könyveinek, cikkeinek tanulmányozására serkent a magyar nyelv és a magyar irodalom szeretete.

SÁGI ISTVÁN.

Főnévi igenevünk alakjainak eredete kérdéséhez.

I.

SZINNYEINEK elmés magyarázata a magyar főnévi igenév *-ni* végű és személyragos *-nom, -nod, -nēm, -nēd, -nie* stb. végű alakjainak viszonyáról (MNy. XXXII, 217 kk.) termékenyítő hatással járt és figyelemre méltó megállapításokat fakasztott PAPP ISTVÁN tollából (i. h. XXXIII, 38 kk.). Legyen szabad a fejlődés elképzelését a magam részéről is tovább szönm, kihagyva és mással cserélve föl a szövéis egy-két szálát.

Igen tetszetősnek tartom én is SZINNYEI gondolatát, hogy a személyragtalan főnévi igenévnek *-ni* végződése, mint eddig is vallottuk, a *vagyon, hason, haszon* szavakban is mutatkozó *-n* igei főnévképzőt meg az ősi *-é, -á* lativus-ragot tartalmazza (ugyanilyen elváltozást mutat e rag a *neki* és *teii* szókban is), a személyragos alakok sora azonban eredetileg ilyképpen hangozhatott:

* <i>ou̯donum(u)</i>	* <i>kētnūm(ū)</i>
* <i>ou̯donud(u)</i>	* <i>kētnūd(ū)</i>
* <i>ou̯donā</i>	* <i>kētne</i>
* <i>ou̯donumuk</i>	* <i>kētnūmük</i>
* <i>ou̯donutuk</i>	* <i>kētnūtük</i>
* <i>ou̯donik</i> > * <i>ou̯donuk</i>	* <i>kētnik</i> > * <i>kētnük.</i>

Ezek az alakok, az egyes és a többes 3. személyt kivéve, pusztán hangbeli fejlődésen mentek át s ily úton váltak *olda-*

nom, olda-nod, olda-nunk, olda-notok; köt-nöm, köt-nöd, köt-nünk, köt-nötök stb.-féle ejtésűekké. Az egyes és a többes 3. személyű alakok végződésébe azonban az eredeti személyrag elé egy *i* hang toldódott bele, amely SZINNYEI szerint nem lehet más, mint a személyragtalan, irányhatározó *-ni* végződésnek lativus-ragja. Hogy ez a raelem miért csupán a 3. személyű alakokba hatolt be, arra SZINNYEI nem adhatott feleletet, megkísértette azonban a feleletadást PAPP ISTVÁN, aki SZINNYEI elgondolását egyébként is egy figyelemreméltó nyelvtörténeti nyom föl kutatásával, az ÓMS. *Tuled ualmun* [olv. *ualnum*] *de num ualallal* helyének új és tetszetős értelmezésével valószínűbbé tudta tenni, és az igeneves szerkezet használatmódjának sorsát is tovább nyomozta. Szerinte a főnévi igenévnek a nyelvfajlás folyamán két életrelvaló szerkesztésmódja alakulhatott ki, ú. m. a *nekem (neked stb.) várni kell* és a

<i>(nekem) várnom kell,</i>	<i>(nekünk) várnunk kell,</i>
<i>(neked) várnod kell,</i>	<i>(nektek) várnotok kell,</i>
<i>(neki) *várna kell,</i>	<i>(nekik) *várnuk kell-féle</i>

szerkezetmód. A föltételezhető 3. személyű **várna* és **várnuk* alakok nem mutathatók ki a nyelvtörténetből, csupán a már *i*-vel bővült és ma is használatos *várnia, várniuk*-félék. PAPP mármost fölteszi, hogy ez az *i* elem egykor valamennyi személyragos igenévi alakba behatolt, vagyis hogy az alakvegyülés a személyragos alakok egész során kifejlődött volna: **várniom, *várniod, *várniunk, *várniotok kell*. Annak a föltűnő jelenségnek az okára nézve, hogy az *i* behatolása útján keletkezett személyragos alakok közül miért maradtak fenn csupán a 3. személyű *várnia* és *várniuk*, PAPP így teszi föl a kérdést: „Miféle célszerűség nyilatkozott meg a *várnia, várniuk* vegyülék-alakok elfogadásában?¹ Más szóval: miféle szellemi szükségletet elégítettek ki ezek — de csakis ezek — a contaminációs formák?” Mielőtt e kérdésre való feleletét, vagyis a *várnia* és *várniuk*-féle alakok megmaradására vonatkozó magyarázatát bíráló tárgyává tennem, én egy más — módszeres — kérdést vetek föl: kell-e a fejlődést kutató nyelvésznek valamely alakvegyülés föltevése alkalmával azonnal abból a hitből indulni ki, hogy a jelenség kezdetben az illető alakok egész során végigvonult, szóval: szükséges-e a nyelvfejlődésben mindig ilyen rendszerkényszerűséget föltételeznünk? Nézetem szerint ilyen föltevésre nincsen okvetetlenül szükségünk. Beérhetjük egyszerűbb és természetesebb elképzeléssel is, ha t. i. föltesszük, hogy az alakvegyülés éppen csak azokban az esetekben történt meg, amelyekben valósággal kimutatható. SZINNYEI is megelégedett azzal, hogy az *i*-nek csupán a 3. személyű alakokba való benyomulását tette föl.

¹ En ritkítottam.

E szerint elegendő azt az okot kutatnunk, amely valamely esetben az alaksorozat bizonyos egyedein a kivételes alakvegyülést, ezúttal az *i* elem behatolását előidézte. PAPPnak elgondolásából mármost megfelelő módosítással elfogadhatónak tartom az egyes 3. személyű *várnia* alakra vonatkozó magyarázatot, hogy ennek a vegyülékalaknak a jogosultságát a föltehető régi 3. személyragos *vár-n-a* főnévi igenévalaknak a hasonló hangzású és tényleg megvolt s ma is meglevő föltételes módú és szintén 3. személyű *várna* alakkal való egybeesése adta meg. Csakhogy míg PAPP szerint ez a körülmény az egész soron végig megtörténhetett alakvegyülés esetei, vagyis a **várni-i-on*, **várni-i-od*, *várni-i-a* stb. alakok közül a 3. személyű *várnia* alaknak általánossá válását és így fönnmaradását vontatja maga után, én a fejlődést úgy képzelem, hogy a föltehető 3. személyű **várni-a* igenévének a föltételes módú *várni-a* alakkal való azonos hangzása a vegyülékes *várni-i-a* alaknak a létrejöttét idézte elő. A *várni-i-a* alakot e szerint a különböztetésre törekvő nyelvszemlélet hozta létre. A föltehető többesszámi **várni-uk* alaknak *várni-i-uk*-ká változásáról is az a nézetem, hogy a *várni-i-uk* sem úgy maradt fönn a PAPP szerint elképzelt egész alaksorból (**várni-i-on* ... **várni-i-unk* stb.), hanem hogy külön létrejött, mégpedig ezúttal egy másik nyelvjelenség, az analógia hatása alapján. Az én fölfogásom tehát ennek az alaknak a keletkezésére nézve is eltér nyelvész-társunktól. PAPP szerint „itt több oldalról való alak-érintkezés teremtette meg és erősítette ugyanazt a vegyülék-formát“, úgymint: a) a **várni-uk* vegyült régiebb fokú **várni-uk* ejtésével: **várni-uk* × **várni-uk* = *várni-uk*; b) a pusztán infinitívusi *várni* vegyült a föltehető 3. személyragos **várni-uk*-kal: *várni* × **várni-uk* = *várni-uk* (quod est demonstrandum!); c) „végül bizonyos, hogy a harmadik személy egyes számában már állandósult *-i-s* forma is hatott a harmadik személy többes számának alakjára“: *várni-a* × **várni-uk* = *várni-uk*. E három lehetőség közül PAPP „a *várni-uk*, *kérni-uk* véglegesítésében“ legnagyobb fontosságot, úgy látszik, az elsőnek tulajdonít, mert ezt hosszabb magyarázattal kíséri: „A *várni-uk*, *kérni-uk* vegyülék-alakok annak a nemzedéknek az ajkán születhettek meg először, amely nemzedék még a *várni-uk*, *kérni-uk* formákat hallotta apáitól, de amelyeket maga már hangtörvényszerű változtatással *várni-uk*, *kérni-uk* formában szeretett mondani. Nos, ez a nemzedék a pillanatnyi contaminatióképpen feltűnő *várni-uk*, *kérni-uk* alakot szentesítette, mert beszédmódjában egyfelől a régihez is akart ragaszkodni, másfelől az új kor, a haladás követelményeinek is eleget akart tenni. Az egészséges nemzedékváltás szellem-történeti ténye, t. i. a régihez való konzervatív ragaszkodás, egyben az újnak, a változtatásnak akarása¹

¹ A ritkítások mind tölem valók.

alkotja azt a szellemi hátteret, amelyben a *várniuk*, *kérniük* vegyülék-alakok célt, értelmet és szentesítést nyertek.“ Erre a ’szellemtörténeti’ magyarázatra nézetem szerint szintén nincs szükség, mert két nyelvi alaknak küzdelme még nem jelent okvetetlenül ’szellemtörténeti’ mozzanatot. A nemzedékváltással kisebb-nagyobb nyelvi átalakulás együttjár ugyan, és ilyenkor a régi és új alakok össze is keveredhetnek, de tudatosság, ’változtatni akarás’ olyan irodalmi élet nélkül való régi korban, aminőben igenvalakjainknak elképzelt átalakulása végbemehetett, véleményem szerint alig lehet föltennünk. Sokkal egyszerűbb öntudatlan alakkeveredésre gondolnunk s az új nemzedék használta alakok diadalát az általános nyelvtörténeti tapasztalattal magyarázunk, hogy a régibb nemzedék kihalásával rendszerint ennek nyelvhasználata is clavul és feledésbe jut. Ami pedig az újabb *várniuk*, *kérniük* alakok létrejövetelének okát illeti, az én véleményem az, hogy ha már az egyesszámi *várnia*, *kérnie* alakok — és csupán ezek — a föltételezett személyragos **várna*, **kérne* alakoknak a föltételes módúakkal való egybeesése következtében létrejöttek, a többesszámi *várniuk*, *kérniük*-nek megszületéséhez elegendő volt — amire PAPP csak harmadsorban gondol — az egyesszámi alakok analógiás hatása, minthogy ez a legközvetlenebbnek és legtermészetesebbnek is mutatkozik. A *fi-a* ~ *fi-uk*, *annyi-a* (sincs) ~ *annyi-uk* (sincs)-féle 3. személyű alakpárok természetsszerűleg és könnyen hozhatták maguk is létre a *várn-i-a*, *kérn-i-e* vegyülék-alakok mellé az új *várn-i-uk*, *kérn-i-ük* személyragos formákat. A két nyelvtani szám 3. személyű alakjainak egymásra való hatását illetőleg elegendő talán a *van* és *jön* igealakok keletkezésére hivatkoznom, amelyek a régibb és eredetibb *vagyon* és *jő* helyett csak a XVII. században lépnek föl; az előbbi a régi *vagynak* hangbeli továbbfejlődéséből, a *vanak*-ból, az utóbbi a régi *jőnek* alakváltozatából, a *jönnek*-ből van analógiásan elvonva (l. SZINNYEI, NyH.⁷ 123 és GOMBocz, MTörtNyt. III. r. 116).

II.

A fönnebbi észrevételek megírása óta MELICH JÁNOS maga is hozzá szólt SZINNYEI magyarázatához és ellene részletes megokolással számos nehézséget hozván föl, egyúttal újból kifejtette a saját fölfogását főnévi igenevünk alakjainak eredetéről (MNY. XXXIII, 65—76). Legyen szabad egy füst alatt ezeket a nehézségeket is szemügyre vennem és röviden a MELICH magyarázatáról is nyilatkoznom.

Első nehézség SZINNYEI magyarázata ellen MELICH szerint az volna, hogy „egyesegyedül a személytelen mondatok egy olyan csoportjára“ van építve, „amelyek ú. n. személytelenekké csak az idő folyamán váltak“, vagyis a *tenni kell* vagy *nem*

kell, nem szabad, nem tanácsos, nem érdemes-féle állítmányú mondatokra (67. l.). Az a körülmény, hogy ezek a mondatformák személyesek-e vagy nem, és hogy, ha eredetileg személyesek voltak, csak idővel váltak személytelenekké, nézetem szerint nem lehet fontos az igenévi alakok keletkezésének magyarázatában, mert 'személyes' vagy 'személytelen mondat' voltak csak a nyelvész tudatában van meg, mondatalakulás azonban a közönséges beszélők tudat nélküli nyelvhasználatában e mondatfajok kiérzése nélkül is végbemehet. Már kezdettől fogva ugyanis lehettek ilyenféle mondatok, mint: 'tennem kell valamit', 'nem szabad *beszélnem*', 'nem érdemes *járadoznom*' stb., mert hiszen ezek eredetileg is jelenthettek ilyesmiket: 'kell a (valamit) *tevésem*', 'nem szabad a *beszélésem*', 'nem érdemes a *járadozásom*' stb., mint ahogyan SZINNYEI gondolja. És én hozzá teszek ezekhez az úgy nevezett személytelen mondatokhoz létigés mondatokat is, amelyek a nyelvész tudata szerint sem személytelenek és mégis hasonlók azokhoz a mondatokhoz, amelyekből a SZINNYEI magyarázata kiindul, nevezetesen efféléket mint: 'van *ennem*', 'van *innom*' stb. (Vö. Petőfinek „A jó öreg kocsmáros“ című versében: „Van szál-lásom itten s *ennem*, *innom* ingyen.“) Ezek az *en-nem* és *in-nom* alanyok alaki eredetük szerint szakasztott olyanok, mint a 'van *hasz-nom*' mondat alanya, amely valószínűleg egy rég kihalt **hasz-* igének (vö. finn *kasvaa* 'nő') -n igei főnévképzős és személyragos alakja. Hogy ma a nyelvész az *ennem* és *innom* alakokban célhatározót lát, az az ő tudományos szemlélete, az ősmagyar azonban a 'van *ennem*', 'van *innom*' mondatokat e mai nyelvészi ismeret híján egyszerűen így foghatta föl: 'van evésem', 'van ivásom', sőt így is: 'van ételem', 'van italom'. Tudjuk ugyanis, hogy a nyelv ősi állapotában az igei névszóképzőknek, sőt a képzőknek általában nem lehetett olyan határozott, szétkülönült jelentésértékük, mint a nyelvfejlődés mai fokán; a *látogat-ó* szó például még ma is jelenthet cselekvő személyt (pl. *látogatók* jöttek) és elvont cselekvést (pl. *látogatóba* megyek); az *ír-ás* szónak ma is kétféle jelentése van: a) 'das Schreiben' (vagyis: a cselekvés maga) és b) 'die Schrift' (vagyis: a cselekvés eredménye); sőt, hogy még meggyőzőbb példát említsek, maga az *ennem*-mel azonos alapszóból való és 'Speise' jelentésű *étel* szó is nemcsak az evés tárgyát jelentette a régiségben, hanem magát az 'evés'-t is, pl. „halalnak halalalual holtanak meg a meg tiltot fanak gyö-mőlchyeből valo *etelert*“ (azaz evésért, l. a NySz.-ban számos hasonló példa között), és ennek az elvont jelentésnek még ma is megvannak a maradványai: *étel* előtt, *étel* közben, *étel* után v. végén, azaz: evés előtt, közben stb. (l. CzF.).

Második nehézségül MELICH (67. l.) azt hozza föl, hogy az átnemható és átható (szóval nem személytelen) igéjű mon-

datokban a főnévi igenév „eredetileg¹ szintén személyragos alakú“ volt, mint pl.: „*akartam ystennek zolgalnom*“ (JókK. 89); „*enghegy ennekem te hozjad jwnem*“ (ThewrK. 238); „*iquenc aiandokocckal imadnonc* ötét“² (MüncK. 16) stb. Az az állítás azonban, hogy az átnemható és átható igéjű mondatokban a főnévi igenév eredetileg személyragos volt, MELICH idézeteivel egyáltalán nincs még bebizonyítva. Hiszen az ilyen személyragos igenevekkel vegyest személyragtalanok is elég sűrűn olvashatók régi nyelvemlékeinkben. Legyen elég csupán a legrégeből, a Jókai-kódexből idéznem egy-két példát: „*en mendenestewlfoguan zerzem ezuylagot elhadny: es keuettny tegedet*“ (5. l.); „*kez vagyok attyam engedemesseget tenny*“ (11. l.); „*azert nem akarom ewtet bantany*“ (15. l.) stb. stb. Lehetséges tehát (és ezt a következő lapon MELICH maga is megengedi), hogy az ő idézte főntebbi mondatok a kódexírók nyelvében így is hangozhattak: 'akartam istennek szolgálni'; 'engedj énnekem te hozjad jöni'; 'jövénk ajándokokkal imádni ötét' stb., és — amint MELICH maga mondja — „gondolhatnánk arra, hogy a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb. szerkezetekből [vagyis a SZINNYEI elgondolása szerint] terjedt volna át a *-nom, -nod* stb. az olyan szerkezetekre, ahol eredetileg csak a főnévi igenév, tehát *-n + viszonyragos* alak állt: *jövék imádkozni, szűnél lakozni* stb. helyett: *jövék imádkoznom, szűnél lakoznod* stb.“ Ez ellen az általánosságban elfogadható lehetőség ellen azonban MELICH több, szerinte 'súlyos tény' sorakoztat föl. Lássuk őket egyenként.

Az irányragos *-n-i* végű igenévnek a *-nē-m, -nē-d; -no m, -no-d* stb. végű személyragos igei főnévvel való összekeveredése ellen MELICH mindenekelőtt azt a nyelvtörténeti tényt hozza föl, hogy „a személyragos főnévi igenevek nem hogy terjednének, hanem lassan, fokozatosan kivesznek“ (68. l.). Ennek a körülménynek nézetem szerint a SZINNYEI-féle alakmagyarázat kérdésében nem lehet jelentősége. Nyelvtörténeti módszer szempontjából ugyanis valamely fejlődési irányból, amely az adatokkal támogatható nyelvtörténet korában jelentkezik, a nyelvtörténet előtti kor nyelvállapotára, illetőleg ezen nyelvállapot két szóképzési alakjának vagy két mondat szerkezetének keletkezése sorrendjére nézve semminemű eldöntő következtetést nem tehetünk. A mi esetünkre vonatkozóan a személyragos igenévi mondat szerkezetek ritkulásából, fokozatos pusztulásából — amire pedig MELICH két ízben is hivatkozik — egyáltalán nincs jogunk arra következtetni, hogy az eddig

¹ Én ritkítottam.

² Ezt a mondatot kiegészítve és az eredeti helyesírás szerint idézem, mert ő betűt — ahogyan a Nyelvemléktár a kódexek *ö, ő* hangjait közli — tudvalevőleg csak a kései, 1541—1563-ból való Batthyány-kódexben találunk. (L. „A nyelvemlékek közlése módjáról“ című akadémiai fölolvasásomban: Nyr. XXXV, 65.)

pusztán irányragosnak tartott *-n-i* végű főnévi igenevek és az ugyanazon *-n* igei főnévképzővel alakult *-nēm, -nē-d: -no-m, -no-d* stb. végű személyragos igei névszók alakjai a nyelvtörténet előtti korban össze ne keveredhettek volna, és hogy az eredeti *-ni* végű vég- és célhatározó igenevekre az alany-szerpeben használt személyragos igei névszók hatással ne lehettek volna, mint ahogyan SZINNYEI gondolja. A kétféle alakok egymásra való hatása a képző (*-n*) azonos voltánál és az irány- és személyragos (*-ni* és *-nēm, -nom* stb.) alakoknak egymáshoz hasonló hangzásánál fogva egészen természetesnek és valószínűnek látszik. Az összekeveredés után aztán a kétféle alakok sorsát, egyiknek nagyobb fokú kedvelését, a másiknak pedig elhanyagolását a nyelvszokás kikutathatatlan szélsége az előbbi állapottól függetlenül is előidézhetette.

A *-ni* és *-nēm, -nom* stb. végű alakok keveredésének lehetősége ellen másik súlyos tényként azt hozza föl MELICH, hogy a *jövök imádkoznom* stb.-féle mondatokban az *imádkoznom* „világosan cél- és véghatározó, illetőleg ebből fejlődött tárgy“, míg a *nekem kell dolgoznom* stb.-féle személytelen mondatokban a *dolgoznom* stb. „mai¹ nyelvérzékünk szerint alany.“ Ha mármost a *nekem kell dolgoznom*-féle mondatokban a *dolgoznom* stb. „alaktanilag is határozórag nélküli főnév, melynek jelentése 'dolgozásom, dolgozásod stb.', akkor ebből az alany-szerpeből a *megyek, jövök dolgoznom* stb.-beli cél- és véghatározó értékű *dolgoznom* stb. teljesen magyarázhatatlan, érthetetlen.² A *megyek, jövök* stb.-féle igék mellett csak viszonyragos főnév szolgálhat határozóul“ (68. l.). MELICHnek ez a kifogása nézetem szerint merőben tárgyaltalan. SZINNYEI fölfogása alapján ugyanis nincs szükségünk arra a föltevésre, hogy a *megyek, jövök* stb.-féle igék mondataiban a célhatározó valamikor okvetetlenül személyragos igenév lett volna, vagyis hogy eleink eredetileg így beszéltek volna: *megyek dolgoznom, jövök dolgoznom* stb. SZINNYEI szerint az ősi beszédben a személyragos igei névszók (*dolgoznom, dolgoznod* stb.) csoportja mellett meg kellett a személyragtalan, *-ni* végű igenévnek is lennie (MNy. XXXII, 221), és ez — az eddigi általános nézet szerint irányragos igei névszóalak (*-n + i*) lévén — természetes kifejezője lehetett kezdettől fogva a véghatározásnak és a célhatározásnak: *megyek dolgozni, jövök imádkozni* stb. Ha pedig az ilyen *-ni* igeneves mondatokban a vég- és célhatározó természetes és magától értődő dolog, akkor az a föltevés is elesik, hogy a véghatározós kifejezésekben a véghatározói jelentés eredetibb alanyértékből értékelődött volna át, amit MELICH teljesen magyarázhatatlannak és érthetetlennek vél. Itt tehát ő voltaképpen önönmagának

¹ Én ritkítottam.

² Én ritkítottam.

okozott zavart azzal, hogy a *megyek dolgoznom, jövék imádkoznom*-féle régi szerkesztésmódot, amely kódexeinkben csakugyan sűrűn olvasható, föltétlenül eredetibbnek tekintette, holott erre a föltevésre — amint már föntebb rámutattam — kellő alapunk nincs, és — amint az imént megjegyeztem — SZINNYEI fölfogása alapján sincs semmi szükségünk. Mondatszerkezetkeveredés azonban mégis lehetséges volt a nyelvtörténeti kor előtt vagy elején; ennek föltevését és elképzelését semmi súlyosnak tartható tény nem zavarja, és én ezt a magam részéről, a SZINNYEI-féle fölfogás alapján állva, a következőképpen bátorodom elgondolni. Az ó-magyarot megelőző korban az *-n* igei főnévképzőnek két külön szerepű hajtásai: a *-nēm, -nēd: -nom, -nod* stb. végű, személyragos alany-szerepű igei főnevek és az *-i* irányraggal ellátott, *-ni* végű véghatározói szerepű főnévi igenevek eredetileg külön-külön meglehettek egymás mellett a nyelvszokásban; mondhattak az ősmagyar korban — az ősi kiejtésmódot, illetőleg szóalakot ezúttal figyelmen kívül hagyva — ilyenféle mondatokat, mint: *van ennem, kell dolgoznom* (amelyekben az *-n* képzős személyragos igei névszók alanyok), és ilyeneket: *megyek dolgozni, jövék imádkozni* stb. (amelyekben az *-n* képzős igei névszónak *-i* irányraggal ellátott alakjai vég-, illetőleg célhatározók). A személyragos *-nēm, -nēd: -nom, -nod* végű alakok azonban csakhamar hatással kezdtek lenni a puszta irányragos *-ni* végű alakokra, úgyhogy a *megyek dolgozni, jövék imádkozni* stb.-féle mondatok ilyenekké alakultak át: *megyek dolgoznom, jövék imádkoznom* stb. Ilyen hatás a *-ni* és *-nēm, -nom* stb. végződésnek hasonló hangzásánál fogva a nyelvtörténet későbbi szakában, sőt akár ma is érthető volna, még érthetőbb abban a nyelvtörténet előtti korban, amikor magának az *-n* igei névszóképzőnek a jelentésértéke is meglehetett még a nyelvtudatban. Ez a hasonló hangzáson és némileg a képző értékének tudatán is alapuló hatás magyarázza meg azt, hogy a kódexekben a vég- és célhatározós mondatok oly sűrűn találhatók *-ni* végzet helyett és mellett *-nēm, -nom* stb. végű személyragos igei névszókkal szerkesztve. A személyragos alakoknak a puszta irányragos alakokra való hatását, amint láttuk, elvben MELICH maga is föltehetően tartotta, ellene fölhozott eddigi kifogásai azonban nézetem szerint nem elég súlyosak.

MELICH folytatólag azt hiszi, hogy a *nekem kell dolgoznom*-féle mondatokban a *dolgoznom* stb. igenevek eredetileg nem voltak igazi alanyok, hanem hogy bennük olyan esettel állunk szemben, aminő a magyar nyelvtörténetben a *sokan, többen, öten, hatan* stb.-féle alanyoké, amelyek „eredetileg nem alanyok, hanem *-an, -en* essivus-ragos mód- és állapotározók“ (69. l.). Erre a nézetre a maga ellenkező alapfölfogása szempontjából MELICHnek természetesen szüksége van, hiszen ő valamennyi kérdéses igenévi alakunkat ősbib latinus-

ragos eredetre igyekeznek visszavezetni. Igenévi alakjainknak ilyen eredete — amint ő elképzeli és részletesen másodízben is (NyK. I, 266 kk. és a most tárgyalt cikkében) kifejti — magában véve kétségkívül lehetséges, amit azonban a SZINNYEI nézete ellen továbbad fölhoz, az véleményem szerint szintén nem eléggé nyomós ellenvetés. Ő t. i. nincs megelégedve a SZINNYEI magyarázatához alapul szolgált finn mondattani analógiával, mert SZINNYEI a *-minen* képzős igei főneveknek nemcsak az állító, hanem a tagadó mondatokban való alanyul szereplésére is hivatkozott: „*Sinun on sinne meneminen* 'neked oda kell menned', szóról-szóra: 'neked van odamenés'. *Sinun ei ole sinne mememistä* 'neked nem szabad (jó, tanácsos) odamenned', szóról-szóra: 'neked nincs odamenés'“ (MNy. XXXII, 221). Az állító mondatokban u. i. — amint MELICH is helyesli — „a *meneminen* alaktanilag is alanya az *on* a. m. 'van' létigének“, a tagadó szerkezet azonban, „amelyet SZINNYEI szintén idevon“, MELICH szerint „nem vonható ide“ (MNy. XXXIII, 69). Amde ez — úgy vélem — nem lehet akadálya annak, hogy az ősrégi magyar mondatokban a 'neked van odamenésed'-féle mondatok jelentése azzá ne változhatott volna, hogy 'neked oda kell menned'. A finnben a tagadó mondatok alanyának részhatározói alakja ugyanis minden valószínűség szerint csak másodlagos fejlemény és alig lehetett ősi, finnugorkori nyelvsajátság. Az a körülmény pedig, hogy valamely alanyforma eredetileg is ragtalan, nevező alak volt-e vagy csak utólag vált ragos alakból alanyértékűvé, csak a nyelvfejlődést kutató tudós szemében lehet jelentős, a közönséges beszélők nyelvérzékére nézve az egyik, a ragtalan alak éppen olyan alany szerepet tölt be, mint a másik, a valamely raggal ellátott forma. S aztán a magyar mondat történeti kialakulásának elképzeléséhez és magyarázatához nem is szükséges a finn mondat szerkesztéssel való teljes és tökéletes egyezésnek a követelése. Az állító mondatok szerkezetének elgondolható egyezése már maga is elegendő ahhoz, hogy egy nyelvben lehetségesnek tartsunk olyan szerkesztésmódot, amely a rokonyelvben megtalálható, még akkor is, ha a tagadó mondatokban ez a szerkezet a két nyelv közül csak az egyikben fejlődött ki.

MELICH azonban kifogásaiban ennél is tovább megy. A 70. lapon az állító szerkezetű *sinun on sinne meneminen*-féle finn mondatokat sem tartja analógiául elfogadhatóknak, mégpedig azért, mert az ilyen finn mondatformákban az alany „nominativusban álló, igéből képzett ragnélküli névszó . . . A *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb.-féle mondatokban azonban a *dolgoznom, dolgoznod* stb. eredetileg¹ csakis igenév lehet, semmi¹ más.“ Ez a megokolás természetesen csak akkor volna elfogadható, ha már kész igazsággént

¹ En ritkítottam.

volna bebizonyítva az, hogy a *dolgoznom*-féle alanyok az ó-magyart megelőző korban föltétlenül csakis igenevek lehettek. Ezt pedig — amint láttuk — kész igazságnak nem tekinthetjük, mert a SZINNYEI fölfogása ellen eddig fölhozott kifogások véleményem szerint nem nyomósak és könnyű szerrel elháríthatók.

Annak a nézetnek a bizonyítására, hogy a *dolgoznom* *kell* stb.-féle mondatokban a *-nem*, *-nom* stb. végű igezárma-zékok „csakis“ igenevek lehetnek, MELICH további három mondattani körülményt hoz föl, amelyeknek azonban véleményem szerint az a közös gyöngéjük, hogy pusztán a nyelvtörténeti kornak és a mai nyelvhasználatnak az állapotát jelentik, és az ellenvetések tevője a történetelőtti nyelv-állapot más lehetőségére elfelejtett gondolni. Az első, A) pont alatt tárgyalt ellenvetés az a mai szórendi szabály, hogy „a hangsúlyos ige kötő akkor is az ige előtt áll, ha értelem szerint nem az igehez, hanem egy igenévhez tartozik, pl. *le kell mennünk*.“ Ennek a mai és „a magyar nyelv egész történeti korában is“ megvolt szórendi szabálynak az alapján MELICH így vélekedik: mivel ige kötős igékkel a szóbanforgó mondatszerkezetek szórendje már réges régóta ez: 'tőled *el kell mennem*', azért ha az ilyen mondatokban az „*el mennem* főnév volna¹, tehát 'lemenés, elmenés' volna¹ a jelentése, akkor mint hangsúlyos szónak a maga egészében *kellene*¹ az ige elé kerülnie“; vagyis példával megvilágítva: akkor az idézett soproni virágéneknek MELICH szerint így kellene hangzania: 'tőled *el mennem* kell' stb.; mivel pedig az adatokkal igazolható nyelvtörténeti kor ilyen szórendet nem ismer, ennél fogva az *el mennem* és az ige kötő nélküli *mennem*, *várnom* stb. igezárma-zékok csak igenevek lehetnek, és nem lehetnek személyragos, nevezőalakú igei névszók. Erre az ellenvetésre ezt kell felelnünk: igaz ugyan, hogy a mai szórend és már a virágének korának, a XV. század végének a szórendje ige kötős igéjű mondatokban ez volt; 'tőled *el kell mennem*' és nem: 'tőled *el mennem* kell', ámde nem szabad elfelejtenünk mindenekelőtt azt az igen fontos körülményt, hogy az ige kötők tudvalevőleg újabb fejlemények nyelvünkben, hogy a Halotti Beszédben csupán egyetlenegy ige kötő van még, a *meg* szó ('turkát *meg*észokosztja'), hogy a Miatyánkot legrégebb, XV. századi szövege szerint még így imádkozták: *Szenteltessék* te neved. *Jöj*ön te országod. *Légy*en te akaratom... És *bocsásd* münökönk mü vétetönket stb.,² míg ma azt mondjuk: *szenteltessék meg*..., *jöj*jön *el*..., *legyen meg*..., *bocsásd meg*... stb. Az ó-magyar kort megelőző időben tehát nem is

¹ A ritkítások tőlem valók.

² A MünchK. 23. lapján; vö. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig 128. l.

volt alkalom arra, hogy a *mennem kell*-féle mondatokban a mai nyelvész olyan szórendi hibát föltételezhessen, amelynek következtében a *-nem, -nom* stb. végű igenevek eredetére nézve a MELICH fölfogását kellene okvetetlenül elfogadnunk. Mikor az igekötők nyelvünkben már kialakultak és általánossá lettek, akkor a 'nekem *kell mennem*' stb.-féle mondatokban a *mennem*-féle nevező alakoknak eredeti névszói értéke a vég- és célhatározói *-ni* végű igenevek hatása alatt már egészen át lehetett értékelődve, vagyis olyan vég- és célhatározóknak látszhattak maguk is, aminők a *-ni* végű igeszarmazékok, s ennélfogva az olyan igekötős igéjű eredetibb mondatok, mint *elmennem kell* stb., — amelyek voltaképpen azt jelentették: 'elmenésem kell', — szórend tekintetében is alkalmazkodtak az igeneves *el kell menni* stb.-féle mondatokhoz, átalakultak tehát ilyenekké: *el kell mennem* stb.

Hasonló gyöngéje van a B) alatti második mondattani kifogásnak is, amely így szól: „Igéből képzett *lemenés, elmenés* stb.-féle névszók mellett jelző is, névelő is állhat, ellenben a *lemennünk, elmennem* stb.-féléknek sem jelzője [olv. jelzőjük], sem névelője [olv. névelőjük] nem lehet... Már pedig ha olyan főnevek volnának a *lemennünk, elmennem* stb., mint a *lemenésünk, elmenésem* stb., akkor azt várnók, hogy névelőt is, jelzőt is felvehessenek.“ Ez az „érv“, — amelyre egyébként SÁGI ISTVÁN hívta föl a MELICH figyelmét, — nézetem szerint szintén hibásan a mai nyelvallapot törvényét keresi az ómagyar kort megelőző nyelvhasználatban. A dolog pedig az őskorban egyszerűen úgy állhatott, hogy amíg a *várnom, kérnem*-félék olyan igei névszók voltak a nyelvérzékre nézve, mint a hasonló alaki elemekből álló és ma is névszói jelentésű *hasznom*, addig természetesen jelzőjük is lehetett; névelőről — de *strigis, quae non erant* — abban a korban nem is kell beszélnünk, és miatta a *várnom, kérnem* alakokat illetően kifogást sem tehetünk, mert a magyar névelő tudvalevőleg csak a nyelvtörténeti kor fejleménye. Mihelyt aztán ezek a *várnom, kérnem*-féle alakok — szintén az igenévi *várni, kérni*-félék hatása alatt — elvesztették eredeti névszói értéküket, és maguk is igenévi szerepet kezdtek játszani, egészen lehetetlenné vált többé akár névelővel, akár jelzővel való társulásuk.

E két korszerűtlen kifogásnál is meglepőbb és még kevésbé tekinthető megokoltnak nézetem szerint a harmadik, a C) alatti. Abból a körülményből ugyanis, hogy Erdélyben és másutt a *kell, lehet, szabad* stb. igék mellett ma általánosan a *ny* mellékmondatot használnak a személyragos főnévi igenév helyett (pl. *el kell hogy menjek*, illetőleg: *el kell menjek* stb.), a *várnom, kérnem*-féle alakok ősi jelentésére és mondatbeli szerepére nézve épúgy nem lehet jogos következtetést vonni, mint az előbbi két kifogás esetében, mert itt is szem előtt kell tartanunk a szóban forgó alakok utólagos mondatbeli át-

értékelődését. De meglepőbb az a következtetés, hogy az általánosabb *nekem kell dolgoznom*-féle kifejezésből „csak¹ azért volt lehetséges nyelvjárásiilag az alanyi¹ mellékmondatos szerkezetnek: *kell (hogy) dolgozzak* stb. kifejlődése, mert az általánosabb használatú kifejezésmódban „a *kell* mellett a *dolgoznom, dolgoznod* stb. eredetileg cél- és véghatározó¹“. Hiszen nevező alakú, vagyis alanyul álló főmondatbeli részből csak annál természetesebb és érthetőbb az alanyi mondat kifejlődése! Az ilyenféle egyszerű mondatok ugyanis, mint: „itt léted nagy szerencse“, — amelyben az alanyul álló *léted* éppolyan személyragos igei névszó, akárcsak a *várnod, kérned*-félék, — a legtermészetesebben éppen alanyi mellékmondatos összetett mondatá alakulhatnak át: „nagy szerencse, *hogy* itt vagy“ stb. Ez a *kell*őn nem mérlegelt kifogásul szereplő mondattani jelenség tehát nem hogy megdöntené vagy gyöngítené, hanem csak megerősítheti a SZINNYEI fölfogását.

Az utóbb fölülvizsgált három elfogadhatatlan kifogás — és főképp a harmadik — alapján tehát egyáltalán nem juthatunk ahhoz az eredményhez, amelyet belőlük MELICH levont, hogy t. i. „a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb.-féle mondatokban a *dolgoznom, dolgoznod* stb. eredetileg nem lehet¹ a m. 'dolgozásom, dolgozásod stb.', s így eredetileg nem alanya¹ a mondatnak“ (71. l.), sőt a harmadik kifogásul fölhozott mondattani jelenség, a *dolgoznom, dolgoznod* stb.-féléknek alanyi mellékmondatokká való föloldódása egyenesen eredetibb alany voltak felé dönti a serpenyőt. Természetesen az a MELICHTől kikövetkeztetett eredmény sem fogadható el, hogy a *nekem kell dolgoznom* stb.-féle mondatokban a *dolgoznom* stb. „eredetileg cél- és véghatározó“².

Az elmondottaknál fogva tehát MELICHnek a SZINNYEI megfajtési kísérlete ellen vetett mondattani kifogásai nézetem szerint nem helytállóak, csak látszólagosak és könnyű szerrel elháríthatók, úgyhogy mondattani szempontból SZINNYEI magyarázatának alig lehet akadály.

MELICH aztán alaktani szempontból is meg akarta vizsgálni SZINNYEI fölfogását. Cikkének ez a része azonban (71—6. l.) voltaképpen nem egyenes cáfolat, hanem újabb és behatóbb kifejtése a saját magyarázatának. Erről készséggel elismerhetjük, hogy minden részletében jól van átgondolva, s az alaki fejlődésnek minden szakát kellő nyelvtörténeti megokolással világítja meg. Hogy alaktani szempontból vajjon az eddigi fölfogás-e a helyes, amely az igenév *-n-i* végződésében névszóképzőt (*-n*) és irányragot (*-i*) lát, avagy a MELICHÉ, azt írott nyelvtörténeti adatok híján teljes bizonyossággal

¹ En ritkítottam.

² A ritkítások tőlem valók.

aligha fogjuk eldönthetni. Ilyen alakkeletkezések elképzelésében csak a valószínűség fokáig juthatunk el, és a valószínűség nézetem szerint a mellett az elgondolás mellett szól, amely egyszerűbb és kevésbé szövevényes. Ebből a szempontból határozottan a SZINNYEI ötletének adok elsőbbséget.

ZOLNAI GYULA.

Régibb török jövevényszavaink magyarázatához.

Kanyaró.

Kanyaró szavunkat MUNKÁCSI (NyK. XXI, 118) származtatta törökből. Megfelelői — az eddig idézett török nyelvi adatokat kiegészítve — a következők: oszm., kaz. *qizamîq* 'Masern, Scharlachfieber' | csag. *qizamuq* 'Hautkrankheit mit Fiebererscheinungen' | özb. *qizamîq* 'кору' (JUDACHIN 509).

Törökből: cser. *kâzâmâk* 'Masern' (RÄSÄNEN: MSFOu. L, 39) | vog. TJ. *kasâ mâz*, TČ. *kâsâ mâz*, AK. *χâsâmâz*, KK. *kâsâmaz*, FK. *kôsâmâz* 'Masern' (KANNISTO: FUF. XVII, 117).

A török *qizamîq* 'kanyaró' a *qiz-* 'vörösnek lenni, kivörösödni' (illetőleg *qiza-*) származéka; a *-mîq* deverbális és denominalis képző jól ismert, vö. oszm. *tirmîq*, *kesmik*, *qusmuq* stb. (DENY, Gram. 582). Valószínűleg ezzel a *qiz-* tövel függ össze Kâşr. *qizlamuq* 'eine Art Geschwüre'.

Ugyanennek a betegségnek nevét más török adatokban a különben szintén *qiz-* 'izzani' tövből származó *qizil* 'vörös' további képzései fejezik ki. Pl. a csag. *qizilča* | kazak *qizilša* (IL' MINSKIJ 177) | bask. *qizilša* | tob. *qizilca* (Kratk. sl. 245) | azerb. *qizilja* (GANIEV 49, 138) | bar. *qizilzuq* | csuv. *χarłaxen*. Csuvas jövevény a cser. RAM. *erłaxän* 'Masern, Röteln', Krok. *irłixän*, Tr. *erlezaŋdaş* 'mit Masern bedecken' (RÄSÄNEN: MSFOu. XLIX, 127). Török > perzsa *qiziljah* 'vörös kiütés' (W a ş ş a f, bombayi kiad. p. 690).

GOMBOCZ „Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink“ című munkájában (58) még erősen kételkedő álláspontot foglalt el az egybevétel helyességét illetőleg. Felvette ugyan a szójegyzékbe a *kanyaró*-t, de az egész címszót zárójelbe foglalta, mert „még ha feltesszük is, hogy a m. *kanyaró* eredetibb *karamó* helyett van (vö. *kanyarodik* ~ *karamodik* MTsz.), az első szótag *a*-ja akkor is magyarázatlan marad“.

Ez a kételkedő felfogás valamennyit enyhülhetett, mert BTLw. szójegyzékében már minden megjegyzés nélkül szerepel a szó (90), a hangtani részben viszont még mindig utal ugyanerre a megfejthetetlen nehézségre. Ez a kellően meg nem magyarázható első szótagbeli török *-i-* ~ magyar *-a-* megfelelés megvan különben még két másik szavunkban is, a *gyalom*-ban

(<? tör. *jūlim) és a *sajt*-ban (<? tör. *öjyt). GOMBOCZ végső magyarázatképen arra utal, hogy voltaképen a három magyar szó török eredete nem teljesen kétségtelen.

A *gyalom*-mal kapcsolatban már MUNKÁCSI hivatkozott az árja *jalam* 'Netz, Fangarn' szóra; a *sajt* kéttagú török forrás-alakja mellett pedig van az oszétban is egy, azonos jelentésű, egytagú szó, a *čiyd*. Kifogástalan magyarázat azonban ez időszerint ebben az irányban sem kínálkozik.

A *kanyaró* törökségében, úgy látjuk, mindennek ellenére nincs okunk kételkedni, mindössze az annyi nehézséget képező török *qizamiq*-ból való származtatást kell elejtenünk.

Az afganisztáni özbeg Qongrat nyelvjárásban 'kanyaró' jelentésben *qaraməq*-ot hallottam. Ennek a nagy török szótárainkban elő nem forduló ritka szónak az igazolására van más adatunk is. Šejx Sulejmān csagatáj szótárában találjuk ugyanis a következő tételt (konstantinápolyi kiad. 215 l., KÜNOS 120): قراغرىقى - بر نوع خسته نكدر * قراموق * قزاموق *qarayriqi: bir nev' xastaliq-dir; qaramuq; qizamuq*, vagyis: 'egy fajta betegség, *qaramuq* („kanyaró“), *qizamuq* („kanyaró“)' KÜNOS fordítása ezúttal helyes: 'eine Art Krankheit; Masern'.

Šejx Sulejmān adata két szempontból is érdekes. Először: magyarázatként előfordul nála is a ritka *qaramuq* 'kanyaró' szó; ismeretes, hogy ŠS. csagatáj szavaiban igen sok az özbeg (ritkábban: turkomán) szó; ezt, úgy látszik, annak idején nem vette észre KÜNOS, innen rengeteg értelmezésbeli tévedése. De érdekes maga a ŠS. közölte csagatáj szó is, mert arra világít rá, hogy a 'kanyaró' török neve az özbegben és a csagatájban nem a 'vörös' melléknévvel vagy a 'vörösség'-gel függ össze, hanem a fekete színhez csatlakozik. A *qaramuq* épuly melléknévi származék, mint a teleut *alamiq* 'bunt, buntscheckig' (RADL. I, 370) < *ala* 'ua.', a csag. *qarayriqi* pedig < *qara* 'fekete' + *ayriqi* 'betegség' (vö. tör. *ayri*, *ayriy* 'betegség').

A csagatáj és özbeg *qarayriqi* és *qaramuq*, *qaraməq* szavának a *qara* 'fekete' melléknévvel való összefüggése a himlőre utal és épúgy magyarázandó, mint pl. a kanyaróhoz tünetileg hasonló egyéb gyermekbetegségek nevei közül a magyar *bárány-himlő*, vagy a német *Windpocken*.

Mindezek alapján indokoltnak látjuk, hogy *kanyaró* szavunkat ne a török *qizamiq*-ból, de az azonos jelentésű *qaramiq*-ból származtassuk.

Berke.

Alakváltozatai: *berke*, *berge*, *birke*, *börke*, *bürke*, *bürke*; az első adat a XVI. századból való. Jelentései: 1. 'julus, nuca-mentum, panicula; Kätzlein an den Bäumen, Palmzweig'; 2. 'nux pinea; die Strobel'; 3. 'kukorica virága, kalásza'; 4. 'virgultum; Gebüsch, Gesträuch'; 5. 'vimen; Binderute'.

Az EtSz. I, 372 szerint elfogadható magyarázata nincs. — MUNKÁCSI a magyar szót kicsinyítő képzős alaknak fogva fel a tob., krími *bür* | kaz. *börö* | bask. *büre* 'Knospe' | alt. *pür* 'Blatt, Knospe, Ästchen' adatokkal vetette egybe. GOMBOCZ: MNy. III, 65 nem fogadta el ezt a magyarázatot, mert: 1) a jelentés sem egyezik kielégítő módon, 2) a feltett magyar **ber* képzőtlen alaknak semmi nyoma nincs a régiségben. — SZARVAS: Nyr. XX, 534 a *barka* változatának tartotta a *berké*-t, de az EtSz. szerint ez sem fogadható el, mert e feltevés a nyelvtörténeti adatokkal ellenkezik. — GOMBOCZ maga (BTLw. 212) arra gondolt, hogy a *berke* talán a *birke*, *birka* 'Schaft' szóval függ össze, mint pl. a német *Kätzlein* ~ *Katze*, francia *chaton* ~ *chat*.

Azt hisszük, hogy *berke* szavunk mégis török eredetű, csakhogy természetesen nem a *bür*, *pür* alakokkal függ össze, mint MUNKÁCSI gondolta, hanem a következőkkel:

Ujgur *bärkä*, *bärgä*, *birgä*, *brkä* 'Rute' (BANG—GABAIN, Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte 14). A TT. kiadói különben egybeállították e szó egyéb előfordulásait is a régebbi ujgur írásos szövegekből. Megvan a szó: a Chuastuanift, Maitrisimit-töredék, Suvarnaprahäsa, Qutadju Bilig több helyén (vö. TT. IV, 18). Magában a TT.-ben előfordul a IV, 10 és V, 93-ban. Egyik-másik helyen 'Geissel' jelentése is van. Megtaláljuk továbbá a TT. VI, 110—1. sorában a *bärkä qayil* hendiadyoinban, jelentése 'Stockschläge'. A hendiadyoin második tagja érdekes értelmezésünk szempontjából is. Käsjarı szerint ugyanis *qayil* a. m. 'frische Weidenzweige, mit denen man die Weinstöcke aufbindet' (141). A *bärkä* szó megvan magánál Käsjarınal is, jelentése 'Geissel' (35).

A törökségből ez idő szerint más adatot nem ismerek, azonban megtaláljuk szavunkat a törökkel rokon nyelvekben is.

Irod. mong. *berıye* 'bâton, perche, gaffe, balance, un manche de fouet' (Kow. II, 1127) | régi irod. mong. *berige*, *berige* 'ua.' | oirat *berē* 'Stab, Stock' (RAMST., KW. 42) | tungúz *bärägä* 'Peitsche' (CASTRÉN 95) | barg. tung. *berige* 'кнур' (POPPE 39).

A török-mongol szó eredete nem világos. A TT. kiadói a latin *virga*-val hozzák összefüggésbe, szerintük ez a római háborúk útján került volna az irániakhoz, onnan pedig a törökökhöz (TT. IV, 19). Ez a feltevés kissé amúgy is kalandos, de valószínűségéből még jobban veszít, ha figyelembe vesszük a mongol változatot is. RAMSTEDT a kazáni *bär*- 'schlagen' szóhoz kapcsolja a mongol adatokat (az ujgurt még nem ismerhette). Ez a magyarázat már valószínűbb, a kazáni szó megvan a csuvasban is: *per*- 'dob, ló; ver' (PAAS. 95). Az egyetlen esetleges nehézség az, hogy talán a török *ber*, *bir*- 'ad' igének valamilyen lokális jelentéstani változata a csuvas és a

kazáni adat, viszont ezzel szemben a vokalizmus eltérésére lehet hivatkozni.

Magyar szempontból még annyi a megjegyzendő, hogy a török *bärkü*, *bärgü* jelentésstanilag a magyar *berké*-nek csak fentebb idézett 4., 5. és talán első jelentésével egyezik, a másodikkal és a harmadikkal nem. Azonban az is lehetséges, hogy magyar jelentéstani fejlődéssel van itt dolgunk, vagy pedig két azonos hangzású magyar szót soroltunk egy rovatba.

Tok.

MUNKÁCSI: KSz. XIII, 359—60 (Ung. *tok* 'Stör') a toboli *togo*, توغو *tuyu* alapján török eredetűnek mondotta *tok* szavunkat. A megfejtést hangtani nehézségek miatt nem fogadta el GOMBOCZ. Nemrég NÉMETH: MNy. XXXIII, 140 megelégtetve ugyan azt a halnevet a turkománban *duqi* alakban, s bizonyította vele, hogy a toboli *-g-*, *-γ-* nem lehet akadály, mert a turkománban *-q-*t találunk ugyanabban a szóban.

Rá szeretnénk mutatni most arra, hogy a toboli *togo* (RADLOFF *tuyu* alakja pontatlan, illetőleg GIGANOV توغو adatának önkényes olvasata) különös alakja az őstörök (és türkujgur) típusú **tuqu-*val szemben kifogástalanul megmagyarázható.

Előre kell bocsátanom, hogy újabb megfigyeléseim alapján a török nyelvek osztályozását hangtanilag is lehetségesnek látom. Régebben kielégítő osztályozás híján a gyakorlati jellegű földrajzi csoportosítást fogadtam el másokkal együtt magam is (vö. MNy. XXX, 45). Ez új, hangtani kritériumok alapján elgondolt rendszerben — többek közt — két igen fontos csoportot különböztetek meg: 1) úz-típusú nyelvek, ide tartozik az oszmánli, azerbajdzsáni, bizonyos krími nyelvjárások, turkomán, szeldzsuk; 2) kipszak-típusú nyelvek, ide egész sereg nyelv sorolandó: a kun, karaima, kazáni tatár, miser, baskir, kumük, karacsáj, balkár, kirgiz stb. Az egyes nagy csoportokon belül bizonyos al-osztályok különböztetendők meg.

A kipszak-típusú nyelvek közé tartozik a toboli is.

A kipszak-nyelvek közös hangtani sajátossága a türkujgur és úz-nyelvi szóközépi *-k-*, *-q-*val szemben mutatkozó *-g-*, *-γ-*. Ezúttal mindössze néhány idevonatkozó toboli példára utalunk (adatainkat a toboli *Kratkij slovar*iból idézzük): *sigez* 'nyolc' ~ Käs̄. *sükiz* | *tugis* 'kilenc' ~ K. *toquz* | *pagir* 'réz' ~ K. *baqir* | *sugir* 'vak' ~ egyéb tör. *soqur* | *sagal* 'szakál' ~ K. *saqal* | *ugituci* 'tanító' ~ K. *oqit-* 'olvastatni' | *tegence* 'szabó' ~ K. *tik-* 'varrni' | *tagi* 'még' ~ K. *taqi* | *uges* 'ökör' ~ K. *öküz* | *jaga* 'gallér' ~ egyéb tör. *jaqa* | stb. Ide tartozik a tob. *togo* szó *-g-*je is.

A vokalizmus tekintetében szintén megnyugtató feleletet nyerünk. A kipszak-nyelvek egy részében ugyanis, pl. a kazáni

tatárban, baskírban stb. a türk-ujgur és úz nyelvi *-u*-val szemben *-o-* (*-ø-*)-t találunk. (A türk-ujgur, úz-féle nyelvek *-o-*-jának viszont *-u*-fajta hang a reflexe.) Ugyanezt figyelhetjük meg a toboliban is. Pl.: *torna* 'daru' ~ K. *turna* | *kontos* 'vidra' ~ K. *qunduz* 'hód' | *kojaš* 'nap' ~ K. *qujaš* | *joltos* 'csillag' ~ K. *julduz* | *kort* 'féreg' ~ egyéb tör. *qurt* | *jomšak* 'puha' ~ egyéb tör. *jumšaq* | *komlo* 'homokos' ~ egyéb tör. *qumliγ* | *ollo* 'nagy' ~ egyéb tör. *uluγ* | *koš* 'madár' ~ egyéb tör. *quš* | *porcak* 'borsó' ~ K. *burčaq* | *tos* 'só' ~ K. *tuz* | stb. Ebbe a példasorba tartozik a toboli *togo* két *o*-ja is, a türk-ujgur, továbbá az úz-típusú nyelvekben szabályszerű megfelelője az *-u*.

A turkomán alakokkal kapcsolatban mindössze annyi a megjegyzésünk, hogy a szókezdő *d-* az ős-török *t*-vel szemben nemcsak turkomán sajátosság, hanem jellemző valamennyi úz-típusú nyelvre is. Az úz-nyelvekben az ős-török szóközépi *-q-*, *-k-* változatlanul megmarad. A vokalizmusban nincs különösebb magyarázni való.

Tok szavunk forrásául kikövetkeztetett **tuqi*, **tuqu* tehát teljesen kifogástalan, noha mindössze két, egymástól lényegesen eltérő alakú adatunk van a szó török előfordulására.

NÉMETH GYULA rámutatott arra, hogy a magyar *tok* halméven nincsen határozott bolgár-török kritérium. Valóban, a szóvégi *-i*, *-u* eltűnése a magyarban ment végbe, ez tehát csak magyar régiség-jegy, mely azt bizonyítja, hogy a török **tuqu*, **tuqi* szónak akkor kellett nyelvünkbe kerülnie, mielőtt még az *e* fajta rövid szóvégek eltűnése a magyarban befejeződött volna. A szegényesnek látszó két adatnak van azonban még egy másik közvetett vallomása is: a *tok* halmév a magyarban nem lehet sem kun-besenyő (kipcsak-típusú), sem úz nyelvi jövevényszó. Ezzel a kirekesztő eljárással közelebb jutottunk egy lépéssel NÉMETH GYULA feltevéséhez, hogy t. i. bolgár-török hangtani kritérium híján is bolgár-török eredetűnek tartja a magyar *tok* szót. Minthogy sem a kun-besenyő, sem úz nyelvi kölcsönzés nem jöhet szóba, mai ismereteink alapján most már csak két nyelvre gondolhatunk: a bolgár-törökre és a kazária. A bolgár-török eredeztetés ellen hangtani szempontból semmi kifogás nem merül fel, a kazár-kabar nyelvet pedig ez idő szerint nem ismerjük.

Megjegyezzük, hogy a csuvasban a *tok* halmév ismeretlen, illetőleg a PAASONEN szótárában elő sem fordul ennek a halmév neve. NIKOL'SKIJ orosz-csuvas szótárában pedig *šarpák-sār pulā* tulajdonkép a. m. 'szálkátlan hal' a *tok* neve (370).

A turkomán *duqi* jelentése nem 'tok', de 'бѣрыра, Weissfisch'. NÉMETH GYULA szerint ez a jelentésbeli eltérés nem okozhat nehézséget, mert voltaképpen ugyanarról a hal-fajtáról van szó. Ennek megerősítésére hivatkozom a 'tok' azerbajdzsáni *agbaŋiγ* 'оцетрѣ' nevére (GANIEV 82); ez a szó eredetileg szintén 'fehér hal'-at jelent.

LIGETI LAJOS.

A zöngés *h* kérdése.

Csodálkozással olvastam annak idején BAKÓ ELEMÉRNEK „Hányféle *h* hang van a magyarban?” című cikkét, mely a MNy. XXXIII, 31—8 jelent meg. Csodálkoztam azon a tájékozatlanságon, amellyel a cikk megíródott. BAKÓ saját ejtésének a megfigyelése közben rájött arra, hogy a magyar *h* meghatározott környezetben „a zöngésedés olyan erős fokát mutatja, hogy zöngés hangnak tekinthető” (37). Ezt a megfigyelést aztán kymographionnal ellenőrizve mint valami felfedezést adta elő, miután BALASSA és HORGER fonetikáiból úgy látta, hogy ez az ő megállapítása — újság.

Mindeztideig nem akartam megingatni a szerzőt „felfedezői” hitében; gondoltam, előbb-utóbb maga is rájön, hogy nem mondott újat. Mivel azonban az Archiv für vergleichende Phonetik I/3. számából úgy látom, hogy már akadt valaki, akit akaratlanul is megtévesztett „felfedezése”-vel, most már mégsem hagyhatom szó nélkül a dolgot. DIBELIUS, az Archiv munkatársa, a finnugor nyelvészet fonétikai vonatkozású munkálatairól beszámolva azt írja, hogy BAKÓnak az uralkodó felfogással szemben („geltender Auffassung entgegen”) sikerült igazolnia, hogy a magyarban „das zwischen Stimmhaften stehende *h* mit Stimme erhielt” (180). A német ismeretlőt jóhiszemű tévedéséért nem igen lehet hibáztatnunk. BAKÓ cikkéből csak azt olvashatta ki, hogy akik eddig nálunk a *h* zöngéségének kérdésével foglalkoztak, mindnyájan tagadó álláspontra helyezkedtek, és így hovatovább általánossá vált a felfogás, hogy a magyar *h* mindig zöngétlen. És akkor jött BAKÓ . . .

Akik kissé is ismerik az igazán nem nagyterjedelmű magyar fonétikai irodalmat, tudják, hogy ez korántsem így áll. Akik pedig a külföldi irodalmat is figyelemre méltatják, azok azt is tudják, hogy a *h* körül mindig voltak nézeteltérések. Régebben a fonétikusok főleg azon vitatkoztak, hogy mássalhangzó-e a *h*, vagy pedig a magánhangzó-kezdetnek egy sajátos válfaja; abban azonban nagyjából mindenki egyetértett, hogy a *h* zöngétlen hang. Még CZERMAK is meg volt arról győződve, hogy a zöngétlenség a *h* lényegéhez tartozik (vö. Ges. Schriften I/2, 776. jegyzet), noha gégetükörrel maga is észlelt ú. n. zöngés *h*-t. Bár a múlt század utolsó évtizedeiben egyre több helyről közöltek zöngésnek minősített *h*-kat (az örményből, egyes szláv nyelvekből stb.), és ha a szakemberek el is ismerték, hogy lehet ilyen hangot képezni, azért ez csak afféle fonétikai különlegességnek számított.

Fordulat csak akkor történt, amikor MEYER E. A. (Stimmhaftes *h*: Die neueren Sprachen VII, 261--83; a cikk bírálataira l. SIEVERS, Grundz.⁵ 284. §.) az akkortájt kialakult esz-közfonétika módszereivel is igazolta a *h* bizonyosfajta zöngés-

ségét, és azt is bebizonyította, hogy ez a *h* nem valami ritkaság, olyan nyelvekben is előfordul, amelyek sokkal inkább érdeklik a fonétikusokat, mint egy eldugott örmény vagy szláv nyelvjárás: a többi közt megvan a németben, az angolban, a franciában, a svédben stb. Ettől kezdve a *h* körüli vita új mederbe terelődött. Most már nem azon vitatkoztak a fonétikusok, hogy mássalhangzó-e a *h* vagy sem, hanem hogy bizonyos helyzetben valóban zöngés-e, és ha igen, mint kell ezt értelmezni?

A magyar fonétikai irodalom meglehetősen híven követte e kérdésben a külföldi irodalmat. A régebbi felfogásnak BALASSA volt a közvetítője, aki Magyar Fonétikájában csak azt a problémát érinti, hogy mássalhangzó-e a *h* (84, 114). A zöngésség kérdését BALASSA tulajdonképpen fel sem veti, hisz a *h* képzését olyan hangszalag-állásból magyarázza, melyben zöngé nem is keletkezhetik: „a hangszalagok közelednek ugyan egymáshoz, de nem annyira, hogy zöngé jöhessen létre“ (84); éppen csak mint kuriózumot említi egy lapalji jegyzetben, hogy „egyes fonétikusok megfigyeltek zöngés *h*-t is“ (86, jegyzet).¹ Egy negyedszázad múlva HORGERNÉL (AltFon. 46) is körülbelül ugyanezt olvassuk. Ő ugyan már elismeri, hogy a *h* egyes nyelvekben, ha bizonyos hangkörnyezetbe kerül, „közéledik a zöngéséghez“, de a magyar *h* — szerinte — mindig teljesen zöngétlen.

A fordulatot a mi szempontunkból is MEYER jelenti, hisz a jeles uppsalai fonétikus a magyarra is kiterjeszkedett kutatásaiban, és a magyar ejtés műszeres vizsgálata alapján megállapította, hogy a *h* — nálunk éppúgy, mint a németben, svédben, angolban — zöngés hangok között zöngés (279). MEYER vizsgálódásai a *köhög*, a *habzó kehely*, *haj*, *szép ház*-féle hangsorokra vonatkoztak. A kymogrammok közül a *köhög*-ét közli is a mellékleten (280).

MEYERnek ez a megállapítása, úgy látszik, elkerülte egyesek figyelmét. Sem BALASSA, sem HORGER nem említi fonétikájában ezt az 1900-ban megjelent dolgozatot. Ezzel azonban nem zárult le az ügy, mert GOMBOCZ éppen MEYERREL közösen írt „Zur phonetik der ungarischen sprache“ (Le Monde Oriental 1907—1908. évf., külön: Upsala, 1909.) című munkájában újra felelevenítette a magyar *h* zöngésségének kérdését. Itt ugyan a szerzőket már egészen más problémák foglalkoztatják, de azért nem mulasztják el kiemelni: „der *h*-laut [ter-

¹ BAKÓ téved, amikor azt mondja, hogy BALASSA voltaképp csak a szókezdő *h*-t tárgyalta. BALASSA a szóközépi, sőt szóvégi (!) előfordulásokat is számba vette, s így mondta ki, hogy a magyar *h* „csak magánhangzó előtt, szótag elején fordul elő“. Nála tehát, mint később HORGERNÉL is, a *méhes* szóban jelentkező *h* nem magánhangzóközinek, hanem szótagkezdőnek számít. Hogy ez a felfogás a kérdés szempontjából elhibázott, azt BAKÓ helyesen állapítja meg.

mészetesen a magyar *h*-ról van szó] ist im absoluten anlaut stimmlös, zwischen vokalen dagegen kräftig hauchstimhaft“ (44). Mintegy 20 felvételen tanulmányozzák ekkor a magyar *h*-nak ezt a „hauchstimhaft“ voltát és a hang képzését is részletezik. GOMBOCZ később már külön nem foglalkozott ezzel a kérdéssel, de egyetemi előadásaiban mindig úgy tárgyalta a magyar *h* hangot, mint ahogy a „Zur phonetik“-ben MEYERREL megírta. Erről különben közkezen forgó litografált jegyzetei (Magyar Fonétika, 1. kiad. 1925., 2. kiad. 1926.) is tanúskodnak.

Ebből, azt hiszem, elég világosan látnivaló, hogy BAKÓ olyasmint „fedezett föl“, ami több mint egy emberöltő óta ismeretes az irodalomban. Könnyen elkerülhette volna ezt a kétes értékű dicsőséget, ha ráeszmél, hogy nálunk nemcsak BALASSA, HORGER és HEGEDŰS művelték a fonétikát, hanem — GOMBOCZ is. Hogy MEYERről nem tud, még hagyján, de magyar fonetikai kérdésről írni és GOMBOCZot nem ismerni, az majdnem olyan, mintha valaki a fokváltakozásról írna és közben megfeledkezne — SETÁLÁRÓL!

Egyébként egy ismert tételt újra „fölfedezni“ nem mindig haszon nélkül való. Különösen akkor nem az, ha az eredményben van egy részlet, amely eddig nem volt ismeretes, vagy pedig a mód új és a technika kiforrottabb, mint amit a kutatók eddig alkalmaztak.

Ilyen ismeretlen részletnek látszik az első pillanatban BAKÓnak ama megállapítása, hogy a magyar *h* nemcsak magánhangzók között tekinthető zöngésnek, hanem a *lomha*, *kenhet*, *bolha*, *korhol*, *fujhat*-félékben is, vagyis magánhangzó előtt és olyan mássalhangzó után, melynek zöngétlen párja a rendes magyar éjtésben nem fordul elő. De ez csak GOMBOCZ, illetőleg GOMBOCZ és MEYER közös fogalmazásával szemben novum: MEYER első fogalmazásába a *lomha* és társai is beférnek!

Ami pedig a bizonyítás technikáját illeti, inkább visszatesztet látunk BAKÓNál, semmint haladást. Arról most nem beszélünk, hogy mennyiben alkalmas a kymographion-technika a kérdés tisztázására, csak azt említem meg, hogy MEYER annak idején kettős regisztrálással dolgozott. Az oralis görbe mellé felvette egyidejűleg a laryngalis görbét is, mert bár az oralis görbe maga is ad némi támpontot a zöngére vonatkozólag, a fontos mégis csak a laryngalis görbe. BAKÓ felvételei ezzel szemben csak egyszeres regisztrálásról tanúskodnak, és hozzá még a zöngéesség tekintetében kevésbé lényeges oralis görbét adják.

A kezdetlegesebb eljárás hibái persze lépten-nyomon kiütkeznek. A *lomha* szó kymogrammján pl. világosan látható az egyszeres regisztrálás csődje: az oralis görbe az *m*-nél egyszerűen nem tudja jelezni a hang zöngéességét, pedig ez a *h*

környezete szempontjából rendkívül fontos volna. A traszé itt egy vízszintes egyenest mutat, ami az ajakzárt tekintve egészen érthető. Természetesen a kettős regisztrálásnál is jelentkeznek a vízszintes egyenes, de ez cseppet sem volna zavaró, mert ugyanakkor a laryngalis görbe csipkézettsége félreérthetetlenül jelezné a zöngét.

De e mellett még jogos kétségekre is alkalmat ad az egyszerű regisztrálás. Ki biztosít bennünket, hogy a kérdéses felvételen az *m* és *h* szakaszok helyesen vannak kijelölve? Az *m*-hez tartozó vízszintes egyenes és a *h* kipúposodó vonala között egy csipkézett görberészletet is látunk. Biztos, hogy ez a *h*-hoz tartozik? És miért nem ilyen csipkés a kipúposodó vonalnak a többi része is, amely pedig sokkal biztosabban a *h*-hoz tartozik? Vagy talán ez a *h* mégsem zöngés?

Többé-kevésbé hasonló kétségeink lehetnek a *kenhet*, *bolha*, *korhol*, *fújhat* kymogrammja láttára is. A kezdetlegesség tehát éppen ott bosszulja meg magát legjobban, ahol БАКÓ-nak van némi, ha nem is egészen új mondanivalója.

De nem is a tájékozatlanság, még csak nem is a kezdetleges technikai felkészültség БАКÓ legsúlyosabb hibája, hanem az, hogy magát a problémát, amely a *h* zöngésségével kapcsolatos, egyáltalán nem is látja. Mert nem az a probléma, hogy van-e a magyarban vagy valamely más nyelvben zöngés *h*. Ez már csak másodrendű kérdés, aminél sokkal fontosabb, hogy mit nevezünk vagy nevezhetünk zöngésnek és mit *h*-nak.

Az ú. n. zöngés *h* problémája ott kezdődik, hogy e hang két lényeges mozzanata, a rés és a zönge, ugyanazon a helyen, a glottisnál képződik, s egymással ellentett irányú: a rés-mozzanat bizonyos fokig nyitott, a zönge-mozzanat bizonyos fokig csukott glottist kíván. A két ellentétes irányú mozzanatot egyszerre csak egymás rovására érvésülhet, azaz egyiknek is, másiknak is vesztenie kell jellegéből. Ebből elvileg két dolog következik: 1. a *h* zöngéje nem lehet teljes, hanem csak csökkentett zönge; 2. az ilyen sajátos zöngével bíró *h* rés-képződése nem lehet azonos a zöngétlen *h* rés-képződésével.

Ezt a következtetést a vizsgálatok teljes egészében igazolják. A stroboszkopos gégetükrözés nyitott toldalékos esetben megmutatja a hangszalagok tevékenységét a hangok képzése közben. A stroboszkop részekre bontja a mozgást, és ezek aztán le is fényképezhetők. Ha a fényképezés filmszerűen történik, akkor részleteiben is láthatóvá válik az egész folyamat, mégpedig annál hívebben, minél több filmkocka örökíti meg az egymás után következő részleteket. Ezt az eljárást legutóbb HÁLA és HONTY alkalmazzák (vö. La cinématographie des cordes vocales à l'aide du stroboscope et de la grande vitesse: Otolaryngologia Slavica III.), mégpedig elsősorban a cseh *h*-ra, amely tudvalevőleg nemcsak zöngés hangok közt bír azzal a bizonyos zöngével, hanem szó kezdetén, sőt zöngétlen mással-

hangzó után is (vö. MEYER i. m. 271—2, de JOS. CHLUMSKÝ: Arch. Néerl. XI, 87). A felvételek világosan mutatják a képzés jellegzetességeit: a glottisnak a kannaporcok közé eső része háromszögalakúan nyitott (rés-mozzanat), a hangszalagok rezegnek (zöngé-mozzanat), a nélkül azonban, hogy összeérnének, ami lényeges különbség a teljes zöngével („Vollstimme“) szemben. Az egész kép, úgy, amint van, nagyon emlékeztet a suttogó artikulációra, illetőleg annak is csak ama fajtájára, amelynél a hangszalagok nem érintkeznek egymással: közelednek ugyan egymáshoz, de csak annyira, hogy azért egy vékony sávnyi nyílás maradjon közöttük (vö. CZERMAK, Ges. Schriften I/2, 765; „sanftes Flüstern“: SIEVERS, Grundz.⁵ 82. §.). A különbség mindössze az, hogy suttogásnál a hangszalagok nem rezegnek.

Mármint az összeérés nélkül rezgő hangszalagok terméke az ú. n. mormolt zöngé („Murmelstimme“), amely természetesen nemcsak a *h*-nál lehetséges, hanem más hangoknál is. Olyanoknál, amelyek rendes körülmények között teljes zöngével képződnek. Hogy ez a mormolt zöngé mennyire helyettesíti vagy helyettesítheti a teljes zöngét, arra pontos adataink nincsenek (vö. SIEVERS, Grundz.⁵ 88. §.).

Aki e tényállást ismerve a teljes és a mormolt zöngét egyszerűen zöngének nevezi, az nyugodtan beszélhet természetesen zöngés *h*-ról is, pontosabb fogalmazásnál azonban feltétlenül meg kell mondani, hogy a *h* zöngéje más, mint egy teljes zöngéjű hangé. Ilyen pontosabb fogalmazásról tanúskodik MEYER és GOMBOCZ közös dolgozata is, amely a *h* zöngességének sajátos voltára céloz a „hauchstimmhaft“ megjelöléssel.

De a kérdésnek szerintem nem is az az érdekesebb része, hogy az említett módon képzett hangot zöngésnek nevezhetjük-e vagy sem, hanem az, hogy ezt a sajátos zöngés hangot vajjon *h*-nak szabad-e minősítenünk. Ha ugyanis organogenetikus szempontból nézzük a dolgot, és a zöngétlen *h* résképződését összevetjük a zöngésével, a különbség nagyon is szembeötlő. Az egyik glottis-rése egészen más alakú, mint a másiké. Egyik a másikára nem is hasonlít. Ha ehhez még hozzáadjuk a hangszalagok rezgéséből, illetőleg nem-rezgéséből eredő különbséget, akkor a két hangfajta között olyasféleképp alakul a képzési eltérés, mint egy *sz* és egy *zs* hang között. Nem pontosan ugyanúgy, de nem sok híján. És nemcsak képzéssileg, hanem az akusztikai benyomás szempontjából is elég jelentős a különbség a zöngétlen és zöngés fajta között.

E nyilvánvaló különbségek ellenére a fonétika feltűnő nehezen és meglehetősen későn szánta rá magát a két típus szétválasztására. Nem mintha a típusok közötti egyezések (pl. a résképződés helye, a kilélekzés energikus volta) megnehezítették volna a típusbontást. Inkább arra kell gondol-

nunk, hogy a nyelv (langue) szempontjai nem igen sürgették a szétválasztást, hisz az ismertebb nyelvek között egy sem akadt, ahol a zöngétlen és zöngés fajta megkülönböztetéséhez fontos nyelvi érdek fűződött volna.

Mert az tagadhatatlan, hogy a fonétikai kutatásban is érvényesültek bizonyos fokig a nyelvi szempotok. Nem tudatosan igazodott hozzájuk a kutatás, de a kutatók nyelvi adottságain át mégis csak beszűrenkeztek az egyes kérdésekbe.

A zöngés *h* kérdése ezt igen világosan tanúsítja.

LAZICZIUS GYULA.

Szép.

A *szép* magyarázataul régebben nagyjából BUDENZ egyeztetéseit fogadták el: 1. lapp *čabbe*, *čabbes*, *čabes* 'szép' | finn *sievä* 'illő, csinos' (NyK. VI, 424); 2. lapp *čabbe*, *čabbes*, *čabbak* 'pulcher' | finn *hyvä* 'bonus', észt *hä*, *hüva* 'gut', *säma* 'rechte Seite' (ez utóbbi középfokú alak) | ? mordvin *šupav* 'gazdag' (MUSz. 292—3). HALÁSZ is, MUNKÁCSI is BUDENZnek második magyarázataát tartja helyesnek, mert a magyar *szép* szónak távolabbi rokonságát mindkét tudós a szamojéd *sauva*, *sava* stb. 'gut' szóban találta meg (NyK. XXIII, 92, 273). Később MUNKÁCSI a finn *hyvä* -*vä* és a magyar *szép* -*p* végzetét képzőnek veszi, s az így megmaradt szótöveket a szanszkrit *çéva*- 'hold, lieb, wert, heilbringend' szóból magyarázza (AKE. 570). E magyarázatok azonban hangtani szempontból elfogadhatatlanok. Megfontolandóbb magyarázatot nyújt WICHMANN: lapp *čaepe*, *čaepe* 'quidvis facienti peritus, artifex rei; arte confectus, peritus, habilis' | finn *seppä* 'Meister, Schmied', *sepästi* 'ügyesen' (FUF. VII, 43, MNy. IV, 459). Ez az egyeztetés hangtani szempontból kifogástalannak mondható, de nem hallgathatjuk el aggodalmainkat sem: 1. a lapp, finn és a velük állítólag egyező magyar szónak megfelelője a többi finnugor nyelvből nincs kimutatva; 2. a lapp-finn szóknak, akár 'mester' vagy 'kovács', akár 'ügyes' volt az eredetibb jelentésük, nagyon nehéz, csak merész ugrásokkal járható útjuk van, míg eljutnak a 'szép, schön' fogalmához. Nem csoda, ha WICHMANN magyarázatairól, bár idestova harminc éve már, hogy megíródott, a magyar nyelvtudósok feltűnően hallgattak.

A *szép* szóról kétségtelenül tudjuk, hogy régebbi alakja *szép* volt, hiszen középfoka ma is *szébb* (ZOLNAI: NyÉrt. XXIII, 10: 31—2). A *szép* pedig még régebbi *szip*-ből keletkezett (MELICH: MNy. XXV, 40).

Újra megemlítem, hogy a magyar *szál* szó a *szál-ember*, *szép* vagy *nagy szál ember*, *szálas ember* kifejezésekben eredetileg 'hasított' jelentésű (l. MNy. XXXIII, 167). Ezen az

alapon úgy vélem, hogy *szép* < *szép* < *szip* szavunk a *szil* 'hasít' ige családjába tartozik, s eredetibb alakja *szilp volt. Az -*l*- eltűnéséről és a szó -*p* eleméről később lesz szó, most először a jelentéssel foglalkozzunk.

A fentiek szerint a *szép* < *szilp 'hasított'-félélet jelent, tehát megint így mondhatjuk: 'olyan egyenes, szabályos (és nagy, magas termetű), mintha hasították, vágták, szabták volna'. Az ilyen hasított-szerűen szálegyenes vonás, termet tetszik nekünk, gyönyörködünk benne, s így jutunk el a 'hasított' fogalmától a 'szép' fogalmához.¹ A *szép* szónak jelentésfejlődése tehát ez volt:

← 'hasított' < 'nagy, magas, karcsú' > 'szép'.²
 < 'egyenes, szabályos (vonású)' >

A *szép* szónak eredetibb 'nagy' jelentésére is van adatunk: *szép-apa*, *szép-anya* (MA.-ból NySz.) = *nagyapa*, *nagyanya* (L. SZILY: MNy. IV, 318). A 'nagy' jelentésű szó pedig 'öreg' s viszont az 'öreg' jelentésű szó 'nagy' jelentésű is lehet: *nagy-apa*, *Grossvater*, *grand-père*: *Öreg-Duna* 'Nagy-Duna', *öreg szék* 'nagy szék' stb. Más adat a *szép*-nek 'nagy' jelentésére: „ki-oszta *szép préda* ('nagy préda') nyereséget" (NySz. III, 185).

A szóbelseji -*l*- valamennyi magyar hang között a legváltozatosabb történetű: hol elvész (*vóna*, *küdeni*, *kötöttem*), hol mint járulékhang lép fel (*boldog*, *Szolnok*, *gyümölcs*). Az -*l*- rendszerint úgy tűnik el, hogy az előtte volt rövid magánhangzót megnyújtja (*volna* > *vóna*, *külden* > *küdeni*, *költöttem* > *kötöttem*). De adataink vannak arra is, különösen a finnugor megfelelők alapján, hogy az -*l*-, ha utána labialis mássalhangzó (*m*, *b*, *p*) következett, az előtte volt rövid magánhangzónak pótló megnyúlása nélkül is kiesett.

Az -*lm* helyén -*m* van: *csomó* ~ mordvin *šulmä*, *šulmo* | finn *solmu* | lapp *t'šuoľema*, *t'šuoľbma*. — *emel* ~ vogul *elm-*,

¹ Vö. *hasít*: *derék éty hasáb embör* 'szép szál ember' Somogy megye Szenna (NYÍRI ANTAL levélbeli közlése). *Vág* 'schneiden': *jóvágású* 'csinos, megnyerő megjelenésű' (köznyelv); német *schneiden* 'vág': *schneidig* 'csinos, megnyerő'. A *szab* 'zuschneiden' szóból való *megszab* 'formássá, csínossá, arányossá tesz' (MTsz.); *szabás* 'forma', *szabású* 'formájú' (NySz.), s vö. ezzel a latin *forma* szónak magyar *formás* 'csinos', latin *formosus* 'szép' származékait. Az ógörögben is εἰμορφος 'szép alakú', s az újgörög ὡμορφος már csak 'szép' (MORAVCSIK GYULA közlése). Egy másik alkalommal bővebben is kifejtem, hogy *test* 'Körper' szavunk véleményem szerint közös eredetű a *tetik* 'tetszik' igével. Vö. még ezeket a köznyelvi kifejezéseket: *szép met-szésű ajak*, *orr*, *arcvonal*.

² Vö. *vág*: *egész-vágás embör* 'jól megtermett ember' (MTsz.). A finnben a *siro* 'szép' eredetibb jelentése 'magas, karcsú' (KETTUNEN LAURI egyetemi tanár úr közlése).

A *szép* szónak 'jó' és 'kellemes' jelentése (*szép barát* 'jó barát' MTsz., *szép szag* 'kellemes szag' NySz., MTsz.) csak másodlagos, s a tetszetős külsőről ment át a tetszetős belsőre, illetőleg tetszetős szagra.

alm- | osztják *äləm-, āam-* (az *-m* mozzanatos képző; l. MUSz. 783—4, HALÁSZ: NyK. XXIV, 465, SZINNYEI: NyH.⁷ 69). — *nyom* ~ vogul *ñam-* 'zúz' (az *-m* itt is mozzanatos képző, l. NyH.⁷ 68). — *szēm* ~ osztják *sem, sām* | vogul *sām, šām* | zürjén *šim-* | votják *šimm-, šim-* | cseremisiz *šm^ažä, šm^ažä* | mordvin *šel'me, šel'mē* | finn *silmä* | lapp *t'sälēmē, t'säl'bmī* (l. NyH.⁷, 27, 45). (BALASSA: NyK. XVII, 315; BUDENZ: NyK. XXII, 423; MUNKÁCSI: NyK. XXVII, 139; PAASONEN, Beitr. 43; WICHMANN: FUF. XV, 40—2; TOIVONEN: FUF. XX, 47 kk.) — Idetartozik az *-alm, -elm* > *-am, -em* és *-dalm, -delm* > *-dam, -dem* fejlődés a deverbális névszóképzőkben. A mai *-alom, -elēm, -dalom, -delēm* képzők a régiségben *-lm* végűek voltak (*hotolm, syrolm, nyugodalm, fejedelm*), s ezekből keletkeztek, különösen mássalhangzóval kezdődő ragok előtt, ilyen származékok: *siram*-ban, *félem*-nél, *nyugodam*-ba, *veszedem*-től stb. (SIMONYI: NyK. XIV, 85, TMNy. 483; ZOLTVÁNY: NyK. XIX, 27; LOSONCZI: MNy. XV, 124; SZINNYEI, NyH.⁷ 90).

Az **-lb* > *-b* változásra adatunk a *töb*b szó. Kétségtelen, hogy a szó *-bb*-je nyúlással keletkezett a *-b*-ből (l. különösen LOSONCZI: MNy. XIV, 22), s így csak a régi nyelvi *töb, tēb* alakot kell magyaráznunk. A sikertelen kísérletek (**töv-b*, HUNFALVY: NyK. V, 276; lapp *taive, taives* stb. 'gyakori', BUDENZ: NyK. VI, 416; csagatáj *köb* 'számos', VÁMBÉRY, MagyEr. 636) cáfolgatását is mellőzve csak két magyarázattal foglalkozunk. Az egyik JÓKAY ZOLTÁNÉ, mely szerint a *tēb, töb* a *tš-* névmástő (vö. *tétova, téltúl*) középfokú alakja (MNy. XXV, 359). A másik BUDENZÉ: *tel(e)* + *-b* középfokjel (MUSz. 229—30). JÓKAY magyarázatának az a gyöngye oldala, hogy a **tš-* névmástőből, mivel **tétova, *téltúl* helyett *tétova, téltúl* alakokat találunk, nem *tēb, töb* > *töb*b, hanem **tēb* > **tēbb* alakokat kellene várnunk a régi nyelvben is, a mai nyelvben is. Felfogásom szerint kifogástalan BUDENZ magyarázata, melyet többen is elfogadtak (SZIGETHY: NyK. XV, 59; BALASSA: NyK. XVII, 317, XVIII, 159; SIMONYI, TMNy. 563; BEKE: Nyr. XLI, 71—2). A *tēb, töb* > *töb*b *-ē-, -ő-* hangja épen arra mutat, hogy szavunk a **tel-b* (nyílt *e!*) szóalakból keletkezett, melynek nyílt *e*-je két mássalhangzó előtti helyzetében zártabb lett (vö. *kel: költ, tel-: tölt*). Az **-lb* hangkapcsolatból aztán az **-l-* épen olyan nyomtalanul tűnt el, mint az *-lm-* hangkapcsolatból. A BUDENZ-féle magyarázat helyességére a véleményem szerint döntő bizonyítékot csak később tudom elmondani.

Az **-lp* > *-p-* változásra is van egy, esetleg két adatunk. — Az egyik az *ép* szó (irodalmát l. EtSz.). Ezt a szót MUNKÁCSI az északi vogul *jelp, jēlp* 'friss, ép, romlatlan' szóval veti egybe, míg WICHMANN szerint megfelelői talán a lapp *appe, ape* 'sollentia, facultas, erő, képesség', finn *appo* 'ganz und gar, egészen, merőben' (l. EtSz.). Az EtSz. igen bőven,

MUNKÁCSINál is részletesebben gyűjti össze a vogul nyelvi adatokat, ami annak jele, hogy rokonszenvez MUNKÁCSI magyarázatával. De nyilván a szó belsejében levő *-l- miatt mondja, hogy a szónak hangtanilag kifogástalan finnugor megfelelői nincsenek kimutatva. Most már nincs okunk kételkedni MUNKÁCSI magyarázatának helyességében, sőt az is lehetséges, hogy szavunk eredetileg nem is *ép*, hanem *ép alakú volt (l. EtSz. I, 1577), hiszen több ma hosszú zárt *é*-vel hangzó szavunk eredetileg rövid zárt *ë*-vel hangzott (*fél*ni, *fészék*, *é*lⁿi, *észik* ~ *étel*, *lélkem* ~ *lélék* stb.), s az *ép* szónak ma is van *ëpp*- változata (EtSz.). — Másik szavunk a *térdepél*, mely GOMBOCZ szerint „kétségtlenül e helyett való: *térdelpél* (*térd* + *l* denom. + *p* mom. + *l* gyakorító képző), vö. *terdelpéjel* VitkK. 24, *terdelpeluen* DebrK. 515, NySz.“ (MNY. III, 362). GOMBOCZ magyarázatával szemben SIMONYI BUDENZÉT (NyK. IV, 190) idézi, mely szerint a magyar szó voltaképpen *térd-fej-él* 'térdet-fejet hajt' vagy 'térdfőt hajt', s azt mondja, hogy a *térdel* származékra, melyből GOMBOCZ akar kiindulni, a NySz.-ban csak egy kétes adat van (Nyr. XXXIV, 224, XXXVI, 427). BEKE nem fejtegeti a *térdepél* szót, de finnugor analógiákat hoz fel arra, hogy az igében igenis lehet *térd-fej* összetételt keresnünk (Nyr. XLI, 241). A SIMONYITól erőszakolt BUDENZ-féle magyarázat azonban nem állhatja meg a helyét. Nem csupán azért, mert a *fő*, *fej* szónak itteni *pe (vagy *pej) alakja gyanússá teszi (l. alább a *nép* szót is), hanem mert SIMONYI nem mondja meg, hogy a NySz.-ban nincsen 'fejet hajt' jelentésű *fejel*, sem *térdfejel ige sem. Azt sem magyarázza meg, hogyan válhatott a *peël vagy *pejël (az első *e* nyílt!) származékból *-pél* (*térdepél*), sőt *-pl-*: *térdeplik*, *térdeplés* (NySz.). Ha GOMBOCZ magyarázata, amint később maga mondja (MNY. IV, 35), nem egészen kétségtelen is, föltétlenül jobb, mint SIMONYIÉ. Míg a kérdés nem tisztázódik, egyelőre lehetséges, hogy a *térdepél* szóban is *-lp* > *-p* változással van dolgunk.

A *szép* < *szëp* < *szip* szót tehát véleményem szerint lehet az *-l- nyomtalan kiesésével egy *szilp 'hasított' származékból magyaráznunk. A későbbi *szíp*, *szép* szóalak *í*, *é* hangja ily módon nem okvetlenül az *-l- kiesésének eredménye.

A *szilp > *szip* > *szëp* > *szép* -*p* eleme pedig, minthogy a szónak megállapításunk szerint eredetileg 'hasított' volt a jelentése, nem lehet más, mint deverbális névszóképző. Ezt a képzőt látom a *szuláp*, *culáp* 'hasított, vágott, faragott gyalt karó, faoszlop' szóban (vö. *szol-*, *szil* 'hasít', PAIS NyK. L, 338), a (*hasáb* ~) *hasap*-, *hasáp*- (*hasap-káposzta*, *hasápos föld* 'felszakadó föld' MTsz.) szóban, ez van meg az *ép* szó vogul megfelelőjében (l. ÁKE. 570, EtSz.), de különösen szép példánk erre a -*p* képzőre a mi *nép* szavunk.

A *nép* szót BUDENZ magyarázta először a *nő* és *fi* (*né* + *pi) szók összetételéből (NyK. VI, 439). E szófejtésnek azon-

ban több hibája van: A) Az osztják *poz*, vogul *piγ*, zürjén és votják *pi*, finn *poika* szónak ugyanis a magyarban nem **pi*, hanem *fi* a megfelelője. Igaz, hogy a finnugor szókezdő **p*-nek a magyarban néha *p*- is megfelel (*por*, *para*; a *paraj* valószínűleg jövevényszó, l. BÁRCZI: MNy. XXIX, 265), s így, ha nem egészen megnyugtatóan is, de valahogy áthidalható, hogy szavunk nem **néf* alakú. B) A magyar *fi* (vagy akár **pi*) szóvégi *-i* hangja nem csak amolyan tövéghangzó, mint pl. az *Arpádi*, *Levedi*, *Fidemsi* szókban; annak az *-i* hangnak meg kellett volna maradnia. C) A *fi* (vagy **pi*) szó a külön életet élő magyar nyelvben is, a finnugor megfelelők alapján is mélyhangú (*fiam*, *fiú*, *fiatal*, vö. 1235/1236: *Dedfia* OklSz.); az összetételek ragozásánál és továbbképzésénél pedig nem az előtag, hanem az utótag az irányadó (*várjöld-nek*, *földvár-nak*), a *nép* szót tehát így kellene ragoznunk és tovább képezniük: **népiat* (vagy akár **népot*), **népnak*, **népság*, **néptalan*.

Ezért tartom szükségesnek, hogy a szónak más magyarázatát keressük. A *nő* 'crescit' igéről egy ízben megállapítani igyekeztem, hogy azonos a *nő*, *né* 'femina' szóval, s a *nőstény* szónak is eredetibb jelentése 'kifejlett' (MNy. XXX, 91). Ha a *nép* alapszavát ebben a *nő* (**né*, vö. *nevel*, *nevekedik*) igében állapítjuk meg, *-p* elemét pedig a fentebb tárgyalt *-p* képzőnek vesszük, a *nép* szónak ezt az eredetibb jelentését kapjuk: 'nőtt', azaz 'növekedett, gyarapodott, megnövekedett (valami)'. S hogy jó nyomot követünk, azt azzal bizonyítjuk, hogy hasonló észjárásat állapíthatunk meg az indogermánságban is: a latin *populus*, *plebs* 'nép', görög *πληθος*, *πληθός* 'sokaság', ó-felnémet *folc* mai német *Volk* 'nép' a latin *pleo* 'megtölt', *plenus* 'tele' szóval függnék össze (l. WALDE² 589—600, KLUGE⁷ 473). A két szemlélet igen közel áll egymáshoz: a magyar szóban a megnövekedés, az indogermán szókban pedig a megtelés a szemlélet alapja. S most idézem a magyar *több* 'mehr' szónak *megettöbblül* 'meggyarapodik' származékát: „Ith az *nep* immár megh kezdet *theobbülly*“ (NySz.). Ez a *megettöbblül* 'meggyarapodik', összevetve a megtelés szemléletén alapuló indogermán 'nép' jelentésű szókkal, azt hiszem, kétségtelenné teszi BUDENZ magyarázatának helyességét, hogy a *több* alapszava a *tel(e)*. A szláv nyelvek (pl. az orosz nyelv) *narod* 'nép' szava világosan elemezhető: *na* 'rá' + *rod* 'nemzedék, nemzetség (született valami)'. Végeredményben tehát a *narod* is 'gyarapodott, megnövekedett (valami)' jelentésű.

A hangtani, alaktani és jelentéstani összefüggések arra csábítanak, hogy *szép* szavunknak fent elmondott magyarázatát elfogadhatónak minősítsük. Csak az van még hátra, hogy e szófejtésnek egyetlen zökkenőjéről is megemlékezzem. *Szép* szavunk ugyanis a régi nyelvben is, mai nyelvben is magas-

hangú (*szépet, szépül*), alapszava, a *szil* 'hasít' ige pedig mélyhangú (*szilony, szilács, szilánk*). PAIS összeállítása alapján a *szil* igével hangtani és jelentéstani tekintetben a magashangú *szel* ige is összefügg, a szót tehát így is magyarázhatnók: *szel + -*p* > *szēlp (az *ē* zárttá lesz a két mássalhangzó előtt) > *szēp*. Így megkapnók a régi nyelvből már kimutatható *szēp* szóalakot, de mivel a szó legrégebb ismert alakja *szip volt, azért ragaszkodom a *szilp (most már így kell írnom: *szilp)-ből való magyarázathoz. A *szép* magashangúságának megmagyarázása végett hivatkozom a hangrendi átcsapásnak nevezett hangváltozásra. Erről legutóbb HORGER írt részletebben (MNY. XXIII, 127—38), s ha példáit olvassuk, nemcsak az tűnik fel, hogy helyes megállapítása szerint az átcsapás csupán mélyhangú szóból történhetett magashangúba (a magashangú *szép* szó is szerintünk eredetileg mélyhangú volt!), hanem az is, hogy ezek a hangszínüket váltó szók mind olyanok, melyeket a nyelvérzék a változás megtörténtének idején már nem tudott pontosan elemeire bontani. Magyar eredetű szóknál, pl. a *sajdít* > *sejdit* esetében a nyelvérzék már nem tudta, mi a *sajdít* igének *sajd-* alapszava; a *gomb* > *gömb(ölyű)*, *gumó* > *gümő* esetében nem tudhatta, hogy a *gomb*, *gumó* *gom-*, *gum-* alapszava voltaképpen egy szó s ugyanabból a szótöbblől sarjadt pl. a *gomolyag* is; vagy ha esetleg tudta is, nem tudta, hogy mi az a *gom*, *gum*-gyökérszó, s mi pl. a *gomb* szó -*b* végzete. Idegen eredetű szóknál, pl. *Gyorgy, *Damján*, annál könnyebben megtörténhetett az átcsapás: *György*, *Demjén* (tehát mindig csak mélyhangból magashangba), mert az idegen szókat a magyar nyelvérzék egyáltalában nem tudta elemeire bontani. Nem is történt meg, hogy világosan elemezhető magyar szóban hangrendi átcsapás keletkezett volna, hogy tehát pl. *fogó*, *hallomás*-ból *fögő, *hellémés jött volna létre. Több példát idéz HORGER arra is, hogy egy-egy magashangú szavunknak eredetibb mélyhangú voltát már csak a más nyelvek adataiból tudjuk megállapítani: a *Ferenc* szónak sem *Franc, sem *Faranc alakja a magyar nyelvben nincs kimutatva; *jérce* szavunk a szláv *jerica*-ból származott, de a szónak *jérca vagy *járca* alakja nyelvünkben ismeretlen; *rügy* szavunk is a vogul osztják *runt*, *rünt* alapján *rugy alakú volt, stb.

Igy lett szerintem a mélyhangú *szip szóból magashangú *szip*. A *szip* ebben az alakjában már nem volt elemezhető a nyelvérzék számára, s megtörténhetett a hangrendi átcsapás (*szip*). Ez a változás annál könnyebben is megtörténhetett, mert *szép* szavunk 'schön' jelentésével már végképen elszakadt alapszavától, a *szil* 'hasít' igtől.

JUHÁSZ JENŐ.

A szófajok történetéhez.

A szófajok kifejlődésének története a nyelvtudomány állandó kérdései közé tartozik. Igen sok vitára ad alkalmat a névszó és az ige szófaji osztályának kialakulása.

A névszó és az ige szófaji osztályának kialakulására négy föltevés lehetséges:

1. Némelyek-szerint kezdetben csak névszó volt az egyes nyelvekben, s ebből fejlődött az ige: WUNDR, *Die Sprache*⁴ II, 9, 140 kk. — HIRT—GOMBOCZ: *Nyelvtud.* III, 150. — Uő., *Mondattan.* Egyet. előad. 1929. 45 kk. — Uő., *A magyar igeragozás tört.* Egyet. előad. 1934—1935. 27—8. — Vö. még KLEMM, M. *tört. mondattan* 44.

2. Mások szerint az ige szófaji osztályának kifejlődése megelőzte a névszót: SCHUCHARDT, *Sprachursprung: Sitzungsberichte d. preuss. Akademie d. Wissensch.* 1919. I—II. 1921. III. SCHUCHARDT-Brevier. 1928. 254—89. — MEILLET, *Remarques sur la théorie de la phrase: Journal de Psych. Norm. et Pathol.* 1921. — Vö. KLEMM i. m. 44.

3. Némelyek szerint sem a névszó nem keletkezett az igéből, sem az ige a névszóból, hanem kezdetől fogva megvolt az egyes nyelvekben a névszó is, az ige is.

4. Kezdetben az egyes nyelvekben nem volt sem névszó, sem ige, hanem valamilyen közömbös, tökéletlen, fejletlen szófaj, melynek jelentése fogalmilag még nem volt tagolva. Ebből fejlődött a névszó és az ige.

Melyik föltevés valószínűbb ezek közül? Ennek a kérdésnek eldöntéséhez szükséges előbb a névszó és az ige szófaji jellegének tisztázása.

A nyelvek fejlettebb állapotában az igét mód-, actio-, időjelek, alanyi, esetleg tárgyias személyragok különböztetik meg a névszótól. Az a kérdés, ezek az ú. n. külső, alaki (morphologiai) elemek alkotják-e az ige szófaji osztályának lényegét? Határozottan felelhetünk e kérdésre: nem. Ha ezek a külső elemek alkotnák az ige szófaji jellegét, akkor sokszor nem lehetne eldönteni, igével vagy főnévvel van-e dolgunk. Pl. a magyarban ennek a szóalaknak: *fagy* nincsen módjele, időjele, sem személyragja, mégis szerepelhet a mondatban igéül, nemcsak névszóul: „*Fagy* a víz. Künn *fagy*. A *fagy* elpusztította a vetést.“ Az angol *love* szerepelhet a mondatban névszóul: 'szeretet' és igéül: 'szeret', hasonlóképpen *seal*: 'pecsét' és 'pecsétel'. Ilyen azonos alakú igenévszók gyakoriak a finnugor, a szamojéd nyelvekben és sok más nyelvben is. Vö.: WIKLUND, *Nomen-Verba im Lappischen*: SUS. Aik. X, 210. — BUDENZ, UA. 9. — Uő., *Moksa- és erza-mordvin nyelvtan*: NyK. XIII, 69. — SZINNYEI: NyH.⁷ 102. — SIMONYI: Nyr. XXXVIII, 241. — Uő., *A jelentéstan alapvonalai* 20—4, 33. — MELICH: MNy. IX, 253. — GOMBOCZ, M. *tört. alaktan.* Egyet.

előad. 1925. 194. — Uő., M. tört. mondattan. Egyet. előad. 1929. 49. — Uő., A magyar igeragozás tört. Egyet. előad. 1934—1935. 27. — Uő., Über die Haupttypen d. ungarischen Verbalformen: UJb. X, 7. — SCHMIDT: Nyelvtud. IV, 127. — SZABÓ D.: NyK. XXXIV, 57. — CsÜRY, Az ige: NyF. LXIII, 72. — MEDVECZKY, A votják szóképzés: NyK. XLI, 311. — SCHÜTZ, Az északi-osztják szóképzés: NyK. XL, 26. — LIGETI, A nominalis mondat a mongolban: NyK. L, 232. — GYÖRKE, Die Wortbildungslehre d. Uralischen. 1935. 72. — GIESSWEIN, Az összehasonlító nyelvészet fő problémái. 1890. 46, 192. — FINCK, Die Haupttypen d. Sprachbaues. 1923. 88. — MEILLET—COHEN, Les langues du monde. 1924. — SCHUCHARDT-Brevier. 1928. 304. — WINKLER, Zur Sprachgeschichte. Nomen, Verb u. Satz. 1887., 1889. — CASSIRER, Philosophie d. symbolischen Formen.

A nyelvtörténetből azt lehet következtetni, hogy kezdetben nem voltak az igen személyragok, sem actio-, idő-, mód-jelek. Viszont némely nyelvben, így pl. a szamojédban és a jakutban nemcsak az igei állítmányhoz, hanem a névszóírhoz is járulnak személyragok, sőt időjelek is. Vö. KLEMM i. m. 44.

Az említett alaki elemek nem tartoznak szorosan hozzá az ige szófaji lényegéhez. Mi alkotja tehát az ige és a főnév szófaji osztályának alapvető jellegét? Az illető szóalaknak mondattani szerepe. Az ige accidensül szereplő, azaz valamely tárgyfogalomra vagy tulajdonság-, cselekvés-fogalomra, mint substantia-fogalomra accidensül vonatkoztatott cselekvés-, történés-, állapotfogalom neve. Pl. „A madár *repül*.” A kutya *ugat*. Anyám *mos*.” A főnév (nomen substantivum) valamely tárgy-, tulajdonság-, cselekvés-, történés- vagy állapotfogalom neve, amely substantiául, azaz valamely tulajdonság-, cselekvés-, történés- vagy állapotfogalomnak mint accidensnek alapjául, hordozójául szerepel. Pl. „*Kutyám* fekete. A *nyúl* szalad. A sok *évés* árt. *Schwarz* kleidet ihn gut.” A melléknév accidensül szereplő, azaz valamely tárgyfogalomra vagy tulajdonság-, cselekvésfogalomra mint substantia-fogalomra accidensül vonatkoztatott tulajdonságfogalom neve. Pl. „A *fű zöld*. A gyermek *beteg*.” Vö. KLEMM i. m. 86, 97, 137. — Az ige és a névszó e belső különbségét SZABÓ D.: NyK. XXXIV, 57 így fejezte ki: „Nem volt ekkor [értsd: az alapnyelvben] még sem ige, sem névszó [értsd: külső, alaki szempontból]: voltak szavak, melyeknek bizonyos képzetek feleltek meg. Ezen szavaknak igei vagy névszói értéke az általuk jelölt tüneményben volt.” Vö. még: CsÜRY, Az ige: NyF. LXIII, 72. — AHLMAN, Substantiivin ja adjektiivin määritelmästä: Virittäjä 1936. 93—8. — MARTY, Zur Lehre von den Redeteilen. Wort u. Satz. Aus A. Martys Nachlass herausgegeben von O. FUNKE. 1925. 42—62. — MARTY, Untersuchungen zur Grundlegung d. allgem. Grammatik u. Sprachphilosophie. 1908. 181. — AMMANN,

Die menschliche Rede. 1925. — MATTHES, Sprachform, Wort- u. Bedeutungskategorie u. Begriff. 1926. — HERMANN, Die Wortarten. 1928. — SLOTTY, Wortart u. Wortsinn. Travaux du cercle linguistique de Prague I. 1929. 93—106.

Miután így megismertük a névszó és az ige szófaji jellegét, megvizsgálhatjuk lélektani alapon, hogyan történhetett ezeknek kifejlődése.

Hogy tudattartalmainkat közölhessük a nyelv segítségével, ahhoz szükséges, hogy tárgyfogalmat állítmányul szerepeltessünk. Pl. ha valamire rámutatva vagy tekintetünkkel feléje fordulva azt mondjuk: *Madár! Fa! Tűz!* akkor ezeknek a szavaknak mondatértékük van: ú. n. mondatpótlók. Az ilyen nyelvileg egytagú, de lélektanilag kéttagú mondatpótló alanyát a *madár, fa, tűz* szemlélete alkotja, állítmányát pedig a *madár, fa, tűz* tárgyfogalom, azaz előbbi meghatározásunk szerint nyelvi szemponttól főnév (nomen substantivum). Ez az ú. n. tárgyias gondolkodásmód (gegenständliches Denken: WUNDR, Die Sprache⁴ II, 447). Ez lehetett a nyelvfejlődés legkezdetlegesebb foka: ezen a nyelvfejlődési fokon még csak a főnév szófaji osztálya lehetett meg.

Tudattartalmaink nyelvi kifejezésének másik módja a mondat. Valamely tárgyfogalomtól elvonunk tulajdonságfogalmat vagy cselekvés-, történés-, állapotfogalmat, s ezt accidensül arra a tárgyfogalomra mint substantiára vonatkoztatva állítmányképen kimondjuk: *Kutyám fut. Macskám fekete.* A tárgyfogalom nyelvi kifejezője a főnév (nomen substantivum), a tulajdonságfogalomé a melléknév, a cselekvés-, történés-, állapotfogalomé az ige. Ezen a nyelvfejlődési fokon tehát kifejlődött az ige és a melléknév szófaji osztálya.

Az itt tárgyalt mondatokban tárgyfogalom, illetőleg főnév szerepel alanyul, cselekvés-, történés-, állapotfogalom, illetőleg ige, továbbá tulajdonságfogalom, illetőleg melléknév pedig állítmányul. A nyelvfejlődésnek ez a második foka már fejlettebb tudatot föltételez. Még fejlettebb nyelvi fokon a cselekvés-, történés-, állapotfogalmat, továbbá a tulajdonságfogalmat is kezdték tárgyfogalmul használni, azaz rájuk mint substantiára más cselekvés-, történés-, állapotfogalmat vagy tulajdonságfogalmat accidensül vonatkoztatva állítmányképen kimondani ilyenformán: „Az *alvás* egészséges. A sok *evés* árt. — *Fehérség, szomorúság* lepte el arcát. *Schwarz* kleidet ihn gut. *Rot* ist schön.“

Ezt a nyelvfejlődési fokot valószínűleg megelőzte egy fejletlenebb, amelyen még nem taglalták szét a tudattartalmat substantiára és accidensre, hanem két substantiafogalmat vonatkoztattak egymásra praedicativ viszonyban: „*Kutyám futó* valami (lény). *Macskám fekete* valami (lény).“ Ilyen névszói állítmányú mondatokban a névszói állítmányul szereplő substantiafogalomban: 'futó valami, fekete valami' a cselekvés,

a tulajdonság mozzanata mindinkább előtérbe lépett, a substantiafogalomnak többi elemei pedig háttérbe szorultak, úgy-hogy accidensül szereplő cselekvés-, tulajdonságfogalom lett a substantiafogalomból, vagyis a főnévből (nomen substantivum) ige, melléknév lett: „*Kutyám futó* valami → *Kutyám fut.* *Kutyám fekete* valami → *Kutyám fekete.*“

Ilyen nyelvfejlődési fok föltehetősége mellett szól talán az a lelki tény, hogy a valóságban és a neki megfelelő szemléletben és képzetben nincs elválasztva az accidens a substantiától, hanem a kettő egységet alkot. Pl. *Szaladó kutya* van, de külön *szaladás* a kutyától elválasztva nincs. *Zöld fű* van, de külön *zöld szín* nincs. Ennek megfelelően talán kezdetben a gondolkodásban és a beszédben (nyelvben) sem választották el az accidensül szereplő tulajdonságfogalmat vagy cselekvés-, történés-, állapotfogalmat az ő hordozójától, alapijától, a substantiául, substratumul szereplő tárgyfogalomtól. Csak tárgyfogalmak voltak és ezeknek nyelvi kifejezőjékepen csak főnevek (nomina substantiva).

Nyelvi jelenségek is támogatják e föltevést. A finnugor, a szamojéd, a mongol nyelvek és sok más nyelv igeragozási rendszerében számos névszói eredetű alak van, különösen az egyes- és a többesszám 3. személyében. Pl. *ő leszén, ő teszen, ők lesznek, ők tesznek* eredetileg a. m. 'ő levő, ő tevő, ők levők, ők tevők'. A magyar perfectum és az elbeszélő múlt tulajdonképpen a -t, illetőleg az -é-, -á- deverbális névszóképzős igenévvél azonos: *holt ember, a halott, a holt* ~ *az ember megholt* | *kér-é-i (= *kérő*) > *kéré > *kére*. A magyar -né-, -ná- jellel alkotott föltételes-óhajtó mód eredetileg igenév: finnugor *-n (mozzanatos képző) + *-γ (deverbális névszóképző). A magyar fölszóllító mód -j- jele eredetileg szintén igenévképző. Vö.: KLEMM i. m. 42—3. — SZINNYEI, NyH.⁷ 109 kk. — Uő., FgrSprw.² 119 kk. — SETÄLÄ, Zur Geschichte d. Tempus- u. Modusstammbildung in den finnisch-ugrischen Sprachen: SUS. Aik. 2. — HORGER, A magyar igeragozás tört. 1931. — GOMBocz, A magyar igeragozás tört. Egyet. előad. 1934—1935. Uő., Die Haupttypen d. ung. Verbalformen: UJb. X, 1. — LIGETI, A nominalis mondat a mongolban: NyK. L, 234 kk.

Az egyiptomi és a kopt nyelvben is főnévi eredetű az ige, sőt a melléknév is. „Im Ägyptischen sind auch die 'Verbal-sätze' letzten Grades aus Nominalsätzen entstanden; denn eine Form wie *šdmf* 'er hört' ist ja aus einem ursprünglichen 'ein Hörender ist er' zu erklären.“ Ezt írja KURT SETHE, Der Nominalsatz im Ägyptischen u. Koptischen. 1916. Abhandl. d. phil.-hist. Klasse d. Sächsischen Gesellsch. d. Wissenschaften. III, 3. „Welcher Art dieses Prädikatsnomen auch sein mag, ob es ein Substantiv, ein Pronomen, ein Adjektiv oder ein Relativsatz ist, es scheint in allen Fällen vom Ägypter als Substantiv empfunden worden zu sein. Der Ägypter sagt also

nicht 'Gott ist gut', sondern 'Gott ist ein Guter'; nicht 'Gott ist es, der rächt', sondern 'Gott ist der Rächende' usw." I. h. 23.

Mindezekből következik tehát a névszó és az ige kifejlődésének idejére vonatkozólag:

1. Az ige, a melléknév és a főnév szófaji osztályának kifejlődését nem előzhette meg valami határozatlan, tökéletlen, még határozottan ki nem fejlődött közös szófaji osztály. Természetesen itt nem jöhet tekintetbe az ú. n. külalaki (morphologiai) fejletlenség: személyragok, mód-, időjelek hiánya, hisz ezek nem tartoznak hozzá az ige szófaji lényegéhez. Csak a szavak mondattani, lélektani-logikai szerepe számít most itt, mert, mint láttuk, ez alkotja a szófajok alapját. Ebből a szempontból a névszó és az ige eredetileg nem eshetett egybe egy lélektanilag-logikailag ki nem fejlődött, fogalmilag még nem tagolt szófaji osztályban, amelyből később a névszó és az ige szófaji osztálya fejlődött volna. Lelki tartalmukat ugyanis csak fogalmilag tagoltan tudjuk nyelvileg kifejezni, azaz vagy tárgyfogalmak, illetőleg a nekik nyelvileg megfelelő főnevek (nomina substantiva) alakjában, vagy pedig tárgyfogalmak és tulajdonság-, cselekvés-, történés-, állapotfogalmak, illetőleg a nekik nyelvileg megfelelő főnevek, melléknévek és igék alakjában. Csak az indulatszók esetében nincs fogalmilag tagolva a lelki tartalom. WUNDT, Die Sprache⁴ II, 142 ezt mondja az ilyen fejletlen közös szófaji osztályra vonatkozóan: „Nun möchte vielleicht, wenn man bloss solche einzelne Übereinstimmungen [a *fagy*-féle nomen-verbumokra céloz] nominaler und verbaler Ausdrücke vor Augen hat, die Annahme nahe liegen, diese Erscheinungen seien die Wirkungen eines Zustandes ursprünglicher Indifferenz des Sprachbewusstseins, bei welchem sich Nomen und Verbum deshalb noch nicht geschieden hätten, weil an ihrer Stelle nur eine Wortform existiere, die beides zugleich sei, also ebensowenig mit denn späteren Nomen wie Verbum zusammenfalle. Diese Vermutung erweist sich aber nicht als zutreffend.“ Majd i. h. 143: „Nicht aus einem zunächst indifferenten Nominal-Verbalstamm haben sich also Nomen und Verbum nebeneinander entwickelt.“ MARTY, Satz u. Wort. 1925. 62—3 pedig így ír: „Man hört manchmal den Redeteilen als etwas Geformtem die Wurzel als etwas Formloses gegenüberstellen und die Meinung äussern, die letztere habe etwas bedeutet, was als indifferenten Kern den verschiedenen Bedeutungen der Redeteile zugrunde liege, welche aus der Wurzel hervorgegangen sind oder als aus ihr hervorgegangen gedacht werden. Und man geht noch weiter und bezeichnet dieses Indifferente, welches die Bedeutung der Wurzel gebildet habe, als eine ungeformte, d. h. nicht begrifflich bearbeitete Anschauung... Wir müssen überhaupt die Voraussetzung zurückweisen, dass, wenn es Wurzeln gegeben hat,

aus denen unsere Redeteile sich differenziert haben, auch die Bedeutung der Wurzeln etwas gewesen sei, was in analoger Weise der Bedeutung der geformten Redeteile als etwas Indifferentes gegenübergestanden habe (z. B. die Wurzel 'hlauf' Indifferentes von laufen, Lauf, Läufer, laufend, läuft, läufig usw.). Ein solches gibt es nicht... Nicht der bedeutete Inhalt ist indifferent, nur die Ausdrucksform.“

2. Az ige szófaji osztályának kifejlődése nem előzhette meg a névszó kifejlődését; az ige szófaji osztálya ugyanis a főnév szófaji osztálya nélkül egymagában nem állhat fenn. Az ige accidensül szereplő, azaz valamely tárgyfogalomra vagy tulajdonság-, cselekvésfogalomra mint substantiafogalomra accidensül vonatkoztatott cselekvés-, történés-, állapotfogalom neve. Az accidensül szereplő cselekvés-, történés-, állapotfogalom pedig, mely az ige szófaji alapjául szolgál, egymagában, substantiafogalom nélkül nem állhat fenn. Az accidensül szereplő cselekvés-, történés-, állapotfogalmak, valamint a tulajdonságfogalmak csak a substantiafogalmakkal kapcsolatban gondolhatók el, képzelhetők el. Az ige szófaji osztálya a főnév (nomen substantivum) szófaji osztálya nélkül nem lehetséges. „Während die Gegenstandsbegriffe zwar noch nicht in klarer begrifflicher Sonderung, was eben die Unterscheidung von den andern Begriffskategorien voraussetzen würde, wohl aber als Mittelpunkte einer durch wechselnde Gefühlsfärbung charakterisierten Vorstellungseinheit vor der Entstehung der Grundfunktion des diskursiven Denkens, des Satzes, möglich sind, ist die Bildung der Attributiv- und Prädicativbegriffe ohne die Funktion der Gliederung undenkbar. Der mit ihr gegebene Übergang des fragmentarischen in das diskursive Denken ist darum als der Geburtsmoment der Eigenschafts- und Zustandsbegriffe und in diesem Sinne des Ursprungs der Begriffskategorien überhaupt anzusehen.“ Irja WUNDT, *Die Sprache*⁴ II, 516.

3. Tehát nem marad más hátra, mint hogy föltesszük, hogy a nyelvi fejlődés kezdetén egyszerre fejlődtek ki a tárgyfogalmak, továbbá a tulajdonság-, cselekvés-, történés-, állapotfogalmak s ezeknek nyelvi megfelelőjeképpen a főnév, továbbá a melléknév és az ige szófaji osztálya.

4. Vagy pedig fel kell tenni azt, hogy ezt a nyelvfejlődési fokot megelőzte egy fejletlenebb fok, azaz a nyelvfejlődés legkezdetén még csak tárgyfogalmak voltak, s ezeknek megfelelően csak főnevek. Az előbb említett lélektani okok és nyelvi jelenségek talán a mellett szólhatnak, hogy az előző pontban említett nyelvfejlődési fckot megelőzte ez a fok „Nicht aus einem zunächst indifferenten Nominal-Verbalstamm haben sich Nomen und Verbum nebeneinander entwickelt, sondern überall da, wo eine klare Scheidung ursprünglich fehlt, ist das *Nomen* die ältere Form, zu der erst auf einer späteren Stufe das Verbum hinzutrat oder von der es sich abgezweigt

hat.“ Így vélekedik WUNDT, Die Sprache⁴ II, 143. „Das Nomen ist die ursprünglichste Entsprechung des gegenständlichen Denkens. Es ist in allen Sprachen die älteste Wortgattung. Das Verbum hat sich aus dem Nomen entwickelt.“ Ez HATZFELD, Einführung in die Sprach-Philosophie. 1921. 95. nézete. A nomen-verbumok „eredeti szerepe nominális volt, és a történés-képzet csak későbbi fejlemény“. „A tárgyias gondolkodás volt a jellemzője sok nyelvnek az ősi fejlődési fokon.“ Ebben fejezi ki felfogását GOMBOCZ, A magyar igeragozás története. Egyet. előad. 1934–1935. 27 és Über die Haupttypen d. ung. Verbalformen: UJb. X, 9.

Az a kérdés merül még föl itt: megvolt-e már mindkét szófaji osztály: a névszó és az ige a finnugor alapnyelvben és a szamojéd alapnyelvben, illetőleg a kettő közös alapnyelvben: az uráli alapnyelvben. Hogy e kérdésre megfelelhessünk, ketté kell választanunk a szófajok úgynevezett külső alaki (morphologiai) jellegét és a szófajok mondattani, lélektani-logikai szerepét. Igazi különbség, mint már láttuk, a névszó és az ige szófaji osztálya között csak az utóbbi alapon van. E két szempont figyelembevételével a fentebbi kérdésre ezt felelhetjük:

1. A finnugor alapnyelvben és a szamojéd alapnyelvben, illetőleg a kettő közös alapnyelvben: az uráli alapnyelvben névszó és ige között volt már külső, alaki különbség. BUDENZ, UA. 9 azt mondja erre vonatkozólag: „A szójelentések két formális főkategóriája, vagyis a névszónak és az ige szónak kategorikus elkülönödése egészben véve még az egységes ugor [= finnugor] alapnyelv korában ment végbe.“ BUDENZ, UA. és SZINNYEI, NyH., FgrSprw. fölvesz a finnugor alapnyelv számára (SZINNYEI a szamojéd alapnyelv számára is) deverbális és denominalis ige- és névszóképzőket, actio, idő- és módjeleket, továbbá igékhez járuló alanyi személyragokat és névszókhoz járuló birtokos személyragokat. GYÖRKE, Die Wortbildungslehre des Uralischen. 1935. és LEHTISALO, Die primären uralischen Ableitungssuffixe. 1936. az uráli alapnyelv számára vesz föl deverbális és denominalis ige- és névszóképzőket.

2. A névszó és az ige szófaji osztályának külső, alaki megkülönböztetését meg kellett természetesen megelőznie már az uráli alapnyelvben a belső, mondattani, lélektani-logikai különbségnek. A külső, alaki különbség a névszó és az ige szófaji osztálya között ugyanis csak a belső különbség, a mondatbeli szerep alapján fejlődhetett ki.

Ezt a nyelvfejlődési fokot valószínűleg megelőzte az uráli alapnyelv ősből fokán (esetleg. A praeuráli alapnyelvben) egy olyan fok, amelyen még csak substantiafogalmak voltak és ezeknek megfelelően csak főnevek. Ezért mondom i. m. 41, hogy az uráli mondat eredetileg (= az uráli alapnyelv egy ősből fokán) névszói állítmányú volt. KLEMM ANTAL.

A hiung-nuktól az oszmánli nyelvtanig.

A Népünk és Nyelvünk legutóbbi számai öt cikkben foglalkoznak — nem éppen hízelgő modorban — csekély személyemmel. (Szándékosan használom a „személy“ szót, mert ahhoz mégis túlságosan együgyűnek kellene lenni, hogy e különös figyelmet tárgyi érdeklődésnek tulajdonítsam.) Az öt cikk közül kettővel a MNy. előző számában foglalkoztam; a másik három cikkre, mely a NNy. legutóbbi számában (IX. 7—10. sz.) jelent meg, a következőkben válaszolok.

I. A NNy. említett számának első cikkét MOÓR ELEMÉR írta „Hiung-nuk és húnok“ címen.

A cikk egyik kiinduláspontja az, hogy a hun kérdésnek „bizonyos elméletekkel kapcsolatban a magyar őstörténetben is nagy jelentősége van“. Így például — mondja MOÓR ELEMÉR — „A honfoglaló magyarság kialakulása“ című könyvemnek „szinte összes fejtegetései közvetve vagy közvetlenül a hiungnu-hun azonosság feltevésére vannak alapítva“. MOÓR ELEMÉRnek ez az állítása (i. h. 178) homlokegyenest ellenkezik a valósággal. A magyar őstörténetet szerintem két ponton érinti a hun kérdés: 1) Azonosak-e a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavait átadó bolgárok a hunokkal? 2) Volt-e a magyarságnak hun hagyománya? Ezek közül az elsőt határozottan tagadom. A másodikat valószínűnek tartom, de azt mondom róla, hogy erre „építeni nem sokat lehet“, tehát nem tulajdonítok neki fontosságot. Könyvemből a hun kérdést egészen el lehetne hagyni, alapelgondolása ezzel a legcsekélyebb mértékben sem változnék. Azonban nem csodálkozom, ha MOÓR ELEMÉR rámbizonyítaná, hogy jobban tisztában van könyvemnek alap gondolatával, mint én.

MOÓR ELEMÉR ebbe a gondolatba belefűz egy másikat; azt, hogy a magyar közönség „kezdi tökéletes kaosznak látni a magyar őstörténetet“, mert nem tettük „beható kritika tárgyává“ MÉSZÁROS GYULÁnak azt az elméletét, hogy a hunok iráni és kaukázusi elemekből állottak. Erre először is azt kell megjegyezni, hogy a közönségnek csak egészen gyengefejű elemeit zavarhatta meg ez az elmélet a magyar őstörténetről való felfogásában, mert hiszen — mint az imént előadtam — a hun kérdés a magyar őstörténet harmadrangú kérdése; aki erre mint alapra akarja felépíteni a magyar őstörténetet, az fantaszta. Másodszor azt kell hangsúlyoznom, hogy MÉSZÁROS GYULA hun-elméletét elfogadni nem lehet. Az elmélet egyik pillére a szeged-magyszéksói hun csésze feliratának állítólagos megfejtése. E felirat MÉSZÁROS GYULA szerint ó-kartvel nyelvemlék s értelme ez: „Te-magadban-öt-nevezed, (amint) következők: »Harcás«-nak“. Én ó-kartvel nyelven nem tudok, de úgy látom, hogy ez a megfejtés igen naiv valami; azt meg tudom, hogy azzal a módszerrel, mellyel MÉSZÁROS GYULA feliratokat

„megfejteti“ szokott, ó-török sírfeliratnak lehet olvasni a vitézkötést. MÉSZÁROS GYULÁnak „Hunok és magyarok“ című cikkét (NNy. 1936. VIII, 97—109) elolvastam, de bizonyításában nemhogy meggyőzőt, de megfogható sem találtam. Hogy a magyarság kaukázusi-mongoloid faj, hogy az ősmagyarság MÉSZÁROS GYULA szerinti hazájában, az alsó Káma vidékén, déli archeologiai nyomok mutatkoznak, hogy finnugor—kaukázusi-iráni nyelvi egyezések vannak: mindezek olyan dolgok, amelyekről esetleg lehet beszélni, de amelyek sem a hunokra, sem a hun-magyar kapcsolatra vonatkozólag nem mondanak semmit.

E kiinduláspontok alapján azután MOÓR ELEMÉR hozzálát, hogy MÉSZÁROS GYULA elméletét erősítve megcáfolja az ázsiai hiung-nuk és az európai hunok azonosságáról szóló régi elméletet. Sok mindenből kiindulhatott volna, de természetesen „A honfoglaló magyarság kialakulása“ című munkám egyik jegyzetének egy mondatából indul ki. Ezt írja: „ott [már mint a munkámban] erre vonatkozólag csak ennyit találunk a 131. lapon az egyik lapalji jegyzetben: »A hiung-nuk és húnok azonosságát bebizonyította Hirth«. Hogy hol és mi módon, arra nézve Németh könyvében még csak célzás sem történik.“ (NNy. IX, 178.) Ezzel szemben az igazság az, hogy az illető jegyzetet így folytatom: „Irodalom: Inostrancev, Chunnu i Gunny, 124 skk.; Oberhammer, Die Türken . . ., 24.“ (Ezek a helyeken az érdeklődő részletesen tájékozódhatik a kérdésben.) Ezt MOÓR ELEMÉR elhallgatja. Ő tudja, hogy miért.

A következőkben azután MOÓR ELEMÉR „áprilisi tréfá“-nak minősíti (i. h. 184) HIRTH FRIGYESnek, ennek a „boldogtalan németnek“ (i. h. 181) idevonatkozó, „olvashatatlanul unalmas“ (i. h. 182) elméletét. Kár, hogy MOÓR ELEMÉR annyira unatkozott HIRTH dolgozatának olvasásakor. Ez valóban nehézkesen van megírva, de ha az ember ilyesmit olvas, nem unatkozik, — esetleg szidja a szerzőt, de mindenesetre éberebb, mint máskor. Unatkozás közben t. i. megtörtént MOÓR ELEMÉRrel az, hogy HIRTH bizonyítását alapszámban félreértette. E bizonyítás ugyanis két részre osztható. Az egyik rész az, melyben HIRTH azt mutatja ki, hogy a Kr. u. IV. század második felében európai források szerint a *hunok* legyőzik az alánokat, s hogy kínai források meg arról tudósítanak bennünket, hogy ugyanebben az időtájban a *hiung-nuk* legyőzik az alánokat: tehát a hunok és a hiung-nuk azonosak. A bizonyítás többi részei egyes részletkérdésekkel foglalkoznak, s ezek a részek teljesen elhibáztak. MOÓR ELEMÉR figyelmen kívül hagyja, illetőleg egészen mellékesen említi az első bizonyítékot, mely egyedül fontos, és lapokon keresztül csepüli a többieket, melyek lényegtelenek. Nehézségek különben az első bizonyítéknál is vannak, de ezt én — mint könyvem fenti he-

lyén is jelzem — elfogadhatónak tartom. A kérdés ma úgy áll, hogy a hiung-nu—hun azonosságát általában hiszik.

Ha mindezt nekem nem hiszi el MOÓR ELEMÉR, — aki a kérdés nagy irodalmából szokott alaposságával alig nézett meg egy-két dolgot, — nézzen utána rendesen az irodalomban. Különösen ajánlom figyelmébe HIRTH „Hunnenforschungen“ című cikkét a Keleti Szemle II. kötetében, melyben HIRTH világosabban tagolja a mondanivalóját, s ha ezt MOÓR ELEMÉR figyelembe vette volna, semmi esetre sem nyomta volna el HIRTH egyetlen fontos bizonyítékát.

MOÓR ELEMÉR tiltakozik a *hiung-nu* és *hun* népnevek egyeztetése ellen is. Ami a kínai forrásokban található alakok kritikáját illeti, engedje meg MOÓR ELEMÉR, hogy ebben a kérdésben megvárjam egy nála illetékesebb sinológus véleményét. Annyit jegyzek csak meg, hogy DE GROOT olvasatait, melyeknek ő olyan nagy fontosságot tulajdonít, csak jobb hiányában szabad idézni, mert ezek sokszor rosszak; a legkiválóbb szakemberek egyike ma ezen a téren KARLGREN, akire én hivatkozom, de akinek a véleménye MOÓR ELEMÉRnek éppen ezért nem kell.

A *hiung[-nu]* és *hun* népnév egyeztetését elfogadhatónak tartom. Hangtani akadály — mint a HonfMKial.-ban kimutattam — nincsen, s hogy a *nu* elemre az egyeztetésnél nem vagyok tekintettel, arra jogom van, mert a kínai *hiung-nu* (*χun-nu) név ilyen alakjában kínai alkotás, jelentése: „Sklaven von *Hiung* (*χun).“ (L. FRANKE, Beiträge 5.) MOÓR ELEMÉR azonban képes leírni azt, hogy „a két név esetében tulajdonkép még csak hasonló hangzásról sem lehet beszélni“.

De nem veszem sorra MOÓR ELEMÉR összes botlásait, ennek nem volna értelme. Kisebb kérdésekről volna szó, s ezek épp oly naivul, a legszükségesebb irodalmi ismeretek nélkül s épp oly ferdén vannak felállítva és megfejtve, mint a fentebb tárgyalt nagyobb kérdések. De munkamódja szemléltetésére bemutatok még egyet-mást.

„A [török-mongol] méltóságneveket Németh Gyula teljesen történetietlen gondolkodással mind a török-mongol nyelv-közösség korából származtatja“, írja a 189. lapon. A török méltóságnevekkel valóban sokat foglalkoztam, ez egyike a török (és magyar) régiség legérdekesebb kérdéseinek. De aki a fenti idézőjeles mondatot le tudta írni, annak sejtelve sincs arról, hogy mit lehet ma józan ésszel gondolni a török méltóságnevek problémáiról. És ezzel kapcsolatban megkérdezem: miféle módja az a „tudományos“ kutatásnak, mikor valaki kitalál minden alap nélküli vad dolgokat, és azokat annak tulajdonítja, akivel vitatkozik? Ezt a gondolatot MOÓR ELEMÉR a *qayan* szóval kapcsolatban tulajdonítja nekem. A *qayan* méltóságnevet ő mongol eredetűnek tartja, — hogy kik és miket írtak eddig a szóról, arról természetesen sejtelve sincs.

Maradt ránk egy kínaira lefordított hun mondat. MOÓR ELEMÉRnek erről csak K. SHIRATORI munkájából van tudomása (185). A legfontosabbat, amit írtak róla, RAMSTEDT megfigyelt kísérletét, itt sem ismeri. (Ez a mondat különben kétségtelenül török.)

Az is nagyon jó, mikor a 180. lapon ki akarja mutatni MOÓR ELEMÉR GOMBOCZ ZOLTÁNról, hogy helytelenül állapította meg a török *-nük* képző hangalakját, s hogy ennél fogva az *Irnek* névnek GOMBOCZ ZOLTÁNTól származó magyarázata, — amely szerintem kitűnő, — elfogadhatatlan. De még jobb azután az, hogy voltaképpen az egészet nekem címezi, nem GOMBOCZ ZOLTÁNNak, gondolván, hogy így hamarabb elhiszik, és így jobban megfelel az ő céljainak.

Cikke utolsó részében azt a gondolatot cáfolja hosszasan MOÓR ELEMÉR, hogy a *hun* népnév azonos a török *kun* népnévvel. Cáfolja pedig azon az alapon, hogy $q > h$ változás a törökben nincsen. Dehogyan nincsen. Egész világosan kimutattam, hogy van. Csak néhány példában, bizonyos gyakran használt szavakban, — de van. Ki tagadná, hogy a *ha-* névmási tő eredeti *qa-* alakra megy vissza? És így tovább. Sőt megvan ez a $q > h$ változás hangzóközi helyzetben is.

II. Most itt átmegyünk egy mellékvágányra. T. i. ezt a hangzóközi $-q > -h$ változást a *taqī >* oszmánli *daha, dahī* 'is' szón mutattam be. MOÓR ELEMÉR — mint lelkiismeretes ember — ennek pontosan utánanézett és sajátos dolgokat talált. Azt találta, hogy az oszmánli szót a HonfKial.-ban *daha, dahī*, török nyelvtanomban pedig *daxī* alakban közlöm, míg KÚNOS IGNÁC nyelvtanában *dahi* alak található. Megkérdezte MÉSZÁROS GYULÁT, s ez KÚNOS IGNÁCnak adott igazat. A *taqī > dahi* származtatás tehát képtelenség, gondolja MOÓR ELEMÉR, mert hiszen a *dahi*, mint hangrend-ellenes alak, nem lehet török szó. MOÓR ELEMÉR cikkéhez azután egy függelék is ír MÉSZÁROS GYULA, melyben kijelenti, hogy a *dahi* valóban nem török, hanem mongol eredetű szó (195).

Lényegében ez a bizonyítás két tévedésen épül fel. Nézzük először a szó hangalakját, a történeti kérdést vegyük azután.

A szóról MÉSZÁROS GYULA szóbanforgó cikkében (194) ezt mondja: „Az oszmán-török nyelvben *daxy, dahy* [$y = i$] formában átírható szóalak nincsen. Csupán csak egy hangrendi illeszkedés nélküli *dahi* kötőszóról lehet beszélni. (Az intervokalikus mássalhangzó az isztambuli és irodalmi kiejtés szerint *-h-*, és semmiesetre sem *-x-*. Ez utóbbi mássalhangzó ugyanis csak a kis-ázsiai nyelvjárásokban van meg.)“ MÉSZÁROS GYULA szerint tehát ebben a szóban az isztambuli nyelvben nincsen *-x-*. Ehhez a megállapításhoz még hozzáteszi a jegyzetben, hogy a KÚNOS IGNÁC török nyelvtanában található *daxī* változat tévedés. Ha már most elővesszük MÉSZÁROS GYULÁnak a Keleti Szemle VII. és VIII. kötetében közölt

isztambuli szövegeit, azokban annyi χ hangot találunk, amennyit csak akarunk. Tehát ez a mássalhangzó, mely MÉSZÁROS GYULA szerint csak kisázsiai nyelvjárásokban fordul elő — hogy, hogy nem — megvan MÉSZÁROS GYULA isztambuli szövegeiben is. Sőt jelentkezik e szövegekben az annyira kifogásolt *daxi* alak is, a KSz. VII. kötetének 323. lapján nem kevesebb mint háromszor, de más helyeken is. Nem kell sokáig kétségben lennünk, hogy kinek higyjünk: a fiatal MÉSZÁROS GYULÁnak-e, ki 1906-ban közölte ezeket a szövegeket, vagy pedig az idősebb MÉSZÁROS GYULÁnak, MOÓR ELEMÉR barátjának. A χ hang megvan az isztambuli nyelvben; számtalan esetben hallja az ember, mint ahogyan ezt BERGSTRÄSSER is megírta a Zeitschr. d. Deutschen Morgenländ. Ges. LXXII. kötetében közölt alapvető leíróhangtani tanulmányában (253—5), és ahogyan — ismétlem — akárhányszor előfordul ez a hang MÉSZÁROS GYULA isztambuli szövegeiben is.

De menjünk tovább: mi van a szóvégi $\ddot{i}$ -val, mely MÉSZÁROS GYULA szerint csak *i* lehet. Ezt sem kell olyan tragikusán venni. Magánál MÉSZÁROS GYULÁnak van az említett szövegekben (VII, 322) *taxi* alak. És ez sem hiba. Mert ha megnézzük a török szótárírás mesterének, ŠEMSEDDİN SĀMĪnak 1885-i török-francia szótárát, ott bizony *dakhy* alakot találunk. Ugyanezt a kiejtést adja SĀMĪ nagy török-török szótárában is. Ez van a CHLOROS szótárában, REDHOUSENÁL és még sok más helyen. Ne tessék azt mondani, hogy ez tévedés; akár SĀMĪ BEJ, akár CHLOROS jobban tudott törökül, mint MOÓR ELEMÉR és MÉSZÁROS GYULA együttvéve.

Egy *daxi* > *dahi* > *dahi*-féle fejlődésről van itt szó, mely a szemünk előtt megy végbe. Azt mindenesetre el kell ismernem, hogy nyelvtanomba fel kellett volna vennem a *dahi* alakot is.

Most nézzük a dolog történeti részét. MÉSZÁROS GYULA itt súlyos módszertani hibát követ el; azt t. i., hogy a mai oszmánli alakot minden további nélkül egyezteteti mongol alakokkal. A tudományos eljárás az lett volna, hogy először tisztázza a *dahi* történetét az oszmánli nyelven belül. Ha ezt megtette volna, látta volna, hogy a *dahi*-nak közvetlen, ma is élő előzője a *daxi*, s hogy ez az oszmánliban magában régebbi — többször előforduló — *daqī* alakra megy vissza. Ha eddig eljutottunk, még mindig nem szabad a török nyelvterületet elhagyni, s ha keressük, meg is leljük a további kapcsolatokat. A csagatájban van *taqi* alak, és megvan a szó *taqi* alakban a régi török nyelvjárásokban is (turfáni ujjur emlékekben, STEIN AURÉL kézírataiban, Kāšgarinál, sőt talán a türk feliratokban is). És ha ezeket látjuk, MÉSZÁROS GYULÁnak arra az emfaticus kérdésére (195), hogy „és ki beszélhetne itt most már ú. n. »töröknyelvi« *k* > *h* hangfejlődésről?” csak azt felelhetjük: „mindenki, aki elfogulatlan és némileg jártas a nyelv-történeti elvekben.“ Különben abban sem lehet semmi kétség,

hogy ez a szó a *taq-* 'hozzákötni' (Kāšgarī) ige gerundiuma, ugyanolyan alakulat, mint az *ilā* '-val, -vel' az *il-* 'sich anschliessen' (Kāšg.) igéből. Ami pedig a mongol alakokat illeti, azoknak a magyarázata más kérdés, és ez a kérdés — úgy látom — nem olyan egyszerű, ahogyan MÉSZÁROS GYULA gondolja.

MÉSZÁROS GYULÁnak az a különösen kiélezett kijelentése, hogy török nyelvtanomban helytelenül adom elő a *daxī* szerepét a melléknév fokozásában, megint tévedésen alapszik. MÉSZÁROS GYULA t. i. azt hiszi, hogy az én török nyelvtanom a mai oszmánli nyelv leíró nyelvtana. A dolog nem így van. Nyelvtanom anyagának alapja a mai oszmánli nyelv, de sok régies alakot is tárgyalok benne, hiszen a könyvet elsősorban hallgatóim használatára írtam, akik főleg régi szövegekkel foglalkoznak. Arab betűkkel adom a középfok jelölésére szolgáló *daxī* és *daha* szócskákat, de a *daxī*-t latin betűkkel nem is írom át, nehogy valakinek eszébe jusson ma ezzel képezni a középfokot. Hogy pedig a régiségben a *daxī* is előfordul a középfok jelölésére, azt bizonyára MÉSZÁROS GYULA is jól tudja.

Ez már voltaképen nem is tartozik a hunok problémáihoz, de hiszen lényegében ebben a vitában nem is arról van szó.

Még távolabb esik az, mikor MÉSZÁROS GYULA felháborodik azon, hogy a török *güzel* 'szép' alakról azt mondom a nyelvtanomban, hogy alapfok is, meg középfok is, pl. *Sülejmān güzel dir* 'Szülejmán szép (van)', *paša Sülejmāndan güzel-dir* 'a pasa Szülejmántól szép (= Szülejmánnál szebb) (van)'. Erről lehet beszélni, de nem abban az értelemben, ahogyan MÉSZÁROS GYULA gondolja. Lehetne ta'án a *güzel* alakot ebből a szempontból gradus indefinitus-nak nevezni, de ez lényegében egyenlő értelmű azzal, ami ellen MÉSZÁROS GYULA „a török nyelv szelleme“ nevében tiltakozik.

Kifogásolja azután MÉSZÁROS GYULA, hogy nem említem meg a *daxī* szó 'még' jelentését. Idézi nyelvtanom 123. lapját, ahol az 'auch, und, sogar' jelentéseket adom. Elfelejtji, hogy azon a helyen a *daxī*-ről mint kötőszóról van szó. A középfok tárgyalásánál pedig megmondom, hogy itt mint erősítő szócska szerepel. Vajjon nagyon szükséges az, hogy még azt is odategyem, hogy ilyenkor 'még' a jelentése? Nekem 8 kis íven kellett lehetőleg részletes képet adni a török nyelvtanról.

Helytelen, hogy 'és' jelentést tulajdonítok e szócskának, mert ilyen jelentése az élő nyelvben nincsen, — írja MÉSZÁROS GYULA. Nem tudom, egy kis kereséssel nem találnék-e ilyen jelentést. A régiségben ez a jelentés nagyon gyakori. REDHOUSE szerint a *daxī* jelentései: '1. And. 2. Also, too . . . stb.', és SAMĪ BEJ is kiemeli, hogy a szónak a régiségben 'és' je-

lentése van, — hogy csak a két legfontosabb török szótárt említsem.

III. Hátra van még, hogy a NNy. új számának harmadik engem (itt igazán nem lehetne a „bennünket“ szót használni) érdeklő cikkéről (224—6) beszámoljak; ebben MÉSZÁROS GYULA felel a MNy. előző számában közölt cikkemre, melyben az ő véleményük ellenében több dolgot bebizonyítottam, főleg azt, hogy a *Mundzsuk* nevet kitűnően meg lehet magyarázni a törökből. MÉSZÁROS GYULÁnak ezzel a cikkével röviden végezhetünk, mert nem sok minden van benne.

Először is azt hangsúlyozza, hogy bár a törökből magyarázok hun neveket, „kínosan gondos hallgatással“ térek ki az alapvető probléma tárgyalása elől, mely MÉSZÁROS GYULA szerint az volna, hogy kimutatható-e török népelem az I—V. századokban Kelet-Európában. Hát nem mutatható ki másképpen, de a névmagyarázat éppen kitűnő eszköz arra, hogy egy nép etnikumáról valamit megállapítsunk, mikor semmi más segédeszközünk nincsen. Biztosíthatom róla MÉSZÁROS GYULÁT, hogy az ő ó-kartvel és iráni elméletének fent említett bizonyosságai egészen semmivé válnak ezek mellett a világosan beszélő török nevek mellett, mint *Aj-Bars*, *Dengizik*, *Irnek*, *Ilek*, *Eš-Kam*, *Ata-Kam* és *Mundžuk*. Ha egy helyen ilyen neveket látok, mint *Nagy János*, *Kis Pál*, *Szücs József*: akkor némi joggal feltehetem, hogy ott magyarokról van szó.

MÉSZÁROS GYULA továbbra sem hiszi, hogy a török *mun-šuq*-nak, mely az összes nyelvjárásokban és a régiségben is így, vagy lényegében ilyenformán hangzik, nincs köze a *bojun* 'nyak' szóhoz. Továbbra is azt gondolja, hogy a *j*-t mutató két kirgiz alak (*moinčo*, *moinšaq*) a döntő, s a világosan ide tartozó mongol és mandzsu alakokat a szótól elválasztja. Nem tudok rajta segíteni.

Ugyancsak nem tudom neki megmagyarázni, hogy az oszmánli *-džuyaz*, *-džayiz* kicsinyítő képzőnek *-džijiz* típusú alakja is van. Idézem neki több helyről, többek között egy nagy gonddal készült újabb török kiadványból, — ő nem hiszi, sőt csúfolódik.

Megtehetné, ha ketten volnánk a világon. De vannak értelmes és a dologhoz értő olvasóink. És ezek számára írunk.

NÉMETH GYULA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Levlap. HORGER ANTAL: MNy. XXXIII, 248—9 a régi *mindig*-nek *mindég* > *mindig* > *mindig* gé fejlődését magyarázva egy sereg olyan szórövidülést sorol föl, amelyek a formasággá vált kifejezések általános sorsát mutatják, amennyiben megszókkott, gyakori szók és szólások lévén, hanyagabbul ejtjük őket, s ennél fogva egészen szeszélyes és szabálytalan megrövidülésen

mennek át, mint pl.: *dicsértessék* > *dicstessék*, *stessék* stb. stb. Ezek közé számítja ő a *levelezőlap*-nak *levlap*-pá rövidülését is. Ebben nem tudok vele egyetérteni. Jól emlékszem reá, mikor először vettem ajkamra ezt a megkurtított szót, és a szórövidítés indító oka is az eszemben maradt: a *levelezőlap*-nak szokásos írásbeli rövidítése, a *lev. lap* merült föl gondolatomban, és ezt mondtam ki tréfásan a maga rövidebb alakjával. Azt hiszem, másokat is hasonló módon az írott szónak ez a megrövidített képe csábított a rövidebb *levlap* ejtés módra. Hasonló tréfás szórövidítés pl. az is, mikor így szólunk: „a *tek Akadémia*“, „a *técé* (= t. c.) közönség“ stb. Ez a nyelvi jelenség tehát az életmenet meggyorsulásának a jelensége és rokon a *MÁV*, *EMKE*, *OTI* stb.-féle, ma már általánossá vált beszédmóddal.

ZOLNAI GYULA.

A Nagyszombati-kódex első ismertetése. SENKVICI KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY az 1810—1812. években tudományos körútján sorra járta a hazai nagyobb könyvtárakat s útinaplójában összegyűjtötte azok kéziratainak és okleveleinek jegyzékét. Nagyszombatban is megfordult, ahol menedéket talált az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár. KOVACHICH itt kész jegyzéket talált, melyet 1811-ben állított össze PALKOVICS GYÖRGY teológiai tanár, a könyvtár tudós őre. A kéziratjegyzék címe: „Index codicum mss. antiquorum in Bibliotheca V. Cap. Ecc. Metr. Strig. A. 1811 confectus per Georg. Palkovich Theol. Profess. et Bibliothecarium ejusdem.“ KOVACHICH lemásolta a jegyzéket, s idővel a másolat megjelent: MKönyvsz. 1882: 306.

PALKOVICS jegyzéke röviden leírja a NagyszK.-t is. A rövid leírás: „35.1617. Sz. Anselmus tellyes Böltességről könyve. Ex Libris Martini Kolenicz Senquiciensis, Parochi Dioszeghiensis. In 4°. Comp. Gall. Vol. 1. S. III. N. 1.“ (MKönyvsz. 1882: 311.) Ez adatok szerint a kézirat 1617-ből való, negyedrét alakú, egy kötetes, francia kötésű. Ez a kódexnek első bibliográfiai leírása.

PALKOVICS az 1617. évet tartja a kézirat íratása évének. A nyelvemlék tudvalevőleg az 1512. és 1513. évszámot tünteti föl. PALKOVICSOT megtévesztette egy régebbi tulajdonosnak, Senkvi-
ci Kolenicz Márton diószegi plébánosnak bejegyzése a könyv tábláján (l. Nytár III. köt. IV. l.). Kolenicz 1617. szeptember 14-től 1620. szeptember 11-ig volt a pozsonymegyei Diószeg (Magyardiószeg) plébánosa. Bejegyzése egyúttal világot derít a kódex vándorlására. A Magyardiószeg és Németdiószeg községekre oszló régi Diószeg 1360 óta az óbudai klarissza apácák birtoka volt. A Pozsonyba menekült óbudai apácák kolostorától kaphatta a kéziratot 1617-ben a diószegi plébános szolgálatának jutalmául. A kódexet tehát három évig Magyardiószegen őrizték a plébánián. Nyelvemlékünk tudvalevőleg az óbudai klarissza-apácák használatára készült. Vándorlásának ismeretes állomásai: Óbuda, Pozsony, Magyardiószeg, Nagyszombat, Esztergom. Esztergomba 1852 őszén került a kódex. A NySz. (I. köt. XXVIII. l.) még 1890-ben is úgy tudta, hogy az esztergomi káptalan nagyszombati könyvtárában őrzik.

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár ma két magyar kódexet őriz. Ezek a NagyszK. és a JordK. — PALKOVICS jegyzéke

természetesen csak az előbbit említi. A JordK.-et maga a névadója, Jordánszky Elek esztergomi kanonok is csak 1820-ban kapta ajándékba.

PALKOVICS életrajzát közli SZINNYEI, Magyar Írók. Pótlás a repertóriumhoz: KOLLÁNYI FERENC, Esztergomi kanonokok. Esztergom, 1900. TIMÁR KÁLMÁN.

A cseremisiz autonómia tizenöt éve. Külföldi lapok írják, hogy a cseremiszek, vagy új nevükön a marii-k autonóm tartománya 1935 nyarán érte el fennállásának tizenötödik évét. A jubileumkor az orosz lapok megemlékeztek a szocialista építőmunka haladásáról ebben a tartományban, amely régen egyike volt a legelmaradottabbaknak. — A forradalom előtt a tartomány főbb iparvállalatainak értékét félmillióra becsülték, ma — a szovjetlapok szerint — ez 45 millióra tehető. Most építenek egy óriási papírgyárat, 140 millió rubel költséggel. A parasztagadáságok 80%-a kollektivizált. Tizenkét traktor- és gépállomás van a kolkhosok (termelőközösségek) szolgálatában. Valamikor a vidék nem termelt annyi gabonát, amennyire szükség volt, ma már feleslege is van belőle. Elkezdték a len termesztését is, amelynek nagy szerepe lesz a tartomány gazdasági életében. — A marii-kat a cári uralom az eloroszosítás érdekében szándékosan műveletlenségben tartotta. Nem volt írott nyelvük sem. A szovjetbirodalom az általános és anyanyelvi oktatás elvének igyekezett itt is érvényt szerezni. Ma a lakosság 96%-a tud írni-olvasni. A nemzeti irodalom lassan kifejlődik, van kiadó-vállalatuk és több újságjuk. Működik egy állami és egy kolkhos (műkedvelő)-színház is.

Örömmel vennők a hírt a rokonnép gazdasági és kulturális életének szép fejlődéséről, ha egészen biztosak volnánk, hogy a számok és adatok nemcsak a szovjetpropaganda öndicséretei, hanem a valóságot is jelentik. K. M.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Pajzán. A szó 'pajkos, tréfás, huncut, csintalan, eleven, szabadszájú, dévaj stb.' jelentésekkel járatos köznyelvünkben. A népnyelvben jóval gazdagabb a jelentésköre: 1. 'maga szabadjára hagyott, szabadon levő': „A csikóm nem volt a saraglyához kötve, csak úgy *pajzán* módra eleresztve“; 2. 'elhagyott, árva': „az a szegény *pajzán* kisbéres“; 3. 'szolgálat vagy foglalkozás nélküli, facér': „*pajzánul* volt a kemence“; 4. 'használatlan': „*pajzánul* volt a kemence“; 5. 'hanyag': *pajzánul* öltözött leány“; 6. 'rossz, hitvány': „*pajzán* szekér“ (MTsz.). A MTsz. nem dolgozta már fel a Nyr. két népnyelvi adatát. Az egyik: „*pajzán*nak mondják a csikót vagy azt a lovat, a mék a kocsihoz kötetlenül szalad a kocsit után; tehát *szabad*. Innen magyarázhatni az irodalmi *pajzán* értelmét: mint a *pajzánra* boesátott kis csikó, nem fér a bőrébe, egre ugrál, zabolátlanul csapong szanaszét az útfélen; Halason az asszony, ha borozó férfiak közt sikamlóssá válik a társalgás, így távozik: Már kimék, mer kè nagyon is *pajzán* beszédü.“ (КОМЯТНУ: Nyr.

XXX, 337.) A másik adat: „*pajzán* csikó, *pajzán* gyerek, *pajzán* beszéd“ (Nyr. XXXI, 526). Történeti adataink csak a XVIII. század elejétől vannak szavunkra (vö. NySz.). Szótározva először a Tzs.-ban találjuk ’mutwillig, ausgelassen’ jelentésben. Gvadányi Falusi Nótáriusában két helyt is előfordul az előbbiektől lát-szatra eltérő jelentésben: „Gavalért *pajzányan* szolga öltöztette“ (VI. rész 13. vers) | „Király szín nadrágján kéméletlenül bánt, | Illik ha katona mutat kevés *pajzánt*“ (VIII. rész 15. vers).

Szavunkat a velencei olasz *paesan* ’paesano, forese, contadino’ (BOERIO, Dizionario del dial. ven.), vagy ’zu einem Lande gehörig, paysan: paraszt’ szó átvételének tekinthetjük.¹ Az ilyen származtatásnak hangtani akadályja nincs. A velencei olasz *paesan* az irodalmi *paesano* csonkult alakja; a hangsúlytalan szóvégi *o* eltűnése különösen az északi nyelvjárásokban teljesen szabályos (vö. GUARNERIO, Fonologia romanza 308; TRABALZA E ALLODOLI, La Gramm. degli italiani 14 stb.), Az *-ano* végzet hangsúlyos illabialis *a*-jának a magyarban szabályosan hosszú illabialis *á* felel meg (vö. olasz *italiano* > magyar *talján*). Szavunk *pajzánó* alakváltozata (MTsz.; vö. még Nyr. XXXIX, 250) az olasz *paesano* teljesebb alakját is megőrizte. Az olasz *-ae-* ~ magyar *-aj-* megfelelésre nem tudunk példát (vö. talán olasz *pavese* > magyar *paizs*).

Származtatásunk a jelentéstan oldaláról is megokolható. Az elsorolt, egymástól eltérő jelentések az olasz szóval kapcsolatban idézett értelemről mind levezethetők. A *pajzán módra* (vö. olasz *alla paesana*) eleresztett csikó, ló, a *pajzán beszéd*, a *pajzán öltözet* stb. kifejezések *pajzán* jelzőjének eredeti jelentése bizonyára ’paraszti, póriás’, majd ’a maga szabadjára hagyott, szabad(os)’, assimilációs jelentésváltozással (az uralkodó képzet elhomályosultával; - vö. Gombocz, MTörtNyt. IV, 69 kk., 76 kk.) és némi hangulati színnel ’ficánkoló (a kötetlen ló), pajkos, dévaj stb.’. A jelentésfejlődés számára — jöllehet más irányú — párhuzamul kínálkozik a magyar *paraszt* ’paysan’ szó gazdag jelentésfejléményeivel (vö. MTsz.; viselkedésre, beszédre stb. nagy *paraszt*, inkább rosszaló hangulati velejárával; vö. még ’goromba’ stb.). Gvadányi két adata magyarázatra szorul. Az elsőnek: „Gavalért *pajzányan* szolga öltöztette“ jelentése a környezettel összevetve világos: nem elég komoly, nem templomba való ruhába bújtatják hősünket (vö. Nyr. XXXIII, 50). A másik hely: „Illik ha katona mutat kevés *pajzánt*“; jelentése az előtte való sorral vetendő össze: „Király szín nadrágján *kéméletlenül* bánt“; ismét az öltözet meg nem felelő (paraszti, feltűnő) voltára utalhat. Nézetünk szerint egyébként az utóbbi kifejezésekben egy olasz fordulat emléke tükröződhetik: „gli ufficiali non devono vestire *da paesani*“: ’die Offiziere dürfen keine Civilkleidung tragen’ (BULLE—RIGUTINI, ItWb.); Gvadányi származása és olasz műveltsége megengednék ezt a feltevést. A magyarban a *paraszt* szónak van ilyen jelentése is: ’a ruhának

¹ CzF. (< *bajoz*, *bajz* ige melléknévi geneve és perzsa *pájzen* ’leno’ stb.), BEREGSZÁSI (< albán *paizw* ’spielen’, Ueber die Aenlichkeit... 165) és MARIANOVICS (< morva *pajzovat* ’szaladni’, Nyr. XXXIX, 250) szófejtő kísérleteit mellőzzük.

síma, kivarratlan, kizsinórozatlan része' (MTsz.). Vö. még Arany: Toldi: „Dolmányán a szabó *parasztot* nem hagyott“. KARDOS és CSEFKÓ (vö. MNy. XXIV, 56) ezt Gvadányi utóbbi helyével össze is vetik. Róla ezúttal csak annyit jegyezzünk meg, hogy ez, mivel *paraszt* szavunknak van 'üresen, megmunkálatlanul, felhasználálatlanul maradt része, darabja valaminek' és 'búza között maradt üres folt, szántáskor szántatlanul maradt darab föld' (MTsz.) jelentése is, a magyarban önálló jelentésfejlődés eredményének látszik.

BÁROSS R. ERNŐ.

Balaven. Már régóta ismeretes az az adat, mely arról szól, hogy 1447-ben vallon származású, egervidéki magyar zarándokok kerültek el Liègebe, őseik szülővárosába és ott nagy föltűnést keltettek kifogástalan vallon beszédükkel. Az is köztudomású, hogy erről a látogatásról egyebek közt egy liège-i oklevél is beszámol, amelyet Jean de Stavelot krónikája őrzött meg másolatban,¹ s hogy ebben a rendkívül érdekes emlékek hat vallon-magyar zarándoknak a neve is meg van említve. Ezek közül „Mathias Andree *Biro*“ neve nem szorul magyarázatra. A többi nevek egyikének-másikának megfejtését másutt kíséreltem meg,² némely, meglehetősen valószínű, habár nem bizonyítható feltevésekre támaszkodva, azonban a „Paulus *Dolo*“ és a „Marcus *Balaven*“ nevekről úgy vélekedtem eddig, hogy a leíró vagy a másoló vagy mind a kettő tolla alatt annyira eltorzultak, hogy megmagyarázásukra semmi remény sem lehet s így találgatásokkal kísérletezni nem érdemes. A *Dolo* névről ma is ez a nézetem; legföljebb arra lehetne gondolni, hogy másolási hiba *Dobó* helyett, ám ezt a feltevést, amilyenhez hasonló megoldás bizonyára még nem is egy akad, vajmi bajos lenne nemhogy igazolni, de akár csak valószínűvé is tenni.

Másként áll a dolog a *Balaven* név esetében. Azt hiszem, hogy ezt a nevet kifogástalanul meg lehet fejteni, s hogy nem egyéb, mint a magyar *balon* vagy *balón* ~ *bolon* 'vallon' szó.

Jean de Stavelot krónikájának BORGNET-féle kiadása a középkori kéziratok szeszélyes *u-* és *v-* jelölését nem tükrözi vissza, hanem ezeket a betűket a mai szokásoknak megfelelően írja át: *u-*t ír mindig, ha a betű magánhangzót jelöl, *v-*t, ha mássalhangzót. Ezt a számára teljesen ismeretlen szót *Balaven*-nek olvassa, mert a kérdéses betű két magánhangzó között van, s így *Balaven*-nek is írja. Minthogy jelenleg a BORGNET-féle kiadás nem áll rendelkezésemre, nem bírok utánanézni, vajon a kiadó közli-e jegyzetben e név betűszerint való átírását, s ezért azt nem tudom megállapítani, hogy a kiadásának alapul szolgáló egyetlen kéziratban valóban *Balaven* vagy pedig *Balauen* van. De egyáltalában nem lehet eldönteni azt a kérdést, hogy mi volt az elveszett eredeti oklevélben. Ez azonban nem is fontos, hiszen köztudomású, hogy a középkorban ez a két betű, mely ma hangértéke szempontjából is élesen elválik egymástól, ugyanannak a betűnek két alakváltozata (mint pl. aminó más

¹ Chronique de Jean de Stavelot p. p. AD. BORGNET (Bruxelles, 1861.) 575 kk.

² Közölni fogja a Századok.

betűk esetében is előfordult, sőt manapság is az *r*, *t*, *k* betűnek vannak egymástól nagy mértékben elütő változatai a legtöbb ember írásában), s mind a kettő jelenthetett egyaránt *u-t* és *v-t*. Semmi sem áll tehát újtában annak, hogy a kérdéses nevet (betűzve) *B-a-l-a-u-e-n*-nek és ne *B-a-l-a-v-e-n*-nek olvassuk.

Ahhoz alig férhet szó, hogy a liège-i íródeák az *au-t* az idegen szó írásában is csak olyan hangértékben használhatta, amilyenféleképpen vagy amilyenféleképpen hozzászokott francia vagy latin szövegek írásában. (A latin kiejtése természetesen nagy mértékben igazodik a franciához). Azt ugyan nehéz volna hajszálnyi pontossággal megállapítani, mi volt az *au* betűcsoportnak megfelelő hang abban a vallonizmusokkal átszőtt regionális franciában, amelyet a XV. században a liège-i művelt emberek használtak, s amelyben Jean de Stavelot is írta művét, de ez talán nem is szükséges: az íródeákok nem voltak gyakorlott fülű fonétikusok, s az idegen név elütő színezetű hangját csak legfőljebb hozzávetőleg próbálták jelölni. Szinte kétségtelen, hogy az *au* *o*-féle hangot jelölt. Ilyen *au-t* találunk ugyanis a XV. századi liège-i francia szövegekben egyrészt ott, ahol az egykorú francia irodalmi nyelvben *au* a használatos írásmód (pl. *autre* vagy *aulture*), másrészt egyes olyan esetekben, ahol a mai liège-i vallonban *â-t* (= *ô*) találunk, szemben francia *a*-val vagy, ritkábban más magánhangzóval (pl. *temporaule*, *officiaule*,¹ *trauweir* 'lyukaszt' *trô* 'lyuk'-ból képezve, *redewaubliteis*² stb). A regionális francia a helyi nyelvjárástól többé-kevésbé befolyásolt változata a francia *κοινή*-nak,³ s ebből következik, hogy nehéz megmondani, vajjon az *au*-nak itt francia vagy vallon hangértéket kell-e tulajdonítani. Ha a francia ejtést vesszük alapul, az *o* ejtés (valószínűleg *o*), mely már a XIII. században felbukkan, ebben az időben túlnyomó, bár *ao*- vagy inkább *o*-féle ejtés is van még,⁴ minden bizonnyal váltakozva az előbbivel. A vallonban a megfelelő hang feltétlenül egyszemélyes, minthogy már századokkal régebben igen gyakori *au* helyett az *a* jelölés (valószínűleg *â*), így *autre* helyett *atre*. A XV. században a liège-i vallonban ez a hang *â* vagy *ô* lehetett, ma *ô*. Legvalószínűbb az, hogy a liège-i előkelőbb vagy műveltebb társadalom beszélt francia nyelvben mind a három változat előfordult, és talán a leggyakoribb az általános francia ejtés lehetett. A *Balauen* szó *au*-ja tehát nyílt vagy zárt *o-t* jelöl, de *o* ejtés sem lenne képtelenség. Ennélfogva semmi akadály sincs annak, hogy benne a magyar *balon* vagy *balón* szó *o*-ját lássuk.⁵

¹ Jean de Stavelot 159.

² Ly myreur des historis, chr. de Jean des Preis dit d'Outremeuse, p. p. St. BORMAN IV, 121, 222.

³ BÄRCZI: MNy. XXVI, 172 kk.

⁴ MEYER-LÜBKE, Hist. Gr. der frz. Spr. 1913.²⁻³ I, 85; NYROP, Gramm. hist. de la langue fr. 1913.³ I, 242.

⁵ Ötleként felvetek még egy lehetőséget. A magyarul is beszélő vallon zarándokok egyike-másika minden valószínűség szerint az egervideki magyar tájszólást beszélte, s talán itt már akkor megindult a hosszú *o* diftongálása, úgyhogy a *Balón* nevet *Bal^oon*-féleképpen ejthették. A francia *au* ez esetben ezt a különleges magyar hangot próbálta volna jelölni.

A *Balauen* szó -e-je meglepőnek látszik, bár igen könnyen megmagyarázható. A XIV—XVI. századi vallonföldi kéziratok szeszélyes és következtelen hangjelölésében nagyon gyakori a magánhangzók után iktatott henye, semmi hangot nem jelölő *e* betű, melynek legfőljebb csak annyi szerepe van, hogy a megelőző magánhangzó hosszú voltát jelöli.¹ A leggyakoribb ez az *e i* után, továbbá *n* előtt, de más magánhangzó után sem ritka, és egyéb mássalhangzó is következhetik rá. Így magában Jean de Stavelot művében lépten-nyomon előfordulnak ilyen példák: *fen* = *fin* (151), *matien* (159), *pasieblement* (160), *cusien* = *cousin* (442); az *église* szót ő is, mint a legtöbb liège-i kortársa szinte kivétel nélkül *englieze-*, *engliese-*nek írja. Egy liège-i hivatalos hirdetményben, mely a különféle forgalomban levő pénzek értékét állapítja meg (1486.) található: *monnoie d'oer, le noble alle roese*.² A példákat főlöszleg szaporítani; ennek a henye *e*-nek a használata különben a vallonföldi kéziratok egyik legjellegzetesebb és igen általános vonása.

A kérdéses név helyes formája tehát nem *Balaven*, hanem *Balauen*, ejtve *Balon* vagy talán inkább *Balón*. Abban semmi meglepő nincsen, hogy egy vallon származású és vallonul tudó telepesek Magyarországon származását és nemzetiségét jelölő nevet adtak, s hogy ezt a nevet az illető maga is vállalta. Hiszen amint a kétségtelen *Biro* névből, továbbá a feltehető *Ponche* = *Ponty*, *Tamarasco* = *Camarasce* = *Kamarás* névből kitűnik, a vallonoknak magyar s így magyarok adta nevük volt.

Ebből azonban az következik, hogy a *balon* szó, mint nemzetiségjelölő közfőnév, melyet eddig az EtSz. I, 261 tanúsága szerint ilyen változatban csak Magyar Istvánnak „Az országokban való sok romlásoknak okairól” (1602. 178) című munkájából ismerünk, s melynek *bolon* változatára számos adatunk van a XVII. századból,³ már a XV. század elején megvolt a magyarban. A két adat között az összefüggés kimutatható: az egervidéki vallon telepések és a Magyarországon dúló vallon zsoldosok, Magyar *balon*-jai meg a XVII. századi levelek *bolon*-jai között fennálló származási azonosság ismeretes volt, hiszen Oláh Miklós (Hungaria. 1536. 37) arra gondol, hogy az eger völgyi vallonok telepeit talán Ferdinánd itt ragadt vallon zsoldosai alapították. A vallon telepéseket *balon*-nak, *bolon*-nak nevező magyarság tehát egészen természetesen alkalmazhatta később ezt a szót a rettegett, dúló idegen katonákra.

Ezzel azonban nemcsak a *balon* szóra vonatkozó első adatként kell 1447-re visszatenni, de a szó etimológiáját sem kereshetjük a németben, mint az EtSz. (i. h.) tette, egész természetesen a kései adat alapján. A *wallone* szó a németben ugyanis

¹ Hogy valóban hosszúságot jelöl-e az -e, azt azért nem lehet pontosan megállapítani, mert nem lehet tudni, hogy a francia vagy a vallon hangértéket kell-e alapul venni; így pl. *tentier* -i-je franciásan ejtve inkább hosszú, ellenben a vallonban rövid, míg pl. *fen* esetében a vallon *i* a hosszú (vö. mai vallon *fi*).

² Johannis de Los abbat. S. Laurentii prope Leodium Chronicon rerum gestarum ab anno MCCCCLV ad annum MDXIV. Ed. P. F. X. DE RAM (1844.) 818—9.

³ TAKÁTS SÁNDOR, A magyar múlt tarlójáról 220, 222.

a XVI. század előtt ismeretlen, a vallonokat ekkor még *wale-*, *wahle-*-nak nevezték,¹ s így a magyar *balon*, *bolon* szó közvetlen vallon eredetű szavaink sorát gazdagítja.²

Hangtani nehézség nincs. A vallon szókezdő *w*-ből szabályosan lesz a magyarban *b*, épügy, mint a hasonló német nyelvjárási hangból (vö. *bakter*, *báling-alma*, *bognár* stb.). Épigy semmi nehézséget nem okoz a *balon* ~ *bolon*-ban jelentkező *a* ~ *o* váltakozás (vö. *mastan* ~ *mostan*, *mogyoró* ~ *magyaró*; *bancsik* ~ *boncsok* stb.). Ha a magyar szó második szótagjának *o*-ja valóban hosszú, ez is már magyar fejlemény.³

BÁRCZI GÉZA.

Bongor. A helynévképződésben nagy szerepet játszó erdélyi *bongor* tájszavunk magyarázatai közül a legrégebbit, a SIMONYI ZSIGMONDÉ (NyÉrt. XV, 3:14), mely szerint e szó a *bokor* és *csenger* ~ *csöngör* keveredése volna, erőszakoltságáért már eleve is el kell vetnünk. Nem fogadja el az EtSz. végleges magyarázatnak a HORGER ANTAL magyarázatát (MNy. X, 192) sem. Ez utóbbi pedig, mint alább kitűnik, helyesen az erdélyi szász *ban-gert*, *bongert* '(meist) offener mit Obstbäumen besetzer Garten ausserhalb der Gemeinde auf dem Felde oder unterhalb der Weingärten' köznévből származtatja e tájszavunkat. A megfjtés helyességére nemrégiben futólag magam (MNy. XXX, 165) már rámutattam. Az alábbiakban éppen e futó állításomat szeretném részletesen bebizonyítani.

E tájszavunkra eddig mindössze három, bizonytalanságban hagyó adatunk volt; kettő Udvarhely, egy meg Szolnok-Doboka megyéből: 1. 'apró vad fákkal és bokrokkal sűrűn benőtt hely, Dickicht, Horst, maquis' és 2. 'gyümölcsös kert' jelentéssel. E három adat sem a szó eredetét, sem annak jelentését nem világí-

¹ GRIMM XIII, 544 s. v. *Wahle*, 1308 s. v. *Wallone*; JELLINEK, MhdWb. (1911.) 917, s v. *Walch*, -e.

² TRAVNIK JENŐ közli velem, hogy a H. v. MÜNGELN-féle *Ungerische Coroninck* egyik kéziratában (Boroszló, Stadtbibl R. 304 sz.), mely 1465. június 5-éről van kelteve, előfordul a 81. lapon a *walon* szó. Ugyanő leköttelező szívességgel rendelkezésemre bocsátotta nemcsak a többi négy kézirat olvasatait: *welischen*, *welische*, *welichischen*, *weliche*, de a kérdéses lap fényképmásolatát is. A megfelelő helyen (a Vatha-féle lázadásról van szó) a 'Latini' értelemben használt népnév első pillanatban valóban *walon*-nak látszik, azonban a kézirat beható vizsgálatából kiderül, hogy bár rendesen a másoló másképp írja az *e* betűt, mint az *o*-t, sokszor az *e* megtevesztően hasonlít az *o*-ra, így pl. ugyanazon a lapon, sok egyéb kevésbé meggyőző példa mellett, a 8. sorban a *den* szó *e*-je teljesen úgy van írva, mint a *walen* második magánhangzója. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a kérdéses szóban ez a betű kissé elmosdott, továbbá, hogy az értelem *walen*-t vagy *walonen*-t kíván (*dewtschen vnd walen*), s végül, hogy a *walone* 'Latinus' értelemben való szereplése egyedül áll, nem térhetünk ki az elől, hogy ezt az adatot *walenek* és ne *walon*-nak olvassuk. De még ha előfordulna is a XV. században egy-két példa németnyelvi *wa'on*-ra, kétségtelen, hogy ez a név vallonokkal érintkező magyaroktól származik, úgyhogy fölösleges más eredetet keresni szavunknak.

³ A XVII. századi magyar adatok inkább rövid *o*-ra mutatnak, bár igaz, hogy a hangjelölés e században az *o*-k quantitása szempontjából meg lehetőségen következtelen.

totta meg eléggé.¹ Alább felsorolom a helynévgyűjtés közben előkerült adatokat, amelyek, úgy hiszem, véglegesen tisztázzák mind a szó jelentését, mind származását.

A legrégibb köznévi adatot KELEMEN LAJOS idézi 1624-ből a maros-tordai Kálról; a kérdéses rész így szól: „Rettegi Mihály deák hagyott egy darab *bungort* (vö. *bungor* MTsz.), melynek végiben (van) egy darab szántó föld is, az felsőhatárban a Szász Balás nevű helyben“ (Nyr XXVIII, 382). BOGÁTS DÉNES a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum XVII. század eleji anyagának egy darabka papírájáról a következő adatokat írta le számomra: „Kerlesy határon való *Bongort*“; alább: „*Az Bonghortok* is osztatlanok“ (az adatok a külzet szerint a szolnokdobokamegyei Szászceggöböl valók).

E XVII. századi adatok mellett nagyon sok XVIII. századi adatunk van, különösen Szolnok-Doboka megyéből. Íme: A panna-falu: 1753: „Vagyon Fellak felé a' Fellaki völgyön bal kézre Napkelet felé egy Vápában a Fellaki határ szélben egy *Bongor* az erdő alatt (gyü.)“² | alább: „E mellett a' falu felől vagyon a Majorság Szöllő (sző., gyü.), melynek szomszédja ab oriente a' *Bongor*“³ — Málo m: 1754: „A' Gellért Ferencz *Bongorja* mellett (k.)“ — Retteg: 1826: „Az Aranyhegyben *Bongord*“ | 1832: „Az Aranyhegyi *Bongord*“ (gyü.) | 1838: „arany hegyi *bongord*“ — Somkerék: 1717: „A Somkereki Szőlők allyán való *Bongord*“ — Szászenecs: 1731: „A Fundetoraban (vagyon) egy szabad *Bongorgya*“ | 1754: „A Szőlők között való *Bongor* (k.)“; odább egy fél szekér szénára való kaszálóról emlékeznek meg: „A Szőlők közt egy *Bongar*“-ban. — A kolozsmegyei Mezőújla król 1775-ből való a következő érdekes adat: „A Magyar Hegynek Napkelet felől való végiben lévő Gyümölcses *Bongárd*-nak a végiben egy darabotska Majorság fell hagyott pusztá szöllő hely (vagyon) . . .“ — Marostorda megyéből van még egy 1784-ből származó köznévi adatunk: Várhegy: „a Várhegyi — hegjen nehaj Szabo Mihallynak itten (t. i. a faluban) laktában *Bongorttya* volt, fen a' Tetőn, a' felső oldalán pedig a Hegynek egy darabig le felé a' Hegj vége felé Szöllője volt; azután Cserébe menvén . . . kezdette kivágnai a gyümölcs fákat belőlle, a' Hegj élit felszántat[ta], szelljel hordattatta, míg szép téséget készített [bel]őlle.“⁵ — A beszterce-naszódi Szászgalac itt kö-

¹ BOGÁTS DÉNESnek (Sepsiszentgyörgy) levélbeli kérdezősködésemre adott szíves válasza szerint: A *bongor* szót Háromszékben nem ismerik; csak a Segesvárral szomszédos udvarhelyszékiek használják sző. és gyü. értelemben. Itt is inkább a Székelykeresztur vidékiek ismerik és használják; ugyanis onnan a legények és lányok Segesvárra mennek szolgálni és az ott hallott *Baumgarten*-t (? BOGÁTS így írja) *bongor*-nak ejtik ki. A *bongor* szó „keletkezését“ BOGÁTS tíz évi segesvári tartózkodása alatt száz barátaitól hallotta.

² Rövidítéseim: e. = erdő, gyü. = gyümölcsös, k. = kaszáló, sz. = szántó, sző. = szőlő, ku. = kukoricás, tengeriföld.

³ Mellette a következő jegyzet áll: „Ezen szőlő mindenütt ritkák, de kivált az uton felyül . . . imitt-amott van egy szőlőtő.“

⁴ Alább uo. még kétszer előbb „egy darab Gyümölcses *Bongárd*“-ot, majd „más darab hasonló Gyümölcses *Bongárd*“-ot említ a birtokösszeírás.

⁵ A XIX. század elején és 1844-ben a ref. egyház földbirtokának összeírása kapcsán „Az első nagy aranyhegyi“, majd a „Kis és Nagy Aranyhegybe“ lévő

vetkező *bongor* adatai a köznévi értelmezését is adják: „*Bongortok* a' vagy Gyömölcses Irtoványok“ | „A falu Pusztá Szöleje mellet vagyon egj bokros *Bongort*.“ | „A' Felső hegyben egj pusztá Szölő egj darab *bongorttal* edgyüt.“

E köznévi adatok mellett részben a kérdés tisztázása, részben annak bizonyítása érdekében, hogy milyen jelentős szerepet játszik a *bongor* köznévi az erdélyi helynévképződésben, álljanak itt a következő helynévi adatok: A) Szolnok-Doboka megyéből: Betlen: 1795: „... vagyon az *Bongert* nevű helyben egy most még haszonvehetetlen Cziheres, apro tövisesből álo rozsz hely... Ezen Cseplesznek mint egy közepe táján írtatott a... Gróffné Ö Nagysága (t. i. gr. Mikes Istvánné) egy 44 Öll hosszúsága és 17 oll szélességű helyet, mely most lenel (! lennel) bé vetve tanáltatott egészen, Be vagyon pedig ezen Cziheres irtovány Korülete lévő felebb meg irt helyekkel együt Keritve, resz szerént sántzal resz szerént tövis Kertel resz szerént pedig... tilalmas fiatal Csere erdeivel.“ | 1795: „En¹ *Bungert* (sz.)“ | 1932: *Bungord* (gyü.). — Bödön: 1753: „A' Demján *Bongorjában* (sz.)“ „A *Bongor* szélibe (sz.)“ „A' *Bongor* uttyánál (sz.), A' *Bongorha* (k.)“ — Dés:² 1720*: *Bungord* | 1898*: *Bungort* | 1930—1934: *Bungur* (e., r.). — Várkudu 1649*: *Bongor* (gyü.). — Magyardécse: 1753: *A' Bongorba*. — Málom: 1622*: *Bongord* (e., sz.) | 1754: „*Bongord* (sz., gyü.), A' *Bangorba* (k.)“ | 1898*: *Bongora* (!). — Nagydevecser: 1811: „*Bungord* vagy gyümölcsös“. — Retteg: 1857: *Bongord* | 1861: *a' bungord* | 1881: *bongort* | 1884: *bongord*. — Szászceggő: XVII. sz. eleje: „Az hozzá *bongorton* felliewl egý hod (t. i. föld)“; alább: „Az also *Bonghort* alat is vagion egý darab feold“.³ | 1864*: *Bungor* | 1899: „*Bungárdi* tábla“.⁴ — Szászenecs: 1731: A *Bongorban* (sz.)⁵ — Szászmáté: 1864*: *Bongord* (urasági tölgyes erdő' és egy három részből álló dülő neve). — Szászníres: 1615*: *Bongort* (gyü.) | 1622*: *Bondur* (! *Bongur*?) (irt.) | 1784: *A Bongordba* (k.) | „A *Bongord* alatt (sz.)“ | „A' *Bongordok* alatt (k.)“ | *A' Bongordokba* | „*Bongordok* felett (k.)“ | 1898*: *Bungurd* (r. *Bungur* vagy tbsz. *Bungurj*) | 1871: „*Bongordokra* vezető sikátor (utcácska)“ | 1933: *Bongortok* | „Kertek megett a *Bongortok* ajjába (sz., k.)“ | *Mátyásbongort* (sz., e.; tövises, bokros rész).⁶ — Szászsombor: 1812*: *Bungurd* | 1864*: *Bongárd*; „oláhu!“. *Bungard* (egykor gyü., most [t. i. 1864-ben] sz., k.). — Szászpéntek: 1797: „Szodes (!?) a Ludvegi határ felől... a' Falu

szőlőről emlékeznek meg. Az előbbi adatokban tehát a *bongord* kétségtelenül szőlőre vonatkozik.

¹ A rumén tanuk vallomásaiban az *in* (-ban, -ben) praepositio magyar átírása.

² A *-gal jelzett számok után következő adatok KADÁR JÓZSEF műve: „Szolnok Doboka Vm. Mon.“ megfelelő köteteiből valók. A többi adatot kéziratoss helynévgyűjteményem történeti és jelenkori anyagából írtam ki.

³ BOGÁTSNAK az említett forrásból való adatai.

⁴ SEEMAYER VILIBÁLD „Kérdőívek Szolnok-Doboka vm. néprajzi felvételehez“ című kéziratából (M. Nemz. Múzeum Néprajzi Tárának könyvtára).

⁵ L. még alább a rumén helynevek között Szászenecs alatt.

⁶ Az előbbi *Lá Bungurd*, az utóbbi *Mátyásbongurj* alakban él a falu rumén lakosságának ajkán.

és *Bungord* fele kiterjett (e).¹ — Veresegyháza: 1644*: *Bongor* | 1753: „Az *Bungard* v. *Bungárd* alatt (sz.)“ | 1754*: *Bongord* | 1812: „*Bongor* vége“ | 1864: *Bungár* | 1898*: *Bungur*. — **B**) Kolozs megyéből: *Bocs*¹: 1628: „az fenesi határ feleol *Bongort* fele . . . . Az melly igines ut megien le *Bongartrol* a Szaszok uttiara . . .“ | alább: *Bangort*. — Lúdvég: 1791: „A *Bongár* kútnál levő *Láb* (sz.)“ | „A' *Baumgárt* Patakjánál (k.)“ | „A' Nagy *Baumgartban* (sz.)“. — **C**) Kisküküllő megyéből: Széna verős XVIII. sz. második fele: „A *Bangárdosban* (sz.), A *Bangardtba* (sz.)“. — **D**) Nagyküküllő megyéből: Moha: 1614: „Az *bongort* előtt (sz.)“ | 1632: „az *Bongort* elót (!)“ | 1640: „*Bongort* eloett (sz.)“. — **E**) Maros-Torda megyéből, helynévjelzés nélküli iratból Galambod környékéről: 1754: „a *Bongort* alatt (sz.)“.² — **F**) Kétségtelenül ide sorozandó a Csikszentiványról ismert 1760: a' *Bengord tetőn* (sz.) helynév is, bár máshonnan ilyen helynévalakot még eddig nem ismerünk.

A fenti adatok magyar vagy túlnyomólag magyar lakosságú falvakból származó helynevek. Szükségesnek tartom itt alább felsorolni az általam ismert, rumén lakosságú községekből származó helynévi adatokat is. **A**) Beszterce-Naszód megyéből: Csépan: 1744: *A Bongorban* (k.).³ — **B**) Szolnok-Doboka megyéből: Bödön: 1898*: *Bungur*. — Kentelke: XVIII. század közepe: „La Drumu *Bungurului* (sz.)“ | 1765: *Bungurd* | 1775: *La Bungur* (k.) | 1781: „In Mnyisloku *Bungurului* (k.), In *Bunguras* (k.), *Bunguru* gye kitre Magyaros (k.), In *Bunguru* gye dupa zsiij (k.)“ | 1787: „La Parou *Bungurului* (sz.) (alól szomszédja a) Parou *Bungurului* (p.), In *Bungur* (k.), In Koszta *Bungurilor* (e.), In *Bunguru* gyin Mnyislok (k.), In *Bungur* gyin Három forint (k.), La Drumu *Bungurului* (sz.), In *Bungoris* (k.), In Keruris Szupt *Bungur* (sz.)“ | 1796: „La Pereu *Bungurilor* (ku.), in Koszta *Bungurilor* (eser-e.), La Kallye *Bungurilor* (sz.)“ | XVIII. század vége: „La Koszta *Bungurului*“ | 1839: „La Koszta *Bungurilor* (tölgyes e.)“ | 1864: *Bungur* (gyü., egykor szó.). —

¹ Szászfenes körüli, ma már eltűnt falu; tehát nem azonos a bánfihunyadi járásban levő *Bocs* kisközséggel. — Megjegyzendő, hogy a kolozsvári természetjáróknak még ma is kedvelt kirándulólhelye a forrásokban bő, de egyébként kopáros bokrokkal benőtt *Bongár patak* környéke; ez a várostól kb. 8 km távolságban Szászfenes határában van.

² Megjegyzendő, hogy feltétlenül ide sorozandó a szebenmegyei *Bongárd* helynév, mely BOGÁTS DÉNES levélbeli közlése szerint 'gyermekkorában' (mintegy három-négy évtizede) még *Bungárd* volt. IGNATZ LENK (Sibenbürgens geogr., topogr., stat., hydr- und orogr. Lexicon etc. Wien, 1839. I, 171) e község nevét *Bongárd* címszó alatt *Bungardium*, *Baumgarten w. Bungárd* ('ein Dorf in Hermanstädter sächsischen Stuhl') alakváltozatokban írja. A másik idetartozó helynevet, a beszterce-vidékit, HEINRICH HERBERT (Repertorium über einen Theil der Sieb. betreffenden Literatur. Hermanstadt, 1878.) megint „*Bongárd w. Bungard* ('ein Dorf in Buzaer Bezirk)“ alakváltozatban említi. E falvak valamelyikére utal az 1507-ből való „Demetrius Porkolab de *Bongárdi*“ és az 1518-i „Stephanus Elekewsy de *Bongarth*“ név is (vö. TelekiOkl. II, 298 kk.). Megjegyzendő, hogy CSÁNKI (V, 442) már 1446-ból említi Doboka vármegyéből *Bongárdi* családot.

³ Talán csak a conscribáló által használt magyar köznévi hangalakban írt alak, hisz, mint alább látható, a ruménben a helynév szinte kivétel nélkül *bungur* alakú. Ebben az esetben természetesen nem helynévvel állunk szemben.

Kerlés: 1775: „La *Bungur* (sz)“ | 1777: „*Bungur* hegy“; más forrásban: *Bungur* | 1782: *Bungurd* (e.) | 1898*: *Bungort*. — Szászencs: 1754: *Bungurul* la vij (k.). — Felsőoroszfalu: 1864*: *Bungard* (a sz., k., e. nevek között említik).

A felsorolt köznévi és még inkább helynévi adatok alapján kétségtelennek tartom, hogy a *bongor* köznévi az erdélyi szász *bangert* ~ *bongert*-ből származik, hisz e helynévként oly gyakran alkalmazott köznévi, illetőleg tájszó csak olyan helységeekben fordul elő, ahol eredetileg szász település is volt: Szászceogó, -máté, -nyires, -péntek, -zsombor, Betlen-Dés, Boes stb., illetőleg a szász vidékkel való érintkezés feltételezhető: Csépán, Bödön, Magyardécese, Szénaverős stb. De mivel e helyneveinknek az oklevelekben *bongor* ~ *bongort* ~ *bongord* ~ *bongárd* köznévi és *Bongor* ~ *Bongort* ~ *Bongord* ~ *Bongart* olv. *Bongárt* ~ *Bangort* ~ *Bangárd*(os) ~ *Bangardt* olv. *Bangárdt* vagy *Bangárt* ~ *Bungárd* ~ *Bungurd* ~ *Bungord* ~ *Bungor* ~ *Bungur* ~ *Bungert* ~ *Bongert* ~ *Bengord* ~ *Baumgart* ~ *Boumgárt* helynévi alakjai szerepelnek, lehetetlennek tartom, hogy az erdélyi szászban a köznévként csak a HORGER által említett két alakja lett volna. Fel kell tennünk, hogy volt legalább még egy *bungert-féle¹ alak, amelyből nemcsak a magyar *bungort*-féle alakok, de a kizárólagos román *bungur* alak is inkább magyarázható. Igaz, hogy a Désen alig fél évszázadon belül végbement 1898*: *Bungort* (előbb 1720*: *Bungord*) > 1934: *Bungur* változásból és néhány, a fentebb felsorolt példákban látható alakváltakozási jelenségből arra lehet következtetni, hogy a magyar *bongor* ~ *bungur* és a rokon váltakozások az erdélyi román nyelv közbejöttével állottak elő, hisz azok a települési egységek, ahol az ilyen jelenségek tapasztalhatók, mind vegyes lakosságúak, illetőleg két, sőt háromnyelvűek voltak (pl. Szászceogó, Szászzsombor, Veresegyháza, Bödön és újabban Dés is). Mindenesetre a román helynévi alakok közül egyesek, különösen a többes birtokos (*Bungurilor*) és a helynévképzővel vagy talán kicsinyítő képzővel ellátott alakok (*Bungoris*, *Bungurás*) arra mutatnak, hogy itt egy 'vinea, promontorium, gyümölcsös, szőlő' jelentésű román tájszóval van dolgunk, amely vagy közvetlenül vagy magyar közvetítéssel került bele a szászból az erdélyi román nyelv szókincsébe. A különböző magyar alakok tehát vagy az erdélyi szász szó más alakjaiból vagy a magyar-román kölcsönhatás felvételével magyarázhatók. A *bongort* (*bongord*) ~ *bongor* viszonyára vonatkozólag helyesnek látszik HORGER magyarázata (i. h.), aki a magyar *bongor* alakot csak elvonásnak tartja a tévesen tárgyesetnek érzett szabályos *bongert alakból. Hogy ez a *bongert, illetőleg szerintem *bungert megvolt, az valószínű a betleni 1795: „En *Bungert*“ alakból, de megvolt, sőt megvan a *bongort* is, amint néhány idézett köz- és helynévi alakból (többek között az 1933 nyarán hallott szásznyíresi *bongort*-ból)² kétségtelenül megállapítható. Ez a *bongort* a *bongert-

¹ Egy ilyen alak a betleni 1795-i „En *Bungert*“ helynév alapján egész nyugodtan felvehető.

² L. alább.

ből hangzóilleszkedéssel magyar szájon keletkezett szabályos fejlemény.

Másik megjegyzésem a magyar *bongor* jelentésére vonatkozik. Az előbb idézett köznévi és részben helynévi adatok csaknem kétségtelen bizonyossággal a mellett szólnak, hogy a köznévként a XVIII—XIX. században 'promontorium, vinea, gyümölcsös, szőlő' jelentése volt. A szász származás mellett ez természetesen is. Az EtSz.-ban is olvasható 'vad fákkal és bokrokkal benőtt hely' jelentését e szó úgy kaphatta, hogy mivel Erdélyben a gyümölcsöst, illetőleg szőlőt igen gyakran déli, verőfényes fekvésű irtásokba ültetik, az ilyen területet erdő vagy legalább is bokros, ciheres vagy mint egy előbbi adat írja: cseplestes, tehát csakugyan 'vad fákkal és bokrokkal benőtt hely' veszi körül. Másrészt viszont a sok *Pusztaszőlő* elnevezésből és a fentebb idézett 1775-i mezőújlaki és 1795-i betleni adatokból látjuk, hogy Erdélyben nagyon sok „felhagyott”, azaz nem művelt szőlő volt; ezeket aztán felverte a gaz és benőtte a tövis. Az eredetileg gyümölcsös szőlőt jelentő *bongor* köznévként és az ilyen helyre vonatkozó *Bongor*-féle helynevek fogalom-, illetőleg jelölésköri változása is így érthető meg. Hogy az ilyenféle változást a fentebbi fejtegetés után példával is szemléltessem, megemlítem a dési *Bungur* helynevet, mely kétségtelenül ide tartozik. Ez a helynév kis tisztással tarkított erdőt jelöl ugyan, de az erdőcske aljában levő *Borsóföldek*-en még ma is terem szőlő, a mellette levő *Szentpéterhegy* pedig a *Szőllő* vagy *Cichegy* mellett Dés legnagyobb szőlőhegye ma is.

A *bongor* köznévre 1624-nél előbbi helynévi adatot nem ismerek, de az a tény, hogy ez az adat és az ezután következő legnagyobb része helynévi adat, talán nem alaptalanul annak a következtetésnek megtételére ösztönöz, hogy a *bongor* köznévként legalább a XVI. század végén már benne kellett lennie az erdélyi magyarság szókincsében, hisz másként helynévképzésre nem használhatták volna.¹ Valószínű, hogy a kölesönzés a mezőségi szászok XIV. században kezdődő részleges elmagyarosodásával, illetőleg egyes falvak kétnyelvűségével is szoros összeköttetésbe hozható. A helynév jelenkori életére vonatkozólag mindössze négy adatot tudok. Az udvarhelyszéki Rugonfalváról származó és ott nevelkedett MESTER MIKLÓS szóbeli közléséből tudom, hogy ő nagyapjától még hallotta a *bongor* köznevet 'sűrű bokrokkal át meg átszőtt oldal' jelentésben. Ezt az értesülést egészíti ki és erősíti meg IMCSE MÁRTON szóbeli közlése. Szerinte Székelykeresztúron az öregebb rendű emberek használják még a *bongord* (jelzős alakban: *bongordos*) köznevet 'ritkásan bokros terület' jelentéssel. E jelentés az előbb kifejtettek alapján egészen érthető. Helynévgyűjtés közben a szolnok-dobokai Szásznyírúson SZABÓ T. JUDIT és később magam is ráakadtam a *Bongortok* helynévre, melynek magyarázatakor a megkérdezett magyar anyanyelvű falusiak még tudtak a *bon-*

¹ Természetesen ez nem vonatkozik az erdélyi szászokból közvetlenül már helynévként átvett *Bongor*-féle hely- és helységnevekre. — Viszont nem hagyható figyelmen kívül az, hogy fentebb két keltezetlen, de kétségtelenül XVII. század-eleji köznévi adatot is idéztem, sőt 1624-ből kelteztetett is.

gort köznév ma már elhomályosult 'gyümölcsös' jelentésére hivatkozni. Érdekes, hogy míg az eredetileg szász telepítésű Szásznyiresen e köznév jelentése csak mint homályos emlékkép él, addig a tőszomszédos Magyardécsén ma is *bongord*-nak nevezik a gyümölcsöst (HEISZMANN JÓZSEF szóbeli közlése).

SZABÓ T. ATTILA.

Bakar, gohér. Nemrég (MNY. XXXII, 112—3) Csokonai *bakar* szavának az eredetével foglalkoztam. Feltűnőnek találtam, hogy hat előfordulása közül ötször (a már idézettek kivül l. még Csokonai II, 444) a *gohér* ~ *góhér* szőlőnévvel együtt jelenik meg; éppen ezért nem önmagában vizsgáltam, hanem a *gohér*-ral együtt: vagyis nem mint szót, hanem mint költői szót. Minthogy pedig a *bakar*—*gohér* szókapcsolatra a Csokonait megelőző időből csupán egyetlen példát ismerek költői szövegből, t. i. Csokonai pártfogójának és mesterének, Földi Jánosnak egy verséből, arra kellett gondolnom, hogy Csokonai nyelvében ez a szólam Földi költészetének a hatását mutatja.

RUHMANN JENŐ: MNY. XXXII, 199 azonban más eredményre jut. Úgy látja először is, hogy „ez az egész magyarázat olyan feltevéseken alapul, amelyeket nem lehet kétségtelen bizonyítékokkal támogatni...“ Magyarázatom főnehézségét talán abban látja, hogy Földi említett verse nyomtatásban csak 1821-ben jelent meg, tehát tizenhat évvel Csokonai halála után. Szerintem azonban ebben az esetben ez nem lényeges körülmény. Egyrészt ugyanis Földi keltezett versei közül csupán egy van, amely 1793 után íródott: „Az én Sírhalmom“ című. Másrészt meg Csokonai nem egyszer igazolja, hogy nagyon is jól ismeri Földi kiadatlan munkáit: „Dr. Földi János, aki Anákreonnak sok dolgait fordította, próbát tett az anákreon-tismusokban is, melyek több verszetjeivel még kézírásban hevernek“ (I, 192); „Én az említett tudóssal 6 esztendeig voltam szoros barátságban, esmérem studiumit, esmérem kézírásait“ (II, 736) stb.

Feltűnőnek találja RUHMANN, hogy feltevéseimben „még tovább“ megyek, s a komáromi Mindenes Gyűjtemény egy 1791-i, nyelvtudományi tárgyú cikkében jelölöm meg azt a forrást, „ahonnan Földi »a két ritka« szót vette“. De hiszen Földinek 1791 előtt is, után is jelentek meg versei s kisebb elméleti munkái a Mindenes Gyűjteményben! Vagy Földi, ki 1790-ben, Nyelvkönyvében maga is foglalkozik a zsidó és magyar nyelv rokonságával (l. RMK. XXVIII, 12), 1791-ben éppen az erről szóló kis tanulmányt ne olvasta volna abban a folyóiratban, melynek maga is állandó munkatársa volt? — Meg kell azonban jegyezni, hogy Csokonai maga is jól ismerte a Mindenes Gyűjteményt (vö. II, 125, III, 122, 218); sőt Péczeli halála után mindent elkövet, hogy átvehesse a szerkesztést (II, 645 stb.). A költői felhasználásmód mégis valószínűbbé teszi, hogy a *bakar*—*gohér* kapcsolat hozzá csak Földi Horatius-fordításának a közvetítésével jutott el.

RUHMANN másutt keresi Csokonai *bakar*—*gohér* kifejezésének az eredetét: „tudnunk kell ugyanis, hogy ez a két szó Földi és Csokonai korában nem volt ritka használatú, sőt nagyon el-

terjedt és közismert, legalább is az ország ama vidékén, ahol a két költő lakott...“; egyébként a *gohér* is (ezt magam is jól tudtam!), a *bakar* is régi szó (!): „a *bakar*-t, vagy másképp *bákor*-t, *bakator*-t is jól ismerik régi szótáríróink (l. Gombocz, A bor: MNy. II, 146—50).“ Csokonai tehát egyszerűen jól ismert szölgőfajták neveként használja a *bakar*, *gohér* szavakat — RUHMANN állítása szerint.¹

Sajnos, RUHMANN magyarázatának ugyanaz a bökkenője, ami miatt ő az enyémet elfogadhatatlannak tartja; t. i. semmi sem támogatja. Egyetlen bizonyítéka az volna, hogy a „*bakar*-t vagy másképp *bákor*-t, *bakator*-t jól ismerik régi szótáríróink“, amint az Gombocz idézett tanulmányából kiviláglanék. Csakhogy Gombocz i. h. is, meg az EtSz.-ban is (I, 239, 245) gondosan kiválasztja a *bakar*-t (alakváltozatai: *bakor*, *bákor*) és a *bakator*-t, amazt ('uva cyriobotrus, uva rhaetica') horvát, emezt ('uva helvola, rubella') olasz eredetűnek jelezvén. A *bákor*-t, *bakar*-t pedig igazán nem „ismerik jól“ régi szótáraink. A *bákor* 1784-ben bukkan fel először SzD.-nál, a mi szempontunkból fontos *bakar* változat meg csak CzF.-nál, amint azt Gombocz is megírta idézett tanulmányában. Igaz ugyan, hogy Gombocz hivatkozik itt egy forrásra: „Moln. 106“ de ez a rövidítés nem MOLNÁR ALBERTET jelenti (az ő szótárát MA.-val szokás rövidíteni), hanem — mint bizonyára RUHMANN is utánanézett — egy 1897-ből való szakkönyvet (l. MNy. II, 198). A *bakar* szóalak tehát valóban ritka XVIII. századi irodalmi nyelvünkben, különösen a *gohér*-ral kapcsolatban. Persze az irodalmi adatok hiánya még nem jelenti feltétlenül azt, hogy RUHMANNnak az a megállapítása is téves, hogy a Tiszántúl a *bakar* nagyon elterjedt szölgőfaj volt. Amíg azonban RUHMANN nem tudja ezt adatokkal is támogatni, a valószínűtlen feltevések sorába kell utalnunk.

A *gohér* régi volta persze nem új dolog; én sem állítottam, hogy ez a szó Csokonai korában feltűnően ritka lett volna (vö. NySz. és SzD.: PM. II, 46). De ritka volt a *bakar*—*gohér* kapcsolat. Ezért joggal írtam így: „e két ritka szó“. — Kétségtelenül helyes azonban RUHMANNnak az a megjegyzése, hogy *gohér* van világos is, sötét is; ezért nevezi Csokonai egyik esetben „fejér“-nek, máskor meg „setét“-nek (vö. SzD.²). TECHERT JÓZSEF.

Cérnával mér verset. Egynéhányszor belebotlottam ebbe a furcsa kifejezésbe; kerestem magyarázatát, nem találtam. Mert pontos hosszúsággal mért verset el sem lehet gondolni, akár ókori, akár nyugati, akár magyar lejtésűf.

Idők folyamán gyűjtött példáim a következők; nyomukban talán rá lehet akadni értelmükre.

Az első egy múlt századi kéziratos gyűjteményben, a közlő BALASSA JÓZSEF szerint Csokonainak kis vígjátéka, melyben a versírás elfajulását gúnyolja (IrtörtKözl. 1895:315): „A híres Sós András és Szél Gáspár verseiből némely töredékek s ugyancsak nekik a debreczeni Muzsák közé való bévétetéseknek rövid históriája.“ Bár a szöveg teljeseen magán viseli Csokonai

¹ GULYÁS JÓZSEF, Csokonai-tanulm. 4 szintén úgy véli, hogy Csokonai *bakar* és *gohér* szava népnyelvi eredetű (vö. Nyr. XXXVII, 348).

diákos humorát, költői kifejezésmódját és nyelvének jellegét, HARSÁNYI—GULYÁS nem vették be nagy kiadásukba. A kis vígjáték a poéták osztályába járó diákok közt játszik. Sós Márton uram be akarja adni a kollégiumba fiát, Andrást és keresztfiát, Szél Gáspárt. A régiebb diákok próbára teszik őket: „Gál. Hány lába van a pentameternek? — Sós M. (A fiaihoz suttogva). Néma Péternek is annyi lába van, mint más embernek, — Jól ráhallgassatok; a pentameter versnek hány lába van, hány syllabát kell belé tenni s meddig kell nyújtani?... Sós Andr. Itt a mérték az apám uram csizmája mellett, az sem nem hosszabb, sem nem rövidebb, mint a vers... Gál. No e szép, azt gondolják ezek, hogy *czérnával kell mérni a verset*... hadd írjanak... Sós M. Irjatok fiaim, itt van minden készség: olló, mérték, papiros. Sós A. és Szél. (Mérik, nyírik, próbálják a verseket)..."

Más adat a XIX. század elején élt híres-neves Császári Lósi Pál kecskeméti gimnáziumi professzor lakadalmas versének legelején van mindjárt:

Czérnával mért verset még soha se ettek
Az Urak a'kik most itt fel gyülekeztek...

Több szó aztán nem esik róla, magyarázata sincsen. (Ethn. 1902 : 296.)

Úgyancsak magyarázatlan Kisfaludy Károly „Sok baj semmiért” című vígjátékának e sora: „... *czérnával mért versekkel* harsog a pusztai népnek” (ÖM. V, 260).

De már Kazinczy ír Virágnak egy vitájáról a debreceniekkel a költés lényegéről, vajjon a belső érdem teszi a költeményt azzá, vagy a külső. S Benedek Mihály (egyike a Debreczeni Grammatika szerkesztőinek) a külsőt tartja lényegesnek; ehhez Kazinczy ezt a megjegyzést fűzi: „ez az ember talán csak *czérnával mérte a sorok hosszát*”. Magyarázat itt sincs a mérés módjáról, de legalább megmondja, hogy a sorok hosszát mérték czérnával. (Kaz:Lev. II, 499.)

A rany Vojtina I. levelében (117. sor) ezt iratja vele szelid iróniával:

A test, az a vers, a mi látható,
Fonál'al mérhető, tapintható...

A II. levélben (112. sor) ez a tanácsa:

... de te soha egyéb
Mértéket egy szál czérnánál ne végy.

A Magyarság című lap egyik régiebb számában (1931. V. 27.) van egy cikk, melyben egy spiritiszta-társaság nyaggatja a költők lelkeit: „Kételyeink eloszlátása végett a legközelebbi asztaltáncoltatáson megkérdeztük Petőfi szellemét, hogy nem tudná-e ugyanez eszméket még klasszikusabb világosságú költeményekbe foglalni? Az asztal sokáig viharosan ugrált és rügött, míg végül kikopogtatta e két költeményt az előbbieik pótlására: »I. Tüntess csakis Egységesért Hatóság úgy sohase sért. II. Ha netán barátod Bethlen Lépted máris nem-renethlen.« Czérnát vettünk elé s úgy mértük ki, hogy e Petőfitől származó versek ritmusa és

ríme jobb.“ E késő példából kitűnik, hogy még szinte napjainkig él a versmérés e módjának az emléke.

Több példám egyelőre nincsen; de a meglévőkből is világos, hogy a régi tanításnak melynek a poéták osztályában a gyakorló verscsinálásnak főhely jutott, volt valamilyen didaktikai varázseszköze: valami *cérnaszál*, mellyel a sorok hosszát mérték. Milyen volt ez az eszköz, hogyan mérték vele a múzsák lépteit, erről nem tudósít semmi régi verstan (RAJNIS. SOMOGYI GEDEON, CSOKONAI stb.; NÉGYESY sem tud róla), de talán tudja valaki, aki a régi kollégiumok tanítását ismeri. Egy fél századdal ezelőtt tanultuk még a skandalást jobb kezünk ujjain, ahogy rajzban is mutatja PAPP IGNÁCZ, a' Veszprémi Fő Nemzeti Oskola' rendes Tanítója Magyar Poézisa mellékletében (1828.), de *cérná*-ról már nem hallottunk. † TOLNAI VILMOS.

NÉPNYELV.

Felsőőr-vidéki növénynevek.

1936 augusztusában végzett nyelvjáráskutató tanulmányutam során egyéb tárgykörökön kívül növényneveket is gyűjtöttem. Különösen Óriszigeten volt szerencsém, mert ott találtam néhány asszonyt, akik nagyon sok füvet ismertek, és egész életükben alig mozdultak ki a faluból. Az alapanyag tehát óriszigeti gyűjtés, Jobbágyiban, Alsó- és Felsőőron inkább csak utánakérdeztem. Adatgyűjtésem természetesen nem kimerítő, mert leginkább csak az akkor is virágzó és nyíló növényeket tudtam elkérdezni, de azért úgy hiszem, hogy hangtanilag és szókinés szempontjából egyaránt tanulságos lesz az alábbi adatok közlése.

A jelöletlen alakok Óriszigetről valók. Sz. jelzés azt jelenti, hogy az alak csak Óriszigeten ismeretes. A másik három községből csak ott közlök adatokat, ahol eltérnek az óriszigetiektől. A rövidítések: A. = Alsóőr, F. = Felsőőr, J. = Jobbágyi. Nem közlöm külön felsőőri adatnak az olyan szavakat, amelyekben *gy* helyett *dzs*, *ty* helyett *cs* van, mert ez a szabályos megfelelés; pl.: A., Sz., J. *gyöngy* ~ F. *dzsöndzs* | A., Sz., J. *kutyanyevő* ~ F.: *kucsanyevő*.

A következő szavak a köznyelvben is általánosan ismeretesek vagy a köznyelvihez hasonló alakváltozatok: *agácq* | *árpq* | *árvácskq* | *birsuqma*¹ | *bazsaruqza* | *boza* 'bodza' | *buzá* | *bükkfoq* | *cserésnye* | *csipkeruqza* | *csolláq* | *dijuq* 'dió' | *fodormenta* ~ A. *fügdérbinta* | *fügedi boza* | *fügedi magyaruq* | *geszténye* | *hajdina* | *hajma* | *haraqgvirág* | *hásfoq* ~ A. *hásokfoq* | *himpieŕ* 'málna' | *hugvirág* | *ibola* ~ A. *ibolla* | *iszolog* 'viburnum lantana' | *jegénye* | *kábosza* | *kikérics* | *komluq* | *konkqu* 'konkoly' | *kökin* | *körti* | *kukérica* | *küérisfoq* | *len* | *lövëndula* | *lucërna* | *lúher* | *mák* | *méggy* | *nyárfoq* | *pipacs* | *pipitiër* | *ribiszli* ~ A. *ribizli* | *rozma-*

¹ Nyomdatechnikai okokból félhangzók jeleként az *q*, *ŕ*, *ŕ*, *ŕ* betűalakokat alkalmaztuk.

riŋg | *rozs* | *rozsannya* ~ J., A. *anyarozs* | *sárgó agácq* | *sárgó fiszfoq* | *suqška* | *szarkaláb* | *székfüj* | *szia* 'szilva' | *szüellüe* | *tölfoq* 'tölgyfa' | *tüskeruqzsa* | *uqma* | *zab* | *zsalátq* | *zsalóq*.

Gombák.

bábqciqk: boletus scaber, érdes tinóru
bogárgomba: amanita muscaria, légyölő galóca
fenyüalla: lactaria deliciosa
fülezzgomba: helvella elastica
galambica: russula cynoxantha
hajdinavargánya: boletus edulis, vargánya
kényiörgomba: polyporus confluens, zsemlyegomba
lúposz ~ J. *lúfiŋg* ~ A. *lutposz* v. *lutpatt*: bovista nigrescens, pöffeteg
nyulica: cartharellus cibarius, nyúlgomba
püspöggomba: morchella esculanta, kucsmagomba
sepërke ~ F., A. *csepërke*: psalliota campestris, csiperke
tehenvargánya: boletus bovinus
tejezzgomba: lactaria volema
tiggomba: marasmius cariophyllus
törzsök v. *szarbasgomba* ~ A. *tuskuqgomba*: clavaria flava
urgomba ~ A. *urigomba*: amanita caesarea, urigomba
zsiduqgomba: boletus sanatas.

Egyéb növények.

barackuq: prunus persica, őszibarack
berékfoq: alnus incana, hamvas éger
biqkarokka: equisetum arvense, zsurló
bogács: dypsacus silvester, erdei mácsonya
borsuq: phaseolus vulgaris, bab
bükkön ~ F., A. *bikkén*: vicia cracca, bükköny
buborka: cucumis sativus, ugorka
cinaduq: chelidonium majus, vérehulló fecskefű
cicevirág: valeriana officinalis, macskagyökér
cidrusfoq: thuja occidentalis, tuja
disznuqkörti: crataegus oxyacantha, galagonya
dobzuq, *lúszémó d.*: nagy, lila ringló | *zabiqriüe d.*: kis, piros ringló
qbisusqška: oxalis acetosella, madársóska
egérfoq: alnus glutinosa, égerfa
egirfarkó füj: achillea millefolium, cickafark
egrës ~ A. *egrëzsd*: ribes glossularia, egres
epërnye: fragaria vesca, szamóca
ëpfŋgotta foq ~ A. *ëpfŋkta f.*: sorbus aucuparia, veres berkenye
farkascserësnye: lonicera xylostemum, kutyacserezsnye
fejqërirem artemisia absinthum, üröm
feketë epërnye ~ A. *celi e.*: vaccinium myrtillus, fekete áfonya
foszluqfüj: rumex crispus, bodros lórum
fülfajuqfüj ~ A., F. *bedenëkfüj*: sempervivum tectorum, kövirózsa

- gilitéske*: ononis spinosa, tövises iglic
gombvirág v. rokelli, rukkelli: bellis perennis, százszorszép
gorgonyaruqzsa: paeonia officinalis, pünkösdi rózsza
gyártyánfog: carpinus betullus, gyertyán
gyöngy: viscum album, fagyöngy
gyüetiñg: convolvulus arvensis, apró szulák
gyűrőfüj: althaea officinalis, fehér mályva
gyűszűvirág: digitalis purpurea, gyűszűvirág
halodvirág: vinca minor, télizöld meténg
harizsnyacsolláñg ~ *A. füedi cs.*: urtica urens, aprócsalán
huqlabda: viburnum roseum, hórózsza
idéscsolláñg v. szélides.: lamium purpureum, árvacsalán
igaszfenyü v. léányi f.: abies alba, jegenyefenyő
istempapucsza: lotus siliquosus, papucs virág
istenostora: eichorium intybus, katáng
A. juqszagó lapogt: tussilago farfara, lapu
kalánfog: acer platanoides, juhar
kérésztésfenyü: picea excelsa, lúcfenyő
keriék mávq: malva neglecta, mályva
kigvirág: centaurea cyanus, búzavirág
kigyugnyevé: plantago lanceolata, keskeny utifü
kirániékábosztájq: carlina acaulis, bábakalács
kokasfüj: symphytrum officinale, nadálytó
kosz: euscuta trifolii, herefojtó aranka
kornabiék ~ *A. bakkelli*: juniperus communis, boróka
köjmoqq: carum carvi, köménymag
kösserőfüj: polygonum persicaria
kuqdiszedér: alnus incana
kuqdistető: myosotis arvensis, parlagi nefelejcs
kuqkhanygga: húsvéti barka
kukugvirág: orchis morio, kosbor
kutyanyevé: plantago major, utifü
lámházsvirág: tragapogon pratensis, bakszakáll
láncfüj ~ *F. májusi füj*: taraxacum officinale, gyermekláncfü
lasponya ~ *A. nyesspola*: mespilus germanica, naspolya
léányi szüellüq: berberis vulgaris, sóskaborbolya
lúfodorménta: mentha aquatica, vízimenta
lúköjmoqq: angelica sylvestris
lutkiék: lactuca scariola
macskavirág: succisa pratensis
majránfüj: origanum vulgare, vad majorána
marilla: prunus armeniaca, kajszibarack
moháfüj ~ *F., A. moháfüj kerti, mezei gyom, ? luzula cam-*
pestris
murkon: daucus carota, sárgarépa
nébáncsvirág: impatiens noli tangere
nyilfoq, nyirfoq: betula alba, nyírfa
nyulvirág helichrysum arenarium, homoki gyopár
nyüjhullatug füj: luzula pilosa, perjeszittyó
oqszott ~ *A. oqszött*: cirsium acaule, aszat
örögzüed v. tiéllenzüed: hederá helix, borostyán

- paponya* v. Sz. *papmonya*: physalis alkekengi, muharc
paprikavirág: dahlia
papsüög: evonymus europaeus, kecskerágó
paraj: chenopodium urbicum, laboda
pátrác: polypodium vulgare, páfrány
 Sz. *pemet*: lycopodium clavatum, korpafű
petërzse: petroselinum sativum, petrezselyem
piërnya: parietaria officinalis, orvosi falfü
piënszfű, A. *zörgüç f*: bursa pastoris, pásztortáska
porcogufű: polygonum aviculare, porcsinfű
puspám: buxus sempervivens, puszpáng
 A., F. *püestüç*: moha
ragadug: aretium lappa, bojtorján
rekëllefog: genista germanica, rekettye
ricset ~ A. *rice*: barbaraea vulgaris, vadrepce
sárgövirág: ranunculus acer, boglárka
sepfű: solanum nigrum, fekete ebszöllő
suçmik: juncus effusus, békaszittyó
szamfola: ligustrum vulgare, fagyal
szedër: morus nigra, szeder
szedërnye: rubus caesius, földi szeder
szelëmsze ~ A., F. *szelënce*: syringa vulgaris, orgona
szenygyörçvirág: muscari racemosum, fürtös gyöngyike
szikioçsi füç ~ J., A., F. *ezerjuçfű*: agrimonia eupatoria,
 ezerjófű
szuçmavirág: linaria vulgaris, gyujtoványfű
szüçrfű: agrostis alba, tarackos tippán
táccájó: antirrhium majus, oroszlánszáj
tányiçrruçza: helianthus annuus, napraforgó
tigvirág: primula elatior, kankalin
tikhur: cerastium arvense, tyukhúr
tükszarvirág: pulicaria vulgaris, bolhafű
török rozmarüç: andromeda polifonia, tözegrozmarüç
tüskiçskörti: datura stramonium, maszlag
tüzvirág: calendula officinalis, körömvirág
urbiszi, A. *kikëlle*: pisum sativum, borsó
vajvirág: chelidonium majus, fecskefű
vasfü: verbena officinalis, vasfü
vattöiskorona: hyoseyamus niger, beléndek
vogrübüçkön: vicia sordida, szennyes büçköny
vörösfenyü: pinus sylvestris, erdei fenyő

KÁLMÁN BÉLA.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Fludorovits Jolán: A magyar nyelv latin jövevényszavai.
 A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. kötet, 12 e füzet. Bp.,
 M. Tud. Akadémia, 1937, 8°. 44 l.

Latin jövevényszavaink kiváló kutatója, kinek a magyar-
 országi latinság készülő szótárának munkálataiban is jelentős
 érdemei vannak, értékes összefoglalással tette teljesebbé a Kézi-

könyv remek tanulmányainak sorozatát. FLUDOROVITSNAK ez a munkája is, éppúgy, mint előbbi dolgozatai, gazdag előtanulmányokból szűrődött le és biztos kritikai készségről tesz tanúságot. Megtaláljuk benne az eddigi kutatások történetét, latin jövevényszavainknak igen részletes hangtanát, alaktanát, valamint mindazt, amit azoknak időrendi és fogalmi rétegződéséről a nyelvtudomány véglegesen megállapított. Világosság és áttekinthetőség jellemez minden lapot, pedig sokszor igen messzeágazó kérdésekről van szó, hol a rendszerező nehezen tájékozódhatik az egymásnak ellentmondó vélemények között. FLUDOROVITSNAK ritka erénye az a tudománytörténeti jelentőségű óvatosság, mellyel ezeket az annyit vitatott kérdéseket kezeli. Nagy érdeme, hogy középlatin filológiai megállapításait mindig gondosan összeveti a magyar kutatásokkal, mert ezáltal eléri azt, hogy minden hang történetét kettős világításban és megfelelő európai keretbe állítva tárhatja az olvasó elé. A felhasznált művek széleskörű tájékozottságra vallanak, s öröm megállapítanunk, hogy a romanisztikai vonatkozásoknak, melyek nélkül a középlatin kutatása el sem képzelhető, jelentősebb szerep jut, mint a szerzőnek régebbi dolgozatában (MNY. XXVI., MNYK. 26. sz.).

Természetes, hogy itt-ott akad pótolni vagy helyesbíteni való, de jóformán minden esetben oly részletekről van szó, melyeknek módosítása a második kiadásban könnyen végrehajtható. A magyarországi latinság rövid történetével kapcsolatban (6—9) megjegyezhetne volna, hogy a középkor végén feltűnő latin-magyar szójegyzékek jellegzetesen képviselik a humanista hatástól még jóformán teljesen ment és sok népnyelvi szót használó középkori latinságot. A latin *u* hang magyar megfelelőseinél érdemes lett volna kitérni *pádimentom* szavunkra (vö. MNY. XXVI., 282), melyben a latin *v* helyét *d* foglalta el (ilyenféle eset latin *papilio* > fr. *pavillon*, de olasz *padiglione*, l. MEYER-LÜBKE, RomEtWb.³ 6211 és RomGr. I. § 381). A *v* > *b* megfelelés nemcsak a vulgáris latinban volt általános (17), hanem nyomai a mi középkori latinságunkban is fellelhetők. Nemesak *Bálint* származik *Balentinus-ból, hanem a SchlSzój.-ben is a 'málha' neve latinul *balisium* (vö. *valisia* DuC., *valesium* és *valisium* BAXTER, Mediev. Lat. Word-List ~ francia *valise*, olasz *valigia*, spanyol *balija* MEYER-LÜBKE, RomEtWb. 9130, GAMILLSCHEG, EtWb. d. frz. Spr. s. v. *valise*). Az *ambitus* mellett jelzendő volna a szokottabb *ámbitus* alak is (19), s később *árkangyal* mellett említendő a ma használatosabb *arkangyal* változat (22). A *ð* vulgáris latin megfelelőiseiben kapcsolatban FLUDOROVITS helyesen utal az olasz *zio* (< görög *θειος*) tanúságára, de nem emeli ki azt az időrendi különbséget, melyet a spanyol *tio* és a logudoro-i szárd *tiu* megőrzött zárhangja képvisel az olasz szó affrikátájával szemben (MEYER-LÜBKE i. m. 8709). Az *x = ks* ejtésre vonatkozólag (28) érdemes megjegyeznünk, hogy ennek hatása alatt eredeti magyar *ks* hangsoportot is írtak *x*-szel, pl. a XVIII. században Taxonyi (Taksonyi) János nevében (l. SZINNYEI, M. Írók XIII, 1361). A latin *l*-ről FLUDOROVITS ezt írja: „A lat. grammatikusok kétféle *l*-et különböztetnek meg: 1. 'pinguis aut plenus sonus' (palatális *l*-féle?) és 2. 'exilis, tenuis sonus', a laterális *l*“ (33 és már így MNY. XXVI, 377). Ezzel szemben két-

ségtelen, hogy az „*l pinguis*“ nem palatalis, hanem velaris jellegű volt, s mintegy az ó-francia *altre* > *autre* hangváltozás előzményének tekinthető. КИЕВКЕРС szerint is „dem polnischen und russischen *l* ähnllich ... und auch dem engl. *ll* in *all*“ (Hist. lat. Gram. 1930. I, 18). Az *almárium* szóban fellelhető *r-r* > *l-r* elhasonulással kapcsolatban FLUDOROVITS utalhatott volna ZSIRAI MIKLÓS példaira (közép-felnémet *almacre* stb. MNy. XXI, 136), melyek első látásra is szemléletesebbek, mint a már vokalizálódott *l*-et mutató francia *aumaire*. A latin eredetű melléknevekről (36–7) érdemes lett volna megemlíteni, hogy igen sokáig megmaradt a latin nembeli egyeztetés a magyar közbeszédben is (pl. *reformáta asszony*). Kissé rövid a latin képzők életének tárgyalása (37), annál is inkább, mert GYALMOS JÁNOS alapos dolgozata e téren „kimerítőnek“ egyáltalán nem tartható. Nem lett volna-e szükséges e kézikönyvben is összefoglalni latin képzőink stílusértékének legjellegzetesebb sajátosságait?

Az úgynevezett ál-latin szavakra vonatkozó részt szintén túlságosan rövidnek találjuk; sajnos, utalás sem történik e szavak keletkezésének nyelvi és lélektani hátterére, noha igen valószínű, hogy a magyar nyelvi ellatinosítás közvetlen előzménye az egykorú latinság köznyelvi eredetű szavainak szükségzerű ellatinosításában keresendő. Ez annyit jelent, hogy közép-felnémet *bilde* > *pél*da-féle alakok a német *Binde* > hazai latin *binda* (BARTAL) típusú, latinos végzetű népnyelvi szavak mintájára alakultak. E jelenség részleteire lesz még alkalmunk visszatérni.

A latin jövevényszavak fogalmi csoportosítása mintaszerű, viszont, főleg az anyag természete miatt kevésbé tetszetős az időrendi rétegek elkülönítése. Mivel a Kézikönyvet kezdők is forgatják, jó lenne a ponton minden félreértés eloszlatása végett utalni arra, hogy az időrendi táblázat, a magyar nyelvű emlékek csekély száma miatt, a XIV. századig egyáltalán nem felel meg a tényleges, illetőleg a feltételezhető állapotnak, amennyiben teljesen kizárt dolog, hogy a XIII. századig a magyarban csak egyetlenegy latin szó (*pásztor*) lett volna közkeletű! A XV. század első felének latin jövevényszavaihoz tartozik a kifejejtett *balzsamum* is (EtSz.); e szóról megjegyzendő egyébként, hogy FLUDOROVITS az *-um* > *-om* megfeleléssel kapcsolatban sem említi a NagyszK.-ben és MA.³-nél meglevő görögös *balsamon* változatot. A XV. század második feléhez veendő még *kártya* (1495. OklSz.), s ugyanide tartozik *golyóbis* szavunk is (1493., I. SAAD F.. M. tüzérségi szavak tört. Pécs, 1936. 45), melynek megjelenését FLUDOROVITS a XVI. századba teszi.

E néhány megjegyzés természetesen semmit sem von le e nagy tudással és őszinte odaadással megírt mű értékéből, melynek nevelő hatása még teljesebb lehetett volna, ha a szépen kifejtett hangtani részhez hasonló arányú fejezetek csatlakoznak néhány szorosan idetartozó s még teljesen nem tisztázott problémáról, így latin szavainknak a nép körébe való lehatolásáról s általában latinizmusainknak eléggé nem méltányolható stílus- és művelődéstörténeti jelentőségéről. GÁLDI LÁSZLÓ.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Pais Dezső írja: Aki „Moros Ella és Bors vezér“ címen közzölt megjegyzéseimet: MNy. XXXIII, 275—9 és M. E. „Al Kasgarinak“ címzett válaszát: Népünk és Nyelvünk IX, 234—6 egymással összevetve figyelmesen elolvassa, annak számára — azt hiszem — felesleges megvilágítanom, hogy mennyire távol esik a M. E.-ék részéről oly melegen ajánlott józanságtól és minden tudományos közélet alapkellékétől, a jóhiszeműségtől az, amit ők írnak. — Egyébként nekünk, „pesti nyelvészek“-nek, drágább az időnk, a papirosunk és a nyomdafestékünk, mint hivatásos ellenzékünknek. Azonkívül a mi lelkiismeretünkkel nem fér össze, hogy a gondjainkra bízott folyóiratban M. E.-ék módján szabadjára engedjük alanyi kedvteléseinket. Ezért más-kor is nagyon megválogatva pécézzük ki M. E.-éknak egy-egy a mostani *bün*-ológiai bonyodalmukhoz hasonló balfogását.

V. Mikesy Sándor írja: A szabolcsmegyei Kemece községnek azt az új részét, ahol az Országos Földbirtokrendező Bíróság által kiosztott házhelyek vannak, a nép gúnynévvel *Kegelemvár*-nak nevezi. A szabolcsi nép humorának és szellemességének ilyenféle elnevezésben való megnyilvánulása nem egyedülálló, amint azt RADVÁNYI SÁNDORNAK a szomszédos Kótaj faluból való közlése (MNy. XXIX, 64) is bizonyítja.

TARTALOM.

BABOSS R. ERNŐ: Pajzán	331
BAKÓ ELEMÉR: Hányféle <i>h</i> hang van a magyarban?	31
BÁRCZI GÉZA: Balaven	333
BÁTKY ZSIGMOND: Bőgőgereblye	115
CSÜRY BALINT: Laziczus Gyula: A magyar nyelvjárások 58. — Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárás- ban 141, 201. — Kuksol 170. — Pápai Páriz Ferenc ismeretlen glosszái	177
VECKHARDT SÁNDOR: Lancelot magyar király 151. — Cepe	251
GÁLDI LÁSZLÓ: Haranga 45. — Lükő Gábor: A moldvai csán- gók I. 184. — Fludorovits Jolán: A magyar nyelv latin jövevényszavai	348
GYÖRKE JÓZSEF: A magyar <i>-t</i> kicsinyítő képző uráli meg- felelői	244
HADROVICS LÁSZLÓ: Guoth Kálmán: Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon 62. — Knöpfler László: A vogul kérdőmondat szórendje 121. — Paul Menzerath: Der Stand der heutigen Lautwissenschaft. Saád Ferenc: A magyar tűzérési szavak története. Max Vas- mer: Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuro- pas. IV. 122. — Szabó István: Ugocea megye. Magyar- ság és nemzetiség 182. — Könyvismertetések	265

HARTNAGEL ERZSÉBET: Randevú 47. — A francia forradalom eszméivel kapcsolatos viseletek a magyar nyelvben 89, 157, 227	
HARTNAGEL SÁNDOR: Tápay-Szabó László: Az emberiség története	63
VITÉZ HÁZI JENŐ: A székesfehérvári keresztetek javainak 1193. évi megerősítőleveléhez	45
HORGER ANTAL: Alkonyodik 48. — A <i>tl</i> és <i>dl</i> hangképletek rejtélyes fonetikai természetéről 112. — Mindig . . .	247
JUHÁSZ JENŐ: Magas 164. — Szép 310. — Tartalom, szó- és tárgymutató	351
KÁLMÁN BÉLA: Jelentés a Felsőőrvidéken végzett nyelvjárakutatásról 56. — Felsőőrvidéki növénynevek	345
KÁROLYI ÁRPÁD: Orcával győzni	179
KELEMEN JÓZSEF: Tarafara	170
KLEMM ANTAL: A szófajok történetéhez	316
K. M.: A cseremisiz autonomia tizenöt éve	331
KNIEZSA ISTVÁN: <i>-nn-</i> > <i>-dn-</i> elhasonulás a magyarban . . .	168
KROMPECHER BERTALAN: Reguly, Hunfalvy, Budenz és nyelvészeti irodalmunk megindulása I. — Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk	260
KUN BÉLA: Egy XVIII. századi rovásírásos ábécé	251
LAZICZIUS GYULA: Az affrikátavita 76. — Titkári jelentés 1936-ról 195. — A zöngés <i>h</i> kérdése	305
LENGYEL DÉNES: Csenevész 172. — Festékes	179
LIGETI LAJOS: Régibb török jövevényszavaink magyarázatához	221, 280, 300
† LUKCSICS PÁL: Szegedi Dániel levele 1617-ből	53
MELICH JÁNOS: A főnévi igenévképzőről 65. — Üdvözlő beszéd V. MIKESY SÁNDOR: Kegyelemvár	129
MORVAY PÉTER: Helynevek az Ecsedi-láp környékéről . . .	351
MORVAY PÉTER: Helynevek az Ecsedi-láp környékéről . . .	258
NAGY J. BÉLA: Helyesírási kérdések 117. — Magamviselete, magaviseletem	176
NÉMETH GYULA: <i>Tok</i> halnevünk eredete és néhány szó a magyarság ősfoglalkozásairól 135. — Mundzsuk—Bendeguz 216. — A hiung-nuktól az oszmánli nyelvtanig . .	323
N. J. B.: Dr. György Lajos: Anyanyelvünk védelme 120. — A névelő használata 127, 280. — Bennünket, benneteket. Végbél. Tavaszbarlang 128. — Koppenhága 200. — Garay Obsitos-ából 279. — Leszámítol	280
NYÍRI ANTAL: Nöstény	173
PAIS DEZSŐ: Jelentés az 1936. évi Szily-jutalomról 198. — Moros Ella és Bors vezér 275. — Válasz M. E.-nak . .	351
PAIS KÁROLY: Horváth János egyetemi előadásaiból	60
PAPP ISTVÁN: A főnévi igenév fejlődéstörténetéhez	38
P. D.: Czuczor Gergely és Fogarasi János szótára	64
SÁGI ISTVÁN: Csűrű Bálint: A népnyelvi bűvárlat módszere 61. — Kétjegyű mássalhangzóink betűrendi helye 82. — A Löweni Glosszákhoz 249. — Tolnai Vilmos	281
SÁNDOR ISTVÁN: Népnyelvi adatok Mezőkövesdről	180
Cs. SEBESTYÉN KÁROLY: A magyar konyha története	25

S. I.: Deák István: A magyar indulatszók	121
SIMON LÁSZLÓ: Fügét mutat	252
SZABÓ DÉNES: Jelentés a Szigetközben végzett nyelvjárás- kutatásról 54. — A dömösi prépostság adománylevelé- nek helyesírása	99
SZABÓ T. ATTILA: Bolta 173. — Hibaigazítás 200. — Bongor	336
SZERKESZTŐSÉG: Bunger 63. — Jegyzőkönyv	267
SZIDAROVSKY JÁNOS: † Hirt Hermann	123
TAGLIAVINI KÁROLY: Buresella	254
TAMÁS LAJOS: Csüdőtelek > Cuștelnic	255
TECHERT JÓZSEF: Csokonai nyelvi forrásai 12. — Bakar, gohér	342
TIMÁR KÁLMÁN: Az Érdy-kódex első említése 169. — A Nagy- szombati-kódex első ismertetése	330
TOLNAI VILMOS (†): Dzsentri—gentry 51. — Berek 257. — Cérnával mér verset	343
ULLMANN ISTVÁN: Újabb kísérlet a jelentésváltozások osztá- lyozására	186
WALDPFEL JÓZSEF: Simon bíró, suskás	236
ZOLNAI GYULA: Túl 43. — Báb 52. — Állatbeszélgetés 58. — Elsejére, másodjára 110. — Főnévi igenevünk alakjain- ak eredete kérdéséhez 288. — Levlap	329
ZSIRAI MIKLÓS: Tiszteleti tagok ajánlása	197
Kisebb közlemények	43, 110, 168, 247, 329
Könyvismertetések	58, 121, 182, 260, 348
Különfélék	123, 275
Levélszekrény	63, 127, 200, 279, 351
Népnyelv	54, 180, 258, 345
Nyelvművelés	117, 176
Nyelvtörténeti adatok	53, 177
Szó- és szólásmagyarázatok	45, 115, 170, 251, 331
Társasági ügyek: Bevételek és kiadások 1936-ban és költség- vetés 1937-re 191. — Pénztári jelentés 193. — A szám- vizsgáló bizottság jelentése az 1936. évről 195. — Titkári jelentés 1936-ról 195. — Tiszteleti tagok ajánlása 197. — Jelentés az 1936. évi Szily-jutalomról 198. — Jegyző- könyv	267
A borítékon: Tartalom. Tudnivalók. A MNyT. tiszteleti tagjai, tisztikara, választmányi tagjai, számvizsgáló bizottsága. Nyugtázás. Kérelem. Hirdetés. Értesítés. A MNyT. kiadványai. A Magyar Nyelvtudomány Kézi- könyve.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Nincsenek, vagy csak részben vannak felvéve: A nyelvtörténeti, népnyelvi és nyelvművelési adatok 12, 25, 53, 99, 176, 177, 180, 258, 245; a hangtani és helyesírási kérdések 117, 141, 201; HARTNAGEL ERZSÉBET: A francia forradalom eszméivel kapcsolatos viseletek a magyar nyelvben 89, 157, 227.

aa hangértéke 100	ádvent 49	akomodik 50
a, az (névelő) 120, 127, 280	az affrikáták 76, 112	áldozik le 48
Ábrahám 49	aytbalıq (tör.) 304	alkalmas 49
Ádám 49	ágyú 122	alkalmazik 49
	akar 185	alkony, -at 51

- alkonyodik 48
alkot 49
alkuszik 49
állathangok 58
almárium 350
ám, ámbár 249
ámbitus 349
ámen 148
a nélkül 120
angol el. 51
április 49
arab el. a törökben 225
Arany J. 285
árbóc 49
arc 13
arkangyal 349
árkus 49
árok 49
árpa 49
ártány 49
ártiesóka 255
asszony nép 185
au, av hangértéke 101, 334
ázió 255
báb 52
babér 15, 21
bagó 116
bak 146
bakacsin 255
bakar, bakator 342—3
Bakó E. 305
bakter 336
Balaven 333
Balhagumur 221
báling-alma 336
Bálint 49, 349
balisium (lat.) 349
balon 333
Balta (?) 173
Baltaháza 175
halzsamum 350
bankó 255
bárány 49
bárányhimlő 301
bársony 49
bászli 243
Batha nagra 175
békesség 149
békó 140
Beledy 101, 109
Belgeri L. 79
Bendegúz 216, 275
Bendek 169
bennünket, bennete-
ket 128
bär- (tör.) 302
berek 257
berke 301
Berzava 278
binda (lat.) 350
Biro 333, 335
bíró 240
birt. személyragok 38 kk., 65 kk., 176, 291 kk., -a, -e, -ja, -je 112, 143 kk.
bivalyvelez 116
biz isten 249
bliccel 234
bodor 266
boglya 266
bognár 336
bolon 335
bolondon 161
Bolota 175
Bolta 173
bonesok 218
Bongor(t), bongor 336
Borissov 278
Bors 275
Borsova 278
Borssed Zouolvn 278
Borzás 168
Bóta 174
bögögereblye 115
bölcseiség 149
brügattyú 116
brügó 115
brünnyög 116
Búcs 102
Budenz J. 1
Budi 102—3
buffán 96
Bulfu 102
Bunger 63
bungor 337
bursella 254
Burč-oylu (tör.) 277
bükk 266
bün (tör.) 63, 219, 275—6
c hang jelölése 106
c hangértéke 103, 105
cafrangoz 15
cakompart 233
campanelle (fr.) 46
ce, ci hangértéke 108
cége 138
Cenquin 101
cepe 251
cérnával mér verset 343
ch | ~ hangértéke 103—9 | a lat.-gör. szók ~ írása 117—119
Chimitelnicul-de-Câmpie (oláh) 257
Chintelnic (oláh) 257
cikornyás 171
cimbalomverő 115
cinabár, cinábor 16
ciráda 15
copf 89, 96
Coposești (oláh) 185
Croldestam 153
culáp 313
Cuștelnic (oláh) 255
a cs hang 78 | ~ jelölése 106—9
csákány 49
a csángók 184
csat 150
csecsem (?) 15
csecssziklácska 21
celló 255
csenevész 172
cserepiz | a ~ek tört.-e 331 | ~ de-nom. -ta névszó-képző 245
csillám 15
csodám 249
Csokonai Vitéz M. 12, 60
csomó 311
Csüdötelek 255
Csúry B. 61
Czuczor-Fogarasi szótára 64
δ (gör.) hangértéke 217
daha, dahī (tör.) 326
datolya 255
Deák I. 121

- décubunda 249
 Decsi J. 241
 Décsi puszta, Décsi halom 107
 dél 266
 Demjén 315
 díból 16
 dinnye 148
 a *dl* hangsoport 77, 112
Dolo 333
 dongó 116
 a dömösi adomány-levél 99
 dörzsöl 170
 drága 49
 Dráva 49
 drüngöbáb 116
 Dugonics A. 267
 dupé 96
duqī (tör.) 303
 dzshangjelölése (m.) 103, (tör.) 217
 dzsentri 51
džumür (tör.) 223
 e, é hangok jelölése 100
 az Ecsedi-láp határ-nevei 258
 ee hangértéke 101
 egészen 150
 egész-vágás 311
 egy 144
 egyszerejtés 51
 eh hangértéke 100
 éj(t)szaka 117
 Elekes 105
 elemtan 266
 elsejére 110
 elszenderít 20
 emberbarát 17
 az emberiség tört.-e 63
 emel 311
 emphaticum 266
 én 249
 e nélkül 120
 engelländer 96
 enyhős 14
 ép 312—3
Erdeiş (oláh) 256
 érdem 266
 Erdőhát 256
 Erdőhegy 256
 Erdy-k. 169
 erkély 30
 erkölcs 266
erodius (lat.) 46
 észrevétel 13
 ész | ~ nyelvművelés és nyelvújítás 267 | ~ denom. -*t* névszóképző 245
 Ethnographia 265
 eu, ev hangértéke 101—2
 eufémizmus 249
 év 75
 evickél 50
 f hang jelölése 104, 109
 fagy 316
 fajt 245
 Farkas 185
 felhegedül 116
 felken 12
 fellengős 14
 felmágicsál 167
 felmagzik 165
 felsőőrvidéki nyj.56, 345
femeie (oláh) 185
 Ferenc 315
 feslettség 15
 festékes 179
 fi(ú) 314
Filitelnic (oláh) 257
 finn | ~ denom. -*tto*, -*tta* névszó 245 | ~ *on* ... -*minen* 38--9, 66 kk., 296 | ~ part. -*ta*, -*tä* 296
 finnugor | ~ népek tört.-e 122—3 | a ~ rokonság 260 | ~ halnevek 266 | ~ -*k- magyar megfelelői 75 | ~ ige- és névszó-kategoría 322 | msh.-n végződő ~ ragok 75
 Fludorovits J. 348
 fogas 139
 fokozás: -*b*, -*bb* 111, 142, 312; (tör.) 328
 folnagy 166
 forint 255
 formás 311
 föld 266
 a főnévi igenév 38, 65, 288
 frakk 91, 157
 francia | a ~ forradalom eszméivel kapcsolatos magy. ruhanavék 89, 157, 227 | ~ hangtört. 334 | latinbetűs helyesírásunk ~ eredete 108, 266 | régi vallon -*e*-betű 334 | ~ el. 89 kk., ? 251; (a németben) 92
 friss 150, 206
 front 257
 fügét mutat 252
 fülemüle 19
 Fületelke 257
 ʒ, g hangjelölése 104—9
 Garay J. Obsitos-ából 279
 gazda 248
 gazdag 170
 gebbed 143
 Gelednek 168
gentry (ang.) 51
 Gerinces 185
 gi hangértéke 108—9
 gn hangértéke 109
 gohér 342
 golyóbis 122, 350
 Gombocz Z. 187—91
 gombolyag 15
 gödény 266
 gömbölyű 315
 grádics 49
 gránát 49
 De Groot 325
 gu hangértéke 104, 108—9
 gugzsol 170
 Guoth K. 62
 gümő 315

- gy hang jelölése 103, 108—9
gyalom 138—40, 227, 300
gyalú 256
gyapjú 227
gyárt 227
gyertya 138, 227
gyomor 221, 280
gyökérszó 13
gyöngédítés 249
György 315
György L. 120
gyúr 227
gyülevész 173
h hang | $\sim$ ok a magy.-ban 31, 305 | $\sim$ jelölése 105
h hangértéke 105—9
h hang jelölése 106
hadén 249
haggyán 249
hála [á] 44, 49
hallga! 249
halom 266
hámor 49
hangesoportkép 34
hangejtés 15
hangkép 34
hangrendi átcsapás 315
hangtan 59, 287 | a hangok képzése 122 | az affrikáták 76, 112 | a cs hang 78 | magy. h hangok 31, 305 | tl, dt 77, 112
hangtört. (m.) 349 | ó-magy. § 185
hangváltozások | mgh.-nyúlás 59 | hangrendi átcsapás 315 | msh.-nyúlás, ikerítődés 141, 201 | fgr.*-k-magy. megfelelői 75 | a:á 49 | e:ë 312 | ë:é 313 | é:i 247 | i—a:a—a 50 | *i:i 315 | k:g 170 | l:pótlónyúlás 311 | l:ø 311 | *l:b:b 312 |
- lm:m 311 | lp:p 312 | m:ny 50 | nn:dn 168 | o:a 336 | s:ss 111 | ss:rs 168 | sz:c 106 | t:d 170 | u:o 279 | zz:rz 168 ||
lat. gu:m. g 108 | lat. qu:m. k 108 | lat. v:m. d 349 | ném.w:m. b 336 | oláh a:m. a 255 | m. ü ó:oláh u, i 256 | olasz a:m. á 332 | olasz o:m. ø, ó, a 255 | tör. dž:m. d 221 | tör. r, q:m. k 140 | tör. i:m. a 300 | tör. j:m. gy 227 | tör. sz:m. s 139 | val-lon w:m. b 336
- harang 266
haranga 45
Hárság 168
Hartnagel S. 112—4
hártya 49
hasáb 311
hasap-, hasáp- 313
haszon 292
hatalmas 167
határ 266
háti 115
ház 26—30
hazúl 44
hegedű 115
Hegedűs L. 78
Hegymagas 166
helyesírás | a.m. $\sim$ tört.-e 99 kk. | $\sim$ i kérdések 82, 117, 200
helynevek (m.) 100 kk., 183—5, 256, 258, 336, (oláh) 256
hernyó 250
herreg 149
† Hirth H. 123
Hirth Fr. 324
hisz' 249
a hiung-nuk 323
Hlinik (tót) 168
ho- (rég. m.) 100
holló 141
- homok 266
homo regius (lat.) 62
Homoró 185
Horb 183
horda 16
Horger A. 43, 76
hóri-horgas 172
Horváth J. 60
horvátországi oklevelek 265
hu- (rég. m.) 100
Humora 185
hun (népnév) 326
a hún kérdés 323
Hunfalvy P. 1
hurnou 250
Hwruat 109
i hangértéke 101—2
Ibn Ruszta 135—7
ideg 75
Ierallo 100, 109
Iernutfai (oláh) 168
ige 266
az ige tört.-e 316
igeképzők | deverb. -doz 49; -l 213; -ll 142; -amodik 49—50; -sol 170 | denom. -itol 280; -l 213; -szl 167
igekötők 297
igenévszók 316
ígér 266
igeragozás | e. 2. -sz 202; e. 3. -n 319; többes -k, -nak, -nek 75, 319; mult -á -é 319; -t, -tt 142, 319; a jövő idő 185; felsz. -j 75, 319; fogódzzunk 119; felt. -ná, -né 75, 319
iĵ kettőshang jelölése 102
ikerszók 170—2
il hangértéke 109
ildom 266
ilä (tör.) 328
in hangértéke 109
indogermán | az $\sim$ őshaza 124 | $\sim$

- hang-, alak- és mondatlan 124—6
 indulatszók 121, 320
 Irnek (tör.) 326
 irodalomtört. 60, 284
 irtó 249
 az iskoláját! 249
 ismét 249
 az istállóját! 249
 istenasszony 16
 Istók uccse 249
 (István) Están 153
üü kettőshang jelölése 102
í hang jelölése 102
 járulékhangok | *l*
 311; *p* 50; *r* 116
 jávor 49
 jázmin 49
 Jé! 249
 a Jebuzeusát! 249
 a jégen kopogóját! 249
 jelentésváltozások
 49, 51, 116, 164—7,
 179, 185, 292, 311,
 314, 332; osztályozásuk 186
 jeltan 266
 jérce 315
 jó 'fluvius' 75
 Jókai M. 286
 jól 44
 jóvágású 311
 jön 291
jumur (tör.) 222, 280
juss 142, 150, 206
k hang jelölése 103,
 108—9
 kádár 49
 kam(p)ó 50
 Kannisto A. 269
 kántus 229
 kanyaró 50, 300
 kanyarodik 50, 300
 káplár 49
 karakó 91, 229
 kártya 350
 Kašvari 63
 Katona J. 60—1
 Kazincezy F. 18 kk.
 Kegyelemvár 351
 kehely 266
 kelepce 116
 (kellene:) kék 249
 kend 'Sie' 248
 Kentelke 257
 keptár 185
 képviselő 14
 ker-be! 249
 Kern (ném.) 167
 kerpa 186
 kétjegyű msh.-ink
 betűrendje 82
 kevésbé 111
 kiabál 249
 kincsem 22
 kisebb 149
 Kisfaludy K. 60—1
 Kisfaludy S. 60
 kissé 111
 Kniezsa I. 183
 Knöpfler L. 121
 kocsi 154
 konflis 249
 konyha 25 kk., 266
 kopasz 185
 Koppenhága 200
 kores 15
 kortes 51
 köből 266
 kölesön 266
 köz(z)é 151
 közmét 249
 központ 15
ks hangcsoport jelölése 105
 kuksol 170
 kullogó 138
 kun (népnév) 326
 kvártély 49
l hangértéke 106
 lakóhely 15
 lám 249
 Lancelot király 151
Lanzalottus de Samusce 152
 lapp | a *ok* tört.-e
 123 | *ok* -t, -s ige-
 név 74
 László (V.) király
 152
 látat (fn.) 151
 latin | a *ok* inf. 71 |
ok hangtört. 349 |
 a hazai *ok* ság he-
 lyesírása 108 | *ok*
 betűs helyesírásunk
 109, 266 | *ok*
 el. 49, 266, 348
 (?) *Latin* (lat.) 336
Laxilan de Polui 153
 Laziczus Gy. 58
 leáldozik a nap 48
 lednek 169
 Lég (hn.) 104
 légyott 48
 lepe 22
 lepdü 138
 lesz 150
 leszámítol 280
 Levélt. Közl. 265
 levlap 329
 „link“-nyelv 234
 loes-pocs 15
locusta (lat.) 250
 Losonczy Z. 198
 Lőweni Glosszák 249
 Lunka Boltája 175
 Lükő G. 184
ly hang jelölése 106,
 109
m hangértéke 103
 mag-, magló 166
 maga- (nm.) 164
 magamviselete, mag-
 gaviseletem 176
 magas 164
 magaszt 167
 Ma[á]gi[o]cs 166
 magvaeska 166
 magyar | a *ok*
 tört.-e 63, 135, 260
 kk., 323 | a *ok* nyelv
 tört.-e 198—9 | a
ok nyelv műve-
 lése 120 | *ok* el. a
 franciában 152, az
 oláhban 185, 256
 Magyarító Szótár
 283
 málna 49
 mápó, mányó 248
 Mark Gy. 197
 másodjára 110
 mássalhangzó | két-
 jegyű *ok* ink betű-
 rendje 82 | *ok* nyú-
 lás, ikerítődés 141,

- 201 | $\sim$ k elhaso-
nulás 168
megesinált gavallér
279
megszab 311
megtöbbül 314
megyek:) mék 249
Megykerék 256
Meister (ném.) 240
Melich J. 291
mellény 161
méltságnevek (tör.)
325
Menzerath P. 122
menyét 245
Mescreac (oláh) 256
Mészáros Gy. 216, 275,
323, 351
metszés 311
Mezőkeménytelke
257
micsa 249
mígör (zürj.) 164
mindig 247
Mog, Mogdi 166
mōx, mōk (osztj.) 164
moldvai csángók 184
molnár 266
mondattan 291, 317
mondzük (tör.) 216
mongār (csér.) 164
mongi (vog.) 164
mongolos jövevény-
szavaink 266
Moór E. 216, 275, 323,
351
mordvin denom. -t,
tő névszóképző 245
mugor (votj.) 164
mumraya (tör.) 225
Mundzucus (lat.) 216,
329
mün (tör.) 63, 219,
275—6
n hangértéke 103, 106
nagy 311
Nagyfalu 256
nagyereblye 115
nagyít 15
Nagylak 256
nagysád 248
Nagyszombati-k. 330
Nagy Szótár 287
Nagyürögd 256
narod (or.) 314
né! ni! 249
negéd 15
neglizsé 91, 160, 227
neki 288
Nemereat 103
német | $\sim$ többes -er
jel 74—5 | $\sim$ el. 30,
48—9, 89 kk., 157
kk., 168, 227 kk., 234,
243, 266, 336, 350,
(a hazai latinban)
350 | $\sim$ hatás 280
nép 185, 313
a népnyelvi bűvár-
lat módszere 61
Nermegy 256
Nermiş (oláh) 256
névragozás 201 kk. |
lat. -i, -á, -é 72—3,
110, 288 | -ba 30 |
-hoz 74 | -ig 247 |
abl. -l 44, 204 | -n,
-an 69, 202, 295 |
-ra 30 | -t, -tt 142 |
Emichchel 118—9
a névszó tört.-e 316
névszóképzők 201
kk. | deverb. -ás
202; -dam 312; am
312; -n 66, 292; -ni,
-nom, -nod stb 38—
43, 65, 288; -ó 50,
75, 292; -p 313; -tel
292; -vész 173 | de-
nom. -a 172; -csa
172; -i (mn.) 119;
-i (kics.) 172; -ka
172; -nyi 73; -ó 75;
-s (mn.) 206; -t, ti
244; -ú (mn.) 75 |
-v 165
néz 75
nh hangértéke 109
Nirastău (oláh) 256
nola (lat.) 45—7
Noşlac (oláh) 256
notarius (lat.) 62
nő (ige) 314
nöstény 167, 173
növénynevek 345
Nuşfalău (oláh) 256
ny hang jelölése 106,
109
nyakkendő 92
nygmr (vog.) 222
Nyárádtő 256
nyárára 110
nyelvjárások 58
a nyelvtud. tört.-e 1
Nyelvtud. Közl. 265
a nyelvújítás 286
nyom 312
nyugat 16
númir (osztj.) 222
nyuszt 245
o, ó hangok jelölése
100
ok 266
oklevelek 265
okleveles bizonyítás
62
okonodik 50
oláh | đ, ş, j: d 256 |
 $\sim$ el. 186 | $\sim$ ha-
tás 185
olasz | $\sim$ affrikáták
80 | $\sim$ el. 255, 332,
(az eur. nyelvek-
ben) 161
ὤμορφος (gör.) 311
onapan (cseh) 238
orcával győz 179
oszt 'asztán' 249
osztják denom. -t
névszóképző 246
osztriga 255
ou, ov hangértéke
101—2
ő betű kora 293
öböl 266
ölyv 266
öreg 311
örökké 110
összetételek 119
özbeg nyj.-ok 224
pádimentom 349
pajzán 331
pajzs 332
pakkenpart 233
Palkovics Gy. 330
Pallas Debrecina 266
Palóci L. 153

- pálya 255
 pantalon 91, 161
 Pápai Páriz F. 177
 Papp I. 289
 papucs 243
 paraszt 332
 paróka 89
 pásztor 350
 pecegomba 251
 pedig 249
 példa 350
 pellengér 147
 perec 14
 permi | a ~ek tör-
 ténete 123 | ~szó-
 végi mgh.-k 266
ph hangértéke 104,
 109
 pillangó 22
 pillér 30
 pipereskedik 171
 pir 14
 pítvar 26—9
plebs (lat.) 314
Plešesti (oláh) 185
 πλεῖθος, πληθός (gör.)
 314
Podhrad (tót) 183
 Pohor 183—4
 pók 116
 polgár 266
 Vitéz Polgár I. 117
Poncha 335
populus (lat.) 314
 pór 266
 Prigor 183
pristaldus (lat.) 62
 púder 96
 püspök 266
q, qu hangértéke 103,
 108
qaram (tör.) 325
qaramq (tör.) 301
qiz- (tör.) 300
r hangértéke 103
 rabbilincs 14
 Radnót 168, 256
 ragya 250
 randevú 47
 Reguly A. 1
 a réják 121
 rémekel 16
 Rendek (hn.) 169
Renoldus (lat.) 168
 repkény 21
 rér 186
 rét 266
 rezgő vonalrész 34
 Riedl Fr. 285
 robaj 12
 rossz 150
 rovásírás 251
 rózsaszál 23
ruga 250
 ruhanevék 89, 157, 227
 rügy 315
s, f hangértéke 105—
 109
 Saád F. 122
 sajt 301
 sárga 139
sc, sch hangértéke
 105—9
scultet (oláh) 186
schneidig (ném.) 311
 sejdít 315
 senyevész 173
 seper 139
sh hangértéke 106,
 109
Siemann (ném.)
 236 kk.
 síma vonalrész 34
 Simon bíró 236
 sírbolt 13
siro (f.) 311
 soká 110
 a solymászat 46—7
 söreg 139
 spanyol el. 51, (az
 eur. nyelvekben)
 160
 Stavelot J. 333
Stelldichein (ném.)
 48
 Stern G. 186
 stikrokk 96
 stílustört. 267
 Stipcsics F. 169—70
 struce 143
Súsannist (ném.) 244
 suskás 236
 Sükösd 105
 süllő 139
sz hang jelölése
 105—9
 Σάβρατοι 244—5
 szabású 311
 Szabó I. 182
 szája kendnek 248
 szál 139, 167, 310
 szalag 147
 szállók az úrnak 248
 szállottyára 248
 szalú 167
 szalvapatak 184
 szamojéd denom.
 -*tta* névszóképző
 246
 szamosháti nyj. 141,
 201
 Szántóék 200
 Szegedi D. 53
 szel[é]gye 138
 a székesfehérvári
 oklevél (1193.) 45
 Szekrényes 185
 Szelindek 169
 szem 312
 személynevek 92, 100
 kk., 182—3, 277;
 (tör.) 329
 szép 167, 310
 szigetközi nyj. 54
 szil (ige) 167, 315
 Szily K. 268
 szín 'pajta' 186
 színlel 179
 Szinnyei J. 38, 65 kk.,
 129, 267, 288
 szláv | horvátországi
 és szlavóniai ok-
 levelek 265 | ~
 denom. -*bje* név-
 szóképző 183 | ~
 gen. -*z, -z* 74 | ~
 el. 49, 111, 168, 175,
 183, 184, 186, 248,
 255, 266, 315; ? 169,
 266
 szlavóniai oklevelek
 265
 szoba 25, 266
 a szófajok tört.-e 316
 szólások 283
 szomj 18
 szórend 297

- szőrövidülés 248
szótári munka 266
szuláp 313
szunnyad 148
szütkü 186
t hangértéke 103
találka 48
talán, tán 249
talján 332
Tamarasco 335
tap- 'fogni' 266
Tápay-Szabó L. 63
taqi, taqi (tör.) 326
tarabasa 172
tarafara 170
tárafara 171
tareca 172
tári-tuppos 172
tarka 171—2
Taxonyi 349
tavasbarlang 128
-telek, -telke 256—7
teli 288
télire 110
tél-tó[ú]l 44, 312
téns (úr) 248
térdepel 313
terefere 170—2
a teremburáját! 249
termet, -es 167
test 311
testimonium (lat.) 62
tesz 75
tétova 312
th hangértéke 103
tirpák 265
titi, titek 234
Titus-fej 91 kk., 162, 230
tl hangsoport 77, 112
Toivonen Gy. 197
tok (hal) 135, 303
† Tolnai V. 281
torony 30
tova 43
több 312, 314
többé 111
- tömlő 266
török | a hiung-nuk
323 | a ~ nyelv-
vek osztályozása
hangtani alapon
303 | özbek nyj.-ok
224 | oszm. ~
nyelvtan 323 | ~
fokozás 328 | ~
méltóságnevek
325 | ~ személy-
nevek 329 | oszm.
i 326; *k, q: g, γ*
303; *k, q: h* 326;
t: d 140, 304; *u: o*
278, 304 | ~ de-
nom. *-džayiz* név-
szóképző 220, 329:
denom. *-miq* név-
szóképző 301 | ~
el. 49, 218, 221, 278,
300; ? 266 | bolgár
~ el. 50, 135 kk.,
304 | ~ a vog. és
osztj.-ban 222; az
eur. nyelvekben
160
- tővéghangzó: -o 50
trombita 255
tt hangértéke 103
(tudom:) tom 249
túl 43
tulbó 266
Türe 256
tűzérsegi szavak 122
u hangértéke 100—4,
333
ualmum 40, 289
Ugoeca m. tört.-e 182
újfehértói nyj. 267
uráli | ~ halnevek
266 | ~ ige és név-
szó 322 | ~ de-
nom. *ttε, *tε név-
szóképző 245
utca 111
uu hangértéke 100—4
ü hang jelölése 100--1
- ü* hang kora 103
üllő 141
üü kettőshang jelö-
lése 102
x hangértéke 105, 349
y, ŷ hangértéke 101--2
yelek (tör.) 160
v hangértéke 100—4,
333
vág 311
váll 92
vallon telepeseink
333
-való 41
van 291
Várdai I. 153
Varsányi 168
Vasmer M 122
végbél 128
Villon 151
Vinna 168
virga (lat.) 302
visszleszámitól 280
vogul | a ~ kérdő-
mondat 121 | ~
denom. -*t* névszó-
képző 246
Volk (ném.) 314
votják -*nj* igenév 74
vfu, vfa 103
vukli 96
vureni 234
w hangértéke 100—4
Weste (ném.) 161
Windpocken (ném.)
301
Wluen 109
z hangértéke 105—6,
109
Záhor 183
zürjén | ~ -*nj* ige-
név 74 | ~ denom.
-*t* névszóképző 246
zs hang jelölése 107
zsilé 91, 160
zsilí 160
zszindely 30
Zsirai M. 260, 270

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

XXXIII. ÉVF.

1937. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

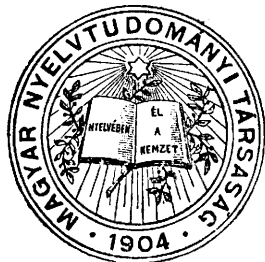
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL

321—322. SZÁM

1937. JAN.—FEBR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1937

T A R T A L O M

Lap

<i>Krompecher Bertalan</i> : Reguly, Hunfalvy, Budenz és nyelvészeti irodalmunk megindulása	1
<i>Techert József</i> : Csokonai nyelvi forrásai	12
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : A magyar konyha története	25
<i>Bakó Elemér</i> : Hányféle <i>h</i> hang van a magyarban?	31
<i>Papp István</i> : A főnévi igenév fejlődéstörténetéhez.....	38
Kisebbségi közlemények. <i>Zolnai Gyula</i> : Túl. — <i>Vitéz Ilázi Jenő</i> : A székesfehérvári keresztesek javainak 1193. évi megerősítőleveléhez.....	43
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Gáldi László</i> : Haranga. — <i>Hartnagel Erzsébet</i> : Randevú. — <i>Horger Antal</i> : Alkonyodik. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Dzsenteri — gentry. — <i>Zolnai Gyula</i> : Báb	45
Nyelvtörténeti adatok. † <i>Lukcsics Pál</i> : Szegedi Dániel levele 1617-ből	53
Népnyelv. <i>Szabó Dénes</i> : Jelentés a Szigetközben végzett nyelvjáráskutatásról. — <i>Kálmán Béla</i> : Jelentés a Felsőőrvidéken végzett nyelvjáráskutatásról. — <i>Zolnai Gyula</i> : Allatbeszélgetés	54
Könyvismertetések. <i>Csúry Bálint</i> : Laziczius Gyula: A magyar nyelvjárások. — <i>Pais Károly</i> : Horváth János egyetemi előadásából. — <i>Sági István</i> : Csúry Bálint: A népnyelvi bűvárlat módszere. — <i>Hadrovics László</i> : Guoth Kálmán: Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon. — <i>Hartnagel Sándor</i> : Tápay-Szabó László: Az emberiség története	58
Levélszekrény.....	63
A borítékon: Tudnivalók. — Magyar Nyelvtudományi Társaság — Nyugtázás. — Kérelem. — Hirdetés. — Ertesítés.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Nagyboldogasszony útja 11—13.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1937-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

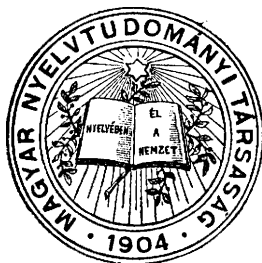
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

323—324. SZÁM

1937. MÁRC.—ÁPR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1937

T A R T A L O M

Lap

<i>Melich János</i> : A főnévi igenévképzőről	65
<i>Lazicius Gyula</i> : Az affrikáta-vita	76
<i>Sági István</i> : Kétjegyű mássalhangzóink betűrendi helye	82
<i>Hartnagel Erzsébet</i> : A francia forradalom eszméivel kapcsolatos viseletek a magyar nyelvben	89
<i>Szabó Dénes</i> : A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása	99
Kisebbségi közlemények. <i>Zolnai Gyula</i> : Elsejére, másodjára. — <i>Horger Antal</i> : A <i>tl</i> és <i>dl</i> hangképletek rejtélyes fonetikai természetéről	110
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Bátky Zsigmond</i> : Bőgögereblye....	115
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Helyesírási kérdések. — <i>N. J. B.</i> : Dr. György Lajos: Anyanyelvünk védelme	117
Könyvismertetések. <i>S. I.</i> : Deák István: A magyar indulatszók. — <i>Hadrovics László</i> : Knöpfler László: A vogul kérdőmondat szórendje. Paul Menzerath: Der Stand der Heutigen Lautwissenschaft. Saád Ferenc: A magyar tűzérési szavak története. Max Vasmer: Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. IV.....	121
Különbözők. <i>Szidarovszky János</i> : † Hirt Hermann.....	123
Levélcserekrény	127
A borítékon: Tudnivalók. — Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. — A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. — Kérelem. — Hirdetés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Nagyboldogasszony útja 11—13.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1937-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
  2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0.40 P.
  3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0.80 P.
  4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
  5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
  6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0.60 P.
  7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2.40 P.
  8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
  9. sz. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 0.80 P.
  10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1.20 P.
  11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájéztatóhoz. 0.60 P.
  12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1.20 P.
  13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
  14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2.— P.
  15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
  16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynéveink. 1.20 P.
  17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
  18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. 2.40 P.
  19. sz. Gragger Róbert. Omagyar Máriásiralom 0.60 P.
  20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0.40 P.
  21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0.80 P.
  22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1.20 P.
  23. sz. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0.60 P.
  24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0.40 P.
  25. sz. Knieszsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0.80 P.
  26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1.20 P.
  27. sz. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1.— P.
  28. sz. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6.— P.
  29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1.— P.
  30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1.— P.
  31. sz. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 0.80 P.
  32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0.80 P.
  33. sz. Laziczus Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3.— P.
  34. sz. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1.60 P.
  35. sz. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 0.80 P.
  36. sz. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 0.80 P.
  37. sz. Zsirai Miklós. Budenz József. 0.60 P.
  - — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3.— P.
  - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHASZ JENŐ. 10.— P.
- Kiadványaink közül a meglevőket a 33. számú kivételével féláron adjuk tagjainknak.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
10. Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása.
11. Laziczus Gyula: A magyar nyelvjárások.
12. e. Fludorovits Jolán: A magyar nyelv latin jövevényszavai.
- II. 2. Németh Gyula: A magyar rovásírás.
6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1937-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1937. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Hirdetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadta Csűry BÁLINTnak a szamosháti nyelvjárás szókincsét magában foglaló szótárát. A munka két kötetben, összesen 66 íven jelent meg. Ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Az összeg két részletben is fizethető. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt) pengő.

Budapesten, 1937. április 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1937. február 1-től 1937. március 31-ig.

Alapítványok: Balogh Jenő, Nagylózs (kieg.) 8, Csűry Bálint (kieg.) 121, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 100, Losonczy Zoltán (kieg.) 50, Rásonyi László (kieg.) 10, Szabó Béla (kieg.) 2, Szinnyei József (kieg.) 200, összesen 491 pengő.

Tiszteleti és alapító tagok rendes tagdíja: Balogh Jenő, Csűry Bálint, Ecseri Lajos, Horger Antal, Losonczy Zoltán, Simon György, Zirc: apátsági könyvtár 8—8, összesen 56 pengő.

Adományok: Haich Károly 2, Pesti Hazai Első Takarékpénztár 100, összesen 102 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszteletdíjakból): Károlyi Árpád 1, Sági István 1, Szinnyei Ferenc 1, összesen 3 pengő.

Magyar Nyelvtudományi Társaság.

I. Tiszteleti tagok:

Balogh Jenő, Győr (1936.), Kannisto Artúr, Helsinki (1934.), Mark Gyula, Tartu (1937.), Nielsen Konrád, Oslo (1936.), Toivonen György, Helsinki (1937.).

II. Tisztikar:

Elnök: Szinnyi József, alelnökök: Melich János és Zsirai Miklós, titkár: Laziczius Gyula, szerkesztő: Pais Dezső, jegyző: Ligeti Lajos, pénztáros: Sági István, ellenőr: Kniezsa István.

III. Választmányi tagok:

a) *Fővárosiak*: Bárczi Géza, Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Gulyás Pál, Hóman Bálint, Horváth János, Juhász Jenő, Losonczy Zoltán, Moravcsik Gyula, Nagy József Béla, Németh Gyula, Némethné Sebestyén Irén, Putnoky Imre, Rásonyi László, Schwartz Elemér, Tamás Lajos, Trócsányi Zoltán, Vizsota Gyula, Gróf Zichy István, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula.

b) *Vidékiek*: Csefkó Gyula, Csúry Bálint, Gyomlay Gyula, Horger Antal, Klemm Antal, Mészöly Gedeon, Pap Károly, Solyomssy Sándor, Szendrey Zsigmond, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Zolnai Béla.

IV. Számvizsgáló-bizottság:

Horváth Endre, Sipótz Pál, Szidarovszky János.

Nyugtázás

1936. december 1-től 1937. január 31-ig.

Alapítványok: Bátky Zsigmond (kieg.) 10, Vizsota Gyula (kieg.) 10, összesen 20 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Melich János 8, Országos Kaszinó 8, összesen 16 pengő.

Adományok: Tomcsányi Móric 2, Varga Bálint 2, összesen 4 pengő.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1937-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy a mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarékpénztári csekkszámlijára.

Budapesten, 1937. február 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Hirdetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadta CSÜRY BÁLINTnak a szamosháti nyelvjárás szókincsét magában foglaló szótárát. A munka két kötetben, összesen 66 íven jelent meg. Ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Az összeg két részletben is fizethető. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt) pengő.

Budapesten, 1937. február 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1937. február 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

XXXIII. ÉVF.

1937. MÁJ.—JÜN.

5—6. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

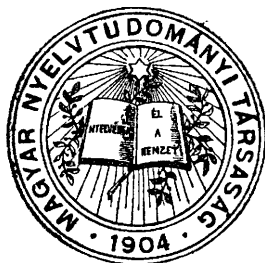
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

325—326. SZÁM

1937. MÁJ.—JÜN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1937

T A R T A L O M

	Lap
<i>Melich János</i> : Üdvözlő beszéd	129
<i>Németh Gyula</i> : Tok halnevünk eredete és néhány szó a magyarság ösfoglal- kozásairól	135
<i>Csúry Bálint</i> : Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban ..	141
<i>Eckhardt Sándor</i> : Lancelot magyar király	151
<i>Hartnagel Erzsébet</i> : A francia forradalom eszméivel kapcsolatos viseletek a magyar nyelvben	157
<i>Juhász Jenő</i> : Magas	164
Kisebbségi közlemények. <i>Kniezsa István</i> : -nn->-dn- elhasonulás a magyar- ban. — <i>Timár Kálmán</i> : Az Érdy-kódex első említése	168
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Csúry Bálint</i> : Kuksol. — <i>Kelemen József</i> : Tarafara. — <i>Lengyel Dénes</i> : Csenevész. — <i>Nyíri Antal</i> : Nős- tény. — <i>Szabó T. Attila</i> : Bolta	170
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Magamviselete, magaviseletem.....	176
Nyelvtörténeti adatok. <i>Csúry Bálint</i> : Pápai Páriz Ferenc ismeret- len glosszái. — <i>Károlyi Arpád</i> : Orcával győzni. — <i>Lengyel Dénes</i> : Festékes	177
Népnyelv. <i>Sándor István</i> : Népnyelvi adatok Mezőkövesdről	180
Könyvismertetések. <i>Hadrovics László</i> : Szabó István: Ugocsa megye. Magyarság és nemzetiség. — <i>Gáldi László</i> : Lükő Gábor: A moldvai csángók. — <i>Ullmann István</i> : Újabb kísérlet a jelentésváltozások osz- tályozására	182
Társasági ügyek. Bevételek és kiadások 1936-ban és költségvetés 1937-re. — Pénztári jelentés. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1936. évről. — Titkári jelentés 1936-ról. — Tiszteleti tagok ajánlása. — Jelentés az 1936. évi Szily-jutalomról	191
Levélszekrény	200
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Hirdetés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Nagyboldogasszony útja 11—13.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1937-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXIII. ÉVF.

1937. SZEPT.—OKT.

7—8. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

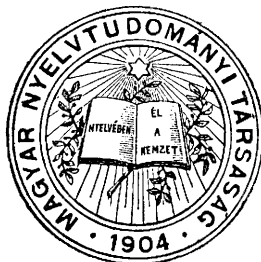
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

327—328. SZÁM

1937. SZEPT.—OKT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1937

T A R T A L O M

	Lap
<i>Csúry Bálint</i> : Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban ..	201
<i>Németh Gyula</i> : Mundzsuk—Bendeguz	216
<i>Ligeti Lajos</i> : Régibb török jövevényszavaink magyarázatához	221
<i>Hartnagel Erzsébet</i> : A francia forradalom eszméivel kapcsolatos viseletek a magyar nyelvben	227
<i>Waldapfel József</i> : Simon bíró, suskás	236
<i>Györke József</i> : A magyar -t kicsinyítő képző uráli megfelelői	244
Kiseb b közlem ények. <i>Horger Antal</i> : Mindig. — <i>Sági István</i> : A Löweni Glosszákhoz. — <i>Kun Béla</i> : Egy XVIII. századi rovásírásos ábécé	247
Szó- és szó l á s m a g y a r á z a t o k. <i>Eckhardt Sándor</i> : Cepe. — <i>Simon László</i> : Fügét mutat. — <i>Tagliavini Károly</i> : Burcsella. — <i>Tamás Lajos</i> : Csüdöttelek > Cuştelnic. — † <i>Tolnai Vilmos</i> : Berek.....	251
Né p n y e l v. <i>Morvay Péter</i> : Helynevek az Ecsedi-láp környékéről	258
K ö n y v i s m e r t e t é s e k. <i>Krompecher Bertalan</i> : Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk. — <i>Hadrovics László</i> : Ismertetések	260
T á r s a s á g i ü g y e k. Jegyzőkönyv a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak elnöke, Szinnyi József 80. születésnapja alkalmából 1937. május 25-én tartott ünnepi közgyűléséről.....	267
K ü l ö n f é l é k. <i>Pais Dezső</i> : Moros Ella és Bors vezér	275
L e v é l s z e k r é n y	279
A b o r í t é k o n: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Hirdetés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Nagyboldogasszony útja 11—13.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1937-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXIII. ÉVF.

1937. NOV.—DEC.

9—10. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

•
MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

•
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

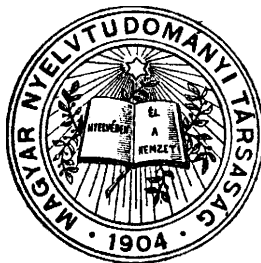
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

329—330. SZÁM

1937. NOV.—DEC.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1937

T A R T A L O M

	Lap
<i>Sági Istrán</i> : Tolnai Vilmos	281
<i>Zolnai Gyula</i> Főnévi igenevünk alakjainak eredete kérdéséhez	288
<i>Ligeti Lajos</i> : Régibb török jövevényszavaink magyarázatához.....	300
<i>Lazicius Gyula</i> : A zöngés <i>h</i> kérdése	305
<i>Juhász Jenő</i> . Szép..	310
<i>Klemm Antal</i> : A szófajok történetéhez	316
<i>Németh Gyula</i> : A hiung nuktól az oszmánli nyelvtanig	323
Kisebbségi közlemények. <i>Zolnai Gyula</i> : Levél. — <i>Timár Kálmán</i> : A Nagyszombati-kódex ismertetése. — <i>K. M.</i> : A cseremisiz autonómia tizenöt éve	329
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Baboss R. Ernő</i> : Pajzán. — <i>Bárczi Géza</i> : Balaven. — <i>Szabó T. Attila</i> : Bongor. — <i>Techert József</i> : Bakar, gohér. — † <i>Tolnai Vilmos</i> : Cérnával mér verset	331
Népnyelv. <i>Kálmán Béla</i> : Felsőőr-vidéki növénynevek	345
Könyvismertetések. <i>Gáldi László</i> : Fludorovits Jolán: A magyar nyelv latin jövevényszavai	348
Levélszekrény	351
Tartalom	351
Szó- és tárgymutató	353
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Közgyűlési meghívó. — Hirdetés. — Nyugtázás. — Felolvasó üléseink.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6–8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6–8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1938-ban 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1. sz. Zolnai Gyula. Nyelvelmékeink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
  2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0.40 P.
  3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0.80 P.
  4. sz. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
  5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
  6. sz. Réthelyi Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0.60 P.
  7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2.40 P.
  8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
  9. sz. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 0.80 P.
  10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1.20 P.
  11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0.60 P.
  12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1.20 P.
  13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
  14. sz. Melich János. A magyar tárgyias igeragozás. 2.— P.
  15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
  16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynéveink. 1.20 P.
  17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
  18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. 2.40 P.
  19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisiralom. 0.60 P.
  20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvelmékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0.40 P.
  21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0.80 P.
  22. sz. Csüry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1.20 P.
  23. sz. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0.60 P.
  24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0.40 P.
  25. sz. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0.80 P.
  26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1.20 P.
  27. sz. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1.— P.
  28. sz. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6.— P.
  29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1.— P.
  30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1.— P.
  31. sz. Gyalmas János. Latin eredetű képzőink. 0.80 P.
  32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0.80 P.
  33. sz. Laziczius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3.— P.
  34. sz. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1.60 P.
  35. sz. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebbi ábécéi. 0.80 P.
  36. sz. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 0.80 P.
  37. sz. Zsirai Miklós. Budenz József. 0.60 P.
  38. sz. Csüry Bálint. Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban. 0.80 P.
- — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3.— P.
- — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHÁSZ JENŐ. 10.— P.
- Kiadványaink közül a meglevőket a 33. számú kivételével féláron adjuk tagjainknak.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán, Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József, A magyar nyelv hasonlítás története.
4. Pápay József, A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István, A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János, A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint, A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
10. Trócsányi Zoltán, Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása.
11. Laziczius Gyula, A magyar nyelvjárások.
12. e. Fludorovits Jolán, A magyar nyelv latin jövevényszavai.
- II. 2. Németh Gyula, A magyar rovásírás.
6. Klemm Antal, Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos, A nyelvújítás.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
felolvasó üléssel kapcsolatos

évi közgyűlését

1938. január 25-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés-
termében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívotnak.

Tárgysorozat:

Elnöki megnyitó.

Hét fővárosi, négy vidéki választmányi tag és három
számvizsgáló választása.

Titkári jelentés a Társaság 1937. évi működéséről.

Az 1937. évi Szily-jutalom odaítélése.

Pénztári jelentés 1937-ről. — Költségvetés 1938-ra.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.*

A közgyűlés berekesztése.

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű
indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmány-
nak be kell jelenteni. Ha az indítványok be nem jelentettek, tárgyalásuk a leg-
közelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Hirdetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadta CsÜRY
BALINTnak a szamosháti nyelvjárás szókinését magában foglaló
szótárát. A munka két kötetben, összesen 66 íven jelent meg.
Ara tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Az összeg
két részletben is fizethető. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt)
pengő.

Budapesten, 1937. december 15-én.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

Nyugtázás

1937. október 1-től 1937. november 30-ig.

Alapítványok: Bátky Zsigmond (kieg.) 4, Rásonyi László
(kieg.) 3, Szabó Béla (kieg.) 4, összesen 11 pengő.

Felolvasó üléseinket 1938-ban a következő napokon tart-
juk: február 8., március 8., április 12., május 10., június 14.,
október 11., november 8., december 13.

26.826. — Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. — (F.: Thiering Richárd.)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1. sz. Zolnai Gyula. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
  2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0.40 P.
  3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0.80 P.
  4. sz. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
  5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
  6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0.60 P.
  7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2.40 P.
  8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
  9. sz. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 0.80 P.
  10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1.20 P.
  11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0.60 P.
  12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1.20 P.
  13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
  14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2.— P.
  15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
  16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1.20 P.
  17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
  18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2.40 P.
  19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasiralom 0.60 P.
  20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0.40 P.
  21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0.80 P.
  22. sz. Csűry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hangletjtésformái. 1.20 P.
  23. sz. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alakтана. 0.60 P.
  24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0.40 P.
  25. sz. Knieza István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0.80 P.
  26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangтана. 1.20 P.
  27. sz. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1.— P.
  28. sz. Csefő Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6.— P.
  29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1.— P.
  30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1.— P.
  31. sz. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 0.80 P.
  32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0.80 P.
  33. sz. Lazicsius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3.— P.
  34. sz. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1.60 P.
  35. sz. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebb ábécéi. 0.80 P.
  36. sz. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 0.80 P.
  37. sz. Zsirai Miklós. Budenz József. 0.60 P.
  - — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3.— P.
  - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHÁSZ JENŐ. 10.— P.
- Kiadványaink közül a meglevőket a 33. számú kivételével féláron adjuk tagjainknak.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán, Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József, A magyar nyelvhasznítás története.
4. Pápay József, A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István, A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János, A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint, A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
10. Trócsányi Zoltán, Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása.
11. Lazicsius Gyula, A magyar nyelvjárások.
12. e. Fludorovits Jolán, A magyar nyelv latin jövevényszavai.
- II. 2. Németh Gyula, A magyar rovásírás.
6. Klemm Antal, Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos, A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1937-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára.

Budápesten, 1937. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Hirdetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadta CsÜRY BÁLINTnak a szamosháti nyelvjárás szókincsét magában foglaló szótárát. A munka két kötetben, összesen 66 íven jelent meg. Ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Az összeg két részletben is fizethető. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt) pengő.

Budapesten, 1937. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1937. június 1-től 1937. szeptember 30-ig.

Alapítványok: Balogh Jenő Nagylózs (kieg.) 10, Cegléd: áll. gimn. önképzőköre (I. részlet) 50, Jánosi József (kieg.) 8, Szabó Béla (kieg.) 8, összesen 76 pengő.

Adomány: Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt. 500 pengő.

Adomány a Szily-alapra: Melich János (írói tiszt. díjból) 3 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvelméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
  2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0.40 P.
  3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0.80 P.
  4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
  5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
  6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0.60 P.
  7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2.40 P.
  8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás. (Elfogyott.)
  9. sz. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 0.80 P.
  10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernek. 1.20 P.
  11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájéztatóhoz. 0.60 P.
  12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1.20 P.
  13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
  14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2.— P.
  15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
  16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynéveink. 1.20 P.
  17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
  18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2.40 P.
  19. sz. Gragger Róbert. Omagyar Máriasisralom 0.60 P.
  20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégibb nyelvelméles okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0.40 P.
  21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0.80 P.
  22. sz. Csűrű Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1.20 P.
  23. sz. Szinyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0.60 P.
  24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0.40 P.
  25. sz. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0.80 P.
  26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1.20 P.
  27. sz. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1.— P.
  28. sz. Csefő Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6.— P.
  29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1.— P.
  30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1.— P.
  31. sz. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 0.80 P.
  32. sz. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 0.80 P.
  33. sz. Lazicius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 3.— P.
  34. sz. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1.60 P.
  35. sz. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégibb ábécéi. 0.80 P.
  36. sz. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 0.80 P.
  37. sz. Zsirai Miklós. Budenz József. 0.60 P.
  - — Emlék Szily Kálmának, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3.— P.
  - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette JUHÁSZ JENŐ. 10.— P.
- Kiadványaink közül a meglevőket a 33. számú kivételével féláron adjuk tagjainknak.

A Magyar Nyelvtudományi Kézikönyvből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
10. Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása.
11. Lazicius Gyula: A magyar nyelvjárások.
12. e. Fludorovits Jolán: A magyar nyelv latin jövevényszavai.
- II. 2. Németh Gyula: A magyar rovásírás.
6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1937-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára.

Budapesten, 1937. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Hirdetés.

Társaságunk a M. Tud. Akadémia támogatásával kiadta CSÜRY BÁLINTnak a szamosháti nyelvjárás szókincsét magában foglaló szótárát. A munka két kötetben, összesen 66 íven jelent meg. Ára tagjainknak és előfizetőinknek 20 (húsz) pengő. Az összeg két részletben is fizethető. A két kötet bolti ára 25 (huszonöt) pengő.

Budapesten, 1937. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1937. április 1-től 1937. május 31-ig.

Alapítványok: Sági István (kieg.) 14, Szabó Béla (kieg.) 4, összesen 18 pengő.

Alapító tag rendes tagdíja: Tolnai Vilmos 8 pengő.

Adományok: Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 200, Varga Bálint 2, összesen 202 pengő.

Adomány a Szily-alapra: Szidarovszky János (írói tiszt. díjból) 2 pengő.